VOL. I.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః.

ఇదం

శ్రీమద్భాగవతమ్

చెన్నపుర్యామ్ :

వావిళ్ల రామస్వామి శాస్త్రులు అండ్ సన్స్

ఇత్యేతైః ప్రకటీకృతంచ.

1927.

"VAVILLA" PRESS, MADRAS.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ గణేశాయ నమః.

శ్రీ రుక్మిణీసత్యభామాసమేత శ్రీకృష్ణాయ పరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీమద్భాగవతం, సవ్యాఖ్యానమ్,

తృతీయః స్కంధః.

శ్లో. తృతీయే తు త్రయస్త్రింశదధ్యాయైస్సర్గవర్ణనమ్,
ఈశేక్షయా గుణక్షోభాత్సర్గో బ్రహ్మాండసంభవః.
తత్ర తు ప్రథమాధ్యాయే బంధూన్ హిత్వా గతాయుషః,
నిర్గతస్యోద్ధవేనాఽఽగా సంవాదః క్షత్తురుచ్యతే.
భగవద్బ్రహ్మసంప్రోక్తం సంక్షిప్తం వర్ణితం పురా,
ప్రాహ భాగవతం శేషప్రోక్తం విస్తరతః పునః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—

ఏవమేతత్పురాపృష్టో మైత్రేయో భగవాన్ కిల, క్షత్త్రా వనం ప్రవిష్టేన త్యక్త్వా స్వగృహమృద్ధిమత్. ౧. యద్వా అయం మంత్రకృద్వో భగవానఖిలే

ద్వివిధా హి శ్రీభాగవత సంప్రదాయప్రవృత్తిః. ఏకా సంక్షేపతః శ్రీనారాయణ బ్రహ్మ సంవాదేన అహమేవాసమేవాఽగ్రే ఇతి చతుశ్శ్లోక్యా శ్రీభాగవతం నిరూపితం తదేవ బ్రహ్మనారద సంవాదేన. దశలక్షణతయా కించిద్విస్తరేణోక్తం తదేవ శేషోక్తమతి విస్తరతో వక్తుం తృతీయాద్యారంభః తత్ర తృతీయే ప్రథమం క్షత్తుర్మైత్రేయ సంగమశ్చతుర్భిరధ్యాయైః తతోఽష్టభిః సవిసర్గః ప్రపంచః తతో విసర్గప్రస్తావేన సప్తభిర్వరాహావతారః తత ఏకేన విసర్గసమాహారః తత్ప్రసంగేన చతుర్భిరధ్యాయైః కపిలావతారః తతో నవభిః కపిలాఖ్యానమితి త్రయస్త్రింశదధ్యాయైస్తృతీయ స్కంధప్రవృత్తిః తత్ర ద్వితీయస్కంధాంతే. శ్లో. పరిమాణం చ కాలస్య కల్పలక్షణవిగ్రహమ్, యథాపురస్తాద్వ్యాఖ్యాస్యే పాద్మం కల్పమథో శృణ్వితి ప్రతిజ్ఞాతమర్థం విస్తరేణ నిరూపయితుమితిహాసం ప్రస్తౌతి—ద్వాభ్యాం. ఏవమితి. ఋద్ధిమత్ సర్వసంపద్భిః పూర్ణం. ౧. కించ. అతిశ్లాఘ్యం త్యాగానర్హమిత్యాహ.—యద్వేతి. యద్వై ప్రసిద్ధం గృహం వః పాండవానాం. మంత్రకృత్ దూత్యకర్తా అయం శ్రీకృష్ణః శ్రీకృష్ణస్య బుద్ధిసన్నిధానాదయమితి నిర్దేశః పౌరవేంద్రో దుర్యోధనః. తస్యగృహం హిత్వా అనాహూత ఏవ ప్రవివేశ అత్ర హేతుః ఆత్మసాత్కృతం ఆత్మీయ

శ్వరః, పౌరవేంద్రగృహం హిత్వా ప్రవివేశాత్మసాత్కృతమ్. ౨.
రాజోవాచ:—

కుత్రక్షత్తుర్భగవతా మైత్రేయేణాససంగమః, కదా వా సహసంవాదః ఏతద్వర్ణయ నః ప్రభో. ౩. నహ్యల్పార్థోదయస్తస్య విదురస్యామలాత్మనః. తస్మిన్వరీయసి ప్రశ్నస్సాధువాదోపబృంహితః. ౪.
శ్రీసూత ఉవాచ:—

సఏవమృషివర్యోఽథ రాజ్ఞా పృష్టః పరీక్షితా, ప్రత్యాహతం స బహువిత్ప్రీతాత్మా శ్రూయతామితి. ౫.
శ్రీశుక ఉవాచ:—

యదా తు రాజా స్వసుతానసాధూన్ పుష్ణన్నధర్మేణవినష్టదృష్టిః, భ్రాతుర్యవిష్ఠస్య సుతాన్విబంధూన్ప్రవేశ్య లాక్షాభవనే దదాహ. ౬. యదా సభాయాం కురుదేవదేవ్యాః కేశాభిమర్శం సుతకర్మగర్హ్యమ్, న వారయామాస నృపస్స్నుషాయాః స్వాస్రైర్హరంత్యాః కుచకుంకుమాని. ౭. ద్యూతేత్వధర్మేణ జితస్య సాధోస్సత్యావలంబస్య వనాగతస్య, నయాచతోఽదాత్సమయే సదాయం తమోజుషాణో యదజాతశత్రోః. ౮. యదా చ పార్థప్రహితస్సభాయాం జగద్గురుర్యాని జగాద కృష్ణః, న తాని పుంసామమృతాయనాని రాజోరు మేనే క్షతపుణ్యలేశః. ౯. యదోపహూతో భవనం ప్రవిష్టో మంత్రాయ పృష్టః

త్వేన కృతం గృహీతం. ౨. కుత్రేతి. కుత్ర సంగమః ఆస బభూవ. ౩. నహీతి. వరీయసి శ్రేష్ఠే అల్పస్యార్థస్య ఉదయో యస్మాత్తథాభూతో న భవతి. సాధువాదేన సతామనుమోదనేన ఉపబృంహితః సంవర్ధితః యద్వా. సాధోర్మైత్రేయస్య సంవాదేన ఉత్తరేణ శ్లాఘిత ఇత్యర్థః. ౪. సఇతి. శ్రూయతామితి భావే లకారః. శ్రూయతాం శ్రవణం క్రియతామిత్యర్థః. ౫. త్యాగానర్హస్యాపి గృహస్య త్యాగహేతుత్వేన కౌరవాపరాధానాహ—ఏకాదశభిః. యదేతి. ఏతేషాం చ తదా సః క్షత్తాఽయాదిత్యేకాదశే క్రియాకారకసంబంధః. యవిష్ఠస్యకనిష్ఠస్య. పాండోః విబంధూన్ పితృవిహీనాన్. ౬. యదేతి. కురుదేవస్య యుధిష్ఠిరస్య. దేవ్యాః ద్రౌపద్యాః. ఆత్మనః స్నుషాయాః స్వీయైరాస్రైరశ్రుభిః స్వకుచకుంకుమానిరిపుస్త్రీణాం వా తద్భర్తృవధేన హరంత్యాః. ౭. ద్యూతఇతి. సత్యావలంబస్య సత్యాశ్రయస్య. వనం ప్రత్యాగతస్య. సమయేన పూర్వకృతేన. దాయం యాచమానస్య. యత్ యదా. నాదాత్ నదదౌ. తమః మోహం జుషాణః. ౮. యదేతి. యానివచనానిపుంసాం భీష్మాదీనాం. అమృతాయనానిఅమృతస్రావీణి. రాజాధృతరాష్ట్రఃదుర్యోధనోవా. ఉరుబహున మేనే. క్షతోనష్టఃపుణ్యలేశోయస్యసః. నసుఖకీర్తిధర్మార్థాదిహేతుః, కింతురాజ్యప్రాప్తిమాత్రేహేతుః పుణ్యలేశ ఏవ ఆసీత్తస్యాపి నష్టత్వాదనాదృతవానిత్యర్థః. ౯. ఇదానీం విదురస్యైవకృతం అపరాధం దర్శయతి షడ్భిః. యదేతి. యదా పూర్వజేన ధృతరాష్ట్రేణ మంత్రాయోపహూతోఽంతర్గృహం ప్ర

కిల పూర్వజేన, అథాహూతం మంత్రదృశాం వరీయాన్ యన్మంత్రిణో వైదురికం వదంతి. ౧౦. అజాతశత్రోః ప్రతియచ్ఛ దాయం తితిక్షతో దుర్విషహం తవాగః, సహానుజో యత్ర వృకోదరాహిః శ్వసన్రుషా యత్త్వమలం బిభేషి. ౧౧. పార్థాంస్తు దేవో భగవాన్ముకుందో గృహీతవాన్ సక్షితిదేవదేవః, ఆస్తే స్వపుర్యాం యదుదేవదేవో వినిర్జితాశేషనృదేవదేవః. ౧౨. స ఏష దోషః పురుషద్విడాస్తే గృహాన్ ప్రవిష్టో యమపత్యమత్యా, పుష్ణాసి కృష్ణాద్విముఖో గతశ్రీస్త్యజాశ్వశైవం కులకౌశలాయ. ౧౩. ఇత్యూచివాంస్తత్ర సుయోధనేన ప్రవృద్ధకోపస్ఫురితాధరేణ, అసత్కృతస్సత్స్పృహణీయశీలః క్షత్తా సకర్ణానుజసౌబలేన. ౧౪. క ఏనమత్రోపజుహావ జిహ్మం దాస్యాస్సుతం యద్బలినైవ పుష్టః, తస్మిన్ ప్రతీపః పరకృత్య ఆస్తే నిర్వాస్యతామాశు పురాచ్ఛ్వసానః. ౧౫. స ఇత్థమత్యుల్బణకర్ణబాణైర్భ్రాతుః

విష్టో విదురః. మంత్రం పృష్టస్సన్. అథానంతరం. తదాహ — కిం మంత్రిణోఽద్యాపి యద్వైదురికం విదురవాక్యమితి ప్రసిద్ధం వదంతి. ౧౦. తదేవాహ — త్రిభిః. అజాతశత్రోరితి. తవ ఆగః అపరాధం. సహమానస్య దాయం. ప్రతియచ్ఛ దేహి. యత్రాపరాధే అనుజైస్సహ వర్తమానో వృకోదరరూపః అహిః. క్రోధేన శ్వసన్వర్తతే. యత్ యస్మాత్ అలమత్యర్థం బిభేషి. ౧౧. మమ తాదృశాః బహవః పుత్రాస్సంతీతి గర్వం మాకృథా ఇత్యాహ — పార్థానితి. పార్థాంస్తు ముకుందః ఆత్మీయత్వేన గృహీతవాన్ స తు దేవః తత్రాపి భగవాన్ న తు ప్రాకృతః. కిం చ సహ క్షితిదేవైర్ద్విజైర్దేవైరింద్రాదిభిశ్చ వర్తమానః. యత్రాసౌ శ్రీకృష్ణః తత్ర విప్రా దేవాశ్చేత్యర్థః. స చ స్వపుర్యామేవ సుఖమాస్తే నత్వన్యత్ర గతః. కిం చ యదుదేవానాం దేవః పూజ్యః. యతోఽసౌ తత్రైవ యదుప్రవీరా ఇత్యర్థః. కిం చ నృదేవేషు మండలేశ్వరేషు దీవ్యంతే ప్రకాశంత ఇతి నృదేవదేవాః రాజానః. వినిర్జితాః అశేషాః నృదేవదేవాః యేన యతోఽసౌ తత్రైవ రాజానః సర్వే. అతః పార్థానాం దాయం దేహీతి. ౧౨. నను దుర్యోధనః తం న మన్యత ఇతి చేదత ఆహ — స ఇతి. స ఏష దోషో మూర్తో దోష ఏవ గృహాన్ ప్రవిష్ట ఆస్తే. దోషత్వే హేతుః పురుషద్విట్. శ్రీకృష్ణద్వేష్టా. కోఽసౌ యం త్వం అపత్యమత్యా అపత్యబుద్ధ్యా పుష్ణాసి నత్వపత్యమసౌ. న పతత్యస్మాదిత్యపత్యం ప్రాహుః. గతా శ్రీర్యస్మాత్సః. త్వమిత్యాక్రోశతి. అత ఏవమసేవ్యం అమంగళం. ఆశు త్యజ. కథం పుత్రస్త్యాజ్యస్తత్రాహ — కులస్య కౌశలాయ స్వార్థే తద్ధితః. శ్లో. "త్యజేదేకం కులస్యార్థే గ్రామస్యార్థే కులం త్యజేత్, గ్రామం జనపదస్యార్థే ఆత్మార్థే పృథివీం త్యజేత్" ఇత్యాదిన్యాయాత్. ౧౩. ఇతీతి. ఇత్యూచివాన్ ఏవముక్తవాన్. అసౌ క్షత్తా. సతాం స్పృహణీయం శీలం యస్య సః. కర్ణదుశ్శాసనశకునిసహితేన దుర్యోధనేన. అసత్కృతః. తిరస్కృతః. ౧౪. తిరస్కారమేవాహ — క ఇతి. దాసీసుతోఽప్యత్రాహ్వానార్హః. జిహ్మః కుటిలః. జిహ్మతామాహ — యస్య బలినా అన్నేన పుష్టః. తస్మిన్నేవ ప్రతీపః ప్రతికూలః. పరేషాం కార్యే వర్తతే అతః పురాత్ నిర్వాస్యతాం. శ్వసానః శ్వసన్ జీవనమాత్రశేష ఇత్యర్థః. పాఠాంతరే శ్మశానం శ్మశానవదమంగళం సర్వం ధనాదిగృహీత్వా గృహాన్నిష్కాస్యతామితి భావః. ౧౫. స ఇతి. అత్యుల్బణైః కర్ణయోర్బాణవత్పతద్భిః పరుషవాక్యైః

పురో మర్మసు తాడితోఽపి, స్వయం ధనుర్ద్వారి నిధాయ మాయాం గతవ్యథోఽఽ
యా దురుమానయానః. ౧౬. స నిర్గతః కౌరవపుణ్యలబ్ధో గజాహ్వయాత్తీర్థపదః ప
దాని, అన్వాక్రమత్పుణ్యచికీర్షయోర్వ్యామధిష్ఠితో యాని సహస్రమూర్తిః. ౧౭.
వనేషు పుణ్యోపవనాద్రికుంజేష్వపంకతోయేషు సరిత్సరస్సు, అనంతలింగైస్సమలం
కృతేషు చచార తీర్థాయతనేష్వనన్యః ౧౮. గాం పర్యటన్ మేధ్యవివిక్తవృత్తిస్సదా
ప్లుతోఽధశ్శయనోఽవధూతః, అలక్షితస్స్వైరవధూతవేషో వ్రతాని చేరే హరి
తోషణాని. ౧౯. ఇత్థం వ్రజన్భారతమేవ వర్షం కాలేన యావద్గతవాన్ ప్రభాసమ్,
తావచ్ఛశాస క్షితిమేకచక్రామేకాతపత్రామజితేన పార్థః. ౨౦. తత్రైవ శుశ్రావ సు
హృద్వినష్టిం వనం యథా వేణుజవహ్నిసంశ్రయమ్, సంస్పర్ధయా దగ్ధమథాను
శోచన్ సరస్వతీం ప్రత్యగియాయ తూష్ణీమ్. ౨౧. తస్యాం త్రితస్యోశనసో మనో
శ్చ పృథోరథాగ్నేరసితస్య వాయోః, తీర్థం సుదాసస్య గవాం గుహస్య య
చ్ఛ్రాద్ధదేవస్య స ఆసిషేవే. ౨౨. అన్యాని చైవ ద్విజదేవదేవైః కృతాని నా

ర్మసు తాడితోఽపి గతవ్యథః. తత్ర హేతుః — మాయాం ఉరుబహుమానయన్ అహో మాయా
మాహాత్మ్యమితి తామేవ తత్ర హేతుం మన్యమానః తన్నిస్సారణాత్పూర్వం స్వయమేవ అయా
త్ నిర్జగామ కిం కృత్వా ఏతే నూనం మరిష్యంతి కిం ధనుషేతి తస్య ద్వారి ధనుర్నిధాయ. య
ద్వా భీమాదిభిస్సహ సంగత్య అస్మాభిర్యోత్స్యతీతి మాశంకిరితి ధనుర్నిధానం. ౧౬. తతో నిర్గతస్య తీర్థాట
నప్రకారమాహ ష్టభిః — స ఇతి. సః గజాహ్వయాన్నిర్గతస్సన్ తీర్థం పాదే యస్య తస్య హరేః
పదాని క్షేత్రాణి పుణ్యచికీర్షయా అన్వాక్రమత్ క్రమేణ ప్రత్యపద్యత. కౌరవాణాం పుణ్యేన
లబ్ధ ఇతి తేషాం భాగ్యమేవ తేన రూపేణాగతమితి సూచితం. ఉర్వ్యాం సహస్రమూర్తిః
బ్రహ్మరుద్రాద్యనేకమూర్తిస్సన్ తీర్థపావనాయ యాన్యధిష్ఠాయ స్థితః. ౧౭. వనేష్వితి. పుణ్యా
నియాని ఉపవనాదీని తేషు కుంజేషు లతాగూఢస్థానేషు అపంకాని తోయాని యేషాం తేషు
సరిత్సుసరస్సు చ తీర్థేషు ఆయతనేషు చ క్షేత్రేషు కీదృశేషు అనంతస్య లింగైర్మూర్తిభిః
సమ్యగలంకృతేషు అనన్యః ఏకాకీ. ౧౮. కించ. గామితి. గాంపర్యటన్ హరితోషణాని వ్రతాని
చేరే. ఆచరత్. మేధ్యా పవిత్రా వివిక్తా అసంకీర్ణా చ వృత్తిర్జీవికా యస్య సః. సదాప్లుతః ప్రతితీర్థం
స్నాతః. అధశ్శయనం యస్య. అవధూతః అసంస్కృతదేహః. అవధూతవేషః వల్కలాజినధారీ.
అతఏవ స్వైరప్యలక్షితః. ౧౯. ఇత్థమితి. ఏకస్యైవ చక్రం సైన్యం యస్యాం. ఏకమేవ రాజచిహ్నం
శ్వేతాతపత్రం యస్యాం తాం. అజితేన శ్రీకృష్ణేన సహాయేన. ౨౦. తత్రేతి. తత్ర ప్రభాసే. పరస్ప
రం స్పర్ధయా నిమిత్తభూతయా. సుహృదాం కౌరవాణాం వినష్టిం వినాశం. అశృణోత్. పరస్పరనా
శే దృష్టాంతః. వేణుజో వహ్నిః. సంశ్రయతే తద్వనం తద్యథా దగ్ధం భవతి తథా ప్రత్యక్పశ్చిమా
భిముఖం యథా భవతి తథేత్యర్థః. ౨౧. తస్యామితి. తస్యాం సరస్వత్యాం త్రితాదీన్యేకాదశతీర్థాని
తత్తన్నామ్నా ప్రసిద్ధాని ఆసేవితవాన్. ౨౨. అన్యానీతి. ద్విజదేవైః ఋషిభిః దేవైశ్చ కృతాని.
అంగమంగం ప్రతివర్తంత ఇతి ప్రత్యంగాని ఆయుధాని తేషు ముఖ్యం చక్రం తేనాంకితాని మూ

నాయతనాని విష్ణోః, ప్రత్యంగముఖ్యాంకితమందిరాణి యద్దర్శనాత్కృష్ణమనుస్మరంతి. ౨౩. తతస్త్వతివ్రజ్య సురాష్ట్రమృద్ధం సౌవీరమత్స్యాన్ కురుజాంగలాంశ్చ, కాలేన తావద్యమునాముపేత్య తత్రోద్ధవం భాగవతం దదర్శ. ౨౪. స వాసుదేవానుచరం ప్రశాంతం బృహస్పతేః ప్రాక్తనయం ప్రతీతమ్, ఆలింగ్య గాఢం ప్రణయేన భద్రం స్వానామపృచ్ఛద్భగవత్ప్రజానాం. ౨౫. కచ్చిత్పురాణౌ పురుషౌ స్వనాభ్య పాద్మానువృత్త్యేహ కిలావతీర్ణౌ, ఆసాత ఉర్వ్యాః కుశలం విధాయ కృతక్షణౌ కుశలం శూరగేహే. ౨౬. కచ్చిత్కురూణాం పరమస్సుహృన్నో భావస్స ఆస్తే సుఖమంగ శౌరిః, యో వై స్వసౄణాం పితృవద్దదాతి వరాన్ వదాన్యో వరతర్పణేన. ౨౭. కచ్చిద్వరూథాధిపతిర్యదూనాం ప్రద్యుమ్న ఆస్తే సుఖమంగ వీరః, యం రుక్మిణీ భగవత్తోఽభిలేభ ఆరాధ్య విప్రాన్ స్మరమాదిసర్గే. ౨౮. కచ్చిత్సుఖం సాత్వతవృష్ణిభోజదశార్హకాణామధిపస్స ఆస్తే, యమభ్యషించచ్ఛతపత్రనేత్రో నృపాసనాశాం పరిహృత్య దూరాత్. ౨౯. కచ్చిద్ధరేస్సౌమ్య సుతస్సదృక్ష ఆస్తేఽగ్రణీ రథినాం సాధుసాంబః, అసూత యం జాంబవతీ వ్రతాఢ్యా దేవం గుహం యోఽంబికయా ధృతోఽగ్రే. 30. క్షేమం స కచ్చిద్యుయుధాన ఆస్తే యః ఫల్గునాల్లబ్ధధనూ

ర్ధన్య హేమకుంభేషు చిహ్నితాని మందిరాణి యేషు తాని నానావిధాని శ్రీవిష్ణోరాయతనాని క్షేత్రాణి చ తీర్థాని చ ఆసిషేవే యేషాం చక్రాంకితమందిరవతాం దర్శనాత్. శ్రీకృష్ణం స్మరంతి. ౨౩. తత ఇతి. అతివ్రజ్య అతిక్రమ్య యావదుద్ధవః ప్రాప్తః తావత్స్వయమపి యమునాముపేత్య. ౨౪. స ఇతి. స విదురః ప్రాక్తనయం పూర్వశిష్యం నీతిశాస్త్రే. పాఠాంతరే ప్రాప్తో నయో నీతిశాస్త్రం యేన తం ప్రతీతం ప్రఖ్యాతం. స్వానాం జ్ఞాతీనాం భద్రమపృచ్ఛత్. ప్రశ్నహేతుః. భగవతః ప్రజానాం పోష్యాణాం. ౨౫. ప్రథమం తావద్రామకృష్ణయోః కుశలం పృచ్ఛతి—కచ్చిదితి. స్వనాభనః స్వనాభ్యః పాద్మః బ్రహ్మా తస్యానువృత్త్యై ప్రార్థనయా ఇహావతీర్ణౌ కుశలమాసాతే వర్తేతే కృతక్షణౌ స్వలోకం గంతుం దత్తావసరౌ సర్వేషాం కృతోత్సవావితి వా. తయోర్నిత్యకుశలత్వేఽపి ఉక్తవిశేషణ విశిష్టౌ శూరసేనస్య గృహే కచ్చిదాసాత ఇతి ప్రశ్నః. ౨౬. యదూనాం కుశలం పృచ్ఛతి—నవభిః. కచ్చిదితి. భావః పూజ్యః శౌరిః వసుదేవః. యద్వా భావో భగినీ భర్తా. కుంతీ వసుదేవస్య భగినీ అతో దేవకీ పాండోర్భగినీతి లోకస్య వ్యవహారః వరానర్థాన్ వదాన్యః అత్యుదారః వరాణాం వస్తూనాం తర్పణేన సమ్మానేన సహ. ౨౭. కచ్చిదితి. వరూథాధిపతిస్సేనానీః ఆదిసర్గే పూర్వజన్మని స్మరం కామం సుతమభిలేభే పుత్రం లబ్ధవతీ. ౨౮. కచ్చిదితి. సాత్త్వతాదీనామధిపతిః ఉగ్రసేనః శతపత్రనేత్రః శ్రీకృష్ణః నృపాసనాశాం రాజ్యాభిలాషం పరిహృత్య శాపభయేన దూరాత్స్థిత ఇత్యర్థః. ౨౯. కచ్చిదితి. హే సౌమ్య హరేస్సుతః తేన సదృక్షస్సదృశః సాధు యథా స్యాత్తథా సుఖమాస్తే. గుహం కార్తికేయం అగ్రే పూర్వజన్మని యో భవాన్యా గర్భే ధృతః ఇతి. 30. క్షేమమితి. యుయుధానః సాత్యకిః. క్షేమం కుశలమాస్తే ఫల్గునాత్ అర్జునాత్ లబ్ధం ధనుషో రహస్యం యేన తదీయాం

రహస్యైః, లేభేఽంజసాఽధోక్షజసేవయైవ గతిం తదీయాం యదుభిర్దురాపాం. ౩౧. కచ్చిద్బుధస్స్వస్త్యనమీవ ఆస్తే శ్వఫల్కపుత్రో భగవత్ప్రపన్నః, యః కృష్ణపాదాంకితమార్గపాంసుష్వచేష్టత ప్రేమవిభిన్నధైర్యః. ౩౨. కచ్చిచ్ఛివం దేవకభోజపుత్ర్యా విష్ణుప్రజాయా ఇవ దేవమాతుః, యా వై స్వగర్భేణ బభార దేవం త్రయీ యథా యజ్ఞవితానమర్థమ్. ౩౩. అపి స్విదాస్తే భగవాన్ సుఖం వో యస్సాత్వతాం కామదుఘోఽనిరుద్ధః, యమామనంతి స్మ హి శబ్దయోనిం మనోమయం సత్త్వతురీయతత్త్వం. ౩౪. అపిస్విదన్యే చ నిజాత్మదైవమనన్యవృత్త్యా సమనువ్రతా యే, హృదీకసత్యాత్మజచారుదేష్ణగదాదయస్స్వస్తి చరంతి సౌమ్య. ౩౫. అపి స్వదోర్భ్యాం విజయాచ్యుతాభ్యాం ధర్మేణ ధర్మః పరిపాతి సేతుమ్, దుర్యోధనోఽతప్యత యత్సభాయాం సామ్రాజ్యలక్ష్మ్యా విజయానువృత్త్యా. ౩౬. కిం వా కృతాఘేష్వఘమత్యమర్షీ భీమోఽహివద్దీర్ఘతమం వ్యముంచత్, యస్యాంఘ్రిపాతం రణ

అధోక్షజసంబంధినీం. ౩౧. కచ్చిదితి. శ్వఫల్కపుత్రః అక్రూరః. బుధో విద్వాన్ అతో భగవంతం ప్రపన్నః అనుసృతః. అతఏవ అనమీవః నిష్పాపః భక్తో లింగమేతత్. అచేష్టత. వ్యలుఠత్. ప్రేమ్ణా విభిన్నం విదీర్ణం ధైర్యం యస్య స్వస్తి క్షేమమాస్తే. ౩౨. కచ్చిదితి. దేవకనామా యో భోజః తస్య పుత్ర్యాః దేవక్యాః విష్ణుః ప్రజా పుత్రో యస్యాః తస్యాః దేవమాతురదితేరివ కచ్చిచ్ఛివం యజ్ఞవితానరూపమర్థం త్రయీ యథా ప్రకాశకతయా బిభర్తి దధార. ౩౩. అపిస్వితి. సాత్వతానాముపాసకానాం కామాన్ దోగ్ధి పూరయతీతి కామధుక్ భగవత్త్వే హేతుః. యం శబ్దస్య శాస్త్రస్య యోనిం కారణమామనంతి దేవాః. కుతః? మనోమయం మనసః ప్రవర్తకం. తత్కుతః? సర్వస్యాంతఃకరణస్య చతుర్విధస్య తురీయం తత్త్వం చతుర్థమధిదైవం. చిత్తాహంకారబుద్ధిమనసామంతఃకరణభేదానాం క్రమేణ వాసుదేవసంకర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధాహ్యధిష్ఠాతారః. మనసశ్చ శబ్దయోనిత్వం ప్రసిద్ధం. తథాచ శ్రుతిః. "మనః పూర్వం వాగుత్తరరూపం మనసా వా అగ్రే సంకల్పయత్యథవా చా వ్యవహరతీ"తి తథా "అన్యోఽంతర ఆత్మా మనోమయ" ఇతి ప్రస్తుత్య "తస్య యజురేవ శిరః ఋగ్దక్షిణః పక్షః సామోత్తరః పక్షః" ఇత్యాదిశ్రుతేః. తథాచ శిక్షాయాం. శ్లో. "ఆత్మా బుద్ధ్యా సమేత్యార్థాన్ మనో యుంక్తే వివక్షయా, మనః కాయాగ్నిమాహంతి స ప్రేరయతి మారుతమ్. మారుతస్తూరసి చరన్ మంద్రం జనయతి స్వర"మిత్యాది. ౩౪. అపిస్విదితి. అపిస్విదన్యే చ స్వస్తి చరంతి. నిజస్య దేహాదివ్యతిరిక్తస్యాత్మనో దైవం శ్రీకృష్ణం అనన్యవృత్త్యా ఏకాంతభావేన సమ్యగనువ్రతాః అనుసృతాః హృదికశ్చ సత్యభామాయా ఆత్మజశ్చారుదేష్ణశ్చ గదశ్చ ఆదిర్యేషాం తేఽపి. ౩౫. ఇదానీం కురూన్ పృచ్ఛతి—షడ్భిః. అపీతి. అపి కిం స్వదోర్భ్యాం స్వబాహువద్వర్తమానాభ్యాం విజయాచ్యుతాభ్యాం అర్జునకృష్ణాభ్యాం ధర్మమార్గేణ ధర్మో యుధిష్ఠిరః సేతుం ధర్మమర్యాదాం పరిపాతి యస్య సభాయాం విజయానువృత్త్యా జయపరంపరయా అర్జునస్య సేవయేతి వా ఏవంభూతం యత్ సైశ్వర్యమిత్యర్థః. ౩౬. కిమితి. కృతాఘేషు కృతాపరాధేషు కురుషు స్వకర్తృకమఘం దీర్ఘతమం బహుకాలానుచింతితం. అహివదత్యమర్షీ భీమః కిం వ్యముంచత్ నో వా గదయా సః విచిత్రం

భూర్న సేహే మార్గం గదాయాశ్చరతో విచిత్రమ్. ౩౭. కచ్చిద్యశోధా రథయూ
థపానాం గాండీవధన్వోపరతారిరాస్తే, అలక్షితో యచ్ఛరకూటగూఢో మాయా
కిరాతో గిరిశస్తుతోష. ౩౮. యమావుత స్విత్ స్తనయౌ పృథాయాః పార్థైర్వృతౌ పక్ష్మ
భిరక్షిణీవ*, రేమాత ఉద్ఘాట్య మృధే స్వరిక్థం సుధాం సుపర్ణావివ వజ్రివక్త్రాత్. ౩౯.
అహో పృథాపి ధ్రియతేఽర్భకార్థే రాజర్షివర్యేణ వినాపి తేన, యస్త్వేకవీరోఽ
తిరథో విజిగ్యే ధనుర్ద్వితీయః కకుభశ్చతస్రః. ౪౦. సౌమ్యానుశోచే తమధః పతం
తం భ్రాత్రే పరేతాయ చ దుద్రుహే యః, నిర్యాపితో యేన సుహృత్స్వపుర్యా
అహం స్వపుత్రాన్ సమనువ్రతేన. ౪౧. సోఽహం హరేర్మర్త్యవిడంబనేన దృశో నృ
ణాం చాలయతో విధాతుః, నాన్యోపలక్ష్యః పదవీం ప్రసాదాచ్చరామి పశ్యన్
గతవిస్మయోఽత్ర. ౪౨. నూనం నృపాణాం త్రిమదోత్పథానాం మహీం ముహు

వివిధం మార్గం చరతః విచిత్రమితి క్రియావిశేషణం వా. ౩౭. కచ్చిదితి. రథయూథపానాం
మధ్యే యశోధాః కీర్తిధారీ. యద్వా స్వీయానాం తేషాం కీర్తిప్రదః ఉపరతాః అరయో యస్మా
త్ యస్య శరకూటేన బాణసమూహేన గూఢః ఆచ్ఛన్నః. ౩౮. యమావితి. ఉతస్విత్కింస్విత్
యమౌ నకుల సహదేవౌ రేమాతే క్రీడత ఇత్యర్థః. సపత్న్యాస్సుతావపి పృథాయాః స్తనపౌ
పృథాయాః పుత్రైః ఆవృతౌ. సుపర్ణావివ రేమాతే కిం కృత్వాపరాద్దుర్యోధనాత్ స్వరిక్థం
స్వీయం రాజ్యం ఉద్ఘాట్య అచ్ఛిద్య వజ్రివక్త్రాత్ ఇంద్రస్య ముఖాత్ స్వరిక్థమమృతం గరు
డ ఇవేతి.యద్వా సుపర్ణావివేతి. యది ద్వౌ గరుడౌ అమృతమానయేతాం తర్హి తద్వత్. ౩౯. పృథాయాః
కుశలం కిం పృచ్ఛేయం? యతః తస్యాః పాండుం వినా ప్రాణధారణమత్యాశ్చర్యమిత్యాహ — అహో
ఇతి. ధ్రియతే జీవతి నచాత్యాశ్చర్యం యతోఽర్భకార్థే జీవతి న భోగార్థం తదప్యాశ్చర్యమేవేత్యా
హ — తేన తథాభూతేన వినా తదేవాహ — యస్త్వితి. ధనురేవ ద్వితీయః సహాయో యస్య. ౪౦.
సౌమ్యేతి. పృథా అర్భకార్థే జీవతీతి యుక్తమేవ. హే సౌమ్య ధృతరాష్ట్రం జీవంతమనుశోచామి
తత్కిం అధః పతంతం తత్ర హేతుః పరేతాయ మృతాయ భ్రాత్రే పాండవే. తత్పుత్రద్రోహేణ
యో విదుద్రుహే ద్రోహం కృతవాన్ కించ. జీవతోఽపి భ్రాతుర్మమ అపకృతవానిత్యాహ — యేన
సుహృత్ భ్రాతా అహం చ స్వపుర్యాస్సకాశాత్ నిర్యాపితః నిర్వాసితః అహో ఖలు విస్మయః. ౪౧. జాన
తోఽపి తస్యైవం దుశ్చేష్టితం యతస్త్వం చ సాధురపి దుఃఖం ప్రాప్తోఽసీత్యత ఆహ — స ఇతి. సోఽ
హం శ్రీహరేః ప్రసాదాత్తస్య పదవీం మాహాత్మ్యం పశ్యన్. గతవిస్మయః. అత్ర భూతలే నాన్యైరుపల
క్ష్యః గూఢస్సన్ సుఖం విచరామి. కథంభూతస్య మర్త్యానాం విడంబనేన ఐశ్వర్యాచ్ఛాదనేన.
మనుష్యానుకరణేన నృణాం దృశః చిత్తవృత్తీః చాలయతః భ్రామయతః. ౪౨. నను శ్రీహరేః
కిమేవం లీలయా యేన స్వభక్తానాం చ వనవాసాదిక్లేశా భవంతి. స్వస్య చ దూత్య బంధనోద్యమా
దిపరాభవః. తతః పరం తేషామపరాధానంతరమేవ హననం. నాపరాధ ఉపేక్ష్య ఇత్యత ఆహ —
నూనమితి. నూనం వినిశ్చితం. త్రిభిర్మదైః ఉత్పథానాం ఉద్వృత్తానాం వధాద్ధేతోః ప్రపన్నానాం

---

* 'అక్షిణీవ' అత్ర ఈదంతద్వివచనత్వేన ప్రగృహ్యత్వేఽపి సంధిరార్షః.

శ్చాలయతాం చమూభిః, స ధాత్ప్రపన్నార్తిజిహీర్షయేశోఽప్యుపైక్షతాఘం భగవాన్ కురూణామ్. ౪౩. అజస్య జన్మోత్పథనాశనాయ కర్మాణ్యకర్తుర్గ్రహణాయ పుంసాం, నత్వన్యథా కోఽర్హతి దేహయోగం పరో గుణానాముత కర్మతంత్రమ్. ౪౪. తస్య ప్రపన్నాఖిలలోకపానామవస్థితానామనుశాసనే స్వే, అర్థాయ జాతస్య యదుష్వజస్య వార్తాం సఖే కీర్తయ తీర్థకీర్తేః. ౪౫.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, ప్రథమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ.—

ఇతి భాగవతః పృష్టః క్షత్త్రా వార్తాం ప్రియాశ్రయామ్, ప్రతివక్తుం న చోత్సేహ ఔత్కంఠ్యాత్ స్మారితేశ్వరః. ౧. యః పంచహాయనో మాత్రా ప్రాతరాశాయ యాచితః, తన్నైచ్ఛద్రచయన్ యస్య సపర్యాం బాలలీలయా. ౨. స కథం సేవయా తస్య కాలేన జరసం గతః, పృష్టో వార్తాం ప్రతిబ్రూయాద్భర్తుః పాదావనుస్మరన్. ౩. స ముహూర్తమభూత్తూష్ణీం కృష్ణాంఘ్రిసుధయా భృశమ్, తీవ్రేణ భక్తియోగేన నిమగ్నస్సాధునిర్వృతః. ౪. పులకోద్భిన్నసర్వాంగో ముం

ర్తిజిహీర్షయా ఈశోఽప్యఘుసమయ ఏవ. హంతుం సమర్థోఽపి కురూణాం అఘం ఉపైక్షత. తదానీమేన తేషాం వధే సర్వదుష్టరాజన్యవధో న స్యాదిత్యాశయేనేత్యర్థః. శ్లో. "విద్యామదో ధనమదస్తథైవాభిజనో మదః, ఏతే మదామదాంధానామేత ఏవ సతాం దమాః ఇతి త్రయో మదాః. ౪౩. సర్వదుర్వృత్తవధార్థమేవ భగవతో జన్మకర్మాణి నాన్యథేతి కైముతికన్యాయేనాహ. అజస్యేతి—అజస్యాపి జన్మ అకర్తురపి కర్మాణి పుంసాం గ్రహణాయ కర్మసు ప్రవృత్తయే అన్యథా నచేదేవం తర్హి భగవతో జన్మాదికథా తావదాస్తాం కో వాన్యోఽపి గుణానాం పరో గుణాతీతః దేహయోగం కర్మవిస్తారం చార్హతీతి. ౪౪. తస్మాదేవం భూతాచింత్యమాయావినోదనకథాః కథయేత్యాహ—తస్యేతి. ప్రపన్నాః యే అఖిలలోకపాలాః తేషామన్యేషాం స్వీయే అనుశాసనే స్థితానాం అర్థాయ ప్రయోజనాయ. యదుషు జాతస్య తీర్థభూతా సంసారతారిణీ కీర్తిర్యస్యేతి. ౪౫.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, ద్వితీయస్కంధే, ప్రథమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. 'ద్వితీయే కృష్ణవిశ్లేషాదనుశోచన్నథోద్ధవః, క్షత్త్రే బాలచరిత్రాణి కృష్ణస్యావర్ణయచ్ఛ్వసన్.' తదేవం ప్రియవార్తాం పృష్టస్యోద్ధవస్య శ్రీకృష్ణవిరహౌత్కంఠ్యావేశేన ప్రతివచనాసామర్థ్యమాహ—షడ్భిః. స్మారితః ఈశ్వరో యస్య. ౧. ఏతదేవ కైముతికన్యాయేన వక్తుం కైశోరం ప్రపంచయతి—ద్వాభ్యాం, యః పంచవర్షోఽపి బాలలీలయా శ్రీకృష్ణం కంచిత్పరికల్ప్య కల్పితైరేవ సాధనైః పరిచర్యాం కుర్వన్ ప్రాతర్భోజనార్థం మాత్రా ప్రార్థితోఽపి తద్భోజనం నైచ్ఛత్. ౨. స ఇతి. జరసం వృద్ధత్వం గతః ప్రాప్తః. ౩. స ఇతి. కృష్ణాంఘ్రిసుధయా సాధునిర్వృతః తస్యామేవ తీవ్రేణ వివశత్వాపాదకేన నిమగ్నశ్చ. ౪. పులకేతి. పులకైరుద్భిన్నాని ఉజ్జృంభితాని సర్వాణ్యం

చనీలద్దృశా శుచః, పూర్ణార్థో లక్షిత స్తేన స్నేహప్రసరసంప్లుతః. ౫. శనకైర్భగ
వల్లోకా న్నృలోకం పునరాగతః, విమృజ్య నేత్రే విదురం ప్రత్యాహోద్ధవ
ఉత్స్మయన్. ౬.

ఉద్ధవ ఉవాచ:—

కృష్ణద్యుమణి నిమ్లోచే గీర్ణేష్వజగరేణ హ, కిన్నునః కుశలం బ్రూ
యాం గతశ్రీషు గృహేష్వహమ్. ౭. దుర్భగో బత లోకోఽయం య
దవో నితరామపి, యే సంవసన్తో న విదుర్హరిం మీనా ఇవోడుపమ్. ౮.
ఇంగితజ్ఞాః పురుప్రౌఢా ఏకారామాశ్చ సాత్వతాః, సాత్వతా మృషభం సర్వే
భూతావాసమమంసత. ౯. దేవస్య మాయయా స్పృష్టా యే చాన్యే హ్యసదా
శ్రితాః, భ్రామ్యతే ధీర్న తద్వాక్యై రాత్మన్యుప్తాత్మనో హరౌ. ౧౦. ప్రదర్శ్యాతప్త
తపసా మవితృప్తదృశాం నృణామ్, ఆదాయాంతరధాద్యస్తు స్వబింబం లోకలోచ
నమ్. ౧౧. యన్మర్త్యలీలౌపయికం స్వయోగమాయా బలం దర్శయతా గృహీ

గాని యస్య సః. మీలంత్యా దృశా శుచోఽశ్రూణి ముంచన్. తేన విదురేణ పూర్ణార్థః కృతార్థో
లక్షితః. యతో భగవతి యః స్నేహః తస్య ప్రసరః పూరః తస్మిన్ సంప్లుతో నిమగ్నః. ౫. శన
కైరితి. భగవానేవ లోకః తస్మాత్. నృలోకం దేహానుసంధానం. ఉత్స్మయన్ యదుకులసంహా
రాదిభగవచ్చాతుర్యస్మరణేన విస్మయం ప్రాప్నువన్. ౬. శ్రీకృష్ణవిరహేణ సంతప్యమానః. ప్రత్యా
హ—కృష్ణేతి. కృష్ణ ఏవ ద్యుమణిః సూర్యః తస్య నిమ్లోచే అస్తమయే సతి. అజగరేణ కాలమహాస
ర్పేణ గీర్ణేషు గిలితేషు నో గృహేషు త్వత్పృష్టానాం బంధూనాం కిం ను కుశలం బ్రూయాం.? ౭.
అనుశోచన్నాహ—దుర్భగ ఇతి. బతేత్యనుకంపాయాం. ఖేదే వా. అయం లోకో జనః. దుర్భగః
భాగ్యహీనః. యదవస్తు నితరాం దుర్భగాః యేన సహావసంతోఽపి హరిరయమితి న విదుః. యథా క్షీరస
ముద్రే జాతముడుపం చంద్రం. తత్రత్యా మీనాః కేవలం కమనీయః కశ్చిజ్జలచర ఇత్యేవ విదుః. నత్వమృత
మయ ఇతి తం విదుః. యద్వా. జలే ప్రతిబింబితం చంద్రం. యథేతి. ౮. భాగ్యహీనత్వాదేవ న విదుః
న తు జ్ఞానసామగ్ర్యభావాదిత్యాహ—ఇంగితజ్ఞా ఇతి. ఇంగితం చిత్తస్థం జానంతీతి తథా. పురు
అతిశయేన ప్రౌఢాః నిపుణాః. ఏకస్మిన్నేవ స్థానే ఆరమంతీతి తథా ఏవంభూతా అపి భూతానామా
వాసం. ఈశ్వరం సంతం సాత్త్వతానామృషభం సాత్త్వతశ్రేష్ఠమమంసత అమన్యంత. ౯. యేఽపి
భాగ్యవంత స్తేఽపి ఇంగితాదినా ఈశ్వరతయా జానంతోఽపి అతద్విదాం ప్రవృత్త్యా వా ముహ్యేయురితి
కిం భాగ్యవత్తయాపి తత్రాహ—దేవస్యేతి. యే యాదవాః దేవమాయయా వ్యాప్తాః. యాదవోఽ
యమస్మద్బంధురితి వదంతి. యే చ శిశుపాలాదయః అసదేవాన్యదత్యంతం వైరమాశ్రితాః నిందంతి.
తేషాం వాక్యై రాత్మని ఉప్తాత్మనో నిక్షిప్తచిత్తస్య మాదృశస్య ధీః బుద్ధిః న భ్రామ్యతే మోహం న
ప్రాప్నోతి అన్యే తు ముహ్యంత్యేవేత్యర్థః. ౧౦. కోఽసౌ హరిరిత్యపేక్షాయామాహ—ప్రేతి. న తప్తం
తపో యైః తే. అతః అవితృప్తా దృశో యేషాం తేషాం స్వబింబం మూర్తిం ఏతావంతం కాలం ప్రద
ర్శ్య దర్శయిత్వా యోఽంతర్హితవాన్ లోకస్య లోచనమాదాయ అచ్ఛిద్య తాదృశస్యాన్యస్య
విలోకనీయస్యాభావాత్. ౧౧. తదేవ బింబం వర్ణయతి—త్రిభిః. యదితి. యన్మర్త్యలీలానుకూలౌపయి

తమ్, విస్మాపనం స్వస్య చ సౌభగర్ధేః పరం పదం భూషణభూషణాంగమ్. ౧౨.
యద్ధర్మసూనో ర్బత రాజసూయే నిరీక్ష్య దృక్స్వస్త్యయనం త్రిలోకః,
కార్త్స్న్యేన చాద్యేహగతం విధాతురర్వాక్సృతౌ కౌశలమిత్యమన్యత. ౧౩.
యస్యానురాగప్లుతహాస రాసలీలావలోక ప్రతిలబ్ధమానాః, వ్రజస్త్రియో దృగ్భి
రనుప్రవృత్తధియోఽవతస్థుః కిలకృత్యశేషాః. ౧౪. స్వశాంతరూపేష్వితరైస్స్వరూపై
రభ్యర్ద్యమానేష్వనుకంపితాత్మా, పరావరేశో మహదంశయుక్తో హ్యజోఽపి జా
తో భగవాన్ యథాగ్నిః. ౧౫. మాం ఖేదయత్యేతదజస్య జన్మవిడంబనం యద్వసు
దేవగేహే, వ్రజే చ వాసోఽరిభయాదివ స్వయం పురాద్వ్యవాత్సీద్యదనంతవీర్యః.
౧౬. ధునోతి చేతస్స్మరతో మమైతద్యదాహ పాదావభివంద్య పిత్రోః, తాతాం
బ కంసాదురుశంకితానాం ప్రసీదతాం నో కృతనిష్కృతీనామ్. ౧౭. *కో వా అము
ష్యాంఘ్రిసరోజరేణుం విస్మర్తుమీశీత పుమాన్విజిఘ్రన్, యో విస్ఫురద్భ్రూవిట

కం యోగ్యం స్థానం స్వస్యాపి విస్మయజనకం యత్ సౌభగర్ధేః సౌభాగ్యాతిశయస్య పరం పదం
పరకాష్ఠారూపం భూషణానాం భూషణాన్యంగాని యస్మిన్. ౧౨. యదితి. దృశాం స్వస్త్య
యనం పరమానందకరం. త్రిభువనస్థో లోకః ప్రాణిమాత్రం అద్యేదానీం ఇహ బింబే అర్వాక్సృ
తౌ అర్వాచీనసంసారనిర్మాణే మనుష్యనిర్మాణే వా యత్కౌశలం నైపుణ్యం తత్కార్త్స్న్యేన గతం
ఉపక్షీణం నాతః పరం విధేః కౌశలమస్తీత్యేవ మేనే తన్మూర్తేర్విధాతృసృజ్యత్వాభావేఽపి లోక
దృష్ట్యైదముక్తం. ౧౩. యస్యేతి. అనురాగేణ ప్లుతో వ్యాప్తో హాసః హసనం రాసః వినోదః
లీలావలోకశ్చ తైః స్వకృతరాసాద్యనంతరం ప్రతిలబ్ధో మానో యాభిః దృగ్భిస్సహాను ప్రవృత్తా గచ్ఛంత
మేవానుగతా ధియో యాసాం తాః ఖిలః కృత్యశేషో యాసాం తా అసమాపితకృత్యా అపి హ్యవతస్థుః.
౧౪. ఏవంభూతబింబప్రద్యుమ్నే కారణమాహ — స్వేతి. స్వీయాన్యేవ శాంతాని అశాంతాని చ రూపాణి
చేతి ద్వివిధాని. తత్ర శాంతరూపేషు ఇతరైః అశాంతరూపైః పీడ్యమానేషు అనుకంపితః కృతాను
కంపః ఆత్మా యస్య అజోఽపి జాతః ఆవిర్భూతః మహాభూతరూపేణ నిత్యసిద్ధ ఏవాగ్నిః యథా కాష్ఠే
ష్వావిర్భవతి తద్వదస్య జన్మని హేతుః. మహత్ మహత్తత్త్వం అంశః కార్యలేశః యస్యా
వ్యక్తస్య తన్మహదంశః తద్యుక్త ఇతి. ౧౫. నను కుతోఽసౌ పరాపరాణామీశః పారతంత్ర్యప్రతీతే
స్తత్రాహ — ద్వాభ్యాం. మామితి. మమాప్యేతత్ అవితర్క్యం దుర్ఘటం చ ఖేదయతి. తదేవాహ —
వసుదేవగేహే బంధనాగారే యజ్జన్మనో విడంబనం అనుకరణం న తు నృసింహవదావిర్భావః కంస
భయాదివ పురాన్మధురాయా వ్యవాత్సీత్ అపలాయత. ౧౬. ధునోతీతి. ఏతచ్చ హరేశ్చరితం స్మ
రతో మమ చేతః కర్మభూతం ధునోతి వ్యథయతి తదేవదర్శయతి — యదాహేతి. హే తాత హే అంబ
యువాం ప్రసీదతాం ప్రసాదం కురుతాం న కృతా నిష్కృతిః శుశ్రూషణం యైః తేషాం నోఽస్మాక
మితి బహువచనం రామాద్యభిప్రాయేణ. ౧౭. నను తర్హి అనీశ్వర ఏవ కిం నస్యాద్భవతః శ్ర
ద్ధామాత్రమేతత్తత్రాహ — త్రిభిః. క ఇతి. కో వా అంఘ్రిసరోజయోః యో రేణుః తం విజిఘ్రన్ సేవ

---

* 'కో వాఽముష్య' అత్రాసంధిరార్షః.

పేన భూమేర్భారం కృతాంతేన తిరశ్చకార. ౧౮. దృష్టా భవద్భిర్నను రాజసూయే చైద్యస్య కృష్ణాద్ద్విషతోఽపి సిద్ధిః, యాం యోగినస్సంస్పృహయంతి సమ్యగ్యోగేన కస్తద్విరహం సహేత. ౧౯. తథైవ చాన్యే నరలోకపాలా య ఆహవే కృష్ణముఖారవిందమ్, నేత్రైః పిబంతో నయనాభిరామం పార్థాస్త్రపూతాః పదమాపురస్య. ౨౦. స్వయం త్వసామ్యాతిశయస్త్ర్యధీశస్స్వారాజ్యలక్ష్మ్యాప్తసమస్తకామః, బలిం హరద్భిశ్చిరలోకపాలైః కిరీటకోట్యేడితపాదపీఠః. ౨౧. తత్తస్య కైంకర్యమలం భృతాన్నో విగ్లాపయత్యంగ యదుగ్రసేనే, తిష్ఠన్నిషణ్ణం పరమేష్ఠిధిష్ణ్యే న్యబోధయద్దేవ నిధారయేతి. ౨౨. అహో బకీయం స్తనకాలకూటం జిఘాంసయాపాయయదప్యసాధ్వీ, లేభే గతిం ధాత్ర్యుచితాం తతోఽన్యం కం వా దయాళుం శరణం భజేమ. ౨౩. మన్యే సురాన్ భాగవతాంస్త్ర్యధీశే సంరంభమార్గాభినివిష్టచిత్తాన్, యే సంయుగేఽచక్షత తార్క్ష్యపుత్రమంసే సునాభాయుధమాపతంతమ్.

మానః విస్మర్తుం ఈశేత శక్నుయాత్ విస్ఫురద్భ్రూవిటపః భ్రూలతైవ కృతాంతః తేన. ౧౮. నచ తస్యైశ్వరత్వం సాధనీయం భవద్భిరపి దృష్టత్వాదిత్యాహ—దృష్టేతి. యాం సిద్ధిం సమ్యగ్యోగేన ప్రాప్తుమిచ్ఛంతి. ౧౯. తథేతి. ఆహవే యుద్ధే పార్థస్యాస్త్రైః పూతాః నిష్పాపాస్సంతః. ౨౦. తదేవం పరమైశ్వర్యే సత్యపి యదుగ్రసేనానువర్తిత్వం తత్పునరత్యంతమస్మాన్ వ్యథయతీత్యాహ—స్వయమితి. స్వయంతు య ఏవంభూతః తస్యతత్ కైంకర్యం నోఽస్మాన్ విగ్లాపయతీత్యుత్తరేణాన్వయః. న సామ్యాతిశయౌ యస్య. యమపేక్ష్యాన్యస్యసామ్యమతిశయశ్చ నాస్తీత్యర్థః. తత్ర హేతవః త్రయాణాం పురుషాణామధీశః స్వారాజ్యలక్ష్మ్యా పరమానందస్వరూపసంపత్త్యైవ ప్రాప్తసమస్తభోగః. బలిం కరం చాహరద్భిః సమర్పయద్భిః చిరకాలీనైః లోకపాలైః కిరీటాగ్రేణ ఈడితం స్తుతం పాదపీఠం యస్య ప్రణమతాం కిరీటసంఘట్టనతః ఉద్భూతో ధ్వనిః స్తుతిత్వేనోత్ప్రేక్ష్యతే. ౨౧. తదితి. అంగ హే విదుర భృతాన్ భృత్యాన్ ఉగ్రసేనే యత్కింకరత్వం తదేవాహ—పరమేష్ఠిధిష్ణ్యే సార్వభౌమాసనే నిషణ్ణం ఆసీనం స్వయం తిష్ఠన్ హే దేవ నిధారయ అవధారయేతి న్యబోధయత్ విజ్ఞాపితవాన్, ఏవమనువృత్తిః తత్కృపయైవేతి సూచితం. ౨౨. అపకారిష్వపి తస్య కృపాళుతాం దర్శయన్నాహ—అహో ఇతి. అహో ఆశ్చర్యం దయాళుతాయాః జిఘాంసయా హంతుమిచ్ఛయాపి స్వీయ స్తనయోస్సంభృతం కాలకూటం విషం యమపాయయద్బకీ పూతనా అసాధ్వీదుష్టాపి ధాత్ర్యాః యశోదాయాః ఉచితాం గతిం లేభే భక్తవేషమాత్రేణ యస్సద్గతిం దత్తవానిత్యర్థః. తతోఽన్యం కం వా శరణం భజేమ. ౨౩. నను భాగవతానేవ భగవాననుగృహ్ణాతీతి ప్రసిద్ధం. సత్యం. అసురానపి అహం భాగవతానేవ మన్యే యతో భాగవతా ఇవ తేఽపి భగవద్ధ్యానాభినివేశేన భగవంతమపరోక్షం పశ్యంతీత్యాహ—మన్య ఇతి. సంరంభః క్రోధావేశః. తేన మార్గేణ అభినివిష్టం చిత్తం యేషాం తే. అతఏవ సంగ్రామే తార్క్ష్యః కశ్యపః తస్య పుత్రః గరుడః. తం అంసే స్కంధే సునాభాయుధశ్చక్రాయుధః హరిః తం. అచక్షత అపశ్యన్. తస్మాత్తేష్వపి అనుగ్రహో యుక్త ఏవేత్యర్థః. వక్ష్యతి చ సప్తమే. శ్లో. 'తస్మా

౨౪. వసుదేవస్య దేవక్యాం జాతో భోజేంద్రబంధనే, చికీర్షుర్భగవానస్యాశ్శమజే
నాభియాచితః. ౨౫. తతో నందవ్రజమితః పిత్రా కంసాద్విబిభ్యతా, ఏకాదశ సమా
స్తత్ర గూఢార్చిస్సబలోఽవసత్. ౨౬. పరీతో వత్సపైర్వత్సాంశ్చారయన్ వ్యహ
రద్విభుః, యమునోపవనే కూజద్ద్విజసంకులితాంఘ్రిపే. ౨౭. కౌమారీం దర్శయం
శ్చేష్టాం ప్రేక్షణీయాం వ్రజౌకసామ్, రుదన్నివ హసన్ముగ్ధబాలసింహావలోకనః.
౨౮. సఏవాధివయో లక్ష్మ్యా నికేతం సితగోవృషమ్, చారయన్ననుగాన్గోపాన్రణ
ద్వేణురరీరమత్. ౨౯. ప్రయుక్తాన్ భోజరాజేన మాయినః కామరూపిణః, లీల
యా వ్యనుదత్తాంస్తాన్ బాలః క్రీడనకానివ. ౩౦. విపన్నాన్విషతోయేన నిగృహ్య
భుజగాధిపమ్, ఉత్థాప్యాపాయయద్గావ స్తత్తోయం ప్రకృతిస్థితమ్. ౩౧. అయాజ
యద్గోసవేన గోపరాజం ద్విజోత్తమైః, విత్తస్య చోరుభారస్య చికీర్షుస్సద్వ్యయం
ప్రభుః. ౩౨. వర్షతీంద్రే వ్రజః కోపాద్భగ్నమానోఽతివిహ్వలః, గోత్రలీలాతపత్రేణ
త్రాతో భద్రానుగృహ్ణతా. ౩౩. శరచ్ఛశికరైర్మృష్టం మానయన్ రజనీముఖమ్,
గాయన్ కలపదం రేమే స్త్రీణాం మండలమండనః. ౩౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, ద్వితీయోఽధ్యాయః.

త్వేనాప్యుపాయేన మనః కృష్ణే నివేశయేతి. ౨౪. ఇదానీం తస్యాంతర్ధానప్రకారం వక్తుం. ఆదిత
ఆరభ్య తచ్చరితం సంక్షేపేణ కథయతి—వసుదేవస్యేతి. వసుదేవస్య భార్యాయాం దేవక్యాం జాతః
భోజేంద్రః కంసః తస్య బంధనాగారే అస్యాః పృథివ్యాః శంసుఖం స్వయం చికీర్షుః అజేనయాచితస్సన్.
౨౫. తత ఇతి. పిత్రా నిమిత్తభూతేన నందవ్రజం ఇతః గతః సమాః సంవత్సరాన్ గూఢార్చిః.
గుప్తతేజాః. ౨౬. పరీత ఇతి. వ్యహరత్ ఆక్రీడత్ కూజద్భిః ద్విజైః పక్షిభిః సంకులితాః వ్యాప్తాః
అంఘ్రిపాః వృక్షాః. యస్మిన్. ౨౭. కౌమారీమితి. రుదన్నివేతి ఇవ శబ్దస్య యథాయోగం సర్వత్రా
ప్యన్వయః. ముగ్ధో బాలశ్చ యః సింహః తద్వదవలోకనం యస్య. ౨౮. స ఇతి. సఏవాధికం వయః
ప్రాప్తస్సన్ లక్ష్మ్యాః శోభాదిసంపదో నికేతనం స్థానం సితా గావో వృషాశ్చవృషభా యస్మిన్.
నానావర్ణే గోసంఘే రణన్ శబ్దం కుర్వన్ వేణుర్యస్య అరీరమత్ రమయామాస. ౨౯. ప్రయు
క్తానితి. వ్యనుదత్ జఘాన. క్రీడనకాన్ తృణాదినిర్మితాన్ మృగాన్ సింహాదీన్ యథా. ౩౦.
విపన్నానితి. విపన్నాన్ గోపాన్ మృతాన్. గావ ఇతి గాశ్చోత్థాప్య తదేవ తోయం ప్రకృతిస్థితం
నిర్విషం అపాయయత్. ౩౧. అయాజయదితి. ఇంద్రపూజాభంగేన భగవతా గవాం పూజైవ
గోసవః. తేన గోపరాజం నందం విత్తస్య చేతి చకారాదింద్రస్య మానభంగం చ కుర్వన్ ఉరుభా
రస్య అతిసమృద్ధస్య. ౩౨. వర్షతీతి. కోపాద్వర్షతీంద్రే. గోత్రః పర్వతఏవ లీలాతపత్రం తేన. హే
భద్ర. ౩౩. శరదితి. మృష్టముజ్జ్వలం. స్త్రీణాం మండలం మండయతీతి తథా. ౩౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, ద్వితీయాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

తృతీయోఽధ్యాయః.

ఉద్ధవ ఉవాచ:—

తతస్స ఆగత్య పురం స్వపిత్రోశ్చికీర్షయా శం బలదేవసంయుతః, నిపాత్య తుంగాద్రిపుయూథనాథం హతంవ్యకర్షద్వ్యసుమోజసోర్వ్యాం. ౧. సాందీపనేస్సకృత్ప్రోక్తం బ్రహ్మాధీత్య సవిస్తరం, తస్మై ప్రాదాద్వరం పుత్రం మృతం పంచజనోదరాత్. ౨. సమాహుతా భీష్మకకన్యయా యే శ్రియస్సవర్ణేన బుభూషయైషామ్, గాంధర్వవృత్త్యా మిషతాం స్వభాగం జహ్రే పదం మూర్ధ్ని దధత్సువర్ణః. ౩. కకుద్మతో విద్ధనసో దమిత్వా స్వయంవరే నాగ్నజితీముపాహ, తద్భగ్నమానానపి గృధ్నతోఽజ్ఞాన్ జఘ్నేక్షతశ్శస్త్రభృతస్స్వశస్త్రైః. ౪. ప్రియం ప్రభుర్గ్రామ్య ఇవ ప్రియాయా విధిత్సురార్ఛద్ద్యుతరుం యదర్థే, వజ్ర్యాద్రవత్తం సగణో రుషాంధః

శ్లో. తృతీయే మధురామేత్య వ్రజాత్కంసవధాదికమ్, యత్కృతం ద్వారకాయాం చ కృష్ణేన తదవర్ణయత్. తత ఇతి. శమిత్యవ్యయం పిత్రోః సుఖస్య చికీర్షయేత్యర్థః. తుంగాత్ రాజమంచాత్ రిపుయూథానాం నాథం కంసం వ్యసోరపకర్షణం పిత్రోస్సుఖార్థం. ౧. సాందీపనేరితి. బ్రహ్మ వేదం సవిస్తరం షడంగాదిసహితం వరం శ్రేష్ఠం వరరూపం వా గురుదక్షిణారూపం వా పంచజనోదరవిదారణద్వారా. పుత్రమానీయేత్యర్థః. ౨. సమాహుతా ఇతి. భీష్మకకన్యయా రుక్మిణ్యా యే రాజానః సమాహుతాః సమాహూతాః హ్రస్వత్వమార్షం. సమాహృతా ఇతి పాఠే ఆకృష్టా ఇత్యర్థః. కేన సాధనేన శ్రియో లక్ష్మ్యాస్సవర్ణేన సమానరూపేణ. యద్యపి తయా కేవలం శ్రీకృష్ణ ఏవాహూతః న సర్వే. తథాపి తస్యాః లావణ్యం తేషామాగమనే హేతురితి తయైవాహూతా ఇత్యుచ్యంతే. తేషాం మిషతాం మూర్ధ్ని పదం దధత్ దధానః తయా సహ గాంధర్వవృత్త్యా పరస్పరసమయరూపయా. బుభూషయా భవితుమిచ్ఛయా. జహార కథంభూతం స్వభాగం లక్ష్మ్యంశత్వాత్తయా స్వాత్మనోఽర్పితత్వాచ్చ. సువర్ణః. సుపతనః. యద్వా సువర్ణ ఇవ స్వభాగం సుధామిత్యర్థః యద్వా. శ్రియః రుక్మిణ్యాః. సమానం వర్ణద్వయం వాచకం యస్య సః శ్రియః సవర్ణో రుక్మీ. తేన సమాహూతాః యే శిశుపాలాదయః కిమర్థం భీష్మకకన్యయా సహ తేషాం బుభూషయా. భూతిర్భవత్విత్యేతదర్థం. తత్ర శిశుపాలస్యాహ్వానం వరత్వేన బుభూషయా. జరాసంధాదీనాం తద్వివాహోత్సవేన. శేషం పూర్వవత్. ౩. కకుద్మత ఇతి. కకుద్మతో వృషాన్ అవిద్ధనస అవిద్ధనాసికాన్ దమిత్వా మర్దయిత్వా. విద్ధనాసికాన్ కృత్వేతి వా నగ్నజితః కన్యాం స్వయంవరే ఉపయేమే తైః వృషభైః తద్దమనేన చ భగ్నమానో యేషాం తాన్ తథాపి తాం కన్యాం గృధ్నతః కామయమానాన్ అత ఏవ అజ్ఞాన్ శస్త్రభృతో రాజ్ఞః తచ్ఛస్త్రైః అక్షత ఏవ జఘాన. ౪. ప్రియమితి. యదా అదిత్యాః కుండలే దాతుం స్వర్గం గతః తదా ప్రభుః స్వతంత్రోఽపి గ్రామ్యః స్త్రీపరతంత్ర ఇవ ప్రియాయాస్సత్యభామాయాః. ప్రియం విధాతుమిచ్ఛుః. ద్యుతరుం పారిజాతం ఆనీతవాన్ యదర్థం యన్నిమిత్తం తం శ్రీకృష్ణం వజ్రీ దేవేంద్రః ఆద్రవత్ స్త్రీప్రేరితః యోద్ధుమభ్యధావత్ స్వకార్యసాధనేన శ్రీకృష్ణేన

క్రీడామృగో మానమయం వధూనాం. ౫. సుతం మృధే ఖం వపుషా ప్రసంగం దృష్ట్వా సునాభోన్మథితం ధరిత్ర్యా, ఆమంత్రితస్తత్తనయాయ శేషం దత్త్వా తదంతః పురమావివేశ. ౬. తత్రాహృతాస్తా నరదేవకన్యాః కుజేన దృష్ట్వా హరిమార్తబంధుం, ఉత్థాయ సద్యో జగృహుః ప్రహర్షవ్రీడానురాగప్రహితావలోకైః. ౭. ఆసాం ముహూర్త ఏకస్మిన్నానాగారేషు యోషితాం, *సవిధిం జగృహే పాణీన్ పురురూపస్స్వమాయయా. ౮. తాస్వపత్యాన్యజనయదాత్మతుల్యాని సర్వశః, ఏకైకస్యాం దశదశ ప్రకృతేర్విబుభూషయా. ౯. కాలమాగధసాల్వాదీననీకై రుంధతః పురం, అజీఘనత్స్వయం కీర్తిం స్వపుంసాం తేజ ఆదిశత్. ౧౦. శంబరం ద్వివిదం బాణం మురం పల్వలమేవ చ, అన్యాంశ్చ దంతవక్త్రాదీనవధీత్కాంశ్చ ♦ ఘాతయత్. ౧౧. అథ తే భ్రాతృపుత్రాణాం పక్షయోః పతితాన్నృపాన్, చచాల భూః కురుక్షేత్రం యేషామాపతతాం బలైః. ౧౨. సకర్ణదుశ్శాసనసౌబలానాం కుమంత్రపాకేన హతశ్రియాయుషం, సుయోధనం సానుచరం శయానం భగ్నోరుముర్వ్యాం ననంద పశ్యన్. ౧౩. కియాన్ భువోఽయం క్షపితోరుభారో యద్ద్రోణభీష్మార్జున

సహాయుద్ధోద్యమః తస్యాప్యయుక్తమేవేత్యాహ — క్రీడామృగ ఇతి. అయం వజ్రీ. ౫. సుతమితి. సునాభేన చక్రేణ ఉన్మథితం హతం భౌమం దృష్ట్వా తస్య మాత్రా ధరిత్ర్యా భూమ్యా. ఆమంత్రితః ప్రార్థితస్సన్ తస్య తనయాయ భగదత్తాయ. హృతశేషం రాజ్యం దత్త్వా. ౬. తత్రేతి. తత్రాంతఃపురే. కుజేన భౌమేన యా ఆహృతాః ప్రహర్షశ్చ వ్రీడా చ అనురాగశ్చ తైః ప్రహితాః ప్రేరితాః యే అవలోకాః తైర్జగృహుః స్వీకృతవత్యః. ౭. ఆసామితి. ఆసాం యోషితాం. పాణీన్ తత్తదనురూపస్సన్ సవిధిం వివాహోచితప్రకారసహితం యథాభవతి తథా. ౮. తాస్వితి. సర్వశః సర్వైర్గుణైః స్వతుల్యాని ప్రకృతేర్మాయయా విబుభూషయా వివిధం భవనం విస్తారస్తదిచ్ఛయా. యద్వా ప్రకృతేర్హేతోః వివిధంభవితుమిచ్ఛయా. ౯. కాలేతి. కాలః కాలయవనః రుంధతః ఆవృణ్వతః ముచుకుందభీమాదిభిః నిమిత్తమాత్రైః స్వయమేవాజీఘనత్ ఘాతితవాన్. తేన చ తేషాం స్వపుంసాం తేజః ప్రభావం. కీర్తిం చ ఆదిశత్ దత్తవాన్. ౧౦. శంబరమితి. శంబరద్వివిదపల్వలానన్యానపి కాంశ్చిత్ ప్రద్యుమ్నరామాదిభిః ఘాతయత్ ఘాతితవాన్. ఘాతయన్నితి వా పాఠః. దంతవక్త్రాదీన్ స్వయమేవావధీత్. ౧౧. అథేతి. తతః నృపాన్. అఘాతయదిత్యనుషంగః. కథంభూతాన్ కురుక్షేత్రమాపతతాం ఆసమంతాద్గచ్ఛతాం యేషాం రాజ్ఞాం బలైస్సైన్యైః భూస్సర్వాపి చచాల చకంపే. ౧౨. స ఇతి. సః శ్రీకృష్ణః కర్ణాదీనాం కుమంత్రపాకేన హతా శ్రీరాయుశ్చ యస్య భగ్నౌ ఊరూ యస్య తం ఉర్వ్యాం శయానం దుర్యోధనం పశ్యన్నపి న ననంద తోషం న ప్రాప. ౧౩. అనభినందనప్రకార

---

* 'సవిధి' మితి క్రియావిశేషణస్య పుంవద్రూపమార్షం. ♦ 'ఘాతయత్' అడాగమాభావ ఆర్షః.

భీమముఖ్యైః, అష్టాదశాక్షౌహిణి*కో మదంశైరాస్తే బలందుర్విషహంయదూనాం. ౧౪. మిథో యదైషాం భవితా వివాదో మధ్వామదా తామ్రవిలోచనానాం, నైషాం వధోపాయఇయానతోఽన్యోమయ్యుద్యతేఽంతర్దధతేస్వయంస్మ. ౧౫. ఏవం సంచింత్యభగవాన్ స్వరాజ్యే స్థాప్య ధర్మజం, నందయామాస సుహృదస్సాధూనాం వర్త్మ దర్శయన్. ౧౬. ఉత్తరాయాంధృతః పూరోర్వంశస్సాధ్వభిమన్యునా, సవైద్రౌణ్యస్త్రసంఛిన్నః పునర్భగవతా ధృతః. ౧౭. అయాజయద్ధర్మసుతమశ్వమేధైస్త్రిభిర్విభుః, సోఽపి క్ష్మామనుజైరక్షన్ రేమే కృష్ణమనువ్రతః. ౧౮. భగవానపి విశ్వాత్మాలోకవేదపథానుగః, కామాన్ సిషేవే ద్వార్వత్యామసక్తస్సాంఖ్యమాస్థితః. ౧౯. స్నిగ్ధస్మితావలోకేన వాచా పీయూషకల్పయా, చారిత్రేణానవద్యేన శ్రీనికేతేన చాత్మనా. ౨౦. ఇమంలోకమముం చైవరమయన్ సుతరాం యదూన్, రేమే క్షణదయాదత్తక్షణస్త్రీక్షణసౌహృదః. ౨౧. తస్యైవంరమమాణస్యసంవత్సరగణాన్ బహూన్, గృహమేధేషు యోగేషు విరాగస్సమజాయత. ౨౨. దైవాధీనేషు కామేషుదైవాధీనస్స్వయం పుమాన్, కో విస్రంభేత యోగేన యోగేశ్వరమనువ్రతః. ౨౩. పుర్యాం కదాచిత్క్రీడద్భిర్యదుభోజకుమారకైః, కోపితామునయశ్శేపుర్భగవన్మతకోవిదాః. ౨౪. తతః కతిపయైర్మాసైర్వృష్ణిభోజాంధకాదయః, యయుః ప్రభాసంసంహృష్టారథైర్దైవవిమోహితాః. ౨౫. తత్ర స్నా

మేవాహ— కియానితి. ద్రోణాదిభిర్మ్లానైః కారణభూతైః యదితి. యః అష్టాదశాక్షౌహిణీయుక్తః ప్రాస్వమార్షం. క్షపితః ఉరుర్భారః. అయం కియానత్యల్పఇత్యర్థః. యస్మాత్ మదంశైః ప్రద్యుమ్నాదిభిః హేతుభూతైః దుర్విషహం బలమాస్తే. ౧౪. మిథఇతి. నచాత్రాన్య ఉపాయః ప్రభవతి. కింతు. మధునాయః ఆమదః సర్వతో మదః తేన ఆతామ్రాణి విలోచనాని యేషాం తేషాం వివాదో భవిష్యతి ఇయానేవైషాంవధోపాయః అతోఽన్యో నాస్తి ఐకాత్మ్యమపి మయ్యుద్యతే సతి. స్వయమేవ వివాదేనాంతర్ధేరన్నిత్యర్థః. ౧౫. ఏవమితి. ఏవం శ్లోకద్వయోక్తక్రమేణసంచింతయన్ స్వరాజ్యే పైతృకే స్థాపయిత్వా. ౧౬. ఉత్తరాయామితి. ధృతః రక్షితః వైప్రసిద్ధౌ. ౧౭. అయాజయదితి. అనుజైస్సహ. ౧౮. భగవానితి. సాంఖ్యం ప్రకృతిపురుషవివేకం. ౧౯. స్నిగ్ధేతి. స్నిగ్ధో యః స్మితసహితోఽవలోకః తేన పీయూషకల్పయా సుధాతుల్యయా పీయూషకుల్యయేతి పాఠే. సుధాప్రవాహరూపయా. ఆత్మనా దేహేన. ౨౦. ఇమమితి. క్షణదయా రాత్ర్యా. దత్తః క్షణః అవసరః ఉత్సవో వా యాసాం స్త్రీణాం. తాసుక్షణం సౌహృదం యస్య సః. ౨౧. తస్యేతి. గృహమేధేషు గృహధర్మేషు యోగేషు కామభోగోపాయేషు విరాగః ఔదాసీన్యం జాతమిత్యర్థః. ౨౨. దైవేతి. యదా స్వాధీనేష్వపి భగవతో విరాగః తదా దైవాధీనేషు కో విస్రంభేత విశ్వాసం ప్రీతిం వా కుర్యాత్. యోగేన చేద్యోగేశ్వరం శ్రీకృష్ణమనువ్రతః. ౨౩. పుర్యామితి. శేపుః శాపం దదుః భగవతో మతే అభిప్రాయే కోవిదాః అభిజ్ఞాః. ౨౪. తతఇతి.

త్వా పితౄన్ దేవానృషీంశ్చైవ తదంభసా, తర్పయిత్వాథ విప్రేభ్యో గావో బహుగుణా దదుః. ౨౬. హిరణ్యం రజతం శయ్యాం వాసాంస్యజినకంబళాన్, హయాన్రథానిభాన్కన్యా ధరాం వృత్తికరీమపి. ౨౭. అన్నం చోరురసం తేభ్యో దత్వా భగవదర్పణమ్, గోవిప్రార్థాసవశ్శూరాః ప్రణేముర్భువి మూర్ధభిః. ౨౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, తృతీయోఽధ్యాయః.

చతుర్థోఽధ్యాయః.

ఉద్ధవ ఉవాచ:—

అథ తే తదనుజ్ఞాతా భుక్త్వా పీత్వా చ వారుణీమ్, తయా విభ్రంశితజ్ఞానా దురుక్తైర్మర్మ పస్పృశుః ౧. తేషాం మైరేయదోషేణ విషమీకృతచేతసామ్, నిమ్లోచతి రవావాసీద్వేణూనామివ మర్దనమ్. ౨. భగవాన్ స్వాత్మమాయాయా గతిం తామవలోక్య సః, సరస్వతీముపస్పృశ్య వృక్షమూలముపావిశత్. 3 అహం చోక్తో భగవతా ప్రపన్నార్తిహరేణ హ, బదరీం త్వం ప్రయాహీతి స్వకులం సంజిహీర్షుణా. ౪. అథాపి తదభిప్రేతం జానన్నహమతంద్రితః, పృష్ఠతోఽన్వగమం భర్తుః పాదవిశ్లేషణాక్షమః. ౫. అద్రాక్షమేకమాసీనం విచిన్వన్ దయితం పతిమ్, శ్రీనికేతం సరస్వత్యాం కృతకేతమకేతనమ్. ౬. శ్యామావదాతం విరజం ప్రశాంతం

వయశ్శీలాదిబహుగుణోపేతాః యా గావః తాః. ౨౬. హిరణ్యమితి. కన్యాశ్చధరాంవృత్తికరీంజీవనపర్యాప్తాం. ౨౭. అన్నమితి. భగవదర్పణం యథా భవతి గోవిప్రార్థమసవః యేషాం. ౨౮.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, తృతీయాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. 'చతుర్థే బంధునిధనం శ్రుత్వాత్మజ్ఞానలబ్ధయే, .ఉద్ధవస్యోపదేశేన క్షత్తా మైత్రేయమాగమత్'. అథేతి. తదనుజ్ఞాతాః తైర్బ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతాః. వారుణీం పైష్టీం మదిరాం. దురుక్తైః కర్ణారుంతుదవాక్యైః. ౧. తేషామితి. వారుణ్యేవ మైరేయం తస్య దోషేణ నిమ్లోచతి అస్తం గచ్ఛతి సతి మర్దనం కదనం. ౨. భగవానితి. సరస్వత్యామాచమ్యేత్యర్థః. 3. అహమితి. త్వం బదరికాశ్రమం గచ్ఛేతి పూర్వమేవ ద్వారకాయాం భగవతాహం చోక్తః. ౪. అథేతి. అథాపి తతోఽపి తదభిప్రేతం కులసంహారాదికం జానన్నహమతంద్రితస్సన్. ౫. అద్రాక్షమితి. తత్ర గత్వా దయితం పతిమిష్టం. విచిన్వన్నహం సరస్వత్యాం సరస్వతీతటే కృతకేతం కృతావాసం. స్వయమకేతనం అనాశ్రయం. తత్రాసీనమేకం విజనప్రదేశత్వాత్. శ్రీనికేతం కాంత్యధిష్ఠానం. ౬. శ్యామేతి. శ్యామవచ్ఛోభం విగతంరజోగుణం అతఏవప్రకర్షేణశాంతం చతుర్భుజైర్విదితంలక్షితం. పీతాం

చారులోచనమ్, దోర్భిశ్చతుర్భిర్విదితం పీతకౌశాంబరేణ చ. ౭. వామ ఊరావధిశ్రిత్య దక్షిణాంఘ్రిసరోరుహమ్, అపాశ్రితార్భకాశ్వత్థమకృశం త్యక్తపిప్పలం. ౮. తస్మిన్ మహాభాగవతో ద్వైపాయనసుహృత్సఖా, లోకాననుచరన్ సిద్ధ ఆజగామ యదృచ్ఛయా. ౯. తస్యానురక్తస్య మునేర్ముకుందః ప్రమోదభావానతకంధరస్య, ఆశృణ్వతో మామనురాగహాససమీక్షయా విశ్రమయన్నువాచ. ౧౦.

శ్రీభగవానువాచ:—

వేదాహమంతర్మనసీప్సితం తే దదామి యత్తద్దురవాపమన్యైః, సత్రే పురా విశ్వసృజాం వసూనాం మత్సిద్ధికామేన వసో త్వయేష్టః. ౧౧. స ఏష సాధో చరమో భవానామాసాదితస్తే మదనుగ్రహో యత్, యన్మాం నృలోకాన్రహ ఉత్సృజంతం దిష్ట్యా దదృశ్వాన్విశదానువృత్త్యా. ౧౨. పురా మయా ప్రోక్తమజాయ నాభ్యే పద్మే నిషణ్ణాయ మమాదిసర్గే, జ్ఞానం పరం మన్మహిమావభాసం యత్సూరయో భాగవతం వదంతి. ౧౩.

ఉద్ధవ ఉవాచ:—

ఇత్యాదృతోక్తః పరమస్య పుంసః ప్రతిక్షణానుగ్రహభాజనోఽహం, స్నే

బరేణ చ కౌశం కౌశేయమిత్యర్థః. ౭. వామేతి. అధిశ్రిత్య ఉపరిస్థం కృత్వా అపాశ్రితః పృష్ఠతోఽవష్టంభః అర్భకో బాలః కోమలాశ్వత్థో యేన తం. త్యక్తం పిప్పలం విషయసుఖం యేన తం తథాప్యకృశమానందపరిపూర్ణం. ౮. తస్మిన్నితి. తస్మిన్ ప్రదేశే ద్వైపాయనసుహృత్సఖా చ స్వగురుపుత్రత్వాత్పరాశరశిష్యో మైత్రేయ ఇత్యర్థః. ౯. తస్యేతి. ప్రమోదేన భావేన చ ఆనతా కంధరా యస్య తస్య. పాఠాంతరే. ప్రమోదస్య భారేణ. అనురక్తస్య భక్తస్యానునేత్రత్రియస్య ఆశృణ్వతః అనురాగేణ హాసో యస్యాం తయా సమీక్షయా విశ్రమయన్ విగతశ్రమం కుర్వన్. ౧౦. వేదేతి. హే ఉద్ధవ. అంతర్మనసీప్సితమహం వేద. అతో యదన్యైర్మత్పరాఙ్ముఖైః దురవాపం తత్తేతుభ్యం దదామి. దానే హేతుః. హే వసో పురా జన్మని మిలితానాం విశ్వసృజాం వసూనాం చ సత్రే మత్ప్రాప్తికామేన త్వయా అహమిష్టః. అతస్తత్స్థానం దదామి దాస్యామి. ౧౧. తస్య భాగ్యమభినందతి—స ఇతి. యద్యస్మిన్ జన్మనీత్యర్థః. మదనుగ్రహః ఆసాదితో లబ్ధస్స ఏష భవో జన్మ హే సాధో తే తవ భవానాం మధ్యే చరమః చరమత్వం కుతః నృ శబ్దేన జీవాః తేషాం లోకానుత్సృజంతం వైకుంఠం గచ్ఛంతమిత్యర్థః. ఏవంభూతం మాం విశదానువృత్త్యా. ఏకాంతభక్త్యా రహః ఏకాంతే. దైవయోగేన దదృశ్వాన్ దృష్టవానసీతి యత్తస్మాదితి ఏతద్దిష్ట్యా భద్రం జాతమిత్యర్థః. ౧౨. దదామీతి యదుక్తం తదేవ నిర్దిశతి—పురేతి. పురా పూర్వస్మిన్ పాద్మే కల్పే ఆదిసర్గే సర్గోపక్రమసమయే. నాభ్యే నాభిజే. పద్మే. నిషణ్ణాయ అజాయ బ్రహ్మణే మన్మహిమా మమ లీలా అవభాస్యతే యేన తన్మహిమప్రకాశకం. తత్పరం జ్ఞానం మయా ప్రోక్తం సూరయః యత్ జ్ఞానం భాగవతం వదంతి. ౧౩. ఇతీతి. ఇత్యేవమాదృతశ్చాసావుక్తశ్చ పరమస్య పుంసః ప్రతిక్షణమనుగ్రహస్య పాత్ర

హెూత్థరోమా స్ఖలితాక్షరస్తం ముంచన్ శుచః ప్రాంజలిరాబభాషే. ౧౪. కో న్వీ
శ తే పాదసరోజభాజాం సుదుర్లభోఽర్థేషు చతుర్ష్వపీహ, తథాపి నాహం ప్రవృ
ణోమి భూమన్ భవత్పదాంభోజనిషేవణోత్సుకః. ౧౫. కర్మాణ్యనీహస్య భవోఽభవ
స్య తే దుర్గాశ్రయోఽథారిభయాత్పలాయనమ్, కాలాత్మనో యత్ప్రమదాయు
తాశ్రయస్స్వాత్మన్రతేః ఖిద్యతి ధీర్విదామిహ. ౧౬. మంత్రేషు మాం వా ఉప
హూయ యత్త్వమకుంఠితాఖండసదాత్మబోధః, పృచ్ఛేరహో ముగ్ధవదప్రమత్త
స్తన్నో మనో మోహయతీవ దేవ. ౧౭. జ్ఞానం పరం స్వాత్మరహఃప్రకాశం ప్రోవాచ
కస్మై* భగవాన్ సమగ్రమ్, అపి క్షమం నో గ్రహణాయ భర్త ర్వదాంజసా య
ద్వృజినం తరేమ. ౧౮. ఇత్యావేదితహార్దాయ మహ్యం స భగవాన్ గురుః, ఆది
దేశారవిందాక్ష ఆత్మనః పరమాం గతిమ్. ౧౯. స ఏవమారాధితపాదతీర్థాదధీతత
త్త్వాత్మవిబోధమార్గః, ప్రణమ్య పాదౌ పరివృత్య దేవమిహాగతోఽహం విరహాతు
రాత్మా. ౨౦. సోఽహం తద్దర్శనాహ్లాదవియోగార్తియుతః ప్రభోః, గమిష్యే దయితం

భూతోఽహం. పాఠాంతరే. ప్రతిక్షణం కృపావలోకనేనానుగృహీతస్య పాత్రభూత ఇతి స్నేహపా
శాదుత్థితరోమా. స్ఖలితాక్షరశ్చ సన్ శుచోఽశ్రూణి ముంచంశ్చ ప్రాంజలిశ్చ సన్నాబభాషే ఉక్తవాన
స్మి. ౧౪. నహి స్వాజ్ఞాననివృత్తికామోఽహం కింతు త్వత్సేవణోత్సుకః అతో ధర్మాదీన్న వృణోమీ
త్యాహ.—క ఇతి. ధర్మాదిషు చతుర్ష్వప్యర్థేషు చ. తే పాదసరోజభాజాం ఇహ కోఽప్యర్థస్సుదుర్ల
భః. తథాపి తస్మాత్కారణాత్. హే భూమన్. భవత్పదాంభోజనిషేవణే ఉత్కః ఉత్కంఠా య
స్య సోఽహం ధర్మాదీన్న వృణోమి. ౧౫. కింతు త్వయ్యఘటమానాచరణం దృష్ట్వా మే మోహో భవతి.
అతస్తత్త్వజ్ఞానం దేహీతి ప్రార్థయిష్యన్ తావదఘటమానాచరణం దర్శయతి—కర్మాణీతి. అనీహస్య
నిష్క్రియస్య. తే కర్మాణి. అభవస్య. అజన్మనః తే భవో జన్మ. కాలాత్మనః తవ. అరిభయాద్దుర్గాశ్రయః
పలాయనం చ స్వాత్మనిరతిర్యస్య ప్రమదాయుతేన బహ్వీభిః స్త్రీభిరాశ్రయః గృహస్థాశ్రమ ఇతి యత్.
ఇహాస్మిన్ విషయే విదుషామపి ధీః ఖిద్యతి సంశయమేతి. అపిశబ్దోఽత్రాధ్యాహర్తవ్యః. ౧౬. కించ.
మంత్రేష్వితి. అకుంఠితః. కల్పాదినా అఖండః సంతతిస్సన్ సంశయాదిరహిత ఆత్మబోధో విద్యాశక్తి
ర్యస్య సః త్వం ముగ్ధవదజ్ఞ ఇవాప్రమత్తోఽవహితస్సన్ మంత్రేషు ప్రస్తుతేషు సత్సు రహః ఏకాంతే
మాముపహూయ ఆహూయ వై. అహో యత్పృచ్ఛః అపృచ్ఛః హే దేవ. తన్నోఽస్మాకం మనో
మోహయతీవ. ౧౭. జ్ఞానమితి. స్వాత్మన స్తవ రహో రహస్యరూపతత్త్వస్య ప్రకాశకం సమగ్రరూ
పం. పరం జ్ఞానం కస్మై బ్రహ్మణే. సర్వనామత్వమార్షం. భగవాన్ ప్రోవాచ హి. నోఽస్మాకం గ్రహణాయాపి
క్షమం యది యోగ్యం తర్హి హే భర్తః స్వామిన్ వద యద్యతః వృజినం సంసారదుఃఖం అంజ
సా అనాయాసేన. తరిష్యామః. ౧౮. ఇతీతి. అరవిందాక్షః గురుః పరమస్స భగవాన్ ఇత్యేవం ప్ర
కారేణావేదితో హార్దో హృది స్థితోఽభిప్రాయో యేన తస్మై మహ్యం. ౧౯. స ఇతి. ఆరాధితపాదో
భగవాన్ స ఏవ తారకత్వాత్తీర్థో గురుః. తస్మాదేవం అధీతోఽధిగత స్తత్త్వాత్మవిబోధస్య పరమార్థాత్మజ్ఞా
నస్య మార్గో యేన సోఽహం దేవం పరివృత్య ప్రదక్షిణీకృత్య. ౨౦. స ఇతి. తస్య దర్శనేనాహ్లాదో

తస్య బదర్యాశ్రమమండలం. ౨౧. యత్ర నారాయణో దేవో నరశ్చ భగవానృషిః, మృదు తీవ్రంతపో దీర్ఘం తేపాతే లోకభావనా. ౨౨.
శ్రీశుక ఉవాచ:—

ఇత్యుద్ధవాదుపాకర్ణ్య సుహృదాం దుస్సహం వధం, జ్ఞానేనాశమయత్క్షత్తా శోకముత్పతితం బుధః. ౨౩. స తం మహాభాగవతం వ్రజంతం కౌరవర్షభః, విస్రంభాదభ్యధత్తేదం ముఖ్యం కృష్ణపరిగ్రహే. ౨౪.
విదుర ఉవాచ:—

జ్ఞానం పరం స్వాత్మరహః ప్రకాశం యదాహ యోగేశ్వర ఈశ్వరస్తే, వక్తుం భవాన్నోఽర్హతి యద్ధి విష్ణోర్భృత్యాః స్వభృత్యార్థకృతశ్చరంతి. ౨౫.
ఉద్ధవ ఉవాచ:—

నను తే తత్త్వసంరాధ్య ఋషిః కౌషారవోఽంతి మే, సాక్షాద్భగవతాదిష్టో మర్త్యలోకం జిహాసతా. ౨౬. ఇతి సహ విదురేణ విశ్వమూర్తేర్గుణకథయా సుధయా ప్లావితోరుతాపః, క్షణమివ పులినే యమస్వసుస్తాం సముషిత ఔపగవిర్నిశాం తతోఽగాత్. ౨౭.
రాజోవాచ:—

నిధనముపగతేషు వృష్ణిభోజేష్వతిరథయూథపయూథపేషు ముఖ్యః, స

వియోగేనార్తిశ్చ తాభ్యాం యుతః తస్య ప్రభోర్దయితం బదర్యాశ్రమస్థానం గమిష్యామి. ౨౧. యత్రేతి. లోకభావనా లోకానుగ్రాహకా. మృదుపరోపద్రవశూన్యం తీవ్రం దుశ్చరం దీర్ఘమాకల్పాంతం తేపాతే తపశ్చరత ఇత్యర్థః. ౨౨. ఇతీతి. జ్ఞానేన వివేకేన. ౨౩. స ఇతి, కృష్ణపరిగృహీతజనే ముఖ్యం మహాభాగవతం తం విస్రంభాద్విశ్వాసాత్. ౨౪. జ్ఞానమితి. స్వాత్మనస్తవ రహః గహ్యస్వరూపతత్త్వస్య ప్రకాశకం. జ్ఞానం పూర్వనిర్దిష్టం స్వభృత్యార్థకృతః. యద్యస్మాత్స్వభృత్యప్రయోజనసాధకాశ్చరంతి న హి కృతార్థానామన్యత్కృత్యమస్తీత్యర్థః. ౨౫. నన్వితి. కౌషారవో మైత్రేయః. ఋషిః. తే త్వయా తత్త్వసంరాధ్యః తత్త్వాయతత్త్వోపదేశాయ సంరాధ్య ఇతి. స యద్యుపదేక్ష్యతి వా న వేతి శంకా న కార్యా స తు మర్త్యలోకం జిహాసతా భగవతా అంతి మే తత్సమక్షమేవ త్వదుపదేశార్థం సాక్షాదాదిష్టో నిర్దిష్టః అయం భావః. భగవతైవ స్మరణమాత్రేణ తవాపి తత్త్వముపదిష్టప్రాయం అతః కేవలమసంభావనానివృత్తయే జ్ఞానీకశ్చిదారాధ్య ఇత్యేతావదేవ కర్తవ్యః స చ తవారాధ్యో మైత్రేయః న త్వహం మమాంతికమేవ త్వదుపదేశాయ తస్యాదిష్టత్వాదితి. ౨౬. ఇతీతి. హరిగుణకథాకారసుధయా అప్లుతో ప్లావితోపనీత ఉరుస్తాపో యస్య సః యమస్వసుః యమునాయాః పులినే తీరే. తాం నిశాం క్షణమివ సముషితః ఔపగవిరుద్ధవః. ౨౭. నిధనమితి. అతిరథపాః తద్యూథపాః తద్యూథపాశ్చేత్యతిరథయూథపయూథపాః తేష్వయం త్రివిధేషు అధమమధ్యమోత్తమేష్వపి వృష్ణిభోజేషు బ్రహ్మశాపేన నిధయూథనం ప్రాప్తేషు. ఏషాం తు ముఖ్యో నియంతా. త్ర్యధీశః త్రయాణాం

తు కథమవశిష్ట ఉద్ధవో యద్ధరిరపి తత్యజ ఆకృతిం త్ర్యధీశః. ౨౮.

శ్రీశుక ఉవాచ:—

బ్రహ్మశాపాపదేశేన కాలేనామోఘవాంఛితః, సంహృత్య స్వకులం స్ఫీతం త్యక్ష్యన్ దేహమచింతయత్. ౨౯. అస్మాల్లోకాదుపరతే మయి జ్ఞానం మదాశ్రయమ్, అర్హత్యుద్ధవఏవాద్ధాసంప్రత్యాత్మవతాం వరః. ౩౦. నోద్ధవోఽణ్వపి మన్న్యూనో యద్గుణైర్నార్దితః ప్రభుః, అతో మద్వయునం లోకం గ్రాహయన్నిహ తిష్ఠతు. ౩౧. ఏవం త్రిలోకగురుణా సందిష్టశ్శబ్దయోనినా, బదర్యాశ్రమమాసాద్య హరిమీజే సమాధినా. ౩౨. విదురోఽప్యుద్ధవాచ్ఛ్రుత్వా కృష్ణస్య పరమాత్మనః, క్రీడయోపాత్తదేహస్య కర్మాణి శ్లాఘితాని చ. ౩౩. దేహన్యాసంచ తస్యైవ ధీరాణాం ధైర్యవర్ధనమ్, అన్యేషాం దుష్కరతరం పశూనాం విక్లబాత్మనామ్. ౩౪. ఆత్మానంచ కురుశ్రేష్ఠ కృష్ణేన మనసేక్షితమ్, ధ్యాయన్ గతే భాగవతే రురోద ప్రేమవిహ్వలః. ౩౫. కాళింద్యాఃకతిభి*స్సిద్ధఅహోభిః కౌరవర్షభః, ప్రాపద్యత స్వస్సరితం యత్ర మిత్రాసుతో మునిః. ౩౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, చతుర్థోఽధ్యాయః.

బ్రహ్మాదీనా మీశో హరిరపి ఆకృతిం మనుష్యాకారం తత్యజేత్యన్వయః. తత్ర సతూద్ధవః కథమవశిష్టః. ౨౮. బ్రహ్మేతి. అమోఘం వాంఛితం యస్యసః శ్రీకృష్ణః. నహ్యత్ర శాపః ప్రభుః కింతు భగవదిచ్ఛైవేత్యర్థః. బ్రహ్మశాపః అపదేశో మిషంయస్య తేన కాలేన స్వశక్తిరూపేణ స్వకులం సంహృత్య స్ఫీతం పుష్టం దేహత్యాగం కరిష్యన్. ౨౯. అస్మాదితి. మయ్యుపరతేసతి మదాశ్రయం జ్ఞానమర్హతి. అయంజ్ఞానయోగ్యోభవతి. అద్ధా ప్రత్యక్షసిద్ధః. ఆత్మవతాంధీమతాం. ౩౦. నేతి. అణ్వీషదపి మత్తస్సకాశాత్ న్యూనగుణో నభవతి. యద్యస్మాత్ గుణైర్విషయైర్నార్దితో న క్షోభితః అతః కారణాత్ మద్వయునం మద్విషయం జ్ఞానం లోకస్య గ్రాహయన్నుపదిశన్. ౩౧. ఏవమితి. శబ్దయోనినా వేదప్రవర్తనకారణేన ఈజేపూజయామాస. ౩౨. దేహేతి. పశూనాం పశుతుల్యానాం విక్లబాత్మనామధీరచిత్తానాం చ ధీరాణాం జ్ఞానినాం ధైర్యవర్ధనం తస్య శ్రీకృష్ణస్య దేహన్యాసం చ. ౩౪. ఆత్మానమితి. కృష్ణేన మనసేక్షితంచింతితం చాత్మానం. విదురస్య మైత్రేయఉపదేష్టేతి. తత్ర భగవత్స్మరణాత్ భాగవతే ఉద్ధవే అత్యుచ్చైః రురోద. ౩౫. కాళింద్యాఇతి. శ్రీకృష్ణానుగ్రహాత్ కృత్యకృత్యఏవ విదురః. కతిభిరహోభిః. కతిపయైర్దినైః. కాళింద్యాస్సకాశాత్ స్వస్సరితం గంగాం ప్రాపద్యత ప్రాప్తః.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, చతుర్థాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

---

* 'సిద్ధఅహోభి' రిత్యత్ర వివక్షితసంధ్యభావఆర్షః.

పంచమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—

ద్వారి ద్యునద్యా ఋషభః కురూణాం మైత్రేయమాసీనమగాధబోధమ్, క్షత్తోపసృత్యాచ్యుతభావశుద్ధం పప్రచ్ఛ సౌశీల్యగుణాభితృప్తమ్ ౧.

విదుర ఉవాచ:—

సుఖాయ కర్మాణి కరోతి లోకో న తైస్సుఖం వాన్యదుపారమం వా, విందేత భూయస్తత ఏవ దుఃఖం యదత్ర యుక్తం తు భగవాన్ వదేన్నః. ౨. జనస్య కృష్ణాద్విముఖస్య దైవాదధర్మశీలస్య సుదుఃఖితస్య, అనుగ్రహాయేహ చరంతి నూనం భూతాని భవ్యాని జనార్దనస్య. ౩. తత్సాధువర్యాదిశవర్త్మశం నస్సంరాధితో భగవాన్ యేన పుంసామ్, హృది స్థితో యచ్ఛతి భక్తిపూతే జ్ఞానం సతత్త్వాధిగమం పురాణమ్. ౪. కరోతి కర్మాణి కృతావతారో యాన్యాత్మతంత్రో భగవాం

శ్లో. 'పంచమే భగవల్లీలాం క్షత్త్రా పృష్టో మహామునిః, ప్రోవాచ మహదాదీనాం సర్గం త్రైశ్చ హరేస్స్తుతిమ్. ఉక్తైశ్చతుర్భిరధ్యాయైః క్షత్త్రా మైత్రేయసంగమః, సంవాదస్తు తయోస్స్కంధద్వయేనాథనిగద్యతే. కౌషారవం పర్యపృచ్ఛద్గంగాద్వారే కృతక్రియం, విదురః కృష్ణనిర్దిష్టం ముకుందమనసాగతః'. ద్వారీతి. ద్యునద్యాః గంగాయాః ద్వారి ద్వారే ఆసీనం న తు కర్మవ్యగ్రం తత్ర హేతుః. అగాధో అపరిచ్ఛిన్నో బోధో యస్యేతి సౌశీల్యగుణాభితృప్తం కరుణార్జవాది గుణైః అభితృప్తం సంతుష్టం క్షత్తుస్సౌశీల్యాదిభిరభితృప్తం వా. ప్రశ్నానేవాహ—పంచదశభిః ౧. సుఖాయేతి. తైః కర్మభిః. సుఖం వాన్యస్యతత్ప్రీతికోటి రూపస్య దుఃఖస్యోపరమం వా అథవాన్యద్వా న విందేత న విందతే కింతదిత్యపేక్షాయాంతస్యైవ నిర్దేశః. ఉపారమం వేతి. తతః తైః కర్మభిః భూయః పునః పునర్దుఃఖమేవవిందతే. తత్రైవంవిధే సంసారేనోఽస్మాకంయత్తు యుక్తం కర్తుం యోగ్యంతత్సర్వజ్ఞః ఖలు భగవాన్ వదేన్నిరూపయేత్. ౨. జనస్యేతి. దైవాత్ ప్రాచీనాత్ కర్మణో నిమిత్తభూతాత్ శ్రీకృష్ణాద్విముఖస్యదైవాదధర్మశీలస్యఅతఏవ సుదుఃఖితస్య జనస్యానుగ్రహాయ. భవ్యాని మంగళాని జనార్దనస్య శ్రీకృష్ణస్య భూతాని మంగళకరపరోపకారశీలాని శ్రీకృష్ణభక్తాభవంతీతిభావః. ఇహాస్మిన్ లోకేచరంతినూనం. నైవ కృత్యాంతరేచ్ఛయేతి శబ్దాభిప్రాయః. ౩. తదితి. తత్తస్మాత్ హేసాధువర్య, సాత్త్వికానాం శ్రేష్ఠ నోఽస్మాకం. శం సుఖరూపం వర్త్మ ఆదిశకథయ. యేన వర్త్మనాసమారాధితో భగవాన్ భక్తిపరిపూతే హృది స్థితస్సన్ స తత్త్వాధిగమమాత్మాపరోక్ష్యసహితం పురాణమనాదివేదప్రమాణం. జ్ఞానం యచ్ఛతి ప్రయచ్ఛతి. ౪. కరోతి కర్మాణీత్యాదీనాం. వర్ణయేతి పంచశ్లోకైక్రియాసంబంధః. కరోతీతి. త్ర్యధీశః త్రిగుణమాయానియంతా అతఆత్మతంత్రః స్వతంత్ర ఏవ భగవాన్. యథా యేన ప్రకారేణ పురుషరూపేణ కృతావతారస్సన్ యాని కర్మాణి కరోతి. ఉత్తరార్ధాదినా కర్మాణ్యేవ విశేషతః పృచ్ఛతి—నిరీహో నిష్క్రియః నిస్స్పృహో వా భగవానిదం విశ్వమగ్రే ప్రథమం యథా ససర్జ పునరస్యజగతః వృత్తిం జీవికాం సంస్థాప్యసుస్థితం కృత్వా

త్ర్యధీశః, యథా ససర్జాగ్ర ఇదం నిరీహస్సంస్థాప్య వృత్తిం జగతో విధత్తే. ౫. యథా పునస్స్వంఖ ఇదం నివేశ్య శేతే గుహాయాం స నివృత్తవృత్తిః, యోగేశ్వరాధీశ్వర ఏక ఏతదనుప్రవిష్టో బహుధా యథాసీత్. ౬. క్రీడన్విధత్తే ద్విజగోసురాణాం క్షేమాయ కర్మాణ్యవతారభేదైః, మనో న తృప్యత్యనుశృణ్వతాం నస్సుశ్లోకమౌళేశ్చరితామృతాని. ౭. యైస్తత్త్వభేదైరధిలోకనాథో లోకానలోకాన్ సహలోకపాలాన్, అచిక్లృపద్యత్ర హి సర్వసత్త్వనికాయభేదోఽధికృతః ప్రతీతః. ౮. యేన ప్రజానాముత ఆత్మకర్మరూపాభిధానాం తు భిదాం వ్యధత్త, నారాయణో విశ్వసృడాత్మయోనిరేతచ్చ నో వర్ణయ విప్రవర్య. ౯. పరావరేషాం భగవన్ వ్రతాని శ్రుతాని మే వ్యాసముఖాదభీక్ష్ణమ్, అతృప్నుమః క్షుద్రసుఖావహత్వాత్తేషామృతే కృష్ణకథామృతౌఘాత్. ౧౦. కస్తృప్నుయాత్తీర్థపదాభిధానాత్సత్త్రేషు వస్సూరిభిరీడ్యమానాత్, యః కర్ణనాడీం పురుషస్య యాతో భవప్రదాం గేహరతిం ఛినత్తి. ౧౧. మునిర్వివక్షుర్భగవద్గుణానాం సఖాపి తే భారతమాహ కృష్ణః, యస్మిన్నృణాం

విధత్తే యథా పాలయతి. ౫. యథేతి పునస్సః నివృత్తవృత్తిస్సన్ స్వే స్వీయే ఖే హృదయాకాశే ఇదం విశ్వం నివేశ్య గుహాయాం యోగమాయాయాం యథా శేతే పునరేతద్విశ్వమనుప్రవిష్టః అత ఏవ యోగేశ్వరాణామధీశ్వరోఽయమేక ఏవ ఏకోఽపి యథా బహుధా బ్రహ్మాదిరూపేణాసీత్. ౬. క్రీడన్నితి. పునస్సమత్స్యాద్యవతారభేదైః క్రీడన్ సన్ ద్విజగోసురాణాం క్షేమాయ యథా కర్మాణి విధత్తే. పునర్విశేషం ప్రష్టుమౌత్సుక్యమావిష్కరోతి—సుశ్లోకాః పుణ్యకీర్తిమంతః పురుషాస్తేషాం మౌళిరవాధిక్యేనోపరి విరాజమానస్యేత్యర్థః. అన్వనుస్యూతం. ౭. యైరితి. అధిలోకనాథో లోకపాలాధిపతిః లోకపాలసహితాన్ లోకాన్ అలోకాన్. లోకాలోకపర్వతాన్ బహిర్భాగాంశ్చ యైః తత్త్వభేదైః అచిక్లృపత్ కల్పయామాస హ. యత్ర యేషు లోకేష్వలోకేష్వపీత్యర్థః. సర్వాణి యాని సత్త్వాని తేషాం నికాయాశ్చ తేషాం భేదః. ప్రతీతః ప్రసిద్ధస్సన్. అధికృతః తత్తత్కర్మాధికారాశ్రిత ఇతి వా. ప్రతీయత ఇతి వా తత్ర యథాభవతీత్యర్థః. ౮. యేనేతి. కించ. స్వయం త్వాత్మయోనిః స్వతస్సిద్ధో విశ్వస్రష్టా శ్రీనారాయణః. ఉత అపి చ యేన ప్రకారేణ ప్రజానాం జీవానామాత్మా స్వభావః తత్కృతం కర్మ తత్కృతం రూపం తత్కృతా అభిధా యాసాం. భేదం కృతవాన్. ౯. నను మహాభారతే త్వయా సర్వం శ్రుతమేవేతి చేత్తత్రాహ—పరేతి. పరే త్రైవర్ణికాః. అపరే శూద్రాదయః. తేషాం వ్రతాని ధర్మాః. హే భగవన్ శ్రీమద్వ్యాసముఖాదభీక్ష్ణం పునః పునః మయా శ్రుతాని. తత్ర హేతుః. కృష్ణకథామృతేషు చ సూచితః తస్మాదృతే. తేషాం వర్ణాశ్రమధర్మాణాం శ్రవణే అతృప్నుమః నతృప్తాః స్మః. తేషాం తుచ్ఛసుఖావహత్వాత్. శ్రీకృష్ణకథామృతౌఘశ్రవణే త్వలంబుద్ధిర్నాస్తీతి భావః. ౧౦. తత్ర హేతుః—క ఇతి. తీర్థపదస్య శ్రీకృష్ణస్యాభిధానాత్కథామృతౌఘాత్. కింభూతాత్? వస్సత్త్రేషు సమాజేషు సూరిభిర్నారదాదిభిరీడ్యమానాత్ కోవాతృప్నుయాత్. యః కథామృతౌఘః కర్ణరంధ్రం ప్రవిష్టస్సన్ సంసారప్రదాం పురుషస్య గేహరతిం ఛినత్తి. ౧౧. మహాభారతస్యాప్యత్రైవ తాత్పర్యమిత్యాహ—మునిరితి. మమ తే తవ సఖా శ్రీకృష్ణః

గ్రామ్యసుఖానువాదైర్మతిర్గృహీతా ను హరేః కథాయామ్. ౧౨. సా శ్రద్దధానస్య వివర్ధమానా విరక్తిమన్యత్ర కరోతి పుంసామ్, హరేః కథానుస్మృతినిర్వృతస్య సమస్తదుఃఖాప్యయమాశు ధత్తే. ౧౩. తాన్ శోచ్యశోచ్యానవిదోఽనుశోచే హరేః కథాయాం విముఖా నరా యే, క్షిణోతి దేవోఽనిమిషస్తు తేషామాయుర్వృథా వాదగతిస్మృతీనామ్. ౧౪. తదస్య కౌషారవ శర్మదాతుర్హరేః కథామేవ కథానుసారామ్, ఉద్ధృత్య పుష్పేభ్య ఇవార్తబంధో శివాయ నః కీర్తయ తీర్థకీర్తేః. ౧౫. స విశ్వజన్మస్థితిసంయమార్థే కృతావతారః ప్రగృహీతశక్తిః, చకార కర్మాణ్యతిపూరుషాణి యానీశ్వరః కీర్తయ తాని మహ్యమ్. ౧౬.

శ్రీశుక ఉవాచ:—

ఏవం స భగవాన్ పృష్టః క్షత్త్రా కౌషారవో మునిః, పుంసాం నిశ్శ్రేయసా

వేదవ్యాసో మహామునిః నోఽస్మాకం. సర్వేషాం భగవద్గుణాన్ మోక్షధర్మాన్. నారాయణీయాఖ్యేన వక్తుమిచ్ఛుస్సన్ భారతమాహ — అర్థకామాదివర్ణనంతు హరికథాయాం మతిప్రవేశార్థమేవేత్యాహ — యస్మిన్ భారతే గ్రామ్యసుఖానువాదైర్ద్వారభూతైః నృణాం మతిః సునిశ్చితం హరేః కథాయాం గృహీతాసీతా భవతి. తదుక్తమితిహాససముచ్చయే. శ్లో. ‘కామినో వర్ణయన్ కామాన్ లోభం లుబ్ధస్య వర్ణయన్, నరః కింఫలమాప్నోతి కూపేఽంధమివ పాతయన్. లోకచిత్తావతారార్థం వర్ణయిత్వాత్ర తేన తౌ, ఇతిహాసైః పవిత్రార్థైః పునరత్రైవ నిందితౌ. అన్యథా ఘోరసంసారబంధహేతూ జనస్య తౌ, వర్ణయేత్సకథం విద్వాన్ మహాకారుణికో మునిరితి. ౧౨. శ్రీహరికథాయాం మతిప్రవేశస్య ఫలమాహ — సేతి. ఏవంభూతాయాం కథాయాం పుంసాం మధ్యే శ్రద్దధానస్య సా కథా మతిర్వా వివర్ధమానా సతీ అన్యత్ర గ్రామ్యసుఖే విషయే విరక్తిం కరోతి. తతః కిమత ఆహ — హరేః కథానుస్మృత్యా సుఖితస్య సమస్తదుఃఖానామప్యయం నాశం ధత్తే. ౧౩. ఏవంభూతాయాం కథాయాం యే పరమం తేతాన్ శోచతి — తానితి. యే నరా అవిదః భాగవతతాత్పర్యానభిజ్ఞాః తాన్ శోచ్యాన్ యే తు తాత్పర్యం జ్ఞాత్వాఽపి శ్రీహరేః కథాయాం విముఖాః తాన్ శోచ్యానామపి శోచ్యానితి శోచ్యశోచ్యానితి పదస్య విభజ్య యోజనా. తాననుశోచే. తత్ర హేతుః — ఆర్తేషు సంసారనిర్వాదాదిమతాం తేషామాయుర్వ్యయాత్. తదాహ — యుత్పదార్థస్తు శబ్దః అనిమిషః కాలః వృథైవ వాదగతిస్మృతయో వాగ్దేహమనోవ్యాపారా యేషాం తేషామాయుః క్షిణోతి క్షపయతీతి యత్. అతోఽనుశోచ ఇతి. వాదో వచనం వాగ్వ్యాపారః గతిర్గమనం దేహవ్యాపారః. స్మృతిః స్మరణం మనోవ్యాపారః. ౧౪. తదితి. తత్తస్మాద్ధేతోః కౌషారవ అస్య విశ్వస్య శర్మదాతుః రక్షారూపసుఖదాతుః ఆర్తేషు సంసారదుఃఖార్తేషు బంధుస్తస్య తీర్థా పరిశుద్ధా కీర్తిర్యస్య తస్య హరేః. కథాసు సారభూతాం శ్రీహరేః కథామేవోద్ధృత్య నః అస్మాకం శివాయ కీర్తయ. యథా పుష్పేభ్యో మధుకరో మధూని అన్వాహరతి తద్వదుద్ధృత్యేతి. ౧౫. విశేషతః శ్రీకృష్ణకథైవ కథనీయేత్యాశయేనాహ — స ఇతి. యో విశ్వస్య జన్మాద్యర్థం పూర్వం గృహీతశక్తిః స ఏవ పురుషేషు కృతావతారస్సన్ అతిపూరుషాణి పురుషానతిక్రమ్య వర్తమానాని యాని చకార. ౧౬. ఏవమితి. పుంసాం నిశ్శ్రేయస ఏవ అర్థః ప్రయోజనం తేన హేతునా పృష్టః. ౧౭. బహు

శ్రాయతమాహ బహుమానయన్. ౧౭.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

సాధు పృష్టం త్వయా సాధో లోకాన్ సాధ్వనుగృహ్ణతా, కీర్తిం వితన్వతా లోకే హ్యాత్మనో౽ధోక్షజాత్మనః. ౧౮. నైతచ్చిత్రం త్వయి క్షత్తర్బాదరాయణవీర్యజే, గృహీతో౽నన్యభావేన యత్త్వయా హరిరీశ్వరః. ౧౯. మాండవ్యశాపాద్భగవాన్ప్రజాసంయమనో యమః, భ్రాతుః క్షేత్రే భుజిష్యాయాం జాతస్సత్యవతీసుతాత్. ౨౦. భవాన్ భగవతో నిత్యం సమ్మతస్సానుగస్య హ, యజ్ఞానాదేశాయ చ మామాదిశ్య భగవాన్వ్రజన్. ౨౧. అథ తే భగవల్లీలా యోగమాయోపబృంహితాః, విశ్వస్థిత్యుద్భవాంతార్థా వర్ణయామ్యనుపూర్వశః. ౨౨. భగవానేక ఆసేదమగ్ర ఆత్మాత్మనాం విభుః, ఆత్మేచ్ఛానుగతావాత్మా నానామత్యుపలక్షితః. ౨౩. స వా ఏష తదా ద్రష్టా నాపశ్యద్దృశ్యమేకరాట్, మేనేసంతమివాత్మానం సుప్తశక్తిరసుప్తదృక్. ౨౪. సా వా ఏతస్య సంద్రష్టుశ్శక్తిస్సదసదాత్మికా, మా

మానమేవాహ— పంచభిః. సాధ్వితి. అధోక్షజ ఏవ ఆత్మా మనో యస్య తస్య ఆత్మనః స్వస్య కీర్తిం చ ప్రసంగాద్వితన్వతా. ౧౮. నేతి. శ్రీహరిర్యద్గృహీతః ఏతచ్చిత్రం త్వయి న భవతి కుతః బాదరాయణస్య వీర్యజే. ౧౯. తర్హి కథం శూద్రత్వం? కథంచ లోకానుగ్రాహకత్వం? తత్రాహ— మాండవ్యేతి. భ్రాతుర్విచిత్రవీర్యస్య క్షేత్రే క్షేత్రత్వేన స్వీకృతాయాం భుజిష్యాయాం దాస్యాం యమ ఏవ త్వం జాతో౽సి. ౨౦. కించ. భవానితి. భగవతస్సంమతః ఇష్టః కుతః యజ్ఞానాదేశాయ యస్య తజ్జ్ఞానోపదేశాయ మామాదిష్ట్వా చకారాత్స్వయమపి స్మృతో౽స్యుపదిష్టవానిత్యర్థః. ౨౧. అథేతి. విశ్వస్థిత్యాదయః అర్థో విషయో యాసాం తాః. ౨౨. తత్ర సృష్టిలీలాం వర్ణయితుం తతః పూర్వావస్థామాహ— భగవానితి. ఇదం విశ్వమగ్రే సృష్టేః పూర్వం భగవానేక ఏవాస కథంభూతః? ఆత్మనాం జీవానామాత్మా స్వరూపం. విభుః స్వామీ చ ఆత్మా పరమాత్మా భగవానేక ఏవేతి అనేన ద్రష్టృదృశ్యాత్మకం న కించిదాసీదితి భావః. కుతః కారణాత్మనా సత్త్వే౽పి పృథక్ప్రతీత్యభావాన్నేత్యాహ— అనానామత్యుపలక్షితః. నానా ద్రష్టృదృశ్యాదిభిర్మతిభిర్నోపలక్షిత ఇతి తథా. యద్వా.— అకారప్రశ్లేషం వినైవాయమర్థః. యస్సృష్టౌ నానామతిభిరుపలక్ష్యతే. అత ఏక ఏవాసీదితి కుతః ఆత్మేచ్ఛా మాయా అస్యా అనుగతౌ లయే సతి. యద్వా— ఆత్మనః ఏకాకిత్వేనావస్థానేచ్ఛయా మనువృత్తాయామిత్యర్థః. ౨౩. తత్ర ప్రథమం మాయోద్భవప్రకారమాహ— ద్వాభ్యాం. స ఇతి. స వా ఏషః ద్రష్టా సన్ తదానీం దృశ్యం నాపశ్యత్. కుతః ఏకరాట్ ఏక ఏవ తదా ప్రకాశత ఇత్యేకరాట్. ఆత్మానం అసంతమివ మేనే. దృశ్యాభావే ద్రష్టృత్వాభావాత్తదాహ— సుప్తా మాయాద్యాశ్శక్తయో యస్య సః నత్వసంతం మేనే. యతః అసుప్తా దృక్ శక్తిర్యస్యేతి. ౨౪. నేతి. సతో ద్రష్టుః సాదృశ్యానుసంధానరూపా సదసదాత్మికా కార్యకారణరూపా. యద్వా— సద్దృశ్యమాత్మస్వరూపం అసత్ అదృశ్యమనాత్మస్వరూపం తయోశ్చాత్మా యస్యాః.

యానామ మహాభాగయ యేదం నిర్మమే విభుః. ౨౫. కాలవృత్త్యా తు మాయాయాం గుణమయ్యామధోక్షజః, పురుషేణాత్మభూతేన వీర్యమాధత్త వీర్యవాన్. ౨౬. తతోఽభవన్మహత్తత్త్వమవ్యక్తాత్కాలచోదితాత్, విజ్ఞానాత్మాత్మదేహస్థం విశ్వంవ్యంజంస్తమోనుదః. ౨౭. సోఽప్యంశగుణకాలాత్మా భగవద్దృష్టిగోచరః, ఆత్మానం వ్యాకరోదాత్మా విశ్వస్యాస్య సిసృక్షయా. ౨౮. మహత్తత్త్వాద్వికుర్వాణాదహం తత్త్వమజాయత, కార్యకారణకర్త్రాత్మా భూతేంద్రియమనోమయః. ౨౯. వైకారికస్తైజసశ్చ తామసశ్చేత్యహం త్రిధా, అహం తత్త్వాద్వికుర్వాణాన్మనో వైకారికాదభూత్. ౩౦. వైకారికాశ్చ దేవా వై అర్థాభివ్యంజనం యతః, తైజసానీంద్రియాణ్యేవ జ్ఞానకర్మమయాని చ. ౩౧. తామసో భూతసూక్ష్మాదిర్యతః ఖం లింగమాత్మనః, కాలమాయాంశయోగేన భగవద్వీక్షితం నభః. ౩౨. నభసోఽను

తదుభయానుసంధానరూపత్వాత్. ౨౫. కాలేతి. కాలవృత్త్యా కాలశక్త్యా గుణమయ్యాం క్షుభితగుణాయాం అధోక్షజః పరమాత్మా ఆత్మాంశభూతేన పురుషేణ ప్రకృత్యధిష్ఠాతృరూపేణ వీర్యం చిదాభాసం ఆధత్త వీర్యవాన్ చిచ్ఛక్తియుక్తః. ౨౬. తత ఇతి. కాలచోదితాత్కాలప్రేరితాత్ తతస్తస్మాదవ్యక్తాన్మాయాతః మహత్తత్త్వమభవత్ తత్త్వపదం పరిత్యజ్య మహతో లక్షణం అతః పుంలింగనిర్దేశో విజ్ఞానాత్మేతి. సత్త్వప్రధానత్వాత్ కిం కుర్వన్నభవదితి. ఆత్మదేహస్థం విశ్వముచ్ఛూనబీజం గతమంకురాదిరూపమివ విశ్వం వ్యంజన్ ప్రకాశయన్ తతోఽసౌ తమోనుదతీతి తమోనుదః తథా. తదుక్తం సాత్వతతంత్రే. శ్లో. “విష్ణోస్తు త్రీణి రూపాణి పురుషాఖ్యాన్యథో విదుః, ప్రథమం మహతో రూపం ద్వితీయం త్వండసంస్థితమ్. తృతీయం సర్వభూతస్థం తాని జ్ఞాత్వా విముచ్యత” ఇతి. ౨౭. అహంకారోత్పత్తిమాహ—సార్ధద్వాభ్యాం—స ఇతి. అంశశ్చిదాభాసో నిమిత్తం గుణా ఉపాదానం కాలః క్షోభకరః తదాత్మా తదధీనః ఏవంరూపస్సోఽపి పునర్విజ్ఞానాత్మా భగవద్దృష్టిగోచరః భగవాన్ సర్వాధ్యక్షః తద్దృష్టిగోచరస్సన్ స్వయమాత్మానం వ్యాకరోత్ రూపాంతరమనయత్. ౨౮. అహంకారస్య లక్షణమాహ.—మహదితి. కార్యమధిభూతం కారణమధ్యాత్మం. కర్తృ అధిదైవతం తేషా మాత్మా ఆశ్రయః. అత్ర హేతుః—భూతేంద్రియమనోమయః తద్వికారవాన్. మన ఇతి దేవానామప్యుపలక్షణం. ౨౯. ఏతదేవ విభాగతః ప్రపంచయతి—వైకారిక ఇతి. వైకారికః సాత్త్వికః తైజసో రాజసః. వైకారికాత్సాత్త్వికాహంకారాత్మనః. ౩౦. వైకారికా ఇతి. దేవాశ్చాపి వైకారికాః. కార్యభూతా ఇత్యర్థః. యతో యేభ్యః ఇంద్రియాధిష్ఠాతృభ్యో అర్థాదివ్యంజనం శబ్దాదిప్రకాశో భవతి. జ్ఞానేంద్రియాణి కర్మేంద్రియాణి చ తైజసాని రాజసాన్యేవ జ్ఞానమయానాం సాత్త్వికశంకా మాభూదిత్యేవకారః. ౩౧. తామస ఇతి. తామసాహంకారః భూతసూక్ష్మస్య సూక్ష్మభూతస్య శబ్దస్యాదిః కారణం యతశ్శబ్దాత్ ఆత్మనో లింగం ఖం శబ్దగుణమాకాశం భవతి స్వగుణశబ్దరూపేణ ప్రమాపకం హృదయాకాశతయా వా. యద్వా — లింగం శరీరం. శ్రు. “ఆకాశశరీరం బ్రహ్మే”తి శ్రుతేః. కాలః క్షోభకః మాయా త్రతామసాంశా ప్రకృతిః. అంశశ్చిదాభాసస్స్వయం తామసాహంకారాన్నిస్సృతం ఉద్భూతం నభః. కాలాదిసముదాయేన భగవద్వీక్షితం. భగవతా సర్వాధ్యక్షేణ వీక్షితం సత్. ౩౨. నభస ఇతి.

సృతం స్పర్శం వికుర్వన్నిర్మమేఽనిలమ్, అనిలోఽపి వికుర్వాణో నభసోరుబలాన్వితః. ౩౩. ససర్జ రూపతన్మాత్రం జ్యోతిర్లోకస్య లోచనమ్, అనిలేనాన్వితం జ్యోతిర్వికుర్వత్పరమేక్షితమ్. ౩౪. అథత్త్రాంభోదసమయం కాలమాయాంశయోగతః, జ్యోతిషాంభోఽనుసంసృష్టం వికుర్వద్బ్రహ్మవీక్షితమ్. ౩౫. మహీం గంధగుణా మాధాత్కాలమాయాంశయోగతః, భూతానాం నభఆదీనాం యద్యద్భవ్యం పరావరమ్. ౩౬. తేషాం పరానుసంసర్గాద్యథాసంఖ్యం గుణాన్ విదుః, ఏతే దేవాః కలా విష్ణోః కాలమాయాంశలింగినః. ౩౭. నానాత్వాత్స్వక్రియానీశాః ప్రాపుః ప్రాంజలయో విభుమ్.

దేవా ఊచుః.—

నమామి తే దేవపదారవిందం ప్రపన్నతాపోపశమాతపత్రమ్, యన్మూలకేతా యతయోఽంజసోరుసంసారదుఃఖం బహిరుత్క్షిపంతి. ౩౮. ధాతర్యదస్మిన్ భవ ఈశ జీవాస్తాపత్రయేణాభిహతా న శర్మ, ఆత్మన్ *లభంతే భగవంస్తవాంఘ్రిచ్ఛా

స్పర్శం వికుర్వత్. రూపాంతరం నయత్. అనిలం వాయుం నిర్మమే ఏవం సర్వత్ర తన్మాత్రద్వారా భూతోత్పత్తిరితి జ్ఞాతవ్యా. నభసా సహితః స్వయం చ ఉరుబలాన్వితః. ౩౩. ససర్జేతి. లోచనం ప్రకాశకం లోకప్రకాశకం జ్యోతిరితి. పరమేణ భగవతా ఈక్షితం యథా భవతి తథా. అనిలేన వాయునా. ౩౪. అథత్తేతి. జ్యోతిరగ్నిః. బ్రహ్మణా భగవతా వీక్షితం. జ్యోతిషా అనుసృష్టమంభః. ౩౫. మహీమితి. ఆకాశాదీనాం పంచభూతానాం యద్యత్పరమపరం చ కార్యం. ౩౬. తేషామితి. తేషాం కార్యాణాం పరైః కారణైః అనుసంసర్గాదనుషంగాత్ యథాసంఖ్యం యథాక్రమం ఉత్తరోత్తరమధికాన్ గుణాన్విదుః. తథాహి—నభసః శబ్దగుణః అన్యాన్వయాభావాత్ వాయోస్తు స్పర్శః ఆకాశాన్వయాచ్ఛబ్దశ్చ. ఏవం తేజసస్తౌ చ రూపం చ అంభసస్తాని రసశ్చ మహ్యాస్సర్వే గుణాన్విదురితిపాఠః. ఏతే దేవామహదాద్యభిమానినః విష్ణోః కలాః అంశాః కాలలింగం వికృతిః మాయాలింగం విక్షేపః అంశలింగం చేతనా తాని విద్యంతే యేషు తే కాలమయాంశలింగినః. ౩౭. నానాత్వాదితి. అతస్సమత్వేన నానాత్వాత్పరస్పరమసంబంధాః స్వక్రియాయాం బ్రహ్మాండరచనాయామనీశాః అశక్తాస్సంతో విభుం పరమేశ్వరం ప్రాపుః ప్రపన్నాః. శ్లో. మిథస్సంఘృష్టవో దేవామిళంతస్తే పరస్పరమ్, విశ్వకర్మణ్యనీశాశ్చ నిర్విణ్ణా హరిమీడిర ఇతిభావః. నమామీతి. ప్రపన్నానాం తాపోపశమే ఆతపత్రం ఛత్రం తత్ర హేతుః యన్మూలకేతాః యస్య పాదారవిందస్య మూలం తలం కేతనమాశ్రయో యేషాం తే బహిర్దూరతఏవ ఉత్క్షిపంతి పరిత్యజంతి. ౩౮. పాంథః స్వగృహం ప్రాప్య మార్గశ్రమమివ శ్రమం నివేదయంత ఆహుః ధాతరితి. హే ధాతః హే పితః హే ఈశ స్వామిన్, అస్మిన్ భవే సంసారే తాపత్రయేణాభిహతా జీవకోటయః ఆత్మన్ ఆత్మన్యంతఃకరణ ఇతి లుప్తసప్తమ్యంతత్వేన వా నిర్దేశః. యద్యస్మాత్ శర్మ సుఖం న లభంతే. ఋతే యదస్మిన్ భవ ఇతి పాఠే యత్పాదభజనం వినా శర్మ న లభంత ఇతి యోజనా. అతో హే భగవన్ సవిద్యాం

యాం సవిద్యామత ఆశ్రయేమ. ౩౯. మార్గంతి యత్తే ముఖపద్మనీడైశ్ఛందస్సుపర్ణైరృషయో వివిక్తే, యస్యాఘమర్షోదసరిద్వరాయాః పదం పదం తీర్థపదః ప్రపన్నాః. ౪౦. యచ్ఛ్రద్ధయా శ్రుతవత్యా చ భక్త్యా సంమృజ్యమానే హృదయేఽవధార్య, జ్ఞానేన వైరాగ్యబలేన ధీరా వ్రజంతి తత్తేఽంఘ్రిసరోజపీఠమ్. ౪౧. విశ్వస్య సర్గస్థితిసంయమార్థే కృతావతారస్య పదాంబుజం తే, వ్రజేమ సర్వే శరణం యదీశ స్మృతం ప్రయచ్ఛత్యభయం స్వపుంసామ్. ౪౨. యత్సానుబంధే సతి దేవ దేహే మమాహమిత్యూఢ దురాగ్రహాణామ్, పుంసాం సుదూరం వసతోఽపి పుర్యాం వ్రజేమ తత్తే భగవత్పదాబ్జమ్. ౪౩. తాన్వా అసద్వృత్తిభిరక్షిభిర్యే పరాహృతాంతర్మనసః పరేశ, అథో న పశ్యంత్యురుగాయ నూనం యేత్వత్పద

సదా సప్రకాశాం జ్ఞానసహితామితి భావః. ౩౯. జ్ఞానసాధనమాహుః. మార్గంతీతి. హే భగవన్ సుధియశ్శుద్ధచిత్తాః తే తవ ముఖపద్మం నీడం యేషాం తైః ఛందస్సుపర్ణైర్వేదపక్షిభిః వివిక్తే అసంగే మనసి. యన్మార్గంతి అన్వేషయంతి అఘమర్షమఘనాశకముదకం యాసాంసరితాం తాసువరాయాః గంగాయాః పదముద్భవస్థానం తీర్థపదస్తవ తచ్చ పదం తదేవ చరణం. వయం ప్రపన్నాః స్మః అతో గంగామనుసేవమానాఅపి తదుద్భవస్థానం త్వత్పాదం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. ఛందస్సుపర్ణైరిత్యత్ర యథా పక్షిణో నీడమధ్యఉద్భూతాస్తతస్తతః పరిభ్రామ్య పునః తత్రైవ ప్రవిశంతి, తథా వేదా అపి త్వత్తఉద్గతాస్త్వయ్యేవ పర్యవస్యంతి అతో వేదానాశ్రిత్య త్వత్పాదం మృగయంతీతి దృష్టాంతాభిప్రాయః. ౪౦. నను విషయాకృష్టచిత్తానాం కుతస్తదన్వేషణం తత్రాహుః—యదితి. సహగే చిత్తే ధ్యానాసంభవమాశంక్య తద్విశేషణం విశినష్టి—శ్రద్ధయా శ్రుతవత్యా శ్రవణపూర్వికయా భక్త్యా చ. సంమృజ్యమానే సంశోధ్యమానే హృదయే. యదవధార్య ధ్యాత్వా తతఉత్పన్నేన వైరాగ్యం బలం యస్య తేన జ్ఞానేన ధీరాః కేచిన్ముముక్షవో నిశ్చలచిత్తాః భవంతి. తత్త్వదంఘ్రిసరోజపీఠం శరణం వ్రజేమేతి. ౪౧. భక్తానుగ్రహం స్మరంత ఆహుః—విశ్వస్యేతి. సర్వేవయం శరణం వ్రజేమ. కుతః? త్వత్పదాంబుజం స్మృతం సత్ స్వపుంసాం భక్తానాం. అభయం ప్రయచ్ఛతీతి యద్యస్మాదతఇతి. ౪౨. అంతర్యామితయా నిత్యసన్నిహితే నిరర్థకం వ్రజనమిత్యాశంక్యాహుః—యదితి. హేదేవ ద్యోతనశీల సానుబంధే సోపకరణే. అసతి తుచ్ఛే దేహే అహం మదీయమిత్యహంకారమమతయా ఊఢదురాగ్రహాణాం. పుర్యాం స్వదేహఏవ వసతోఽపి. తే తవ. యత్పదాబ్జం శ్రీపాదారవిందం సుదూరం దుష్ప్రాపం తద్వ్రజేమ. ౪౩. అన్యథా భక్తనిరీక్షణం నఘటత ఇత్యాహుః—తానితి. హే పరేశ మాయానియంతః అసద్వృత్తిభిర్బహిర్ముఖైః ఇంద్రియైః భవతః పరాహృతం దూరమపాకృష్టం. అంతస్థం మనో యేషాం తే. యఉన్మత్తాస్సంతితే అథో అతఏవాపాకృష్టమనస్త్వాదిత్యర్థః. నూనం తాన్న పశ్యంతి వా వేతి ప్రసిద్ధే. తైస్తేషాం సంగమస్తు కుతః? పునస్తాన్ కానిత్యాహ—హే ఉరుగాయ యే తు త్వత్తవ పదన్యాసో గమనం తస్య విలాసో విభ్రమః తస్య లక్ష్మీశ్శోభా యేయేషాం తే త్వల్లీలాకథనాదిభిః శోభమానాఇత్యర్థః. తాం స్త్వద్భక్తానితి

న్యాస విలాసలక్ష్మ్యాః. ౪౪. పానేన తే దేవకథాసుధాయాః ప్రవృద్ధభక్త్యా విశదాశయా యే, వైరాగ్యసారం ప్రతిలభ్య బోధం యథాంజసాన్వీయు రకుంఠధిష్ణ్యం. ౪౫. అథాపరే చాత్మసమాధియోగబలేన జిత్వా ప్రకృతిం బలిష్ఠాం, త్వామేవ ధీరాః పురుషం విశంతి తేషాం శ్రమస్స్యాన్న తు సేవయా తే. ౪౬. తత్తే వయం లోకసిసృక్షయాద్య త్వయాభిసృష్టా స్త్రిభిరాత్మభిర్యత్, సర్వే వియుక్తాః స్వవిహారతంత్రం న శక్నుమస్తత్ప్రతిహర్తవే తే. ౪౭. యావద్బలిం తేజహారామ కాలే యథావయం చాన్నమదామ యత్ర, యథోభయేషాం త ఇమే హి లోకా బలిం హరంతోఽన్నమదంత్యనూహాః. ౪౮. త్వం నస్సురాణామపి సాన్వయానాం కూటస్థ ఆద్యః పురుషః పురాణః, త్వం దేవశక్త్యాం గుణకర్మయోనౌ రేతస్త్వజా

విలాసలక్ష్మ్యా ఇత్యకారాంతాద్బహువచనం. యద్వా ఏవంభూతాస్తే తాన్ నూనమున్మత్తానేవ పశ్యంతీతి యోజనా. సత్సంగమాభావే హరికథాశ్రవణాభావాత్ హృది స్థితమపి తేషాం సుదూరమితి భావః. అత్ర పథ ఇతి చలక్ష్మ్యానితి చ పాఠాంతరమస్తి తదా పథః పదస్య విశేషణం లక్ష్మ్యా నితి. పథస్త్వన్మార్గభూతాన్ మార్గాదీన్న పశ్యంతీత్యర్థః. ౪౪. ఏవదేవ స్ఫుటయతి—పానేనేత్యాది ద్వాభ్యాం. పానేనతి. హే దేవ. తే కథామృతస్య పానేన ప్రవృద్ధయా భక్త్యా యే నిర్మలాంతఃకరణాస్తే వైరాగ్యం సారం బలం యస్య తం లబ్ధ్వా అన్వనంతర మేవ అకుంఠధిష్ణ్యం వైకుంఠలోకం యథాయథావచ్ఛీఘ్రమీయుః ప్రాప్తవంతః. ౪౫. అథేతి. అథ శబ్దో మార్గాంతరం ద్యోతయతి అపరే త్వాత్మని స్వస్మిన్ సమాధిః మనసః స్థైర్యం స ఏవ యోగః ఉపాయః తస్య బలేన జ్ఞానయోగతః త్వామేవ ప్రవిశంతి. తేషాం శ్రమస్స్యాత్ శ్రమేణ మోక్షస్స్యాత్. తే తవ సేవయా త్వన్మాయా సేవైవ మోక్షః. సేవా సత్సంగరూపా త్వత్కథా శ్రవణాదిరూపా చ. అహంమమతాధిష్ఠానం తు న కథంచిదితి భావః. ౪౬. తమేవం స్తుత్వా ప్రార్థయంతే చతుర్భిః. తదితి. హే ఆద్య, తత్తస్మాత్తే వయం త్వదీయా వయం యస్మాల్లోకానాం సిసృక్షయా త్వయా నుసృష్టాః త్రిభిరాత్మభిస్సత్త్వాదిభిః స్వభావైః. అత ఏవ విరుద్ధస్వభావత్వాత్ తద్వియుక్తాస్సంతః యదర్థం సృష్టాః తత్స్వవ్యవహారతంత్రం క్రీడోపకరణం బ్రహ్మాండం. తే తుభ్యం. ప్రతిహర్తవే ప్రతిహర్తుం సమర్పయితుం న శక్నుమః. అతస్త్వం నః చక్షుః పరిదేహీతి త్రయాణాం శ్లోకానాం చతుర్థేన అన్వయః. ౪౭. అసామర్థ్యమేవ ప్రపంచయితుం కార్యస్య వైచిత్ర్యమాహుః—యావదితి. హే అజ కాలే భోజనకాలే తత్తదవసరే బలిం భోగం యావత్సాకల్యేన తే తుభ్యం హరామ సమర్పయామ యథా యేన ప్రకారేణ వయం వా అన్నమదామ భక్ష్యామ. అన్నమదామేత్యనేన అన్నమాత్రమస్మాకమైశ్వర్యేణ తు భోగస్తవైవేత్యుక్తం. యథా యేన ప్రకారేణ ఉభయేషాం తవ చ త్వల్లోకా ఇతి పాఠే చ జీవా ఇత్యర్థః. ఇమే జీవా యత్ర స్థిత్వా అనూహాః నిర్విఘ్నాః. యద్వా అవితర్కాః నిస్సంశయా ఇత్యర్థః. ఏవం సంతస్తవాస్మాకం చ బలిం భాగం హరంతస్సంతః అన్నమదంతి. తథా చ శ్రుతిః. 'తా ఏతా దేవతాస్సృష్టా అస్మిన్ మహత్యర్ణవే ప్రాప్తం తమశనాపిపాసాభ్యామన్వవార్జత్ తా ఏవమబ్రువన్నాయతనం నః ప్రజానీహీతి యస్మిన్ ప్రతిష్ఠితా అన్నమదామే'తి. ౪౮. జనకత్వాదవశ్యం త్వయాస్మాకమేషాం చ కార్యోపాధీనాం జీవానాం వృత్తిః పరికల్పనీయేత్యాహుః. త్వం న ఇతి. సాన్వయానాం కార్యాణాం యద్వా

యాం కవిమాధథేజః. ౪౯. తతో వయం సత్ప్రముఖా యదర్థే బభూవిమాత్మన్ కరవామ కిం తే, త్వం నస్స్వచక్షుః పరిదేహి శక్త్యా దేవక్రియార్థే యదనుగ్రహాణాం. ౫౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, పంచమోఽధ్యాయః.

షష్ఠోఽధ్యాయః.

మైత్రేయ ఉవాచ.—

ఇతి తాసాం స్వశక్తీనాం సతీనామసమేత్య సః, ప్రసుప్తలోకతంత్రాణాం నిశామ్య గతిమీశ్వరః. ౧. కాలసంజ్ఞాం తదా దేవీం బిభ్రచ్ఛక్తిమురుక్రమః, త్రయోవింశతి తత్త్వానాం గణం యుగపదావిశత్. ౨. సోఽనుప్రవిష్టో భగవాంశ్చేష్టారూపేణ తం గణం, భిన్నం సంయోజయామాస సుప్తం కర్మ ప్రబోధయన్. ౩.

అన్వేతీత్యన్వయః. కారణం తత్ర హేతవః. కూటస్థఅవిక్రియః పురుషోఽధిష్ఠాతా. పురాణః పురాతనః. ఏతదుపపాదయంతి—త్వమితి. హే దేవ అజఏవ త్వం. గుణానాం సత్త్వాదీనాం కర్మణాంజన్మాదీనాంచ యోనౌ కారణభూతాయాం అజాయాం జననరహితాయాంశక్త్యాం మాయాయాం కవిం సర్వజ్ఞం మహత్తత్త్వరూపంరేతః ప్రథమం ఆదధే నిహితవానసీత్యర్థః. ౪౯. తతఇతి. తతః హే ఆత్మన్ సత్ప్రముఖాః మహదాదయో వయం యదర్థే యత్ప్రయోజనం బభూవిమ తేతవ కిం కార్యం కరవామ? సృష్టిమితి చేత్తత్రాహుః—హే దేవ త్వం స్వచక్షుః స్వీయం జ్ఞానం శక్త్యా చ సహ నోఽస్మాకం పరిదేహి ప్రయచ్ఛ. కీదృశానాం? నః త్వదనుగ్రహాణాం త్వత్తఏవానుగ్రహో యేషాం న ఇత్యేకం పదం. త్వత్ప్రదత్తజ్ఞానక్రియాశక్తిభ్యామేవవయం సృష్టౌ క్షమాః నాన్యథేత్యర్థః. ౫౦.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, పంచమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. షష్ఠేతైరీశ్వరావిష్టైస్సృష్టిమాహ విరాట్తనోః, అధిదైవాదిభేదం చ తత్రైవ భగవత్కృతమ్. ఇతీతి. స దేవ ఈశ్వరః అసమేత్య అమిళిత్వా. సతీనాం స్థితానాం ప్రసుప్తంనష్టంలోకతంత్రం విశ్వరచనా యాసాం. యద్వా—ప్రసుప్తజీవోపకరణానాం స్వశక్తీనాం మహదాదీనాం. గతిం స్థితిం నిశామ్య దృష్ట్వా. ౧. కాలేతి. తదానీం కాలేన సంజ్ఞా ఉద్బోధో యస్యాః. యద్వా—కలయతి క్షోభయతి స్వకార్యాణీతి వా కాలసంజ్ఞా ప్రకృతిః. దేవీం ద్యోతనశీలాం తాం శక్తిం. బిభ్రత్సన్ ఉరుక్రమః. ప్రకృత్యా సహ త్రయోవింశతితత్త్వానాం గణం సమూహం. యుగపదావిశత్ అంతర్యామితయా ప్రవిష్టః. ౨. సఇతి. చేష్టారూపేణ క్రియాశక్త్యా సహ. తం గణమనుప్రవిష్టస్స భగవాన్. సుప్తం లుప్తం కర్మ తేషాంక్రియాం జీవానాం సృష్టింవా. ప్రబోధయన్ సన్. భిన్నం నానా. ౩. ప్రబుద్ధేతి. దేవేనేశ్వరేణేతి నియంతృత్వముచ్యతే ప్రబుద్ధం కర్మ క్రియాశక్తిర్య

ప్రబుద్ధకర్మా దైవేన త్రయోవింశతికో గణః, ప్రేరితోఽజనయత్స్వాభిర్మాత్రాభిరధిపూరుషం. ౪. పరేణావిశతాస్వస్మిన్మాత్రయా విశ్వసృడ్గణః, చుక్షోభాన్యోన్యమాసాద్య యస్మిన్ లోకాశ్చరాచరాః. ౫. హిరణ్మయస్స పురుషస్సహస్రపరివత్సరాన్, అండకోశ ఉవాసాప్సు సర్వసత్త్వోపబృంహితః. ౬. స వై విశ్వసృజాం గర్భో దైవకర్మాత్మశక్తిమాన్, విశ్వభాజాత్మనాత్మానమేకధా దశధా త్రిధా. ౭. ఏష హ్యశేషసత్త్వానామాత్మాంశః పరమాత్మనః, ఆద్యోఽవతారో యత్రాసౌ భూతగ్రామో విభావ్యతే. ౮. సాధ్యాత్మస్సాధిభూతశ్చ సాధిదైవ ఇతి త్రిధా, విరాట్ప్రాణో దశవిధ ఏకధా హృదయేన చ. ౯. స్మరన్ విశ్వసృజామీశో విజ్ఞాపితమధోక్షజః, విరాజమతపత్స్వేన తేజసైషాం వివృత్తయే. ౧౦. అథ తస్యాభితప్తస్య కతిచాయతనానిహ, నిరభిద్యంత దేవానాం తాని మే గదతశ్శృణు. ౧౧. తస్యాగ్నిరాస్యం నిర్భిన్నం లోకపాలోఽవిశత్పదం, వాచా స్వాంశేన వక్తవ్యం యయాసౌ ప్రతి

స్యస త్రయోవింశతికః. త్రయోవింశతేర్గణః. దేవేన ప్రేరితస్స్వమాత్రాభిరంశైః అధిపూరుషం విరాడ్దేహమజనయత్. ౪. జననమేవాహ.—పరేణేతి. స్వస్మిన్నావిశతా పరేణైశ్వర్యేణ విశ్వం సృజంతీతి విశ్వసృజాం. తత్త్వానాం గణః అన్యోన్యమితరేతరం మాత్రయా అంశేన చుక్షోభ పరిణతః న సర్వాత్మనా యస్మిన్ పరిణామే. చరాచరా లోకాస్స్థితాః. ౫. హిరణ్మయ ఇతి. యోఽధిపురుష ఇత్యుక్తః స పురుషః. అండకోశే బ్రహ్మాండమధ్యే అప్స్వనుశాయిభిస్సర్వైర్జీవైరుపబృంహితః సహితస్సన్. అనంతవత్సరానువాస. ౬. స ఇతి. దైవశక్తిః కర్మశక్తిః ఆత్మశక్తిః. తత్త్రియవాన్ దైవకర్మాత్మశక్తిమాన్ విశ్వసృజాం మహదాదీనాం. స వై గర్భః కార్యరూపో విరాట్ విశ్వభాజా విశ్వాకారేణాత్మనా ఆత్మానమేకధా దశధా త్రిధా చ. విభక్తవాన్. దైవశక్తిః జ్ఞానశక్తిః తయా ఏకధా. హృదయావచ్ఛిన్నచైతన్యరూపేణ కర్మశక్తిః క్రియాశక్తిః తయా దశధా ప్రాణరూపేణ ప్రాణాదయః పంచ వాయవః. శ్లో. నాగః కూర్మశ్చ కృకరో దేవదత్తో ధనంజయ ఇత్యంతర్భూతాః ప్రాణాదిషు పంచ ఏవం వృత్తిభేదేన దశవిధః ప్రాణో భవతి. ఆత్మశక్తిః భోక్తృశక్తిః తయా ఆధ్యాత్మ్యాదిభేదేన త్రిధా ఏవం విభాగం కృతవానిత్యర్థః. ౭. ఏవం విభాగసామర్థ్యాయ తస్యోత్కర్షమాహ.—ఏష ఇతి. ఆదిభూతోఽవతారరూప ఏషః. పరమాత్మనః అశేషసత్త్వానాం వ్యష్టిరూపాణాం ప్రాణినాం. ఆత్మా తదంశత్వాదంశో జీవ ఇత్యవతారత్వోక్తిః. యత్రాంశే తస్మిన్నారాయణావిర్భావాభిప్రాయేణ. ౮. స వై విశ్వసృజామిత్యాదిపూర్వశ్లోకార్థం వివృణోతి.—సాధ్యాత్మ ఇతి. అధ్యాత్మానీంద్రియాణి తత్సహితస్సాధ్యాత్మః. విరాడితి. సర్వత్ర యోజ్యం. ౯. ఆధ్యాత్మాదిభేదం ప్రపంచయితుమాహ.—స్మరన్నితి. విశ్వసృజాం తత్త్వానాం. యావద్బలిం తేజ హరామ కాల ఇత్యాదివిజ్ఞాపితం స్మరన్ సన్ ఏషాం తత్త్వానాం. వివృత్తయే వివిధవృత్తిలాభాయ స్వేన తేజసా చిచ్ఛక్త్యా అపతత్ ఏవం కరిష్యామీత్యాలోచితవాన్. శ్రు. "యస్య జ్ఞానమయం తప" ఇతి శ్రుతేః. ౧౦. అథేతి. హకారః ప్రసిద్ధౌ. ఆయతనాన్యాస్యాదీని. దేవానామగ్న్యాదీనాం మే మత్తః శృణు. ౧౧. ఆయతనాన్యేవాహ—తస్యేత్యాదినా. తస్యేతి. తస్య విరాజః ఆదావాస్యం నిర్భిన్నం తం అథ లోకపాలోఽ

పద్యతే. ౧౨. నిర్భిన్నం తాలువరుణో లోకపాలోఽవిశత్పదం, జిహ్వయాంశేన
చరసా న్యయాసౌ ప్రతిపద్యతే. ౧౩. నిర్భిన్నే అశ్వినౌ నాసే హరేరావిశతాం
పదం, ఘ్రాణేనాంశేన గంధస్య ప్రతిపత్తిర్యతో భవేత్. ౧౪. నిర్భిన్నే అక్షిణీ త్వ
ష్టా లోకపాలో విశత్పదం, చక్షుషాంశేన రూపాణాం ప్రతిపత్తిర్యతో భవేత్.
౧౫. నిర్భిన్నాన్యస్యచర్మాణి లోకపాలోఽనిలోఽవిశత్, ప్రాణేనాంశేన సంస్పర్శం
యేనాసౌ ప్రతిపద్యతే. ౧౬. కర్ణావస్యవినిర్భిన్నౌ ధిష్ణ్యం స్వం వివిశుర్దిశః, శ్రోత్రే
ణాంశేన శబ్దస్య సిద్ధిం యేన ప్రపద్యతే. ౧౭. త్వచమస్య వినిర్భిన్నాం వివిశుర్ధిష్ణ్య
మోషధీః*, అంశేన రోమభిః కండూం యైరసౌ ప్రతిపద్యతే. ౧౮. మేఢ్రం తస్య
వినిర్భిన్నం స్వధిష్ణ్యం క ఉపావిశత్, రేతసాంశేన యేనాసౌ వానందం ప్రతిపద్యతే.
౧౯. గుదం పుంసో వినిర్భిన్నం మిత్రో ధిష్ణ్యం స్వమావిశత్, పాయునాంశేన యే
నాసౌ విసర్గం ప్రతిపద్యతే. ౨౦. హస్తావస్య వినిర్భిన్నావింద్రస్స్వః పతిరావిశ
త్, వార్తయాంశేన పురుషో యయా వృత్తిం ప్రపద్యతే. ౨౧. పాదావస్యవినిర్భి
న్నౌ స్వధిష్ణ్యం విష్ణురావిశత్, గత్యా స్వాంశేన గంతవ్యం యయాసౌ ప్రతిపద్య
తే. ౨౨. హృదయం చాస్య నిర్భిన్నం చంద్రమాధిష్ణ్యమావిశత్, మనసాంశేన
యేనాసౌ విక్రియాం ప్రతిపద్యతే. ౨౩. బుద్ధిశ్చాస్య వినిర్భిన్నా వాగీశో ధిష్ణ్య
మావిశత్, బోధేనాంశేన బోద్ధవ్యప్రతిపత్తిర్యతో భవేత్. ౨౪. ఆత్మానం చాస్య
నిర్భిన్నమభిమానోవిశత్పదం, కర్మణాంశేన యేనాసౌ కర్తవ్యం ప్రతిపద్యతే.
౨౫. సత్త్వం చాస్య వినిర్భిన్నం మహాన్ ధిష్ణ్యముపావిశత్, చిత్తేనాంశేన యేనా

అగ్నిస్తత్పదం స్వస్థానం స్వాంశేన స్వశక్త్యా వాచా సహావిశత్ ప్రవిష్టవాన్. అసౌ జీవః యయా
వాచా వక్తవ్యంప్రతిపద్యతే. శబ్దముచ్చరతీత్యర్థః. తయాసహేతి సర్వత్ర నిర్భిన్నం తదధిష్ఠానం
అగ్న్యాదిప్రథమాంతమధిదైవతం. వాగాదీంద్రియం తృతీయాంత మధ్యాత్మం ప్రతిపత్తవ్యమధి
భూతం. ఏవముత్తరత్రాప్యూహనీయం. ౧౨. నిర్భిన్నమితి. తాల్వధిష్ఠానం జిహ్వారసనేంద్రియం. ౧౩
నిర్భిన్నే ఇతి. హార్ద్యౌరాజః నాసాపుటే నిర్భిన్నే. యతో యేన. ౧౪. నిర్భిన్నే ఇతి. త్వష్టా ఆదిత్యః.
౧౫. నిర్భిన్నానీతి. ప్రాణేనేత్యస్య ప్రాణే యద్దేహవ్యాపినా త్వగింద్రియేణేత్యర్థః. ౧౬. త్వచమి
తి. త్వచం చర్మ ఓషధీనోపధయః త్వగింద్రియస్యైవ స్థానభేదేన విషయద్వయం కండూః స్పర్శ
శ్చ. తత్రాయం నామభేదో దేవతాభేదశ్చేతి ద్వితీయమేవ వ్యాఖ్యాతం. ౧౮. మేఢ్రమితి. కః
ప్రజాపతిః. ౧౯. హస్తావితి. స్వః పతిః స్వర్గస్య పతిః. వార్తయా క్రయవిక్రయాదిశక్త్యా వృత్తిం
జీవికాం. ౨౧. హృదయమితి. విక్రియాం సంకల్పాదిరూపాం. ౨౩. ఆత్మానమితి. అస్య నిర్భిన్న
మాత్మానమహంకారం. అభిమన్యతేఽనేనేత్యభిమానో రుద్రః కర్మణా అహం ప్రకృత్యా కర్తవ్య
మితిక్రియా. ౨౫. సత్త్వమితి. సత్త్వమితిబుద్ధిచిత్తయోరభేదేన నిర్దేశః మహాన్ ఇతి బ్రహ్మా చిత్తేన

సా విజ్ఞానం ప్రతిపద్యతే. ౨౬. శీర్ష్ణోఽస్య ద్యౌర్ధరా పద్భ్యాం ఖం నాభేరుదపద్యత, గుణానాం వృత్తయో యేషు ప్రతీయంతే సురాదయః. ౨౭. ఆత్యంతికేన సత్త్వేన దివం దేవాః ప్రపేదిరే, ధరాం రజస్స్వభావేన పణయో యే చ తాననుఁ. ౨౮. తార్తీయేన స్వభావేన భగవన్నాభిమాశ్రితాః, ఉభయోరంతరం వ్యోమ యే రుద్రపారిషదాం గణాః. ౨౯. ముఖతోఽవర్తత బ్రహ్మ పురుషస్య కురూద్వహ, యస్తూన్ముఖత్వాద్వర్ణానాం ముఖ్యోఽభూద్బ్రాహ్మణో గురుః. ౩౦. బాహుభ్యోఽవర్తత క్షత్రం క్షత్రియస్తదనువ్రతః, యో జాతస్త్రాయతే వర్ణాన్ పౌరుషాన్ కంటకక్షతాన్. ౩౧. విశోఽవర్తంత తస్యోర్వోర్లోకవృత్తికరీ*ర్విభోః, వైశ్యస్తదుద్భవో వార్తాం నృణాం యస్సమవర్తయత్. ౩౨. పద్భ్యాం భగవతో జజ్ఞే శుశ్రూషాకర్మసిద్ధయే, తస్యాం జాతః పురా శూద్రో యద్వృత్త్యా తుష్యతే హరిః. 33. ఏతే వర్ణాస్స్వధర్మేణ య

చేతనయా. ౨౬. త్రైలోక్యోత్పత్తిమాహ.—శీర్ష్ణ ఇతి. యేషు ద్య్వాదిషు. వృత్తయః పరిణామాః సురాదయః దేవాదయః. ౨౭. ఏతదేవ ప్రపంచయతి—ద్వాభ్యాం. ఆత్యంతికేనేతి. ఆత్యంతికేనోర్జితేన సత్త్వేన గుణేన పణవ్యవహార ఇతి ధాతోః పణంతే వాగాదినా వ్యవహరంతీతి పణయః మనుష్యా ఇత్యర్థః. తాన్మనుష్యాననుతదుపకరణభూతా యే గవాదయస్తేఽపి ధరాం ప్రపేదిర ఇతి. ౨౮. రుద్రపార్షదాం రుద్రస్య పార్షదాదీనాం భూతానాం గణాః తార్తీయేన తృతీయస్తమోగుణః తదీయేన తామసేనేత్యర్థః. శ్రీభగవన్నాభిరూపం ఉభయోర్ద్యావాపృథివ్యోరంతరం మధ్యమంతరిక్షం ఆశ్రితాః అంతరిక్షమేవ భగవతో నాభిరితి ఖ్యాతం ప్రసిద్ధం. ౨౯. ముఖత ఇతి. బ్రహ్మ వేదః పురుషస్య భగవతః ముఖతోఽవర్తత ముఖాత్ ప్రవృత్తం. యస్తూన్ముఖత్వాత్ ముఖోద్భవత్వాత్ వర్ణానాం ముఖ్యో ముఖమి ప్రథమోఽభూత్ గురుశ్చాభూత్ సోఽపి ముఖతోఽవర్తతేత్యనుషంగః అధ్యాపనాదినా బ్రాహ్మణస్య వేదో వృత్తిః తయా వృత్త్యా సహ బ్రాహ్మణో ముఖతో జాత ఇత్యర్థః. ఏవముత్తరత్ర వర్ణత్రయేఽపి జ్ఞాతవ్యం. ౩౦. బాహుభ్య ఇతి. పాలనరూపా వృత్తిః క్షత్రమిత్యుచ్యతే తత్ పురుషస్య బాహుభ్యః ప్రవృత్తం తత్ క్షత్రమనువ్రతః అనుసృతః తయా వృత్త్యా క్షత్రియోఽపి బాహుభ్యోఽవర్తతేత్యర్థః. అనువ్రతత్వమేవాహ—య ఇతి. యో బాహుజాతః పౌరుషాన్ పురుషస్య విష్ణోరంశభూతాన్ వర్ణాన్ బ్రాహ్మణాదీన్. కంటకాశ్చోరాదయః. తేభ్యో యో జాతః ఉపద్రవః తస్మాత్త్రాయతే రక్షతి. ౩౧. విశ ఇతి. కృష్యాదివ్యవసాయా లోకస్య వృత్తికరీః జీవికాహేతవః విశ ఇత్యుచ్యంతే. అత్ర విభక్తివ్యత్యయశ్ఛాందసః. తాస్తస్య విభోరూర్వోరవర్తన్త ప్రవృత్తాః తదుద్భవ ఊరుజః వార్తాం తృతీయం జీవికారూపం కృష్యాదికం. సమవర్తయత్ స్వప్రవృత్త్యా సంపాదితవాన్. ౩౨. పద్భ్యామితి. శుశ్రూషా జాతా. తస్యాం శుశ్రూషాయాం నిమిత్తభూతాయాం శూద్రో జాతః ధర్మవృద్ధ్యర్థంజాతయా స్వవృత్తిరూపయా సహ శూద్రో భగవతః పద్భ్యాం జాత ఇతి భావః. యద్వృత్త్యా యస్య శూద్రస్య వృత్తిరూపయా. శుశ్రూషయా హరిః పురా ప్రథమం తుష్యతే స శూద్ర ఇతి. 33. ఏత ఇతి. వృత్తిభిస్సహ. యద్యస్మాజ్జాతాః గురుత్వాజ్జనక

జంతి స్వగురుం హరిమ్, శ్రద్ధయాత్మవిశుద్ధ్యర్థం యజ్జాతాస్సహ వృత్తిభిః. ౩౪. ఏతత్క్షత్తర్భగవతో దైవకర్మాత్మరూపిణః, కశ్శ్రద్దధ్యాదుపాకర్తుం యోగమాయాబలోదితం. ౩౫. అథాపికీర్తయామ్యంగయథామతి యథాశ్రుతం, కీర్తిం హరేస్స్వాం సత్కర్తుం గిరమన్యాభిధాసతీం. ౩౬. ఏకాంతలాభం వచసోనుపుంసాం సుశ్లోకమౌళేర్గుణవాదమాహుః, శ్రుతేశ్చ విద్వద్భిరుపాకృతాయాం కథాసుధాయాముపసంప్రయోగం. ౩౭. ఆత్మనోఽస్యాదికవినా మహిమావసితోఽపికిం, సంవత్సరసహస్రాంతే ధియా యోగవిపక్వయా. ౩౮. అహో భాగవతీ మాయామాయినామపి మోహినీ, యత్స్వయం చాత్మ వర్త్మాత్మా న వేద కిముతాపరే. ౩౯. యతోఽప్రాప్యన్యవర్తంత వాచశ్చమనసా సహ, అహం చాన్యఇమే దేవాస్తస్మైభగవతే నమః. ౪౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, షష్ఠోఽధ్యాయః.

త్వాత్ అత్ర వృత్తిప్రదత్వాచ్చ. శ్రీహరేరారాధనం. తేషాం పరో ధర్మ ఇత్యర్థః. ౩౪. ఏతదితి. హే క్షత్తః దైవకర్మాత్మరూపిణః కాలకర్మస్వభావశక్తిమతః భగవతో యోగమాయాబలేన. ఉదితముజ్జృంభితం ఏతద్విరాడ్రూపం ఉపాకర్తుం సాకల్యేన నిరూపయితుం కః శ్రద్ధధ్యాత్ ఇచ్ఛేత్. ఇచ్ఛాపి కర్తుమశక్యా నిరూపణం తు దూరతో నిరస్తమిత్యర్థః. ౩౫. అథాపీతి. హే విదుర. అథాపి. శ్రీహరేః కీర్తిం కీర్తయామి యథాశ్రుతం గురుముఖాత్. తదపి న సర్వాత్మనా కిం తు యథామతి స్వమత్యనుసారేణ యథామతి కీర్తనే కిం ప్రయోజనమిత్యాశంక్యాహ—అన్యాభిధా శ్రీహరివ్యతిరిక్తాభిధానం తయా అసతీం మలినాం. స్వాం స్వీయాం గిరం వాచం సత్కర్తుం పవిత్రీకర్తుం. ౩౬. అజ్ఞాత్వాపి యథామతి కీర్తనే శ్రవణే చావశ్యకం కైవల్యమిత్యాహ.—ఏకాంతేతి. ఏకాంతలాభం సునిశ్చితమిత్యాహుః. శ్రుతేః శ్రోత్రస్య ఉపాకృతాయాం నిరూపితాయాం ఉపసంప్రయోగం సన్నిధావర్పణం. ౩౭. నచాతీవజ్ఞానేఽర్బంధః కర్తవ్యః బ్రహ్మణోదుర్జ్ఞేయత్వాదిత్యాహ.—ఆత్మన ఇతి. ఆత్మనో హరేర్మహిమా యోగవిపక్వయాపి వత్సరసహస్రాణామంతేఽపి. ఆదినా కవినా బ్రహ్మణాపి. కిమవసిత ఇతి కాక్వా ఏతావానేవేతి న జ్ఞాయత ఏవేత్యుక్తం. ౩౮. అహో ఇతి. యత్ యస్మాత్ స్వయమపి ఆత్మా హరిః. ఆత్మవర్త్మ స్వమాయాగతిం. ఏతావదితి న వేద. అనంతత్వాత్. ౩౯. అతో దుర్జ్ఞేయత్వాత్తం నమస్కరోతి.—యత ఇతి. యస్య జ్ఞానాయ ప్రవృత్తా వాచోఽపి. మనసా సహ తమప్రాప్యైవ న్యవర్తంత దుర్జ్ఞేయత్వాత్. న కేవలం వాఙ్మనసీ. అహం అహంకారస్య అధిష్ఠాతా రుద్రోఽపి. చకారాద్బుద్ధేరధిష్ఠాతా బ్రహ్మాపి. ఇమే ఇంద్రియాధిష్ఠాతారో దేవా అపి అన్యే చ. ౪౦.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, షష్ఠాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

సప్తమోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ.—

ఏవం బ్రువాణం మైత్రేయం ద్వైపాయనసుతో బుధః, ప్రీణయన్నివ భారత్యా విదురః ప్రత్యభాషత. ౧.

విదుర ఉవాచ.—

బ్రహ్మన్ కథం భగవతశ్చిన్మాత్రస్యావికారిణః, లీలయా వాపి యుజ్యేరన్నిర్గుణస్య గుణాః క్రియాః. ౨. క్రీడాయాముద్యమోఽర్భస్య కామశ్చిక్రీడిషాన్యతః, స్వతస్తృప్తస్య చ కథం నివృత్తస్య సదాన్యతః. ౩. అస్రాక్షీద్భగవాన్ విశ్వం గుణమయ్యాత్మమాయయా, తయా సంస్థాపయత్యేతద్భూయః ప్రత్యభిధాస్యతి. ౪. దేశతః కాలతో యోఽసావవస్థాతః స్వతోఽన్యతః, అవిలుప్తావబోధాత్మా స యుజ్యేతాజయా కథం. ౫. భగవానేక ఏవైష సర్వక్షేత్రేష్వవస్థితః, అముష్య దుర్భగత్వం

శ్లో. సప్తమే సంశయచ్ఛేది ప్రతినంద్యమునేర్వచః, పునః క్షత్త్రా కృతానానాప్రశ్నాస్సమ్యగుదీరితాః. ఏవమితి. శ్లో. అథ తే భగవల్లీలాయోగమాయోపబృంహితా ఇత్యాదినా మాయాగుణైర్లీలయా భగవాన్ సృష్ట్యాదికరోతీత్యేవం బ్రువాణం మైత్రేయం భారత్యా ప్రార్థనారూపయా ప్రీణయన్నివేతి అభిప్రాయపరిజ్ఞానేనాక్షేపాత్. ౧. బ్రహ్మన్నితి. నిర్వికారస్య. క్రియాః నిర్గుణస్య గుణాః కథం లీలయేత్యుక్తిః. ప్రయోజనసద్భావం పరిహరతి. న తు వస్తువిరోధ మితి భావః. ౨. అర్భకవల్లీలాపి న యుజ్యతే వైషమ్యాదిత్యాహ— క్రీడాయామితి. ఉద్యమయతి ప్రవర్తయతీత్యుద్యమః కామః. అర్భస్య అర్భకస్య క్రీడాయాం ప్రవృత్తిహేతుః కామోఽస్తి. అన్యతశ్చ వస్త్వంతరేణ బాలాంతరప్రవర్తనేన వా తస్య క్రీడేచ్ఛా భవతి. ఈశ్వరస్య తు స్వతస్తృప్తస్య కథం కామః అన్యతః. సదా నివృత్తస్య చ. అసంగాద్ద్వితీయస్య కథమన్యతశ్చిక్రీడిషేత్యర్థః. ౩. యదుక్తం. శ్లో. స్వర్గ విశ్వసృజామీశో విజ్ఞాపితమధోక్షజ ఇత్యాదినా అవిద్యోపాధేర్జీవస్య భోగార్థమీశ్వరః సృష్ట్యాదికం కరోతీతి తదప్యాక్షిప్తుం అనువదతి— అస్రాక్షీదితి. గుణమయ్యా ఆత్మనో జీవస్య కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిమోహోత్పాదికా యా మాయా. తయా సృష్టవాన్. తదుక్తం ప్రథమే. శ్లో. యయా సంమోహితో జీవ ఆత్మానం త్రిగుణాత్మకం, పరోఽపి మనుతేఽనర్థం తత్కృతం చాభిపద్యత ఇత్యాదినా. అత్ర చ. శ్లో. 'అహో భాగవతీ మాయా మాయినామపి మోహినీ'తి. సంస్థాపయతి పాలయతి. ప్రత్యభిధాస్యతి ప్రాతిలోమ్యేన తిరోహితం కరిష్యతి. పాఠాంతరే ప్రాతిలోమ్యేన ఆత్మని ధారయిష్యతి. ౪. ఏతచ్చ జీవస్యావిద్యాశ్రయత్వే ఘటతే తత్తు న సంభవతీత్యాహ— దేశత ఇతి. యోఽసౌ దేశాదిభిరవిలుప్తావబోధాత్మా జీవః బ్రహ్మస్వరూపత్వాత్స కథం అజయా అవిద్యయా. యుజ్యేత తత్ర దేశతో దీపప్రభాయా ఇవ లోపో నాస్తి. సర్వగతత్వాత్. న కాలతః విద్యుత ఇవ. నిత్యత్వాత్. నావస్థాతః స్మృతేరివ అవిక్రియత్వాత్ న స్వతః స్వప్నవత్ సత్యత్వాత్. నాన్యతః ఘటాదివత్. అద్వితీయత్వాత్. ఏవమేవ తైర్యస్య బోధో న లుప్యతే. స కథమజయా యుజ్యేత? అజా చాత్ర అవిద్యైవ న మాయా తస్యా అవబోధేన తిరోధానాభావాత్. ౫. కించ బ్రహ్మ

నాన్తేక్లేశో వా కర్మభిః కృతః. ౬. ఏతస్మిన్మే మనో విద్వన్ ఖిద్యతే జ్ఞానసంకటే, తన్నః పరాణుద విభో కశ్మలం మానసం మహత్. ౭.

శ్రీశుక ఉవాచ.—

స ఇత్థం చోదితః క్షత్త్రా తద్విజిజ్ఞాసునా మునిః, ప్రత్యాహ భగవచ్చిత్తః స్మయన్నివ గతస్మయః. ౮.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

సేయం భగవతో మాయా యన్నయేన విరుధ్యతే, ఈశ్వరస్య విముక్తస్య కార్పణ్యముత బంధనం. ౯. యథార్థేన వినా పుంసో మృషైవాత్మవిపర్యయః, ప్రతీయత ఉపద్రష్టుః స్వశిరశ్ఛేదనాదినా. ౧౦. యథా జలే చంద్రమసః కంపాదిస్తత్కృతో గుణః, దృశ్యతే సన్నపి ద్రష్టురాత్మనో నాత్మనో గుణః. ౧౧. స వై నివృత్తిధర్మేణ వాసుదేవానుకంపయా, భగవద్భక్తియోగేన తిరోధత్తే శనైరిహ. ౧౨. యదేంద్రియోపరామోఽథ ద్రష్టాత్మని పరే హరౌ, విలీయంతే యథా క్లేశాః సంసుప్తస్యేవ కృత్స్నశః. ౧౩. అశేషసంక్లేశశమం విధత్తే గుణానువాదశ్రవణం

స్వరూపత్వాదేవ జీవస్య సంసారోఽపి న యుజ్యత ఇత్యాక్షిపతి—భగవానితి. స్వపక్షే త్రిష్వపి స్థితో భోక్తాపి. వస్తుతో భగవానేవ చిద్రూపత్వేన తద్వ్యతిరేకాభావాత్. ఏవం సత్యముష్య జీవస్య దుర్భగత్వమానందాదిభ్రంశః కర్మభిర్హేతుభూతైః క్లేశో వా కుతః కర్మసంబంధాభావాత్. అన్యథా ఈశ్వరస్యాపి తత్ప్రసంగస్స్యాదితి భావః. ౬. ఏతస్మిన్నితి. అజ్ఞానమేవ సంకటం దుర్గం తస్మిన్ మానసం కశ్మలం మోహం పరాణుద అపానుద అపాకుర్విత్యర్థః. ౭. స ఇతి. చోదితః క్షత్త్రా. స్మయన్నివస్మయమావిష్కుర్వన్నివ వస్తుతస్తు గతస్మయః. సేతి. భగవతోఽచింత్యశక్తేరీశ్వరస్య. సేయం మాయా నయేన తర్కేణ విరుధ్యత ఇతి యత్. యా సా మాయేతి తర్కవిరోధమేవానువదతి—ముక్తస్యావిద్యయా బంధనం కార్పణ్యం చేతి. ౯. అత్రోదాహరణమాహ—యథార్థేనేతి. యథార్థసత్త్వేన స్వశిరశ్ఛేదనాదినా వినాప్యుపద్రష్టుః స్వప్నసాక్షిణః పుంసః మమేదం శిరశ్ఛిన్నమితి యద్వద్యథా ఆత్మవిపర్యయః కేవలం మృషైవ ప్రతీయతే తద్వత్. ౧౦. తర్హి ఈశ్వరస్యాపి కిం న ప్రతీయతే? తత్రాహ—యథేతి. జలే ప్రతిబింబగతస్యైవ చంద్రమసః తత్కృతో జలోపాధికృత కంపాదిగుణో ధర్మః యథా యథా దృశ్యతే నత్వాకాశస్థితస్య తథా అనాత్మనో దేహాదేర్ధర్మః అసన్నపి తదభిమానినో ద్రష్టురాత్మనో జీవస్యైవ. నత్వీశ్వరస్యేత్యర్థః. ౧౧. తన్నివృత్త్యుపాయమాహ— స ఇతి. స వై అనాత్మనో గుణః నివృత్తిధర్మాదిత్రికేణ శనైస్తిరోధత్తే అదృశ్యో భవతి. శనైరిత్యనేనసాధనానుసారేణేత్యుక్తం. ౧౨. తర్హి సర్వానర్థనివృత్తిః కదేత్యపేక్షాయామాహ—యదేతి. ద్రష్టాత్మన్యంతర్యామిరూపే పరే హరౌ పరమాత్మని ఉపరామ ఉపరమః యదేంద్రియోపరమో నైశ్చల్యం అనంతరమేవ కృత్స్నశః క్లేశా విలీయంతే. సర్వక్లేశవినాశే దృష్టాంతః సంసుప్తస్యేవ యథా న తు పునరుత్థానే విలీయంతే యథేత్యత్ర యథాశబ్ద ఇవ శబ్దార్థకః. ౧౩. భక్తియోగేన క్లేశనివృత్తిం దర్శయతి—అశేషేతి. గుణానామనువాదశ్చ శ్రవణం చ శమః వినాశః.

మురారేః, కిం వా పునస్తచ్చరణారవిందపరాగసేవారతిరాత్మలబ్ధా. ౧౪.

విదుర ఉవాచ:—

సంఛిన్నస్సంశయో మహ్యం తవ సూక్తాసినా విభో, ఉభయత్రాపి భగవన్మనో మే సంప్రధావతి. ౧౫. సాధ్వేతద్వ్యాహృతం విద్వన్నాత్మమాయాఽయనం హరేః, యద్భాత్యపార్థం నిర్మూలం విశ్వమూలం నయద్బహిః. ౧౬. యశ్చ మూఢతమో లోకే యశ్చ బుద్ధేః పరంగతః, తావుభౌ సుఖమేధేతే క్లిశ్యత్యంతరితో జనః. ౧౭. అర్థాభావం వినిశ్చిత్య ప్రతీతస్యాప్యనాత్మనః, తాంచాపి యుష్మచ్చరణసేవయాఽహం పరాణుదే. ౧౮. యత్సేవయా భగవతః కూటస్థస్య మధుద్విషః, రతిరాసో భవేత్తీవ్రః పాదయోర్వ్యసనార్దనః. ౧౯. దురాపాహ్యల్పతపసా సేవా వైకుంఠవర్త్మసు, యత్రోపగీయతే నిత్యం దేవదేవో జనార్దనః. ౨౦. సృష్ట్వాగ్రే మహ

ఆత్మని మనసి లబ్ధా శ్రవణకీర్తనాపేక్షయా సత్రే మధ్యానే కిం పునర్వ్యాయోక్తిః. ౧౪. ఉత్తరమభినందన్నాత్మనః కృతార్థతామావిష్కరోతి షడ్భిః. సంఛిన్న ఇతి. చిద్రూపత్వావిశేషాత్కథమీశ్వరస్య జగత్కర్తృత్వాది. కథం వా జీవస్య సంసార ఇతి యస్సంశయో మహ్యం మమాసీత్. సః తవ సూక్తం సోపపత్తికం. వాక్యమేవాసిః ఖడ్గః తేన సంఛిన్నః అత ఇదానీం మేమనః ఉభయత్రాపీశ్వరస్వాతంత్ర్యే జీవపారతంత్ర్యే చ సంప్రధావతి. సమ్యక్ప్రవిశతి ఏవం వా అవిప్లుతస్యావబోధపరస్యాత్మనః కథమవిద్యాబంధః కుతో వా తన్నివృత్తిరితి వా సంశయః ఉభయత్ర బంధ మోక్షే చేతి వార్థః. ౧౫. సాధ్వితి. శ్రీహరేః శక్తిర్యా సాత్మమాయా జీవవిషయా మాయా తదయనం తదాశ్రయం తదేతద్దుర్భగత్వాదికం ఆభాతి దుర్భగత్వం స్వామానందాదిభ్రంశః తదేవాజ్ఞానమితి పూర్వమేవ వ్యాఖ్యాతం. కథమాభాతి స్వశిరశ్ఛేదాదివత్ అపార్థం సత్ తత్కర్తృ కీదృశం విశ్వం నామ దేహాదిప్రపంచః తస్య మూలం బహిర్నాస్తి యద్వస్తు స్వయం నిర్మూలం మూలశూన్యం చ తదేవ త్వయా సాధు వ్యాహృతం. ౧౬. అజ్ఞత్వాన్మమ పూర్వం సంశయో జాయత ఇత్యాహ—య ఇతి. మూఢతమో యశ్చ దేహాద్యాసక్తః యశ్చ బుద్ధేః ప్రకృతేః పరమీశ్వరం ప్రాప్తః తౌ సుఖం యథా భవతి తథా ఏధేతే ఇత్యర్థః. సంశయక్లేశాభావాత్ యస్తు సుఖదుఃఖానుసంధానేన ప్రపంచానంతరితః స్వానందసంవేదనాభావాచ్చహాతుం న శక్నోతి స తు జనః క్లిశ్యతీత్యర్థః. ౧౭. అవశిష్టమపి ప్రతీతం యుష్మత్ప్రసాదాన్నివర్తిష్యత ఇత్యతః కృతార్థోఽస్మీత్యాహ—అర్థాభావమితి. ప్రతీతస్యాప్యనాత్మనః ప్రపంచస్య అర్థాభావం అర్థో నాస్తి కింతు ప్రతీతిమాత్రమితి వినిశ్చిత్య అహం తాం ప్రతీతిమపి యుష్మచ్చరణసేవయా పరాణుదే పరతో నేష్యామి. యుష్మచ్చరణసేవయా వినిశ్చిత్యేతి వా యోజనా. ౧౮. యదితి. తీవ్రః దుర్వారః. స్వాభావికం వ్యసనం సంసార మర్దయతి నాశయతీతి వ్యసనార్దనః. భగవతో మధుద్విషః పాదయోః రతిరాసః ప్రేమోత్సవః యస్మాన్మహత్సు సేవయా భవేత్ సా దుర్లభాపి సేవా మయా ప్రాప్తేత్యుత్తరత్రాన్వయః. ౧౯. దురాపేతి. వైకుంఠస్య శ్రీవిష్ణోః తస్య లోకస్య వా వర్త్మసు మార్గభూతేషు మహత్సు సా సేవా అల్పతపసా దురాపా దుర్లభాపి మయా సంప్రాప్తా హి యత్ర యేషు సత్సు తేషు సేవేతి మహత్సేవయా హరికథాశ్ర

దాదీని సవికారా ణ్యనుక్రమాత్, తేభ్యో విరాజ ముద్ధృత్య తమను ప్రావిశ ద్విభుః. ౧౧. యమాహురాద్యం పురుషం సహస్రాంఘ్ర్యూరుబాహుకమ్, యత్ర విశ్వ ఇమే లోకా స్సవికాసం సమాసతే. ౧౨. యస్మిన్ దశవిధః ప్రాణస్సేంద్రియార్థేంద్రియస్త్రివృత్, త్వయేరితా యతో వర్ణా స్తద్విభూతీర్వదస్వనః. ౧౩. యత్ర పుత్రైశ్చ పౌత్రైశ్చ నప్తృభిస్సహగోత్రజైః, ప్రజావిచిత్రాకృతయ ఆసన్ యాభిరిదంతతమ్. ౧౪. ప్రజాపతీనాం సపతి శ్చక్లృపే కాన్ ప్రజాపతీన్, సర్గాంశ్చైవానుసర్గాంశ్చ మనూన్ మన్వంతరాధిపాన్. ౧౫. ఏతేషామపి వంశాంశ్చ వంశానుచరితాని చ, ఉపర్యధశ్చయే లోకా భూమే ర్మిత్రాత్మజాసతే, తేషాం సంస్థాం ప్రమాణం చ భూలోకస్య చ వర్ణయ. ౧౬. తిర్యఙ్మనుష్యదేవానాం సరీసృపపతత్త్రిణామ్, వదనస్సర్గ సంవ్యూహం గార్భాండ స్వేదజోద్భిజామ్. ౧౭. గుణావతారై ర్విశ్వస్య సర్గస్థిత్యప్యయాశ్రియం,

---

వణం తతః శ్రీహరౌ ప్రేమ తేన దేహాద్యనుసంధానమపి నివర్తత ఇతి తాత్పర్యం. ౧౦. అర్థాంతరం ప్రష్టుం తమర్థమనువదతి త్రిభిః—ససర్జేతి. వికారైరింద్రియాదిభిస్సహితాని సవికారాణి మహదాదీని విభుః అగ్రే ప్రథమం అనుక్రమాత్సృష్ట్వా తేభ్య ఉద్ధృతైస్తదంశైర్విరాజం సృష్ట్వాతం విరాజమనుప్రావిశత్ ప్రవిష్టః. ౧౧. తత్స్వరూపమాహ—యమితి. విరాజం విశినష్టి—యత్రేతి. ఇమే విశ్వేసర్వేలోకాశ్చ సవికాసమసంకోచేనతద్విభూతీర్వదస్వన ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. ౧౨. యస్మిన్నితి. ప్రాణాదయః పంచ నాగాదయః పంచేత్యేవం దశవిధః సేంద్రియార్థేంద్రియఇత్యత్ర ఇంద్రియపునరుక్తిస్సద్యోంతాలక్షణార్థా. అర్థశబ్దోవచనాదానాదివిషయద్యోతకః అతః ఇంద్రియైస్సహితః సేంద్రియః అర్థైస్సహితస్సార్థః ఇంద్రియాధి దేవతాసహితస్సేంద్రియఇతిసమాసః సర్వోపబృంహితత్వాత్ ప్రాణస్య తత్సాహిత్యం ఏవం త్రివృత్ త్రివిధశ్చ ప్రాణో యస్మిన్నాస్తే పూర్వత స్త్వయేరితాః ఉక్తాః బ్రాహ్మణాదయో వర్ణాయతో యస్మాదుద్భూతాః తద్విభూతీ స్తస్యః సర్గశబ్దవాచ్యా బ్రహ్మాద్యావిభూతీః నోస్మాకం వదస్వ. ౧౩. యత్రేతి. యాభిః ప్రజాభిః. ఇదం విశ్వం. తతం వ్యాప్తం విచిత్రాః కృతయస్తాః ప్రజాఃపుత్రాది భిస్సహయత్రయస్మిన్. ఆసన్ తస్య విభోర్విభూతీరితి పూర్వేణాన్వయః. స ఇతి పరేణవా. ౧౪. శ్లో. ఏవమేతత్పురా పృష్టో మైత్రేయో భగవాన్ కిలేతి పరీక్షిత్ప్రశ్నోత్తరతయావిదుర మైత్రేయసంవాదః ప్రస్తావితః. అతస్తానేవ విదురేణ కృతప్రశ్నానాహ—యావదధ్యాయపరిసమాప్తి ప్రజాపత్యనామితి. సప్రజాపతీన్ కాన్. నవవిధాన్. సర్గాంశ్చ. కానసుసర్గాంస్తద్భేదాంశ్చ చిక్లృపే అకల్పయత్ తాంశ్చ వర్ణయ తేతివక్ష్యమాణే నాన్వయః. ౧౫. ఏతేషామిత్యాదిసార్థశ్లోక మేకం వాక్యం. ఏతేషామితి. ప్రజాపతి మనుమన్వంతరాధిపానాముపాదానం తద్వంశాన్ తథావంశానుచరితంచ. హే మిత్రాయా ఆత్మజ. సంస్థాం సన్నివేశం. ౧౬. తిర్యగితి. సర్గాణాం సంవ్యూహం సంవిభాగం గార్భాండస్వేదజోద్భిజాం గర్భజాః. జరాయుజాః అండేభ్యో జాతాః అండజాః ద్రవాత్ స్వేదాచ్చ ద్వాభ్యాం జాతాః స్వేదజాః. ఉద్భిజాశ్చ. ౧౭. గుణేతి. గుణావతారైః బ్రహ్మవిష్ణు రుద్రరూపైః సర్గస్థిత్యప్యయానామాశ్రయం చ సృజతః కుర్వతః. ౧౮. వర్ణేతి. రూపంలింగం. శీలమా

సృజతః శ్రీనివాసస్య వ్యాచక్ష్వోదారవిక్రమమ్. ౨౮. వర్ణాశ్రమవిభాగాంశ్చ రూపశీలస్వభావతః, ఋషీణాం జన్మకర్మాణి వేదస్య చ వికర్షణమ్. ౨౯. యజ్ఞస్య చ వితానాని యోగస్య చ పథః ప్రభో, నైష్కర్మ్యస్య చ సాంఖ్యస్య తంత్రం వా భగవత్స్మృతమ్. ౩౦. పాషండపథవైషమ్యం ప్రతిలోమనివేశనమ్, జీవానాంగతయో యాస్తు యావతీర్గుణకర్మజాః. ౩౧. ధర్మార్థకామమోక్షాణాం నిమిత్తాన్యవిరోధతః, వార్తాయా దండనీతేశ్చ శ్రుతస్య చ విధిం పృథక్. ౩౨. శ్రాద్ధస్య చ విధిం బ్రహ్మన్పితౄణాం సర్గమేవ చ, గ్రహనక్షత్రతారాణాం కాలావయవసంస్థితిం. ౩౩. దానస్య తపసో వాపి యచ్చేష్టాపూర్తయోః ఫలం, ప్రబలస్య చ యో ధర్మో యశ్చ పుంస ఉతాపది. ౩౪. యేన వా భగవాంస్తుష్యేద్ధర్మయోనిర్జనార్దనః, సంప్రసీదతి వా యేషామేతదాఖ్యాహి మేఽనఘ. ౩౫. అనువ్రతానాం శిష్యాణాం పుత్రాణాం చ ద్విజోత్తమ, అనాపృష్టమపి బ్రూయుర్గురవో దీనవత్సలాః. ౩౬. తత్త్వానాం భగవంస్తేషాం కతిధా సంప్రతి క్రమః, తత్రేమం క ఉపాసీరన్క ఉస్విదనుశేరతే. ౩౭. పురుషస్య చ సంస్థానం స్వరూపం వా పరస్య చ, జ్ఞానంచనైగమం యేనతయోరైక్యం తథావద. ౩౮. నిమిత్తానిచ తస్యైవ ప్రో

చారః. స్వభావః శమాదిః ఏతత్త్రికసహితం. తత్తస్పేల్ స్వతో వికర్షణం విభాగః తం. ౨౯. యజ్ఞస్యేతి. వితానాని విస్తరాః ప్రభో ఇతి సంబోధనం యోగస్య యమాదేః. భక్తియోగస్య చ నైష్కర్మ్యస్య చ జ్ఞానస్య తదుపాయస్య సాంఖ్యస్య చ పథో మార్గాన్. స్మృతం సృష్టం. తంత్రం వాతంత్రంచ. ౩౦. పాషండేతి. పాషండానాం పంథాః ప్రవృత్తిః తదేవ వైషమ్యం. తేపి ద్వివిధాః శివపాషండాః విష్ణుపాషండాశ్చేతి. ప్రతిలోమజా అస్మిన్నివిశంతి ఇతి ప్రతిలోమనివేశనం. తేషామాచారమిత్యర్థః జీవానాం తు గతయో యా యాస్సంతి. గుణకర్మజాస్తాస్తా యావతీర్యావత్సంఖ్యాతాః. ౩౧. ధర్మేతి. నిమిత్తాని ఉపాయాన్ అవిరోధతః పరస్పరావిరోధేన శ్రుతస్య పృథగ్విధానం చ. ౩౨. శ్రాద్ధస్యేతి. గ్రహాదీనాం కాలచక్రసంస్థితిం. ౩౩. దానస్యేతి. ప్రబలస్య పుంసో యో ధర్మః ఆపది సంప్రాప్తాయాం. యో ధర్మః. ౩౪. యేనేతి. యేన మార్గేణ సంతుష్యేత్. యేషాం యాదృశానాం. ౩౫. అనువ్రతానామితి. అనాపృష్టమపి మద్యోగ్యం విచార్య వక్తవ్యమితి భావః. ౩౬. తత్త్వానామితి. తేషాం మహదాదీనాం తత్త్వానాం ప్రతిసంక్రమః ప్రలయః కతిధా తత్ర ప్రలయే. ఇమం పరమేశ్వరం. శయానం రాజానమివ చామరాదిగ్రాహిణః కేవా ఉపాసీరన్ సమీపస్థాః అభవన్ కేవా అనుశేరతే శయానమనుస్వపంతి. ౩౭. పురుషస్యేతి. పురుషస్య జీవస్య సంస్థానం తత్త్వం. పరస్య పరమేశ్వరస్య స్వరూపం చ యేనాంశేన తయోరైక్యం తథా. నైగమమౌపనిషదం జ్ఞానం చ ఏతత్సర్వం వద. ౩౮. నిమిత్తానీతి. హే అనఘ సూరిభిః ప్రోక్తాని తస్యౌపనిషదజ్ఞానస్య నిమిత్తాని సాధనాని చ వద బ్రూహి శ్రీగురుం వినా నైతద్భవతీత్యాహ — స్వత ఇతి. జ్ఞానాదిత్రికం గురుం వినా పుంసాం కుతః స్వతో భాతి స్వయమేవ న ప్రకాశత ఇతి భావః.

క్తాన్యననుస్మరిభిః, స్వతో జ్ఞానం కుతః పుంసాం భక్తిర్వైరాగ్యమేవ వా. ౩౯. (నాన్యైన భగవన్నేషాం మహతాం సేవయా వినా,) ఏతాన్ మే పృచ్ఛతః ప్రశ్నాన్ హరేః కర్మవివిత్సయా, బ్రూహి మేఽంధస్య మిత్రత్వాదజయా మృష్టచక్షుషః. ౪౦. సర్వే వేదాశ్చ యజ్ఞాశ్చ తపోదానాని చానఘ, జీవాభయప్రదానస్య న కుర్వీరన్ కలామపి. ౪౧.

శ్రీశుక ఉవాచ:—

స ఇత్థమాపృష్టపురాణకల్పః కురుప్రధానేన మునిప్రధానః, ప్రవృద్ధహర్షో భగవత్కథాయాం సంచోదితస్తం ప్రహసన్నివాహ. ౪౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, సప్తమోఽధ్యాయః.

అష్టమోఽధ్యాయః.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

సత్సేవనీయో బత పూరువంశో యల్లోకపాలో భగవత్ప్రధానః, బభూవిథేహాజితకీర్తిమాలాం పదేపదే నూతనయస్యభీక్ష్ణమ్. ౧. సోఽహం నృణాం క్షుల్లసుఖాయ దుఃఖం మహద్గతానాం విరమాయ తస్య, ప్రవర్తయే భాగవతం పురాణం యదాహ సాక్షాద్భగవానృషిభ్యః. ౨. ఆసీనముర్వ్యాం భగవంతమాద్యం

---

౩౯. ఏతానితి. శ్రీహరేర్లీలాకర్మ వేత్తుమిచ్ఛయా పృచ్ఛతో మమైతాన్ ప్రశ్నాన్ బ్రూహి కస్మాద్ధేతోరితి అజయా మాయయా అమృష్టం పరామృష్టం చక్షుర్జ్ఞానచక్షుర్యస్య తస్య అతఏవ అంధస్య మే మిత్రత్వాత్ ఏవమన్వయభేదాత్ మేతిశబ్దస్య న పౌనరుక్త్యం. ౪౦. సర్వ ఇతి. సర్వవేదాదయః—జీవాభయప్రదానస్య కలామపి న కుర్వీరన్ కలాఫలమపి న కుర్వంతీత్యర్థః. ౪౧. పురాణే కల్ప్యతే ప్రకాశత ఇతి పురాణకల్పః వివిత్సితార్థః. ఆపృష్టపురాణకల్పోఽయం మునీనాం ప్రధానః భగవత్కథాయాం తేన సంచోదితః అతఏవ ప్రవృద్ధహర్షస్సన్ ప్రహసన్నివతం విదురమాహ. ౪౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, సప్తమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. అష్టమే సమభూద్బ్రహ్మా నాభేస్తు జలశాయినః, తమజానన్ జలే బిభ్యత్తపసా తోయత్ప్రభుమ్. శ్రోతారమభినందతి మైత్రేయః. సదితి. 'లోకస్తు భువనే జనే' లోకాన్ పాలయతీతి లోకపాలః. పూరువంశః సత్సేవనీయః బతహర్షే. సతాం సేవితుం యోగ్య ఇత్యర్థః. కుతః భగవానేవ ప్రధానభూతో యస్య స త్వం యద్యస్మాదిహాస్మిన్ వంశే బభూవిథ జాతోఽసి అతోఽయం పూరువంశః సత్సేవనీయ ఇతి త్వద్భగవత్ప్రధానత్వే అయం హేతుః అజితకీర్తిమాలాం శ్రీహరిచరిత్రపరంపరాం పదే పదే ప్రతిక్షణమభీక్ష్ణం పునఃపునర్నూతనయసి నవీకరోషి. ౧. స ఇతి. అల్పసుఖాయ క్షణికసుఖాయ మహద్దుఃఖం ప్రాప్తానాం తస్య దుఃఖస్య ప్రశమనాయ ప్రవర్తయే. ప్రారభే. ౨. కోఽసౌ భగ

సంకర్షణం దేవమకుంఠసత్త్వమ్, వివిత్సవస్తత్త్వమతః పరస్య కుమారముఖ్యామునయోఽన్వపృచ్ఛన్. ౩. స్వమేవధిష్ణ్యం బహుమానయంతం యం వాసుదేవాభిధమామనంతి, ప్రత్యగ్ధృతాక్షాంబుజ కోశమీష దున్మీలయంతం విబుధోదయాయ. ౪. స్వర్ధున్యుదార్ద్రైః స్వజటాకలాపైరుపస్పృశంతశ్చరణోపధానమ్, పద్మం యదర్చంత్యహిరాజకన్యాస్సప్రేమ నానాబలిభిర్వరార్థాః. ౫. ముహుర్గృణంతో వచసానురాగస్ఖలత్పదేనాస్య కృతాని తజ్జ్ఞాః, కిరీటసాహస్రమణిప్రవేకప్రద్యోతితోద్దామ ఫణాసహస్రం. ౬. ప్రోక్తం కిలైతద్భగవత్తమేన నివృత్తధర్మాభిరతాయ తేన, సనత్కుమారాయ సచాహపృష్టస్సాంఖ్యాయనాయాథధృతవ్రతాయ. ౭. సాంఖ్యాయనః పారమహంసముఖ్యో వివక్షమాణో భగవద్విభూతీః, జగాద సోఽస్మద్గురవేఽన్వితాయ పరాశరాయాథ బృహస్పతేశ్చ. ౮. ప్రోవాచ మహ్యం సదయాలునోక్తో మునిః పులస్త్యేన పురాణమాద్యం, సోఽహం తవైతత్కథయామి వత్స

వాన్ కేభ్యశ్చ ఋషిభ్య ఆహ కథం చ త్వయా ప్రాప్తమిత్యపేక్షాయామాహ—సప్తభిః. ఆసీనమితి. ఉర్వ్యాం పాతాళ ఇత్యర్థః. అకుంఠసత్త్వమప్రతిహతజ్ఞానం భగవంతం సంకర్షణం. అతస్సంకర్షణాత్పరస్య శ్రీవాసుదేవస్య తత్త్వం వివిత్సవః. స్వరూపసంవేదనేచ్ఛవః కుమారముఖ్యాః సనత్కుమారప్రభృతయః. ౩. సంకర్షణమేవ విశినష్టి—స్వమితి. ఆమనంతి యన్మహాంతో మనసా మననం కుర్వంతీత్యర్థః. శ్రీవాసుదేవసంజ్ఞం పరమానందస్వరూపం తత్ స్వమేవ ధిష్ణ్యం స్వీయమాశ్రయం స్వీయమాధారం జ్యోతిరిత్యర్థః. బహుమానయంతం ధ్యానపదే అనుభూయసర్వోత్కర్షేణ పూజయంతం పునః ప్రత్యక్ ధృతమంతర్ముఖీకృతం నేత్రాంబుజకోశం ముకుళం విబుధోదయాయ సనత్కుమారాదీనామభ్యుదయార్థం. కృతావలోకనేన కించిదున్మీలయంతం అన్వపృచ్ఛతి పూర్వేణ. ౪. మునీనాం విశేషణం సార్ధేన. స్వరితి. నాగరాజకన్యాః వరార్థాః పతికామాస్సత్యః. నానాబలిభిర్నానావిధోపహారైః సప్రేమ ప్రేమసహితం యథా భవతి తథా యత్సంకర్షణచరణోపధానం పద్మమర్చంతి చరణా ఉపధీయంతే తస్మిన్నితి చరణోపధానం పద్మమితి. తత్పద్మం స్వర్ధున్యుదకేనార్ద్రైః స్వజటాకలాపైః ఉపస్పృశంతః. ౫. ముహురితి. కృతానురాగేణ స్ఖలంతి పదాని యస్మిన్ తేన వచసా. అస్య సంకర్షణస్య కృతాని కర్మాణి గృణంతస్తాని జానంతీతి తజ్జ్ఞాః మునయో ఽన్వపృచ్ఛన్నితి గంగోదకార్ద్రైరిత్యనేన శ్రీభాగవతశ్రవణార్థం సత్యలోకాత్పాతాళేష్వవతరంతో నిరంతరం గంగాయామన్యత ఏవ అవతీర్ణా ఇతిభావః. సహస్రమేవ సాహస్రం. కిరీటానాం సాహస్రే యే మణిప్రవేకాః మణ్యుత్తమాః. తైః ప్రద్యోతితానాముద్దామానాం ధీరోదాత్తానాం. ఫణానాం సహస్రం యస్య తమన్వపృచ్ఛన్నితి పూర్వేణ. ౬. ప్రోక్తమితి. తేన సంకర్షణేన సనత్కుమారాయ ప్రోక్తం సనత్కుమారః. ౭. సాంఖ్యాయనఇతి. పారమహంస్యే ధర్మే ముఖ్యః. వివక్షమాణఇత్యాత్మనేపదం. బ్రాహ్మాదేశస్య వచేరుభయపదిత్వాత్. అన్వితాయానుగతాయ. ౮. ప్రోవాచేతి. పులస్త్యేనోక్తో దయాళుస్సముని

శేషాత్మకే నిత్యమనువ్రతాయ. ౯. ఉదాప్లుతం విశ్వమిదం యదాసీత్తన్నిద్రయా మీలితదృఙ్న్యమీలయత్, అహీంద్రతల్పేఽధిశయాన ఏకః కృతక్షణస్స్వాత్మరతౌ నిరీహః. ౧౦. సోఽన్తశ్శరీరేఽర్పితభూతసూక్ష్మః కాలాత్మికాం శక్తిముదీరయాణః, ఉవాస తస్మిన్ సలిలే పదే స్వే యథానలో దారుణి రుద్ధవీర్యః. ౧౧. చతుర్యుగాణాం చ సహస్రమప్సు స్వపన్ స్వయోగేరితయా స్వశక్త్యా, కాలాఖ్యయాసాదితకర్మతంత్రో లోకాన్ ప్రలీనాన్ దదృశే స్వదేహే. ౧౨. తస్యార్థసూక్ష్మాభినివిష్టదృష్టేరంతర్గతోఽర్థో రజసా తనీయాన్, గుణేన కాలానుగతేన విద్ధస్సూష్యంస్తదాభిద్యత నాభిదేశాత్. ౧౩. సపద్మకోశస్సహసోదతిష్ఠత్కాలేన కర్మప్రతిబోధనేన, స్వరోచిషా తత్సలిలం విశాలం విద్యోతయన్నర్క ఇవాత్మయోనిః. ౧౪. తల్లోకపద్మం స ఉ *ఏవ విష్ణుః ప్రావీ*విశత్సర్వగుణావభాసమ్, తస్మిన్ స్వయం వేదమయో

రిత్యత్ర ఏవమేవాఖ్యాయికా పితరం రాక్షసభక్షితం శ్రుత్వా పరాశరో రాక్షససత్రే ప్రవృత్తః సవసిష్ఠవచనాత్ నివృత్తోఽభూత్తతః స్వసంతతిరక్షణాత్తుష్టేన పులస్త్యేన వరో దత్తః పురాణవక్తా భవిష్యసీతి. ౯. తదేవ సంక్షేపాత్సంప్రదాయ ప్రవృత్తిం ప్రదర్శ్య విభూతికథనాయ పద్మోద్భవం వక్ష్యమాహ.—ఉదాప్లుతమితి. యదేవం విశ్వముదాప్లుతం ఏకార్ణవోదకే నిమగ్నమాసీత్ తత్తదా శేషపర్యంకే శయానః నిద్రయాత్వమీలితదృక్. అతిరోహితచిచ్ఛక్తిరేవ మాయావినోదం పరిత్యజ్య స్వాత్మరతౌ స్వస్వరూపానందఏవ కృతక్షణః కృతోత్సవః అతఏవ నిరీహో నిష్క్రియస్సన్. ఏకః శ్రీనారాయణః నేత్రే న్యమీలయత్ నిమీలితవాన్. ౧౦. సఇతి. కాలాత్మికాం శక్తిం ప్రేరయమాణః పునః సృష్ట్యవసరే ప్రబోధనార్థం స్వపదేఽధిష్ఠానే బహిర్వృత్త్యభావే దృష్టాంతః యథానలో దారుష్వితి. ౧౧. చతుర్యుగాణామితి. స్వయాచిచ్ఛక్త్యా సహావర్తమాన ఏవ యోగనిద్రయా స్వపన్ పునః పూర్వమేవ ప్రబోధనార్థం నియుక్తయా స్వయా కాలాఖ్యయా చ శక్త్యా. ఆసాదితం ప్రాపితం కర్మతంత్రం క్రియాకలాపో యస్య సః స్వదేహే ప్రలీనాన్ పర్యవసితాన్ దదృశే లోకానవలోకితవానిత్యర్థః. ౧౨. తస్యేతి. అర్థం లోకసృష్ట్యర్థం. సూక్ష్మాభినివిష్టాఇదమేవ సృజ్యమిత్యభినివిష్టాభినివిష్టదృష్టిః ప్రజ్ఞానచక్షుర్యస్య తస్య నారాయణస్య తదర్థసూక్ష్మాభినివిష్టదృష్టేరితిపాఠే. తదర్థాపూర్వశ్లోకప్రస్తుతలోకార్థా సూక్ష్మం బీజాంకురాణువదితి తనీయోఽతిసూక్ష్మార్థోఽభిప్రాయః. కాలానుగతేనానుసారిణా రజసా రజోగుణేన విద్ధః క్షోభితస్సన్ సూష్యన్ ప్రసూష్యన్ సన్ అభిద్యత ఉద్భూతః. ౧౩. సఇతి. కర్మాణి జీవాదృష్టాని ప్రతిబోధయతీతి కర్మప్రతిబోధనః తేన కాలేన తనీయానర్థః పద్మకోశస్సన్నుదతిష్ఠత్ కిం కుర్వన్ విశాల విపులం తత్సలిలం స్వరోచిషా స్వస్య భాసావిద్యోతయన్ సన్. స కిం విశిష్టః. ఆత్మా శ్రీవిష్ణుర్యోనిర్యస్య సః ఏతదర్కస్యాప్యాత్మయోనిత్వం సమానం. ౧౪. తదితి. సర్వాన్ గుణాన్ జీవోపభోగ్యానర్థాన్ నేవావభాసయతీతి తల్లోకపద్మం త్రిలోకాత్మకం పద్మం సఏవ విష్ణుః ప్రావీవిశత్ ప్రకర్షేణాను ప్రవిశ్య శక్తిరేవాంతర్యామితయా ప్రవేశ అత్ర వివిశతీతి దీర్ఘశ్ఛాందసః. ఉ ఇతి సంబోధనే. అత్రాపి సంధ్యభావఆర్షః. యస్మాద్విష్ణోరేతత్పద్మం జాతం సఏవ విష్ణురితి. తస్మిన్ శ్రీవిష్ణునాధిష్ఠితే పద్మే స్వయమేవ యథాభవతి

విధాతా స్వయంభువం యం ప్రవదంతి సోఽభూత్. ౧౫. తస్యాం సచాంభోరుహకర్ణికాయామవస్థితో లోకమపశ్యమానః, పరిక్రమన్ వ్యోమ్ని వివృత్తనేత్రశ్చత్వారి లేభేఽనుదిశం ముఖాని. ౧౬. తస్మాద్యుగాంతశ్వసనావఘూర్ణజలోర్మిచక్రాత్సలిలాద్విరూఢం, అపాశ్రితః కంజము లోకతత్త్వం నాత్మానమద్ధావిదదాదిదేవః. ౧౭. కఏష యోఽసావహమబ్జపృష్ఠ ఏతత్కుతో వాబ్జమనన్యదప్సు, అస్తి హ్యధస్తాదిహ కించనైతదధిష్ఠితం యత్ర సతానుభావ్యమ్. ౧౮. సఇత్థముద్వీక్ష్య తదబ్జనాళనాడీభిరంతర్జలమావివేశ, నార్వాగ్గతస్తత్ఖరనాళనాళనాభిం నవై విచిన్వంస్తదవిందతాజః. ౧౯. తమస్య*పారే విదురాత్మసర్గం విచిన్వతోఽభూత్సుమహాంస్త్రినేమిః, యో దేహభాజాం భయమీరయానః పరిక్షిణోత్యాయురజస్య హేతిః. ౨౦.

తథా అభినివిష్టా దృష్టిర్యస్యేతి తస్యాంతర్గతవేదమయః సత్త్వాధ్యయనేన ప్రాప్తవేదః విధాతా బ్రహ్మాభూత్ కోఽసౌ? అదృష్టపితృత్వేన యం స్వయంభువం ప్రవదంతి సఇతి. ప్రాక్కల్పాంతే శ్రీనారాయణేన సహ నిద్రయా ఏకీభూతఆసీత్ తస్మింశ్చ ప్రబుద్ధే తస్మాన్నారాయణాదేవ పాద్మకల్పే పద్మద్వారేణాభివ్యక్తిం ప్రాప్త ఇత్యర్థః. ౧౫. సోఽస్మిన్ కల్పే చతుర్ముఖోఽభూదిత్యాహ — తస్యామితి. పరిక్రమం స్తత్ర స్థ ఏవ గ్రీవాం చాలయన్. లోకనిరీక్షణార్థం వివృత్తే విచలితే. నేత్రే యస్య సః. ౧౬. తస్య శ్రీనారాయణోపాసనయైవ ఆవిర్భూతజ్ఞానక్రియాశక్తేర్లోకకర్తృత్వం నస్వత ఇతి వక్తుం ప్రథమం తస్య విమోహమాహ — తస్మాదితి. యుగాంతశ్వసనః ప్రళయకాలవాయుః తేన అవఘూర్ణంత ప్రకంపితం తద్వశాదేవ సర్వత ఉద్భూతం మహోర్మిచక్రం యస్మిన్ తస్మాత్సలిలాద్విరూఢముద్గతం కంజం పద్మమాశ్రితోఽపి సాకల్యేన తత్కంజం లోకతత్త్వమాత్మానం చ అద్ధా నావిదత్ సాక్షాన్న జ్ఞాతవాన్ ఇతి విస్మయే ౧౭. అవిదుషస్తస్య వితర్కమాహ — క ఇతి. యోఽసావహమబ్జపృష్ఠే ఏషకః. అప్సు అనన్యదేకమేవ తదబ్జం కుతో వా జాతం యత్రోపరి తదధిష్ఠితం తేనాధస్తాత్సతా వర్తమానేన సునిశ్చితం భావ్యం, అత ఇహ కించనాధిష్ఠానమస్తి సఇత్థముద్వీక్ష్యేత్యుత్తరేణాన్వయః. తథాచశ్రుతిః "సోఽపశ్యత్పుష్కరపర్ణం తిష్ఠత్ సోఽమన్యత. అస్తి వై తత్ యస్మిన్నిదమధితిష్ఠతీతి". ౧౮. తస్య చ బహిర్ముఖవృత్త్యా మహతాపి కాలేన తదప్రాప్తిమాహ — ద్వాభ్యాం. సఇతి. తస్యాబ్జస్య యన్నాళం తస్య నాడీభిరంతశ్ఛిద్రైః అధస్తాద్గతోఽజశ్చతుర్ముఖః తస్య ఖగస్యకంజస్య పద్మస్య యన్నాళంకస్య నాభిమధిష్ఠానం విచిన్వన్నపి తత్తదా నావిందత న జ్ఞాతవాన్. ౧౯. తమస్యేతి. తమసఇతిషష్ఠ్యర్థే. తమస్యేతి ప్రయోగోఽయమార్షః. హేవిదుర. జలాంతర్గతాంధకారస్య పారే. ఆత్మనస్సర్గం స్వకారణం విచిన్వతోఽజస్య సమహాన్ త్రినేమిః కాలోఽభూత్ భూతాద్యవస్థాత్రయాత్మకత్వాత్ త్రినేమిరితి కాలవాచాజస్య జలరాశ్యంతర్గతస్యతస్య కాలబహుత్వే సత్యపి తమసః పారం స్వకారణం చ న జ్ఞాతవానితి భావః. కీదృశస్స కాలఇతి. అజస్య శ్రీహరేర్హేతిస్సుదర్శనాఖ్యం శస్త్రం తద్రూపో యః కాలః దేహభాజాం నరాణాం భయమీరయానః ఉత్కర్షయన్నుత్పాదయన్నితి వా. తేషాం ఆయుః పరిక్షిణోతి. సకాలఇతి. ఏతేన తత్రాజస్య సంవత్సరశతమతిక్రాంతమభవదిత్యుక్తం భవతి. ౨౦. అంతర్ముఖతయా తు భగవంతం దృష్టవానిత్యాహ — ద్వాభ్యాం. తతఇతి. సదేవః

తతో నివృత్తో ప్రతిలబ్ధకామః స్వధిష్ణ్యమాసాద్య పునస్స దేవః, శనైర్జితశ్వాస నివృత్తచిత్తో న్యషీదదారూఢసమాధియోగః. ౨౧. కాలేనసోఽజః పురుషాయుషాభి ప్రవృత్తయోగేన విరూఢబోధః, స్వయం తదంతర్హృదయేఽవభాతమపశ్యతాపశ్యత యన్న పూర్వం. ౨౨. మృణాలగౌరాయతశేషభోగపర్యంక ఏకం పురుషం శయానం, ఫణాతపత్త్రాయుతమూర్ధరత్నద్యుభిర్హతధ్వాంతయుగాంతతోయే. ౨౩. ప్రేక్షాం క్షిపంతం హరితోపలాద్రేస్సంధ్యాభ్రనీవేరురురుక్మమూర్ధ్నః, రత్నోదధారౌషధిసౌమనస్య వనస్రజో వేణుభుజాంఘ్రిపాంఘ్రేః. ౨౪. ఆయామతో విస్తరతస్స్వమానదేహేన లోకత్రయసంగ్రహేణ, విచిత్రదివ్యాభరణాంశుకానాం కృతశ్రి

న ప్రతిలబ్ధః కామో మనోరథో యేన తథావిధస్సన్ తతస్తస్మాదన్వేషణాన్నివృత్య స్వధిష్ణ్యం పద్మం పునరాసాద్య శనైర్జితేన శ్వాసేన నివృత్తం సంయతం తచ్చిత్తం యస్య సః. అతఏవారూఢ ఆశ్రితస్సమాధి యోగో యేన తథాభూతస్సన్ న్యషీదత్ ఉపవివేశ. ౨౧. కాలేనేతి. సచతుర్ముఖః. పురుషాయుషా సంవత్సరశతేన. కాలేనాభిప్రవృత్తస్సునిష్పన్నో యో యోగస్తేన విరూఢబోధః విశేషతస్సముత్పన్నజ్ఞానస్సన్ యత్పూర్వం విచిన్వన్నపి నాపశ్యత్. తత్స్వయమేవాంతర్హృదయే అవభాతమపశ్యత్. ౨౨. యదపశ్యత్తద్వర్ణయతి నవభిః — మృణాళేతి. మృణాళాదిన వస్వప్యపశ్యతేత్యస్యైవానుషంగః. ఫణాతపత్త్రైరాయుతా స్సర్పయుక్తా యే మూర్ధానస్తేషాం రత్నాని కిరీటస్థాని తేషాం ద్యుభిః ప్రభాభిః హతాంధకారే యుగాంతతోయే ప్రళయప్రవృత్తజలమధ్యే ఏతత్పర్యంక ఇత్యస్య విశేషణం వా మృణాళవద్గౌరశ్చాసావాయతశ్చ యశ్శేషస్య భోగో దేహః స ఏవ పర్యంకస్తస్మిన్ స్థితం. ౨౩. కథం భూతం పురుషమిత్యాహ — ప్రేక్షామితి. హరితోపలాద్రేః మరకతశిలామయ పర్వతస్య ప్రేక్షాం శోభాం క్షిపంతం స్వలావణ్యాతిశయేనైవ తిరస్కృతవంతం తర్హి కాం? కేనేతి చేత్. సంధ్యాభ్రః నీవీ పరిధానం యస్య తస్య శోభాం పీతాంబరేణ క్షిపంతం. ఉరురుక్మమూర్ధ్నః. అనేకస్వర్ణశిఖరస్య తస్య శోభాం. స్వకిరీటైః క్షిపంతం రత్నాని చ. ఉదధారా మేఘాశ్చ తదుపరిస్థజలాశయాశ్చ వా. ఓషధయః ఔషధరూపాః. ఉద్భిజ్జవిశేషాశ్చ సస్యవిశేషాశ్చ వా. సౌమనస్యాని పుష్పసమూహాశ్చ సుమనస ఏవ వా. తాన్యేవ వనస్రగ్వనమాలా యస్య. తస్య శోభాం స్వీయరత్నముక్తా మతు-సీపుష్పదామ వనమాలాదిభిః క్షిపంతం వేణవో భుజా యస్య. అంఘ్రిపా ఏవాంఘ్రయో యస్య. తస్య శోభాం భుజైరంఘ్రిభిశ్చ క్షిపంతం క్షిపంతమివ. యదితస్మిన్ పర్వతే రత్నాదయో మాలా ఇవ వేణవశ్చ భుజా ఇవ వృక్షాశ్చ పాదా ఇవ. తర్హ్యైవ కిమితి. ౨౪. కించ. ఆయామత ఇతి. ఆయామతో దైర్ఘ్యేణ విస్తరతో విస్తరేణ చ అమానో నిరుపమానదేహస్తేన యద్వా ఆయామవిస్తారాభ్యామపరిచ్ఛిన్నః తేన ఆయామతో విస్తరతస్స్వమానదేహేనేతి పాఠే మీయతేఽనేనేతి మానముపమా. స్వసదృశశోభనదేహేన. యద్వా మానం ప్రమాణం స్వానురూపప్రమాణేన దేహేన అతఏవ లోకత్రయం సంగృహ్యతేఽస్మిన్ తేన. విచిత్రాణి నానావిధాని దివ్యాన్యపూర్వాణ్యంశుకాన్యాభరణాని చ తేషాం కృతా శ్రీశ్శోభా యేన తేన దేహేన. విశిష్టం. ఏవం స్వత ఏవాతిమర్త్యేఽపి. ఉపాశ్రితవేషః స్వీకృతాలంకారో దేహో యస్య. తమపశ్యత్. యద్వా కేన ప్రేక్షాం క్షిపంతమిత్యపేక్షాయాం ఏవంభూతేన దేహేనేతి సంబంధః. ౨౫. పుంసామితి. స్వకామాయ స్వాభిలషితఫ

యోగాశ్రితవేషదేహమ్. ౨౫. పుంసాం స్వకామాయ వివిక్తమార్గైరభ్యర్చితాం
కామదుఘాంఘ్రిపద్మమ్, ప్రదర్శయంతం కృపయా నఖేందుమయూఖభిన్నాంగుళి
చారుపత్రమ్. ౨౬. ముఖేన లోకార్తిహరస్మితేన పరిస్ఫురత్కుండలమండితేన,
శోణాయితేనాధరబింబభాసా ప్రత్యర్హయంతం సునసేన సుభ్ర్వా. ౨౭. కదంబ
కింజల్కపిశంగవాససా స్వలంకృతం మేఖలయా నితంబే, హారేణ చానంతధనేన
వత్స శ్రీవత్సవక్షఃస్థలవల్లభేన. ౨౮. పరార్ధ్యకేయూరమణిప్రవేకపర్యస్తదోర్దండస
హస్రశాఖమ్, అవ్యక్తమూలం భువనాంఘ్రిపేంద్ర మహీంద్రభోగైరభివీతవల్శమ్.
౨౯. చరాచరౌకో భగవన్మహీధ్ర మహీంద్రబంధుం సలిలోపగూఢమ్, కిరీటసా
హస్రహిరణ్యశృంగమావిర్భవత్కౌస్తుభరత్నగర్భమ్. ౩౦. నివీతమామ్నాయమ
ధువ్రతశ్రియా స్వకీర్తిమయ్యా వనమాలయా హరిమ్, సూర్యేందువాయ్వగ్న్యగ

లాయ వివిక్తైశ్శుద్ధైర్వేదోక్తమార్గైః అభ్యర్చితామారాధయతాం పుంసాంస్వనఖాఏవేందవః తేషాం
మయూఖాః రుచయః తైర్భిన్నామిశ్రాఅంగుళయఏవ చారూణి పత్రాణి యస్య తత్కామదుఘాం
ఘ్రిపద్మమిష్టప్రదం స్వచరణారవిందం కృపయా ప్రదర్శయంతం కించిదున్నమయ్య సమర్పయంతం.
౨౬. ముఖేనేతి. లోకార్తిహరం స్మితం యస్మిన్ తేన పరిస్ఫురద్భ్యాం కుండలాభ్యాం మండితేన
అలంకృతేన అధరబింబదీప్త్యాశోణాయితేన శోణవదాచరితేన సునసేన శోభననాసాయుక్తేన సుభ్ర్వా
శోభనయా భ్రువా యుక్తేన ముఖేన ప్రత్యర్హయంతం పూజకాన్ ప్రతి పూజయంతం సంమాన
యంతం. ౨౭. కదంబేతి. హే వత్స కదంబకింజల్కపిశంగం యద్వాసస్తేన మేఖలయా చ నితంబే
స్వలంకృతం అనంతధనేన, అనర్ఘ్యేణ అతఏవ శ్రీవత్సయుక్తం యద్వక్షస్థలం తద్వల్లభేనార్హేణ
హారేణ వక్షసి స్వలంకృతం. ౨౮. మహాచందనవృక్షరూపేణ నిరూపయితుం తంవిశినష్టి—పరార్ధ్యేతి.
పరార్ధ్యాని శ్రేష్ఠాని కేయూరాణ్యంగదాని మణిప్రవేకామణ్యుత్తమాశ్చ తైః పర్యస్తా వ్యాప్తా దో
ర్దండాఏవ సహస్రమనంతా శ్శాఖాయస్య తం చందనవృక్షోఽపి కేయూరాదితుల్యైః ఫలపుష్పాదిభి
ర్వ్యాప్తశాఖో భవతి. అవ్యక్తం ప్రధానం. యద్వా బ్రహ్మమూలమధోభాగం యస్య బ్రహ్మాభివ్యక్తి
రూపత్వాత్ బ్రహ్మనామూలమితి వృక్షస్యాపి మూలమవ్యక్తమితి ప్రసిద్ధం. భువనాత్మకం అంఘ్రి
పేంద్రం అహీంద్రస్యానంతస్యభోగైః ఫణైః దేహావయవైర్వా అభివీతాః సంవేష్టితాః స్పృష్టావల్కాః
కంథాయస్యతం. శ్రు. "వనస్పతే శతవల్శం విరోహ" ఇతి శ్రుతేః. శ్రు. "కాండేభ్యస్స్వాహావల్శే
భ్యస్స్వాహాపుష్పేభ్యస్స్వాహే"తి చ. సోఽపిసర్పైర్వేష్టితో భవతి. ౨౯. శ్రేష్ఠాం క్షిపంతమిత్యత్రై
వ పర్వతరూపేణ నిరూపితమపి విశేషణాంతరైఃపునర్నిరూపయతి—చరాచరేతి. చరాచరాణాంఓకః
స్థానం పర్వతోఽపితథాఅహీంద్రస్య శేషస్యబంధుస్తం. సోఽప్యహీంద్రాణాం బంధుః సలిలోపగూఢం
ప్రళయజలావృతం పర్వతోమైనాకాదిశ్చ కిరీటసాహస్రమేవ హిరణ్యాత్మకాని శృంగాణియస్య తం
మేర్వాదిర్హిరణ్యశృంగవాన్ ఆవిర్భవత్ స్పష్టం దృశ్యమానం కౌస్తుభరత్నం గర్భమూర్తిమధ్యే
యస్య తం తథాపర్వతోదరే క్వచిద్రత్నమావిర్భవతీతి ప్రసిద్ధిః. ౩౦. నివీతమితి. ఆమ్నాయా వేదాః
ఏవ మధువ్రతాస్తైః శ్రీర్యస్యాస్తయా. కంఠలంబిన్యా స్వకీర్తిస్వరూపయా వనమాలయానివీతం

మం త్రిధామభిః పరిక్రమత్ప్రధనికైర్దురాసదమ్. 3౧. తర్హ్యేవ తన్నాభిసరస్సరోజ మాత్మానమంభశ్శ్వసనం వియచ్చ, దదర్శ దేవో జగతో విధాతా నాతః పరం లోకవిసర్గదృష్టిః. 3౨. స కర్మబీజం రజసోపరక్తః ప్రజాస్సిసృక్షన్నియదేవ దృష్ట్వా, అస్తాద్విసర్గాభిముఖ స్తమీడ్య మవ్యక్తవర్త్మన్యభివేశితాత్మా. 33.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, అష్టమోఽధ్యాయః.

నవమోఽధ్యాయః

బ్రహ్మోవాచ:—

జ్ఞాతోఽసి మేఽద్య సుచిరాన్ననుదేహభాజాం న జ్ఞాయతే భగవతో గతిరిత్యవద్యమ్, నాన్యత్త్వదస్తి భగవన్ యది తన్న శుద్ధమాయాగుణవ్యతికరాత్త్వమురుర్విభాసి. ౧. రూపం యదేతదవబోధరసోదయేన శశ్వన్నివృత్తతమసః సదనుగ్రహాయ, ఆదౌ గృహీతమవతారశతైకబీజం యన్నాభిపద్మభవనాదహమావిరాసమ్.

వ్యాప్తం. కంఠలంబినీయా కాచిత్పావనమాలేతి. సూర్యాదిభిరగమం అగమ్యం. స్వవ్యాపారైరాకలయితుమశక్యమిత్యర్థః. త్రిధామభిః భూతాదిత్రివ్యాపికాలేషు. ధామ స్ఫూర్తిర్యేషాం తైః రక్షణార్థం పరిక్రమద్భిః ప్రాధనికైః ప్రధనం సంగ్రామః తత్ప్రయోజనైస్సుదర్శనాదిభిస్తైతుభూతైర్దురాసదం దుష్ప్రాపం. ఏవంభూతం పురుషం హరిమపశ్యదితి. పర్వతాదిరూపం పశ్యన్న సౌ శ్రీహరిరితి జ్ఞాతవానిత్యర్థః. 3౧. తర్హీతి. లోకవిసర్గదృష్టిః స దేవో జగద్విధాతా యదైవ హరిమపశ్యత్ తర్హ్యేవ తదైవ తస్య హరేర్నాభిసరసి సరోజమాత్మానం. అంభః ప్రళయజలం శ్వసనం ప్రళయకాలవాయుం వియదాకాశం చ దదర్శ అతః పరం. నాభిసరోజాదిపంచకాత్పరం న కించిదపి దృష్టవానిత్యర్థః. 3౨. స ఇతి. రజసా రజోగుణేన. ఉపరక్తో యుక్తః. అతఏవావ్యక్తవర్త్మని మాయావిలాసమార్గే. అభినివేశితచిత్తః. స విధాతా ప్రజాస్సిసృక్షన్ స్రష్టుమిచ్ఛన్. ఇయదేవ. నాభిసరోజాదిపంచభిరేవ. కర్మబీజం లోకసృష్టేః కారణం దృష్ట్వా. విసర్గాభిముఖః వివిధదృష్టౌ దత్తచిత్తస్సన్ ఈడ్యం స్తుత్యం తం హరిమస్తౌత్. 33.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, అష్టమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. నవమే తపసా తుష్టం దృష్ట్వా నారాయణం స్వజః. అస్తౌదేకార్ణవే సీదన్ లోకసర్గచికీర్షయా. శ్రీభగవద్దానేనసాత్వనఃకృతార్థతామావిష్కుర్వన్ అజో జ్ఞానశ్చ శోచన్నాహ—జ్ఞాత ఇతి. సుచిరాద్బహుకాలోపాసనేన అద్య మేమయా త్వం జ్ఞాతోఽసి. నన్వహో దేహభాజాం ఏతదవద్యం కిమితి చేద్భగవత స్తవ గతిః తత్త్వం న జ్ఞాయత ఇత్యేతత్. తథాహి. త్వమేవ జ్ఞాతుం యోగ్యోఽసి సత్యత్వాత్. నాన్యత్ అసత్యత్వాదిత్యాహ—హే భగవన్ త్వత్తోఽన్యన్నాస్తి యదప్యస్తీతి ప్రతిభాతి. తత్తు శుద్ధం తత్త్వం న భవతి కథమసతః ప్రతీతిస్తత్రాహ—యది యతో మాయాగుణవ్యతిక

విరాసమ్. ౨. నాతః పరం పరమ యద్భవతస్స్వరూప మానందమాత్రమవికల్ప మవిద్ధవర్చః, పశ్యామి విశ్వసృజమేకమవిశ్వమాత్మన్ భూతేంద్రియాత్మకమదస్త ఉపాశ్రితోఽస్మి. ౩. తద్వా ఇదం భువనమంగళమంగళాయ ధ్యానే స్మనో దర్శితం* త ఉపాసకానామ్, తస్మై నమో భగవతేఽనువిధేమ తుభ్యం యోఽనాదృతో నరకభాగ్భిరసత్ప్రసంగైః. ౪. యేతు త్వదీయచరణాంబుజకోశగంధం జిఘ్రంతి కర్ణవివరైః శ్రుతివాతనీతమ్, భక్త్యా గృహీతచరణాః పరయాచ తేషాం నాపైషి నాథ హృదయాంబురుహాత్స్వపుంసామ్. ౫. తావద్భయం ద్రవిణగేహసుహృన్నిమిత్తం శోకస్స్పృహాపరిభవో విపులశ్చ లోభః, తావన్మమేత్యసదవగ్రహ ఆర్తిమూలం యావన్న తేఽంఘ్రిమభయం ప్రవృణీత లోకః. ౬. దైవేన తే హతధి

రాత్ క్షోభాత్ త్వమేవోరుః బహురూపస్సన్ విభాసి. ౧. ననుసమ్యఙ్న జానాసి యత్త్వయా దృష్టం రూపం. తదపి గుణాత్మకమేవ. నిర్గుణం బ్రహ్మైవ తు సత్యం తత్రాహ—ద్వాభ్యాం. రూపమితి. అవబోధరసోదయేన చిచ్ఛక్త్యావిర్భావేన శశ్వత్ సదా నివృత్తంతమో యస్మాత్తస్య తవ. యదేతద్రూపం తవైవ స్వాతంత్ర్యేణ సతాముపాసకానామనుగ్రహాయ. గృహీతమానాస్వీకృతం. ఆవిష్కృతమిత్యర్థః. అవతారశతస్య శుద్ధసత్త్వాత్మకస్య యదేకం బీజమూలం తత్ప్రదర్శనార్థం గుణావతారబీజత్వం దర్శయతి—యన్నాభీతి. యస్యనాభిపద్మభవనాదహమావిర్భూతోఽస్మి తదతోఽస్మాద్రూపాత్ పరంపశ్యామీత్యుత్తరేణ సంబంధః. ౨. నేతి. హే పరమ హే ఆత్మన్ అవిద్ధవర్చః అనావృతప్రకాశం అతః అవికల్పం నిర్భేదం అతఏవ ఆనందమాత్రం ఏవంభూతం యద్భగవతఃస్వరూపం తదతో రూపాత్పరం భిన్నం న పశ్యామి కింతు ఇదమేవ తత్ అతః కారణాత్తే తవ అదఇదంరూపముపాశ్రితోఽస్మి యోగ్యత్వాదపీత్యాహ—ఏతముపాస్యేషు ముఖ్యం యతో విశ్వసృజం విశ్వం సృజతీతి తథా. తదతఏవ అవిశ్వం విశ్వస్మాదన్యద్భూతేంద్రియాత్మకం భూతానామింద్రియాణాం చాత్మానం కరణమిత్యర్థః. ౩. నన్వేవమపి. సోపాధికమేతదర్వాచీనమేవేత్యాశంక్యాహ—తదితి. హే భువనమంగళ ఉపాసకానాంనోఽస్మాకం మంగళాయ ధ్యానే తే త్వయా తద్వై తదేవం దర్శితం. స్మేతి యదర్థే. న హ్యవ్యక్తవర్త్మన్యభినివేశితచిత్తానామస్మాకం త్వదీయం సోపాధికదర్శనంయుక్తమితి భావః. ఇతి యస్మాదతస్తస్మై తుభ్యం. నమః అనువిధేమ అనువృత్త్యానమస్కారం కరవామ తస్మై కిమితి కేచిన్నాద్రియంతే తత్రాహ — నరకభాగ్భిస్తత్ర హేతుః. అసత్ప్రసంగైర్నిరీశ్వరకుతర్కనిష్ఠైః పురుషైర్యస్త్వనాదృతః. ఉపేక్షితః. తస్మై తుభ్యమితి. ౪. ఆదరేణ త్వాం భజంతః కృతార్థా ఇత్యాహ—త్రిభిః. యఇతి. శ్రుతిర్వేదః సఏవ వాతః తేన నీతం ప్రాపితం నాపైషి నాపయాసి. యేత్వత్కథాశ్రవణం అత్యాదరేణ కుర్వంతి. తేషాం హృది నిత్యం ప్రకాశసఇతి భావః. ౫. తతః, కిమతఆహ—తావదితి. ద్రవిణాదిత్రికే విద్యమానే. భయం గతే శోకః. పునశ్చ స్పృహా తతః పరిభవః తతః విపులో లోభః. తృష్ణాపునః కథంచిత్ప్రాప్తేఽర్థే ఆర్తిమూలం భయశోకాదేః కారణం. మమేత్యసదవగ్రహః. యావదభయం ముక్తిప్రదం. తే తవాంఘ్రిం. న ప్రవృణీత నాశ్రయేత్. త్వత్పాదాశ్రయమాత్రేణ భయాదినివృత్తిః కింపునస్త్వత్ప్రకాశేనేతి భావః. ౬. యే తు నిష్కామా అపి సంతః త్వాం నాద్రియంతే

యో భవతః ప్రసంగాత్సర్వాశుభోపశమనాద్విముఖేంద్రియా యే, కుర్వంతి
కామసుఖలేశలవాయ దీనా లోభాభిభూతమనసో కుశలాని శశ్వత్. ౭. క్షుత్తృ
ట్త్రిధాతుభి రిమాముహురర్ద్యమానా శ్శీతోష్ణవాతవర్షై*రిత రేతరాచ్చ, కామాగ్ని
నాచ్యుతరుషా చ సుదుర్భరేణ సంపశ్యతో మన ఉరుక్రమ సీదతేమే. ౮.
యావత్పృథక్త్వమిదమాత్మన ఇంద్రియార్థమాయాబలం భగవతో జన ఈశ ప
శ్యేత్, తావన్న సంసృతిరసా ప్రతిసంక్రమేత వ్యర్థాపి దుఃఖనివహం వహతి క్రి
యార్థా. ౯. అహ్న్యపృతార్తకరణానిశి నిశ్శయానా నానామనోరథధియా
క్షణ భగ్ననిద్రాః, దైవాహతార్థరచనా ఋషయోఽపి దేవయుష్మత్ప్రసంగ విము
ఖా ఇహ సంసరంతి. ౧౦. త్వం భావయోగ పరిశోధిత హృత్సరోజ ఆస్సే
శ్రుతేక్షితపథో నను నాథ పుంసామ్, యద్యద్ధియా తఉరుగాయ విభాగయంతి

తే నరకభాజ ఇత్యుక్తం. యే తు త్వత్కథాశ్రవణాదివిముఖాస్తతః కామ్యకర్మపరాయణాస్తేఽతి
మందా ఇత్యాహ—దైవేనేతి. యే దైవేన హతధియో నష్టమతయః. అతఏవ సర్వాశుభోపశమనాత్
సర్వదుఃఖనివర్తకత్వాత్. భవతః ప్రసంగాత్ శ్రవణకీర్తనరూపాత్. విముఖానీంద్రియాణి
యేషాం తే. తే నికృష్టాః పురుషాః లోభేన పరిభూతం మనో యేషాం తే. అతఏవ దీనాస్సంతః
కామసుఖస్య భోగస్య లేశస్యాప్యణ్వంశాయ అకుశలాన్యక్షేమకరాణి శశ్వత్కుర్వంతి. ౭. అకు
శలత్వమేవదర్శయతి—క్షుదితి. త్రిధాతవః వాతపిత్తశ్లేష్మాణః క్షుదాదిభిః శీతాదిభిశ్చ (అత్ర ఛందో
భంగ ఆర్షః. వాతజలదైరితిపాఠే న కాప్యనుపపత్తిః.) సుదుర్భరేణ సుతరాం దుస్సహేన కామా
గ్నినా చ ఇతరేతరాదన్యోన్యం అచ్యుతయా అవిచ్ఛిన్నయా రుషా క్రోధేన చ ముహురర్ద్యమానాః
పీడ్యమానాః. ఇమాః ప్రజాః సంపశ్యతో మేమనః. హే ఉరుక్రమ సీదతే సీదతి. ౮. నన్వేవం
భూతాయాస్సంసృతేరపరమార్థాయాః కిమర్థం విషాదః క్రియతే తత్రాహ—యావదితి. హే ఈశ
భగవతస్తవ ఇంద్రియార్థరూపాయా మాయాయాః బలమాధిక్యం యస్య తత్. ఇదమాత్మనః పృథ
క్త్వం దేహాదిభావం. అయం జనో యావత్పశ్యేత్తావదపి క్రియాణామర్థః ఫలం యస్యాస్సా. అత
ఏవ వ్యర్థాసంసృతిర్న ప్రతిసంక్రమేత నోపరమేత్. తావత్పునరసౌజనో దుఃఖసమూహం వహతి
ప్రాప్నోతి. ౯. భవత్వేవమవివేకినాం. వివేకినస్తు ముక్తా ఏవేతి కిం తేషాం భక్త్యా వినాకృత్య మిత్య
తఆహ—అహ్నీతి. అహ్నివ్యాపృతాని వ్యాపృతాని. ఆర్తాని క్లిష్టాని చ. కరణానీంద్రియాణి యేషాం
తే. రాత్రౌ విషయాలవోఽపి నాస్తి యతో నిశి నిశ్శయానాః నానామనోరథధియా స్వప్నదర్శనేన
చ క్షణేనభగ్ననిద్రాః దైవేనాహతాః సర్వతః ప్రతిహతార్థరచనాః అర్థార్థోద్యమా యేషాం తే
ఋషయో వివేకినోఽపి భవతః శ్రవణకీర్తనరూపాత్ప్రసంగాద్విముఖాః యుష్మత్ప్రసంగవిముఖత్వం
సంసారహేతుః. ౧౦. తదేవం భక్తానాం సంసారాన్నివృత్తిముక్త్వా భక్తానాం తన్నివృత్తిమాహ.
త్వమితి. శ్రుతేన శ్రవణేన ఈక్షితః పంథా యస్య సఃత్వం భావో భక్తిః భక్తియోగేన శోధితే హృత్స
రోజే ఆస్సే తిష్ఠసి కించ హే ఉరుగాయ శ్రవణం వినాపి త్వద్భక్తాః మనసా యద్యత్తవ పురుషరూ
పం స్వేచ్ఛయా ధ్యాయంతి తత్తద్వపుః భక్తానామనుగ్రహాయ ప్రణయసే ప్రకటయసి. ౧౧. భక్తా

తత్తద్వపుః ప్రణయసే సదనుగ్రహాయ. ౧౧. నాతిప్రసీదసి తథోపచితోపహారై
రారాధితస్సురగణైర్హృది బద్ధకామైః, యత్సర్వభూతదయయా సదలభ్యయైకో
నానాజనేష్వవహితస్సుహృదంతరాత్మా. ౧౨. పుంసామతో వివిధకర్మభిరధ్వరా
ద్యైర్దానేన చోగ్రతపసా వ్రతచర్యయాచ, ఆరాధనం భగవతస్తవ సత్క్రియార్థో
ధర్మోఽర్పితః కర్హి* చిన్మ్రియతే న యత్ర. ౧౩. శశ్వత్స్వరూపమహసైవ నిపిద్ధ
భేదమోహాయ బోధధిషణాయ నమః పరస్మై, విశ్వోద్భవస్థితిలయేషు నిమిత్తలీలా
రాసాయ తే నమఇదం చకృమేశ్వరాయ. ౧౪. యస్యావతారగుణకర్మవిడంబ
నాని నామాని యేఽసువిగమే వివశాగృణంతి, తేఽనేకజన్మశమలం సహసైవహిత్వా
సంయాంత్యపావృతమృతం తమజం ప్రపద్యే. ౧౫. యోవా అహం చగిరిశశ్చ విభు

వాం తు నిష్కామానాం త్వమతిసులభో నేతరేషామిత్యాహ — నేతి. ప్రియత్వే హేతురేక ఇత్యాది.
ఏకః అద్వితీయః. ఉపాస్యేషు ముఖ్యో వా. నానాజనేష్వవహితః. అతఏవాంతరాత్మా. అతఏవసు
హృత్. త్వం అసతామభక్తానాం. అలభ్యయాసర్వభూతదయయా యద్యథా ప్రసీదసి. తథా
హృది బద్ధకామైస్సురగణైః ఉపచితైరూర్జితైరుపచారైఃపుష్పోపచారాదిభిః. నాతిప్రసీదసి. ౧౨. య
తః కామినాం భగవాన్ నాతిప్రసీదతి. అతః కామప్రాప్తిః క్రియాణాముత్తమం ఫలం నభవతి.
కింతు. త్వత్ప్రీణనమేవ కామసంయోగస్త్వవాంతరఫలేన ప్రరోచనార్థమిత్యాహ — పుంసామితి. అ
తః పుంసాంఅధ్వరాద్యైః వివిధకర్మభిః దానాదిభిశ్చ. భగవతస్తవారాధనమేవ సత్క్రియార్థః. సం
శ్చాసౌ క్రియార్థశ్చేతి. శ్రేష్ఠంక్రియాఫలమిత్యర్థః. శ్రేష్ఠత్వే హేతుః యత్ర త్వయ్యర్పితో ధర్మో
న కదాచిన్మ్రియతే న నశ్యతి. [కర్హిచిదిత్యత్ర ఛందోభంగఆర్షః] కామార్థస్తు ధర్మః కామం ద
త్వా నశ్యతీత్యర్థః. ౧౩. అతస్త్వామేవ వయం నతాఇత్యాహ — శశ్వదితి. శశ్వత్సర్వదా స్వరూపచై
తన్యేనైవ నిరస్తభేదభ్రమాయ బోధఏవ ధిషణా విద్యాశక్తిర్యస్య. యద్వా. ధిషణం ఆశ్రయః
తస్మాఏవ పరస్మై. అత్ర హేతుః విశ్వస్య ఉద్భవాదిషు నిమిత్తం మాయాతస్యాః లీలావిలాసఃతయా స
హ రాసః క్రీడా యస్య. అతఏవేశ్వరాయ నియంత్రే తుభ్యమిదం నమో నమనం చకృమ. కృత
వంతో వయం. ౧౪. నానుగ్రహణమాత్రేణ కైవల్యప్రదత్వేనైశ్వర్యం వ్యంజయన్నమస్కరోతి —
యస్యేతి. అవతారాదీనాం విడంబనం అనుకరణం యేషునామ స్వస్తి. తాని తత్రావతారవిడంబ
నాని. దేవకీనందనేత్యాదీనిగుణవిడంబనాని సర్వజ్ఞభక్తవత్సలేత్యాదీనికర్మవిడంబనానిగోవర్ధనోద్ధర
ణకంసారాతేఇత్యాదీని యస్యైతాని దేవకీనందనేత్యాదీని నామాని అసువిగమే ప్రాణోత్క్రమణస
మయే వివశాఅపి యే గృణంతి ఉచ్చారయంతి తే కేవలమనేకజన్మార్జితశమలం పాపం సహసైవ
తత్క్షణ ఏవ ఝడితి త్యక్త్వా అపావృతం నిరస్తావరణంఋతం బ్రహ్మసంయాంతి ప్రాప్నువంతి తమజం
ప్రపద్యే న జాతఇత్యజః. ౧౫. తత్రగుణావతారకర్మాణి దర్శయన్ ప్రణమతి — యఇతి. యో
వా ఏకః త్రిపాత్ త్రయో బ్రహ్మాదయః పాదాః స్కంధాః యస్య ప్రత్యేకం చ ఉరవః ప్రరో
హాః శాఖోపశాఖాః. మరీచ్యాదిమన్వాదిరూపా యస్య తథాభూతస్సన్ వవృధే తస్మైభువనాకారా
య ద్రుమాయ తుభ్యం నమః సకిం కృత్వా వవృధే ఆత్మమూలమాత్మా స్వయమేవ మూలమధిష్ఠానం

స్స్వయం చ స్థిత్యుద్భవప్రళయహేతవ ఆత్మమూలమ్, భిత్వా త్రిపాద్వవృధ ఏక ఉరుప్రరోహస్తస్మై నమో భగవతే భువనద్రుమాయ. ౧౬. లోకో వికర్మనిరతః కుశలే ప్రమత్తః కర్మణ్యయం త్వదుదితే భవదర్చనే స్వే, యస్తావదస్య బలవానిహ జీవితాశాం సద్యశ్ఛినత్త్యనిమిషాయ నమోఽస్తు తస్మై. ౧౭. యస్మాద్బిభేమ్యహమపి ద్విపరార్ధధిష్ణ్యమధ్యాసితస్సకలలోకనమస్కృతం యత్, తేపే * తపో బహుసమోఽవరురుత్సమానస్తస్మై నమో భగవతేఽధిమఖాయ తుభ్యమ్. ౧౮. తిర్యఙ్మనుష్యవిబుధాదిషు జీవయోనిష్వాత్మేచ్ఛయాత్మకృతసేతుపరీప్సయా యః, రేమే నిరస్తరతిరప్యపలబ్ధదేహస్తస్మై నమో భగవతే పురుషోత్తమాయ. ౧౯. యో విద్యయానుపహతోఽపి దశార్ధవృత్త్యా నిద్రాముహవాహ జఠరీకృతలోకయాత్రః, అంతర్జలే హి కశిపు*స్పర్శానుకూలాం భీమోర్మిమాలిని జనస్య సుఖం వివృణ్వన్. ౨౦. యన్నాభిపద్మభవనాదహమాసమద్య

యస్య తత్పరిధానం భిత్వా గుణత్రయరూపేణ విభజ్య అహం బ్రహ్మా గిరీశశ్చ స్వయం విభుర్విష్ణుశ్చేతి. అనేన త్రిపాత్త్వముక్తం. స్థిత్యుద్భవప్రశమహేతవో వయం త్రిపాద్భూత్వా యో వవృధ ఇత్యర్థః. ౧౬. ఏవం గుణావతారకర్మవిడంబనముక్త్వా తస్యైవ కాలాఖ్యం రూపం తత్కర్మ చ. దర్శయన్ ప్రణమతి ద్వాభ్యాం. లోక ఇతి. వికర్మనిరతో విరుద్ధధర్మనిష్ఠస్సన్ అయం లోకః కుశలే హి తేస్వే ఆత్మీయే త్వదుదితే త్వయైవ సాక్షాదుక్తే భగవదర్చనరూపే కర్మణి ప్రమత్తః అదత్తచిత్తో యావద్వర్తతే తావదస్య లోకస్య ఇహాస్మిన్ లోకే జీవితాశాం బలవాన్ యస్సద్యశ్ఛినత్తి తస్మై అనిమిషాయ కాలాయనమ. శ్రీమద్గీతాయాం భగవతా సాక్షాదుక్తాని కర్మాణ్యమూని. శ్లో. 'యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసి యత్, యత్తపస్యసి కౌంతేయ తత్కురుష్వ మదర్పణ' మితి. ౧౭. ఆస్తాంతావల్లోకస్య కథేత్యాహ—యస్మాదితి. యత్ ద్విపరార్ధావస్థాయి ధిష్ణ్యం స్థానం సకలలోకనమస్కృతం తదారూఢోఽధ్యాస్థితః అహమపి యస్మాత్కాలాఖ్యాత్త్వత్తః. బిభేమి భీతః స్వసంభవం త్వామేవ. అవరురుత్సమానః ప్రాప్తుమిచ్ఛన్. తేపే తపస్తప్తవాన్ అర్హమాత్మనేపదం. కథంభూతః. బహవస్సమాః యాగాః సంవత్సరా వా యస్య. బహూన్ యాగాన్ కృత్వా బహూన్ సంవత్సరాన్వా. తపస్తప్తవాన్. అధిమఖాయ మఖాదికర్మాధిష్ఠాత్రే. ౧౮. ఇదానీం తత్తత్కాలభావిలీలావతారకర్మాణి దర్శయన్నాహ—తిర్యగితి. నిరస్తరతిః వస్తుతస్తుస్వానందానుభవేనైవ నిరస్తవిషయసుఖోఽపి. యస్తిర్యగాదిషు జీవయోనిషు ఆత్మేచ్ఛయా స్వేచ్ఛయా. ఉపలబ్ధదేహః స్వీకృతమూర్తిస్సన్. ఆత్మకృతసేతుపరీప్సయా స్వకృతకర్మమర్యాదాపాలనేచ్ఛయా రేమే నిరస్తవిషయసుఖత్వాదేవ పురుషోత్తమః తదుపాధిధర్మాసంస్పర్శాత్తస్మై తదుక్తంగీతాసు. శ్లో. 'యస్మాత్క్షరమతీతోఽహమక్షరాదపి చోత్తమః, అతోఽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః' ఇతి. ౧౯. ఇదానీం తు దృశ్యమానామేవ మూర్తిం ప్రణమతి ద్వాభ్యాం—య ఇతి. జఠరీకృతా ఉదరే ప్రవిలాపితా. లోకయాత్రా లోకస్థితిర్యేన సః దశార్ధాః పంచవృత్తయో వక్ష్యమాణ పంచపర్వాణి యస్యాస్తయా నిద్రాహేతుభూతయా అవిద్యయా. అనుపహతోఽపి అనభిభూతోఽపి భీమానా మూర్మీణాం మాలాః విద్యంతే యస్మిన్ తస్మి

లోకత్రయోపకరణో యదనుగ్రహేణ, తస్మై నమస్త ఉదరస్థభవాయ యోగనిద్రావసానవికసన్నలినేక్షణాయ. ౨౧. సోఽయం సమస్తజగతాం సుహృదేక ఆత్మా సత్త్వేన యన్మృడయతే భగవాన్ భగేన, తేనైవ మే దృశమనుస్పృశతాద్యథాహం స్రక్ష్యామిపూర్వవదిదం ప్రణతప్రియోఽసౌ. ౨౨. ఏష ప్రపన్నవరదో రమయాత్మశక్త్యా యద్యత్కరిష్యతి గృహీతగుణావతారః, తస్మిన్ స్వవిక్రమమిదం సృజతోఽపి చేతో యుంజీత కర్మశమలం చ యథా విజహ్యామ్. ౨౩. నాభిహ్రదాదిహ సతోఽంభసి యస్య పుంసో విజ్ఞానశక్తిరహమాసమనంతశక్తేః, రూపం విచిత్రమిదమస్య వివృణ్వతో మే మారీరిషిష్ట నిగమస్య గిరాం విసర్గః. ౨౪. సోఽసావదభ్రకరుణో భగవాన్ వివృద్ధప్రేమస్మితేన నయనాంబురుహం విజృంభన్, ఉత్థాయ విశ్వవిజయాయ చ నో విషాదం మాధ్వ్యాగిరాపనయతాత్పురుషః పురాణః. ౨౫.

న్నంతర్జలే. అహిరేవ కశిపుశ్శయ్యా. (అత్ర ఛందోభంగ ఆర్షః) తస్యాః స్పర్శానుకూలో యస్యాస్తాం నిద్రాం ఉవాహ తస్మై నమ ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. నిద్రాణస్యావివేకినో జనస్య నిద్రాసుఖమీదృగితి వివృణ్వన్ ప్రదర్శయన్ ఉపహసన్నిత్యర్థః. అతఏవాంతర్జలాంతాదివిశేషణం. యద్వా పూర్వకల్పశ్రాంతస్య జనస్య విశ్రామసుఖం వివృణ్వన్ విస్ఫారయన్. తదా తు పరోపకారాయ స్వయం దుస్సహమపి సోఢవ్యమితి ద్యోతనార్థం విశేషణాని. ౨౦. కించ. యదితి. లోకత్రయముపకరణం యస్య యద్వాలోకత్రయస్యసృష్ట్యాదిద్వారేణ ఉపకరోతీతి తథా. తాదృశోఽహం నాభిపద్మమేవ భవనం తస్మాత్ అద్య యదనుగ్రహేణ ఆసం ఉదరే స్థితో భవః సంసారః ప్రపంచో యస్య యోగనిద్రావసానే వికసన్నలినవదీక్షణం యస్య తస్మా ఇతి. ౨౧. ఏవం స్తుత్వా ప్రార్థయతే చతుర్భిః—స ఇతి. యతస్స ఏవ సమస్తజగతాం సుహృత్ యతస్స ఏవైకోఽనన్యః ఆత్మా అంతర్యామీ యతః ప్రణతప్రియోఽసౌ అహం చ ప్రణతః న చాన్యః ప్రార్థనీయోఽస్తి. స ఏవ విశిష్టోఽయం భగవాన్ యద్యేన సత్త్వేన జ్ఞానేన భగేనైశ్వర్యేణ చ. ఇదం విశ్వం. మృడయతే సుఖయతే తేనైవ మే దృశం ప్రజ్ఞామనుస్పృశతాత్ యోజయేత్ యథాహం స్రక్ష్యామి స్రష్టుం క్షమో భవిష్యామి. ౨౨. ఏష ఇతి. గృహీతగుణావతారః. ప్రసన్నవరద ఏష. భగవాన్ ఆత్మశక్త్యా రమయా సహ. యద్యత్కరిష్యతి. తత్సర్వం మమ ప్రస్ఫురత్వితి శేషః. ప్రార్థనైషా. స్వవిక్రమం స్వస్య శ్రీవిష్ణోరేవ విక్రమః ప్రభావో యస్మిన్. తదిదం విశ్వం తదాజ్ఞయా సృజతో మే చేతః తస్మిన్ భగవత్యేవ యుంజీత తథా ప్రవర్తయతు. యథా కర్మశక్తిం తత్కృతం శమలం వైషమ్యాది పాపం చ విజహ్యాం త్యజామి. ౨౩. తథాహి. నాభీతి. అంభసి సతో యస్య నాభిహ్రదాదిహాసం విజ్ఞానే శక్తిర్యస్య మహత్తత్త్వాత్మకస్య. చిత్తస్య. తదభిమానీ. తస్యాస్య రూపమిదం విశ్వం విస్తారయతో మే నిగమస్యావయవభూతానాం మే గిరాం విసర్గ ఉచ్చారణం మారీరిషిష్ట. శ్లో. 'హాలాంతం బ్రహ్మవర్చస'మితి న్యాయేన మాలుప్యతా మిత్యర్థః. ౨౪. స ఇతి. అదభ్రిమనల్పం వివృద్ధప్రేమ్ణా యుక్తస్మితేన విజృంభయన్ వికాసయన్ విశ్వస్య విజయాయోద్భవాయ చకారాత్. అస్మదనురూపాయ చార్థాయ. ౨౫. స్వేతి. స్వస్య సంభవో యస్మాత్తం తపశ్శరీరం విద్యా

మైత్రేయ ఉవాచ:—

స్వసంభవం నిశామ్యైవం తపోవిద్యాసమాధిభిః, యావన్మనో వచః స్తుత్వా విరరామ స ఖిన్నవత్. ౨౬. అథాభిప్రేతమాలక్ష్య బ్రహ్మణో మధుసూదనః, విషణ్ణచేతసం తస్య కల్పవ్యతికరాంభసా. ౨౭. లోకసంస్థానవిజ్ఞాన ఆత్మనః పరిఖిద్యతః, తమాహాగాధయా వాచా కశ్మలం శమయన్నివ. ౨౮.

శ్రీభగవానువాచ:—

మా వేదగర్భ గాస్తంద్రీం సర్గ ఉద్యమమావహ, తన్మయాఽఽపాదితం హ్యగ్రే యన్మాం ప్రార్థయతే భవాన్. ౨౯. భూయస్త్వం తప ఆతిష్ఠ విద్యాం చైవ మదాశ్రయామ్, తాభ్యామంతర్హృది బ్రహ్మన్ లోకాన్ ద్రక్ష్యస్యపావృతాన్. 3౦. తతమాత్మని లోకే చ భక్తియుక్తస్సమాహితః, ద్రష్టాసి మాం పరం బ్రహ్మ మయి జీవాంస్త్వమాత్మనః. 3౧. యదా తు సర్వభూతేషు దారుష్వగ్నిమివ స్థితమ్, ప్రతిచక్షీత మాం లోకో జహ్యాత్తర్హ్యేవ కశ్మలమ్. 3౨. యదా రహితమాత్మానం భూతేంద్రియగుణాశయైః, స్వరూపేణ మయోపేతం పశ్యన్ స్వారాజ్యమృచ్ఛతి. 33. నానాకర్మవితానేన ప్రజా బహ్వీస్సిసృక్షతః, నాత్మావసీదత్యస్మింస్తే వర్షీయాన్ మదనుగ్రహః. 3౪. ఋషిమాద్యం న బధ్నాతి పాపీయాంస్త్వాం రజోగుణః, యన్మనో మయి నిర్బంధం ప్రజాస్సంసృజతోఽపి తే. 3౫. జ్ఞాతోఽహం భవతా త్వద్య దుర్విజ్ఞేయోఽపి దేహినామ్, యన్మాం త్వం మన్యసే యుక్తం భూతేంద్రియగు

ఉపాసనా సమాధిరైకాగ్ర్యం. తైర్నిశామ్య దృష్ట్వా యావన్మనో వచః యథాశక్తి స్తుత్వా ఖిన్నవత్ శ్రాంతవద్విరరామ. ౨౬. అథేతి. కల్పవ్యతికరాంభసా ప్రళయోదకేన విషణ్ణచేతసః ఆత్మనః. ౨౭. లోకేతి. లోకసంస్థానవిజ్ఞానే పరిఖిద్యతః. బ్రహ్మణః అభిప్రేతమాలక్ష్య తమాహ—కశ్మలం మోహమితి వేతి సమస్తమోహశమనం దర్శయతి. ౨౮. మేతి. హే వేదగర్భ బ్రహ్మన్ తంద్రీం విషాదకృతమాలస్యం మా గాః. సర్గే ఉద్యోగం కురు. తేనైవ మేదృశమనుస్పృశతాదిత్యాది యత్ ప్రార్థయతే తదగ్రే పూర్వమేవ మయా సంపాదితం హి. ౨౯. భూయ ఇతి. తర్హి కథమహం న జానామీత్యత ఆహ—అపావృతాన్ సుస్పష్టాన్. 3౦. తతమితి. భక్తియుక్తస్సమాహితస్త్వం పరం బ్రహ్మరూపం మమాత్మని స్వస్మిన్ లోకే చ తతం వ్యాప్య స్థితం ద్రష్టాసి ద్రక్ష్యసి ఆత్మన ఆత్మసంబంధినో జీవాంశ్చ మయి. 3౧. సర్వత్ర మద్దర్శనాన్మోహో నివర్తత ఇత్యాహ—యదేతి. ప్రతిచక్షీత పశ్యేత్. 3౨. యదా మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తౌ ముచ్యత ఇత్యాహ—యదేతి. భూతాదిభిః విరహితమాత్మానం జీవం శుద్ధత్వంపదార్థం స్వరూపేణ స్వస్యాత్మభూతేన మయా తత్పదార్థేన ఉపేతమేకీభూత్యా పశ్యన్ భవతి తదా స్వారాజ్యం మోక్షం ప్రాప్నోతి. 33. నానేతి. వర్షీయాన్ ప్రవృద్ధతరః అతర్థం నోఽస్తీత్యర్థః. 3౪. అనుగ్రహమేవ దర్శయతి—చతుర్భిః. ఋషిమితి. ప్రజాస్సంసృజతోఽపి తే తవ మనః యద్యతో మయి నిర్బంధం నితరాం ప్రసక్తం. 3౫. జ్ఞాత ఇతి. యద్యస్మాద్భూతైరింద్రియైర్గు

నాత్మభిః. ౩౬. తుభ్యం*మద్విచికిత్సాయామాత్మామే దర్శితోఽబహిః, నాళేన సలిలే మూలం పుష్కరస్య విచిన్వతః. ౩౭. యచ్చకర్థాంగ మత్‌స్తోత్రం మత్కథాభ్యుదయాంకితమ్, యద్వా తపసి తే నిష్ఠా సఏషమదనుగ్రహః. ౩౮. ప్రీతోఽహమస్తు భద్రం తే లోకానాం విజయేచ్ఛయా, యదస్తౌషీర్గుణమయం నిర్గుణం మానువర్ణయన్. ౩౯. యఏతేన పుమాన్నిత్యం స్తుత్వాస్తోత్రేణ మాం భజేత్, తస్యాన్వహం ప్రసీదేయం సర్వకామవరేశ్వరః. ౪౦. పూర్తేన తపసా యజ్ఞైర్దానై ర్యోగసమాధినా, రాద్ధం నిశ్శ్రేయసం పుంసాం మత్ప్రీతి స్తత్త్వవిన్మతమ్. ౪౧. అహమాత్మాత్మనాం ధాతః ప్రేష్ఠస్సన్ప్రేయసామపి, అతో మయి రతిం కుర్యాద్దేహాదిర్యత్కృతే ప్రియః. ౪౨. సర్వవేదమయేనేదమాత్మనాత్మాత్మయోనినా, ప్రజాస్సృజ యథాపూర్వం యాశ్చ మయ్యనుశేరతే. ౪౩.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

తస్మాఏవం జగత్స్రష్ట్రే ప్రధాన పురుషేశ్వరః, వ్యజ్యేదం స్వేన రూపేణ కంజనాభ స్తిరోదధే. ౪౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, నవమోఽధ్యాయః.

తత్త్వాదిభిః ఆత్మనా అహంకారేణ చాయుక్తం మన్యసే. ౩౬. తుభ్యమితి. నాళేన నాళరూపమార్గేణ పుష్కరస్య మూలమధిష్ఠానం సలిలే విచిన్వతః తుభ్యం తవ. ఆత్మాఽయం విభక్తివ్యత్యయః. మయి విచికిత్సా తస్యాం సత్యామాశ్రయేణ భవితవ్యం న దృశ్యతే. అతోఽస్తి నాస్తీతి వాసందేహే సతీత్యర్థః. తదానీమాత్మా స్వరూపం మే మయా బహిర్నదర్శితః. ౩౭. యదితి. అంగ హే బ్రహ్మన్ చకర్థ కృతవానసి. మత్కథాభ్యుదయస్తేనాంకితం విషయబంధాభావః మయి మనోనిర్బంధమజ్ఞానం తదూర్ధ్వపశ్య హృది దర్శనం స్తుతిస్తపోనిష్ఠా చేతి యత్సఏష సర్వో మదనుగ్రహః. ౩౮. ప్రీతఇతి. గుణమయత్వేన ప్రతీయమానమపి నిర్గుణమేవానువర్ణయన్. ౩౯. తవ ప్రీతఇతి కిం వక్తవ్యమిత్యాహ—యఇతి. యఏతేన మత్‌స్తోత్రేణ స్తువన్ సన్ మాం భజేత్ సర్వకామవరప్రదః. ౪౦. నచమత్ప్రీతేరప్యధికం కించిదస్తీత్యాహ—పూర్తేనేతి. పూర్తాదిభిః రాద్ధం సిద్ధం యన్నిశ్శ్రేయసఫలం, తన్మత్ప్రీతిరేవేతి తత్త్వవిన్మతం. ౪౧. అత్ర హేతుమాహ — అహమితి. ఆత్మనామహంకారోపాధీనాం జీవానాం, అహమాత్మా స్వరూపం అతః ప్రేయసామతిప్రియాణామపి మధ్యే. ప్రేష్ఠః. ప్రియతమస్సన్ నిరవద్యః యత్కృతే యదర్థం దేహాదిః దేహజాయాత్మజాదిరప్రియోఽనిష్టః. ౪౨. అతస్త్వం కృతార్థఏవ తథాపి మత్ప్రీత్యర్థం సృష్టిం కుర్విత్యాహ— సర్వేతి. ఆత్మత్వమిదం త్రైలోక్యం. యా మయ్యనుశేరతే తాః ప్రజాశ్చ కేన ఆత్మనైవాన్యనిరపేక్షేణ. తత్ర జ్ఞాపకాపేక్షాభావమాహ—సర్వవేదమయేనేతి ఆత్మా అహంయోనిః కారణం యస్యేతి జ్ఞానక్రియాశక్త్యతిశయం సూచయతి—యథాపూర్వమితి. తవాత్రాయాసో నాస్తీత్యుక్తం. మయ్యనుశేరతఇతి స్థితానామభివ్యక్తిమాత్రమేవ కర్తవ్యమిత్యనాయాసత్వముక్తం. ౪౩. తస్మాఇతి. ఇదం సృజ్యం. వ్యజ్య ప్రకాశ్య కంజనాభః పద్మనాభః శ్రీనారాయణః స్వరూపేణ తిరోదధే అంతర్హితోఽభూత్. ౪౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, నవమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

విదుర ఉవాచ:—

అన్తర్హితే భగవతి బ్రహ్మా లోకపితామహః, ప్రజాస్ససర్జ కతిధా దైహికీర్మానసీర్విభుః. ౧. యేచ మే భగవన్ పృష్టాస్త్వమద్ధా బహువిత్తమః, తాన్ వదస్వానుపూర్వ్యేణ ఛింధి నస్సర్వసంశయాన్. ౨.

శ్రీశుక ఉవాచ:—

ఏవం సంబోధితస్తేన క్షత్త్రా కౌషారవో మునిః, ప్రీతః ప్రత్యాహ తాన్ ప్రశ్నాన్ హృదిస్థానేవ భారత. ౩.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

విరించోఽపి తథా చక్రే దివ్యంవర్ష శతం తపః, ఆత్మన్యాత్మాన మావేశ్య యథాహ భగవానజః. ౪. తద్విలోక్యాబ్జసంభూతో వాయునా యదధిష్ఠితః, పద్మమంభశ్చ తత్కాలకృత వీర్యేణ కంపితమ్. ౫. తపసా హ్యేధమానేన విద్యయా చాత్మసంస్థయా, వివృద్ధవిజ్ఞానబలో న్యపాద్వాయుం సహాంభసా. ౬. తద్విలోక్య వియద్వ్యాపి పుష్కరం యదధిష్ఠితమ్, అనేన లోకాన్ ప్రాగ్లీనాన్ కల్పితోఽస్మీత్యచింతయత్. ౭. పద్మకోశం తదావిశ్య భగవత్కర్మచోదితః, ఏకం వ్యభాంక్షీదురుధా త్రిధా భావ్యం ద్విసప్తధా. ౮. ఏతావాన్ జీవలోకస్య సంస్థాభేదస్సమా

శ్లో. దశమే కాలసంప్రశ్నం ప్రతివక్తుం తదద్భుతః, ప్రాకృతాదివిభాగేన సర్గస్తు దశధోచ్యతే. యఇతి. మే మయా. అద్ధా తత్త్వేన వదస్వ తాన్ ప్రశ్నానుత్తరరూపేణ సమ్యక్పరిహారయేత్యర్థః. ౨. ఏవమితి. ఇతి సంబోధితః ప్రార్థితః హృదిస్థానే వాహ, న తు తే ప్రశ్నాస్తేన విస్మృతా ఇత్యర్థః. ౩. విరించఇతి. ఆత్మని శ్రీనారాయణే. ఆత్మానం మనః. ౪. తదితి. అబ్జసంభూతో బ్రహ్మా యదధిష్ఠితః యదధిష్ఠాయ స్థితః కర్తరి క్తః. తత్పద్మమంభశ్చ విలోక్య కథంభూతం పద్మమంభశ్చ తత్కాలకృతవీర్యేణ కంపితం తేన ప్రళయకాలేన కృతం వీర్యం యస్య తేన వాయునా కంపితం. ౫. తపసేతి. విలోకనానంతరమంభసా సహితం వాయుం న్యపాత్. పా పానఇతి ధాతుః. సర్వం పీతవాన్ కథంభూతోఽబ్జసంభూతః? ఏధమానేన తపసా ఆత్మసంస్థయా విద్యయా చ వివృద్ధయా విజ్ఞానం బలం చ యస్యేతి. ౬. తదితి. పుష్కరం పద్మం ప్రాగ్లీనాన్ త్రిలోకాన్ కల్పితోఽస్మీతి చింతితవాన్. ౭. పద్మకోశమితి. భగవత్కర్మచోదితః భగవతా. శ్రీనారాయణేన. సచ యదా కరణీయకర్మణి చోదితో నియుక్తస్సన్. తదా పద్మకోశం ప్రవిశ్య. తమేకమేవ త్రిధా లోకత్రయరూపేణ వ్యభాంక్షీత్ విబభాజ. ఏకేన కమలముకులేన కథం లోకత్రయస్సృష్టిరిత్యసంభావనాం నివారయితుం తస్య విశాలతామాహ—ద్విసప్తధా చతుర్దశలోకరూపేణ ఉరుధా తతోఽపి బహుప్రకారేణ భావ్యం భావితుం యోగ్యమతో న తేన త్రిలోకీకరణం చిత్రమిత్యర్థః. ౮. త్రిలోక

హ్యుతః, ధర్మస్య హ్యనిమిత్తస్య విపాకః పరమేష్ఠ్యసౌ.

విదుర ఉవాచ:—

యదాత్థ బహురూపస్య హరేరద్భుతకర్మణః, కాలాఖ్యం లక్షణం బ్రహ్మన్ యథావర్ణయ నః ప్రభో. ౧౦.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

గుణవ్యతికరః కాలో నిర్విశేషో ప్రతిష్ఠితః, పురుష స్తదుపాదానమాత్మానం లీలయాఽసృజత్. ౧౧. విశ్వం వై బ్రహ్మ తన్మాత్రం సంస్థితం విష్ణుమాయయా, ఈశ్వరేణ పరిచ్ఛిన్నం కాలేనావ్యక్తమూర్తినా. ౧౨. యథేదానీం తథాగ్రే చ పశ్చాదప్యేతదీదృశమ్, సర్గో నవవిధ స్తస్య ప్రాకృతో వైకృతశ్చ యః. ౧౩. కాల

రూపేణైవ విభాగే హేతుమాహ—ఏతావానితి. ఏతావాం స్త్రిలోకీరూపః జీవలోకరూపః. జీవలోకస్య జీవానాంలోకస్య—భోగస్థానస్య ప్రత్యహం సృజ్యస్య సంస్థాభేదో రచనావిశేషః సమాహృతః ఉక్తః. నను పరమేష్ఠినోఽపి జీవత్వావిశేషాద్బ్రహ్మలోకస్యాపి కిమితి ప్రత్యహం సృష్టిర్న భవతి తత్రాహ—హి యస్మాదనిమిత్తస్య నిష్కామస్య ధర్మస్య విపాకః ఫలరూపః అసౌ పరమేష్ఠీ ఏతదుపలక్షణం. సత్యలోకస్య మహః ప్రభృతి లోకానాం తద్వాసినాం చ త్రైలోక్యస్య కామ్యకర్మ ఫలత్వాత్ ప్రతికల్పముత్పత్తివినాశౌ భవతః. మహః ప్రభృతీనాం తూపాసనా సముదిత నిష్కామ ఫలత్వాత్ ద్విపరార్ధపర్యంతం న నాశః. తత్ర స్థానాం చ తతః ప్రాయేణ ముక్తిరితి భావః. కాలభేదేన లోకసృష్టిభేదః. ౯. శ్రుత్వా తమేవ కాలం జిజ్ఞాసుః పృచ్ఛతి—యదితి. యత్కాలాఖ్యం లక్షణం స్వరూపం ఆత్థ అబ్రవీః, కథం కాలః కల్ప్యతే కిం వా తస్య స్థూలం సూక్ష్మం రూపమితి. యథావద్వర్ణయేత్యర్థః. అత్ర సామాన్యతః కాలస్య స్వరూపముచ్యతే, ఉత్తరాధ్యాయేతు విశేషతః. ౧౦. గుణేతి. గుణానాం వ్యతికరో మహదాదేః పరిణామః, తేనైవ క్రియతే స్వ కాలఇతి శేషః. వక్ష్యతే చైకాదశే. శ్లో. 'గుణవ్యతికరః కాలస్స్వభావస్సూత్ర మేవ'చేతి. వస్తుతస్తు నిర్విశేషః అప్రతిష్ఠితః ఆద్యంతశూన్యఇత్యర్థః. ఏతదేవ దర్శయితుమీశ్వర సృష్ట్యాదికం తేన నిమిత్తభూతేన కరోతీత్యాహ—ఉత్తరార్ధేన. ఉపాదీయతే నిమిత్తతయా స్వీక్రియత ఇత్యుపాదానం. సకాలఉపాదానం నిమిత్తం యస్మిన్ తమాత్మానమేవ విశ్వరూపేణా సృజత్ స్వవ్యతిరేకేణ సృజ్యత్వాభావాదేతచ్చ వస్తుకథనమాత్రం. కాలేన నిమిత్తేనాసృజదిత్యేతావదేవ వివక్షితం. ౧౧. స్వవ్యతిరిక్తసృజ్యాభావం దర్శయన్కాలస్య సృష్టినిమిత్తతాం దర్శయతి—విశ్వమితి. శ్రీవిష్ణుమాయయా సంస్థితం సంభృతం బ్రహ్మ తన్మాత్రం యద్విశ్వం తద్విశ్వేశ్వరేణ కర్త్రా. కాలేన పరిచ్ఛిన్నం పృథక్ ప్రకాశితం అవ్యక్తామూర్తిః స్వరూపం యస్యేతి స్వతో నిర్విశేషం దర్శితం. ౧౨. అప్రతిష్ఠితత్వం దర్శయితుం తత్కార్యస్య విశ్వప్రవాహస్యాప్య ప్రతిష్ఠితత్వమాహ—యథేతి యథేదానీమేత ద్విశ్వ మస్తి తథాగ్రే చ పూర్వమప్యాసీత్పశ్చాదపీదృశం భవిష్యతి. ఏవం సామాన్యతః కాలం నిరూప్య విశేషతో నిరూపయిష్యన్ తన్నిమిత్తస్య సర్గస్య పూర్వోక్తానేవ భేదాననువదతి. విశ్వసర్గో నవవిధః. మహదాదినవప్రకారః అస్యానవవిధస్యసర్గస్య చ యస్తుప్రాకృతో వైకృతశ్చ దశమః కౌమారః. ౧౩. సర్గస్య చ కాలాదిభిస్త్రివిధం ప్రళయమా..

ద్రవ్యగుణైరస్య త్రివిధః ప్రతిసంక్రమః, ఆద్యస్తు మహతస్సర్గో గుణవైషమ్య మాత్మనః. ౧౪. ద్వితీయస్త్వహమో యస్తు ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాత్మకః, భూతసర్గ స్తృతీయస్తు తన్మాత్రద్రవ్యశక్తిమాన్. ౧౫. చతుర్థ ఐంద్రియస్సర్గో యస్తు జ్ఞాన క్రియాత్మకః, వైకారికో దేవసర్గః పంచమో యన్మయం మనః. ౧౬. షష్ఠస్తు తమ సస్సర్గో యస్త్వబుద్ధికృతః ప్రభోః, షడిమే ప్రాకృతాస్సర్గా వైకృతానపి మే శృణు. ౧౭. రజోభాజో భగవతో లీలేయం హరిమేధసః, సప్తమో ముఖ్యసర్గ స్తు షడ్విధస్తస్థుషాం చ యః. ౧౮. వనస్పత్యోషధిలతాస్త్వక్సారా వీరుధో ద్రుమాః, ఉత్స్రోతసస్తమః ప్రాయా అంతస్స్పర్శా విశేషిణః. ౧౯. తిరశ్చా మష్టమస్సర్గస్సోఽష్టావింశద్విధో మతః, అవిదో భూరితమసో ఘ్రాణజ్ఞా హృద్య

హ—కాలేతి. కాలేనైవ కేవలేన నిత్యప్రళయఃసుషుప్తిః. ద్రవ్యేణ సంకర్షణాదినా నైమిత్తికః గుణైః స్వస్య కార్యాణి గ్రసద్భిః ప్రాకృతికః. తానేవ సర్గాన్ ప్రపంచయతి—ఆద్యఇత్యాదినా యావదధ్యాయసమాప్తి. మహతస్సర్గః ఆద్యః ఆత్మనః శ్రీహరేస్సకాశాత్ గుణానాం వైషమ్యమిత్యేతన్మహతో లక్షణం. ౧౪. ద్వితీయఇతి. అహమః అహంకారస్య సర్గో ద్వితీయః తస్యలక్షణం యస్త్వితి. ద్రవ్యాదయో వక్ష్యమాణాస్త్రయః. తన్మాత్రస్తన్మాత్రాది భూతసర్గః. సూక్ష్మభూతసర్గ ఇత్యర్థః. ద్రవ్యశక్తిర్మహాభూతోత్పాదికా. ౧౫. చతుర్థఇతి. జ్ఞానకర్మేంద్రియాత్మకో యఇంద్రియసర్గస్స చతుర్థః. ౧౬. షష్ఠఇతి. తమసః పంచపర్వా విద్యాయాః అబుద్ధిర్నామ జీవానామావరణం విక్షేపశ్చ తౌ కరోతీత్య బుద్ధికృత్ తస్య తమసః యస్తమసస్సర్గః షష్ఠః మే మత్తః. ౧౭. అనుద్వేగేన శ్రోతవ్యతామాహ—రజఇతి. యద్విషయా మేధాసంసారంహరతీతి హరిమేధాస్తస్య శ్రీహరేర్లీలా. యద్వా—ఇయమితి. తమఆదిసర్గరూపా విద్యారజోభాజఇతి బ్రహ్మరూపస్యేత్యర్థః. తస్మిన్పక్షే అబుద్ధికృత ఇతి ప్రథమాంతః అనవధాన కృతఇత్యర్థః. తదా యస్త్వబుద్ధికృత ఇతియోజనా. వైకృతానాంమధ్యే ముఖమివ ప్రథమంకృతో ముఖ్యసర్గః తస్థుషాం స్థావరాణాం షడ్విధో యశ్చ తస్థుషాంసర్గః ముఖ్యస్తు సప్తమః. ౧౮. షడ్విధత్వమాహ—వనస్పతీతి. యేపుష్పం వినా ఫలంతి తే. అశ్వత్థోదుంబరపనసన్యగ్రోధాదయో వనస్పతయః. యాఃపుష్పితాః ఫలపాకాంతాస్తా వ్రీహియవముద్గాదయః ఓషధయః. శ్రు. "వర్షస్య రేతో ఓషధయః ఓషధీనాం రేతోఽన్నమి"తిశ్రుతేః. యాస్తుపుష్పాంతా వాఫలపాకాంతాశ్చ వా ఆరోహణానపేక్షాస్తాః మాలతీమల్లికాకారవల్లీబృహత్యాదయో లతాః త్వక్సారా వేణ్వాదయః లతాఏవ కాఠిన్యేనారోహణానపేక్షా వీరుధః యే తు పుష్పైః ఫలంతి తేచూతపున్నాగాదయో ద్రుమాస్తేషాం సాధారణం లక్షణమాహ—ఉత్స్రోతసః ఊర్ధ్వం స్రోత ఆసారస్సంచారో యేషాంతే. తమః ప్రాయాః అవ్యక్తచైతన్యాః అంతస్స్పర్శాః స్పర్శమేవ జానంతి నాన్యత్. తదప్యంతరే వనబహిః విశేషేణ అవ్యవస్థితపరిణామాద్యనేక భేదవంతః. ౧౯. తిర్యక్ స్రోతసాం సర్గమాహ—తిరశ్చామితి. అష్టావింశద్విధోఽష్టావింశతిభేదః తేషాం లక్షణమేతత్. అవిదః శ్వస్తనజ్ఞానశూన్యాః. భూరితమసః ఆహారాదిజ్ఞానమాత్రనిష్ఠాః. ఘ్రాణేనైవేష్టమర్థం జానంతీతి ఘ్రాణజ్ఞాః హృద్యవేదినః దీర్ఘానుసంధానశూన్యాః తథాచ—శ్రుతిః. "అథేతరేషాం పశూనామశనాపిపాసే ఏవాభిజ్ఞానం న విజ్ఞాతం వదంతి న విదుః శ్వస్తనం నలోకాలోకావితి

వేదినః. ౨౦. గౌరజో మహిషః కృష్ణస్సూకరో గవయో రురుః, ద్విశఫాః పశవ శ్చైత అవిరుష్ట్రశ్చ సత్తమ. ౨౧. ఖరోఽశ్వోఽశ్వతరో గౌర శ్శరభశ్చ మరీ తథా, ఏతేచైకశఫాః క్షత్తః శ్శృణు పంచనఖాన్ పశూన్. ౨౨. శ్వా సృగాలో వృకో వ్యాఘ్రో మార్జారశ్శశశల్యకాః, సింహః కపిర్గజః కూర్మో గోధాచ మకరాదయః. ౨౩. కంకగృధ్రబకశ్యేనభాజ భల్లూకబర్హిణః, హంససారస చక్రాహ్వాకాకో లూకాదయః ఖగాః. ౨౪. అర్వాక్స్రోత* స్తునవమస్సర్గ ఏకవిధో నృణాం, రజో ధికాః కర్మపరా దుఃఖే చ సుఖమానినః. ౨౫. వైకృతాస్త్రయఏవైతే దేవసర్గ శ్చ సత్తమ, వైకారికస్తు యః ప్రోక్తః కౌమారస్తూభయాత్మకః. ౨౬. దేవసర్గశ్చా ష్టవిధోవిబుధాఃపితరోఽసురాః, గంధర్వాప్సరసస్సిద్ధా యక్షరక్షాంసిచారణాః. ౨౭. భూతప్రేతపిశాచాశ్చ విద్యాధ్రాః కింనరాదయః, దశైతే విదురాఖ్యాతాస్సర్గాస్తే వి శ్వసృట్కృతాః. ౨౮. అతః పరం ప్రవక్ష్యామి వంశాన్ మన్వంతరాణి చ, ఏవం రజఃప్లుతస్స్రష్టా కల్పాదిష్వాత్మభూర్హరిః. ౨౯. సృజత్యమోఘసంకల్ప ఆత్మైవాత్మా నమాత్మనా, గుణవ్యత్యయ ఏతస్మిన్మాయావిత్వాదధీశితుః. ౩౦. న పౌర్వాపర్యమి చ్ఛంతి నద్యాం భ్రామ్యద్భ్రమేరివ, దేవాసురాదయః క్షత్తః కల్పేఽస్మిన్ యే ప్రకీర్తితాః. ౩౧. తఏవ నామరూపాభ్యా మాసన్మన్వంతరాంతరే.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, దశమోఽధ్యాయః.

వంతో భవంతి యథా ప్రజ్ఞంహి సంభవా" ఇతి. ౨౦. అష్టావింశతిభేదానాహ — గౌరితి. గవాదయో నవ ద్విశఫాః. ౨౧. శ్వేతి. శ్వాదయో గోధాంతాః ద్వాదశ పంచనఖాః ఏవమేతే భూచరాస్సప్తవిం శతిః. మకరాదయో జలచరాః. ౨౩. కంకేతి. కంకాదయశ్చ ఖచరాః అభూచరత్వే నైకీకృత్య ఏకభేదే నగృహీతాః తస్మాదేవమష్టావింశతిభేదా భవంతి. తేషు కృష్ణరురుగవయాదయో మృగవిశేషా అప్యం తర్భూతాః. అన్యేషామపి తిర్యక్ప్రాణినాం యథాయథమేష్వంతర్భావః. ౨౪. అర్వాగితి. అర్వా గధః ఆహారసంచారో యస్య సోఽర్వాక్ స్రోతః. హ్రస్వత్వమార్షం. నృణాంసర్గః లక్షణం రజః అధి కం యేషు తే. ౨౫. వైకృతా ఇతి. ఏతే త్రయఏవ వైకృతాః నకౌమారసర్గ ఇత్యవధారణప్రయో జనం సతూభయాత్మకః ప్రాకృతవైకృతాత్మకః సనత్కుమారాదీనాం సర్గస్తు ప్రాకృతో వైకృతశ్చ. దేవత్వేన మనుష్యత్వేనచ పూజ్యాఇత్యర్థః. దేవసర్గశ్చ వైకృతఇత్యనుషంగః. వైకారికస్తు దేవవర్గః. ప్రాకృతేషు పూర్వమేవోక్తః అయం తు తతో న్యూనత్వాద్వైకృతః దేవసర్గత్వాదంతర్భూతశ్చ. ౨౬. దేవసర్గఇతి. వైకృతశ్చాయం దేవసర్గోఽష్టవిధః. తత్ర విబుధాదయస్త్రయో భేదాః గంధర్వా ప్సరస ఏకః యక్షరక్షాంస్యేకః సిద్ధచారణవిద్యాధరా ఏకః విద్యాధ్రా విద్యాధరాః కింనరాదయః ఏకః ఆదిశబ్దాత్ కింపురుషాః అశ్వముఖాదయః భూతప్రేతపిశాచాః ఏకః ఏతచ్చ సర్వం వింశా ధ్యాయే స్పష్టం భవిష్యతి. ౨౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, దశమాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

చరమస్సద్విశేషాణామనేకో సంయుతస్తుయః, పరమాణుస్సవిజ్ఞేయో నృణామైక్య భ్రమోయతః. ౧. సతఏవ పదార్థస్య స్వరూపావస్థితస్య యత్, కైవల్యం పరమం మహా నవిశేషో నిరంతరః. ౨. ఏవం కాలోఽప్యనుమితస్సౌక్ష్మ్యే స్థౌల్యే చ సత్తమ, సంస్థానభుక్తి ర్భగవానవ్యక్తో వ్యక్తి భుగ్విభుః. ౩. సకాలః పరమాణుర్వై యో భుంక్తే పరమాణుతామ్, సతో విశేషభుగ్యస్తు సకాలః పరమో మహాన్. ౪. అణుర్ద్వౌపరమాణూస్యాత్త్రసరేణుస్త్రయోఽణవః, జాలార్కరశ్మ్యవ

శ్లో. అథత్వేకాదశే కాలః పరమాణ్వాదిలక్షణైః, యుగమన్వంతరాదిభ్యః కల్పమానాది వర్ణ్యతే. తదేవం సామాన్యతః కాలస్యోపలక్షణభూతం గుణవ్యతికరం దశవిధం నిరూప్యేదానీంతస్య కాలస్యైవ విశేషం నిరూపయితుం తత్పరిచ్ఛేద్యం వస్తులక్షయతి—ద్వాభ్యాం. చరమ ఇత్యాదినా. సతః కార్యరూపస్య. పదార్థస్య ప్రపంచస్య. విశేషాణామంశానాంయశ్చరమోఽంత్యోఽంశోఽస్తియోఽంత్యశ్చసన్ పునర్విభాగం కర్తుం అశక్యో వర్తతేయస్య తు పునరంశో నాస్తీతి భావః. అనేకః కార్యావస్థామప్రాప్తః అసంయుతః సముదాయావస్థాం చాప్రాప్తః అతఏవ సదా కార్యసముదాయావస్థయోరపగమోఽప్యస్తి సపరమాణుర్విజ్ఞేయః కిం తత్ర ప్రమాణమతఆహ—యతో యేభ్యస్సముదితేభ్యః నృణాం వ్యవహర్తౄణాం ఐక్యభ్రమః అవయవిబుద్ధిః తథా పంచమే అవయవినిరాకరణే వక్ష్యతి తేషాం సమూహేన కృతో విశేషఇతి కార్యానుపపత్త్యా కల్ప్యత ఇతి భావః. ౧. సూక్ష్మముక్త్వా స్థూలమాహ—సతయేవేత్యాదినా ద్వితీయేన. యస్య చరమోఽంశః పరమాణుః తస్యైవ సతః కార్యమాత్రస్య స్వరూపావస్థితస్య పరిణామాంతరంప్రాప్తస్య యత్కైవల్యమైక్యం సఏవ పరం మహాన్ యదితి నిర్దిష్టే పరం మహానితి పుంస్త్వం పరమాణుప్రయోగత్వాత్. ననునానా విశేషవాన్ పరస్పరం భిన్నశ్చ సర్వపదార్థః కథమైక్యం తస్య? తత్రాహ—అవిశేషః విశేష వివక్షా రహితః నిరంతరః భేదవివక్షారహితశ్చ. సర్వోఽపి ప్రపంచః పరం మహానిత్యర్థః. ౨. ఏవమితి. సౌక్ష్మ్యే సూక్ష్మావస్థాయాం. స్థౌల్యే స్థూలావస్థాయాం చకారాన్మధ్యమావస్థాయాం చ యథాయం పదార్థః స్థూల సూక్ష్మస్తన్మధ్యగశ్చ ఏవం కాలోఽప్యనుమితః విభురుత్పత్త్యాదిషు దక్షః స్వతో వ్యక్తః భగవానితి హరేశ్శక్తిః సంస్థానం పరమాణ్వాద్యవస్థా తస్యాభుక్తిః ప్రాప్తిః తథావ్యక్తభుక్ వ్యక్తం భుంక్తే వ్యాప్నోతి. పరిచ్ఛినత్తీతి తథా. ౩. ఏతదేవ ప్రపంచయతి—సఇత్యాదినా. సతః ప్రపంచస్య పరమాణుతాం పరమాణ్వవస్థాం యో భుంక్తే సకాలః పరమాణుః తస్యైవ ప్రపంచస్య విశేషం సాకల్యం యో భుంక్తే స పరం మహాన్ సంవత్సరాతిరిక్తః కాలః తస్యైవ యుగమన్వంతరాదిక్రమేణ ద్విపరార్థం తత్త్వమితి తథా పంచమే సూర్యగత్యైవ కాలాదివిభాగం వక్ష్యతి. ౪. ఇదానీంద్వ్యణుకాదిలక్షణపూర్వకంమధ్యమకాలావస్థాః కథయతి—అణురితి. ద్వౌపరమాణూ అణుస్స్యాత్ త్రయోఽణవస్త్రసరేణుస్స్యాత్ సోఽసౌ త్రసరేణుస్తుప్రత్యక్షఇత్యాహ—గవాక్ష ప్రవిష్టేష్వర్కరశ్మిష్వవగతో దృష్టస్సన్నతిలఘుత్వేనఖమేవానుపతతి నతు పృథ్వీమిత్యవధారణార్థః.

గతః ఖమేవానుపతన్నగామ్. ౫. త్రసరేణుత్రికం భుంక్తే యః కాలస్సత్రుటిస్స్మృతః, శతభాగస్తు వేధస్స్యాత్తైస్త్రిభిస్తు లవస్స్మృతః. ౬. నిమేషస్త్రిలవో జ్ఞేయ ఆమ్నాతస్తే త్రయః క్షణః, క్షణాన్పంచ విదుః కాష్ఠాం లఘు తాం దశపంచ చ. ౭. లఘూని వై సమామ్నాతా దశ పంచచ నాడికా, తే ద్వే ముహూర్తః ప్రహరః షడ్యామస్సప్త వా నృణామ్. ౮. ద్వాదశార్ధపలోన్మానం చతుర్భిశ్చతురంగులైః, స్వర్ణమాషైః కృతచ్ఛిద్రం యావత్ప్రస్థజలప్లుతమ్. ౯. యామాశ్చత్వార*శ్చత్వారో మర్త్యానామహనీ ఉభే, పక్షః పక్షః పంచదశాహాని శుక్లకృష్ణశ్చ మానద. ౧౦. తయోస్సముచ్చయో మాసః పితౄణాం తదహర్నిశమ్, ద్వౌ తావృతుష్షడయనం దక్షిణం చోత్తరం దివః. ౧౧. అయనే అహనీ ప్రాహుర్వత్సరో ద్వాదశ స్మృతః, సంవత్సరశతం నౄణాం పరమాయుర్నిరూపితం. ౧౨. గ్రహర్క్షతారాచక్రస్థః పరమాణ్వాదినా జగత్, సంవత్సరావసానేన పర్యేత్యనిమిషో విభుః. ౧౩. సంవత్సరః

త్వమేవానుపతన్ గతఇతి పాఠాంతరం. తత్రాపి న తు గాం. ౫. త్రసరేణ్వితి. త్రసరేణోః త్రికం త్రయో భుంక్తే వ్యాప్నోతి స కాలస్త్రుటిస్స్మృతః త్రుటిరూపః శతం భాగో యస్మిన్ స వేధః త్రిభిస్తైః వేధైః లవ ఇతి స్మృతః. ౬. నిమేషఇతి. లవత్రికం త్రిలవః స నిమేషఇతి జ్ఞేయః. తే త్రయో నిమేషాః క్షణఇత్యామ్నాతః. పంచ క్షణాన్ కాష్ఠామితి విదుః. పంచదశ కాష్ఠాః లఘుతాం విదుః లఘుత్వేవ లఘుః. ౭. లఘూనీతి పంచదశలఘూని నాడికా ఘటికా సమామ్నాతా. తే నాడికే ద్వే ముహూర్తస్సమామ్నాతః. తే షడ్వా సప్త వా నృణాం ప్రహరస్సమామ్నాతః స ఏవ యామః అయం దినస్య రాత్రేశ్చ చతుర్థో భాగః హ్రాసేపఞ్చనాడికాః వృద్ధౌ సప్త సంధ్యాముహూర్తద్వయం వినేతి జ్ఞాతం తత్రాపి నియమార్థో వా శబ్దః. ప్రత్యహం తద్భేదానాం గణయితు మశక్యత్వాత్. ౮. నాడికాయా ఉన్మానమాహ—ద్వాదశేతి ఉన్మీయతే నేనేత్యున్మానం పాత్రమిత్యర్థః. తత్తు షట్పలతామ్రఘటితం పంచగుంజో మాషః. చతుర్భిస్స్వర్ణమయమాషైశ్చతురంగులైశ్చతురంగుళాయామశలాకారూపేణ రచితైస్తైః కృతమూలచ్ఛిద్రం తేన ఛిద్రేణ యావత్ప్రస్థపరిమితజలమంతః ప్రవిశతి తేన చ ప్లుతం నిమగ్నం చ భవతి తావత్కాలో నాడికా. అత్ర పలచ్ఛిద్రయో రాధిక్యే శీఘ్రం నిమజ్జేత్ అల్పత్వేన విళంబేనేతి పలశలాకయోర్నియమః. ౯. యామా ఇతి. చత్వారశ్చత్వారశ్చ యామా మర్త్యానామహనీ అహోరాత్రే ఇత్యర్థః. ౧౦. తయోరితి. తయోః శుక్లకృష్ణయోః పక్షయోః సముచ్చయో మాసః తత్పితౄణామహర్నిశం అహశ్శుక్లో రాత్రిః కృష్ణ ఇత్యర్థః. తౌ ద్వౌ మాసౌ ఋతుః షట్ షణ్మాసాః అయనం దక్షిణం షణ్మాసాః ఉత్తరమయనంచ దివఇత్యస్యోత్తరేణాన్వయః. ౧౧. అయనే ఇతి. దివ ఇతి శోపాదానం దేవానాముపలక్షణం. అతో దివ ఇత్యస్య దేవానామిత్యర్థః. ద్వే అయనే దేవానామహనీ అహోరాత్రే ప్రాహుః ద్వాదశ మాసాః వత్సరస్స్మృతః సంవత్సరశతం నృణాం పరమాయురితి నిశ్చయః. ౧౨. అనేన క్రమేణాసౌ సూర్యోనిత్యమాయుః క్షపతీత్యాహ—గ్రహేతి. గ్రహాశ్చంద్రాదయః ఋక్షాణ్యశ్విన్యాదీని తారా అన్యాని నక్షత్రాణి తదుపలక్షితం యత్కాలచక్రం తత్ర స్థితో నిమిషః కాలాత్మా విభురీశ్వరస్సూర్యః జగద్ద్వాదశరాశ్యాత్మకం భువనకోశం పర్యేతి పర్యటతి కేన పరమాణ్వాదినా సంవత్సరావసానేన. ౧౩.

పరీవత్సర*ఇదావత్సరవేవ చ. అనువత్సరో* వత్సరశ్చ విదురైవం ప్రభాష్యతే. ౧౪. యస్సృజ్యశక్తిమురుధోచ్ఛ్వసయన్ స్వశక్త్యా పుంసో భ్రమాయదివి ధావతి భూతభేదః, కాలాఖ్యయా గుణమయం క్రతుభిర్వితన్వం స్తస్మై బలింకురుత వత్సరపంచకాయ. ౧౫.

విదురఉవాచ:—

పితృదేవమనుష్యాణా మాయుర్మాన మిదం స్మృతమ్, పరేషాం గతిమాచక్ష్వ యేస్యుః కల్పాద్బహిర్విదః. ౧౬. భగవాన్ వేద కాలస్య గతిం భగవతో నను, విశ్వంవిచక్షతే ధీరాయోగరాద్ధేన చక్షుషా. ౧౭.

మైత్రేయఉవాచ:—

కృతం త్రేతా ద్వాపరశ్చ కలిశ్చేతి చతుర్యుగమ్, దివ్యైర్ద్వాదశభిర్వర్షైస్సావధానం నిరూపితమ్. ౧౮. చత్వారి త్రీణి ద్వే చైకం కృతాదిషు యథాక్ర

సంవత్సరాదిభేదశ్చ సౌరబార్హస్పత్య సావనచాంద్రనాక్షత్రభేదేన ద్రష్టవ్య ఇత్యాహ—సంవత్సర ఇతి. అత్రాక్షరాధిక్యమార్షం. హే విదుర ప్రభాష్యతే ఏవముచ్యతే కేచిత్తు ఏవమాహుః యదా శుక్లప్రతిపది సంక్రాంతిర్భవతి. తదా సౌరచాంద్రయోర్మాసయోర్యుగపదుపక్రమో భవతి తతస్సౌరమానేన నక్షేషడ్దినాని వర్ధంతే చాంద్రమానేన షడ్గ్రసంతీతి. ద్వాదశదినవృద్ధానా ముభయోరగ్రపశ్చాద్భాగో భవతి. ఏవం పంచవర్షాణి గచ్ఛంతి తన్మధ్యే ద్వౌ మలమాసౌ భవతఃపునశ్చ పస్తుసంవత్సరో భవతీతి. ౧౪. ఏవంభూతః కాలాత్మా నిత్యమప్రమత్తైః పూజనీయఇత్యాహ—యఇతి. సృజ్యం కార్యం అంకురాది తద్విషయాం బీజాదీనాం శక్తిం కాలాఖ్యయా కాలరూపయా స్వశక్త్యా ఉరుధా బహుధా ఉచ్ఛ్వసయన్ కార్యాభిముఖీకుర్వన్ కించ సకామానాం గుణమయం స్వర్గాది ఫలం క్రతుభిర్వితన్వన్ విస్తారయన్ యో భూతభేదః మహాభూతవిశేష స్తేజోమండలరూపస్సూర్యః పుంసః పురుషస్య అభ్రమాయ భ్రమో మోహ స్తన్నివృత్తయే. దివ్యంతరిక్షే యాంతిఆయురాదివ్యయేన విషయాసక్తిం నివర్తయతీత్యర్థః. వత్సరపంచక ప్రవర్తకాయ తస్మై బలిం పూజాం కురుత నమః ప్రధానకం భక్త్యాసహోపాస్తిం కురుతేత్యర్థః. ౧౫. పితృదేవేతి. పిత్రాదీనాం పరమిదమాయుః ఇదం స్వస్వమానేన వర్షశతమాయుర్మానం స్మృతం ప్రత్యహం కల్ప్యతే సృజ్యతఇతి కల్పాః త్రైలోక్యం తస్మాద్బాహ్యా విదో జ్ఞానినః తేషాం పరేషాం. ౧౬. భగవానితి. భగవద్రూపీ భగవాన్ భగవతః కాలస్య గతిం వేద నను తథాహి దివ్యైర్ద్వాదశభిర్వర్ష సహస్రైరిత్యాద్యుత్తరశ్లోకసముదాయాత్ జ్ఞాతవ్యం యైరవధీయతే తే ధీరాః యోగరాద్ధేన యోగసంసిద్ధేన చక్షుషా విశ్వం విచక్షతే పశ్యంతి. ౧౭. కృతమితి. కృతద్వాపరయోః క్లీబత్వం త్రేతాయాః స్త్రీత్వం కలేఃపుంస్త్వం చతుర్యుగద్వాదశభిః దివ్యసంవత్సరైః నిరూప్యతే నిశ్చీయతఇతి నిరూపితం. ౧౮. చత్వారీతి. కృతత్రేతాద్వాపరకలిషు యథాక్రమం చత్వారి త్రీణి ద్వేచైకం దివ్యవర్షసహస్రాణి తత్తత్ ద్విగుణాని శతాని చ సంఖ్యాతాని. అయమర్థః కృతే చత్వారి సాహస్రాణ్యష్టౌ శతాని చ. త్రేతాయాం త్రీణి సహస్రాణిషట్శతాని. ద్వాపరే ద్వే సహస్రే చత్వారి శతాని చ. కలౌసహస్రం ద్వేశతే చ. ఏవం

నుమ్, సంఖ్యాతాని సహస్రాణి ద్విగుణాని శతాని చ. ౧౯. సంధ్యాసంధ్యాంశయోరంతర్యత్సర్గో యతో లయః, తమేవాహుర్యుగం తజ్జ్ఞా యత్ర ధర్మో విధీయతే. ౨౦. ధర్మశ్చతుష్పాన్మనుజాన్ కృతే సమనువర్తతే, స ఏవాన్యేష్వధర్మేణ వ్యేతి పాదేన వర్ధతా. ౨౧. త్రైలోక్యాద్యుగసాహస్రం బహిరాబ్రహ్మణో దినమ్, తావత్యేవ నిశా తాత యన్నిమీలతి విశ్వసృట్. ౨౨. నిశావసాన ప్రారబ్ధలోకకల్పోఽనువర్తతే, యావద్దినం భగవతో మనూన్భుంజంశ్చతుర్దశ, స్వం స్వం కాలం మనుర్భుంక్తే సాధికాం హ్యేకసప్తతిం. ౨౩. మన్వంతరేషు క్రమశః తద్వంశ్యా ఋషయస్సురాః, భవంతి చైతే యుగపత్సురేశాశ్చాను యే చ తాన్. ౨౪. ఏష దైనందినస్సర్గో బ్రాహ్మస్త్రైలోక్యవర్ధనః, తిర్యఙ్నృపితృదేవానాం సంభవో యత్ర కర్మభిః. ౨౫. మన్వంతరేషు భగవాన్బిభ్రత్సత్త్వం స్వమూర్తిభిః, మన్వా

వర్షాణి నిరూపితానీతి. ౧౯. సంధ్యేతి. శతసంఖ్యయా నిర్దిష్టానాం వర్షాణాం మధ్యే. అర్ధం ప్రతియుగం సంధ్యాయాం సంఖ్యాతం అర్ధం తు సంధ్యాంశే సంఖ్యాతమితి చ మంతవ్యం. యుగస్యాదౌ సంధ్యా అంతే తు సంధ్యాంశః తయోరంతరమంతరామధ్య ఇత్యర్థః. యుగస్వరూపం వేదితవ్యమిత్యాహుః. సంధ్యాసంధ్యాంశయోర్విశేషమాహ—యతస్సర్గో యతో లయ ఇతి. తత్తద్యుగేన కర్మకృతఫలోపభోగినాం చ ప్రాణినాం యతో యత్ర సర్గ ఉత్పత్తిః. సా యుగస్య సంధ్యా తేషాం యతో యత్ర లయో నాశః. స సంధ్యాంశ ఇతి. తన్మధ్యపతితయుగస్య విశేషమాహ—యత్ర ధర్మో విధీయత ఇతి. యత్ర గవాలంభనాదిధర్మవిశేషో విధీయతే తజ్జ్ఞాః తదభిజ్ఞాః తమేవ యుగమాహుః. సాధారణధర్మస్తు సంధ్యా సంధ్యాంశయోరప్యస్త్యేవ. ౨౦. ధర్మ ఇతి. చతుష్పాత్సంపూర్ణః కృతే కృతయుగే సమ్యగనువర్తతే స ఏవ ధర్మః అన్యేషు త్రేతాదిషు పాదేన వ్యేతి హ్రసతి. కేన పాదేన. వర్ధతా వర్ధమానేన అధర్మేణ హేతునా ఏతచ్చ స్వరూపకథనమాత్రం వైరాగ్యార్థం న తు ధర్మసంకోచార్థం. ౨౧. త్రైలోక్యాదితి. త్రైలోక్యాత్ త్రైలోక్యాబహిః మహర్లోకప్రవృత్త్యా బ్రహ్మణో బ్రహ్మలోకమభివ్యాప్య చతుర్యుగసహస్రమేకం దినం తావత్యేవ నిశా యద్యస్యాం నిశాయాం విశ్వసృట్ బ్రహ్మ నిమీలతి స్వపితి. ౨౨. తత్ర దినస్థితిమాహ—సార్ధైశ్చతుర్భిః. నిశేతి. నిశావసానే ప్రారబ్ధో లోకానాం కల్పః క్లప్తిః భగవతో బ్రహ్మణో యావద్దినం తావచ్చతుర్దశ మనూన్ భుంజన్ పాలయన్ వ్యాప్నువన్ సన్నిత్యర్థః. అన్వనుస్యూతం ప్రవర్తతే స్వంస్వం కాలం మనుర్భుంక్తే సాధికాం హ్యేకసప్తతిం ఏకో మనుః కించిదధికాం యుగానామేకసప్తతిం. ౨౩. మన్వితి. తద్వంశ్యాః పృథివీపాలకాః తచ్ఛబ్దేన మనవః పరామృశ్యంతే. తే రాజానస్తు క్రమశో భవంతి. ఋషయస్సప్త ఋష్యాదయః సురాః వసురుద్రాదయః. సురేశా ఇంద్రాదయశ్చ తానింద్రాదీననువర్తంతే. యేగంధర్వాదయస్తేఽపి తు యుగపత్సమకాలమేవ భవంతి. ౨౪. ఏష ఇతి. త్రైలోక్యం వర్ధయతీతి త్రైలోక్యవర్ధనః బ్రాహ్మః ఏషః దైనందినస్సర్గః ప్రతిదినం ప్రవృత్తో దైనందినః యత్ర సర్గే తిర్యగాదీనాం సంభవః. ౨౫. మన్వంతరేష్వితి. సత్త్వం సత్త్వగుణం బిభ్రత్. స్వమూర్తిభిర్మన్వంతరావతారైః మన్వాదిభిర్ద్వారభూతైః ఆవిష్కృతపురుషభావస్సన్ విశ్వమవతి రక్షతి ఉదితపూరుష ఇతి

దిభిరిదం విశ్వమవత్యుదిత పౌరుషః. ౨౬. తమోమాత్రముపాదాయ ప్రతిసం రుద్ధవిక్రమః, కాలేనానుగతాశేషఆస్తే తూష్ణీం దినాత్యయే. ౨౭. తమేవాన్వపి ధీయంతేలోకా భూరాదయస్త్రయః, నిశాయామనువృత్తాయాం నిర్ముక్తశశిభాస్క రమ్. ౨౮. త్రిలోక్యాం దహ్యమానాయాం శక్త్యా సంకర్షణాగ్నినా, యాంత్యూ ష్మణా మహర్లోకాజ్జనమృష్యాదయోర్దితాః. ౨౯. తావత్త్రిభువనం సద్యః కల్పాన్తైధితసింధవః, ప్లావయంత్యుత్కటాటోప చండవాతేరితోర్మయః. ౩౦. అం తస్సతస్మిన్ సలిల ఆస్తేఽనంతాసనో హరిః, యోగనిద్రానిమీలితాక్షస్తూయమానో జనాలయైః. ౩౧. ఏవంవిధైరహోరాత్రైః కాలగత్యోపలక్షితైః, అపక్షీణమివా స్యాపి పరమాయుర్వయశ్శతమ్. ౩౨. యదర్ధమాయుషస్తస్య పరార్ధమభిధీయతే, పూర్వః పరార్ధోఽతిక్రాంతో హ్యపరోఽద్య ప్రవర్తతే. ౩౩. పూర్వస్యాదౌ పరార్ధస్య బ్రాహ్మో నామ మహానభూత్, కల్పో యత్రాభవద్బ్రహ్మా శబ్దబ్రహ్మేతి యం విదుః. ౩౪. తస్యైవ చాంతే కల్పోఽభూద్యం పాద్మమభిచక్షతే, యద్ధరేర్నాభిసర సః ఆసీల్లోకసరోరుహమ్. ౩౫. అయం తు ప్రథమః కల్పో ద్వితీయస్యాపి భార త, వారాహ ఇతి విఖ్యాతో యత్రాసీత్సూకరో హరిః. ౩౬. కాలోఽయం ద్విప

వా పాఠః. ౨౬. రాత్రిగతాం స్థితిమాహ — తమోమాత్రమితి. తమసో మాత్రం లేశం ప్రతిసంరుద్ధః ప్రత్యాహృతో విక్రమో యేన. అనుగతమనుప్రవిష్టమశేషం యస్మిన్. ౨౭. తదేవ స్పష్టయతి. తమితి. అన్వపిధీయంత ఇతి కర్మకర్తరి ప్రయోగః. తిరోహితా భవంతీత్యర్థః. కథం నిర్ముక్తౌ రహితౌ శశీ భాస్కరశ్చ యథా భవతి తథా. ౨౮. త్రిలోక్యామితి. భగవచ్ఛక్తిరూపో యస్సంకర్షణముఖాగ్నిః తేన త్రిలోక్యాం దహ్యమానాయాం ఋషిప్రభృతయః ఊష్మణా అర్దితాస్సంతో మహర్లోకాజ్జనలోకం యాంతి. ౨౯. తావదితి. ఉత్కటః ఆటోపః క్షోభో యేషాం తే చండవాతేరితాశ్చోర్మయః కల్పాంతే నైధితాస్సింధవస్సముద్రాః ప్లావయంతి. ౩౦. అంతరితి. జనలోక ఆలయో యేషాం తైః. ౩౧. లోకాంతర వైరాగ్యార్థమాహ — ఏవంవిధైరితి. ఏవంవిధైరహోరాత్రైః వర్షశతం సర్వేషాం ప్రాణినామాయుషః పరమధికమస్య బ్రహ్మణోఽపి యదాయుస్తదప్యపక్షిప్తం అపక్షీణమివేతి లోకోక్తేః గతప్రాయమిత్యర్థః. ౩౨. తదేవాహ — యదితి. అతిక్రాంతః వర్తత ఇతి వా పాఠః. ౩౩. పూర్వస్యేతి. పూర్వస్య ప్రథమస్య పరార్ధస్య బ్రాహ్మో నామ మహాన్ కల్పోఽభూత్ యం శబ్దబ్రహ్మేతి విదుః స యత్ర యస్మిన్ కల్పే భవత్సముద్భూతః స బ్రహ్మా ఇతి. ౩౪. తస్యేతి. తస్య ప్రథమస్య పరార్ధస్యాంతే స కల్పోఽభూత్. యం పాద్మమితి ప్రచక్షతే. పాద్మే హేతుః. యద్ధరేరితి. నాభిరేవ సరస్తస్మాల్లోక ఏవ సరోరుహం. యద్వా సరోరుహాకారో లోకః సరోరుహసదృశో వా. ఆసీదుత్పన్న ఇతి యద్యస్మాత్తస్మాదితి. కల్పలక్షణే ప్రథమపరార్ధాద్యంతదినేత్ర పరిగణితే భవతః న తు తన్మధ్యపతితాని అత్ర ప్రయోజనాభావాత్. ౩౫. అయమితి. యత్రేత్యయం తు ద్వితీయస్యాదౌ కథితః అస్యాప్యుపాదానం ప్రయోజనార్థం. ౩౬. తదేవం కాలేన నిమిత్తేన సృజ్యానామాయుః పరిణామముక్త్వా కాలవిచ్ఛేదరహితం తత్త్వమాహ — పంచభిః. కాలఇతి. బ్రహ్మణః పరమాయుర్భూతోఽయం కాలః అవ్యాకృతస్య కార్యోపాధికానన్యస్య అతఏవానంతస్యో

ర్ధాఖ్యో నిమేష ఉపచర్యతే, అవ్యాకృతస్యానంతస్య హ్యనాదేర్జగదాత్మనః. ౩౭. కాలోఽయం పరమాణ్వాది ద్విపరార్ధాంత ఈరితః, నైవేశితుః ప్రభుర్భూమ్న ఈశ్వరో ధామ మానినామ్. ౩౮. వికారైష్షోడశైర్యుక్తో విశేషాదిభిరావృతః, అండకోశో బహిరయం పంచాశత్కోటివిస్తృతః. ౩౯. దశోత్తరాధికైర్యత్ర ప్రవిష్టః పరమాణువత్, లక్ష్యంతేఽంతర్గతాశ్చాన్యే కోటిశో హ్యండరాశయః. ౪౦. తదాహురక్షరం బ్రహ్మ సర్వకారణకారణమ్, విష్ణోర్ధామ పరం సాక్షాత్పురుషస్య మహాత్మనః. ౪౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, ఏకాదశోఽధ్యాయః.

ద్వాదశోఽధ్యాయః.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

ఇతి తే వర్ణితః క్షత్తః కాలాఖ్యః పరమాత్మనః, మహిమా వేదగర్భోఽథ యథాఽస్రాక్షీన్నిబోధ మే. ౧. ససర్జాగ్రేఽంధతామిస్రమథ తామిస్రమాదికృత్,

---

నాదేశ్చ జగదాత్మనో జగత్కారణస్య భగవతః కేవలం నిమేష ఉపచర్యతే నత్వనేనాతిక్రమేణాయుర్గణనం తస్యేత్యవ్యాకృతాది విశేషణం. ౩౭. భగవతః పరిచ్ఛేదే కాలస్యాసామర్థ్యమిత్యుక్త్వా తదుత్పత్తివిచ్ఛేదయోః కాలస్యాసామర్థ్యమాహ— కాల ఇతి. కాలోఽయమీశ్వరః సమర్థోఽపి భూమ్నః పరిపూర్ణస్యేశితుః నైవ ప్రభుర్న సమర్థః. యతో ధామమానినాం దేహగేహాద్యభిమానినామేవేశ్వరః. ౩౮. యద్భూమ్న ఇత్యుక్తం తత్ప్రపంచయన్నాహ—వికారైరితి. షోడశభిర్వికారైర్యుక్తస్సహితః తైరారబ్ధ ఇత్యర్థః. పంచాశత్కోటియోజన విస్తృతః అండకోశః. ౩౯. దశేతి. ప్రమాణాద్దశగుణముత్తరోత్తరాధిక్యం యేషు తైర్విశేషాదిభిస్సప్తభిర్బహిరావృతః అండకోశః యత్ర యస్మిన్ప్రవిష్టః పరమాణువల్లక్ష్యతే. తదక్షరం బ్రహ్మేత్యాహుః. న కేవలమయమేవ కింత్వన్యేఽపి కోటిశోఽండరాశయః యత్రాంతర్గతాస్సంతః పరమాణువల్లక్ష్యంతే. ౪౦. తదితి. సర్వేషాం కారణానాం కారణం మహాత్మనః పురుషస్య విష్ణోః ధామ స్వరూపమక్షరం బ్రహ్మేత్యాహుః. ౪౧.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, ఏకాదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ద్వాదశే తు కుమారాదిమనస్సర్గో హ్యమైథునాత్, కాయద్వైధేన యానస్తు మను సర్గోఽనువర్ణ్యతే. ససర్జేతి. ఆదికృద్బ్రహ్మా అగ్రే స్వసృష్టేః ప్రథమమవిద్యావృత్తీః ససర్జ. తత్ర తమో నామ స్వరూపాప్రకాశః. మోహో దేహాద్యహంబుద్ధిః. మహామోహో విషయభోగేచ్ఛా. తామిస్రః తత్ప్రతిఘాతే క్రోధః. అంధతామిస్రః తన్నాశే అహమేవ మృతోఽస్మీతి బుద్ధిః. తథైవోక్తం వైష్ణవే. శ్లో. "తమోఽవివేకో మోహస్స్యాదంతఃకరణవిభ్రమః, మహామోహస్తు విజ్ఞేయో గ్రామ్యభోగసుఖైషణా. మరణం హ్యంధతామిస్రం తామిస్రః క్రోధ ఉచ్యతే, అవిద్యాపంచపర్వైషా ప్రాదుర్భూతా మహాత్మనః" ఇతి. పాతంజలేఽప్యేతఏవోక్తాః అవిద్యాస్మితారాగద్వేషాభినివేశాః పంచ క్లేశా ఇతి.

మహామోహం చ మోహం చ తమశ్చాజ్ఞానవృత్తయః*. ౨. దృష్ట్వా పాపీయసీం సృష్టిం నాత్మానం బహ్వమన్యత, భగవద్ధ్యానపూతేన మనసాఽన్యాం తతోఽసృజత్. ౩. సనకం చ సనందం చ సనాతనమథాత్మభూః, సనత్కుమారం చ మునీన్నిష్క్రియానూర్ధ్వరేతసః. ౪. తాన్ బభాషే స్వభూః పుత్రాన్ ప్రజాస్సృజత పుత్రకాః, తే నైచ్ఛన్మోక్షధర్మాణో వాసుదేవపరాయణాః. ౫. సోఽవధ్యాతస్సుతైరేవం ప్రత్యాఖ్యాతానుశాసనైః, క్రోధం దుర్విషహం జాతం నియంతుముపచక్రమే. ౬. ధియా నిగృహ్యమాణోఽపి భ్రువోర్మధ్యాత్ప్రజాపతేః, సద్యోఽజాయత తన్మన్యుః కుమారో నీలలోహితః. ౭. స వై రురోద దేవానాం పూర్వజో భగవాన్ భవః, నామాని కురు మే ధాతః స్థానాని చ జగద్గురో. ౮. ఇతి తస్య వచః పాద్మో భగవాన్ పరిపాలయన్, అభ్యధాద్భద్రయా వాచా మా రోదీస్తత్కరోమి తే. ౯. యదరోదీస్సురశ్రేష్ఠ సోద్వేగ ఇవ బాలకః, తతస్త్వామభిధాస్యంతి నామ్నా రుద్ర ఇతి ప్రజాః. ౧౦. హృదింద్రియాణ్యసుర్వ్యోమ వాయురగ్నిర్జలం మహీ, సూర్యశ్చంద్రస్తపశ్చైవ స్థానాన్యగ్రే కృతాని తే. ౧౧. మన్యుర్మనుర్మహాకాలో మహాన్ శివ ఋతధ్వజః, ఉరురేతా భవః కాలో వామదేవో ధృతవ్రతః. ౧౨. ధీవృత్తిరశనోమా చ నియుత్సర్పిరిళాంబికా, ఇరావతీ సుధా దీక్షా రుద్రాణ్యో రుద్ర తే స్త్రియః. ౧౩. గృహాణైతాని నామాని స్థానాని చ సయోషణః, ఏభిస్సృజ ప్రజా బహ్వీః ప్రజానామసి యత్పతిః. ౧౪. ఇత్యాదిష్టస్స గురుణా భగవాన్నీలలోహితః, సత్త్వాకృతిస్వభావేన ససర్జాత్మసమాః ప్రజాః ౧౫.

శ్రీవిష్ణుస్వామిప్రోక్తా వా. అజ్ఞానవిపర్యాసభేదభయశోకాః తదుక్తం. శ్లో. "స్వాదృగుత్థవిపర్యాసభవభేదజభీశుచః, యన్మాయయా జుషన్నాస్తే తం నృసింహమహం భజ" ఇతి. ౨. దృష్ట్వేతి. న బహ్వమన్యత వరమిత్యాత్మానం నాభ్యనందత్. ౩. సనకమితి. మనసా సనకాదీన్ యద్యపి ప్రతికల్పం సనకాదిసృష్టిర్నాస్తి తథాపి బ్రహ్మసర్గత్వాదిహోచ్యతే. వస్తుతస్తు ముఖ్యసర్గాదయ ఏవ. ప్రతికల్పం భవంతి సనకాదయస్తు బ్రహ్మకల్పసృష్టా ఏవానువర్తంతే. ౪. తానితి. స్వభూః బ్రహ్మా. మోక్షసాధనభూతా ధర్మా యేషాం త ఇతి మధ్యమపదలోపిసమాసః. సూ. "ధర్మాదనిచ్కేవలా"దిత్యనిచ్ప్రత్యయః. ౫. స ఇతి. అవధ్యాతః అవజ్ఞాతః. ప్రత్యాఖ్యాతమనంగీకృతం అనుశాసనం యైః. ౬. ధియేతి. స చాసౌ మన్యుశ్చ తన్మన్యుః. ౭. యదితి. బాలకః శిశురివ. ౧౦. హృదితి. అగ్రే పూర్వమేవ మయా కృతాని. ౧౧. గృహాణేతి. సయోషణః సస్త్రీకః. ఏభిః స్థానైర్నామభిశ్చ యుక్తః. ౧౪. ఇతీతి. సత్త్వం బలం ఆకృతిః నీలలోహితతా స్వభావస్తీవ్రతా. తేన. ౧౫. రుద్రాణామితి. రుద్రాణాం యూథాని దృష్ట్వా. బ్రహ్మా. ౧౬. అలమితి. ఉల్బణైస్సహ్యైః. ౧౭. తప ఇతి. యథాపూర్వం కల్పానురోధేన స్రష్టా స్రక్ష్యతి. ౧౮. హృదీతి. అధరదచ్ఛదాత్ అధరోష్ఠాత్. ౨౬. దేహాంతరేణ కృతం సర్గం వక్తుం తద్దేహత్యాగే.

రుద్రాణాం రుద్రసృష్టానాం సమంతాద్గ్రసతాం జగత్, నిశామ్య సంఘశో యూథాన్ ప్రజాపతిరశంకత. ౧౬. అలం ప్రజాభిస్సృష్టాభిరీదృశీభిస్సురోత్తమ, మయా సహ దహంతీభిర్దిశశ్చక్షుర్భిరుల్బణైః. ౧౭. తప ఆతిష్ఠ భద్రం తే సర్వభూతసుఖావహమ్, తపసైవ యథాపూర్వం స్రష్టా విశ్వమిదం భవాన్. ౧౮. తపసైవ పరం జ్యోతిర్భగవంతమధోక్షజమ్, సర్వభూతగుహావాసమంజసా విందతే పుమాన్. ౧౯.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

ఏవమాత్మభువాదిష్టః పరిక్రమ్య గిరాంపతిమ్, బాఢమిత్యముమామంత్ర్య వివేశ తపసే వనమ్. ౨౦. అథాభిధ్యాయతస్సర్గం దశ పుత్రాః ప్రజజ్ఞిరే, భగవచ్ఛక్తియుక్తస్య లోకసంతానహేతవః. ౨౧. మరీచిరత్ర్యంగిరసౌ పులస్త్యః పులహః క్రతుః భృగుర్వసిష్ఠో దక్షశ్చ దశమస్తత్ర నారదః. ౨౨. ఉత్సంగాన్నారదో జజ్ఞే దక్షోఽంగుష్ఠాత్స్వయంభువః, ప్రాణాద్వసిష్ఠస్సంభూతో భృగుస్త్వచికరాత్క్రతుః. ౨౩. పులహో నాభితో జజ్ఞే పులస్త్యః కర్ణయోరృషిః, అంగిరా ముఖతోఽక్ష్ణోఽత్రిర్మరీచిర్మనసోఽభవత్. ౨౪. ధర్మస్స్తనాద్దక్షిణతో యత్ర నారాయణస్స్వయమ్, అధర్మః పృష్ఠతో యస్మాన్మృత్యుర్లోకభయంకరః. ౨౫. హృది కామో భ్రువః క్రోధో లోభశ్చాధరదచ్ఛదాత్, ఆస్యాద్వాక్సింధవో మేఢ్రాన్నిరృతిః* పాయోరఘాశ్రయః. ౨౬. ఛాయాయాః కర్దమో జజ్ఞే దేవహూత్యాః పతిః ప్రభుః, మనసో దేహతశ్చేదం జజ్ఞే విశ్వకృతో జగత్. ౨౭. వాచం దుహితరం తన్వీం స్వయంభూర్హరతీం మనః, అకామాం చకమే క్షత్తస్సకామ ఇతి నశ్శ్రుతమ్. ౨౮. తమధర్మే కృతమతిం విలోక్య పితరం సుతాః, మరీచిముఖ్యా మునయో విస్రంభాత్ప్రత్యబోధయన్. ౨౯. నైతత్పూర్వైః కృతం త్వద్య న కరిష్యంతి యే పరే, యస్త్వం దుహితరం గచ్ఛేరనిగృహ్యాంగజం విభుః. ౩౦. తేజీయసామపి హ్యేతన్న సుశ్లోక్యం జగద్గురో, యద్వృత్తమనుతిష్ఠన్వై లోకః క్షేమాయ కల్పతే. ౩౧. తస్మై నమో భగవతే య ఇదం స్వేన రోచిషా, ఆత్మస్థం వ్యంజయామాస స ధర్మం పాతుమర్హతి. ౩౨. స ఇత్థం గృణతః పుత్రాన్పురో దృష్ట్వా ప్రజాపతీన్,

---

కారణమాహ — వాచమితి. నశ్శ్రుతమితి వదన్ మహాపురుషేషు దూషణమాత్మనా దృష్టమపి దృష్టమితి న వాచ్యమితి సూచయతి. ౨౯. నేతి. త్వత్ త్వత్తో యే పూర్వే బ్రహ్మాణః అన్యే వతారాః తైరేవం న కృతం అంగజం కామం. ౩౦. తేజీయసామితి. తేజీయసామపి తేజస్వినామపి. సుశ్లోక్యం సత్కీర్తిప్రదం న భవతి తేషాం యేషాం తేజస్వినాం వృత్తం. ౩౧. తస్మా ఇతి. రోచిషా ప్రకాశేన ఆత్మస్థం ఆత్మని కారణే సూక్ష్మరూపేణ స్థితం. ౩౨. స ఇతి. తన్వీం తనుం. ౩౩. తామితి. కథం స్రక్ష్యామీత్యభిధ్యాయతః

ప్రజాపతిపతి స్తన్వంతత్యాజవ్రీడిత స్తదా. ౩౩. తాందిశోజగృహుర్ఘోరాం నైహారం యద్విదు స్తమః, కదాచిద్ధ్యాయతస్సృష్టుర్వేదా ఆసంశ్చతుర్ముఖాత్. ౩౪. కథం స్రక్ష్యామ్యహం లోకాన్ సమవేతాన్ యథా పురా, చాతుర్హోత్రం కర్మతంత్ర ముపవేద నయైస్సహ, ధర్మస్య పాదాశ్చత్వార స్తథైవా శ్రమవృత్తయః. ౩౫.

విదుర ఉవాచ:—

సవై విశ్వసృజామీశో వేదాదీన్ముఖతో ఽసృజత్, యద్యద్యేనాసృజద్దేవ స్తన్మే బ్రూహి తపోధన. ౩౬.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

ఋగ్యజుస్సామాథర్వాఖ్యాన్ వేదాన్ పూర్వాదిభిర్ముఖైః, శస్త్రమిజ్యాం స్తుతిస్తోమం ప్రాయశ్చిత్తం యథాక్రమాత్. ౩౭. ఆయుర్వేదం ధనుర్వేదం గాంధర్వం వేదమాత్మభూః, స్థాపత్యం చాసృజద్వేదం క్రమాత్పూర్వాదిభిర్ముఖైః. ౩౮. ఇతిహాసం పురాణం చ పంచమం వేదమీశ్వరః, సర్వేభ్య ఏవ వక్త్రేభ్య స్ససృజే సర్వదర్శనః. ౩౯. షోడశ్యుక్థౌ పూర్వవక్త్రాత్పురీష్యగ్నిష్టుతావథ, అప్తోర్యామాతిరాత్రౌ చ వాజపేయం సగోసవమ్. ౪౦. విద్యా దానం తపస్సత్యం ధర్మస్యేతి పదాని చ, ఆశ్రమాంశ్చ యథాసంఖ్యమసృజత్సహ వృత్తిభిః. ౪౧. సావిత్రం *ప్రాజాపత్యం చ బ్రాహ్మం చాథ బృహత్తథా, వార్తాసంచయశాలీన శిలోంఛ*ఇతి వై గృహే. ౪౨. వైఖానసా వాలఖిల్యౌదుంబరాః ఫేనపా వనే,

---

స్రష్టుః బ్రహ్మణః. చతుస్సంఖ్యాయుక్తాత్. ముఖాత్. ౩౪. కథమితి. లోకాన్. జనాన్. సమవేతాన్ అనుసంగతాన్. వ్యాపారవిశేషయుక్తాన్వా. చాతుర్హోత్రం చతుర్ణాం హోత్రాదీనాం కర్మ యత్ తత్తంత్రం యజ్ఞవిస్తారః. ఉపవేదైర్న్యాయైశ్చ సహ. ఆశ్రమా స్తద్వృత్తయశ్చాసన్. ౩౫. స ఇతి. ముఖతః ముఖేభ్యః. ౩౬. చాతుర్హోత్రసృష్టిక్రమమాహ— ఋగితి. శస్త్రం అప్రగీతమంత్ర స్తోత్రం హోతుః కర్మ. ఇజ్యా అధ్వర్యోః కర్మ. స్తుతి స్తోమం. స్తుతిః సంప్రగీతం స్తోత్రం. స్తోమం తదర్థమృక్సముదాయః. శ్రు. త్రివృత్ స్తోమో భవతీ త్యాదివిహితం. ఉద్గాతృప్రయోజ్యం ప్రాయశ్చిత్తం బ్రాహ్మం. ౩౭. ఉపవేదక్రమమాహ—ఆయుర్వేదమితి. స్థాపత్యం విశ్వకర్మసాధ్యంశాస్త్రం. ౩౮. కర్మతంత్రక్రమమాహ— షోడశీతి. పురీషి చయనంఅగ్నిష్టుత్. అగ్నిష్టోమః. ౪౦. విద్యేతి. విద్యేతి శౌచం. శ్లో. "క్షేత్రజ్ఞస్యేశ్వరజ్ఞానాద్విశుద్ధిః పరమా మతే"తిస్మృతేః. దానమితి దయా. శ్లో. "భూతాభయప్రదానస్య కళాం నార్హంతి షోడశీ"మితి వచనాత్. ఏవం చ సతి. శ్లో. "తపశ్శౌచం దయాసత్యమితి పాదాః కృతే కృతా ఇతి ప్రథమస్కంధోక్తేరవిరోధః. ౪౧. బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమేష్వేకైకస్య చాతుర్విధ్యమాహ— సావిత్రమిత్యాదినా. సావిత్రం బ్రహ్మచర్యం ఉపనయనాదారభ్య గాయత్రీ మధీయానస్య త్రిరాత్రం ప్రాజాపత్యం. అత్ర ఛందోభంగ ఆర్షః.

న్యాసే కుటీచకః పూర్వం బహూదో హంసనిష్క్రియౌ. ౪౩. ఆన్వీక్షికీ త్రయీ వార్తా దండనీతిస్తథైవ చ, ఏవం వ్యాహృతయశ్చాసన్ ప్రణవో హ్యస్య దహ్రతః. ౪౪. తస్యోష్ణిగాసీల్లోమభ్యో గాయత్రీ చ త్వచో విభోః, త్రిష్టుమ్మాంసాత్స్నుతోఽనుష్టుబ్జగత్యస్థ్నః ప్రజాపతేః. ౪౫. మజ్జాయాః పఙ్క్తిరుత్పన్నా బృహతీ ప్రాణతోఽభవత్, స్పర్శాస్తస్యాభవజ్జీవః స్వరో దేహ ఉదాహృతః. ౪౬. ఊష్మాణ ఇంద్రియాణ్యాహురంతస్థా బలమాత్మనః, స్వరాస్సప్తవిహారేణ భవంతి స్మ ప్రజాపతేః. ౪౭. శబ్దబ్రహ్మాత్మనస్తత వ్యక్తావ్యక్తాత్మనః పరః, బ్రహ్మ చాభాతి వితతో నానాశక్త్యుపబృంహితః. ౪౮. తతో పరాముపాదాయ స సర్గాయ మనో దధే, ఋషీణాం భూరివీర్యాణామపి సర్గమవిస్తృతమ్. ౪౯. జ్ఞాత్వా తద్వృద్ధయే భూయశ్చింతయా

వ్రతాన్యాచరతః. సంవత్సరం బ్రాహ్మం వేదగ్రహణాంతం. బృహత్. నైష్ఠికం. వార్తా అనిషిద్ధకృష్యాదివృత్తిః. సంచయో యాచనాదివృత్తిః. శాలీనం అయాచితవృత్తిః. శిలోంఛః క్షేత్రపతితకణిశకణసంగ్రహణవృత్తిః. ఏకవచనమార్షం. ఇత్యేతా గృహే వృత్తయ ఇతి. యద్వా—శిలోంఛ ఇతి ద్వంద్వైక్యేన సప్తమీ. ఏవం భేదే సతి గృహే స్థితా భవంతీత్యర్థః. ౪౨. వైఖనసా ఇతి. వనే స్థితాశ్చత్వారః. వైఖానసాః. అకృష్టపచ్యవృత్తయః. వాలఖిల్యాః నవేఽన్నే లబ్ధే పూర్వసంచితత్యాగినః. ఔదుంబరాః ప్రాతరుత్థాయ యాం దిశం ప్రథమం పశ్యంతి తత ఆహృతైః ఫలాదిభిర్జీవంతః. ఫేనపాః స్వయంపతితైః ఫలాదిభిర్జీవంతః. న్యాసే సన్యాసే స్థితాశ్చత్వారః. కుటీచకః స్వాశ్రమకర్మప్రధానః. బహూదకః కర్మోపసర్జనీకృత్య జ్ఞానప్రధానః. హంసో జ్ఞానాభ్యాసనిష్ఠః. నిష్క్రియః ప్రాప్తతత్త్వః. ఏతే సర్వే యథోత్తరం శ్రేష్ఠాః. ౪౩. న్యాయాదీనాం పూర్వాదిక్రమేణోత్పత్తిమాహ—ఆన్వీక్షికీతి. ఆన్వీక్షిక్యాద్యా మోక్షధర్మకామార్థవిద్యాః. ఆన్వీక్షికీ ఆత్మానాత్మవివేకవిద్యా. మోక్షఫలా. త్రయీ కర్మవిద్యా స్వర్గాదిఫలపరా. వార్తా కృష్యాదిరూపా జీవనఫలా. దండనీతిరర్థపరా. భూర్భువస్సువరితి వ్యస్తాస్తిస్రః. సమస్తా చతుర్థీ. యథాహాశ్వలాయనః. ఏవం వ్యాహృతయః. ప్రోక్తా వ్యస్తాస్సమస్తా ఇతి. యద్వా. మహ ఇతి చతుర్థీ. తథా చ శ్రుతిః. "భూర్భువస్సువరితి వా ఏతాస్తిస్రో వ్యాహృతయః. తాసాము హ స్మైతాం చతుర్థీం. మాహాచమస్యః ప్రవేదయతే. మహ ఇతీ"తి శ్రుత్యుక్తా వ్యాహృతయః. దహ్రతః హృదయాకాశాత్. ౪౪. తస్యేతి. స్నుతః స్నాయుతః. శ్రు. "అనుష్టుప్స్నావాని"తి శ్రుతేః. ౪౫. మహాకల్పే బ్రహ్మా శబ్దబ్రహ్మరూపోఽభవదిత్యుక్తం. తదేవ దర్శయన్వర్ణానాముత్పత్తిమాహ— సార్ధేన. మజ్జాయా ఇతి. స్పర్శాః కాది వర్గపంచకం. స్వరః అకారాదిః. ౪౬. ఊష్మాణ ఇతి. ఊష్మాణః శషసహచతుష్కం. అంతస్థాః యరలవాః. సప్తస్వరాః షడ్జాదయః. విహారేణ క్రీడయా. ౪౭. అత ఏవ శబ్దతనుత్వాద్బ్రహ్మణః. పరమేశ్వరో నిత్యప్రకాశ ఇత్యాహ.— శబ్దేతి. వ్యక్తా వైఖరీ. అవ్యక్తః ప్రణవః. తదాత్మనః తస్య బ్రహ్మణః పరః పరమేశ్వర ఆభాతి. కీదృశః బ్రహ్మ పరిపూర్ణం తత్రావ్యక్తాత్మనో బ్రహ్మరూపో వితతో భవతి వ్యక్తాత్మనో నానాశక్త్యుపబృంహితః ఇంద్రాదిరూపో విభాతి. ౪౮. తత ఇతి. యా పూర్వం విసృష్టా సతీ నీహారం తమోఽభవత్. తతో పరాం అనిషిద్ధకామశక్తిం తనుం శబ్దబ్రహ్మతనుస్తు సదాస్త్యేవ. అన్యాంతరగ్రహ

మానస కౌరవ, అహో అద్భుతమేతన్మే వ్యాపృతస్యాపి నిత్యదా. ౫౦. నహ్యేధంతే ప్రజానూనం దైవమత్ర విఘాతుకం, ఏవం యుక్తకృతస్తస్య దైవం చావేక్షతస్తదా. ౫౧. కస్య రూపమభూద్ద్వేధా యత్కాయమభిచక్షతే, తాభ్యాం రూపవిభాగాభ్యాం మిథునం సమపద్యత. ౫౨. యస్తు తత్ర పుమాన్సోఽభూన్మనుస్స్వాయంభువస్స్వరాట్, స్త్రీయాసీచ్ఛతరూపాఖ్యా మహిష్యస్య మహాత్మనః. ౫౩. తదా మైథునధర్మేణ ప్రజా హ్యేధాంబభూవిరే, స చాపి శతరూపాయాం పంచాపత్యాన్యజీజనత్. ౫౪. ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ తిస్రః కన్యాశ్చ భారత, ఆకూతిర్దేవహూతిశ్చ ప్రసూతిరితి సత్తమ. ౫౫. ఆకూతిం రుచయే ప్రాదాత్కర్దమాయ తు మధ్యమామ్, దక్షాయాదాత్ప్రసూతిం చ యత ఆపూరితం జగత్. ౫౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, ద్వాదశోఽధ్యాయః.

త్రయోదశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—

నిశమ్య వాచం వదతో మునేః పుణ్యతమాం నృప, భూయః పప్రచ్ఛ కౌరవ్యో వాసుదేవకథాదృతః. ౧.

విదుర ఉవాచ:—

స వై స్వాయంభువస్సమ్రాట్ప్రియః పుత్రస్స్వాయంభువః, ప్రతిలభ్య ప్రియాం పత్నీం కించకార తతో మునే. ౨. చరితం తస్య రాజర్షేరాదిరాజస్య సత్తమ, బ్రూహి మే శ్రద్దధానాయ విష్వక్సేనాశ్రయో హ్యసౌ. ౩. శ్రుతస్య పుంసాం సుచిరశ్రమస్య నన్వంజసా సూరిభిరీడితోఽర్థః, యత్తద్గుణానుశ్రవణం ముకుందపాదారవిందం హృదయేషు యేషామ్. ౪.

ణేకాకినమాహ—ఋషీణామిత్యాదినా. తేషాం సర్గమవిస్తృతం జ్ఞాత్వా. ౪౯-౫౦. నహీతి. యుక్తకృతః యథోచితం కుర్వతః. ౫౧. కస్యేతి. అతఏవ కస్య బ్రహ్మణః ఇదం ద్వేధా భూతం. ఇత్యాశ్చర్యాత్కాయమద్యాప్యభిచక్షతే. ౫౨. య ఇతి. యా స్త్రీ సా అస్య మహిషీ. ౫౩. తదేతి. ఏధాంబభూవిరే వృద్ధిం ప్రాప్తాః. ౫౪-౫౫. తదేవాహ.—ఆకూతిమితి. యతః యాసాం సంతతిభిః జగదాపూరితం. ౫౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, ద్వాదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. త్రయోదశే సిసృక్షాయాం మనోరాకస్మికాప్లుతే, ధరాముద్ధర్తుముద్భూతాత్క్రోడాద్దైత్యారిసూదనమ్. స ఇతి. స్వాయంభువః పుత్రః తద్దేహాంశత్వాత్. ౨. చరితమితి. విష్వక్సేనః హరిరేవ ఆశ్రయో యస్య. ౩. అతస్తస్య చరితం శ్రోతవ్యమిత్యాహ.— శ్రుతస్యేతి. సుచిరం శ్రమో

శ్రీశుక ఉవాచ:—

ఇతి బ్రువాణం విదురం వినీతం సహస్రశీర్ష్ణశ్చరణోపధానమ్, ప్రహృష్టరోమా భగవత్కథాయాం ప్రణీయమానో మునిరభ్యచష్ట. ౫.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

యదా స్వభార్యయా సాకం జాతస్స్వాయంభువో మనుః, ప్రాంజలిః ప్రణతశ్చైనం వేదగర్భమభాషత. ౬. త్వమేకస్సర్వభూతానాం జన్మకృద్వృత్తిదః పితా, తథాపి నః ప్రజానాం తే శుశ్రూషా కేన వా భవేత్. ౭. తద్విధేహి నమస్తుభ్యం కర్మస్వీడ్యాత్మశక్తిషు, యత్కృత్వేహ యశో విష్వగముత్ర చ భవేదితి. ౮.

బ్రహ్మోవాచ:—

ప్రీతస్తుభ్యమహం తాత స్వస్తి స్యాద్వాం క్షితీశ్వర, యన్నిర్వ్యళీకేన హృదా శాధి మే త్యాత్మనార్పితమ్. ౯. ఏతావత్యాత్మజైర్వీర కార్యా హ్యపచితిర్గురౌ, శక్త్యాప్రమత్తైర్గృహ్యేత సాదరం గతమత్సరైః. ౧౦. స త్వమస్యామపత్యాని సదృశాన్యాత్మనో గుణైః, ఉత్పాద్య శాస ధర్మేణ గాం యజ్ఞైః పురుషం యజ. ౧౧. పరం శుశ్రూషణం మహ్యం స్యాత్ప్రజారక్షయా నృప, భగవాంస్తే ప్రజాభర్తుర్హృషీకేశోఽనుతుష్యతి. ౧౨. యేషాం న తుష్టో భగవాన్యజ్ఞలింగో జనార్దనః, తేషాం శ్రమో హ్యపార్థాయ యదాత్మా నాదృతస్స్వయమ్. ౧౩.

యస్మిన్ తస్య పుంసాం శ్రుతస్య. అధీతవిద్యాజాతస్య అయమేవార్థః. ఈడితః స్తుతో నను యేషాం హృదయేష్వస్తి. తేషాం భాగవతానాం. గుణానుశ్రవణం. ౪. ఇతీతి. సహస్రశీర్ష్ణః శ్రీకృష్ణస్య. చరణావుపధీయేతే యస్మిన్ శ్రీకృష్ణః ప్రీత్యా యస్యోత్సంగే చరణౌ ప్రసారయతీత్యర్థః. తమభ్యచష్ట అభ్యభాషత. ప్రణీయమానః తేన ప్రవర్త్యమానః. ౬. త్వమితి. త్వమేవైకః పితా సర్వేషాం. యతో జన్మకృత్. వృత్తిదః పోషకశ్చ త్వమేవ. అతస్తవ యద్యప్యస్యాపేక్షా నాస్తి. అథాప్యస్మాకం. తే శుశ్రూషా కేన కర్మణా భవేత్. తద్విధేహీత్యుత్తరేణాన్వయః. ౭. తదితి. హే ఈడ్య ఆత్మశక్తిషు. అస్మచ్ఛక్యేషు కర్మసు మధ్యే. యేన కర్మణా. భవేత్ తద్విధేహి. ఇదం కర్తవ్యమితి కథయ. యత్కృత్వా యస్మిన్ కృతే సతి. విష్వక్సర్వతః. ౮. ప్రీతఇతి. యువాభ్యాం స్వస్తి భద్రం. స్యాద్భూయాత్. యత్ యతః. మే మాం. శాధి అనుశిక్షయ. ఇత్యాత్మనా స్వయమేవ. అర్పితం నివేదితం. అతః ప్రీతోఽస్మి. ౯. ఏతావతీతి. అపచితిః పూజా గృహ్యేత అక్షైరితి శేషః. సనకాదయో న కుర్వంతి. వయం కిమితి కరిష్యామ ఇత్యేవంభూతో మత్సరో యేభ్యస్తైః. ౧౦. సఇతి. గాం శాస పాలయేత్యర్థః. పురుషం శ్రీహరిం. ౧౧. పరమితి. ప్రజాపాలకస్య తే. తుష్టో భవతి. ౧౨. యేషామితి. యజ్ఞలింగః యజ్ఞమూర్తిః. అపగతః అర్థో యస్మిన్. కేవలం శ్రమాయైవేత్యర్థః. యత్ యస్మాత్. స్వాత్మైవ స్వయం నాదృతః తస్మిన్నతుష్టే స్వార్థస్యైవాసిద్ధేః. సర్వాత్మకత్వాచ్చ తస్య. ౧౩. అదే

మనురువాచ:—

ఆదేశేఽహం భగవతో వర్తేయామీవసూదన, స్థానం త్విహానుజానీహి ప్రజానాం మమ చ ప్రభో. ౧౪. యదోకస్సర్వ సత్త్వానాం మహీ మగ్నా మహాంభసి, అస్యా ఉద్ధరణే యత్నో దేవ దేవ్యా విధీయతామ్. ౧౫.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

పరమేష్ఠీ త్వపాం మధ్యే తదా సన్నామవేక్ష్య గామ్, కథమేనాం సమున్నేష్య ఇతి దధ్యౌ ధియా చిరమ్. ౧౬. పీతంజలం మయా సర్వం పృథివీ చ నివేశితా, ప్రజా దేవాసురపితౄన్మనుష్యాన్పశు పక్షిణః. ౧౭. సరీసృపాన్నగాన్నాగాన్ భూతాన్యుచ్చావచాని చ, సృజతో మే క్షితిర్వార్భిః ప్లావ్యమానా రసాం గతా. ౧౮. అథాత్ర కిమనుష్ఠేయ మస్మాభి స్సర్గయోజితైః, యస్యాహం హృదయాదాసం స ఈశో విదధాతు తత్. ౧౯. ఇత్యభిధ్యాయతో నాసావివరాత్సహసానఘ, వరాహతోకో నిరగాదంగుష్ఠపరిమాణతః. ౨౦. తస్యాభిపశ్యతః ఖస్థః క్షణేన కిల భారత, గజమాత్రః ప్రవవృధే తదద్భుతమభూన్మహత్. ౨౧. మరీచిప్రముఖై ర్విప్రైః కుమారైర్మనునా సహ, దృష్ట్వా తత్సౌకరం రూపం తర్కయామాస చిత్రధా. ౨౨. కిమేతత్సౌకరవ్యాజం సత్త్వం దివ్యముపస్థితమ్, అహో బతాశ్చర్యమిదం నాసాయా మే వినిస్సృతమ్. ౨౩. దృష్టోఽంగుష్ఠశిరోమాత్రః క్షణాద్గండశిలాసమః, అపి స్విద్భగవానేష యజ్ఞో మే ఖేదయన్మనః. ౨౪. ఇతి మీమాంసతస్తస్య బ్రహ్మణస్సహ సూనుభిః, భగవాన్ యజ్ఞపురుషో జగర్జాగేంద్రసన్నిభః. ౨౫. బ్రహ్మాణం హర్షయామాస హరిస్తాం శ్చద్విజోత్తమాన్ స్వగర్జితేన కకుభః ప్రతిస్వనయతా ప్రభుః. ౨౬. నిశమ్య తే ఘుర్ఘురితం స్వఖేదక్ష

శ ఇతి. వర్తేయ వర్తిష్యే. హే అమీవసూదన పాపనాశన. అనుజానీహి అత్ర స్థాతవ్యమిత్యనుజ్ఞాం దేహి. ౧౪. మహీతి చేత ఆహ—యదితి. యదోకః స్థానం. సా మహీ. హే దేవ. అస్యాః దేవ్యాః. ౧౫. పరమేష్ఠీతి. పూర్వం హానే కృతేఽపి పునరకాండప్రళయోద్భూతానాం. అపాంమధ్యే. సన్నామవసన్నాం నిమగ్నాం. సమున్నేష్యే ఉద్ధరిష్యామీతి. చింతయామాస. ౧౬. చింతామేవాహ— సరీసృపానితి. సృజతస్సతో వార్భిః అద్భిః రసాం రసాతలం. ౧౮. అథేతి. ఈశ్వరేణ సర్గేణ యోజితో మే. అనుష్ఠేయం స ఏవ విదధాతు. ౧౯. ఇతీతి. వరాహతోకః సూక్ష్మవరాహః. ౨౦. తస్యేతి. ఖస్థః ఆకాశే స్థితస్సన్. ౨౧. మరీచీతి. చిత్రధా అనేకధా. ౨౩. దృష్టఇతి. పూర్వమంగుష్ఠప్రమాణో దృష్టః. తతో గండశిలా స్థూలపాషాణః. తత్సమః. యజ్ఞః విష్ణుః. నిజరూపతిరోధానేన. మే మనః. ఖేదయన్. ౨౪. ఇతీతి. ఇతి మీమాంసతః మీమాంసమానస్య సతః. జగర్జ అగర్జత్. గిరీంద్రతుల్యః. ౨౫. గర్జన ప్రయోజనమాహ—నిశమ్యేతి. ఘుర్ఘురితం తజ్జాత్యనుకరణధ్వని

యిష్ణు మాయామయసూకరస్య, జనస్తపస్సత్యనివాసిన స్తే త్రిభిః పవిత్రైర్మునయో గృణన్ స్మ. ౨౭. తేషాం సతాం వేదవితానమూర్తిర్బ్రహ్మావధార్యాత్మగుణానువాదమ్, వినద్య భూయో విబుధోదయాయ గజేంద్రలీలో జలమావివేశ. ౨౮. ఉత్క్షిప్తవాలః ఖచరః కఠోరస్సటా విధున్వన్ ఖరరోమశత్వక్, ఖురాహతాభ్రస్సితదంష్ట్ర ఈక్షాజ్యోతిర్బభాసే భగవాన్ మహీధ్రః. ౨౯. ఘ్రాణేన పృథ్వ్యాః పదవీం విజిఘ్రన్ క్రోడాపదేశస్స్వయమధ్వరాంగః, కరాళదంష్ట్రోఽప్యకరాళదృగ్భ్యాముద్వీక్ష్య విప్రాన్ గృణతోఽవిశత్కమ్. ౩౦. సవజ్రకూటాంగనిపాతవేగవిశీర్ణకుక్షిః స్తనయన్నుదన్వాన్, ఉత్సృష్టదీర్ఘోర్మిభుజైరివార్తశ్చుక్రోశ యజ్ఞేశ్వర పాహి మేతి. ౩౧. ఖురైః క్షురప్రైర్దరయంస్తదాప ఉత్పారపారం త్రిపరూ రసాయామ్, దదర్శ గాం తత్ర సుషుప్సురగ్రే యాం జీవధానీం స్వయమభ్యధత్త. ౩౨. స్వదంష్ట్రయోద్ధృత్య మహీం విలగ్నాం స ఉత్థితస్సంరురుచే రసాయాః, తత్రాది దైత్యం గదయా పతం

పూర్వమనిశ్చయేన. యః స్వఖేదః తం. క్షపిష్ణు క్షపయిష్ణు. నాశకం. త ఇతిపునరుక్తిః ప్రసిద్ధిఖ్యాపనార్థా. త్రిభిః పవిత్రైః ఋగ్యజుస్సామమంత్రైః. అస్తువన్. ౨౭. తేషామితి. వేదైః వితన్యతే స్థాయతే మూర్తిర్యస్య సః. అతఏవాత్మనో గుణాననువదతీతి తథా. తతస్తేషాం. బ్రహ్మ ఉచ్చారితం. వేదం అవధార్య జ్ఞాత్వా. ౨౮. కథంభూతస్సన్నివేశేత్యపేక్షాయామాహ—ఉత్క్షిప్తేతి. ఉచ్చైః క్షిప్తో వాలః పుచ్ఛం యేన. ఖచరః ఆకాశచారీ కఠోరః కఠినః. సటాః స్కంధవాలాః. ఖరాణి తీక్ష్ణాని. రోమాణి యస్యాం సా త్వక్. యస్య ఖురైరాహతాన్యభ్రాణి యేన. సితదంష్ట్రః అతిశుక్లదంష్ట్రః ఈక్షా నిరీక్షణమేవ జ్యోతిరాలోకో యస్య. తదా ప్రకాశాంతరాభావాత్. బభాసే బభౌ. మహీధ్రః ఉద్ధర్తా. ౨౯. ఘ్రాణేనేతి. క్రోడాపదేశః వరాహచ్ఛద్మా. అతః స్వయమధ్వరాంగోఽపి పశురివ ఘ్రాణేనవిజిఘ్రన్. గృణతస్స్తోత్రాన్ విప్రాన్ ఉద్వీక్ష్య ఊర్ధ్వంవీక్ష్య కంజలమవిశత్. ౩౦. తదానీంతనం సముద్రధ్వనిముత్ప్రేక్షతే—సఇతి. ఉదన్వాన్ సముద్రః. ఆర్తఇవ స్తనయన్ శబ్దం కుర్వన్ భో యజ్ఞేశ్వరమా మాం పాహి. మాభింద్ధీత్యేవం చుక్రోశ. ఆర్తసామ్యమాహ—ఉత్సృష్టాః ప్రసారితాః ఊర్మయఏవ భుజాః తైర్విశిష్టః ఆర్తత్వే హేతుః. వజ్రకూటో వజ్రమయపర్వతః. తద్వదంగం యస్య భగవతః. తస్య నిపాతవేగేన. విశీర్ణా కుక్షిర్యస్య. ౩౧. ఖురైరితి. తదా రసాయాం రసాతలే గాం పృథ్వీం దదర్శ కః. త్రిపరుః త్రీణి పరూంషి సవనాత్మకాని పర్వాణి యస్య యజ్ఞమూర్తిరిత్యర్థః. కిం కుర్వన్ క్షురప్రైః. ఆయతాగ్రాః శరాః తత్సదృశైః ఖురైః అపోదరయన్ ఉత్పారపారం ఉత్పారాణాం పారశూన్యానామపాం. పారమవసానం యథా భవతి తథా. విదారయన్. కథంభూతానాం అగ్రే ప్రళయసమయే. తత్ర తాసు అప్సు సుషుప్సుః శిశయిషుస్సన్ జీవా ధీయంతే యస్యాం తాం. సర్వజీవాధారభూతాం స్వయమభ్యధత్త అభిముఖ్యేన దధార. జఠరే ధృతవానిత్యర్థః. అనేన తదుద్ధారణే అనాయాసం ద్యోతయతి. ౩౨. స్వేతి. రసాయాస్సకాశాదుత్థితస్సయజ్ఞవరాహః సంరురుచే సమ్యగశోభత. తత్రాప్యంభసి. గదాముద్యమ్య ఆగచ్ఛంతం. రుంధానం ప్రతిబధ్నంతం అసహ్యస్సహానావర్హో విక్రమో యస్య తం దైత్యం సునాభం చక్రం. తద్వత్సందీపితస్తీవ్రో మన్య

తం సునాభసం దీపితతీవ్రమన్యుః. ౩౩. జఘాన రుంధానమసహ్యవిక్రమం సలీలయేభం మృగరాడివాంభసి, తద్రక్తపంకాంకితగండతుండో యథా గజేంద్రో జగతీం విభిందన్. ౩౪. తమాలనీలంసితదంతకోట్యా క్ష్మాముత్క్షిపంతం గజలీలయాంగ ప్రజ్ఞాయ బద్ధాంజలయో ఽనువాకైర్విరించిముఖ్యా ఉపతస్థురీశమ్. ౩౫.

ఋషయ ఊచుః:—

జితం జితం తే జితయజ్ఞభావన త్రయీం తనుం స్వాం పరిధున్వతే నమః, యద్రోమగర్తేషు విలిల్యురబ్ధయ స్తస్మై నమః కారణసూకరాయ. ౩౬. రూపం తవైతన్నను దుష్కృతాత్మనాం దుర్దర్శనం దేవయదధ్వరాత్మకమ్, ఛందాంసియస్య త్వచి బర్హి*ర్లోమ స్వాజ్యం దృశిత్వం ఘ్రిషు చాతుర్హోత్రమ్. ౩౭. స్రుక్తుండ ఆసీత్స్రువ ఈశ నాసయోరిడోదరే చమసాః కర్ణరంధ్రే, ప్రాశిత్రమాస్యే గ్రసనే గ్రహాస్తు తే యచ్చర్వణం తే భగవన్నగ్నిహోత్రమ్. ౩౮. దీక్షానుజన్మోపసదశ్శిరోధర స్త్వం ప్రాయణీయోదయనీయదంష్ట్రః, జిహ్వా ప్రవర్గ్య స్తవశీర్షకం క్రతోస్సభ్యావసథ్యంచితయో ఽసవో హి తే. ౩౯. సోమస్తు రేతస్సవనాన్యవస్థితి స్సంస్థావిభేదా స్తవ దేహధాతవః, సర్వాణి సత్రాణి శరీరసంధయ స్త్వం సర్వయజ్ఞక్రతు రిష్టిబంధనః.

ర్యస్య. యద్వా. మయి విద్యమానే కిమితి. పరిభవం సహాస ఇతి. సునాభసందీపితః తీవ్రమన్యుః. ౩౩. జఘానేతి. స భగవాన్ సింహో గజమివ. లీలయా జఘాన. గజేంద్రో జగతీం వప్రాదిభూమిం క్రీడయా విదారయన్ గైరికయా యథా అరుణగండతుండో భవతి, తథా తస్య రక్తమేవ పంకః. తేనాంకితం గండతుండం యస్య జఘానేతి పూర్వేణాన్వయః. ౩౪. తమాలేతి. ప్రాజ్ఞాయ ఆలక్ష్య. అనువాకో వైదికం సూక్తం. తత్సదృశైర్వాక్యైస్తుష్టువుః. ౩౫. యజ్ఞాత్మతాం ప్రపంచయంతః స్తువంతి చతుర్భిః—రూపమితి. ఛందాంసి గాయత్ర్యాదీని. అత్ర యజ్ఞాంగభూతఛంద ఆద్యనువాదేన భగవదవయవతా విధీయతే. బర్హిశ్శబ్దే రేఫాభావ ఆర్షః. స్వాజ్యం సంస్కృతాజ్యం. దృశి చక్షుషి. చాతుర్హోత్రం హోత్రాది కర్మ చతుష్టయం. ౩౬. స్రుగితి. స్రుక్ జుహూః. తుండే ముఖాగ్రే. స్రువో నాసికయోః. ఇడా భక్షణపాత్రం చమసాః గ్రహాశ్చ సోమపాత్రాణి. తత్ర చమసాః చతురస్రాః. గ్రహాః ఊర్ధ్వాకారాః. ప్రాశిత్రం బ్రహ్మభాగపాత్రం గ్రసతే ఽనేనేతి గ్రసనం ముఖాంతర్వర్తిఛిద్రం చర్వణం భక్షణం. ౩౭. దీక్షేతి. దీక్షా దీక్షణీయేష్టిః. అనుజన్మ భగవతో వారంవారమభివ్యక్తిః. ఉపసదః తిస్ర ఇష్టయః. శిరోధరః గ్రీవా. ప్రాయణీయా దీక్షానంతరేష్టిః ఉదయనీయా సమాప్తేష్టిః. ప్రాయణీయోదయనీయేష్టీ తే ఏవ దంష్ట్రే యస్య. ప్రవర్గ్యో మహావీరః. యస్మింతప్తఘృతపూర్ణే మహావీరే క్షీరప్రక్షారణం ప్రత్యుపసదం పూర్వం క్రియతే. సభ్యో హోమరహితో ఽగ్నిః, ఆవసథ్యః ఔపాసనాగ్నిః. తయోర్ద్వంద్వైక్యం. తత్తవ క్రతురూపస్య. శీర్షం శిరః. చితయః ఇష్టకాచయనాని. పంచ అసవః ప్రాణాః. ౩౮. సోమ ఇతి. ప్రాతస్సవనాదీని. అవస్థితిః అవస్థానం బాల్యాద్యవస్థా. అగ్నిష్టోమాత్యగ్నిష్టోమ ఉక్థ్య షోడశీ వాజపేయాతిరాత్రాప్తోర్యామాస్సప్త సంస్థాభేదాః.

౪౦. నమో నమస్తేఽఖిలమంత్రదేవతాద్రవ్యాయ సర్వక్రతవే క్రియాత్మనే, వైరాగ్యభక్త్యాత్మజయానుభావితజ్ఞానాయ విద్యాగురవే నమో నమః. ౪౧. దంష్ట్రాగ్రకోట్యా భగవంస్త్వయా ధృతా విరాజతే భూధర భూస్సభూధరా, యథా వనాన్నిస్సరతో దతా ధృతా మతంగజేంద్రస్య సపంకపద్మినీ. ౪౨. త్రయీమయం రూపమిదం చ సౌకరం భూమండలేనాథ దతా ధృతేన తే, చకాస్తి శృంగోఢఘనేన భూయసా కులాచలేంద్రస్య యథైవ విభ్రమః. ౪౩. సంస్థాపయైనాం జగతాం సతస్థుషాం లోకాయ పత్నీమసి మాతరం పితా, విధేమ చాస్యై నమసా సహ త్వయా యస్యాం స్వతేజోఽగ్నిమివారణావధాః. ౪౪. కశ్శ్రద్దధీతాన్యతమస్తవ ప్రభో రసాంగతాయా భువ ఉద్విబర్హణమ్, న విస్మయోఽసౌ త్వయి విశ్వవిస్మయే యో మాయయేదం ససృజేఽతివిస్మయం. ౪౫. విధున్వతా వేదమయం నిజం వపుర్జనస్తపస్సత్యనివాసినో వయం, సటాశిఖోద్ధూతశివాంబుబిందుభిర్విమృజ్యమానా భృశమీశ పావితాః. ౪౬. స వై బత భ్రష్టమతిస్తవైష తే యః కర్మణాం పారమపారకర్మణః, య

త్వఙ్మాంసాదిసప్తధాతవః. సత్రాణి ద్వాదశాహాదీని బహుయాగసంఘాతరూపాణి. అసోమాః యజ్ఞాః. ససోమాః క్రతవః. తద్రూపః త్వం. ఇష్టిర్యజనం అనుష్ఠానం తదేవ బంధనం యస్య సః. ౪౦. పూర్వోక్తమేవ సపరికరం కీర్తయంతః ప్రణమంతి—నమో నమ ఇతి. అఖిలమంత్రాదిరూపాయ. క్రియాత్మనే సామాన్యవ్యాపారరూపాయ. కించ. వైరాగ్యయుక్తాయ అకామ్యకర్మసాధ్యా సత్త్వశుద్ధిః. తతో భక్తిః తతః ఆత్మజయః. చిత్తస్థైర్యం. తేనానుభావితం సాక్షాత్కృతం యద్జ్ఞానం తస్మై. ఏవంభూతజ్ఞానప్రదాయ గురవే చ. ౪౧. దంష్ట్రాగ్రకోట్యా భగవంస్త్వయా ధృతా భూర్విరాజత ఇత్యుక్తం. ఇదానీం భూమండలేన త్వద్రూపం విరాజత ఇత్యాహ — త్రయీమయమితి. యథేత్యర్థాంతరే. ఇదం చ తే రూపం. దతా దంతేన. ధృతం యద్భూమండలేన. చకాస్తి శోభతే శృంగేణ ఉద్ధృతో యో ఘనః. తేన భూయసా మహతా. విభ్రమో విలాసః. ౪౩. సంస్థాపయేతి. లోకాయ వాసంస్థానార్థం. తే పత్నీం. జగతాం మాతరం యతస్త్వం పితాసి ఏవం సతి. తత్ర స్థితాస్సంతః. త్వయా పిత్రా సహ. అస్యై మాత్రే. నమసా విధేమ. నమనం కరిష్యామః. నమస్కారేణ పరిచరేమేతి వా. స్వతేజో ధారణాదిశక్తిం యాజ్ఞికాః మంత్రతోఽగ్నిం. అరణావివ. అధాః నిహితవానసి. ౪౪. ఇదం చ త్వయా అతిదుష్కరం కృతమిత్యాహుః—క ఇతి. హే ప్రభో. తవ త్వయా కృతం. భువ ఉద్విబర్హణం ఉద్ధరణం. త్వదన్యః కః శ్రద్దధీత స్పృహయేత్. అధ్యవస్యేదిత్యర్థః. త్వయి పునః అసౌ విస్మయో న భవతి. యతో విశ్వే సర్వే విస్మయా యస్మిన్. కుతః. యో భవాన్. అతివిస్మయం అత్యద్భుతం. ఇదం విశ్వం. క్రియావిశేషణం వా. ససృజే సృష్టవాన్. ౪౫. విస్మయం దర్శయంతః ప్రార్థయంతే—ద్వాభ్యాం. విధున్వతేతి. సటానాం శిఖాభిః అగ్రైః ఉద్ధూతాః ఉచ్ఛ్రితాః. యే శివా అంబుబిందవః తైః. సిచ్యమానా వయం. పవిత్రీకృతాః. ౪౬. స ఇతి. తవ కర్మణాం పారం య ఈషతి అవలోకయతే జ్ఞాతుమిచ్ఛతీత్యర్థః. యస్య తవ. యోగమాయాగుణైః సహ. యో యోగస్తేన మోహితం. సమస్తం విశ్వం. అతో విశ్వస్య. శం మంగళం

ద్యోగమాయాగుణయోగమోహితం విశ్వం సమస్తం భగవన్ విధేహి శమ్. ౪౭.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

ఇత్యుపస్థీయమానస్తైర్మునిభిర్బ్రహ్మవాదిభిః, సలిలే స్వఖురాక్రాంతఉపాధత్తావితావనీమ్. ౪౮. స ఇత్థం భగవానుర్వీం విష్వక్సేనః ప్రజాపతిః, రసాయాలీలయోన్నీతామప్సు న్యస్య యయౌ హరిః. ౪౯. య ఏవమేతాం హరిమేధసో హరేః కథాం సుభద్రాం కథనీయమాయినః, శృణ్వీత భక్త్యా శ్రవయేత్తథోశతీం జనార్దనోఽస్యాశు హృది ప్రసీదతి. ౫౦. తస్మిన్ప్రసన్నే సకలాశిషాం ప్రభౌ కిం దుర్లభం తాభిరలం లవాత్మభిః, అనన్యదృష్ట్యా భజతాం గుహాశయస్స్వయం విధత్తే స్వగతిం పరఃపరామ్. ౫౧. కో నామ లోకే పురుషోఽర్థసారవిత్పురా కథానాం భగవత్కథాసుధామ్, ఆపీయ కర్ణాంజలిభిర్భవాపహాంకథంవిరజ్యేతవినానరేతరమ్. ౫౨.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, త్రయోదశోఽధ్యాయః.

చతుర్దశోఽధ్యాయః.

శ్రీశుక ఉవాచ:—

నిశమ్య కౌషారవిణోపవర్ణితాం హరేః కథాం కారణసూకరాత్మనః, పునస్స పప్రచ్ఛ తముద్యతాంజలిర్నచాతితృప్తో విదురో ధృతవ్రతః. ౧.

విదుర ఉవాచ:—

తేనైవ తు మునిశ్రేష్ఠ హరిణా యజ్ఞమూర్తినా, ఆదిదైత్యో హిరణ్యాక్షో

విధేహి. యథా త్వామచింత్యం. అచింత్యశక్తిం. జ్ఞాత్వా భజేత. తథానుగృహాణేత్యర్థః. ౪౭. ఇతీతి. ఉపస్థీయమానః స్తూయమానః స్వఖురాక్రాంతే ఇతి జలేఽపి ధారణాశక్త్యా సంతం. ధారం దర్శయతి అవితా రక్షకః. ౪౮. య ఇతి. కథనీయాభిమాయాని మాయావంతి చరిత్రాణి యస్య. శ్రవయేత శ్రావయేత్. హ్రస్వమార్షం. ఉశతీం కమనీయాం. హృది ప్రసీదతి స్వమనసి సంతుష్యతీత్యర్థః. ౫౦. యద్యపి సులభాః తథాపి తాః ప్రార్థనీయా ఇత్యాహ — తస్మిన్నితి. తాభిరాశీర్భిః. అలం లవాత్మభిః తుచ్ఛాత్మభిః న చ తథా భజనస్య విఫలత్వం శంకనీయమిత్యాహ— భగవద్భజనస్య వ్యతికరేణ. ఫలాంతరదృష్టిం వినా భజతాం. స్వపదప్రాప్తిం స్వయమేవ విధత్తే. గుహాశయత్వాదహైతుకీం భక్తిం జానన్. ౫౧. క ఇతి. అతః కో నామ. పురాకథానాం పూర్వవృత్తానాం. మధ్యే కథంచిదాపీయ. విరజ్యేత విరమేత్. నరేతరం పశుం వినా. ౫౨.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, త్రయోదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. చతుర్దశే నిదానం తు తద్వధే వక్తుముచ్యతే, సంధ్యాయాం కశ్యపాద్గర్భసంభవః కామతోదితేః. తేనేతి. తేనైవ. యేన భూమిరుద్ధృతా. అనుశుశ్రుమః. త్వన్ముఖాత్. ౨. తస్యేతి.

హత ఇత్యనుక్రమః. ౨. తస్య చోద్ధరతః క్షౌణీం స్వదంష్ట్రాగ్రేణ లీలయా, దైత్యరాజస్య చ బ్రహ్మన్ కస్మాద్ధేతోరభూన్మృధః. ౩. శ్రద్దధానాయ భక్తాయ బ్రూహి తజ్జన్మవిస్తరమ్, ఋషే న తృప్యతి మనః పరం కౌతూహలం హి మే ౪.
మైత్రేయ ఉవాచ:—

సాధు వీర త్వయా పృష్టమవతారకథాం హరేః, యత్త్వం పృచ్ఛసి మర్త్యానాం మృత్యుపాశవిశాతనీమ్. ౫. యయోత్తానపదః పుత్రో మునినా గీతయార్భకః, మృత్యోః కృత్వైవ మూర్ధ్న్యంఘ్రిమారురోహ హరేః పదమ్. ౬. అథాత్రాపీతిహాసోఽయం శ్రుతో మే వర్ణితః పురా, బ్రహ్మణా దేవదేవేన దేవానామనుపృచ్ఛతామ్. ౭. దితిర్దాక్షాయణీ క్షత్తర్మారీచం కాశ్యపం పతిమ్, అపత్యకామా చకమే సంధ్యాయాం హృచ్ఛయార్దితా. ౮. ఇష్ట్వాగ్నిజిహ్వం పయసా పురుషం యజుషాం పతిమ్, నిమ్లోచత్యర్క ఆసీనమగ్న్యగారే సమాహితమ్. ౯.
దితిరువాచ:—

ఏష మాం త్వత్కృతే విద్వన్కామ ఆత్తశరాసనః, దునోతి దీనాం విక్రమ్య రంభామివ మతంగజః. ౧౦. తద్భవాన్దహ్యమానాయాం సపత్నీనాం సమృద్ధిభిః, ప్రజాపతీనాం భద్రం తే మయ్యాయుఙ్క్తామనుగ్రహమ్. ౧౧. భర్తర్యాప్తోరుమానానాం లోకానావిశతే యశః, భవద్విధః పతిర్యాసాం ప్రజయా సుప్రజాయతే. ౧౨. పురా

మృధో యుద్ధం. ౪. సాధ్వితి. సాధుత్వే హేతుః. యద్యస్మాత్త్వం. హరేరవతారకథాం పృచ్ఛసి. మృత్యోః పాశం విశాతయతి మోచయతీతి తథా. ౫. తదేవ దర్శయతి—యయేతి. యయా కథయా ఉత్తానపదః పుత్రః ధ్రువః. మునినా నారదేన. అర్భక ఏవ. యదా ధ్రువాయ. సునందాదిభిర్విమానమానీతం. తదా తస్య దేహత్యాగోఽపేక్షితః. స్యాదితి మత్వా. మృత్యావాసన్నేఽపి. దేహం న తత్యాజ. కింతు సోపానఇవ. తస్యమూర్ధ్ని పదం దత్వా. విమానమారుహ్య. విష్ణుపదమారూఢః. వక్ష్యతి చ. శ్లో. పరేత్యాభ్యర్చ్య ధిష్ణ్యాగ్ర్యాన్ పార్షదానభివంద్య చ, ఇయేష తదధిష్ఠాతుం బిభ్రద్రూపం హిరణ్మయమితి. ౬. తయోస్సంగ్రామహేతుం వక్తుమితిహాసం ప్రస్తౌతి—అథేతి. అనుపృచ్ఛతాం దేవానాం. బ్రహ్మణా వర్ణితఇతి. ఇతిహాసో మయా శ్రుతః. ౭. దేవప్రశ్నప్రస్తావాయ ప్రథమం హిరణ్యాక్షహిరణ్యకశిపూత్పత్తి ప్రకారమాహ —యావదధ్యాయపరిసమాప్తి. దితిరితి. మరీచేః పుత్రం. హృచ్ఛయః కామః. తేనార్దితా. అతస్సంధ్యాయామేవ కామితవతీ. ౮. ఇష్ట్వేతి.తదప్యగ్నిహోత్రశాలాయాం. తత్రాపిసమాహితం. అగ్నిః జిహ్వా యస్య యజుషాంయజ్ఞానాం పతిం. పురుషం శ్రీవిష్ణుం. ౯. కృపణాంబహుభాషిణీమితి వక్ష్యతి. తత్ర. ఏషమామితి ద్వాభ్యాం కార్పణ్యం. భర్తరీతి చతుర్భిశ్చ బహుభాషణం వర్ణ్యతే. ఏషఇతి. దునోతి పీడయతి. విక్రమ్య శౌర్యమావిర్భావ్య. రంభాం కదళీం. ౧౦. తదితి. ఆయుఙ్క్తాం సర్వతోయునక్తు. సమ్యక్కరోతు. ౧౧. భర్తరీతి. భర్తరి ప్రాప్తబహుమానానాం స్త్రీణాం. ఆవిశతే ప్రాప్నోతి. ప్రజాయా పుత్రరూ

పితా నో భగవాన్ దక్షో దుహితృవత్సలః, కం వృణీత వరం వత్సా ఇత్యపృచ్ఛత్ నః పృథక్. ౧౨. స విదిత్వాత్మజానాం నో భావం సంతానభావనః, త్రయోదశాదదాత్తాసాం యాస్తే శీలమనువ్రతాః. ౧౩. అథ మే కురు కల్యాణం కామం కంజవిలోచన, ఆర్తోపసర్పణం భూమన్నమోఘం హి వరీయసి. ౧౪. ఇతి తాం వీర మారీచః కృపణాం బహుభాషిణీం, ప్రత్యాహానునయన్వాచా ప్రవృద్ధానంగకశ్మలాం. ౧౫. ఏష తేఽహం విధాస్యామి ప్రియం భీరు యదిచ్ఛసి, తస్యాః కామం న కః కుర్యాత్సిద్ధిస్త్రైవర్గికీ యతః. ౧౬. సర్వాశ్రమానుపాదాయ స్వాశ్రమేణకళత్రవాన్, వ్యసనార్ణవమత్యేతి జలయానైర్యథార్ణవమ్. ౧౭. యామాహురాత్మనో హ్యర్థం శ్రేయస్కామస్య మానిని, యస్యాం స్వధురమధ్యస్య పుమాంశ్చరతి విజ్వరః. ౧౮. యామాశ్రిత్యేంద్రియారాతీన్ దుర్జయానితరాశ్రమైః, వయం జయేమ హేలాభిర్దస్యూన్ దుర్గపతిర్యథా. ౧౯. న వయం ప్రభవస్తాం త్వామనుకర్తుం గృహేశ్వరి, అప్యాయుషా వా కార్త్స్న్యేన యే చాన్యే గుణగృధ్నవః. ౨౦. అథాపి కామమేతత్తే ప్రజాత్యై కరవాణ్యలం, యథా మాం నాతివోచంతి ముహూర్తం ప్రతిపాలయ. ౨౧. ఏషా ఘోరతమా వేళా ఘోరాణాం ఘోరదర్శనా, చరంతి యస్యాం భూతాని భూతేశానుచరాణి హి. ౨౨. ఏతస్యాం సాధ్వి సంధ్యాయాం భగవాన్ భూతభావనః, పరీతో భూత పార్షద్భిర్వృషేణాటతి భూతరాట్. ౨౩. శ్మశాన చక్రానిలధూళిధూమ్ర వికీర్ణవిద్యోత జటాకలాపః, భస్మావగుంఠామలరు

వేణ. శ్రు. "సజాయా జాయా భవతి యదస్యాం జాయతే పునః" ఇతి శ్రుతేః. ౧౨. పురేతి. నోఽస్మాకం పితా. నోఽస్మాన్. పృథక్పృథక్ పృచ్ఛత్. అయం భావః. త్రయోదశానామప్యస్మాకం త్వయా భావసామ్యే వైషమ్యాచరణమనుచితమితి. ౧౩-౧౪. అథేతి. మోఘం నాభూత్. వరీయసి మహీయసి. త్వాదృశే మహత్తమే. ౧౫. ఇతీతి. ప్రవృద్ధానంగేన కశ్మలం మోహో యస్యాస్తాం. ౧౬. సంధ్యాకాలవందనాయ భార్యాప్రశంసా. ఏషఇతిపంచభిః. యతో యస్యాః ప్రసాదాత్. ౧౭. సర్వాశ్రమానుపాదాయేతి. తానప్యన్నాదిదానేన. కృచ్ఛ్రాన్నిస్సారయన్. స్వయంతరతీత్యర్థః. ౧౮. యామితి. ఆత్మనో దేహస్యార్థం కర్మసు ద్వయోస్సహాధికారాత్. యస్మిన్ప్రాప్తానాం తామితి తృతీయశ్లోకేన సంబంధః. స్వధురం దృష్టాదృష్టకర్మభారం. విజ్వరో నిశ్చింతః. ౧౯. యామితి. హేలాభిర్లీలాభిః. జయేమేతి.సభార్యస్యేంద్రియాణి. ప్రాయేణ తతస్తతో న సర్పంతీతి భావః. ౨౦. నేతి. తామనేకోపకారకర్త్రీం త్వాం. కార్త్స్న్యేన అనుకర్తుం ప్రత్యుపకారైః తాదృశీ భవితుం న ప్రభవః. న సమర్థాః. యే చాన్యే గుణగృధ్నవః. గుణప్రియాస్తేఽపి. పూర్ణేనాప్యాయుషా. వా శబ్దాజ్జన్మాంతరైరపి. న ప్రభవ ఇత్యుక్తం. ౨౧. యద్యపి త్వదనుకరణమశక్యం. ప్రజాత్యై పుత్రోత్పత్త్యై. నాతివోచంతి న నిందంతి. ప్రతిపాలయ ప్రతీక్షస్వ. ౨౨. స్వనిందామగణయంతీం భీషయంతీం. శ్రీరుద్రమనువర్ణయతి—ఏషేతి సప్తభిః. ఘోరాణామేషా వేళా. స్వయం చ ఘోరదర్శనా. ౨౩. ఏత

క్మదేహో దేవస్త్రిభిః పశ్యతి దేవరస్తే. ౨౫. న యస్య లోకే స్వజనః పరో వా నాత్యాదృతో నోతకశ్చిద్విగర్హ్యః, వయం వ్రతైర్యచ్చరణాపవిద్ధామాశాస్మహేఽజాంబత భుక్తభోగామ్. ౨౬. యస్యానవద్యం చరితం మనీషిణో గృణంత్యవిద్యా పటలం బిభిత్సవః, నిరస్తసామ్యాతిశయోఽపి యస్స్వయం పిశాచచర్యామచరద్గతిస్సతామ్. ౨౭. హసంతి యస్యాచరితం హి దుర్భగాః స్వాత్మన్రతస్యావిదుషస్సమీహితమ్, యైర్వస్త్రమాల్యాభరణానులేపనైః శ్వభోజనం స్వాత్మతయోపలాలితమ్. ౨౮. బ్రహ్మాదయో యత్కృతసేతుపాలాః యత్కారణం విశ్వమిదం హి మాయా, ఆజ్ఞాకరీ యస్య పిశాచచర్యా అహో విభూమ్నశ్చరితం విడంబనమ్. ౨౯. సైవం సంవేదితే భర్త్రా మన్మథోన్మథితేంద్రియా, జగ్రాహ వాసో బ్రహ్మర్షేర్వృషలీవ గతత్రపా. ౩౦. స విదిత్వా స్వభార్యాయాస్తం నిర్బంధం వికర్మణి, నత్వాదిష్టాయ రహసి తయాథోపవివేశహి. ౩౧. అథోపస్పృశ్య సలిలం ప్రాణానాయమ్య వాగ్యతః, ధ్యాయన్ జజాప విరజం బ్రహ్మ జ్యోతిస్సనాతనమ్. ౩౨. దితిస్తు వ్రీడితానేన కర్మావద్యేన భారత,

---

స్యామితి. భూతపరిషద్భిర్భూతగణైః. ౨౪. తర్హి తత్సన్ముఖమాత్రం వర్జనీయమితి చేత్తత్రాహ—శ్మశానేతి. శ్మశానే చక్రానిలః వాతమండలః. తస్మిన్ యాధూళిః. తయా ధూమ్రః. వికీర్ణో విక్షిప్తః విద్యోతో ద్యుతిమాన్. జటాకలాపో యస్య. అమలరుక్మవద్దేహో యస్య. సదేవస్త్రిభిస్సోమార్కాగ్నినేత్రైః. పశ్యతీతి. అస్యోత్తరశ్లోకత్రయేఽప్యనుషంగః. ఏకస్య జామాతరః పరస్పరం భ్రాతర ఇతి వ్యవహ్రియంతే. అతో మమ భ్రాతాసౌ తవ దేవర ఇతి లజ్జార్థముక్తం. ౨౫. నను తథాపి మహత్త్వేనాదరణీయస్య స్వజనస్య చ తవ. సర్వం చ తు మేత్యైవ తత్రాహ—నేతి. యస్య స్వజనాదిర్నాస్తి. సమత్వాదీశ్వరస్య. ఐశ్వర్యమేవాహ—యేనచరణేన. అపవిద్ధాం. నిర్మాల్యవద్దూరతస్త్యక్తాం. యేన చ భుక్తభోగాం. అజాం. మాయాం. తన్మయీం విభూతిం. మహాప్రసాద ఇత్యాశాస్మహే. ౨౬. చరిత్రైస్సమారాధ్య. అనిషిద్ధసుఖత్యాగాదసౌ పిశాచ ఇత్యుపహాసో న కార్య ఇత్యాహ—ద్వాభ్యాం. యస్యేతి. యస్యానవద్యం విషయాశక్తిశూన్యమాచరితం. బిభిత్సవః భేత్తుమిచ్ఛవః. ౨౭. హసంతీతి. సమీహితమభిప్రేతం. లోకశిక్షారూపం. అవిదుషః అవిద్వాంసః. యద్వా న విద్వానన్యో యస్మాత్తస్య సర్వజ్ఞస్యేత్యర్థః. దుర్భగానేవాహ—యైరితి. శ్వభోజనం. శునాం భోజ్యం శరీరం. స్వాత్మతయా. అయమేవాత్మేతి బుద్ధ్యా. ౨౮. అహో అప్రతర్క్యం తస్య చరిత్రమిత్యాహ—బ్రహ్మేతి. బ్రహ్మాదయః. యేనకృతాన్ సేతూన్ స్వస్వాధికారాన్ పాలయంతి. యేనకృతాన్ సేతూన్ వర్ణాశ్రమాచారమర్యాదాన్ పాలయంతీత్యర్థః. యత్కారణం. యః కారణం యస్య. యేనకృతమిదం విశ్వం మాయా చ. యస్యాజ్ఞాకరీ. విభూమ్నః పరమేశ్వరస్య. విడంబనమతర్క్యమిత్యర్థః. ౨౯. సేతి. భర్త్రా నిరూపకేణైవం. సంవేదితే జ్ఞాపితేసతి. వృషలీవ వేశ్యేవ. ౩౦. స ఇతి. వికర్మణి. నిషిద్ధేకర్మణి. దిష్టాయ దైవరూపాయేశ్వరాయ. ఉపవివేశ మైథునంలక్ష్యతే. ౩౧. అథేతి. ఉపస్పృశ్యస్నాత్వా. భర్గశబ్దవాచ్యం విరజం బ్రహ్మజ్యోతిర్ధ్యాయన్. సనాతనం బ్రహ్మ. గాయత్రీం ప్రణవం వాజజాప. ౩౨. దితి

ఉపసంగమ్య విప్రర్షిమధోముఖ్యభ్యభాషత. ౩౩. మా మే గర్భమిమం బ్రహ్మ న్భూతానామృషభోఽవధీత్, రుద్రః పతిర్హి భూతానాం యస్యాకరవమంహసమ్, ౩౪. నమో రుద్రాయ మహతే దేవాయోగ్రాయ మీఢుషే, శివాయ న్యస్తదండాయ ధృతదండాయ మన్యవే. ౩౫. స నః ప్రసీదతాం భామో భగవానుర్వనుగ్రహః, వ్యాధస్యాప్యనుకంప్యానాం స్త్రీణాం దేవస్సతీపతిః. ౩౬.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

స్వగర్భస్యాశిషం లోక్యామాశాసానాం ప్రవేపతీమ్, నివృత్తసంధ్యానియమో భార్యామాహ ప్రజాపతిః. ౩౭.

కాశ్యప ఉవాచ:—

అప్రాయత్యాదాత్మనస్తే దోషాన్మౌహూర్తికాదుత, మన్నిదేశాతిచారేణ దేవానాం చాపి హేళనాత్. ౩౮. భవిష్యతస్తవాభద్రావభద్రే జాఠరాధమౌ, లోకాన్ సపాలాంస్త్రీంశ్చండి ముహురాక్రందయిష్యతః. ౩౯. ప్రాణినాం హన్యమానానాం దీనానామకృతాగసామ్, స్త్రీణాం నిగృహ్యమాణానాం కోపితేషు మహాత్మసు. ౪౦. తదా విశ్వేశ్వరః క్రుద్ధో భగవాన్ లోకపాలనః, హనిష్యత్యవతీర్యాసౌ యథాద్రీన్ శతపర్వధృత్. ౪౧.

దితి రువాచ:—

వధం భగవతా సాక్షాత్సునాభోదారబాహునా, ఆశాసే పుత్రయోర్మహ్యం మా క్రుద్ధాద్బ్రాహ్మణాద్విభో. ౪౨. న బ్రహ్మదండదగ్ధస్య న భూతభయదస్య చ, నారకాశ్చానుగృహ్ణంతి యాం యాం యోనిమసౌ గతః. ౪౩.

తి. కర్మావద్యేన కర్మదోషేణ. ౩౩. మేతి. మావధీన్మాహన్యాదిత్యర్థః. వధశంకా బీజమాహ—రుద్ర ఇతి. అంహసమంహః అపరాధమకరవం. కృతవత్యస్మి. ౩౪-౩౫. సఇతి. భావః భగినీభర్తా. ఉరుః అనుగ్రహో యస్య. వ్యాధస్య నిర్దయస్యాపి. సతీపతిరిత్యనేన స్త్రీస్వభావం స్వయమపి వేత్తీతి సూచయతి. ౩౬. స్వగర్భస్యేతి. స్వగర్భస్య స్వసంతానస్య. ఆశిషం శుభం. లోక్యాం లోకత్రయార్హాం. సంధ్యాయాం యో నియమః స నివృత్తో యస్య సః. ౩౭. అప్రాయత్యాదితి. ఆత్మనశ్చిత్తస్య. అప్రాయత్వాదశుచిత్వాత్. మౌహూర్తికాదుత. సంధ్యారూపాదపి. మమ నిదేశస్యాజ్ఞాయాః. అతిచారేణాతిక్రమేణ. దేవానాం రుద్రానుచరాణాం. ౩౮. భవిష్యత ఇతి. జాఠరాధమౌ పుత్రాధమౌ చండి హేకోపనే. ౩౯. ప్రాణినామితి. హన్యమానానాం సతాం. ౪౦. తదేతి. శతపర్వధృక్ వజ్రధర ఇంద్రః. ౪౧. వధమితి. సునాభేన ఉదారబాహుర్యస్య. కోపితేష్విత్యుక్తత్వాచ్ఛంకిత చిత్తా సతీ ప్రార్థయతే—బ్రాహ్మణాన్మా భూదితి. ౪౨. నేతి. నారకా అపి తథా. యాం యోనిమసౌగతో భవతి. తత్రస్థా అపి. నానుగృహ్ణంతి కృపాం న కుర్వంతి. ౪౩. కృతేతి. కృతోఽయ అపరాధః. తతో య

కాశ్యప ఉవాచ:—

కృతాపరాధతాపేన సద్యః ప్రత్యవమర్శనాత్, భగవత్యురుమానాచ్చభవే మయ్యపిచాదరాత్. ౪౪. పుత్రస్యైవ తు పుత్రాణాం భవితైకస్సతాం మతః, గాయంతి యద్యశశ్శుద్ధం భగవద్యశసా సమమ్. ౪౫. యోగైర్హేమేవ దుర్వర్ణంభావయిష్యంతి సాధవః, నిర్వైరాదిభిరాత్మానం యచ్ఛీలమనువర్తితుం. ౪౬. యత్ప్రసాదాదిదం విశ్వం ప్రసీదతి యదాత్మకమ్, సస్వదృగ్భగవాన్ యస్య తోష్యతేఽనన్యయాదృశా. ౪౭. సవై మహాభాగవతో మహాత్మా మహానుభావో మహతాం మహిష్ఠః, ప్రవృద్ధభక్త్యానువిభావితాశయే ప్రవేశ్య వైకుంఠమతద్విహాస్యతి. ౪౮. అలంపటశ్శీలధరో గుణాకరో హృష్టస్సమృద్ధ్యావ్యధితో దుఃఖితేషు, అభూతశత్రుర్జగతశ్శోకహర్తా నైదాఘికం తాపమివోడురాజః. ౪౯. అంతర్బహిశ్చామలమబ్జనేత్రం స్వపూరుషేచ్ఛానుగృహీతరూపమ్, పౌత్రస్తవ శ్రీలలనాలలామం ద్రష్టా స్ఫురత్కుండలమండితాస్యమ్ ౫౦.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

శ్రుత్వా భాగవతం పౌత్రమమోదత దితిర్భృశమ్, పుత్రయోశ్చ వధం కృష్ణాద్విదిత్వాసీన్మహామనాః. ౫౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, చతుర్దశోఽధ్యాయః.

అనుతాపః. తేన ప్రత్యవమర్శనాత్ యుక్తాయుక్తవిచారాత్. భగవతి హరౌ. భవే శ్రీరుద్రే. ఏతైః పంచభిః కారణైః. ౪౪. పుత్రస్యేతి. పుత్రస్య హిరణ్యకశిపోః. పుత్రాణాం మధ్యే. ఏకః సతాం మతో భవిష్యతి. తమేవ వర్ణయతి—గాయంతీతి సార్ధైః పంచభిః. సమం సహ. సదృశం వా. ౪౫. యోగైరితి. హీనవర్ణం యథా హేమ. యోగైర్దాహాదిభిరుపాయైః. శోధ్యతే. తథా యస్య శీలం స్వభావం. అనువర్తితుం అనుగంతుం ప్రాప్తుం నిర్వైరాదిభిః యోగైః. ఆత్మానం భావయిష్యంతి శోధయిష్యంతి. ౪౬. యదితి. విశ్వప్రసాదే హేతుః. యదాత్మకం. స్వదృగాత్మసాక్షీ. యస్యానన్యయా భగవానేవ సత్య ఇత్యేవంభూతయా. దృశా. తోష్యతే తోషం. ప్రాప్నోతి తత్ర హేతుః. ౪౭. సఇతి. మహాత్మా అపరిచ్ఛిన్నదృష్టిః. మహానుభావః. మహాప్రభావః మహతామపి మధ్యే మహిష్ఠః అతిశయేన మహాన్. ప్రవృద్ధయా భక్త్యా. అనువిభావితే సంశోధితే చిత్తే వైకుంఠం శ్రీహరిం. నివేశ్య ప్రాప్య అతత్ దేహాద్యభిమానం త్యక్ష్యతి. ౪౮. మహాభాగవతత్వమేవాహ—అలంపటఇతి. శీలధరస్సుస్వభావః గుణానాంధైర్యాదీనాం. ఆకరో జన్మభూమిః పరేషాంసమృద్ధ్యాహృష్టః. పరేషుదుఃఖితేషుదుఃఖితః. న భూతోఽజాతశ్శత్రుః. యస్య. నిదాఘభవంతాపం. చంద్రోయథాహరతి. ఏవంజగతశ్శోకహర్తాభవిష్యతి. ౪౯. అపరిచ్ఛిన్నదృష్టిత్వమాహ—అంతరితి. స్వపూరుషాణామిచ్ఛయా. పునః పునర్గృహీతాని రూపాణియేన. శ్రీరేవ లలనా సుందరీ. అస్యాలలామం మండనం. ద్రష్టా ద్రక్ష్యతి. ౫౦. శ్రుత్వేతి. మహామనాఃమహోత్సవచిత్తా. హరిణాసహాయుద్ధేన. పుత్రయోఃమరణే కీర్తిస్సద్గతిశ్చ భవేదితి. ౫౧.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, చతుర్దశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

పంచదశోఽధ్యాయః.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

ప్రాజాపత్యం తు తత్తేజః పరతేజోహనం దితిః, దధార శతవర్షాణి శంకమానా సురార్దనాత్. ౧. లోకే తేన హతాలోకే లోకపాలా హతౌజసః, న్యవేదయన్విశ్వసృజే ధ్వాంతవ్యతికరం దిశామ్. ౨.

దేవా ఊచుః:—

తమ ఏతద్విభో వేత్థ సంవిగ్నా యద్వయం భృశమ్, నహ్యవ్యక్తం భగవతః కాలేనాస్పృష్టవర్త్మనః. ౩. దేవదేవ జగన్నాథ లోకనాథ శిఖామణే, పరేషామపరేషాం త్వం భూతానామసి భావవిత్. ౪. నమో విజ్ఞానవీర్యాయ మాయయేదముపేయుషే, గృహీతగుణభేదాయ నమస్తేఽవ్యక్తయోనయే. ౫. యే త్వామనన్యభావేన భావయంత్యాత్మభావనం, ఆత్మని ప్రోతభువనం పరం సదసదాత్మకమ్. ౬. తేషాం సుపక్వయోగానాం జితశ్వాసేంద్రియాత్మనామ్, లబ్ధయుష్మత్ప్రసాదానాం న కుతశ్చిత్పరాభవః. ౭. యస్య వాచా ప్రజాస్సర్వా గావస్తంత్యేవ

శ్లో. హతప్రభైస్సురైః పృష్టః ప్రాహ పంచదశే విధిః, తద్బీజం విప్రశాపాది వైకుంఠే విష్ణుభృత్యయోః. తదేవం దేవానాం బ్రహ్మణశ్చ సంవాదప్రస్తావముక్త్వా ఇదానీం తం సంవాదమాహ—ప్రాజాపత్యమితి. ప్రాజాపత్యం కాశ్యపం. తేజో వీర్యం. పరేషాం తేజో హంతీతి తథా. వర్షశతం. స్వపుత్రాభ్యాం కరిష్యతే తత్సురాణాం మర్దనం పీడనం తస్మాత్. శంకమానా. ౧. లోక ఇతి. తేన గర్భతేజసా. హతాలోకే నిరస్తసూర్యాదిప్రకాశే. హతౌజసో హతప్రభాః. ధ్వాంతేన వ్యతికరం సంకరం. ౨. తమ ఇతి. వేత్థ జానాసి కిం విచారయసి. యద్యతో వయం. సంవిగ్నాః భీతాః. అవ్యక్తమజ్ఞాతం న స్పృష్టం వర్త్మ జ్ఞానప్రవాహో యస్య. ౩. బ్రహ్మాణం పరమేశ్వరత్వేన స్తువంతః ప్రార్థయంతే— దేవదేవేతి సప్తభిః. లోకనాథానాం శిఖామణే. భావవిత్. అభిప్రాయజ్ఞోఽసి. ప్రాయేణ గర్భోఽవర్తత ఇతి జానాసీత్యర్థః. ౪. నమ ఇతి. విజ్ఞానం వీర్యం బలం యస్య. ఇదం బ్రహ్మదేహం. ఉపేయుషే ప్రాప్తవతే. గృహీతో గుణభేదో రజోగుణో యేన. వ్యక్తస్య ప్రపంచస్య. యోనయే కారణాయ. న వ్యక్తా కేనాపి ప్రమాణేన. అవిజ్ఞాతా యోనిర్యస్యేతి వా. ౫. సకామతయా ప్రతిక్షణం దుఃఖమనుభవంతో నిష్కామనయా భక్త్యా స్తువంత ఆహుర్ద్వాభ్యాం—య ఇతి. యే త్వాం అనన్యేన నిష్కామేన. భావేన భక్త్యా. ధ్యాయంతి. ఆత్మనో జీవాన్ భావయతీతి తథా. స్వస్మిన్ ప్రోతాని గ్రథితాని. భువనాని యేన. చేతనాచేతనప్రపంచకారణమిత్యర్థః. తత్ర హేతుః—సదసదాత్మకమితి కార్యకారణరూపం వస్తు. తాభ్యాం పరం. ౬. తేషామితి, జితాని శ్వాసేంద్రియాణ్యాత్మా మనశ్చ యైః. అతస్సుపక్వయోగాః. అతఏవ ప్రాప్తో యుష్మత్ప్రసాదో యైః తేషాం. ౭. అన్యేతు నిత్యం క్లేశ ఇత్యాహుః—యస్యేతి. తంత్ర్యాం దామన్యాం. ఆయత్తా అధీనాః. ముఖ్యాయ నియంత్ర

యన్త్రితాః, హరంతి బలిమాయత్తాస్తస్మై ముఖ్యాయ తే నమః. ౮. సత్వం విధత్స్వశంభూమన్ లోకానాం లుప్తకర్మణామ్, అదభ్రదయయా దృష్ట్యా ఆపన్నానర్హసీక్షితుమ్. ౯. ఏష దేవ దితేర్గర్భః ఓజః కాశ్యపమర్పితమ్, దిశస్తిమిరయన్ సర్వావర్ధతేఽగ్నిరివైధసి. ౧౦.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

సప్రహస్య మహాబాహో భగవాన్ శబ్దగోచరః, ప్రత్యాచష్టాత్మభూర్దేవాన్ప్రీణన్రుచిరయా గిరా. ౧౧.

బ్రహ్మోవాచ:—

మానసా మే సుతాయుష్మత్పూర్వజాస్సనకాదయః, చేరుర్విహాయసా లోకాన్ లోకేషు విగతస్పృహాః. ౧౨. తఏకదా భగవతో వైకుంఠస్యామలాత్మనః, యయుర్వైకుంఠనిలయం సర్వలోకనమస్కృతమ్. ౧౩. వసంతి యత్ర పురుషాస్సర్వే వైకుంఠమూర్తయః, యేఽనిమిత్తనిమిత్తేన ధర్మేణారాధయన్ హరిమ్. ౧౪. యత్రచాద్యఃపుమానాస్తే భగవాన్ శబ్దగోచరః, సత్త్వం విష్టభ్య విరజం స్వానాం నో మృడయన్వృషః. ౧౫. యత్ర నైశ్రేయసం నామ వనం కామదుఘైర్ద్రుమైః, సర్వర్తుశ్రీభిర్విభ్రాజత్కైవల్యమివ మూర్తిమత్. ౧౬. వైమానికాస్సలలనాశ్చరితాని యత్ర గాయంతి లోకశమలక్షపణాని భర్తుః, అంతర్జలే

ణవరూపాయేతి వా. తథా చ శ్రుతిః. ‘‘తస్యవాక్తంత్రీర్నామాని దామానిదామానీ’’ త్యాది. ౮. సఇతి. తమసా అహోరాత్రవిభాగాభావేన. లుప్తాని కర్మాణి యేషాం ఆపన్నానాప్లుతానస్మాన్. ౯. ఆపత్కారణమాహుః—ఏషఇతి. ఏషగర్భః తస్య విశేషణం అర్పితం నిక్షిప్తం. కాశ్యపమోజో వీర్యం. దిశస్తిమిరయన్, తమోవ్యాప్తాఃకుర్వన్. ౧౦. సఇతి. దితేః కుచేష్టితం జ్ఞాత్వా. దేవానాం యే శబ్దాః ఆజ్ఞప్తివాక్యాని. తేషాం గోచరో విషయభూతః. ప్రత్యాచష్ట. ప్రత్యభాషత. ౧౧. మానసాఇతి. యుష్మత్సకాశాత్పూర్వజాతాః. ౧౨. తఇతి. శ్రీవైకుంఠాఖ్యం లోకం యయుః. ౧౩. తం వర్ణయతి—వసంతీత్యాదినా. ద్వాదశభిః. శ్రీవైకుంఠస్య హరేరేవ మూర్తిర్యేషాం తే. నిమిత్తం ఫలం. అనిమిత్తం నిమిత్తం ప్రవర్తకం యస్మిన్. నిష్కామేన ధర్మేణేత్యర్థః. ఆరాధయన్ ఆరాధితవంతః. ౧౪. యత్రేతి. శబ్దగోచరః వేదాంతైకవేద్యః. విరజం సత్త్వమూర్తిం. విష్టభ్యధృత్వా. వృషో ధర్మమూర్తిః స్వానాం స్వాన్. ౧౫. తద్వనం విశినష్టి త్రిభిః—యత్రేతి. సర్వేష్వప్యృతుషు శ్రీః పుష్పాదిసంపద్యేషాం తైః. ౧౬. వైమానికా ఇతి. చరితాని చరిత్రాణి. భర్తుః ప్రభోః. అనువికసంత్యః. మధు మకరందః. తద్యుక్తామాధవ్యో వాసంత్యో లతాః. యద్వా—అనువికసన్మధవః ప్రస్రవన్మకరందాః. మాధవ్యో మధుకరాలీనాః సుమనసః. తాసాం సుగంధేన ఖండితా విఘ్నితా ధీర్యేషాం తేఽపి తద్గంధప్రాపకం అనిలం క్షిపంతః తిరస్కుర్వంతః. గాయంతి అనేన భగవత్పార్షదానాం నిరతి

నువికసన్మధుమాధవీనాం గంధేన ఖండితధియోఽప్యనిలం క్షిపంతః. ౧౮. పారావతాన్యభృతసారసచక్రవాకదాత్యూహ హంసశుకతిత్తిరిబర్హిణాం యః, కోలాహలో విరమతే చిరమాత్రముచ్చైర్భృంగాధిపే హరికథామివ గాయమానే. ౧౯. మందారకుందకురవోత్పలచంపకార్ణ పున్నాగనాగ వకుళాంబుజపారిజాతాః, గంధేఽర్చితే తులసికాభరణేన తస్యా యస్మింస్తపస్సుమనసో బహుమానయంతి. ౨౦. యత్సంకులం హరిపదానతిమాత్రదృష్టైర్వైడూర్య మారకతహేమమయైర్విమానైః, యేషాం బృహత్కటితటస్మితశోభిముఖ్యః కృష్ణాత్మనాం న రజఆదధురుత్స్మయాద్యైః. ౨౧. శ్రీరూపిణీ క్వణయతీ చరణారవిందం లీలాంబుజేన హరిసద్మని ముక్తదోషా, సంలక్ష్యతే స్ఫటికకుడ్యఉపేతహేమ్ని సంమార్జతీవ యదనుగ్రహణేఽన్యయత్నః. ౨౨. వాపీషు విద్రుమతటాస్వమలామృతాప్సు ప్రేష్యాన్వితా

శయవిషయసుఖేఽపి భజనానందశక్తిర్దర్శితా. ౧౮. పారావతేతి. అన్యభృతః కోకిలః. దాత్యూహశ్చాతకః. అచిరమాత్రం క్షణమాత్రం విరమతి అనేన పక్షిణామపి తత్ర హరికథాశ్రవణాదిపరమానందో దర్శితః. ౧౯. మందారేతి. మందారపారిజాతౌ సురతరువిశేషౌ కురవకః తిలకవృక్షః. ఉత్పలం రాత్రివికాసి, అంబుజం దినవికాసి. నాగో నాగకేసరః. ఏతాస్సుమనసః. పుష్పజాతయః. సుగంధా అపి. తులసికాభరణేన శ్రీకృష్ణేన తులస్యా గంధే అర్చితే. యస్మిన్ వనే. తస్యాస్తపో బహుమానయంతి. అనేన తత్ర త్యాగుణగ్రాహిణో న మత్సరిణ ఇత్యుక్తం. యత్ర ఏవంభూతం వనం. తత్ర శ్రీవైకుంఠం యయురితి పూర్వేణాన్వయః. ౨౦. పునర్వైకుంఠమేవ విశినష్టి—యదితి. యత్సంకులం వ్యాప్తం. శ్రీహరిపాదయోరానతిః ప్రణామః. తావన్మాత్రేణ దృష్టైః. భక్తానాం విమానైః. న కర్మాదిప్రాప్తైః. వైదూర్యమారకతైర్హేమమయైశ్చ విమానైః. బృహంతి కటితటాని యాసాం స్మితేన శోభీని ముఖాని యాసాం తా అపి. శ్రీకృష్ణే ఆత్మా యేషాం. రజః కామం. ఉత్స్మయాద్యైః పరిహాసాదిభిః. నాదధుః న జనయామాసుః. ౨౧. శ్రీరితి. శ్రీర్లక్ష్మీః. మనోహరమూర్తిధారిణీ సతీ. హరేస్సద్మని సంమార్జనం కుర్వతీవ యస్మిన్ లోకే సంలక్ష్యతే చరణారవిందం క్వణయతీ. నూపురేణ శబ్దయంతీ ముక్తో దోషశ్చాంచల్యం యయా. యద్వా ముక్తేన దోష్ణా ప్రసారితేన బాహునా కీదృశే సద్మని స్ఫటికమయాని కుడ్యాని యస్మిన్ మధ్యే శోభార్థముపేతం సంయుక్తం హేమ యస్మిన్. యస్యానుగ్రహేణ. శ్రీరనుగ్రహం కరోత్విత్యేతదర్థం అన్యేషాం బ్రహ్మాదీనాం. యత్నస్యాయంభావః. యద్యపి యత్ర రజో నాస్త్యేవ. తథాపి స్వర్ణపట్టికావచ్ఛిన్నభిత్తిభాగేషు. బహుధా ప్రతిబింబితా సతీ. లీలాంబుజం భ్రామయంతీ. భయభక్తిభ్యాం తథా లక్ష్యత ఇతి. ౨౨. వాపీతి. అంగ హే దేవాః. యద్యస్మిన్ లోకే. శ్రీరేవ మమత అమంస్తమేనే. కింకుర్వతీ. విద్రుమమయాని తటాని యాసాం తాసు. అమలాః అమృతతుల్యాః ఆపో యాసాం తాసు వాపీషు. నిజవనే లక్ష్మీవనే. పరిచారికాభిరన్వితా. తులసీభిర్విష్ణుం పూజయంతీ. తదుదకే ప్రతిబింబితం. శోభనాలకయుక్తం. ఉత్కృష్టనాసికాయుక్తం. నిరీక్ష్య. దంతక్షతాదిదర్శనాద్భగవతో చ్ఛేష్టితం చుంబితమిత్యమన్యత. అనేన లక్ష్మ్యా అపి సౌభాగ్యసుఖం. భగవదను

నిజవనే తులసీభిరీశం, అభ్యర్చతీ స్వలకమున్నసమీక్ష్య వక్త్రముచ్ఛేష్టితం భగవతేత్యమతాంగయచ్ఛ్రీః. ౨౧. యన్న వ్రజంత్యఘభిదో రచనానువాదాచ్ఛృణ్వంతి యేఽన్యవిషయాః కుకథా మతిఘ్నీః, యాస్తు శ్రుతా హతభగైర్నృభిరాత్తసారాస్తాంస్తాన్ క్షిపంత్యశరణేషు తమస్సు హంత. ౨౨. యేఽభ్యర్థితామపి చ నో నృగతిం ప్రపన్నా జ్ఞానం చ తత్త్వవిషయం సహధర్మ యత్ర, నారాధనం భగవతో వితరంత్యముష్య సంమోహితా వితతయా నను మాయయా తే. ౨౩. యచ్చ వ్రజంత్యనిమిషామృషభానువృత్త్యా దూరేయమా హ్యుపరి నః స్పృహణీయశీలాః, భర్తుర్మిథస్సుయశసః కథనానురాగవైక్లబ్యరాగకలయా పులకీకృతాంగాః. ౨౪. తద్విశ్వగుర్వధికృతం భువనైకవంద్యం దివ్యం విచిత్రవిబుధాగ్ర్యవిమానశోచిః, ఆపుః పరాం ముదమపూర్వముపేత్య యోగమాయాబలేన మునయస్తదథో వికుంఠం. ౨౫.

ప్రహైణైవేతి ద్యోతితం. ౨౧. యదితి. పునః కథంభూతం తద్వైకుంఠం. యద్వైకుంఠం న ప్రజంతి కే యే కుకథాః శృణ్వంతి. కాస్తాః అఘం భినత్తీత్యఘభిత్తస్య శ్రీహరేః రచనా సృష్ట్యాదిలీలా. తస్యా అనువాదాదన్యవిషయాః అర్థకామాదివార్తాః మతిభ్రంశకాః. తేషామవ్రజత్వే హేతుః. యాస్తు హతభగైర్నృభిః. శ్రుతాస్సత్యస్తాంస్తాన్ శ్రోతౄన్ అశరణేషు నిరాశ్రయేషు. తమస్సు నరకేషు. క్షిపంతి. హంత ఖేదే. కథంభూతాః-ఆత్తసారాః ఆత్తం శ్రోతౄణాం పుణ్యం యాభిస్తాః. ౨౨. ప్రసంగాత్తాన్ శోచతి—య ఇతి. నోఽస్మాభిర్బ్రహ్మాదిభిరపి. అభ్యర్థితాం మనుష్యజాతిం. ప్రపన్నాః ప్రాప్తాస్సంతోఽపి. హరేర్నారాధనం కుర్వంతి తే కీదృశీం నృగతిం. యత్ర యస్యాం ధర్మసహితం తత్త్వజ్ఞానం భవతి. తదుభయసాధనత్వాత్తస్యాః. తే అముష్య భగవతః. వితతయా మాయయా. నను సంమోహితాః. యది చైవం సంబంధః. కేవలం తదేవ న ప్రజంతి. కింతు యే భగవదారాధనం న కుర్వంతి. తేఽపి తేషాం మాయామోహితత్వాదితి. ౨౩ యదితి. పునః కథంభూతం. యచ్చ న ఉపర్యస్థితం వ్రజంతి కే. అనిమిషాణాం దేవానామృషభః శ్రేష్ఠో హరిః తస్యానువృత్త్యా దూరే యమో యేషాం. యద్వా దూరీకృతాః యమః సనియమాః. పాఠాంతరే దూరీకృతాహంకారా ఇత్యర్థః. స్పృహణీయం కరణాదిశీలం యేషాం. కించ. భర్తుర్హరేః. యత్సుయశః తస్య మిథః కథనేన. యోఽనురాగః తేన. వైక్లబ్యం. తేన యా బాష్పకలా తయా సహ. ప్రపులకీకృతం అంగం యేషాం. యద్వా న ఉపరి వ్రజతాం విశేషణం. నిరహంకారత్వాదస్మత్తోఽధికాస్తే యద్వ్రజంతీత్యర్థః. ౨౪. తదితి. తత్తదా తదపూర్వం వైకుంఠం. అథో అనంతరముపేత్య మునయః పరాముత్కృష్టాం ముదమాపుః. అపూర్వత్వే హేతవః. విశ్వగురుణా శ్రీహరిణా. అధికృతమధిష్ఠితం భువనానామేకమేవ వంద్యం. దివ్యం అలౌకికం విచిత్రాణి విబుధాగ్ర్యాణాం విమానాని. తేషాం శోచిర్దీప్తిర్యస్మిన్. యోగమాయాబలేనేతి అష్టాంగయోగప్రభావేనోపేత్య. పరమేశ్వరే తు యోగమాయేతి చిచ్ఛక్తిరితి ద్రష్టవ్యం. ౨౫. తస్మిన్నితి. తస్మిన్ వైకుంఠే. షట్కక్ష్యాః ప్రాకారద్వారాణి. అసజ్జమానాః భగవద్దర్శనోత్కంఠతయా తత్తదద్భుతదర్శనే ఆసక్తిమకుర్వాణాః ద్వారపాలౌ దేవౌ వపశ్యన్ కథంభూతౌ. సమానం వయో యయోః గృహీతే

మైత్రేయ ఉవాచ:—

తస్మిన్నతీత్య మునయష్షడసజ్జమానాః కక్ష్యాస్సమానవయసా వథ సప్తమాయాం, దేవావచక్షతగృహీతగదౌ పరార్థ్య కేయూరకుండలకిరీటవిటంక వేషౌ. ౨౭. మత్తద్విరేఫవన మాలికయా నివీతౌ విన్యస్తయా సిత చతుష్టయ బాహుమధ్యే, వక్త్రం భ్రువా కుటిలయా స్ఫుటనిర్గమాభ్యాం రక్తేక్షణేన చ మనాగ్రభసం దధానౌ. ౨౮. ద్వార్యేతయోర్నివివిశుర్మిషతోర పృష్ట్వా పూర్వా యథాపురటవజ్ర కవాటికాయామ్, సర్వత్ర తేఽవిషమయామునయస్స్వదృష్ట్యా యే సంచరంత్యవిహతావిహతాభిశంకాః. ౨౯. తాన్వీక్ష్యవాతరశనాంశ్చతురఃకుమారాన్వృద్ధాన్ దశార్ధవయసో విదితాత్మతత్త్వాన్, వేత్రేణ చాస్ఖలయతామతదర్హణాంస్తౌ తేజో విహస్యభగవత్ప్రతికూలశీలౌ. ౩౦. తాభ్యాం మిషత్స్వనిమిషేషు నిషిధ్యమానాస్స్వర్హత్తమాఅపి హరేః ప్రతిహారపాభ్యామ్, ఊచుస్సుహృత్తమదిదృక్షిత భంగఈషత్కామానుజేన సహసా త ఉపప్లుతాక్షాః. ౩౧.

గదే యాభ్యాం పరార్థ్యైః కేయూరాదిభిః విటంకః సుందరో వేషో యయోః. ౨౭. తావేవ వర్ణయతి—మత్తేతి. మత్తద్విరేఫాః భ్రమరాః యస్యాం. తయా వనమాలికయా నివీతౌ కంఠలంబిన్యాఽలంకృతౌ. అసితాః నీలాః. చతుష్టయం చతుస్సంఖ్యాకాః బాహవః. తేషాం మధ్యేవిన్యస్తయా వక్త్రంచ మనాక్ రభసం కించిత్ క్షుబ్ధం దధానౌ. స్ఫుటౌ ఉత్ఫుల్లౌ నిర్గమౌ శ్వాసమార్గౌ నాసాపుటే తాభ్యాం. ౨౮. ద్వారీతి. ఏతయోర్మిషతోః పశ్యతోః తావనాదృత్య అపృష్ట్వైవ. యాః పూర్వాః ద్వారః పురాలంకృతా వజ్రమయాః కవాటికా యాసు. సప్తమాయామపి ద్వారి నివివిశుః. అప్రశ్నే హేతుః—సర్వత్ర యే అనిహతాః అనివారితాస్సంచరంతి. నిశ్శంకత్వే హేతుః. అవిషయయా స్వదృష్ట్యేతి. ౨౯. తానితి. వాతరశనాన్నగ్నాన్. వృద్ధానపి పంచవర్ష బాలకవత్ప్రతీయమానాన్. చకారాదాజ్ఞయా చాస్ఖలయతాం, నివారితవంతౌ. నతత్. స్ఖలనమర్హంతీతి తథా తాన్. అహోఅత్రాపి కార్పణ్యమిత్యేవం. తేజో విహస్య. భగవతో బ్రహ్మణ్యదేవస్య. ప్రతికూలం శీలం యయోః. ౩౦. తాభ్యామితి. హరేర్ద్వారపాలపతిభ్యాం. దేవేషు పశ్యత్సు వార్యమాణాస్తే మునయః. కో వా ఇత్యాది శ్లోకత్రయమూచుః. సుహృత్తమః శ్రీహరిః తస్య దిదృక్షితం దర్శనేచ్ఛా. తస్య భంగే సతి. కామానుజః క్రోధః. తేన సహసా అకస్మాదేవ. ఉపప్లుతాని క్షుభితాని అక్షీణి యేషాం తే సుష్ఠు పూజ్యతమా అపీతి నిషేధానర్హత్వే హేతుః. ౩౧. క ఇతి. ఉచ్చైర్మహత్యా పరిచర్యయా భగవత్పరిచర్యయా ఏత్య ప్రాప్య. ఇహ వైకుంఠే. నివసతాం తద్ధర్మిణాం సమదర్శినాం మధ్యే. వాం యువయోరేవ కోఽయం విషమస్వభావః. కైశ్చిత్ప్రవేష్టవ్యం కైశ్చిన్న ప్రవేష్టవ్యమిత్యేవంభూతః స్వామినో రక్షణార్థం ద్వారపాలకయోః శేషస్స్వభావ ఇతి చేదత ఆహుః. తస్మిన్నితి. కుహకయోః కపటయోః. ఆత్మవత్స్వదృష్టాంతేన, యథా ఆవాం కపటౌ. తథాన్యోఽపి కశ్చిత్కపటః ప్రవేక్ష్యతీతి. అయం భావః. నహ్యత్ర భగవద్భక్తిం వినా కశ్చిదాగచ్ఛతి. న చేశ్వరే ప్రశాంతత్వాదవిద్యమానవిరోధే భయశంకా. అతో యువాం కేవలం ధూర్తావేవేతి. ౩౨. భయశంకాది

కుమారా ఊచుః:—

కో వా ఇహైత్య భగవత్పరిచర్యయోచ్చై స్తద్ధర్మిణాం నివసతాం విషమస్య భావః, తస్మిన్ ప్రశాంతపురుషే గతవిగ్రహే వాం కో వాత్మవత్కుహకయోః పరిశంకనీయః. 3౨. నహ్యంతరం భగవతీహ సమస్తకుక్షావాత్మాన మాత్మనినభో నభసీవ ధీరాః, పశ్యంతి యత్ర యువయో స్సురలింగినోః కింవ్యుత్పాదితం హ్యుదర భేది భయం యతోఽస్య. 33. తద్వా మముష్యపరమస్య వికుంఠభర్తుః కర్తుం ప్రకృష్ట మిహధీమహి మందధీభ్యామ్, లోకానితో వ్రజతమంతర భావదృష్ట్యా పాపీయసస్త్రయ ఇమే రిపవోఽస్య యత్ర. 3౪. తేషామితీరితముభావవధార్య ఘోరం తద్బ్రహ్మ దండమనివారితమస్త్రపూగైః, సద్యోహరేరనుచరావురుబిభ్యత స్తత్పాద గ్రహావపత తామతికాతరేణ. 3౫. భూయాదఘోని భగవద్భిరకారి దండో యో నౌ హరేత సురహేళనమప్యశేషం, మావోనుతాపకలయా భగవత్స్మృతిఘ్నో మోహో భవేద పిహునౌ వ్రజతో రధోధః. 3౬. ఏవం తదైవ భగవానరవిందనాభః స్వా

జం చ భేదః, స చ కస్యాప్యస్మిన్నాస్తీత్యాహ. నహీతి. సమస్తం విశ్వం కుక్షౌ యస్య. యత్ర ఇహ భగవతి. ధీరాః విద్వాంసః. ఆత్మనోంతరం భేదం న పశ్యంతి. కింత్వస్మిన్ పరమాత్మని. ఆత్మానమంతర్భూతం పశ్యంతి. మహాకాశే ఘటాకాశమివ తథా. యథా అన్యస్య రాజాదేః ఉదరభేద్యుదరభేదయుక్తం. భయం భవతి. తథాస్య హరేస్తాదృగ్భయం యతోయేన కారణేన. సురవేషధారిణోర్యువయోః. విశేషేణోత్పాదితం తత్కిం న కించిదిత్యర్థః. 33. తదితి. తత్తస్మాద్వైకుంఠనాథస్య, భృత్యాభ్యాం యువాభ్యాం ప్రకృష్టం భద్రమేవ కర్తుం ఇహాస్మిన్నపరాధే. యదుక్తం తద్ధీమహి చింతయేమ. తదేవాహుః—అంతర్యః స్వభావః. సత్తాదర్శనేన. ఇతః వైకుంఠాల్లోకాద్వ్రజంతం. యత్ర యేషు లోకేషు. అస్యపాపీయసో ద్రష్టుః. ఇమే కామః క్రోధ స్తథాలోభ ఇతిగీతోక్తాస్త్రయో రిపవో భవంతి. పాపీయసో లోకానితివా. 3౪. తేషామితి. ఇతితేషామీరితం భాషణం. ఘోరమవధార్య. దండే చ బ్రహ్మదండం బ్రహ్మశాపమవధార్య. తం శస్త్రసమూహైరప్యనివార్యం అవధార్య. శ్రీహరేరనుచరౌ. అతికాతరేణాతి కాతర్యేణ. తత్పాదగ్రహణంకుర్వాంతౌ సంతౌ. దండవదపతతాం. కథమగ్రే తస్య శ్రీహరేః. ఏవంభూతేభ్యో మునిభ్యః. తాభ్యామపి. ఉరు అధికం బిభ్యతః. భయంభావయేతే. 3౫. అహో అపరాద్ధమస్మాభిరిత్యనుతప్యమానౌ ప్రత్యూచతుః. భూయాదితి. అఘోని అఘవతి. యదుచితో దండః ఏవ భగవద్భిరకారి. నాత్ర భగవతామపరాధః కశ్చిత్. అతోఽసౌక అవయోరాభ్యాయాత్. యోఅశేషమపి సురహేళనం. ఈశ్వరాజ్ఞాతిక్రమరూపం పాపం హరేత్. కింతు వః యుష్మాకం యః కృపానిమిత్తోనుతాపః. తస్య లేశేన. నౌ ఆవయోః. అధోధః మూఢయోనీయా వ్రజతోరపి. భగవత్స్మృతిప్రతిఘాతకో మోహో న భవేత్. కింతు మోహేపి స్మృతిర్న ప్రహాతాదితి ప్రార్థనా. 3౬. ఏవమితి. ఏవం స్వానాం. మహత్స్వతిక్రమమపరాధం. తత్తనాదేవావబుధ్య తస్మిన్ యత్ర తే రుద్ధాస్తం దేశం యయౌ. ఆర్యాణాం హృద్యో మనోజ్ఞః. చరణౌ చలయన్నితి. అయం భావః. మచ్చరణద

నాం విబుధ్య సదతిక్రమమార్యహృద్యః, తస్మిన్ యయౌ పరమహంస మహామునీనా
మన్వేషణీయచరణౌ చలయన్ సహ శ్రీః. ౩౭. తం త్వాగతం ప్రతిహృతౌపయికం
స్వపుంభిస్తేఽచక్షతాక్షవిషయం స్వసమాధిభాగ్యమ్, హంసశ్రియోర్వ్యజనయో
శ్శివవాయులోలశ్శుభ్రాతపత్రశశికేసరశీకరాంబుమ్. ౩౮. కృత్స్నప్రసాద సుము
ఖం స్పృహణీయధామస్నేహావలోకకలయా హృది సంస్పృశంతమ్, శ్యామే పృ
థావురసి శోభితయా శ్రియాస్వశ్చూడామణిం సుభగయంతమివాత్మధిష్ణ్యమ్. ౩౯.
పీతాంశుకే పృథునితంబిని విస్ఫురంత్యా కాంచ్యాలిభిర్విరుతయా వనమాలయా చ,
వల్గుప్రకోష్ఠవలయం వినతాసుతాంసే విన్యస్తహస్తమితరేణ ధునానమబ్జమ్. ౪౦.
విద్యుత్క్షిపన్మకర కుండలమండ నార్హ గండస్థలోన్నసముఖం మణిమత్కిరీటమ్,
దోర్దండషండవివరే హరతా పరార్ధ్యహారేణ కంధరగతేన చ కౌస్తుభేన. ౪౧. అ
త్రోపసృష్ట మితి చోత్స్మిత మిందిరాయాః స్వానాం ధియా విరచితం బహుసౌష్ఠ

ర్ణ్యప్రతిఘాతజం క్రోధం తౌ శమయిష్యామీతి త్వరావ్యాజేన. పద్భ్యామేవ యయౌ. ఆర్యా
ణాం సాహిత్యం. నిష్కామానపి విభూతిభిః పూరయిత్వా. క్షమితుం. ౩౭. తత్ర తైర్దృష్టం దేవమ
నువర్ణయతి—పంచభిః. తమితి. తం త్వాగతం. తే ఽచక్షత అపశ్యన్. ఆపంచమాదిద మేవ క్రియా
పదం. స్వపుంభిః. శీఘ్రం ప్రతి హృతమౌపయికం గమనోచితఛత్రపాదుకాది యస్య స్వసమా
ధినా భాగ్యం భజనీయం ఫలం. బ్రహ్మ యత్తదక్షివిషయం. హంసవత్ శ్రీర్యయోస్తయోః. ఉభ
యతశ్చలతోర్వ్యజనయోః. యశ్శివో ఽనుకూలో వాయుః. తేన లోలాశ్చలంతః. శుభ్రాతపత్రశశికేస
రాః, శుభ్రం యదాతపత్రం శశిసాదృశ్యాచ్ఛశీ. తస్య కేసరా ముక్తాహారవిలంబాస్తేభ్యః. గళి
తాని శీకరాంబూని. యస్య శీకరో ఽంబుకణః. ౩౮. కృత్స్నేతి. కృత్స్నస్య ద్వారపాలమునిబృంద
స్య ప్రసాదే సుముఖం. స్పృహణీయ ధామ. స్పృహణీయానాం గుణానాం ధామ స్థానం. స్నేహా
వలోకకలయా. సప్రేమకటాక్షేణ. హృది సంస్పృశంతం సుఖయంతం. త్రైలోక్యవివక్షాపక్షే సత్య
లోకపర్యంతం స్వర్గః. తస్య చూడామణిమివ స్థితం. స్వధిష్ణ్యం శ్రీవైకుంఠం. సుభగయంతం శో
భయంతం. ౩౯. పీతాంశుక ఇతి. పృథునితంబ మాశ్రయత్వేన విద్యతే యస్య తస్మిన్ పీతాంశు
కే. అళిభిర్నాదితయా వనమాలయా యుక్తం. సుభగయంతమితి పూర్వేణ వా సంబంధః. వల్గుప్ర
కోష్ఠేషు వలయాని యస్య విన్యస్తౌ హస్తౌ యేన. ఇతరేణాన్యేన. అబ్జం ధునానం భ్రామయంతం.
విన్యస్యేతి పాఠే వల్గ్విత్యాది హస్తస్య విశేషణం. ౪౦. విద్యుదితి కాంత్యా విద్యుతః క్షిపతీ. మక
రాకారే కుండలే తయోర్మండనార్హే గండస్థలే యస్మిన్. తచ్చ తదున్నసంచ ముఖం చ యస్య మ
ణియుక్తం కిరీటం యస్య దోర్దండానాం షండస్సమూహః. తస్య వివరే మధ్యే స్థితేన హారతా
మనోహారేణ విహరతేతి వా. పరార్ధ్యః ఉత్కృష్టః. తేన హారేణ కంధరగతేన స్థితేన కౌస్తు
భేన చ యుక్తం. ౪౧. అత్రేతి. కింబహునా ఇందిరాయాః ఉత్స్మితం. అహమేవ సర్వసౌందర్య
నిధిరిత్యహంకరణం అత్ర భగవతి సౌందర్యే ఉపసృష్టమస్తం గతమితి. స్వానాం భక్తానాం.
ధియా విరచితం. భక్తైః స్వమనస్యేవం వితర్కితమిత్యర్థః. సుతః బహుసౌష్ఠవేన సౌందర్యేణ

వార్థ్యమ్, మహ్యాం భవస్య భవతాం చ భజంతమంగం నేముర్నిరీక్ష్య న వితృప్తదృశో ముదా కైః. ౪౨. తస్యారవిందనయనస్య పదారవిందకింజల్కమిశ్రతులసీ మకరందవాయుః, అంతర్గతస్స్వవివరేణ చకార తేషాం సంక్షోభమక్షరజుషామపి చిత్తతన్వోః. ౪౩. తే వా అముష్య వదనాసితపద్మకోశముద్వీక్ష్య సుందరతరాధరకుందహాసమ్, లబ్ధాశిషః పునరవేక్ష్య తదీయమంఘ్రిద్వంద్వం నఖారుణమణిశ్రయణం నిదధ్యుః. ౪౪. పుంసాం గతిం మృగయతామిహ యోగమార్గైర్ధ్యానాస్పదం బహుమతం నయనాభిరామమ్, పౌంస్నం వపుర్దర్శయానమనన్యసిద్ధైరౌత్పత్తికైస్సమగృణన్ యుతమష్టభోగైః. ౪౫.

కుమారా ఊచుః: —

యో௨ంతర్హితో హృది గతో௨పి దురాత్మనాం త్వం సో௨ద్యైవ నో నయనమూలమనంత రాద్ధః, యర్హ్యేవ కర్ణవివరేణ గుహాంగతో నః పిత్రానువర్ణితరహా భవదుద్భవేన. ౪౬. తం త్వావిదామ భగవన్ పరమాత్మతత్త్వం సత్త్వేన

అర్థ్యం యుక్తం. కించ మహ్యాం మమ భవస్య ఈశ్వరస్య. భవతాం త్వత్ప్రాణాం తే. అంగం భజంతం. మూర్తిం ప్రకటయంతం. అథచ తం నిరీక్ష్య. కైశ్శిరోభిః. ముదా నేముః నమశ్చక్రుః. న వితృప్తాని నేత్రాణి యేషాం తే. ౪౨. స్వరూపానందాదపి తేషాం భజనానందాధిక్యమాహ — తస్యేతి. తస్య పదారవిందకింజల్కైః కేసరైః మిశ్రాయా తులసీ. తస్యాః మకరందేన. యుక్తో వాయుః. స్వవివరేణ నాసాఛిద్రేణ. అక్షరజుషాం బ్రహ్మానందసేవినామపి. సంక్షోభం చిత్తే௨తిహర్షం. తనౌ రోమాంచం. హర్షకారితం. ౪౩. సంభవమాహ — ద్వాభ్యాం. తఇతి. తే వై కిల వదనమేవ అసితపద్మం తస్య. కోశో௨ంతర్భాగః. అసితపద్మకోశమిత్యభూతోపమా. సుందరతరే అరుణే అధరోష్ఠే. కుందవద్ధాసో యస్మిన్ తం. ఉత్ ఊర్ధ్వం వీక్ష్య లబ్ధమనోరథాస్సంతః. నఖా ఏవారుణమణయః. తేషాం శ్రయణమాశ్రయభూతమంఘ్రిద్వంద్వం. పునరవేక్ష్యాధో దృష్ట్వా పునః పునరేవం నిరీక్ష్య యుగపత్సర్వాంగలావణ్యగ్రహణాశక్తాః. పశ్చాన్నిదధ్యుః ధ్యాతవంతః. ౪౪. పుంసామితి. యోగమార్గైరతిం మృగయతాం పుంసాం ధ్యానస్య విషయభూతం. అత్యాదరాస్పదం బహూనాం తత్త్వవిదాం. సంమతమితి వా. పౌంస్నం పౌరుషం వపుః. దర్శయంతం అన్యైరసిద్ధైరసాధారణైః ఔత్పత్తికైర్నిత్యైరణిమాద్యష్టైశ్వర్యైర్యుతంసమగృణన్ సమ్యక్ స్తువన్. ౪౫. నిత్యం బ్రహ్మరూపేణ ప్రకాశసే. తన్న చిత్రం ఇదానీం తు పరమమంగళవిశుద్ధమూర్త్యా ప్రత్యక్షో௨సి అహో భాగ్యమస్మాక మిత్యాహుః — యఇతి. హే అనంత. యస్త్వం హృద్గతో௨పి. దురాత్మనామంతర్హితో న స్ఫురసి. సనో௨స్మాకం. అంతర్హితో న భవసి. నయనమూలం త్వద్యైవ రాద్ధః ప్రాప్తో௨సి అంతర్ధానాభావే హేతుః. భవతస్సకాశాదుద్భవో యస్య. తేనాస్మత్పిత్రా యర్హి యదైవ. అనువర్ణితరహాః ఉపదిష్టరహస్యః. తదైవ నః కర్ణయోర్మార్గేణ గుహాం బుద్ధిం గతః ప్రాప్తో௨సి. ౪౬. నను పిత్రోపదిష్టం. భవతామదృశ్యం అమాయామయం. తత్త్వం అహం త్వస్య ఏవ స్యాం

సంప్రతి రతిం రచయంతమేషాం, యత్తేనుతాపవిదితైర్దృఢభక్తియోగైరుద్గ్రంథయో హృది విదుర్మునయో విరాగాః. ౪౭. నాత్యంతికం విగణయంత్యపి తే ప్రసాదం కిం వాన్యదర్పితభయం భ్రువ ఉన్నయైస్తే, యేఽంగ త్వదంఘ్రిశరణా భవతః కథాయాః కీర్తన్యతీర్థయశసః కుశలా రసజ్ఞాః. ౪౮. కామం భవస్స్వవృజినైర్నిరయేషు నస్స్యాచ్చేతోఽలివద్యది ను తే పదయో రమేత. వాచశ్చ నస్తులసివద్యది తేంఘ్రిశోభాః పూర్యేత తే గుణగణైర్యది కర్ణరంధ్రః. ౪౯. ప్రాదుశ్చకర్థ యదిదం పురుహూతరూపం తేనేశ నిర్వృతిమవాపురలం దృశో నః, తస్మా ఇదం భగవతే నమ ఇద్విధేమ యోఽనాత్మనాం దురుదయో భగవాన్ప్రతీతః. ౫౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, పంచదశోఽధ్యాయః.

దృశ్యత్వాత్. నైవమస్మత్ప్రత్యభిజ్ఞయా భేదనిరాసాదిత్యాహుః. తమితి. హే భగవన్ ఆత్మతత్త్వమేవ పరం త్వాం విదామ విద్మః ప్రత్యభిజానీమః. నను నిరుపాధేరాత్మతత్త్వస్య. కథమీదృశమైశ్వర్యం స్యాదత ఆహుః. సత్త్వేన విశుద్ధసత్త్వమూర్త్యా యేషాం భక్తానాం. సమ్యక్ప్రతీక్షణం. రతిం రచయంతం. ఆత్మతత్త్వమేవాహుః. తేనుతాపస్తైనైవ. విదితైర్జ్ఞాతైః. దృఢైర్భక్తియోగైః శ్రవణాదిభిః. మునయో హృది యద్విదుః. కీదృశాః. ఉద్గ్రంథయః నిరహమ్మానాః. అతఏవ విగతరాగాః. ౪౭. స్వయమపి భక్తిం ప్రార్థయితుం. భక్తానాం సుఖాతిశయమాహుః — నేతి. ఆత్యంతికం మోక్షాఖ్యమపి తవ ప్రసాదం తేన గణయంతి నాద్రియంతే కిము తాన్యదింద్రాదిపదం. తేతవ. భ్రువ ఉన్నయైరుజ్జృంభితైః. అర్పితం నిహితం. భయం యస్మిన్ తత్. అంగ హే భగవన్. యే భవతః కథాయా రసజ్ఞాః. కథంభూతస్య. రమణీయత్వేన చ కీర్తన్యం కీర్తనార్హం తీర్థం పవిత్రం. యశో యస్య. ౪౮. ఇదానీం స్వాపరాధం దర్శయంతో భక్తిం ప్రార్థయంతే — కామమితి. భగవన్నితః పూర్వమస్మాకం. వృజినం నాభవత్. ఇదానీం తు సర్వాణ్యప్యుపజాతాని. యతస్త్వద్భక్తౌ శప్తౌ. అతస్తైః స్వవృజినైః నిరయేషు కామం భవో జన్మ స్యాత్. ను వితర్కే. యది నశ్చేతః పాదయోః రమేత్. అళిర్యథా కంటకైరాపీడ్యమానోఽపి పుష్పేషు రమేత్ తద్వత్. విఘ్నానవిగణయ్య యది రమేత్. అంఘ్రిభ్యాం శోభా యాసాం యథా తులసీ స్వగుణనిరపేక్షేణ త్వదంఘ్రిసంబంధేనైవ శోభతే. తథా యది నో వాచశ్శోభేరన్. తే గుణగణైః పూర్యేత. కర్ణరంధ్రమిత్యల్పస్య పూరణమివ యాచకరీత్యా ప్రార్థయతే. అయం గూఢోఽభిప్రాయః కర్ణరంధ్రస్యాకాశత్వాత్. గుణానాం చామూర్తత్వాత్ న కదాచిత్పూరణం. అతో నిత్యమేవ శ్రవణం ఫలిష్యతీతి. ౪౯. అద్య వయం కృతార్థాః స్మ ఇత్యాహుః. ప్రాదుశ్చకర్థేతి. హే పురుహూత విపులకీర్తే. యదిదం రూపం ప్రాదుశ్చకర్థ ప్రకటీకృతవానసి. దృశో నేత్రాణి. అనాత్మనామజితేంద్రియాణాం. దురుదయః అప్రకటోఽసీతి యత్ ఇత్. ఇత్థంభూతః ప్రతీతోఽసి తస్మై తుభ్యమిదం నమో విధేమ నమస్కారం కుర్మ ఇత్యర్థః. ౫౦.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, పంచదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

షోడశోఽధ్యాయః.

బ్రహ్మోవాచ:—

ఇతి తద్గృణతాం తేషాం మునీనాం యోగధర్మిణామ్, ప్రతినంద్య జగాదేదం వైకుంఠనిలయో విభుః. ౧.

శ్రీభగవానువాచ:—

ఏతౌ తౌ పార్షదౌ మహ్యం జయో విజయ ఏవ చ, కదర్థీకృత్య మాం యద్వో బహ్వక్రాతామతిక్రమమ్. ౨. యస్త్వేతయోర్ధృతో దండో భవద్భిర్మామనువ్రతైః, స ఏవానుమతోఽస్మాభిర్మునయో దేవహేళనాత్. ౩. తద్వః ప్రసాదయామ్యద్య బ్రహ్మ దైవం పరం హి మే, తద్ధీత్యాత్మకృతం మన్యే యత్స్వపుంభిరసత్కృతాః. ౪. యన్నామాని చ గృహ్ణాతి లోకో భృత్యే కృతాగసి, సోఽసాధువాదస్తత్కీర్తిం హంతి త్వచమివామయః. ౫. యస్యామలామృతయశశ్శ్రవణావగాహస్సద్యః పునాతి జగదాశ్వపచాద్వికుంఠః, సోఽహం భవద్భ్య ఉపలబ్ధసుతీర్థకీర్తిశ్ఛింద్యాం స్వబాహుమపి వః ప్రతికూలవృత్తిం. ౬. యత్సేవయా చరణపద్మపవిత్రరేణుం సద్యః క్షతాఖిలమలం ప్రతిలబ్ధశీలం, న శ్రీర్విరక్తమపి మాం విజహాతి యస్యాః ప్రేక్షాలవార్థ ఇతరే నియమాన్వహంతి. ౭. నాహం తథాద్మి యజమానహవిర్వితానే

శ్లో. హరిణా సాంత్వితైర్విప్రైరుక్తం తత్ర తు షోడశే, తయోరసురభావేపి కృతోఽనుగ్రహ ఈర్యతే.

ఇతీతి. ఇతి గృణతాం తేషాం వాక్యం ప్రతినంద్య ఇదం జగాద ఏతావిత్యాద్యేకాదశభిః. ౧. ఏతావితి. యద్యస్మాత్. మాం కదర్థీకృత్య తుచ్ఛీకృత్య బహు యథా భవతి తథా అతిక్రమం చ కృతవంతౌ. ౨. యస్త్వితి. తస్మాత్స ఏవ దండోఽంగీకృతః. ౩. తదితి. యస్మాద్బ్రహ్మ బ్రాహ్మణా ఏవ పరం దైవతం తస్మాదద్య వః ప్రసాదయామి తవ కోఽపరాధ ఇతి చేత్తత్రాహ—తద్ధీతి. మదీయైః. పుంభిః అసత్కృతాస్తిరస్కృతా ఇతి యత్తదాత్మకృతమేవ మన్యే. ౪. కించ మమైవైతాభ్యామనిష్టం కృతమిత్యాహ—యదితి. యస్య స్వామినో నామాని కీర్తిం అమయోఽత్ర శ్వేతకుష్ఠం. ౫. యస్యేతి. యస్యామే అమృతరూపే అమలే యశసి శ్రవణేనావగాహః ప్రవేశః. స ఏవమభివ్యాప్తజగత్ సద్యస్తత్క్షణమేవ పునాతి సోఽహం వికుంఠో భవద్భ్యో హేతుభ్యః. ఉపలబ్ధా ప్రాప్తా సుశోభనా తీర్థభూతా కీర్తిర్యేన సః. స్వబాహుస్థానీయం లోకేశ్వరమపి హన్యాం. కాన్యస్య కథేత్యర్థః. ౬. స్వగుణానువర్ణనం తు బ్రాహ్మణోత్కర్షార్థమేవ. యదితి. చరణపద్మయోః స్థితః పవిత్రో రేణుః యస్య. అతఏవ క్షతో నిరస్తః. అఖిలస్య లోకస్య మలో యేన. యద్వా చరణపద్మాల్లగ్నః పవిత్రో రేణుః యస్మిన్నితి. క్షతోఽఖిలమలో యస్యేతి చ విగ్రహః. ప్రతిలబ్ధం ప్రాప్తం శీలం యేన యేషాం సేవయైతే గుణాః, అతఏవ శ్రీర్మాం న విజహాతి ప్రేక్షాలవార్థే అవలోకనలేశార్థే ఇతరే బ్రహ్మాదయః. నియమాన్ వహంతి తేషామేవ ప్రతికూలవృత్తిం ఛింద్యామితి పూర్వేణైవ సంబంధః. ౭. కించ బ్రాహ్మణా మమైవ శ్రేష్ఠం ముఖం అతో యుష్మదవజ్ఞయా మన్ముఖతిరస్కార

నేచ్యోతద్ఘృతప్లుతమదన్ హుతభుఙ్ముఖేన, యద్బ్రాహ్మణస్య ముఖతశ్చరతోఽను
ఘాసం తుష్టస్య మయ్యవహితైర్నిజకర్మపాకైః. ౮. యేషాం బిభర్మ్యహమఖండ వికుం
ఠయోగమాయావిభూతి రమలాంఘ్రిరజః కిరీటైః, విప్రాంస్తు కో న విషహేత య
దర్హణాంభస్సద్యః పునాతి సహచంద్రలలామలోకాన్. ౯. యే మే తనూర్ద్విజ
వరాన్ దుహతీర్మదీయా భూతాన్యలబ్ధ శరణాని చ భేదబుద్ధ్యా, ద్రక్ష్యంత్యఘక్షత
దృశో హ్యహిమన్యవస్తాన్ గృధ్రారుషామమకృషంత్యధిదండనేతుః. ౧౦. యే బ్రా
హ్మణాన్మయి ధియా క్షిపతోఽర్చయంతస్తుష్యద్ధృదః స్మితసుధోక్షిత పద్మవక్త్రాః,
వాణ్యానురాగకలయాత్మజవద్గృణంత స్సంబోధయంత్యహమివాహముపాకృతస్తైః.
౧౧. తన్మే స్వభర్తురవసాయమలక్ష్యమాణౌ యుష్మద్వ్యతిక్రమగతిం ప్రతిపద్య
సద్యః, భూయో మమాంతికమితాం తదనుగ్రహో మే యత్కల్పతామచిర
తో భృతయోర్వివాసః. ౧౨.

ఏవ కృత ఇత్యాహ—నేతి. వితానే యజ్ఞే యజమానస్య హవిః చరుపురోడాశాది. హుతభుగగ్నిః
తేన ముఖేన అదన్నశ్నన్నపి తథా నాద్మి నాశ్నామి. యద్యథా చ్యోతతా క్షరతా ఘృతేన ఆప్లు
తం విలోడితం పాయసాదిప్రతిగ్రాసం రసాస్వాదన పూర్వకం చరతో భుంజానస్య జ్ఞానినో వా
బ్రాహ్మణస్య ముఖతోఽశ్నామి మయి సమర్పితైః కర్మఫలైః తుష్టస్య నిష్కామస్యేత్యర్థః. ౮. యేష్వ
మితి. యేషామమలమంఘ్రిరజః అహం కిరీటైర్బిభర్మి తాన్విప్రానపమర్యతోఽపి కోఽన్యో న విష
హేత కథంభూతోఽహం అఖండానవచ్ఛిన్నా వికుంఠా అప్రతిహతా చ యోగమాయా విలాసభూ
తా విభూతిర్యస్య తథా యస్యార్హణాంభః పాదోదకం చంద్రలలామేనేశ్వరేణసహితాన్ లోకాన్
సద్యః పునాతి ఏవం పరమేశ్వరః పరం పావనోఽపి సన్నహం బిభర్మీతి. ౯. యఇతి. కించ. మే తనూ
రధిష్ఠానాని కాస్తాః ద్విజవరాన్ దుహతీర్దోగ్ధ్రీర్గా ఇత్యర్థః. దుహిత్రూరితి పాఠే తా ఏవ విష్ణుహ
పాత్సారాద్యదుత్పన్నత్వాత్ సూర్యసుతాశ్చ గావః ఇతి వచనాత్. అలబ్ధశరణాని రక్షకహీనాని
భేదబుద్ధ్యా మదధిష్ఠానం నసంభవతీతి పృథగ్దృష్ట్యా ద్రక్ష్యంతి అఘేన క్షతానష్టా దృష్టిర్యేషాం
తాన్. మదీయోధికృతో దండనేతా యమస్తస్య గృధ్రాకారాః దూతాః అహివన్మన్యుర్యేషాం
తే రుషా క్రోధేన కృషంతి చంచుభిః ఛిందంతి. ౧౦. ఏవంభూతాస్తు మాం వశీకుర్వంతీత్యాహ—
యఇతి. యే క్షిపతః పరుషం భాషమాణానపి బ్రాహ్మణాన్ సంబోధయంతి. మయి యాధీస్తయా
వాసుదేవ దృష్ట్యా అర్చయంతస్తుష్యద్ధృదః ప్రీయమాణచిత్తాః స్మితమేవ సుధా తయోక్షితం
పద్మతుల్యం వక్త్రం తేషాం అనురాగకలయా ప్రేమశోభయా వాణ్యా గృణంతః స్తువంతః. యథా
కుపితమాత్మజం స్నిగ్ధః పితా సత్పుత్రో వా పితరం. అహమివభృగుం యుష్మాంశ్చ తైరహముపాకృ
తో వశీకృతః. ౧౧. తదితి. తత్తస్మాత్ అవసాయమభిప్రాయం అలక్ష్యమాణావజానంతౌ యుష్మద
పరాధోచితాం గతిం సద్యః ప్రాప్య మత్సమీపం ప్రాప్నుతాం తదితి. మేఽనుగ్రహః. తమేవా
హ—యద్భృతయోర్వివాసః అచిరతః శీఘ్రం కల్ప్యతాం సంపాద్యతాం సమాప్యతామితి. ౧౨.

బ్రహ్మోవాచ:—

అథతస్యోశతీం దేవీం ఋషికుల్యాం సరస్వతీం, నాస్వాద్యమన్యుదష్టానాం తేషామాత్మాప్యతృప్యత. ౧౩. సతీం వ్యాదాయ శృణ్వంతో లఘ్వీం గుర్వర్థగహ్వరామ్, విగాహ్యాగాధగంభీరాం న విదుస్తచ్చికీర్షితం. ౧౪. తే యోగమాయయారబ్ధపారమేష్ఠ్యమహోదయం, ప్రోచుః ప్రాంజలయో విప్రాః ప్రహృష్టాః క్షుభితత్వచః. ౧౫.

కుమారా ఊచుః:—

న వయం భగవన్విద్మస్తవ దేవచికీర్షితం, కృతో మేఽనుగ్రహశ్చేతి యదధ్యక్షః ప్రభాషసే. ౧౬. బ్రహ్మణ్యస్య పరం దైవం బ్రాహ్మణాః కిల తే ప్రభో, విప్రాణాం దేవదేవానాం భగవానాత్మదైవతం. ౧౭. త్వత్తస్సనాతనో ధర్మో రక్ష్యతే తనుభిస్తవ, ధర్మస్య పరమో గుహ్యో నిర్వికారో భవాన్మతః. ౧౮. తరంతి హ్యంజసా మృత్యుం నివృత్తా యదనుగ్రహాత్, యోగినస్సభవాన్ కింస్విదనుగృహ్యేత యత్పరైః. ౧౯. యం వై విభూతిరుపయాత్యనువేల

అథేతి. ఉశతీం ప్రియాం. ఋషికుల్యాం ఋషయో మన్త్రాస్తత్ప్రవాహరూపాం ఋషికులయోగ్యామితి వా సరస్వతీం ఆస్వాద్య తన్మాధుర్యమనుభూయ. సర్పప్రాయేణ మన్యునా దష్టానామపి క్రోధవిషవ్యాప్తానాం మనోరసానుభవాభావాత్ప్రియభాషణమపి న సహతే. తేషాం చాత్మా మనో నాతృప్యత అలమితి నామన్యత. ౧౩. సతీమితి. సతీం శ్రేష్ఠాం. వ్యాదాయ ప్రసార్య కర్ణం దత్త్వేత్యర్థః. లఘ్వీమితాక్షరాం గురుభిరర్థైర్గహ్వరాం దుష్ప్రవేశాం. అగాధామభిప్రాయతో గంభీరాం అర్థతో విగాహ్య విచార్యాపి కిమస్మాకమభినందతి వా. అస్మత్కృతం దండం వా. సంకోచయతీతి న విదుః. ౧౪. తతశ్చాభినందతీతి జ్ఞాత్వా తే ప్రహృష్టాస్సంతః ప్రోచుః—త ఇతి. క్షుభితా రోమాంచితా త్వగ్యేషాం. రూపితేతి పాఠే. సంజాత రోమహర్షా త్వగ్రోమాంచితత్వమేవోక్తం. ఆరబ్ధః. ఆవిష్కృతః. పారమేష్ఠ్యస్య పరమైశ్వర్యస్య. మహోదయః పరమోత్కర్షో యేన తం. అధిరాజత్వమావిష్కృత్య రాజశిక్షార్థం బ్రాహ్మణాన్ మానయతీతి జ్ఞాత్వేత్యర్థః. ౧౫. నేతి. అధ్యక్షస్సర్వేశ్వరస్సన్ తద్విహ్యాత్మకృతం మన్య ఇత్యుక్తం. మయా పరాధః కృత ఇతి తథా తదనుగ్రహో మమేత్యాదివచనేన. మమానుగ్రహశ్చేతి యత్పరిభాషసే తవ తచ్చికీర్షితం న విద్మః. ౧౬. బ్రహ్మణ్యస్యేతి. కిలేతి లోకశిక్షార్థత్వం సూచితం. పరమార్థమాహుః—విప్రాణామితి. దేవదేవానాం దేవపూజ్యానామపి, భగవాన్ త్వమాత్మా చ దైవతం చ. ౧౭. లోకశిక్షార్థతాం ప్రపంచయతి—త్వత్త ఇత్యష్టభిః. త్వత్త ఇతి. ధర్మస్త్వత్త ఏవ భవతి రక్ష్యతే చ. త్వదవతారైః పరమఫలరూపః. అత ఏవ గుహ్యః గోప్యః. న చ స్వర్గాదిఫలవద్వికారీ, కింతు నిర్వికారో మత ఇత్యేవంభూతస్య తదిదం లోకశిక్షార్థమాత్రమితి భావః. ౧౮. విపరీతం చైతదిత్యాహుః. తరంతీతి. యస్యానుగ్రహాదేవ నివృత్తాః విరక్తాః యోగినశ్చ. సంతో మృత్యుం తరంతీతి. స భవాన్ పరైరనుగృహ్యేత ఇతి యత్తత్కింస్విన్న కించిదిత్యర్థః. ౧౯. యచ్చోచ్చ

మన్యైరర్థార్థిభిస్స్వశిరసా ధృతపాదరేణుః, ధన్యార్పితాంఘ్రితులసీనవదామధామ్నో లోకం మధువ్రతపతేరివ కామయానా. ౨౦. యస్త్వాం వివిక్తచరితైరనువర్తమానాం నాత్యాద్రియత్పరమభాగవతప్రసంగః, తం త్వాం ద్విజానుపథపుణ్యరజఃపునీతః శ్రీవత్సలక్ష్మ కిమగా భగభాజనస్త్వమ్. ౨౧. ధర్మస్య తే భగవతస్త్రియుగ త్రిభిస్స్వైః పద్భిశ్చరాచరమిదం ద్విజదేవతార్థమ్, నూనం భృతం తదభిఘాతిరజస్తమశ్చ సత్త్వేన నో వరదయా తనువా* నిరస్య. ౨౨. న త్వం ద్విజోత్తమకులం యదిహాత్మగోపం గోప్తా వృష* స్త్వర్హణేన చ సూనృతేన, తర్హ్యేవ నం

క్తం. శ్లో. "యత్సేవయా చరణపద్మపవిత్రరేణుం సద్యః క్షతాఖిలమలం ప్రతిలబ్ధశీల"మిత్యాది. తదంతమసంభావిత మిత్యాహ ద్వాభ్యాం—యమితి. యం వై విభూతిర్లక్ష్మీః అనువేలం ప్రత్యవసరముపయాతి సేవతే. ధృతః పాదరేణుర్యస్యాః. ధన్యైః కృతిభిరర్పితమంఘ్రియోః తులస్యానవదామమాలా. తద్ధామస్థానం యస్య తస్య. మధువ్రతస్య పతేర్భ్రమరముఖ్యస్య లోకం స్థానమంఘ్రిం. కామయానేవ. ౨౦. య ఇతి. వివిక్తచరిత్రైశ్శుద్ధపరిచరణైః. అనువర్తమానాం సేవమానామపి. యో నాత్యాద్రియత్ నాతీవాదృతవాన్. ఆర్షం పరస్మైపదం. స ఏవం భూతస్త్వం. అయం భావః. ఇత్థం నామాతిలంపటతయా లక్ష్మీస్త్వాం సేవతే. కథమేవం హి సా మేనే. అయం హి సారగ్రాహీ మధువ్రతశ్చంచలశ్చ సచాంఘ్రిగతాయాం తులస్యాం అనివారో నిశ్చలస్సన్ రమతే. అతోంఘ్రి లావణ్యమత్యధికం స్యాత్. తతోహం వక్షసి స్థితాపి యోగిజనాది బహుసేవకసంఘమంగీకృతాపి తులస్యా సహ సాపత్న్యేనాపి చరణౌ సేవిష్యామీతి తదేవమాత్సుక్యేనానువర్తమానామపి తాం. త్వం నాతీవాద్రియసే. యతః పరమభాగవతేష్వేవ ప్రకృష్టసంగవాన్. స ఏవం పరమసౌభాగ్యనిధిస్త్వం. అతో బ్రాహ్మణప్రసాదాన్మాం శ్రీర్న విజహాతీతి అలభ్యలాభత్వేన నిర్దేశో న సమంజస ఇతి. కించ స్వత ఏవ త్వం భగభాజనః భజనీయానాం గుణానామాశ్రయః. పరమశుద్ధశ్చ. తం త్వాం. ద్విజానామనుపథం. పథి పథి లగ్నం యత్పుణ్యరజః. తథా శ్రీవత్సలక్ష్మ చ కిం పునీతః పవిత్రీకృతః కిమర్థం చ తే ఉభే అగాః ప్రాప్తః. భూషణత్వేన స్వీకృతవానసి. అతః. శ్లో. "యత్సేవయా చరణపద్మపవిత్రరేణు"మిత్యాదివచనం లోకసంగ్రహమాత్రమిత్యర్థః. ౨౧. ధర్మమూర్తేశ్చ తవేదముచితమేవేత్యాహుః. ధర్మస్యేత్యాది త్రిభిః త్రిష్వేవ యుగేష్వావిర్భావో యస్యేతి. త్రియుగః. యద్వా. త్రీణి యుగాని షడ్గుణాః. భగశబ్దవాచ్యాస్సంత్యస్యేతి త్రియుగః హే త్రియుగ ధర్మస్వరూపస్య తవ. త్రిభిః పద్భిః. స్వైరసాధారణైస్తపశ్శౌచదయాభిః. సత్యస్య ధర్మపాదే కలావప్యవర్తమానత్వాత్. త్రిభిరిత్యుక్తం. భృతం పాలితం కిం కృత్వా. నోస్మాకం వరదయా సత్త్వేన తన్వా సత్త్వమూర్త్యా. తదభిఘాతి తేషాం పదానామభిఘాతకం రజశ్చ తమశ్చ. నిరస్య నిరాకృత్య. ద్విజానాం దేవతానాం ప్రయోజనాయ నూనం భృతం. యద్వా ఇహ లోకే రూపమస్మాకం తన్నివర్తయేత్యర్థః. ౨౨. నేతి. ఆత్మగోపం త్వయైవ రక్షణీయం. ద్విజోత్తమానాం. కులం యదిహ స్ఫుటం. త్వం న గోప్తా న రక్షితా. తృన్ ప్రత్యయాంతత్వాత్ న షష్ఠ్యాః ప్రయోగః. తర్హ్యేవ శివశ్శోభనః. తవ వేదమార్గః నంక్ష్యతి నాశం యాస్యతి. కుతః హి యస్మాత్. ఋషభస్య శ్రేష్ఠస్య. తత్ అనర్హణమసూనృతం చ లోకో జనః అగ్రహీష్యత్. ఉక్తం

ష్యతి శివస్తవ వేద పంథా లోకోఽగ్రహీష్యదృషభస్య హి తత్ప్రమాణం. ౨౩. తత్తేఽనభీష్టమివ సత్త్వనిధేర్విధిత్సోః క్షేమం జనాయ నిజశక్తిభిరుద్ధృతారేః, నైతావతా త్ర్యధిపతేర్బత విశ్వభర్తుస్తేజః క్షతం త్వవనతస్య స తే వినోదః. ౨౪. యం వానయోర్దమమధీశ భవాన్ విధత్తే వృత్తిం తు వా తదనుమన్మహి నిర్వ్యలీకాం, అస్మాసు వా య ఉచితో ధ్రియతాం స దండో యేఽనాగసౌ వయమయుంక్ష్మహి కిల్బిషేణ. ౨౫.

శ్రీభగవానువాచ:—

ఏతౌ సురేతరగతిం ప్రతిపద్య సద్యస్సంరంభ సంభృత సమాధ్యనుబద్ధయోగౌ, భూయస్సకాశముపయాస్యత ఆశు యో వశ్శాపో మయైవ నిమితస్తదవైత విప్రాః. ౨౬.

బ్రహ్మోవాచ:—

అథ తే మునయో దృష్ట్వా నయనానందభాజనం, వైకుంఠం తదధిష్ఠానం వికుంఠం చ స్వయంప్రభం. ౨౭. భగవంతం పరిక్రమ్య ప్రణిపత్యానుమాన్య చ, ప్రతిజగ్ముః ప్రముదితాః శంసంతో వైష్ణవీం శ్రియం. ౨౮. భగవాననుగావాహ యాతం మా భైష్టమస్తు శమ్, బ్రహ్మతేజస్సమర్థోఽపి హంతుం నేచ్ఛే మతం తు మే. ౨౯.

హి గీతాసు. శ్లో. "యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరో జనః, స యత్ప్రమాణం కురుతే లోకస్తదనువర్తతే" ఇతి. ౨౩. నశ్యత్యేవేతి చేత్తత్రాహుః. తత్త ఇతి. తద్వేదమార్గనాశనం. ఇవేతి లోకోక్తిః సత్త్వనిధిత్వాత్. జనాయ క్షేమం విధాతుమిచ్ఛోః. అతఏవ నిజశక్తిభిః రాజాదిభిః. ఉత్పాటితధర్మప్రతిపక్షస్య తవ. బ్రహ్మకులే అవనతిర్యుక్తైవ. నను మహతోఽన్యేష్వవనతిస్తేజోహానికరీతి చేత్తత్రాహుః. ఏతావతాతు ధర్మత్రాణప్రయోజనేన. అవనతస్య వినయం కృతవతః. తవ తేజః ప్రభావః న క్షతః న క్షీణం. యతః సః నమనాదిస్తే వినోదః. ౨౪. శాపాగ్రహం పరిత్యజ్య విజ్ఞాపయంతి. యమితి. యం వాదమం దండం. విధాస్యతి. భవాన్. వృత్తిం చ ఔపయికీం జీవికాం వా. తత్సర్వమనుమన్యామహే. వయం నిరపరాధావేతౌ. కిల్బిషేణ శాపేన. అయుంక్ష్మ హి యోజితవంతః. ౨౫. మత్ప్రేరితత్వాత్ శాపస్య యుష్మాకం నాపరాధ ఇత్యాశ్వాసయన్నాహ—ఏతావితి. ఏతౌ సద్య ఏవ. అసురగతిం ప్రాప్య. భూయో ప్యాశు. మత్సమీపమాగమిష్యతః. సంరంభేణ క్రోధావేశేన. సంభృతస్సంవృద్ధః. యస్సమాధిరేకాగ్రతా. తేనానుబద్ధో దృఢీకృతో యోగః యయోః. హే విప్రాః. యో వశ్శాపః. యుష్మత్కృతశ్శాపః తదితి సమయైవ నిమితః నిర్మితః. ఇత్యవైత జానీత. ౨౬. అథేతి. నేత్రోత్సవజనకం స్వయంప్రభం ప్రకాశాంతరానపేక్షం. సత్త్వపరిణామత్వాత్. ౨౭. భగవంతమితి. అనుమాన్య అనుజ్ఞాప్య. ౨౮. భగవానితి. మమైవ తు మతం సంమతం. ఇదమత్ర తత్త్వం. యద్యపి సనకాదీనాం క్రోధోఽపి న సంభవతి. న చ భగవత్పార్షదయోః తయోర్వా బ్రాహ్మణప్రాతికూల్యం. న చ భగవతః స్వభక్తోపేక్షా. న చ

ఏతత్పురైవ నిర్దిష్టం రమయా క్రుద్ధయా యదా, పురాపవారితా ద్వారి విశంతీ మయ్యుపారతే. ౩౦. మయి సంరంభయోగేన నిస్తీర్య బ్రహ్మహేళనం, ప్రత్యేష్యతో నికాశం మే కాలేనాల్పీయసా పునః. ౩౧. ద్వాఃస్థావాదిశ్య భగవాన్విమానశ్రేణిభూషణం, సర్వాతిశయయా లక్ష్మ్యా జుష్టం స్వం ధిష్ణ్యమావిశత్. ౩౨. తౌ చ గీర్వాణఋషభా దుస్తరాద్ధరిలోకతః హతశ్రియా బ్రహ్మశాపాదభూతాం విగతస్మయా. ౩౩. తతో వికుంఠధిషణాత్తయోర్నిపతమానయోః, హాహాకారో మహానాసీద్విమానాగ్రేషు పుత్రకాః. ౩౪. తావేవ హ్యధునా ప్రాప్తౌపార్షదప్రవరౌ హరేః, దితేర్జఠరమావిష్టా కాశ్యపం తేజఉల్బణం. ౩౫. తయోరసురయోరద్య తేజసా యమయోర్హి వః, ఆక్షిప్తం తేజ ఏతర్హి భగవాన్ సంవిధిత్సతి. ౩౬. విశ్వస్య యః స్థితిలయోదయహేతురాద్యో యోగేశ్వరైరపి దురత్యయయోగమాయః, క్షేమం విధాస్యతి స నో భగవాంస్త్ర్యధీశస్తత్రాస్మదీయవిమృశేన కియానిహార్థః. ౩౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, షోడశోఽధ్యాయః.

సప్తదశోఽధ్యాయః.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

నిశమ్యాత్మభువాగీతం కారణం శంకయోజ్ఝితాః, తతస్సర్వే న్యవర్తంత

వైకుంఠగతానాం పునర్జన్మ తథాపి భగవతస్సిసృక్షాదివత్. కదాచిద్యుయుత్సా సమజని తదా అన్యేషామల్పబలత్వాత్ యత్స్వపార్షదానాం చ తుల్యబలత్వేపి ప్రాతిపక్ష్యానుపపత్తేః. ఏతావేవ బ్రాహ్మణనివారణే ప్రవర్త్య. తేషు చ క్రోధముత్పాద్య తచ్ఛాపవ్యాజేన ప్రతిపక్షం విధాయ యుద్ధకౌతుకం సంపాదనీయమితి భగవతైవ వ్యవసితం. తతస్సర్వం సంగచ్ఛతే. తదుక్తశాపో మయైవ నిమిత్త ఇతి మాభైష్టమితి. అస్తు శమితి హంతుం నేచ్ఛే మతం తు మ ఇత్యాహ. ౩౧. మయీతి. ప్రత్యేష్యతః ప్రత్యేష్యథః. నికాశం సమీపం. ౩౨. తావితి. దుస్తరాద్బ్రహ్మశాపాత్. హరిలోకతః ప్రపతంతావితి శేషః. శ్రీహరిలోక ఏవ హతశ్రియావభూతామితి విగతస్మయా నష్టగర్వా. ౩౩. తత ఇతి. వికుంఠస్య ధిషణాత్ స్థానాత్. పుత్రకాః హే దేవాః. ౩౪. తావితి. కాశ్యపం తేజో వీర్యం. ప్రాప్తౌ సహసైవ గర్భే ప్రవిష్టౌ యమౌ ౩౫. తయోరితి. తయోస్తేజసా. వస్తేజ ఆక్షిప్తం తిరస్కృతం న చాత్ర మే ప్రతినిధిశ్శక్యః. యతః ఏతర్హీదానీం. భగవానేవ విధాతుమిచ్ఛతి. ౩౬. తథాపి కోప్యుపాయో విచార్యతామితి చేత్తత్రాహ—విశ్వస్యేతి. త్రయాణాం గుణానామీశః స ఏవ సత్త్వోత్కర్షకాలే క్షేమం విధాస్యతి విమృశేన విమర్శేన. ౩౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, షోడశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

త్రిదివాయ దివౌకసః. ౧. దితిస్తు భర్తురాదేశాదపత్యపరిశంకినీ, పూర్ణే వర్షశతే సాధ్వీ పుత్రౌ ప్రసుషువే యమౌ. ౨. ఉత్పాతా బహవస్తత్ర నిపేతుర్జాయమానయోః, దివి భువ్యంతరిక్షే చ లోకస్యోరుభయావహాః. ౩. సహాచలా భువశ్చేలుర్దిశస్సర్వాః ప్రజజ్వలుః, సోల్కాశ్చాశనయః పేతుః కేతవశ్చార్తిహేతవః. ౪. వవౌ వాయుస్సుఖస్పర్శః ఫూత్కారానీరయన్ముహుః, ఉన్మూలయన్నగపతీన్వాత్యానీకో రజోధ్వజః. ౫. ఉద్ధసత్తటిదంభోదఘటయా నష్టభాగణే, వ్యోమ్ని ప్రవిష్టతమసా న స్మ వ్యాదృశ్యతే పదం. ౬. ఉద్గతోర్మిస్తదా వార్ధిర్విమానః క్షుభితోదరః, సోదపానాశ్చ సరితశ్చుక్షుభుశ్శుష్కపంకజాః. ౭. ముహుః పరిఘయోఽభూవన్ సరాహ్వోశ్శశిసూర్యయోః, నిర్ఘాతరవనిర్హ్రాదా వివరేభ్యః ప్రజజ్ఞిరే. ౮. అంతర్గ్రామేషు ముఖతో వమంత్యో వహ్నిముల్బణం, సృగాలోలూకటంకారైః ప్రణేదురశివాశ్శివాః. ౯. సంగీతవద్రోదనవదున్నమయ్య శిరోధరాన్, వ్యముంచన్ వివిధా వాచో గ్రామసింహాస్తతస్తతః. ౧౦. ఖరాశ్చ కర్కశైః క్షత్తః ఖురైర్ఘ్నంతో రసాతలం, ఖార్కారరభసామత్తాః పర్యధావన్ వరూథశః. ౧౧. రుదంతో రాసభత్రస్తా నీడాదుదపతన్ ఖగాః, ఘోషేఽరణ్యే చ పశవశ్శకృన్మూత్రమకుర్వత. ౧౨. గావోఽత్రసన్నసృగ్దోహాస్తోయదాః పూయవర్షిణః, వ్యరుదన్ దేవలింగాని ద్రుమాః పేతుర్వినాని

శ్లో. తతస్సప్తదశే జన్మ తయోర్లోకభయంకరం, హిరణ్యాక్షప్రభావశ్చ వర్ణ్యతే దిగ్జయోఽద్భుతం. నిశమ్యేతి. క్షేమం విధాస్యతీతి వచనాత్ శంకయా త్యక్తాః. ౧. దితిరితి. భర్తురాదేశాత్. శ్లో. "లోకాన్ సపాలాంస్త్రీంశ్చండి ముహురాక్రందయిష్యత" ఇతి వచనాత్. స్వాపత్యాభ్యాం పరిశంకినీ. దేవోపద్రవం శంకమానా. ౨. ఉత్పాతా ఇతి. తత్ర తదానీం నిపేతుర్బభూవుః. ౩. సహాచలా ఇతి. అచలైస్సహితాః భువః ప్రదేశాః. కేతవశ్చ భయం చక్రురితి శేషః. ౪. వవావితి. ఫూత్కారాని తీవ్రవాయుశబ్దానుకరణం నగపతీన్ మహావృక్షాన్. వాత్యైవానీకం రజ ఏవ ధ్వజో యస్య. ౫. ఉద్ధసదితి. ఉచ్చైర్హసంత్య ఇవ తటితో యేషు తేషామంభోదానాం ఘటయా సమూహేన నష్టో భాగణః సూర్యాదిప్రభాసమూహో యస్మిన్. తత్పదం స్థానం న వ్యాదృశ్యతే స్మ ఈషదపి నాదృశ్యత. ౬. ఉద్గతేతి. వార్ధిస్సముద్రః. విమానః ఉద్గతాః ఊర్మయో యస్మాత్. క్షుభితాః ఉదరస్థా మకరాదయో యస్మిన్. ఉదపానైర్వాపీకూపాదిభిస్సహితాః. శుష్కాణి పంకజాని యాసు. ౭. ముహురితి. పరిఘయః పరివేషాః. సరాహ్వోః రాహుగ్రస్తయోః. నిర్ఘాతరవః. నిరభ్రగర్జనశబ్దః. తస్య నిర్హ్రాదాః ప్రతిధ్వనయః. వివరేభ్యో గిరిగుహాభ్యః. ౮. అంతర్గ్రామేష్వితి. సృగాలానాములూకానాం చ. టంకారైర్ధ్వనిభిః. ౯. సంగీతవదితి. గ్రామసింహాశ్శ్వానః. ౧౦. ఖరా ఇతి. కర్కశైః పీనైః. హే క్షత్తః. ఖార్కారః గర్దభజాతిశబ్దః. తస్మిన్ రభసః సంభ్రమో యేషాం తే వరూథశః సంఘశః. ౧౧. రుదంత ఇతి. రాసభశబ్దాత్ త్రస్తాః. సర్వతః క్రోశంతః. ౧౨. గావ ఇతి. గావః అత్రసన్ త్రస్తాః. అసృగ్దోహాశ్చ బభూవుః. దేవలింగాని వ్యరుదన్. ప్రతిమానామశ్రుస్రావ ఆసీదిత్యర్థః.

౧౩. గ్రహాన్పుణ్యతమానన్యే భగణాంశ్చాపి దీపితాః, అతిచేరుర్వక్రగత్యా యుయుధుశ్చ పరస్పరం. ౧౪. దృష్ట్వాన్యాంశ్చ మహోత్పాతాన తత్తత్త్వవిదః ప్రజాః, బ్రహ్మపుత్రా నృతే భీతా మేనిరే విశ్వసంప్లవమ్. ౧౫. తావాదిదైత్యౌ సహసా వ్యజ్యమానాత్మపౌరుషౌ, వవృధాతేఽశ్మసారేణ కాయేనాద్రిపతీ ఇవ. ౧౬. దివిస్పృశౌ హేమకిరీటకోటిభిర్నిరుద్ధకాష్ఠౌ స్ఫురదంగదా* భుజౌ, గాం కంపయంతౌ చరణైః పదే పదే కట్యా సుకాంచ్యార్కమతీత్య తస్థతుః. ౧౭. ప్రజాపతిర్నామ తయోరకార్షీద్యః ప్రాక్స్వదేహాద్యమయోరజాయత, తం వై హిరణ్యకశిపుం విదుర్యథా యం తం హిరణ్యాక్షమసూత సాగ్రతః. ౧౮. చక్రే హిరణ్యకశిపుర్దోర్భ్యాం బ్రహ్మవరేణ చ, వశే సపాలాన్ లోకాంస్త్రీనకుతోమృత్యురుద్ధతః. ౧౯. హిరణ్యాక్షోఽనుజస్తస్య ప్రియః ప్రీతికృదన్వహం, గదాపాణిర్దివం యాతో యుయుత్సుర్మృగయన్ రణం. ౨౦. తం వీక్ష్య దుస్సహజవం రణత్కాంచననూపురం, వైజయంత్యా స్రజా జుష్టమంసన్యస్తమహాగదం. ౨౧. మనోవీర్యబలోత్సిక్తమధృష్యమకుతోభయం, భీతా నిలిల్యిరే దేవాస్తార్క్ష్యత్రస్తా ఇవాహయః. ౨౨. స వై తిరోహితాన్ దృష్ట్వా మహసా స్వేన దైత్యరాట్, సేంద్రాన్ దేవగణాన్ క్షీబో న పశ్యన్వ్యనదద్భృశం. ౨౩. తతో నివృత్తః క్రీడిష్యన్గంభీరం భీమనిస్వనం, విజగాహే మహాసత్త్వో వార్ధిం మ

---

౧౩. గ్రహానితి. పుణ్యతమాన్ గురుబుధాదీన్. భగణాన్ బహూని నక్షత్రాణిచ. అన్యే క్రూరగ్రహాః భౌమాదయః. అతిచేరుః అతిక్రమ్య జగ్ముః. వక్రగత్యా ప్రత్యావృత్త్యా యుయుధుశ్చపరస్పరం. ౧౪. దృష్ట్వేతి. బ్రహ్మపుత్రాన్ృతే వినా. తేషాంస్వశాపాదిజ్ఞానాత్. ౧౫. తావితి. వ్యజ్యమానం ఆత్మపౌరుషంపూర్వసిద్ధం స్వపౌరుషం యయోస్తౌ. ౧౬. దివిస్పృశావితి. నిరుద్ధాః వ్యాప్తాః, కాష్ఠాః దిశో యాభ్యాం. స్ఫురంతి అంగదాని యేషు తే. భుజాః యయోస్తౌ. అంగదే తిటాబంతత్వమార్షం. శోభనా కాంచీ యస్యాం తయా కట్యా. ౧౭. ప్రజాపతిరితి. యమయోర్మధ్యే యః. స్వదేహాత్ప్రాక్ప్రథమమజాయత. తంయథా హిరణ్యకశిపుంవిదుః. సాదితిః ప్రథమం యమసూత తం హిరణ్యాక్షంయథా విదుః. తథా నామ కృతవానిత్యర్థః. అయంభావః. యదా హి గర్భాధానసమయే. యోనిపుష్పం విశద్వీర్యం ద్వేధావిభక్తం. ఆదితః పశ్చాద్భావేన చ ప్రవిశతి. తదా యమౌ భవతః. తయోశ్చ పితృతః ప్రవేశక్రమవిపర్యయేణ మాతృతః ప్రసూతిః. శ్లో. "యథాపిశద్ద్విధాభూతంయోనింపుష్పంపరిక్షరత్, ద్వౌ తదా భవతో గర్భౌ సూతిర్వేశవిపర్యయా" దితి పిండసిద్ధస్మరణాత్. అతః స్వదేహాత్పూర్వం యోజాతః తస్య హిరణ్యకశిపురితి. దితేః ప్రథమం యః ప్రసూతః. తస్యహిరణ్యాక్షఇతి. నామకృతవానితి. ౧౮. చక్రఇతి. దోర్భ్యాం ఉద్ధతః బ్రహ్మవరేణ అకుతో భయమృత్యుః. ౧౯. హిరణ్యాక్షఇతి. రణం యుద్ధం. ౨౦. తమితి. దుస్సహో జవో వేగోయస్య. రణంతౌ కాంచనమయౌ నూపురౌ యస్య, అంసే న్యస్తా మహతీ గదా యస్య. ౨౧. మనఇతి. మనసా శౌర్యేణ. వీర్యేణ. బలేన పరేణచ ఉత్సిక్తం గర్వితం. అధృష్యం నిరంకుశం నిలిల్యిరే లీనాబభూవుః. ౨౨. సఇతి. స్వేన మహసాతిరోహితాన్. దృష్ట్వా జ్ఞాత్వాక్షీబోమత్తః న పశ్యన్ అపశ్యన్ సన్. క్లీబానితి పాఠే, పా

త్తఇవ ద్విపః. ౨౪. తస్మిన్ప్రవిష్టే వరుణస్య సైనికాః యాదోగణాస్సన్నధియస్స
సాధ్వసాః, అహన్యమానా అపి తస్య వర్చసా ప్రధర్షితా దూరతరం ప్రదుద్రు
వుః. ౨౫. సవర్షపూగానుదధౌ మహాబలశ్చరన్మహోర్మీన్ శ్వసనేరితాన్ముహుః,
మౌర్వ్యాభిజఘ్నే గదయా విభావరీ మాసేదివాంస్తత్ర పురీం ప్రచేతసః. ౨౬.
తత్రోపలభ్యాసురలోకపాలకం యాదోగణానామృషభం ప్రచేతసం, స్మయన్ప్రలబ్ధుం
ప్రణిపత్య నీచవజ్జగాద మే దేహ్యధిరాజసంయుగం. ౨౭. త్వం లోకపాలోధిపతి
ర్బృహచ్ఛ్రవా వీర్యాపహో దుర్మదవీరమానినాం, విజిత్య లోకే కిల దైత్యదాన
వాన్ యద్రాజసూయేన పురాయజత్ప్రభో. ౨౮. స ఏవముత్సిక్తమదేన విద్వి
షా దృఢం ప్రలబ్ధో భగవానపాం పతిః, రోషం సముత్థం శమయన్ స్వయా ధి
యా వ్యవోచదంగోపశమం గతా వయం. ౨౯. పశ్యామి నాన్యం పురుషం పు
రాతనాద్యస్సంయుగే త్వాం రణమార్గకోవిదం, ఆరాధయిష్యత్యసురర్షభేహి తం
మనస్వినో యం గృణతే భవాదృశాః. ౩౦. తం వీరమారాదభిపద్య విస్మయశ్శ
యిష్యసే వీరశయే శ్వభిర్వృతః, యస్త్వద్విధానామసతాం ప్రశాంతయే రూపా
ణిదత్తే సదనుగ్రహేచ్ఛయా. ౩౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, సప్తదశోఽధ్యాయః.

అష్టాదశోఽధ్యాయః.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

తదేవమాకర్ణ్య జలేశభాషితం మహామనాస్తద్విగణయ్య దుర్మదః, హరే

రుపహీనాన్. ౨౪. తస్మిన్నితి. సన్నా అవసన్నా ధీర్యేషాం తే వర్చసా తేజసా. ప్రధర్షితాః అభి
భూతాస్సంతః. ౨౫. సఇతి. మహోర్మీనభిజఘ్నే. మౌరయతీతి మౌర్వ్యం కార్ష్ణాయసం. తన్మయ్యా. యద్వా.
మౌర్వీ భూస్తృణవిశేషః, తన్మయ్యా రజ్జ్వా. దృఢం నిబద్ధయేత్యర్థః. విభావరీ సంజ్ఞామాసేదివాన్
ప్రాప్తవాన్. ౨౬. తత్రేతి. అసురాణాం లోకః పాతాళం తత్పాలకం. ప్రలబ్ధుం ఉపహసితుం ప్ర
ణిపత్య. ౨౭. త్వమితి. యస్మాత్ రాజసూయేన. భవాన్ అయజత్. ౨౮. సఇతి. ఉపశమం యుద్ధా
దికౌతుకోపరమం. ౨౯. పశ్యామీతి. యుద్ధమార్గే నిపుణం త్వాం. యస్తోషయిష్యతి ఏహి గచ్ఛ. గృ
ణతే స్తువంతి. ౩౦. తమితి. ఆరాత్ శీఘ్రం విస్మయః నష్టగర్వః. వీరశయే రణాంగణే. రూపాణి
వరాహాద్యవతారాన్. ౩౧.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, సప్తదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. అష్టాదశే హిరణ్యాక్షధరాధర్తృవరాహయోః, నిర్విశేషం మహాయుద్ధం దేవరక్షాని

ర్విదిత్వా గతిమంగ నారదాద్రసాతలం నిర్వివిశే త్వరాన్వితః. ౧. దదర్శ తత్రాభిజితం ధరాధరం ప్రోన్నీయమానావనిమగ్రదంష్ట్రయా, ముష్ణంతమక్ష్ణా స్వరుచోఽరుణశ్రియా జహాస చాహో వనగోచరో మృగః. ౨. ఆహైనమేహ్యజ్ఞ మహీం విముంచ నో రసౌకసాం విశ్వసృజేయమర్పితా, న స్వస్తి యాస్యస్యనయా మమేక్షతస్సురాధమాసాదితసూకరాకృతే. ౩. త్వం నస్సపత్నైరభవాయ కిం భృతో యో మాయయా హంత్యసురాన్పరోక్షజిత్, త్వాం యోగమాయాబలమల్పపౌరుషం సంస్థాప్య మూఢ ప్రమృజే సుహృచ్ఛుచః. ౪. త్వయి స్థితే గదయా శీర్ణశీర్షణ్యస్మద్భుజచ్యుతయా యే చ తుభ్యం, బలిం హరిష్యంత్యృషయో యే చ దేవాస్స్వయం చ సర్వే న భవిష్యంత్యమూలాః. ౫. స తుద్యమానోఽరిదురుక్తితోమరైర్దంష్ట్రాగ్రగాం గాముపలక్ష్య భీతాం, తోదం మృషన్నిరగాదంబుమధ్యాద్గ్రాహాహతస్సకరేణుర్యథేభః. ౬. తం నిస్సరంతం సలిలాదనుద్రుతో హిరణ్యకేశో

రూప్యతే. తదితి. ప్రతియోద్ధారం శ్రుత్వా. మహామనాః. శయిష్యస ఇతి యదుక్తం తత్. విగణయ్య అగణయిత్వా. యతో దుర్మదః. ౧. దదర్శేతి. అభితో జయతీత్యభిజిత్తం శ్రీహరిం. ప్రకర్షేణోర్ధ్వం నీయమానావనిం. అగ్రదంష్ట్రయా దంష్ట్రాగ్రేణ. స్వరుచో హిరణ్యాక్ష తేజాంసి. అరుణశ్రియా యుక్తం. యత్తేనాక్ష్ణా నేత్రేణ. ముష్ణంతం తిరస్కుర్వంతం. అహో విచిత్రం. వనగోచరో మృగః. వారిచరో వరాహః. ౨. ఆహేతి. ఏహ్యాగచ్ఛ రసౌకసాం పాతాళవాసినాం. నోస్మాకం. సమర్పితా. అన్యథా పాతాళమస్యాన్ ఘటేతేతి భావః. హిరణ్యాక్షేణాధిక్షేపార్థం ప్రయుక్తాపి భారతీ వస్తుతో భగవంతం స్తౌతి—తథాహి. వనగోచరః జలశయనః. శ్రీనారాయణః. స ఏవ యోగిభిర్మృగ్యత ఇతి మృగః. దుష్టాన్విహంతుం మృగయత ఇతి వా. అజ్ఞః నాస్తి జ్ఞో యస్మాత్. హే సర్వజ్ఞేత్యర్థః. సురాః అధమాః యస్మాత్. హే సురోత్తమ. మమేక్షమాణస్యాపి సతః. మామనాదృత్య త్వమనయా సహ వర్తమానః. అస్మదీయం స్వస్తి సమస్తమంగళం రాజ్యం. యాస్యసి ప్రాప్స్యసి. నాత్ర సందేహః. తథాప్యస్మత్కృపయా విముంచేత్యర్థః. ఆసాదితా లీలయా స్వీకృతా. సూకరాకృతిర్యేన. ౩. త్వమితి. అభవాయ నాశాయ భృతః పుష్టః వస్తుతస్తు మోక్షాయ భృతో ధృతః ఆశ్రిత ఇత్యర్థః. యో భవాన్ పరోక్షేణ జయతీతి తథా, వస్తుతస్తు సుదూర ఏవ స్థిత్వా జయతీతి. సంస్థాప్య హత్వా వస్తుతస్తు యోగమాయారూపమచింత్యం బలం యస్య అల్పం పౌరుషం యస్మాత్తం త్వాం. సమ్యక్ స్థాపయిత్వా. భక్త్యా హృది స్థిరీకృత్యేత్యర్థః. హే మూఢ ప్రమూఢాన్ ప్రత్యాప్యాయయతీతి తథా. ప్రీపూర్త్తావితి ధాతుః. సుహృదాం శుచః. సంసారదుఃఖాని. మృజే నాశయామి. యతస్త్వం స్మర్తౄన్బాంధవానపి మోచయసీతి భావః. ౪. త్వయీతి. అస్మద్భుజచ్యుతయాపి గదయా శీర్ణం శీర్షం యస్య. తథాభూతే త్వయి సుఖం సంస్థితే సతి యే తుభ్యమధునా బలిం హరంతి. నవీనాః భక్తాః. యే చ పూర్వభక్తా ఋషయో దేవాశ్చ తే సర్వే స్వయమేవోద్యమం వినైవ. అమూలా న భవిష్యంతి. కింతు దృఢమూలా ఏవ భవిష్యంతీత్యర్థః. ౫. స ఇతి. సః శ్రీహరిః. అరేరురుక్తాన్యేవ. తోమరాశ్శస్త్రవిశేషాః తైస్తుద్యమానో వ్యథమానః. దంష్ట్రాగ్రగతాం పృథివీం భీతామాలక్ష్య తోదం దురుక్తవ్యథాం. మృషన్ సహమాన

ద్విరదం యథా ఝషః, కరాళదంష్ట్రో౽శనినిస్వనో౽బ్రవీద్గతహ్రియాం కిన్న్వసతాం విగర్హితమ్. ౭. సగాముదస్తాత్సలిలస్య గోచరే విన్యస్య తస్యామదధాత్స్వసత్త్వమ్, అభిష్టుతో విశ్వసృజా ప్రసూనైరాపూర్యమాణో విబుధైః పశ్యతో౽రేః. ౮. పరానుషక్తం తపనీయోపకల్పం మహాగదం కాంచనచిత్రదంశం, మర్మాణ్యభీక్ష్ణం ప్రతుదంతం దురుక్తైః ప్రచండమన్యుః ప్రహసంస్తం బభాషే. ౯.

శ్రీ భగవానువాచ:—

సత్యం వయం భో వనగోచరామృగాయుష్మద్విధాన్మృగయే గ్రామసింహాన్, న మృత్యుపాశైః ప్రతిముక్తస్య ధీరావికత్థనం తవ గృహ్ణంత్యభద్రం. ౧౦. ఏతే వయంన్యాసహరారసౌకసాం గతహ్రియో గదయా ద్రావితాస్తే, తిష్ఠామహే*థాపి కథంచిదాజౌ స్థేయం క్వ యామో బలినోత్పాద్య వైరం. ౧౧. త్వం పద్రథానాం కిల యూథపాధిపో ఘటస్వ నో౽స్వస్తయఆశ్వనూహః, సంస్థాప్య చాస్మాన్ప్రమృజాశ్రు స్వకానాం యస్స్వాం ప్రతిజ్ఞాం నాతిపిపర్త్యసభ్యః. ౧౨. సో౽ధిక్షిప్తో

ఏవ నిర్గతః. కరేణుః హస్తినీ వస్తుతస్తు దురుక్తితః అమర్త్యైర్నిమిత్తభూతైస్తుద్యమానః. యథాశ్రుతార్థగ్రాహిణాం బ్రహ్మాదీనాం అనుకంపయా నిష్పీడ్యమానఇత్యర్థః. తోదం వ్యథన్నిత్యస్యాప్యయమేవార్థః. ౬. తమితి. సలిలాన్నిర్గచ్ఛంతమనుగతస్సన్. హిరణ్యవత్కపిశాః కేశా యస్య ఝషో మకరః. కరాళాః తుంగాః దంష్ట్రాః యస్య అశనివన్నిస్వనో యస్య నిర్లజ్జానాం అసతాం కిం విగర్హితమస్తి నిందాభయాభావాత్పలాయనమయుక్తమిత్యర్థః. వస్తుతస్తు గతహ్రియః న సంతో యేభ్యస్తేషాం కృపాళూనాం. దంష్ట్రాశ్రితభూరక్షణార్థం కించిత్పలాయనమపి ననిందితమిత్యర్థః. యద్వా. లోకోపకారార్థం భువముద్ధరతా. అనుద్రవణమనుచితం మన్యమానో దైత్యః. ఆత్మానమధిక్షిపతి. గతహ్రియాం స్వార్థైకపరాణాం అసతామస్మాకం. కిం విగర్హితం గణనాస్తి. అపితు నాస్త్యేవేతి ధిక్త్వా మిత్యబ్రవీదిత్యర్థః. ౭. సఇతి. సభగవాన్ విశ్వసృజా బ్రహ్మణా. అభిష్టుతః విబుధైశ్చ ప్రసూనైరాపూర్యమాణః. పాఠాంతరే. విశ్వసృజాప్రసూనైర్విబుధైరభిష్టుత ఇతి. సలిలస్యోదస్తాదుపరి. వ్యవహారగోచరే దేశే. స్వసత్త్వమాధారశక్తిం నిహితవాన్. అరేస్తస్య పశ్యత ఏవ. ౮. పరానుషక్తమితి. పరాపృష్ఠతో౽నుషక్తం లగ్నం. తపనీయోపకల్పం సువర్ణాభరణం యస్య. కాంచనమయం చిత్రం దంశం కవచం యస్య. తం దైత్యం ప్రచండమన్యుత్వ మధిక్షేపాదికం చానుకరణమాత్రం. దైత్యవాక్యభీతానాం దేవానాం భయనివృత్తయే. వస్తుతస్తేన తథానుక్తత్వేన. కోపాదిహేతుత్వాభావాత్. ౯. సత్యమితి. గ్రామసింహాన్ శునః ప్రతిముక్తస్య లబ్ధస్య. వికత్థనం శ్లాఘనం. ౧౦. ఏతఇతి. న్యాసహరాః నిక్షేపహరాః. ద్రావితాః పలాయనం కారితాః. అథాప్యసమర్థాఅపి తిష్ఠామహ ఇతి అత్ర నేపదం త్వార్షం తిష్ఠామః. తత్కిం యతః స్థేయం స్థాతవ్యమేవాస్మాభిః. తత్కిమిత్యత ఆహ—క్వ యామః గంతవ్యదేశాభావాత్. ౧౧. త్వమితి. పద్రథానాం పదాతీనాం యే యూథపాః. తేషామధిపః ముఖ్యఇత్యర్థః. అస్వస్తయే పరాభవార్థం అతు ఘటస్వ. యతస్త్వమనూహః. నిర్వితర్కః యోనాతిపిపర్తి న పాలయతీతి వా. అసౌ అసభ్యః. సభాయామనర్హః. ౧౨. సఇతి. సో౽ధిక్షిప్తస్సత్యంవయమితి శ్లోకేన. రుషా ప్రలబ్ధశ్చ అపహసితశ్చ. ఏతేవయమితి ద్వా

భగవతా ప్రలబ్ధశ్చ రుషా భృశం, ఆజహారోల్బణం క్రోధం క్రీడ్యమానోఽహిరాడివ. ౧౩. సృజన్నమర్షితశ్శ్వాసం మన్యుప్రచలితేంద్రియః, ఆసాద్య గదయా దైత్యస్తరసాభ్యహనద్ధరిం. ౧౪. భగవాంస్తు గదావేగం విసృష్టమరిణోరసి, అవంచయత్తిరశ్చీనో యోగారూఢ ఇవాంతకం. ౧౫. పునర్గదాం తామాదాయ భ్రామయంతమభీక్ష్ణశః, అభ్యధావద్ధరిః క్రుద్ధస్సంరంభాద్దష్టదచ్ఛదం. ౧౬. తతశ్చ గదయారాతిర్దక్షిణాంసభువి ప్రభోః, ఆజఘ్నే సతు తాం సౌమ్యగదయా కోవిదోఽహనత్. ౧౭. ఏవం గదాభ్యాం గుర్వీభ్యాం హర్యక్షో హరిరేవ చ, జిగీషయా సుసంరబ్ధావన్యోన్యమభిజఘ్నతుః. ౧౮. తయోస్స్పృధోస్తిగ్మగదాహతాంగయోః క్షతాస్రవాఘ్రాణవివృద్ధమన్యోః, విచిత్రమార్గాంశ్చరతోర్జిగీషయా వృషావిళాయామివ శుష్మిణోర్మృధః. ౧౯. దైత్యస్య యజ్ఞావయవస్య మాయయా గృహీతవారాహతనోర్మహాత్మనః, కౌరవ్యమహ్యాం ద్విషతోర్విమర్దనం దిదృక్షురాగాదృషిభిర్వృతస్స్వరాట్. ౨౦. ఆసన్నశౌండీర్యమపేతసాధ్వసం కృతప్రతీకారమహార్యవిక్రమమ్, విలక్ష్య దైత్యం భగవాన్ సహస్రణీర్జగాద నారాయణమాదిసూకరం. ౨౧.

బ్రహ్మోవాచ:—

ఏష తే దేవ దేవానా మంఘ్రిమూలముపేయుషామ్, విప్రాణాం సౌరభేయాణాం భూతానామప్యనాగసామ్. ౨౨. ఆగస్కృద్భయకృద్దుష్కృదస్మద్రాద్ధవరోఽసురః, అన్వేషన్న ప్రతిరథో లోకానటతి కంటకః. ౨౩. ఏవం మాయావినం దృప్తం

భ్యాం. క్రీడాం కార్యమాణోఽపి. అహిరాణ్మహాసర్ప ఇవ. ౧౩. సృజన్నితి. మన్యునా ప్రచలితానీంద్రియాణి యస్య. ౧౪. భగవానితి. అంతకం మృత్యుం. ౧౬. తత ఇతి. హే సౌమ్య విదుర. తాం గదాం అప్రాప్తా మేవ. అహనత్. ౧౭. ఏవమితి. హర్యక్షో హిరణ్యాక్షః. ౧౮. తయోరితి. స్పృధోః స్పర్ధమానయోః. తిగ్మాభ్యాం గదాభ్యాం ఆహతాన్యంగాని యయోః క్షతాదాస్రవతీతి క్షతాస్రవం రుధిరం. ఘ్రాణమవఘ్రాణం. తేన వివృద్ధో మన్యుర్యయోః. విచిత్రాన్ మార్గాన్ గదాయుద్ధభ్రమణభేదాన్ ఇళా గౌస్తస్యాం నిమిత్తభూతాయాం. శుష్మిణోః మత్తయోర్వృషభయోః. ప్రస్తుతేఽపి. ఇళా పృథ్వీ తదర్థం వృషభా హి ఖలు బహూనిదినాని సంగ్రథితోత్తుంగశృంగ సంఘర్షణవిదీర్ణ గళాగళద్రుధిరా. పరస్పరోపమర్దవ్యగ్రోగ్రసంరంభా. చమత్కారితగజయూధపా. యుధ్యమానా తిష్ఠత ఇతి ప్రసిద్ధం. ౧౯. దైత్యస్యేతి. యజ్ఞ ఏవావయవా యస్య తస్య. మహ్యాం మహీనిమిత్తం. ద్విషతోరేవంవిధం విమర్దనం దిదృక్షుః స్వరాట్ బ్రహ్మా. తత్రాగాత్ప్రాప్తః. ౨౦. ఆసన్నేతి. ఆగత్య చ బ్రహ్మా శ్రీనారాయణమాహ—కిం కృత్వా దైత్యం విలక్ష్య కథంభూతం ఆసన్నం ప్రాప్తం. శౌండీర్యం మదో యేన తం. అపేతం సాధ్వసం యస్మాత్. కృతః ప్రతీకారో యేన. ఆహార్యః అప్రతిహార్యో విక్రమో యస్య. సహస్రణీః ఋషిసహస్రాణాం నేతా బ్రహ్మా. ౨౧. ఏష ఇతి. హే దేవ తే తవ అంఘ్రిమూలం. ప్రాప్తానాం దేవాదీనాం. ఏషోఽసురః. ౨౨. ఆగస్కృదితి. ఆగస్కృత్ వృథైవాపరాధకృత్. పరిహారాయ ప్రవృత్తో భయకృత్. భీతం జ్ఞాత్వా దుష్కృత్. అర్థప్రాణాదిహర్తా. అస్మ

నిరంకుశమసత్తమమ్, మాక్రీడ బాలవద్దేవ యథాశీవిషముత్థితమ్. ౨౪. నయా వదేషవర్ధేత స్వాం వేళాంప్రాప్య దారుణః, స్వాం దేవమాయామాస్థాయ తావజ్జహ్యఘమచ్యుత. ౨౫. ఏషా ఘోరతమా సంధ్యా లోకఛంబట్కరీ ప్రభో, ఉపసర్పతి సర్వాత్మన్ సురాణాం జయమావహ. ౨౬. అధునైషోఽభిజిన్నామయోగో మౌహూర్తికోఽభ్యగాత్, శివాయ నస్త్వంసుహృదామాశునిస్తరదుస్తరమ్. ౨౭. దిష్ట్యా త్వాం విహితం మృత్యుం మాయమాసాదితస్స్వయమ్, విక్రమ్యైనం మృధే హత్వా లోకానాధేహి శర్మణి. ౨౮.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, హిరణ్యాక్షయుద్ధో నామాష్టాదశోఽధ్యాయః.

ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

అవధార్య విరించస్య నిర్వ్యళీకామృతం వచః, ప్రహస్య ప్రేమగర్భేణ తదపాంగేన సోఽగ్రహీత్. ౧. తతస్సపత్నం ముఖతశ్చరంతమకుతో భయమ్, జఘానోత్పత్య గదయా హనావసురమక్షజః. ౨. సా హతా తేన గదయా విహతా

తో రాద్ధో లబ్ధోవరో యేన అన్వేషన్ ప్రతిరథమవలోకయన్. అప్రతిరథః ప్రతిపక్షశూన్యః. ౨౪. ఏవమితి. యద్యస్మాదేవంభూతోఽయం తస్మాదేనం మాక్రీడ. హే దేవ యథా ఉత్థితం క్షుభితం. ఆశీవిషం సర్పం. బాలః పుచ్ఛాకర్షణాదినా క్రీడతి. తద్వత్. ౨౫. నేతి. స్వాంమాసురీం. హే దేవ! స్వాం మాయాం. అఘం పాపరూపం. ౨౬. వేళామేవాహ—ఏషేతి. లోకానాం ఛంబట్కరీ వినాశకరీ ఛంబడిత్యవ్యయం వినాశే వర్తతే. ౨౭. అధునేతి. అభిజిన్మధ్యాహ్నః. స ఏవ మౌహూర్తికో యోగః. ముహూర్తః శుభదః కాలః. అభ్యగాదాగతప్రాయః. అతో యావన్ముహూర్తశేషోఽస్తి. తావదేవాశు హత్వా. దుస్తరమేనం. నిస్తర జహి. ౨౮. దిష్ట్యేతి. త్వాం మృత్యుం. త్వయైవ శాపానుగ్రహకాలే. విహితం నిర్మితం. ఆసాదితః ప్రాప్తః శర్మణి సుఖే. ఆధేహి ఆస్థాపయ. ౨౮.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, అష్టాదశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ఊనవింశే విరించ్యాదిప్రార్థితేన మహామృధే, వరాహేణ హిరణ్యాక్షవధశ్శ్లాఘ్యోఽనువర్ణ్యతే. అవధార్యేతి. నిర్వ్యళీకం చ తదమృతం చ. పాఠాంతరే. నిష్కపటాభిప్రాయం చ తదృతంచ కాలాత్యయేఽపి మమ. ముహూర్తబలముపదిశతీతి. ప్రహస్య. అపాంగావలోకనేనైవ. స్వీకృతవాన్. ౧. తత ఇతి. ముఖతోఽభిముఖే. హనౌ కపోలస్యాధోభాగే. అక్షజః బ్రహ్మణః ఘ్రాణేంద్రియాదావిర్భూతః. ౨. నేతి. సాస్య గదయాతతో విహతా విచ్యుతా సతీ. విఘూర్ణితా భూత్వా. అపతత్ శశే చ. తత్ భగవత్కారాద్భుతం. యద్వా— తద్వదనస్యావృత్త్యా రేజ ఇత్యనేనాపి సంబంధః.

భగవత్కరాత్, విఘూర్ణితాపతద్రేజే తదద్భుతమివాభవత్. ౩. సతదా లబ్ధతీర్థోఽపి సబబాధే నిరాయుధమ్, సమానయన్ మృధే ధర్మం విష్వక్సేనం ప్రకోపయన్. ౪. గదాయామపవిద్ధాయాం హాహాకారే చ నిర్గతే (మాభైష్టేతి సురానుక్త్వా భగవాన్ సమవస్థితః), మానయామాస తద్ధర్మం సునాభం చాస్మరద్విభుః. ౫. తం వ్యగ్రచక్రం దితిపుత్రాధమేన స్వపార్షదముఖ్యేన విషజ్యమానమ్, చిత్రావాచోఽతద్విదాం ఖేచరాణాం తత్ర స్మాసన్ స్వస్తి తేఽముం జహీతి. ౬. సతం నిశామ్యాత్తరథాంగమగ్రతో వ్యవస్థితం పద్మపలాశలోచనమ్, విలోక్య చామర్షపరిప్లుతేంద్రియో రుషాస్వదంతచ్ఛదమాదశచ్ఛ్వసన్. ౭. కరాళదంష్ట్రశ్చక్షుర్భ్యాం సంచక్షాణో దహన్నివ, అభిద్రుత్య స్వగదయా హతోఽసీత్యహనద్ధరిమ్. ౮. పదా సవ్యేన తాం సాక్షాద్భగవాన్ యజ్ఞసూకరః, లీలయామిషతశ్శత్రోః ప్రాహరద్వాతరంహసమ్. ౯. ఆహ చాయుధమాధత్స్వఘటస్వ త్వం జిగీషసి, ఇత్యుక్తస్సవరాహాయ తాం గదాం వ్యసృజద్భృశమ్. ౧౦. తాం సఆపతతీం వీక్ష్య భగవాన్ సమవస్థితః, జగ్రాహ లీలయా ప్రాప్తాం గరుత్మానివపన్నగీమ్. ౧౧. స్వపౌరుషే ప్రతిహతే హతమానో మహాసురః, నైచ్ఛద్గదాం దీయమానాం హరిణా విగతప్రభః. ౧౨ జగ్రాహ త్రిశిఖం శూలం జ్వలజ్జ్వలనలోలుపమ్, యజ్ఞాయ ధృతరూపాయ విప్రాయాభిచరన్యథా. ౧౩. తదోజసా దైత్యమహాభటార్పితం చకాసదంతఃఖ ఉదీర్ణదీధితి, చక్రేణ చిచ్ఛేద నిశాతనేమినా హరిర్యథా తార్క్ష్యపతత్రముజ్ఝితమ్.

తద్దైత్యస్య పౌరుషం రేజఇతి. ౩. సఇతి. లబ్ధతీర్థో లబ్ధావసరః. స చ న బబాధే. వేగేన న ప్రాహరత్. సమానయన్ బభూవేతి వాక్యభేదాత్సఇత్యస్యాపౌనరుక్త్యం. ౪. తమితి. వ్యగ్రం ససంభ్రమం చక్రం యస్య. విషజ్యమానం విశేషేణ సంగం ప్రాప్నువంతం ప్రతి. అతద్విదాం తత్ప్రభావమజానతాం. ఆసమంతాదాసం స్మ జాతాః. ౬. సఇతి. సదైత్యస్తమాత్తచక్రం. నిశామ్య దృష్ట్వా అగ్రతో వ్యవస్థితం చ విలోక్య. అమర్షేణ క్రోధేన. పరిప్లుతానీంద్రియాణి యస్య సః అదశత్ దష్టవాన్. ౭. కరాళేతి. చక్షుర్భ్యాం దహన్నివ. సంచక్షాణః పశ్యన్నివేతి. వస్తుతః. క్రోధాభావమాహ —హతోఽసి జ్ఞాతోఽసీతి వాస్తవార్థః. ౮. పదేతి. వాతరంహసం వాయువేగాం. ౯. ఆహేతి. ఘటస్వ ఉద్యమం కురు. యతస్త్వం జేతుమిచ్ఛసి. ౧౦. ౧౧. స్వేతి. హతో మానో గర్వో యస్య సః. ౧౨. జగ్రాహేతి. జ్వలన్ యో జ్వలనః. తద్వల్లోలుపం. సంగ్రసనవ్యగ్రం. యజ్ఞాయ విష్ణుమాలక్ష్య అకార్యకరత్వే దృష్టాంతః. విప్రముద్దిశ్య అభిచరన్. అభిచారం కుర్వన్ యథా. ౧౩. తదితి. అంతః ఖే ఆకాశమధ్యే. చకాసత్ప్రకాశమానం. ఉదీర్ణా ఉత్కటా దీధితిర్దీప్తిః. యస్య నిశాతనేమినా నిశితధారేణ. హరిః ఇంద్రో యథా. తార్క్ష్యస్య పతత్రం ఉజ్ఝితం చిచ్ఛేద. పురా ఖలు దేవాన్ నిర్జిత్య అమృతకలశం నయతా గరుడేన ఇంద్రప్రయుక్తస్య వజ్రస్య అమోఘస్య

౧౪. వృక్ణే స్వశూలే బహుధారిణా హరేః ప్రత్యేత్య విస్తీర్ణమురో విభూతిమత్, ప్రవృద్ధరోషస్స కఠోరముష్టినా నదన్ ప్రహృత్యాంతరధీయతాసురః. ౧౫. తేనేత్థమాహతః క్షత్తర్భగవానాదిసూకరః, నాకంపత మనాక్క్వాపి స్రజాహతఇవ ద్విపః. ౧౬. అథోరుధాసృజన్మాయాం యోగమాయేశ్వరే హరౌ, యాం విలోక్య ప్రజాస్త్రస్తా మేనిరేఽస్యోపసంయమం. ౧౭. ప్రవవుర్వాయవశ్చండాస్తమః పాంసవమైరయన్, దిగ్భ్యో నిపేతుర్గ్రావాణః క్షేపణైః ప్రహితాఇవ. ౧౮. ద్యౌర్నష్టభగణాభ్రౌఘైస్సవిద్యుత్స్తనయిత్నుభిః, వర్షద్భిః పూయవిణ్మూత్రకేశాస్థీని చాసకృత్. ౧౯. గిరయః ప్రత్యదృశ్యంత నానాయుధముచోఽనఘ, దిగ్వాససో యాతుధాన్యః శూలిన్యో ముక్తమూర్ధజాః. ౨౦. బహుభిర్యక్షరక్షోభిః పత్త్యశ్వరథకుంజరైః, ఆతతాయిభిరుత్సృష్టాహింస్రావాచోఽతివైశసాః. ౨౧. ప్రాదుష్కృతానాం మాయానామాసురీణాం వినాశనం, సుదర్శనాస్త్రం భగవాన్ ప్రాయుఙ్క్త దయితం త్రిపాత్. ౨౨. తదాదితేస్సమభవత్సహసా హృది వేపథుః, స్మరంత్యాభర్తురాదేశం స్తనాచ్చాసృక్ప్రసుస్రువే. ౨౩. వినష్టాసు స్వమాయాసు భూయశ్చాభ్యేత్య కేశవమ్, రుషోపగూహమానోఽముం దదృశేఽవస్థితం బహిః. ౨౪. తం ముష్టిభిర్వినిఘ్నంతం వజ్రసారైరధోక్షజః, కరేణ కర్ణమూలేఽహన్ యథాత్వాష్ట్రం మరుత్పతిః. ౨౫. స ఆహతో విశ్వజితాహ్యవజ్ఞయా పరిభ్రమద్గాత్ర ఉదస్తలోచనః, విశీర్ణబాహ్వంఘ్రిశిరోధరోఽపతద్యథా నగేంద్రో లులితో

మానం దాతుం పత్రమేకం త్యక్తం తద్యథా ఇంద్రశ్చిచ్ఛేద. ఛిన్నం చ తత్. యథా ఖే ప్రకాశతే. తద్వత్ప్రకాశమానమిత్యపి సంబంధః. ౧౪. వృక్ణ ఇతి. అరాస్సంత్యస్యేతి అరిచక్రం. తేన బహుధా వృక్ణే ఛిన్నే సతి ప్రత్యేత్య అభిముఖమాగత్య. హరేః ఉరో వక్షః ప్రహృత్య. ౧౫. తేనేతి. మనాగీషత్. నాకంపత. క్వాప్యంగే. ౧౬. అథేతి. అస్య జగతః. ఉపసంయమం ప్రళయం. ౧౭. ప్రవవురితి. పాంసుకృతం తమశ్చ ప్రేరితవంతః. క్షేపణైర్యంత్రైః. ౧౮. ద్యౌరితి. నష్టో భగణో నక్షత్రసమూహో యస్యాం సా. అనేన దైత్యబలాతిరేకాద్బ్రహ్మాదత్తముహూర్తాతిక్రమోఽవగమ్యతే అహ్ని నక్షత్రాణామసంభవాత్. ౧౯. గిరయ ఇతి. నానాయుధాని విముంచంతీతి తథా. యాతుధాన్యశ్చ ప్రదృశ్యంత. ౨౦. బహుభిరితి. ఛింధి భింధీత్యేవం భూతాః. అతివైశసాః అత్యుగ్రాః. వాచః ఉత్సృష్టాః ఇత్యేవమత్ర వాక్యసమాప్తిః. ౨౧. ప్రాదుష్కృతానామితి. ప్రకటితాః మాయాః వినాశయన్ వినాశనమితి పాఠే. యథాస్త్రైవషష్ఠీ. త్రిపాత్ త్రీణి సవనాని పాదా యస్య యజ్ఞమూర్తిరిత్యర్థః. శ్రు. "త్రయోఽస్య పాదా" ఇతి శ్రుతేః. ౨౨. తదేతి. భర్తురాదేశం. స్వపుత్రౌ భగవాన్ హనిష్యతీత్యేవం రూపం. ౨౩. వినష్టాస్వితి. ఉపగూహమానః బాహ్వోరంతరే నిధాయ సంఘట్టయన్. ౨౪. తమితి. అహన్ జఘాన. త్వాష్ట్రం వృత్రం మరుత్పతిరింద్రః. ౨౫. స ఇతి. పరితో భ్రమద్గాత్రం శరీరం యస్య సః. ఉదస్తే

నభస్వతా. ౨౬. క్షితౌ శయానం తమకుంఠవర్చసం కరాళదంష్ట్రం పరిదష్టదచ్ఛదమ్, అజాదయో వీక్ష్య శశంసురాగతా అహో ఇమాం కోను లభేత సంస్థితిమ్. ౨౭. యం యోగినో యోగసమాధినా రహో ధ్యాయంతి లింగాదసతో ముముక్షయా, తస్యైష దైత్యో నిహతః కరేణ వై ముఖం ప్రపశ్యం స్తనుముత్ససర్జహ. ౨౮. ఏతౌ హి పార్షదావస్య శాపాద్యాతావసద్గతిం. పునః కతిపయైః స్థానం ప్రపత్స్యేతే హ జన్మభిః. ౨౯.

దేవా ఊచుః:—

నమోనమస్తే ఽఖిలయజ్ఞతంతవే స్థితౌ గృహీతామలసత్త్వమూర్తయే, దిష్ట్యాహృతోఽసౌ జగతామరుంతుద స్త్వత్పాదభక్త్యా వయమీశ నిర్వృతాః. ౩౦.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

ఏవం హిరణ్యాక్షమసహ్యవిక్రమం సంసాదయిత్వా హరిరాదిసూకరః, జగామ లోకం స్వమఖండితోత్సవం సమీడితః పుష్కరవిష్టరాదిభిః. ౩౧. మయా యథానూక్తమవాది తే హరేః కృతావతారస్య సుమిత్ర చేష్టితం, యథా హిరణ్యాక్ష ఉదారవిక్రమో మహామృధే క్రీడనవన్నిరాకృతః. ౩౨.

శ్రీశుక ఉవాచ:—

ఇతి కౌషారవాఖ్యాతా మాశ్రుత్య భగవత్కథాం, క్షత్తానందం పరం లేభే మహాభాగవతో నృప. ౩౩. అన్యేషాం పుణ్యశ్లోకానా ముద్దామయశసాం కథాం, ఉపశ్రుత్య భవేన్మోదః శ్రీవత్సాంకస్య కిం పునః. ౩౪. యోగజేంద్రం ఝషగ్రస్తం ధ్యాయంతం చరణాంబుజం, క్రోశంతీనాం కరేణూనాం కృచ్ఛ్రతోఽమోచయద్ద్రుతం. ౩౫. తం సుఖారాధ్యమృజుభి రనన్యశరణైర్నృభిః,

---

బహిర్నిర్గతే లోచనే యస్య సః. విశీర్ణాః బాహ్వాదయో యస్య న గేంద్రో మహాద్రుమః. ఉలితః ఉన్మూలితః. నభస్వతా వాయునా. ౨౬. క్షితావితి. సంస్థితిం మృత్యుం. ౨౭. యమితి. అసతః ఆరోపితాత్ లింగాచ్ఛరీరాత్. మోక్తుమిచ్ఛయా వరాహస్య పూర్వపాదయోరేవ కరత్వాత్. కరేణనిహన్నితి. పదా హతఇతి వా అవిరుద్ధం. ౨౯. నమోనమఇతి. అఖిలయజ్ఞానాం తంతవే అతివిస్తారకాయ కారణాయేతి వా. అరుంతుదః మర్మభేత్తా. ౩౦. ఏవమితి. సంసాదయిత్వా హత్వేత్యర్థః. పుష్కరవిష్టరాదిభిః బ్రహ్మాదిభిస్సంస్తుతః. ౩౧. మయేతి. యథానూక్తం గురూక్తమనతిక్రమ్య. మయా అవాది. తే తవ కథితం హే సుమిత్ర విదుర యథా యేన ప్రకారేణ. ౩౨. ఇతీతి. హే నృపపరీక్షిత్. ౩౩. అన్యేషామితి. అన్యేషాం కథాముపశ్రుత్య భక్తిమాత్రేణాసౌ పశూనామపి సులభః అన్యథా దేవానామపి దుర్లభ ఇతి. ౩౪. తత్ర శ్రీభగవత్కథాశ్రవణే కస్యానందో న స్యాదిత్యాహ—ద్వాభ్యాం. యఇతి. ఝషః గ్రాహః. తేన పాదగ్రస్తం క్రోశంతీనాం కరేణూనామితి

కృతజ్ఞః కో న సేవేత దురారాధ్యమసాధుభిః. ౩౬. యో వై హిరణ్యాక్షవధం మహాద్భుతం విక్రీడితం కారణసూకరాత్మనః, శృణోతి గాయత్యనుమోదతే జనో విముచ్యతే బ్రహ్మవధాదపి క్షణాత్. ౩౭. ఏతన్మహాపుణ్యమలం పవిత్రం ధన్యం యశస్యం పదమాయురాశిషాం, ప్రాణేంద్రియాణాం యుధి శౌర్యవర్ధనం నారాయణోఽంతే గతిరంగ శృణ్వతాం. ౩౮.

ఇతిశ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, హిరణ్యాక్షవధో నామైకోనవింశోఽధ్యాయః.

వింశోఽధ్యాయః.

శౌనక ఉవాచ:—

మహీం ప్రతిష్ఠామధ్యాస్య సౌతే స్వాయంభువో మనుః, కాన్యన్వతిష్ఠద్ద్వారాణి మార్గాయావరజన్మనామ్. ౧. క్షత్తా మహాభాగవతః కృష్ణస్యైకాంతికస్సుహృత్, యస్తత్యాజాగ్రజం కృష్ణే సాపత్యమఘవానితి. ౨. ద్వైపాయనాదనవమో మహిత్వే తస్య దేహజః, సర్వాత్మనా శ్రితః కృష్ణం తత్పరాంశ్చాప్యనువ్రతః. ౩. కిమన్వపృచ్ఛన్మైత్రేయం విరజాస్తీర్థసేవయా, ఉపగమ్య కుశావర్త ఆసీనం తత్త్వవిత్తమం. ౪. తయోస్సంవదతోస్సూత ప్రవృత్తాః హ్యమలాః కథాః, ఆపో గాం

కృపాళుత్వముక్తం సంకటాదమోచయత్. ౩౬. య ఇతి. కారణేన పృథివ్యుద్ధరణాదినా సూకరరూపస్య. ౩౭. ఏతదితి. ఏతద్ధరేర్విక్రీడితం శృణ్వతాం. అంతే శ్రీనారాయణో గతిర్భవతి. మహాపుణ్యం స్వర్గాదిఫలప్రదం అలం పవిత్రం. అతిశయేన శుద్ధిదం ధన్యం ధనావహం. యశస్యం కీర్తికరం. ఆయుషశ్చ ఆశిషాం చ పదం స్థానం పరిత్రాణం వా ప్రాణినామింద్రియాణాం చ పదం అంగ హే నృప. ౩౮.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, ఏకోనవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. వింశే వరాహజన్మాది వ్యవధానాదథాదితః, సర్గోఽనుస్మర్యతే వక్తుమన్వయం ప్రస్తుతం మనోః. మహీమితి. ప్రతిష్ఠాం స్థానం అధ్యాస్య ప్రాప్య. సౌతే సూతస్య రోమహర్షణస్య పుత్ర. అవరం అర్వాచీనం. జన్మ యేషాం తేషాం ఈశ్వరేతి నానాం. మార్గాయ నిర్గమాయ. కాని చిద్ద్వారాణి కృతవాన్. అర్వాచీనాన్ ప్రాణినః. కైరుపాయైః సృష్టవానిత్యర్థః. ౧. విదురమైత్రేయసంవాదేనైవ ఏతత్ జ్ఞాస్యత ఇతి తమేవ సంవాదం. ప్రష్టుమాహ—పంచభిః క్షత్తేతి. శ్రీకృష్ణ సుహృత్త్వే హేతుః. య ఇతి. దుర్యోధనాదిభిరపత్యైస్సహితం. అగ్రజం ధృతరాష్ట్రం. అఘవాన్ కృతాపరాధ ఇతి హేతోః. శ్రీకృష్ణోక్తమంత్రానాదరాత్. యస్తత్యజ. ౨. ద్వైపాయనాదితి. అనవమః అన్యూనః. మహత్వే మహిమని. ౩. కిమితి. కుశావర్తే గంగాద్వారే యత్కిమప్యపృచ్ఛత్. ౪. కిం తదితి

గాఇవాఘఘ్న్యో హరేః పాదాంబుజాశ్రయాః. ౫. తా నః కీర్తయ భద్రం తే కీర్తన్యోదారకర్మణః, రసజ్ఞః కోను తృప్యేత హరిలీలామృతం పిబన్. ౬. ఏవముగ్రశ్రవాః పృష్టఋషిభిర్నైమిశాయనైః, భగవత్యర్పితాధ్యాత్మస్తానాహ శ్రూయతామితి.

శ్రీశుక ఉవాచ.—

హరేర్ధృతక్రోడతనోస్స్వమాయయా నిశమ్య గోరుద్ధరణం రసాతలాత్, లీలాం హిరణ్యాక్షమవజ్ఞయా హతం సంజాతహర్షో మునిమాహ భారతః. ౮.

విదుర ఉవాచ:—

ప్రజాపతిపతిస్సృష్ట్వా ప్రజాసర్గే ప్రజాపతీన్, కిమారభత మే బ్రహ్మన్ ప్రబ్రూహ్యవ్యక్తమార్గవిత్. ౯. యే మరీచ్యాదయో విప్రాః యస్తు స్వాయంభువో మనుః, తే వై బ్రహ్మణ ఆదేశాత్కథమేతదభావయన్. ౧౦. సద్వితీయాః కిమసృజన్ స్వతంత్రా ఉత కర్మసు, ఆహోస్విత్సంహతాస్సర్వ ఇదం స్మ సమకల్పయన్. ౧౧.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

దైవేన దుర్వితర్క్యేణ పరేణానిమిషేణ చ, జాతక్షోభాద్భగవతో మహానాసీద్గుణత్రయాత్. ౧౨. రజఃప్రధానాన్మహతస్త్రిలింగో దైవచోదితాత్, జాత

చేత్తత్రాహ—తయోరితి. అఘఘ్న్యః కథాః హే సూత ప్రవృత్తాః. ౫. తా ఇతి. కీర్తన్యాని కీర్తనార్హాణి. ఉదారాణి కర్మాణి. యస్య శ్రీహరేః. ౬. ఏవమితి. ఏవమితి వ్యాసవాక్యం. ఉగ్రశ్రవాః రోమహర్షణస్య పుత్రః. నైమిశాయనమాశ్రయో యేషాం తైః. అర్పితం అధ్యాత్మం మనో యేన సః. ౭. హరేరితి. గోరుద్ధరణం వసుధోద్ధరణమ్. లీలాం హిరణ్యాక్షం చావజ్ఞయా హతం. నిశమ్య. భారతః విదురః. ౮. ప్రజాపతిపతిరితి. యస్మాత్త్వమవ్యక్తమార్గవిత్. బ్రహ్మణో వా విశేషణం. ౯. యఇతి. ఏతత్ జగత్. అభావయన్ ఉత్పాదయామాసుః. ౧౦. సద్వితీయా ఇతి. సద్వితీయాస్సభార్యాః స్వతంత్రా వా భార్యానపేక్షాః. కర్మసు ప్రజాసర్గాదిషు. సంహతాః పరస్పరానపేక్షాః. ఇదం జగత్. ౧౧. బ్రహ్మన్ కిమారభతేతి ప్రశ్నస్య. దక్షాదీన్ సృష్టవానిత్యుత్తరం వక్తుం పూర్వోక్తాం సృష్టిమనుస్మారయతి—సప్తభిః. దైవేనేతి. మన్వాదిప్రశ్నానాం తు ఉత్తరాధ్యాయమారభ్య ఉత్తరం భవిష్యతి. దుర్వితర్క్యేణ దైవేన జీవాదృష్టేన. పరేణ ప్రకృత్యధిష్ఠాత్రా మహాపురుషేణ. అనిమిషేణ కాలేన హేతునా చ. భగవతో నిర్వికారాత్ జాతక్షోభం యద్గుణత్రయం ప్రధానం. తస్మాన్మహానాసీత్. తదుక్తం సాత్త్వతతంత్రే. శ్లో. 'విష్ణోస్తు త్రీణిరూపాణి పురుషాఖ్యాన్యథో విదుః, ప్రథమం మహతస్సృష్టిః ద్వితీయంత్వండసంస్థితమ్, తృతీయం సర్వభూతస్థం తానిజ్ఞాత్వావిముచ్యత' ఇతి. ౧౨. రజ ఇతి. మహతో జాతో భూతాదిరహంకారః. త్రిలింగః త్రిగుణః. రజః ప్రధానాదితి. స్వతః సత్త్వప్రధానస్యాపి మహతః అహంకారోత్పత్తికాలే కార్యానురూపం రజఃప్రధానత్వం భవతీతి భావః. పంచశః పంచతన్మాత్రాణి. మహాభూతాని జ్ఞానేంద్రియాణి. కర్మేంద్రియాణి. తత్తద్దేవతా

స్ససర్జ భూతాదిర్వియదాదీని పంచశః. ౧౩. తాని చైకైకశస్స్రష్టుమసమర్థాని భౌతికం, సంహత్య దైవయోగేన హైమమండమథాసృజన్. ౧౪. సోఽశయిష్టాబ్ధిసలిలమండకోశో నిరాత్మకః, సమగ్రం వర్షసాహస్రమన్వవాత్సీత్తమీశ్వరః. ౧౫. యస్య నాభేరభూత్పద్మం సహస్రార్కోరుదీధితి, సర్వజీవనికాయౌకో యత్ర స్వయమభూత్స్వరాట్. ౧౬. సోఽనువిష్టో భగవతా యశ్శేతే సలిలాశయే, లోకసంస్థాం యథాపూర్వం నిర్మమే సంస్థయా స్వయా. ౧౭. ససర్జ చ్ఛాయయావిద్యాం పంచపర్వాణమగ్రతః, తామిస్రమంధతామిస్రం తమో మోహో మహాతమః. ౧౮. విససర్జాత్మనః కాయం నాభ్యనందం స్తమోమయమ్, జగృహుర్యక్షరక్షాంసి రాత్రిం క్షుత్తృట్సముద్భవాం. ౧౯. క్షుత్తృడ్భ్యాముపసృష్టాస్తే తం జగ్ధుమభిదుద్రువుః, మారక్షతైనం జక్షధ్వమిత్యూచుః క్షుత్తృడర్దితాః. ౨౦. దేవస్తానాహ సంవిగ్నో మామాం జక్షత రక్షత, అహో మే యక్షరక్షాంసి ప్రజా యూయం బభూవిథ. ౨౧. దేవతాః ప్రభయా యాయా దీవ్యన్ప్రముఖతోఽసృజత్,

---

శ్చేతి. పంచ పంచశో వర్గశః. ససర్జేత్యర్థః. ౧౩. తానీతి. భౌతికం హైమమండం. ఏకైకశః ప్రత్యేకం స్రష్టుమసమర్థాని సంతి. సంహత్య సస్పృజుః. ౧౪. సఇతి. అన్వవాత్సీదధిష్ఠితవాన్. ౧౫. యస్యేతి. సహస్రార్కాణామివ ఉరుర్దీధితిర్యస్య. తత్ సర్వజీవనికాయానాం ఓకః స్థానం పద్మం స్వరాట్ బ్రహ్మా. ౧౬. సఇతి. సలిలాశయే గర్భోదకస్యాంతః. శేతే. తేన భగవతానువిష్టోఽధిష్ఠితస్సన్. సః స్వరాట్. స్వయా సంస్థయా. నామరూపాదిక్రమేణ. ౧౭. ససర్జేతి. ఛాయా ప్రభా ప్రతియోగినీ. తయా అబుద్ధ్యేత్యర్థః. యస్త్వబుద్ధికృతః ప్రభోరిత్యుక్తత్వాత్. మహాతమ ఇతి మహామోహస్వరూపమాత్రవివక్షయా. మోహ ఇతి ప్రథమప్రయోగః. ౧౮. తదేవం పూర్వోక్తాం సాధారణాం సృష్టిమనూద్య. తేన చిద్విశేషేణ అసాధారణాం సృష్టిమాహ—విససర్జేత్యాదినా యావదధ్యాయపరిసమాప్తి. తద్విసృష్టం కాయం రాత్రిరూపం. తత ఏవ జాతాని యక్షరక్షాంసి జగృహుః. క్షుత్తృషోస్సముద్భవో యస్యాం తాం. అత్ర చ శ్రు. "యాస్య సా తనూరాసీత్. తామపాహత. సా తమిస్రాభవది"త్యాది శ్రుతిరనుసంధేయా. ౧౯. క్షుదితి. ఉపసృష్టా అభిభూతాః. జగ్ధుం భక్షయితుం. యతో వయం క్షుత్తృడ్భ్యామర్దితాః అతఏవైనం పిబేతేతి కృపయా మారక్షతేత్యేకే. అన్యే తు జక్షధ్వం భక్షయతేత్యబ్రువన్. జక్ష భక్షహసనయోరితి ధాతుః. ౨౦. దేవఇతి. దేవో బ్రహ్మా సంవిగ్నో భీతస్సన్. మాం మాజక్షత నభక్షయత కింతు రక్షత. అహో హే యక్షరక్షాంసి. యూయం మే మమ ప్రజాః పుత్రాః బభూవిథ జాతాః స్థ ఏవముగ్రస్వభావాః. యక్షరక్షాంసి జాతా ఇత్యర్థః. తత్ర యే జక్షధ్వమిత్యూచుః తే యక్షాః. యే తు తం మారక్షతేతి తే రాక్షసా ఇతి జ్ఞేయం. ఏతచ్చ తిర్యగాదిమానవసర్గస్యాప్యుపలక్షణం. ౨౧. దేవతా ఇతి. ప్రభయా దీవ్యన్ ద్యోతమానాః. యాయా దేవతాః ద్యుతిమత్యః సాత్త్వికస్తాస్తాః. ప్రముఖతః ప్రాధాన్యేనాసృజత్. తే దేవాః. దేవతా ఇతి స్త్రీత్వేన నిర్దిష్టానామప్యర్థమాత్రవివక్షయేతి పుంస్త్వేన ప్రతినిర్దేశః. ఏవం యక్షరక్షాంసీత్యత్రాపి విజ్ఞేయం. తేన విసృష్టాం త్యక్తాం ప్రభాం అహః దివసరూపాం

తేఽహారిషు ర్దేవయంతో విసృష్టాం తాం ప్రభామహాః. ౨౨. దేవోఽదేవా౯ జఘనతస్సృజతి స్మాతిలోలుపా౯, త ఏనం లోలుపతయా మైథునాయాభిపేదిరే. ౨౩. తతో హసన్ స భగవానసురైర్నిరపత్రపైః, అన్వీయమానస్తరసా క్రుద్ధో భీతః పరాపతత్. ౨౪. స ఉపవ్రజ్య వరదం ప్రపన్నార్తిహరం హరిం, అనుగ్రహాయ భక్తానామనురూపాత్మదర్శనం. ౨౫. పాహి మాం పరమాత్మంస్తే ప్రేషణేనాసృజం ప్రజాః, తా ఇమా యభితుం పాపా ఉపక్రామంతి మాం ప్రభో. ౨౬. త్వమేకః కిల లోకానాం క్లిష్టానాం క్లేశనాశనః, త్వమేవ క్లేశదస్తేషామనాసన్నపదాం తవ. ౨౭.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

సోఽవధార్యాస్య కార్పణ్యం వివిక్తాధ్యాత్మదర్శనః, విముంచాత్మతనుం ఘోరామిత్యుక్తో విముమోచ హ. ౨౮. తాం క్వణచ్చరణాంభోజాం మదవిహ్వలలోచనాం, కాంచీకలాపవిలసద్దుకూలచ్ఛన్నరోధసమ్. ౨౯. అన్యోన్యశ్లేషణోత్తుంగనిరంతరపయోధరాం, సునాసాం సుద్విజాం స్నిగ్ధహాసలీలావలోకనామ్. 30. గూహంతీం వ్రీడయాత్మానం నీలాలకవరూథినీం, ఉపలభ్యాసురా ధర్మ తాదృశీం ముముహుస్స్త్రియం. ౩౧. అహో రూపమహో ధైర్యమహో అస్యా నవం వయః,

---

సతీం దేవయంతః క్రీడయంతః. అహారిషుః జగృహుః. ౨౨. దేవ ఇతి. అదేవానితి పదవిభాగః. శ్రు. "స జఘనాదసురానసృజతే"తి శ్రుతిః. అతిలోలుపా౯ స్త్రీలంపటా౯. అభిపేదిరే ప్రాప్తాః ౨౩. తత ఇతి. పరాపతత్ అపలాయత. ౨౪. స ఇతి. భక్తేచ్ఛానురూపమాత్మానం దర్శయతీతి తథా అముముపవ్రజ్య. ౨౫. పాహీతి ద్వాభ్యాం ప్రార్థితవా౯ పాహీతి. యభితుం మైథునేన ధర్షయితుం. ౨౬. త్వమితి. లోకానాం జనానాం తవ అనాసన్నా అనాశ్రితాః పాదా యైస్తేషాం. ౨౭. స ఇతి. వివిక్తమసందిగ్ధం అధ్యాత్మదర్శనం పరచిత్తజ్ఞానం యస్య శ్రీహరేః. ఘోరాం కామకశ్మలాం స్వతనుం విముంచేత్యుక్తవానితి శేషః. ఇత్యుక్తశ్చ బ్రహ్మా తాం తనుం విముమోచ సర్వత్ర తనుత్యాగో నామ తత్తన్మనోభావత్యాగో వివక్షితః. గ్రహణం చ తత్తద్భావాపత్తిరితి ద్రష్టవ్యం. శ్రు. "సాహోరాత్రయోః సంధిరభవది"తి శ్రుతేః. సా చ తేన విసృష్టా తనుస్సాయంతనీ సంధ్యా బభూవ సా చ కామోద్రేకవేళా అసురాశ్చ రాజసత్వాత్ స్త్రీలంపటాః. ౨౮. అతస్తాం సంధ్యామేవ స్త్రియం కల్పయిత్వా తే సంమోహం ప్రాప్తా ఇత్యాహ—తామిత్యాదినా త్రిభిః. నూపురాభ్యాం క్వణతీ చరణాంభోజే యస్యాస్సా మదేన విహ్వలే లోచనే యస్యాస్సా కాంచీకలాపేన విలసద్దుకూలం. తేన ఛన్నం రోధః కటితటం యస్యాస్సా. ౨౯. అన్యోన్యేతి. అన్యోన్యశ్లేషణేన ఉపమర్దనహేతునా. ఉత్తుంగౌ నిరంతరౌ పయోధరౌ యస్యాః. సుద్విజాం సుదతీం స్నిగ్ధో హాసో లీలావలోకనం యస్యాస్సా. 30. గూహంతీమితి. గూహంతీం వస్త్రాంతేనావృణ్వానాం నీలానామలకానాం వరూథః స్తోమో యస్యాః విద్యతే తాం. హే ధర్మవి

మధ్యే కామయమానానామకామేవ విసర్పతీ. ౩౨. వితర్కయంతో బహుధా తాం సంధ్యాం ప్రమదాకృతిం, అభిసంభావ్య విస్రంభాత్పర్యపృచ్ఛన్ కుమేధసః. ౩౩. కాసి కస్యాసి సుశ్రోణి కో వార్థస్తేఽత్ర భామిని, రూపద్రవిణపణ్యేన దుర్భగాన్నో విబాధసే. ౩౪. యా వా కాచి త్వమబలే దిష్ట్యా సందర్శనం తవ, ఉత్సునోషీక్షమాణానాం కందుకక్రీడయా మనః. ౩౫. నైకత్ర తే జయతి శాలిని పాదపద్మం ఘ్నంత్యా ముహుః కరతలేన పతత్పతంగం, మధ్యం విషీదతి బృహత్ స్తనభారభీతం శ్రాంతా చ దృష్టిరమలస్సుశిఖాసమూహః. ౩౬. ఇతి సాయంతనీం సంధ్యామసురాః ప్రమదాయతీమ్, ప్రలోభయంతీం జగృహుర్మత్వా మూఢధియః స్త్రియమ్. ౩౭. ప్రహస్య భావగంభీరం జిఘ్రన్నాత్మానమాత్మనా, కాంత్యా ససర్జ భగవాన్ గంధర్వాప్సరసాం గణాన్. ౩౮. విససర్జ తనుం తాం వై జ్యోత్స్నాం కాంతిమతీం ప్రియామ్, త ఏవ చాదదుః ప్రీత్యా విశ్వావసుపురోగమాః. ౩౯. సృష్ట్వా భూతపిశాచాంశ్చ భగవానాత్మతంద్రిణా, దిగ్వాససో ముక్తకేశాన్వీక్ష్య చామీలయద్దృశౌ. ౪౦. జగృహుస్తద్విసృష్టాం తాం జృంభణాఖ్యాం తనుం ప్రభోః, నిద్రామింద్రియవిక్లేదో యయా భూతేషు దృశ్యతే. ౪౧. యేనోచ్ఛిష్టాన్ ధర్షయం

దుర. తాదృశీం స్త్రియం ఉపలభ్య మత్వా. ౩౨. సంమూఢానాం విభావనక్రమమాహ — వితర్కయంత ఇతి. అభిసంభావ్య. సత్కృత్య విస్రంభాత్ ప్రణయాత్. కుబుద్ధయః. ౩౩. తే తాం పప్రచ్ఛుః కాసీత్యాదిత్రిభిః. కాసి జాత్యా కా త్వం? కస్య వా కన్యా? హే. భామిని కోపనే. రూపమేవ ద్రవిణం అనర్ఘ్యం వస్తు. తదేవ పణ్యం క్రయార్హం. తేన తదసమర్పణేన విబాధసే. ౩౪. యేతి. కిం జాతికులాదిప్రశ్నేన. యా వా కా వాచిద్భవతు దిష్ట్యైవం తావద్భద్రంజాతం. యత్తవ దర్శనం నామ. కింతు కేవలం నః మనః ఉత్సునోషి మథ్నాసి. ౩౫. క్షుభితచిత్తానాం వాక్యం. నైకత్రేతి. హే శాలిని శ్లాఘ్యే. ఏకత్ర న జయతి న స్థిరీభవతి. యద్వా — నైకత్ర అనేకగతివిలాసేషు. జయతి సర్వోత్కర్షేణ వర్తతే. పతత్పతంగం ఉచ్ఛలంతం కందుకం బృహతోర్మహతోః స్తనయోర్భారాద్భీతం. తవ కృశం మధ్యం. విషీదతి శ్రామ్యతి. శ్రాంతా మందమేవ ప్రసరతి. సుశిఖాసమూహః. శోభనః కేశకలాపః. పాఠాంతరే. సుశిఖాః శోభనకేశాన్వికీర్యమాణాన్ సమూహం బధానేతి. అత్ర చాస్తంగచ్ఛన్ సూర్యఏవ పతత్పతంగః. మేఘవిచ్ఛేదో మధ్యవిషాదః. తారకారూపా దృష్టిః తమ ఏవ కేశా ఇత్యూహ్యం. ౩౬. ఇతీతి. ప్రమదేవ ఆచరంతీం స్త్రియం మత్వా జగృహుః. ౩౭. ప్రహస్యేతి. ప్రహస్యాత్మానమాత్మనా జిఘ్రన్. కాంత్యా సౌందర్యేణ ప్రహసన్. ఆత్మావఘ్రాణం చ సౌందర్యానుభవచాతుర్యవికారః. ౩౮. విససర్జేతి. జ్యోత్స్నాం చంద్రికారూపాం. త ఏవ గంధర్వాదిగణాః. విశ్వావసుః పురోగమో ముఖ్యో యేషు గణేషు ౩౯. సృష్ట్వేతి. ఆత్మనస్తంద్రిణా ఆలస్యేన. సృష్ట్వా తాంశ్చ నగ్నాన్ ముక్తకేశాన్ వీక్ష్య. నేత్రే నిమీలితవాన్. ౪౦. జగృహురితి. ఇంద్రియాణాం విక్లేదః స్రావో యయా. తాం నిద్రాం ప్రచక్షతే. ౪౧. యేనేతి. యేనేంద్రియవిక్లేదేన హేతునా. ఉచ్ఛిష్టాంశ్చ సతః ధర్షయంతి. భ్రాంతాన్ కుర్వంతి. తం భూతా

తి తానున్మాదాన్ ప్రచక్షతే, ఊర్జస్వంతం మన్యమానఆత్మానం భగవానజః. ౪౨. సాధ్యాన్ గణాన్ పితృగణాన్ పరోక్షేణాసృజత్ప్రభుః, తఆత్మసర్గం తత్కాయం పితరః ప్రతిపేదిరే. ౪౩. సాధ్యేభ్యశ్చ పితృభ్యశ్చ కవయో యద్వితన్వతే, సిద్ధవిద్యాధరాంశ్చైవ తిరోధానేన సోఽసృజత్. ౪౪. తేభ్యోఽదదాత్తమాత్మానమంతర్ధానాఖ్యమద్భుతమ్, సకిన్నరాన్కింపురుషాన్ప్రభుః ప్రత్యాత్మ్యేనాసృజత్. ౪౫. మానయన్నాత్మనాత్మానమాత్మాభాసం విలోకయన్, తే తు తం జగృహూరూపం త్యక్తం యత్పరమేష్ఠినా. ౪౬. మిథునీభూయ గాయంతస్తమేవోషసి కర్మభిః, దేహేన వై భోగవతా శయానో బహుచింతయా. ౪౭. సర్గేఽనుపచితే క్రోధాదుత్ససర్జ హతద్వపుః, యేఽహీయంతాముతః కేశా అహయస్తేంగ జజ్ఞిరే. ౪౮. సర్పాః ప్రసర్పతః క్రూరా నాగాభోగోరుకంధరాః, సఆత్మానం మన్యమానః కృతకృత్యమివాత్మభూః. ౪౯. తదా మనూన్ ససర్జాంతే మనసా లోకభావనాన్, తేభ్యస్సోఽప్యసృజత్స్వీయం పురం పురుషమాత్మనః. ౫౦. తాన్ దృష్ట్వా యే పురా సృష్టాః ప్రశశంసుః ప్రజాపతిం, అహో బత జగత్స్రష్టస్సుకృతం బత తే కృతం. ౫౧. ప్రతిష్ఠితాః క్రియా యస్మిన్ సాకమన్నమదామహే, తపసా

దిగణం ఉన్మాదం ప్రచక్షతే ఏవం తంద్రీజృంభికానిద్రోన్మాదహేతుత్వేన భూతాదీనాం తనూనాం చ చాతుర్విధ్యముక్తం. ఊర్జస్వంతం అన్నమదంతం. ౪౨. సాధ్యానితి. పరోక్షేణ అదృశ్యరూపేణ. ఆత్మనస్సర్గో యస్మాత్తం. ౪౩. సాధ్యేభ్య ఇతి. యత్ యేన కాయేన సంప్రదానత్వనిమిత్తేన కవయః కర్మకోవిదాః. సాధ్యేభ్యః పితృభ్యశ్చ పితృరూపేభ్యః వితన్వతే శ్రాద్ధాదినా హవ్యం కవ్యం చ దదతి. తిరోధానేనాదృశ్యత్వేన. ౪౪. తేభ్య ఇతి. తమప్యంతర్ధానశక్తిం ప్రత్యాత్మ్యేన ప్రతిబింబేన. ౪౫. మానయన్నితి. ఆత్మాభాసం ప్రతిబింబం ఆత్మనా. ఆత్మనః మానో నామ. ప్రతిబింబదర్శనః సుందరస్య. శిరఃకంపాదిచేష్టా. ౪౬. మిథునీభూయేతి. అత ఏవ తత్సృష్టానాం మిథస్సంమానేన నిత్యం మిథునీభావః. తత్ప్రతిబింబరూపం కర్మభిః తత్పరాక్రమానువర్ణనైః భోగః ఆభోగో విస్తారః. పాదాదిప్రసారవతా దేహేన. ౪౭. సర్గ ఇతి. అనుపచితే వృద్ధిమప్రాప్తే తద్భోగం క్రోధాది యుక్తం. అముతః అముష్మాత్ దేహాత్. యే కేశాః అహీయంత ప్రచ్యుతాః. తే అహయో జాతాః. ౪౮. సర్పా ఇతి. ప్రసర్పతః పాదాద్యాకుంచనైః ప్రచలతః అముష్మాత్సర్పాః. అత ఏవ అగా న భవంతీతి నాగాః. అతివేగవంత ఇత్యర్థః. భోగవతో జాతత్వాచ్చ భోగేన ఫణేనోర్వీ విస్తీర్ణా కంధరా. యేషాం సర్వే చ తత్తో[illegible]ధయో నా[illegible]రాః. తేషాం చావాంతరజాతిభేదాః. సర్పసిద్ధాంతే. ప్రసిద్ధాః. యదా మన్యమానోఽభూత్. ౪౯. తదేతి. తదా మనూన్ ససర్జ. తేభ్యస్స్వీయం పురుషాకారం పురం దేహం వ్యసృజత్ దదౌ. ౫౦. తానితి. తాన్ మనూన్. తే త్వయా కృతం సుకృతం పుణ్యం. ౫౧. సుకృతత్వమాహుః — ప్రతిష్ఠితా ఇతి. యస్మిన్మనుసర్గే. క్రియాః అగ్నిహోత్రాద్యాః అతో యస్మిన్ సర్వే వయం సాకం సహ అన్నం హవిర్భాగాది. అదామ భక్షయామ. హే బ్రహ్మన్. మనుసృష్టిముక్త్వా ఋషీణాం సృష్టి

విద్యయా యుక్తో యోగేన సుసమాధినా. ౫౨. ఋషీనృషిర్హృషీకేశస్ససర్జాభిమతాః ప్రజాః, తేభ్యశ్చైకైకశస్స్వస్య దేహస్యాంశమదాదజః. ౫౩. యత్తత్సమాధియోగర్ధితపోవిద్యావిరక్తిమత్. ౫౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, వింశోఽధ్యాయః.

ఏకవింశోఽధ్యాయః.

విదుర ఉవాచ:—

స్వాయంభువస్య చ మనోర్వంశః పరమసమ్మతః, కథ్యతాం భగవన్ యత్ర మైథునేనైధిరే ప్రజాః. ౧. ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ సుతౌ స్వాయంభువస్య వై, యథాధర్మం జుగుపతుస్సప్తద్వీపవతీం మహీమ్. ౨. తస్య వై దుహితా బ్రహ్మన్ దేవహూతిరితి శ్రుతా, పత్నీ ప్రజాపతేరుక్తా కర్దమస్య త్వయానఘ. ౩. తస్యాం స వై మహాయోగీ యుక్తాయాం యోగలక్షణైః, ససర్జ కతిధా వీర్యం తన్మే శుశ్రూషవే వద. ౪. రుచిర్యో భగవాన్ బ్రహ్మన్ దక్షో వా బ్రహ్మణస్సుతః, యథా ససర్జ భూతాని లబ్ధ్వా భార్యాం చ మానవీమ్. ౫.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

ప్రజాస్సృజేతి భగవాన్ కర్దమో బ్రహ్మణోదితః, సరస్వత్యాం తపస్తేపే సహస్రాణాం సమా దశ. ౬. తతస్సమాధియుక్తేన క్రియాయోగేన కర్దమః, సంప్రపేదే హరిం భక్త్యా ప్రపన్నవరదాయినమ్. ౭. తావత్ప్రసన్నో భగవాన్ పుష్కరాక్షః కృతే

మాహ. విద్యా ఉపాసనా తయా చ యోగోఽత్ర ఆసనాదిః తేన చ సుసమాధిః వైరాగ్యైశ్వర్యాది యుక్తః సమాధిః తేన చ. యుక్తః. ౫౨. ఋషీనితి. హృషీకేశః. స్వవశేంద్రియస్సన్. ఋషిః బ్రహ్మా ఋషీన్ ప్రజాస్ససర్జ. ౫౩. కింతద్దేహం యస్యాంశమదాదిత్యత ఆహ—యదితి. సమాధిశ్చ యోగశ్చ ఐశ్వర్యం చ తపశ్చ విద్యా చ విరక్తిశ్చ విద్యంతే యస్మిన్ తత్. ౫౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, వింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ఏకవింశే తపోవిద్యాతోషితేన తు విష్ణునా, కర్దమస్య మనోః పుత్ర్యా వివాహఘటనోచ్యతే. స్వాయంభువస్యేతి. ఏధిరే ఏధాంచక్రిరే. ౧. ప్రియవ్రతేతి. ధర్మం మహీం చ యథా జుగుపతుః రరక్షతుః. తస్యైవదేతి తృతీయేనాన్వయః. ౨. తస్యేతి. తస్య మనోః. ౩. తస్యామితి. యోగస్య లక్షణైర్యమాదిభిర్యుక్తాయాం. కతిధా వీర్యం ససర్జ పుత్రానుత్పాదయామాసేత్యర్థః. ౪. రుచిరితి. మనోః కన్యామాకూతిం ప్రసూతిం చ భార్యాం లబ్ధ్వా. యథా భూతాని ససర్జ తన్మే వదేతి చకారస్యార్థః. ౫. ప్రజా ఇతి. సహస్రాణాం సమాః దశసహస్రాణి సంవత్సరానిత్యర్థః. ౬. తత ఇతి. తతస్స తస్మింస్తపసి క్రియాయోగేన పూజాప్రకారేణ. సంప్రపేదే సిషేవే. ప్రపన్నేభ్యో భక్తేభ్యో వరదాతారం. ౭. తావదితి. శబ్దైకవేద్యం యద్వపుస్త

యుగే, దర్శయామాస తం క్షత్తః శాబ్దం బ్రహ్మ దధద్వపుః. ౮. స తం విరజమర్కాభం సితపద్మోత్పలస్రజమ్, స్నిగ్ధనీలాలకవ్రాతవక్త్రాబ్జం విరజాంబరమ్. ౯. కిరీటినం కుండలినం శంఖచక్రగదాధరమ్, శ్వేతోత్పలక్రీడనకం మనస్స్పర్శస్మితేక్షణమ్. ౧౦. విన్యస్య చరణాంభోజమంసదేశే గరుత్మతః, దృష్ట్వా ఖేఽవస్థితం వక్షశ్శ్రియం కౌస్తుభకంధరమ్. ౧౧. జాతహర్షోఽపతన్మూర్ధ్నా క్షితౌ లబ్ధమనోరథః, గీర్భిస్త్వభ్యగృణాత్ప్రీతిస్వభావాత్మా కృతాంజలిః. ౧౨.

కర్దమ ఉవాచ:—

జుష్టం బతాద్యాఖిలసత్త్వరాశేః సాంసిద్ధ్యమక్ష్ణోస్తవ దర్శనాన్నః, యద్దర్శనం జన్మభిరీడ్య సద్భిరాశాసతే యోగినో రూఢయోగాః. ౧౩. **యే** మాయయా మోహితచేతసస్త్వత్పాదారవిందం భవసింధుపోతమ్, ఉపాసతే కామలవాయ తేషాం రాసీశ కామాన్నిరయేఽపి యే స్యుః. ౧౪. తథాపి చాహం పరివోఢుకామః సమానశీలాం గృహమేధధేనుమ్, ఉపేయివాన్మూలమశేషమూలం దురాశయః కామదుఘాంఘ్రిపస్య. ౧౫. ప్రజాపతేస్తే వచసాధీశ తంత్ర్యా లోకః కిలాయం కామహతోఽనుబద్ధః, అహం చ లోకానుగతో వహామి బలిం చ శుక్లాని

తన్మయం వపుః దధత్ తం ప్రత్యాత్మానం దర్శయామాస. ౮. స ఇతి. స కర్దమస్తం ఖేఽవస్థితం దృష్ట్వా మూర్ధ్నా క్షితావపతత్. గీర్భిశ్చాభ్యగృణాదితి చతుర్థేనాన్వయః. పద్మోత్పలే దివారాత్రి వికసితే. సితానాం. పద్మానాం. ఉత్పలానాం చ స్రగ్యస్య తం. స్నిగ్ధాః నీలాశ్చ యే అలకాః. తేషాం వ్రాతః వక్త్రాబ్జే యస్య. ౯. కిరీటినమితి. శ్వేతోత్పలం క్రీడనకం యస్య. మనస్స్పర్శం మనస్యానందజనకం స్మితం ఈక్షణం చ యస్య. ౧౦. విన్యస్యేతి. వక్షసి శ్రీర్యస్య కౌస్తుభం కంధరాయాం యస్య. ౧౧. జాతేతి. ప్రీతిరేవ స్వభావః స్వతస్సిద్ధో ధర్మో యస్య తథావిధః ఆత్మా మనో యస్య. ౧౨. శ్లో. శ్రీధరీయః. త్వామృతే పరమానందం ధిగన్యవరకాముకమ్, తథాపి కృపణం మామనుగృహాణ వరదానతః. జుష్టమితి. బతేతి. బతేతి హర్షే. హే ఈడ్య, నోఽస్మాభిః. సమగ్రసత్త్వనిధేః తవ దర్శనాదద్య అక్ష్ణోస్సాంసిద్ధ్యం సాఫల్యం. జుష్టం సేవితం త్వద్దర్శనమేవ హి మహాఫలమిత్యుపపాదయతి. యస్య తవ దర్శనం సద్భిరుత్తరోత్తరమాపాదితప్రకర్షైః సంపాదితశ్రైష్ఠ్యైర్జన్మభిః రూఢో ధీకర్మలో యోగో యైస్తేఽపి. ౧౩. సకామభక్తాన్ విగర్హయన్నాహ—య ఇతి. హే ఈశ నిరయేఽపి యే స్యుస్తేషాం. కామానాం లవాయ. యే త్వన్మాయయా నష్టబుద్ధయః తవపాదోపాసతే. త్వం తు తేషాం తాన్ కామానపి రాసి దదాసి. ౧౪. యస్సకామాన్నిందామి సోఽహమపి తాదృశ ఏవేత్యాహ—తథాపీతి. గృహమేధః గృహాశ్రమః. తత్ర ధేనుం త్రివర్గదోగ్ధ్రీం భార్యాం. పరివోఢుం కామః పరిణేతుమిచ్ఛన్. కామదుఘాంఘ్రిపస్య కల్పద్రుమస్య తవ. మూలం అంఘ్రిం. ఉపేయివాన్ ఉపగతోఽస్మి నను కామార్థం. అన్యత్కిమప్యుపాస్యతాం—న. యతో అశేష పురుషార్థమూలమేతదేవ. ౧౫. నను తర్హి ముక్త్యర్థమేవ కిం న భజసి. అనధికారాదిత్యాహ—ప్రజాపతేరితి. హే అధీశ యస్త్వం ప్రజాపతిః. తస్య తే వచసా తంత్ర్యా అయం కామహతో లోకః. పశువద్బద్ధః హే శుక్ల ధర్మమూర్తే. అహం చకిలలో

మిషాయ తుభ్యమ్. ౧౬. లోకాంశ్చ లోకానుగతాన్పశూంశ్చ హిత్వాశ్రి
తాస్తే చరణాతపత్రమ్, పరస్పరం త్వద్గుణవాదశీధుపీయూష నిర్వాపితదేహ
ధర్మాః. ౧౭. నైవాయురేషా మజరభ్రిమిస్తే త్రయోదశారం త్రిశతం*షష్టిపర్వ,
షణ్నేమ్యనంత చ్ఛదియ త్త్రినాభి కరాళస్రోతో జగదాచ్ఛిద్య ధావత్. ౧౮. ఏక
స్త్వయం యోఽజగతస్సిసృక్షయా ద్వితీయయాత్మన్నధియోగమాయయా,

కానుగతః అతస్తుభ్యం బలిం వహామి. కర్మమయీం త్వదాజ్ఞామనువర్తయే అనిమిషాయ కాలాత్మనే.
తదర్థం భార్యాం చేచ్ఛామీతి చకారస్యార్థః. ౧౬. న కేవలం లోకానుగతో వహామి. కింతుబు
ణత్రయతారణార్థమితికిలేత్యుక్తం అనిమిషాయేత్యనేన కాలాత్మకాత్త్వత్తో భీతస్సన్ కర్మకరోమీ
త్యుక్తం. ఏతదుభయం త్వద్భక్తానాం నాస్తీత్యాహ—ద్వాభ్యాం. లోకానితిలోకాన్ కామాదిభూ
తాన్. తాననుసృతాన్ పశూంశ్చ. వివేకే సత్యపి. పునః కర్మజడాన్ మాదృశాన్ హిత్వాఽ
నాదృత్య. తే తవ చరణరూపమాతపత్రిమాశ్రితాః. తానేవాహ—త్వద్గుణానాం వాదః కథనం
తదేవ శీధు, సంసారక్లేశవిస్మారకత్వాత్. పీయూషం జరామరణనివర్తకత్వాత్. రుచికరత్వాచ్చ. తేన
నిర్వాపితాః విలోపితాః. దేహధర్మాః క్షుత్పిపాసాదయోయైస్తేషామిత్యుత్తరేణాన్వయః. ౧౭. నేతి.
తవ యత్త్రినాభి కాలచక్రం. తజ్జగదాచ్ఛిద్య ఆకృష్య. ధావదపి తేషాం త్వద్భక్తానాం. ఆయు
రాచ్ఛిద్య ధావన్నభవతి. కథం భూతం. అజరం అక్షరం యద్భ్రిమ్. తస్మిన్నక్షరరూపే భ్రమిః
భ్రమణం. భ్రమవదితి వక్తవ్యే. భ్రమణశీలత్వాదుపచారేణ భ్రమిరిత్యభేదేన నిర్దేశః. అధిక
మాసేన సహ త్రయోదశమాసాః. అరాయస్య తత్. త్రిశతం షష్టిశ్చాహోరాత్రాణి పర్వాణి
యస్య శతశబ్దేవి భక్తేరలుగార్షః. షడృతవో నేమయో యస్య. అనంతాః క్షణలవాదయః
ఛదాఃపత్రాణి యస్య పత్రాకారాధారాయస్య సంతీతి. త్రీణి చాతుర్మాస్యాని. నాభయో రంధ్రాణి
యస్య కరాళస్రోతస్తీవ్రవేగం ఏతైర్విశేషణైరేవ సంవత్సరాత్మకం చక్రముక్తమితి ద్రష్ట
వ్యమ్. ౧౮. నను నిరుపాధిముదాసీనం మాం కిం యాచసే సత్యం—తథాపి మాయయా విశ్వసృష్ట్యా
దికర్తృత్వాత్త్వమేవ యాచ్యఇత్యాహ—ఏక ఇతి. స్వయమేకఏవ సన్నపి ఆత్మన్యధికృతయా.

వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్యా.

నను బ్రహ్మరుద్రాదిషు బహుషు సత్స్వపి తాననాదృత్య మత్స్యాదయూలమేవ కిం విశేషేణో
పేయివానిత్యాశంకాయాం కశ్చిత్ ధ్యేయః. శ్రు. “కారణం తు ధ్యేయ” ఇతి శ్రుత్యైవ ప్రశ్నో
త్తరరూపేణ జగత్కారణస్యైవోపాస్యత్వాభిధానాత్ జగత్కారణభూతస్త్వమేవోపాస్య
ఇత్యభిధాస్యన్ తావత్కారణత్వ ముపపాదయతి—ఏక ఇతి. స్వయమేకస్సన్ ఏకశబ్దేన. శ్రు. “సదే
వసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్. ఏకమేవాద్వితీయమి”తి కారణత్వపరా శ్రుతిః స్మారితా. తథాచాయ
మర్థః సృష్టేః ప్రాక్ ఏకఏవ నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిత్కాలశరీరకస్సన్ ఉపాదాన
త్వేన విద్యమానః. అత్రాపి శ్రుతావివ ఏవకారార్థగర్భమిదం. ఏకఏవ ఉపాదానకారణాంతరశూ
న్యః ఏకత్వం చ సృష్ట్యనంతరభావినామరూపవిభాగనిబంధనబహుత్వప్రతిబంధినామరూప విభా
గాభావాదీనామేవ వివక్షితం న తు ప్రకృతిపురుషాదిరాహిత్యం ఏక ఇత్యద్వితీయమిత్యస్యాప్య
పలక్షణం. తథా చ నిమిత్తకారణాంతరశూన్యస్సన్ ఇత్యనేన కారణత్వేనావస్థితస్య ప్రమాణసం

సృజస్యదః పాసి పునర్గ్రసిష్యసే యథోర్ణనాభిర్భగవన్ స్వశక్తిభిః. ౧౯. నైతద్బతాధీశపదం తవేప్సితం యన్మాయయా నస్తనుషే భూతసూక్ష్మమ్, అనుగ్రహాయాస్త్వపి యర్హి మాయయా లసత్తులస్యా భగవాన్విలక్షితః. ౨౦. తం త్వా

యోగమాయయా హేతునా యాః స్వీకృతాస్స్వశక్తయః. సత్త్వాద్యాః తాభిః. అహో విశ్వం స్వవ్యతిరిక్తసాధనానపేక్షత్వే దృష్టాంతః—యథేతి. ౧౯. యద్యపి మాయికత్వాత్త్వద్భక్తేభ్యో విషయసుఖం దాతుం నేచ్ఛసి. తథాప్యస్మదభిప్రాయానుసారేణ తత్సంపాదయేత్యాహ—నేతి. హే అధీశ నోఽస్మాకం భజతాం భూతసూక్ష్మరూపపదం శబ్దాదివిషయసుఖం మాయయా తనుషే విస్తారయసీతి యదేతత్. తత్తవేప్సితం న భవతి. తథాప్యస్మదనుగ్రహాయాస్తు ఋణత్రయాపక్రమణానంతరమేవ. అపవర్గాయ భవత్విత్యర్థః. యర్హి యతః. మాయయా పరిచ్ఛిన్న ఇవ లసంత్యా తులస్యా యుక్తస్త్వం విలక్షితోఽపి. ఏవంభూతస్య తవ దర్శనం యతో భుక్తిముక్తిప్రదమిత్యర్థః. ౨౦. తమితి. తం

బంధాన్ హ్యత్వరూప సత్తాయోగత్వకథనాద సత్కార్యవాదో నిరస్తః. ఏకమిత్యనేన ఉపలక్షితా ద్వితీయపదేన చోపాదానత్వనిమిత్తత్వోపయుక్త సర్వశక్తిత్వ సర్వజ్ఞత్వాదయో ధర్మాః ఆక్షిప్యంతే ఏవం చ మృత్కులాలయోరివ నిమిత్తోపాదానయోర్భేద ఏవ నాభేద ఉపపద్యత ఇతి శంకాపరాస్తా. మృద స్త్వజ్ఞత్వాత్ కులాలస్యాసర్వశక్తిత్వాచ్చ నిమిత్తత్వోపాదానత్వయోరుభయోరపి మృత్కులాలయోరన్యతరస్మిన్ అసంభవః. ఇహ తు బ్రహ్మణః "పరాస్యశక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ. యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద" త్తిసర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాది అనంతకల్యాణగుణాకరత్వేన కీర్తితస్యైకస్యైవోపాదానత్వం నిమిత్తత్వం చోభయమప్యుపపన్నతరమేవ. ఏవ చ నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టత్వాకారేణోపాదానత్వేన ప్రకృతిపురుషకాలనియంతృత్వాకారేణ నిమిత్తత్వేన చ తదుపయుక్త సర్వశక్తిత్వ సర్వజ్ఞత్వాదిగుణవిశిష్టత్వేన చ సృష్టేః ప్రాగ్విద్యమానజగతః నామరూపవిభాగార్హ స్థూలచిదచిద్విశిష్ట బ్రహ్మాత్మకభగవతః సిసృక్షయా స్రష్టుమిచ్ఛయా హేతునా అనేన. శ్రు. "తదైక్షత బహుస్యా" మిత్యస్యార్థో వివృతః. ద్వితీయయా స్వరూపతః. స్వభావతశ్చ స్వస్మాదత్యంత భిన్నయా యోగమాయయా యుజ్యత ఇతి యోగా స్వసంబంధినీ స్వశరీరభూతేత్యర్థః. తయా మాయయా ప్రకృత్యా అద్వితీయమేత్యపి ఛేత్తుం శక్యం. తథా స్వాపృథక్సిద్ధయా అతఏవ యోగమాయయా స్వశరీరభూతయా మాయయా ద్వారేణాత్మన్యధి స్వాత్మన్యేవ అదః నామరూపవిభాగార్హం చేతనాచేతనాత్మకం జగత్ సృజసి. పాసి. రక్షసి. పునర్గ్రసిష్యసే సంహరసి. మాయాద్వారేణ సృజసీతి సద్ద్వారకోపాదానత్వకథనేన సర్గాయత్తవికారాణాం ద్వారభూతప్రకృతిగతత్వావగమాన్నిర్వికారత్వ శ్రుతివిరోధః పరిహృతః. ఆత్మని సృజసీత్యనేన ఆధారాంతరవ్యావృత్తిః. తథా చ శ్రుతిః. "బ్రహ్మ వనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షురి" తి. అనయా శ్రుత్యా నిమిత్తముపాదానమాధార ఉపకరణాని చ స్వయమేవేత్యుక్తం. ఏతదవోర్ణనాభిదృష్టాంతేన స్పష్టయతి. హే భగవన్ ఊర్ణాః నాభౌ యస్యసః ఊర్ణనాభిః తంతూన్ సంతతం సంతన్యమానః కీటవిశేషః పునర్గ్రసిష్యతి తథా త్వమపి స్వశక్తిభిరేవ స్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతైః ప్రకృతిపురుషకాల సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వాదిభిః సృజసి రక్షసి పునస్సంహరసీత్యర్థః. తస్మాజ్జగత్కారణ మాశ్రితకల్పద్రుమం త్వామేవ కామకామిలోకా ననుసరన్ పరివోఢుకామ ఉపేయివానహమితి భావః. ౧౯.

నుభూత్యోపరతక్రియార్థం స్వమాయయా వర్తితలోకతంత్రమ్, నమామ్యభీక్ష్ణం నమనీయపాదసరోజమల్పీయసి కామవర్షమ్. ౨౧.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

ఇత్యవ్యలీకం ప్రణుతోఽబ్జనాభస్తమాబభాషే వచసామృతేన, సువర్ణపక్షోపరి రోచమానః ప్రేమస్మితోద్వీక్షణవిభ్రమద్భ్రూః. ౨౨.

శ్రీభగవానువాచ:—

విదిత్వా తవ చైత్యం మే పురైవ సమయోజితమ్, యదర్థమాత్మనియమైస్త్వయైవాహం సమర్చితః. ౨౩. న వై జాతు మృషైవ స్యాత్ప్రజాధ్యక్ష మదర్హణమ్, భవద్విధేష్వతితరాం మయి సంగృభితాత్మనామ్. ౨౪. ప్రజాపతిసుతః సమ్రాణ్మనుర్విఖ్యాతమంగళః, బ్రహ్మావర్తం యోఽధివసన్ శాస్తి సప్తార్ణవాం మహీమ్. ౨౫. స చేహ విప్ర రాజర్షిర్మహిష్యా శతరూపయా, ఆయాస్యతి దిదృక్షుస్త్వాం పరశ్వో ధర్మకోవిదః. ౨౬. ఆత్మజామసితాపాంగీం వయఃశీలగుణాన్వితామ్, మృగయంతీం పతిం దాస్యత్యనురూపాయ తే ప్రభో. ౨౭. సమాహితం తే హృదయం యత్రేమాన్పరివత్సరాన్, సా త్వాం బ్రహ్మన్నృపవధూః కామమాశు భజిష్యతి, యా త ఆత్మభృతం వీర్యం నవధా ప్రసవిష్యతి. ౨౮. వీర్యే త్వదీయే ఋషయ ఆధాస్యంత్యంజసాత్మనః, త్వం చ సమ్యగనుష్ఠాయ నిదేశం మ ఉశత్తమః. ౨౯. మయి తీర్థీకృతాశేషక్రియార్థో మాం ప్రపత్స్యసే, కృత్వా దయాం చ జీవేషు దత్త్వా చాభయమాత్మవాన్. ౩౦. మయ్యాత్మానం సహ జగద్ద్రక్ష్యస్యాత్మని చాపి

త్వాం భుక్తిముక్తిప్రదం నమామి ముక్తిప్రదత్వే హేతుః. అనుభూత్యా జ్ఞానేన, ఉపరతః క్రియార్థః కర్మఫలభోగో యస్మిన్. భోగప్రదత్వేఽపి హేతుః. స్వాధీనయా మాయయా. వర్తితం లోకతంత్రం విశ్వోపకరణం యేన. తతస్సకామైః నిష్కామైశ్చ. నమనీయం పాదసరోజం యస్య. తం త్వాం అల్పీయసి సకామే పుంసి భజనేవా కామాన్ వర్షతీతి తథా తం. ౨౧. ఇతీతి. అమృతేన సుఖకరేణ. ప్రేమస్మితాభ్యాముద్వీక్షణేన. విభ్రమంతీ భ్రూర్యస్యసః. ౨౨. విదిత్వేతి. చైత్యం హార్దం భావం. మే మయా. సమయోజితం. సంఘటితం. యదర్థమేవాహం సమర్చితః. ౨౩. నేతి. మయి సంగ్రథితాః ఏకాగ్రీకృతాః ఆత్మా చిత్తం యైస్తేషాం యన్మదర్హణం. త్వాదృశేషు అతితరాం సర్వథా. మృషా నిష్ఫలం నస్యాత్. ౨౪. ప్రజాపతీతి. విఖ్యాతమంగళం సదాచారలక్షణాద్యుదయో యస్య. ౨౫. స ఇతి. హే విప్ర. మహిష్యా సహ. ౨౬. సమాహితమితి. యత్ర యస్యాం భార్యాయాం సమాహితం అభిసంధానేనస్థితం నృపవధూః రాజకన్యా వీర్యమాత్మని భృతం యా ప్రసవిష్యతి. సా భజిష్యతి. ౨౮. వీర్యఇతి. వీర్యప్రసూతాసు కన్యాసు అంజసా ఆత్మనః పుత్రాన్ ఆధాస్యంతి నిదేశం ఆజ్ఞాం ఉశత్తమః శుద్ధసత్త్వః. ౨౯. మయీతి. తీర్థం పాత్రం. తేన దానం లక్ష్యతే మయి సమర్పితసర్వకర్మఫల ఇత్యర్థః. గార్హస్థ్యే దయాం కృత్వా. సన్న్యాసే చాభయం దత్వా. ౩౦. మయీతి. మయి ఆత్మా

మాం, అహం చ స్వాం కలయా త్వద్వీర్యేణ మహామునే. ౩౧. తవ క్షేత్రే దేవహూత్యాం ప్రణేష్యే తత్త్వసంహితాం, ఏవం తమనుభాష్యాథ భగవాన్ ప్రత్యగక్షజః. ౩౨. జగామ బిందుసరసస్సరస్వత్యా పరిశ్రితాత్. ౩౩. నిరీక్షతస్తస్య యయావశేషసిద్ధేశ్వరాభిష్టుతసిద్ధమార్గః, ఆకర్ణయన్పత్రరథేంద్రపక్షైరుచ్చారితం స్తోమముదీర్ణసామ. ౩౪. అథ సంప్రస్థితే శుక్లే కర్దమో భగవానృషిః, ఆస్తే స్మ బిందుసరసి తం కాలం ప్రతిపాలయన్. ౩౫. మనుస్స్యందనమాస్థాయ శాతకౌంభపరిచ్ఛదం, ఆరోప్య స్వాం దుహితరం సభార్యః పర్యటన్మహీం. ౩౬. తస్మిన్ సుధన్వన్నహని భగవాన్ యత్సమావిశత్, ఉపాయాదాశ్రమపదం మునేశ్శాంతవ్రతస్య తు. ౩౭. యస్మిన్ భగవతో నేత్రాన్న్యపతన్ హర్షబిందవః, కృపయా సంపరీతస్య ప్రపన్నేర్పితయా భృశమ్. ౩౮. తద్వై బిందుసరో నామ సరస్వత్యా పరిశ్రితమ్, పుణ్యం శివామృతజలం మహర్షిగణసేవితమ్. ౩౯. పుణ్యద్రుమలతాజాలైః కూజత్పుణ్యమృగద్విజైః, సర్వర్తుఫలపుష్పాఢ్యం వనరాజిశ్రియాన్వితమ్. ౪౦. మత్తద్విజగణైర్ఘుష్టం మత్తభ్రమరవిభ్రమం, మత్తబర్హినటాటోపమాహ్వయన్మత్తకోకిలమ్. ౪౧. కదంబవంజుళాశోకకరంజవకుళాసనైః, కుందమందారకుటజైశ్చూతపోతైరలంకృతమ్. ౪౨. కారండవైః ప్లవైర్హంసైః కురరైర్జలకుక్కుటైః, సారసైశ్చక్రవాకైశ్చ చకోరై

నం జగచ్చ సహ ఏకీభూతం. ద్రక్ష్యసి. త్వద్వీర్యేణ సహ. ౩౧. తవేతి. దేవహూత్యాం అవతీర్యేతి శేషః. ప్రత్యగ్భూతేషు అక్షేషు. జాయతే ఆవిర్భవతీతి. ప్రత్యక్షజః. ౩౨. జగామేతి. సరస్వత్యా నద్యా పరివేష్టితాత్. ౩౩. నిరీక్షత ఇతి. శేషైర్మంత్రాదిసిద్ధేశ్వరైరభిష్టుతః. సిద్ధమార్గో వైకుంఠమార్గో యస్య సః. యద్వా—అశేషసిద్ధేశ్వరాభిష్టుతశ్చాసౌ. సిద్ధైర్మృగ్యత ఇతి సిద్ధమార్గశ్చ స యయౌ. పత్రరథేంద్రో గరుడః. తస్య పక్షైరుదీర్ణమభివ్యక్తం సామ ఆకర్ణయన్. శ్రు. "బృహద్రథంతరే పక్షౌ" ఇతి శ్రుతేః. ఉచ్చారితం స్తోమం చ సామాధారభూతానామృచాం. సముదాయం శృణ్వన్. శ్రు. "స్తోమ ఆత్మా" ఇతి శ్రుతేః. సమాసపాఠే. ఉచ్చారితస్తోమః స్తోత్రీయసముదాయో యస్య సామ్న ఇతి. ౩౪. అథేతి. తం కాలం పరశ్వ ఇత్యుక్తం. ప్రతీక్షమాణః. ౩౫. మనురితి. శాతకౌంభాః సౌవర్ణాః పరిచ్ఛదాః యస్మిన్. తం రథమాస్థాయ. దుహితరమారోప్య. వరాన్వేషణార్థం పర్యటన్. ౩౬. తస్మిన్నితి. హే సుధన్వన్ విదుర. యత్ అహః. ౩౭. తత్ప్రవేశమాత్రేణ పరమానందం ప్రాప్త ఇతి దర్శయితుం. ఆశ్రమం వర్ణయతి సప్తభిః—యస్మిన్నితి. ప్రపన్నే కర్దమే. ౩౮. తదితి. శివం అరోగం. అమృతవత్స్వాదు జలం యస్మిన్. ౩౯. పుణ్యేతి. కూజంతః పుణ్యాః మృగాః ద్విజాశ్చ యేషు తైః. పుణ్యద్రుమలతానాం. జాలైస్సమూహైర్యుక్తం. ౪౦. మత్తేతి. ఘుష్టం నాదితం మత్తభ్రమరాణాం విభ్రమః వినోదో యస్మిన్. మత్తబర్హిణ ఏవ నటాః తేషామాటోపో నృత్తసంభ్రమో యస్మిన్. ఆహ్వయంతో మిథో మత్తాః కోకిలాః యస్మిన్. ౪౧. కదంబేతి. కదంబాదిభిర్వృక్షైరలంకృతమ్. ౪౨.

ర్వల్గు కూజితమ్. ౪౩. తథైవ హరిణైః క్రోడైశ్శ్వావిద్గవయకుంజరైః, గోపుచ్ఛైర్హరిభిర్మర్కైర్నకులైర్నాభిభిర్వృతం. ౪౪. ప్రవిశ్య తత్తీర్థవరమాదిరాజస్సహానుగః, దదర్శ మునిమాసీనం తస్మిన్ హుతహుతాశనం. ౪౫. విద్యోతమానం వపుషా తపస్యుగ్రయుజా చిరం, నాతిక్షామం భగవతస్స్నిగ్ధాపాంగావలోకనాత్, తద్వ్యాహృతామృతకలాపీయూషశ్రవణేన చ. ౪౬. ప్రాంశుం పద్మపలాశాక్షం జటిలం చీరవాససం, ఉపసంసృత్య మలినం యథార్హణమసంస్కృతం. ౪౭. అథోటజముపాయాతం నృదేవం ప్రణతం పురః, సపర్యయా ప్రత్యగృహ్ణాత్ప్రతినంద్యానురూపయా. ౪౮. గృహీతార్హణమాసీనం సంయతం ప్రీణయన్ మునిః, స్మరన్ భగవదాదేశమిత్యాహ శ్లక్ష్ణయా గిరా. ౪౯.

కర్దమ ఉవాచ:—

నూనం చంక్రమణం దేవసతాం సంరక్షణాయ తే, వధాయ చాసతాం యస్త్వం హరేశ్శక్తిర్హి పాలినీ. ౫౦. యోఽర్కేంద్వగ్నీంద్రవాయూనాం యమధర్మప్రచేతసాం, రూపాణి స్థాన ఆధత్సే తస్మై శుక్లాయ తేనమః. ౫౧. నయదా రథమాస్థాయ జైత్రం మణిగణార్పితం, విస్ఫూర్జచ్చండకోదండరవేణ త్రాసయన్నఘాన్. ౫౨. స్వసైన్యచరణక్షుణ్ణం వేపయన్మండలం భువః, వికర్షన్మహతీం సేనాం పర్యటన్నంశుమానివ. ౫౩. తదైవ సేతవస్సర్వే వర్ణాశ్రమనిబంధనాః,

---

కారండవైరితి. కారండవాదిభిః పక్షిగణైః వల్గు యథా భవతి తథా కూజితం. ౪౩. తథేతి. హరిణాదిభిర్మృగైర్వృతం. తత్ర క్రోడస్సూకరః శ్వావిత్ శల్యకః. మర్కో మర్కటః. తద్విశేషాః గోపుచ్ఛాః. హరిః వానరః. సింహో వా. నాభిః కస్తూరీమృగః. ౪౪. ప్రవిశ్యేతి. హుతః హుతాశనః బ్రహ్మచారి యోగ్యో యేన తం. ౪౫. విద్యోతమానమితి. ఉగ్రో యుక్ యోగో యస్య తేన. వపుషా విద్యోతమానం తస్య భగవతః. వ్యాహృతం భాషణమేవ. అమృతకలా. అమృతమయస్య చంద్రస్య కళా తన్మయం పీయూషం. తస్య శ్రవణేనచ. నాతిక్షామం. తపసా కృశం తమప్యకృశం. ౪౬. ప్రాంశుమితి. ప్రాంశుమున్నతం ఉపసంసృత్య సమీపం గత్వా మలినం దదర్శేతి. పూర్వశ్లోకోక్త్యైక్రియా. అర్హ్యతేనేనేత్యర్హణం. మహారత్నం తత్ అసంస్కృతం అనిర్ణిక్తం యథా మలినం దృశ్యతే తద్వత్. ౪౭. అథేతి. ఉటజం పర్ణశాలాంప్రాప్తం పురః పాదసమీపే ప్రణతం. ఆశీర్భిరభినంద్య. సపర్యయా పూజయా. ప్రత్యగృహ్ణాత్ సత్కృతవాన్. ౪౯. నూనమితి. తే చంక్రమణం పర్యటనం. యస్మాత్. ౫౦. మనుస్తం శ్రీవిష్ణుం ప్రణమతి. య ఇతి. స్థానే తత్తత్కార్యావసరే. శుక్లాయ శ్రీవిష్ణవే. ౫౧. నయదేత్యాదిపంచానామయమర్థః. అద్యాపి ధర్మరక్షార్థం. సర్వతః పర్యటత స్తవ ప్రసంగాదత్రాగమనం సంభవతి. తథాపి విశేషకార్యంచేదస్తి తత్కథ్యతామితి. నేతి. జైత్రం జయప్రదం. మణిగణాః అర్పితాః యస్మిన్ తం. రథమారుహ్య. ౫౨. స్వేతి. త్వం యదా భువో మండలం న పర్యటసి. ౫౩. తదేతి. తదా సేతవోభిద్యేరన్ ఇతి త్రయాణామన్వయః. విస్ఫూర్జత్

భగవన్రచితా రాజన్ భిద్యేరన్ బత దస్యుభిః. ౫౪. అధర్మశ్చ సమేధేత లోలై ర్వ్యంకుశైర్నృభిః, శయానే త్వయి లోకోఽయం దస్యుగ్రస్తో వినంక్ష్యతి. ౫౫. అథాపి పృచ్ఛే త్వాం వీర యదర్థం త్వమిహాగతః, తద్వయం నిర్వ్యలీకేన ప్రతిపద్యామహే హృదా. ౫౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, మన్వాగమనం నామైకవింశోఽధ్యాయః.

ద్వావింశోఽధ్యాయః.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

ఏవమావిష్కృతాశేషగుణకర్మోదయో మునిం, సవ్రీడ ఇవ తం సమ్రాడుపారతమువాచ హ. ౧.

మను రువాచ:—

బ్రహ్మాసృజత్స్వముఖతో యుష్మానాత్మపరీప్సయా, ఛందోమయస్తపోవిద్యాయోగయుక్తానలంపటాన్. ౨. తత్త్రాణాయాసృజచ్చాస్మాన్ దోస్సహస్రాత్సహస్రపాత్, హృదయం తస్య హి బ్రహ్మ క్షత్రమంగం ప్రచక్షతే. ౩. అతో హ్యన్యోన్యమాత్మానం బ్రహ్మ క్షత్రం చ రక్షతః, రక్షతి స్మావ్యయో దేవ స్సయస్సదసదాత్మకః. ౪. తవ సందర్శనాదేవ చ్ఛిన్నా మే సర్వసంశయాః, యత్స్వయం భగవాన్ ప్రీత్యా ధర్మమాహ రిరక్షిషోః. ౫. దిష్ట్యా మే భగవాన్ దృష్టో దుర్దర్శో

నాదం కుర్వత్. చండకోదండం యస్య సః. నైశస్య చరణైః. క్షుణ్ణం సంఘట్టితమ్. వర్ణాశ్రమాణాం నిబంధనం యైః బత అహో. ౫౪. అధర్మ ఇతి. నిరంకుశైర్నృభిః. సమిత్తభూతైః శయానే నిశ్చలే. ౫౫. అథాపీతి. నిర్వ్యలీకేన నవాక్షేణ. ప్రతిపద్యామహే స్వీకుర్మహే. ౫౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, ఏకవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ద్వావింశే కర్దమాయాదాద్యథాదిష్టం హి విష్ణునా, మనుర్దుహితరం దేవహూతిమిత్యుపవర్ణ్యతే. ఏవమితి. ఏవమావిష్కృతః. అశేషాణాం గుణానాం కర్మణాం చ. ఉదయః ఉత్కర్షో యస్య సః. సమ్రాట్ మనుః. సవ్రీడఇవ స్వకీర్తిశ్రవణాత్. ప్రత్యాఖ్యానశంకయా వా తం మునిమువాచ. ఉపారతం నివృత్తినిరతం. ౧. మదీయా కన్యా త్వయా పరిణేయేతి విజ్ఞాపయిష్యన్. తత్సంబంధస్తావదీశ్వరేణైవ పూర్వమేవ ఘటితఇత్యాహ— సార్ధ ద్వాభ్యాం. బ్రహ్మేతి. ఆత్మనః పరీప్సయా పర్యాప్తుమిచ్ఛయా. ఛందోమయస్యాత్మనః పర్యాప్తిః పాలనం. వేదప్రవర్తనం తస్యేచ్ఛయా యుష్మాన్ బ్రాహ్మణాన్. ౨. తదితి. తత్త్రాణాయ బ్రాహ్మణపాలనాయ. అస్మాన్ బ్రహ్మ బ్రాహ్మణజాతిః క్షత్రం క్షత్రియజాతిః. ౩. అత ఇతి. ఏవం సదేవ ఏవ రక్షతిస్మ. కోఽసౌ. యస్సదసదాత్మకః సర్వాత్మకః. తథాప్యవ్యయో నిర్వికారః. ౪. తం విజ్ఞాపయితుమేవ తద్దర్శనాదికమభినందతి— త్రిభిః. తవేతి. రిరక్షిషోః రక్షితుమిచ్ఛోః. ౫. దిష్ట్యేతి. అకృతాత్మనాం అవశీకృతచిత్తానాం

యోఽకృతాత్మనామ్, దిష్ట్యా పాదరజస్స్పృష్టం శీర్ష్ణా మే భవతశ్శివమ్. ౬. దిష్ట్యా త్వయానుశిష్టోఽహం కృతశ్చానుగ్రహో మహాన్, అపావృతైః కర్ణరంధ్రైర్జుష్టా దిష్ట్యోశతీర్గిరః. ౭. సభవాన్ దుహితుస్నేహపరిక్లిష్టాత్మనో మమ, శ్రోతుమర్హసి దీనస్య శ్రావితం కృపయా మునే. ౮. ప్రియవ్రతోత్తానపదోస్స్వసేయం దుహితా మమ, అన్విచ్ఛతి పతిం యుక్తం వయశ్శీలగుణాదిభిః. ౯. యదా తు భవతశ్శీలశ్రుతరూపవయోగుణాన్, అశృణోన్నారదాదేషా త్వయ్యాసీత్కృతనిశ్చయా. ౧౦. తత్ప్రతీచ్ఛ ద్విజాగ్ర్యేమాం శ్రద్ధయోపహృతాం మయా, సర్వాత్మనానురూపా తే గృహమేధేషు కర్మసు. ౧౧. ఉద్యతస్య హి కామస్య ప్రతివాదో న శస్యతే, అపినిర్ముక్తసంగస్య కామరక్తస్య కిం పునః. ౧౨. య ఉద్యతమనాదృత్య కీనాశమభియాచతే, క్షీయతే తద్యశస్స్ఫీతం మానశ్చావజ్ఞయా హతః. ౧౩. అహం త్వాశృణవం విద్వన్నుద్వాహార్థం సముద్యతమ్, అతస్త్వముపకుర్వాణః పుత్రీం ప్రత్తాం గృహాణ మే. ౧౪.

ఋషిరువాచ:—

బాఢముద్వోఢుకామోఽహమప్రత్తా చ తవాత్మజా, ఆవయోరనురూపోఽసావాద్యో వైవాహికో విధిః. ౧౫. కామస్స భూయాన్నరదేవ తస్యాః పుత్ర్యాస్సమామ్నాయవిధౌ ప్రతీతః, క ఏవ తే తనయాం నాద్రియేత స్వయైవ కాంత్యా క్షిపతీమివ శ్రియం. ౧౬. యాం హర్మ్యపృష్ఠే క్వణదంఘ్రిశోభాం విక్రీడతీం కందుకవిహ్వలాక్షీమ్, విశ్వావసుర్న్యపతత్స్వాద్విమానాద్విలోక్య సమ్మోహవిమూఢచేతాః. ౧౭. తాం ప్రార్థయంతీం లలనాలలామామసేవితశ్రీచరణైరదృష్టామ్,

---

౬. దిష్ట్యేతి. అనుగ్రహః. అనుశాసనాదిరూప ఏవ ఉశతీః ఉశత్యః. ౭. విజ్ఞాపయతి—సప్తభిః. సఇతి. దుహితృస్నేహేన. పరిక్లిష్టః ఆత్మా యస్య. శ్రావితం విజ్ఞాపితం. ౮. ప్రియవ్రతేతి. ప్రియవ్రతోత్తానపదోః స్వసేతి. పుత్రికాకరణశంకా నిరస్తా. మమకన్యేతి క్షత్రకన్యా. తవ యోగ్యేతి దర్శితం. ౧౦. తదితి. ప్రతీచ్ఛ స్వీకురు. ౧౧. ఉద్యతస్యేతి. ఉద్యతస్య స్వతః ప్రాప్తస్య విషయస్య. ప్రతివాదః ప్రత్యాఖ్యానం. ౧౨. యఇతి. కీనాశం కృపణం. అవజ్ఞయా పరావమానేన. ౧౩. అహమితి. యస్య సావధి బ్రహ్మచర్యం. స ఉపకుర్వాణః. మే ప్రత్తాం మయా దత్తాం. ౧౪. బాఢమితి. అప్రత్తా చేతి మయ్యేవ కృతనిశ్చయత్వాత్త్వయా కస్మైచిత్ప్రతిశ్రుతా చ న భవతీత్యర్థః. ఆద్యః ప్రథమః. తతః పూర్వం వివాహాభావాత్. ముఖ్య ఇతి వా. ౧౫. కామఇతి. భూయాద్భవేత్. ప్రతీతః. శ్రు. "గృహ్ణామి తే సుప్రజాస్త్వాయ హస్తం మయా పత్యా జరదష్టిర్యథాసః" ఇతి మంత్రప్రసిద్ధః. స్వయా అంగకాంత్యైవ. శ్రియం భూషణాదిశోభాం. ౧౬. యామితి. యాం విలోక్య న్యపతత్ సమ్మోహేన విమూఢం వ్యాకులం చేతశ్చిత్తం యస్య సః. క్వణద్భ్యామంఘ్రిభ్యాం శోభా యస్యాస్తాం. ౧౭. తామితి. లలనానాం లలామాం భూషణభూతాం. అసేవితా శ్రియశ్చరణా యైస్తైః. అదృష్టాం ద్రష్టుమప్యయోగ్యాం. ఉచ్చపదః ఉత్తానపాదస్య. అభియాతాం

వత్సాం మనోరుచ్చపదస్య సారం కో నానుమన్యేత బుధోభియాతామ్. ౧౮. అతో
భజిష్యే సమయేన సాధ్వీం యావత్తేజో బిభృయాదాత్మనో మే, అతో ధర్మా
న్పారమహంస్యముఖ్యాన్ శుక్లప్రోక్తాన్ బహుమన్యే విహింస్రాన్. ౧౯. యతోఽభ
వద్విశ్వమిదం విచిత్రం సంస్థాస్యతే యత్ర చ వావతిష్ఠత్, ప్రజాపతీనాం పతిరేష
మహ్యం పరం ప్రమాణం భగవాననంతః. ౨౦. స ఉగ్రధన్వన్నియదేవాబభాష
ఆసీచ్చ తూష్ణీమరవిందనాభం, ధియోపగృహ్ణన్ స్మితశోభితేన ముఖేన చేతో లులు
భే దేవహూత్యాః. ౨౧. సోఽనుజ్ఞాత్వా వ్యవసితం మహిష్యా దుహితుః స్ఫుటం,
తస్మై గుణగణాఢ్యాయ దదౌ తుల్యాం ప్రహర్షితః. ౨౨. శతరూపా మహారాజ్ఞీ
పారిబర్హాన్ మహాధనాన్, దంపత్యోః పర్యదాత్ప్రీత్యా భూషావాసః పరిచ్ఛదాన్.
౨౩. ప్రత్తాం దుహితరం సమ్రాట్సదృక్షాయ గతవ్యథః, ఉపగుహ్య చ బాహు
భ్యామౌత్కంఠ్యోన్మథితాశయః. ౨౪. అశక్నువంస్తద్విరహం ముంచన్ బాష్ప
కలాం ముహుః, ఆసించదంబ వత్సేతి నేత్రోదైర్దుహితుశ్శిఖాః. ౨౫. ఆమంత్ర్య తం
మునివరమనుజ్ఞాతస్సహానుగః, ప్రతస్థే రథమారుహ్య సభార్యస్స్వపురం నృపః.
౨౬. ఉభయోరృషికుల్యాయాస్సరస్వత్యాస్సురోధసోః, ఋషీణాముపశాంతా
నాం పశ్యన్నాశ్రమసంపదః. ౨౭. తమాయాంతమభిప్రేత్య బ్రహ్మావర్తాత్ప్రజాప
తిమ్, గీతసంస్తుతివాదిత్రైః ప్రత్యుదీయుః ప్రహర్షితాః. ౨౮. బర్హిష్మతీ నామ

స్వయం ప్రాప్తాం. ౧౮. అతఇతి. భజిష్యే స్వీకరిష్యే. యావదపత్యోత్పత్తిస్తావద్గార్హస్థ్యం
తతః పరం సన్న్యాస ఇతి భాషాసంధిస్సమయః. తం సమయమేవాహ---యావదాత్మనో
మమ. తేజో గర్భం బిభృయాత్. యద్వా. మమాత్మనో దేహాత్. చ్యుతం తేజో వీర్యం. బిభృయా
దితి. అతః పరం పారమహంస్యం జ్ఞానం. తస్మిన్ముఖ్యాన్ శుక్లేన శ్రీవిష్ణునా. సాక్షాత్ప్రి
క్షణోక్తాన్. అవిహింస్రాన్ హింసారహితాన్ శమాదీన్. బహు యథాభవత్యేవ మనుష్ఠేయా
న్మన్యే. ౧౯. నను తవ పితుః ప్రజాపతేరాజ్ఞా సృష్టావేవ నసన్న్యాసే తత్రాహ—యత ఇతి. సంస్థా
స్యతే ప్రళయం యాస్యతి వా. వేతి ఏవార్థే. ఋణత్రయాపకరణానంతరం. సన్న్యాసఏవ మాదృశా
నాం. భగవతోక్త ఇత్యర్థః. ౨౦. సఇతి. హే ఉగ్రధన్వన్విదుర. మునేర్ముఖేన. ప్రలోభ్యతేస్మ. య
ద్వా—ముఖేన ప్రలోభితవాన్ సమనుః. ౨౧. సఇతి. అన్వనంతరం. మహిష్యాశ్శతరూపాయాః. దుహి
తుర్దేవహూత్యాశ్చ. వ్యవసితం నిశ్చయం జ్ఞాత్వా. ౨౨. శతరూపేతి. వివాహకాలే ప్రదేయాని భూష
ణాని వాసాంసి చ. పరిచ్ఛదాన్ క్రీడోపకరణాని చ. ౨౩. ప్రత్తామితి. ప్రత్తాం దత్తాం. సదృక్షాయ
సదృశాయ. గతా వ్యథా చింతా యస్య సః. ఔత్కంఠ్యేన. ఉన్మథితః క్షుభితః ఆశయో యస్య.
౨౪. అశక్నువన్నితి. తస్యాః. విరహం సోఢుం. హే అంబ హే వత్సే ఇతి బ్రువన్ సంధిరార్షః. శిఖాః
కేశానసించత్. ౨౬. ఉభయోరితి. ఋషికుల్యాయాః ఋషికులసహితాః. ఉభయోస్సురోధసోః
శోభనతటయోః. ౨౭. తమితి. అభిప్రేత్య జ్ఞాత్వా బ్రహ్మావర్తాద్దేశాత్. ప్రజాపతిం ప్రత్యుపజగ్ముః

పురీ సర్వసంపత్సమన్వితా, న్యపతన్ యత్ర రోమాణి యజ్ఞస్యాంగం విధున్వతః. ౨౯. కుశకాశా స్త ఏవాసన్ శశ్వద్ధరితవర్చసః, ఋషయో యైః పరాభావ్య యజ్ఞఘ్నాన్ యజ్ఞమీజిరే. ౩౦. కుశకాశమయం బర్హిరాస్తీర్య భగవాన్ మనుః, అయజద్యజ్ఞపురుషం లబ్ధా స్థానం యతో భువః. ౩౧. బర్హిష్మతీం నామపురీం యాం నిర్విశ్య సమావసత్, తస్యాం ప్రవిష్టో భవనం తాపత్రయవినాశనమ్. ౩౨. సభార్యస్సప్రజః కామాన్ బుభుజేఽన్యావిరోధతః, సంగీయమానసత్కీర్తిస్సస్త్రీభిస్సురగాయకైః, ప్రత్యూషేష్వనుబద్ధేన హృదా శృణ్వన్ హరేః కథాః. ౩౩. నిష్ణాతం యోగమాయాసు మునిం స్వాయంభువం మనుం, యథా భ్రంశయితుం భోగా న శేకుర్భగవత్పదమ్. ౩౪. అయాతయామా స్తస్యాసన్ యామాస్స్వాంతరయాపనాః, శృణ్వతో ధ్యాయతో విష్ణోః కుర్వతో బ్రువతః కథాః. ౩౫. స ఏవం స్వాంతరం నిన్యే యుగానామేకసప్తతిమ్, వాసుదేవప్రసంగేన పరిభూతగతిత్రయః. ౩౬. శారీరా మానసా దివ్యా వైయాసే యే చ మానుషాః, భౌతికాశ్చ కథం క్లేశా బాధేరన్ హరిసంశ్రయాన్. ౩౭. యః పృష్టో మునిభిః ప్రాహ ధర్మాన్నానావిధాన్ శుభాన్, నృణాం వర్ణాశ్రమాణాం చ సర్వభూతహితస్సదా. ౩౮. ఏతత్త ఆదిరా

---

౨౮. సోఽసౌ బ్రహ్మావర్త ఇత్యపేక్షాయామాహ — బర్హిష్మతీతి. యత్ర బర్హిష్మతీనామపురీతి సాపి కుత్ర యత్ర యజ్ఞస్య యజ్ఞవరాహస్య. రోమాణి న్యపతన్నితి. యత్రేతి సర్వత్ర సంబధ్యతే. ౨౯. బర్హిష్మతీనామేతి నిరుక్తం బ్రువన్. ప్రసంగాద్దేశస్య శ్రైష్ఠ్యమాహ — ద్వాభ్యాం. కుశేతి. కుశాః కాశాశ్చాసన్ శశ్వత్ నిత్యం హరితం వర్చో వర్ణో యేషాం. యైర్యజ్ఞఘ్నాన్ రాక్షసాదీన్. పరాభావ్య పరాభవం నీత్వా యజ్ఞం విష్ణుం. ౩౦. కుశేతి. యత ఇతి. యత్ర అయజత్. భువః స్థానం. లబ్ధేతి తృన్ప్రత్యయాంతః లబ్ధవాన్ సన్నిత్యర్థః. యతో లబ్ధవాన్. తం యజ్ఞపురుషమితి వా. స్వర్గాదపి భూమిః శ్రేష్ఠా. తత్రాపి తత్ స్థానం శ్రేష్ఠమిత్యుక్తం భవతి. ౩౧. ప్రస్తుతమాహ — బర్హిష్మతీమితి. యాం బర్హిష్మతీం నామ పురీం. సమావసత్. పూర్వం యథాస్యాముషితః. తస్యాం నిర్విశ్య భవనం ప్రవిష్టస్సన్. భోగాన్ బుభుజ ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. ౩౨. సభార్య ఇతి. అన్యేషాం ధర్మాదీనామవిరోధేన. ప్రత్యూషేషు ఉషస్సు. సంగీయమానా సత్కీర్తిర్యస్య సః. తథాపి స్వయం శ్రీహరేరేవ కథాః శృణ్వన్. భోగాన్ బుభుజే. ౩౩. నిష్ణాతమితి. యోగమాయాసు విచిత్రభోగరచనాసు యత్ యతః భ్రంశయితుం అభిభవితుం అతః. ౩౪. అయాతయామా ఇతి. యాతో యామో యస్య పక్వాన్నస్య తద్గతసారం భవతి. అతోఽన్యదపి గౌణ్యా వృత్త్యా. గతసారం యాతయామమిత్యుచ్యతే. అయాతయామాః అగతసారాః ఆసన్. స్వాంతరం తదీయం మన్వంతరం యాపయంతి నయంతి యే యామాః కాలావయవాః. కుర్వతః స్వవాక్యైరుపనిబధ్నతః. ౩౫. స ఇతి. పరిభూతం గతిత్రయం. జాగరణాది సాత్త్వికాది వా యేన సః. ౩౬. శారీరా ఇతి. దివ్యాః అంతరిక్షాః. మానుషాః శత్రుభవాః. భౌతికాః శీతోష్ణాదిప్రభవాః. వైయాసే విదుర. ౩౭. తస్య జ్ఞానాతిశయమాహ — య ఇతి. నృణాం సాధారణధర్మం. ౩౮.

జస్య మనోశ్చరిత మద్భుతమ్, వర్ణితం వర్ణనీయస్య తదపత్యోదయం శృణు. ౩౯.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, ద్వావింశోఽధ్యాయః.

త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

శ్రీమైత్రేయ ఉవాచ:—

పితృభ్యాం ప్రస్థితే సాధ్వీ పతిమింగితకోవిదా, నిత్యం పర్యచరత్ప్రీత్యా భవానీవ భవం ప్రభుమ్. ౧. విస్రంభేణాత్మశౌచేన గౌరవేణ దమేన చ, శుశ్రూషయా సౌహృదేన వాచా మధురయా ప్రభో. ౨. విసృజ్య కామం దంభం చ ద్వేషం లోభమఘం మదమ్, అప్రమత్తోద్యతా నిత్యం తేజీయాంసమతోషయత్. ౩. స వై దేవర్షివర్యస్తాం మానవీం సమనువ్రతామ్, దైవాద్గరీయసః పత్యురాశాసానాం మహాశిషః. ౪. కాలేన భూయసా క్షామాం కర్శితాం వ్రతచర్యయా, ప్రేమగద్గదయా వాచా పీడితః కృపయాఽబ్రవీత్. ౫.

కర్దమ ఉవాచ:—

తుష్టోఽహమద్య తవ మానవి మానదాయాః శుశ్రూషయా పరమయా పరయా చ భక్త్యా, యో దేహినామయమతీవ సుహృత్స్వదేహో నాపేక్షితస్సముచితః క్షపితుం మదర్థే. ౬. యే మే స్వధర్మనిరతస్య తపస్సమాధివిద్యాత్మయోగవిజితా భగవత్ప్రసాదాః, తానేవ తే మదనుసేవనయాఽవరుద్ధాన్ దృష్టిం ప్రపశ్య వితరామ్యభయానశోకాన్. ౭. అన్యే పునర్భగవతో భ్రువ ఉద్విజృంభ

ఏతదితి. తస్య మనోరపత్యం దేవహూతిః. తస్యా ఉదయం ప్రభావం శృణ్వితి. ౩౯.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, ద్వావింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "త్రయోవింశే తపోయోగనిర్మితే సర్వసంపది, విమానే కామగే చిత్రా తయోరీతిర్నిరూప్యతే." పితృభ్యామితి. ప్రస్థితే గమనే కృతే సతి.। ౧-౨. విసృజ్యేతి. దంభం కాపట్యం అఘం నిషిద్ధాచరణం. తేజీయాంసం అతితేజస్వినం. ౩. సఇతి. దైవాద్గరీయసః. దైవాదపి గురుతరాత్. దైవమన్యథా కర్తుం సమర్థాదిత్యర్థః. ౪. కాలేనేతి. వ్రతచర్యయా కర్శితాం. తత్రాపి భూయసా కాలేన అతికృశామిత్యర్థః. ౫. తుష్టఇతి. సుహృత్ప్రియః. మదర్థే క్షపితుం క్షపయితుం. నాపేక్షితః న గణితః. సముచితః శ్లాఘ్యోపి. మత్సేవాసక్తయా ఉపేక్షితఇత్యర్థః. ౬. యఇతి. తపశ్చ సమాధిశ్చ విద్యా ఉపాసనా చ. తాసు య ఆత్మయోగం చిత్తైకాగ్ర్యం తేన విజితాః ప్రాప్తాః భగవత్ప్రసాదాః దివిజాః భోగాః తానేవ. తే మదనుసేవయా. అవరుద్ధాన్. త్వయాపి సేవమానయా వశీకృతాన్. ప్రపశ్య తే తవ దివ్యాం దృష్టిం వితరామి. యయా దృష్ట్వా ద్రక్ష్యసి. ౭. అన్యఇతి. అన్యే పునర్భోగాః కిం న కిమపి. అతితుచ్ఛాఇత్యర్థః. తత్ర హేతుః

విభ్రంశితార్థరచనాః కిముురుక్రమస్య, సిద్ధాసి భుంక్ష్వ విభవాన్నిజధర్మదోహాన్
దివ్యాన్నరైర్దురధిగాన్నృప విక్రియాభిః. ౮. ఏవం బ్రువాణమబలాఽఖిల యోగ
మాయా విద్యావిచక్షణమవేక్ష్య గతాధిరాసీత్, సంప్రశ్రయప్రణయ విహ్వల
యాగిరేషద్ వ్రీడావలోక విలసద్ధసితాననాహ. ౯.
దేవహూతి రువాచ:—

రాద్ధం బత ద్విజవృషైతద మోఘయోగమాయాధిపే త్వయి విభో తదవై
మి భర్తః, యస్తేఽభ్యధాయి సమయస్సకృదంగ సంగో భూయాద్గరీయసిగుణః ప్రస
వస్సతీనామ్. ౧౦. తత్రేతికృత్యముపశిక్ష యథోపదేశం యేనైష మే కర్శితోఽ
తిరిరంసయాత్మా, సిద్ధ్యేత తేకృతమనోభవధర్షితాయాః దీనస్తదీశభవనం సదృశం వి
చక్ష్వ. ౧౧.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

ప్రియాయాః ప్రియమన్విచ్ఛన్ కర్దమో యోగమాస్థితః, విమానం కామ
గం క్షత్తస్తర్హ్యేవావిరచీకరత్. ౧౨. సర్వకామదుఘం దివ్యం సర్వరత్నసమన్వి

భగవతః ఉరుక్రమస్య. యా భ్రూః. తస్యాః ఉద్విజృంభః వక్రీభావః. తేన విభ్రంశితాః. అర్థ
రచనాః మనోరథాః యేషు తే నిజధర్మేణ పాతివ్రత్యేన. దుహ్యంతఇతి తథా తాన్. దురధి
గాన్ దుష్ప్రాపాన్. నృపావయమితి యాః విక్రియాః. తత్తద్భోగవికృతయః తాభిః. ౮.
ఏవమితి. అఖిలాయోగమాయాశ్చ. విద్యాశ్చ తత్తదుపాసనాః తాసు విచక్షణం నిపుణం ఏవం
బ్రువాణం పతింవీక్ష్య గతాధిర్నిశ్చింతాజాతా సంప్రశ్రయో వినయః. ప్రణయః ప్రేమ. తా
భ్యాం విహ్వలా గద్గదా తయా గిరా. ఈషద్వ్రీడాసహితో యోఽవలోకస్తేన. విలసద్వికసితం.
జాతహాసం చాననం యస్యాస్సా. ఆహ జగాద. ౯. రాద్ధమితి. బతేతిహర్షే. ద్విజవృష ద్విజ
శ్రేష్ఠ హే భర్తః. త్వయ్యేతత్సర్వం. రాద్ధం సిద్ధమేవ. తత్ అహం అవైమిజానామి. కింతు. య
స్తే త్వయా. సమయోఽభిహితః పతావద్భూయాత్ సకృదితి గర్భసంభవమాత్రపర్యంత ఇత్యర్థః.
తస్మాద్గరియసి శ్రేష్ఠే. భర్తరి హేతుభూతే. స్త్రీణాం ప్రసవో గుణః. మహాన్. సమాసపాఠే.
గరీయసి పత్యౌ సతి. సతీనాం యతో గుణప్రసవః గుణవిస్తారో భవతి. అతః పుత్రోత్పత్త్యా
మమ గుణవిస్తారే జాతే. పశ్చాత్త్వదుక్తం సర్వం భవత్వితి భావః. ౧౦. అంగసంగార్థం ప్రథ
మమితికర్తవ్యతాం సంపాదయేత్యాహ — తత్రేతి. హే ఈశ తత్ర అంగసంగే ఇతి కృత్యం
సాధనం యథోపదేశం కామశాస్త్రానుసారేణ. ఉపశిక్షసంజానీహి. ఉపకల్పయేత్యర్థః. యేన సాధ
నేన. అభ్యంగభోజనపానాదినా అతీవరంతుమిచ్ఛయా. కర్శితో దీనశ్చ. మమైషఆత్మా దేహః.
సిద్ధ్యేత రతిసమర్థోభవేత్. కథంభూతాయాః. తే త్వయైవ. కృతః క్షోభితః యో మనోభవః మన్మ
థః. తేన ధర్షితాయాః. తత్ అనురూపం భవనంచ. విచక్ష్వ వితర్క్యయ. విచారయేతి యావత్. ౧౧.
ప్రియాయాఇతి. ఆవిరచీకరత్. ఆవిర్భావయాంబభూవ. ౧౨. తదేవ విశినష్టి—నవభిః. సర్వేతి.
సర్వైః రత్నాదిభిస్సమన్వితం. సర్వర్ధీనాం సర్వసంపదాం. య ఉపచయః తస్య. ఉదర్కాః ఉత్త

తమ్, సర్వర్తూపచయోదర్కం మణిస్తంభైరుపస్కృతమ్. ౧౩. దివ్యోపస్కరణోపేతం సర్వకాలసుఖావహం, పట్టికాభిః పతాకాభిర్విచిత్రాభిరలంకృతమ్. ౧౪. స్రగ్భిర్విచిత్రమాల్యాభిర్మంజుశింజత్షడంఘ్రిభిః, దుకూలక్షౌమకౌశేయైర్నానావస్త్రైర్విరాజితమ్. ౧౫. ఉపర్యుపరి విన్యస్తనిలయేషు పృథక్పృథక్, క్షిప్తైః కశిపుభిః కాంతం పర్యంకవ్యజనాసనైః. ౧౬. తత్ర తత్ర వినిక్షిప్తనానాశిల్పోపశోభితమ్, మహామరకతస్థల్యా జుష్టం విద్రుమవేదిభిః. ౧౭. ద్వాఃషు విద్రుమదేహళ్యా భాతం వజ్రకవాటవత్, శిఖరేష్వింద్రనీలేషు హైమకుంభైరధిశ్రితం. ౧౮. చక్షుష్మత్పద్మరాగాగ్ర్యైర్వజ్రభిత్తిషు నిర్మితైః, జుష్టం విచిత్రవైతానైర్మహార్హైర్హేమతోరణైః. ౧౯. హంసపారావతవ్రాతైస్తత్ర తత్ర వికూజితం, కృత్రిమాన్మన్యమానైస్స్వానధిరుహ్యాధిరుహ్య చ. ౨౦. విహారస్థానవిశ్రామసంవేశప్రాంగణాజిరైః, యథోపజోషం రచితైర్విస్మాపనమివాత్మనః. ౨౧. ఈదృగ్గృహం తత్పశ్యంతీం నాతిప్రీతేన చేతసా, సర్వభూతాశయాభిజ్ఞః ప్రావోచత్కర్దమస్స్వయం. ౨౨. నిమజ్జ్యాస్మిన్ హ్రదే భీరు విమానమిదమారుహ, ఇదం శుక్లకృతం తీర్థమాశిషాం యాపకం నృణామ్. ౨౩. సా తద్భర్తుస్సమాదాయ వచః కువలయేక్షణా, సరజం బిభ్రతీ వాసో వేణీభూతాంశ్చ మూర్ధజాన్. ౨౪. అంగం చ మలపంకేన సంఛన్నం శబలస్త

రోత్తరాభివృద్ధిర్యస్మిన్ తత్. ఉపస్కృతం శోభితం. ౧౩. దివ్యేతి. ఉపస్కరణం పరికరః. పట్టికాః అల్పవిస్తారాః పట్టవస్త్రవిశేషాః. పతాకాః విస్తృతాః తాభిః. ౧౪. స్రగ్భిరితి. విచిత్రాణి మాల్యాని పుష్పాణి యాసు. మంజు యథా భవతి ఏవం శింజంతః కూజంతః షడంఘ్రయో యాసాం తాభిస్స్రగ్భిః. ౧౫. ఉపరీతి. ఉపర్యుపరి విరచితగృహేషు. కశిపుభిః శయ్యాభిః కాంతం కమనీయం. పర్యంకాదిభిశ్చ కాంతం. ౧౭. ద్వాఃష్వితి. ద్వాఃషు ద్వారేషు విద్రుమనిర్మితా దేహళీ. ఉదుంబరః. తయా, భాతం శోభితం. వజ్రఖచితకవాటయుక్తం ఇంద్రనీలమయేషు శిఖరేషు. ప్రాసాదాగ్రభాగేషు. ౧౮. చక్షుష్మదితి. చక్షుష్మంత ఇవ యే పద్మరాగాగ్ర్యాః తైః. యద్వా చక్షుర్దీపకైః. విచిత్రైర్వైతానైర్వితానసమూహైః. ౧౯. హంసేతి. కృత్రిమానపి హంసాన్. స్వాన్ స్వజాతీయాన్. మన్యమానైః. తత్ర తత్రాధిరుహ్య వికూజితం. ౨౦. విహారేతి. విహారస్థానం క్రీడాప్రదేశః. విశ్రామః శయనగృహం. సంవేశః ఉపభోగస్థానం. ప్రాంగణం గృహాద్బహిః. అజిరం ప్రాకారాద్బహిః. యథోపజోషం యథాసుఖం. ఆత్మనః స్వస్య మాయయా వినోపి విస్మయజనకమివ. ౨౧. ఈదృగితి. నాతిప్రీతేన మలినదేహత్వాత్పరిచారికాభావాచ్చ. ౨౨. నిమజ్జ్యేతి. అస్మిన్ హ్రదే బిందుసరసి. ఆరుహ అధిరోహ. శుక్లేన శ్రీవిష్ణునా. కృతం ఆనందాశ్రునిపాతేన. యాపకం ప్రాపకం. ౨౩. సేతి. సమాదాయ ఆదృత్య. సరజం మలినీభూతం. వేణీభూతాన్ జటిలాన్. ౨౪. అంగమితి. శబలౌ వివర్ణౌ స్తనౌ యస్మిన్ తత్. సరస్వత్యాః శివాని జలాని

నం, ఆవివేశ సరస్వత్యా స్సర శ్శివజలాశయమ్. ౨౫. సాంతస్సరసి వేశ్మస్థా
శ్శతాని దశకన్యకాః, సర్వాః కిశోరవయసో దదర్శోత్పలగంధయః. ౨౬.
తాం దృష్ట్వా సహసోత్థాయ ప్రోచుః ప్రాంజలయస్త్రియః, వయం కర్మకరీస్తు
భ్యం శాధి నః కరవామ కిం. ౨౭. స్నానేన తాం మహార్హేణ స్నాపయిత్వా
మనస్వినీం, దుకూలే నిర్మలే నూత్నే దదురస్యై చ మానదాః. ౨౮. భూషణా
ని పరార్ధ్యాని వరీయాంసి ద్యుమంతి చ, అన్నం సర్వగుణోపేతం పానం చైవామృ
తాసవం. ౨౯. అథాదర్శే స్వమాత్మానం స్రగ్విణం విరజాంబరం, విరజస్కం స్వ
స్త్యయనం కన్యాభిర్బహుమానితం. ౩౦. స్నాతం కృతశిరస్స్నానం సర్వాభరణ
భూషితం, నిష్కగ్రీవం వలయినం కూజత్కాంచననూపురం. ౩౧. శ్రోణ్యోరధ్యస్త
యా కాంచ్యా కాంచన్యా బహురత్నయా, హారేణ చ మహార్హేణ రుచకేన వి
భూషితం. ౩౨. సుభ్రువా సుదతా శ్లక్ష్ణస్నిగ్ధాపాంగేన చక్షుషా, పద్మకోశస్పృ
ధా నీలైరలకైశ్చ లసన్ముఖం. ౩౩. యదా సస్మార ఋషభమృషీణాం దయితం పతిం,
తత్ర చాస్తే సహ స్త్రీభిర్యత్రాస్తే స ప్రజాపతిః. ౩౪. భర్తుః పురస్తాదాత్మానం స్త్రీస
హస్రవృతం తథా, నిశామ్య తద్యోగ గతిం సంశయం ప్రత్యపద్యత. ౩౫. స తాం
కృతామలస్నానాం విభ్రాజంతీమపూర్వవత్, ఆత్మనో బిభ్రతీం రూపం సంవీతరుచి
రస్తనీం. ౩౬. విద్యాధరీసహస్రేణ సేవ్యమానాం సువాససం, జాతభావో విమా

ఆశేరతే యస్మిన్. శివాః జలాశయాః జలచరా యస్మిన్నితి వా. ౨౫. సా తత్ర నిమగ్నా సతీ విస్మ
యం దదర్శ. తమాహ—దశభిః. సేతి. ఉత్పలగంధయః ప్రోచుః. ౨౬. తామితి. తుభ్యం తవ కర్మకరీః
పరిచారికా వయం. అస్మానాజ్ఞాపయేతి. ౨౭. స్నానేనేతి. తతశ్చ స్నానేన స్నానయోగ్యసుగంధతైలాదినా.
౨౮. భూషణానీతి. పరార్ధ్యాని ఉత్కృష్టాని. వరీయాంసి తత్ప్రియాణి. ద్యుమంతి దీప్తిమంతి చ పానం
పేయం. అమృతం స్వాదు ఆసవం మాదకం, ౨౯. అథేతి. ఆదర్శే స్వాత్మానం దదర్శేతి శేషః. ఆత్మా
నం విశినష్టి—చతుర్భిః. కృతం స్వస్త్యయనం మంగళం యస్య. పుంస్త్వం ఆత్మన్ శబ్దసామానాధికర
ణ్యాత్. విరజమిత్యస్య ప్రపంచః. ౩౦. స్నాతమితి. స్నాతముద్వర్త్య క్షాళితం కృతం శిరస్నానమభ్యం
గో యేన తం. భూషితత్వమేవాహ—నిష్కం పదకం గ్రీవాయాం యస్య. ౩౧. శ్రోణ్యోరితి. బహూ
ని రత్నాని యస్యాం తయా రుచకేన మంగళద్రవ్యేణ కుంకుమాదినా తదుక్తం విశ్వప్రకాశే. ని.
"రుచకం మంగళద్రవ్యే గ్రీవాభరణదంతయో"రితి. ౩౨. సుభ్రువేతి. సుదతా సుభ్రువా చక్షుషేతి
చ. జాతావేకవచనాని. తైర్లసచ్ఛోభమానం ముఖం యస్య తం. కథంభూతేన చక్షుషా. శ్లక్ష్ణః మ
నోహరః. స్నిగ్ధోపాంగో నేత్రాంతో యస్య తేన. పద్మకోశేన స్పర్ధత ఇతి పద్మకోశస్పృత్ తేన. ౩౩.
యదేతి. దృష్ట్వా చ యదా పతిం సస్మార తదా యత్రాసౌ తత్రైవ స్వయమప్యాస్తే. ౩౪. భర్తురితి.
ఆత్మానం నిశామ్య దృష్ట్వా. తాం చ తస్య యోగగతిం. యోగప్రభావం చ దృష్ట్వా సంశయం కిమి
దమితి విస్మయం. ౩౫. సఇతి. సః మునిః వివాహాత్ప్రాక్. యదాత్మనో రూపం. తదేవ పునః బిభ్ర

నం తదారోహ యదమిత్రహన్. ౩౭. తస్మిన్నలుప్తమహిమా ప్రియయాఽనుషక్తో విద్యాధరీభిరుపచీర్ణవపుర్విమానే, బభ్రాజ*ఉత్కచకుముద్గణవానపీచ్యస్తారాభిరావృత ఇవోడుపతిర్నభస్థః. ౩౮. తేనాష్టలోకపవిహారకులాచలేంద్ర ద్రోణీష్వనంగసఖమారుతసౌభగాసు, సిద్ధైర్నుతో ద్యుధునిపాతశివస్వనాసు రేమే చిరం ధనదవల్లలనావరూథీ. ౩౯. వైస్రంభకే స్వరసనే నందకే పుష్పభద్రకే, మానసే చైత్రరథ్యే చ స రేమే రామయా తతః. ౪౦. భ్రాజిష్ణునా విమానేన కామగేన మహీయసా, వైమానికానత్యశేత చరన్ లోకాన్ యథానిలః. ౪౧. కిందురాపాదనం తేషాం పుంసాముద్దామచేతసామ్, యైరాశ్రితస్తీర్థపదశ్చరణో వ్యసనాత్యయః. ౪౨. ప్రేక్షయిత్వా భువో గోళం పత్న్యై యావాన్ స్వసంస్థయా, బహ్వాశ్చర్యమహాయోగీ స్వాశ్రమాయ న్యవర్తత. ౪౩. విభజ్య నవధాత్మానం మానవీం సురతోత్సుకామ్, రామాం విరమయన్ రేమే వర్షపూగాన్ ముహూర్తవత్. ౪౪. తస్మిన్ విమానఉత్కృష్టాం శయ్యాం రతికరీం శ్రితా, నచాబుధ్యత కాలం తం పత్యాపీచ్యేన సంగతా. ౪౫. ఏవం యోగానుభావేన దంపత్యోరమమాణయోః, శతం వ్యతీయుశ్శరదః కామలాలసయోర్మనాక్. ౪౬. తస్యామాధత్త రేతస్తాం భావయన్నాత్మనా

తీం. సంవీతా ప్రావృతా. రుచిరౌ స్తనౌ యస్యాస్తాం రుచిరస్తనమితి పాఠే రూపవిశేషణం. ౩౬. విద్యాధరీతి. శోభనే వాససీ యస్యాస్తాం అతః జాతో భావః ప్రేమా యస్య. హే అమిత్రహన్ జితకామ. ౩౭. తస్మిన్నితి. తస్మిన్విమానే. మునిర్బభ్రాజ. అలుప్తో మహిమా స్వాతంత్ర్యం యస్య. ఉపచీర్ణం శుశ్రూషితం వపుర్యస్య. వికసితకుముదగణవాన్. అపీచ్యోఽతిసుందరః పూర్ణచంద్ర ఇవ మునిః నభ ఇవ విమానం తారా ఇవ తాః స్త్రియః. కుముదానీవ తాసాం నేత్రాణీతి జ్ఞేయం. ౩౮. తేనేతి. తేన విమానేన. అష్టలోకపానామింద్రాదీనాం. విహారో యస్మిన్. కులాచలేంద్రే మేరౌ. తస్య ద్రోణీషు దరీషు. అనంగస్య సఖా యో మారుతః శీతః సుగంధః మందో యోఽనిలః తేన సౌభగం సౌందర్యం యాసు. సిద్ధైర్నుతః స్తుతస్సన్ ద్యుధునిః గంగా. తస్యాః పాతేన శివః స్వనో యాసు. రేమే. లలనా వరూథీ. స్త్రీసమూహవాన్. ౩౯. వైస్రంభక ఇతి. వైస్రంభకాదిషు దేవోద్యానేషు. మానసే చ సరసి తతః ప్రీతస్సన్. ౪౦. భ్రాజిష్ణునేతి భ్రాజిష్ణునా కామగేన విమానేన అత్యశేత అతిక్రమ్య స్థితః. ౪౧. కిమితి. ఉద్దామచేతసాం ధీరాణాం. వ్యసనం సంసారః. తస్య అత్యయో యస్మాత్. ౪౨. ప్రేక్షయిత్వేతి. ప్రేక్షయిత్వా దర్శయిత్వా గోళం మండలం. స్వసంస్థయా ద్వీపవర్షాది రచనయా యావాన్ తావంతం. బహూన్యాశ్చర్యాణి యస్మిన్ తం. ౪౩. విభజ్యేతి. నవధా విభజ్య. నవభేదేనాత్మానం కృత్వా. ౪౫. ఏవమితి. శరదస్సంవత్సరాః. మనాగీషదివవ్యతీయుః. ౪౬. తస్యామితి. ఆత్మనా స్వదేహార్ధరూపేణ. అతిప్రీత్యా భావయన్. తథా సతి. సదపత్యం భవేదితి. నసోఢా నవధా. సర్వసంకల్పవిదితి. తస్యాః బహ్వ

త్మవిత్, నోధా విధాయ రూపం స్వం సర్వసంకల్పవిద్విభుః. ౪౭. తతస్సా సుషువే సద్యో దేవహూతిః స్త్రియః ప్రజాః, సర్వాస్తాశ్చారుసర్వాంగ్యోలోహితోత్పలగంధయః. ౪౮. పతిం సా ప్రవ్రజిష్యంతం తదాలక్ష్యోశతీ సతీ, స్మయమానా విక్లబేన హృదయేన విదూయతా. ౪౯. లిఖంత్యధోముఖీ భూమిం పదానఖమణిశ్రియా, ఉవాచ లలితాం వాచం నిరుధ్యాశ్రుకలాంశనైః. ౫౦.

దేవహూతిరువాచ:—

సర్వం తద్భగవన్మహ్యముపోవాహ ప్రతిశ్రుతం, అథాపి మే ప్రపన్నాయా అభయం దాతుమర్హసి. ౫౧. బ్రహ్మన్ దుహితృభిస్తుభ్యం విమృగ్యాః పతయస్సమాః, కశ్చిత్స్యాన్మే విశోకాయ త్వయి ప్రవ్రజితే వనం. ౫౨. ఏతావతాలం కాలేన వ్యతిక్రాంతేన మే విభో, ఇంద్రియార్థప్రసంగేన పరిత్యక్తపరాత్మనః. ౫౩. ఇంద్రియార్థేషు సజ్జంత్యాః ప్రసంగస్త్వయి మే కృతః, అజానంత్యాః పరం భావం తథాప్యస్త్వభయాయ మే. ౫౪. సంగో హి సంసృతేర్హేతురసత్సువిహితోఽధియా, స ఏవ సాధుషు కృతో నిస్సంగత్వాయ కల్పతే. ౫౫. నేహ యత్కర్మ ధర్మాయ న విరాగాయ కల్పతే, న తీర్థపదసేవాయై జీవన్నపి మృతో హి సః. ౫౬. సాహం

సత్యసంకల్పం జానన్నిత్యర్థః. విభుః తథా కర్తుం సమర్థశ్చ. ఆత్మవిదితి చ. తస్యామనాసక్తత్వాత్ స్త్రియో జాతా ఇతి భావః. శ్లో. పుమాన్ పుంసోఽధికే శుక్లే స్త్రీభవత్యధికే స్త్రియా ఇతి స్మృతేః. ౪౭. తత ఇతి. తతః అనంతరమేవ సద్యః ఏకస్మిన్నేవాహని. చారూణి సర్వాణ్యంగాని యాసాం. ౪౮. పతిమితి. ప్రవ్రజిష్యంతం. ఆలక్ష్య వితర్క్య స్మయమానా బహిః. అంతస్తు విక్లబేన వ్యాకులితేన. విదూయతా సంతప్యమానేన. హృదా ఉవాచేత్యుత్తరేణాన్వయః. ౪౯. లిఖంతీతి. నఖా ఏవ మణయః తైః శ్రీశ్శోభా యస్య తేన పదా. భువంలిఖంతీతి దుఃఖచింతాయా లక్షణం. ౫౦. సర్వమితి. ఉపోవాహ సంపాదితవాన్. అభయమితి భావినో దైన్యాత్సంసారాద్యద్భయం తన్నివారయేత్యర్థః. ౫౧. తత్ర దైన్యం నివేదయతి— బ్రహ్మన్నితి. తుభ్యం తవ. దుహితృభిః. త్వమివ ఆత్మనస్సమాః యోగ్యాః. పతయో విమృగ్యా ఇతి దైన్యం ప్రాప్తం. సంసారభయమురరీకృత్యాహ— విశోకాయ. జ్ఞానోపదేశాయ. పుత్రీభిః ఋణానపాకరణాత్. కంచిత్కాలం త్వదవస్థానేన. బ్రహ్మవిత్పుత్రః కశ్చిత్కిం స్యాదిత్యర్థః. ౫౨. నను విషయాన్ భుంక్ష్వ కిం బ్రహ్మవిద్యయేతి చేత్తత్రాహ— ఏతావతేతి. ఏతావతాలం. పరిపూర్యతే పరిత్యక్తః పరః ఆత్మాయయా తస్యాః మమ. ౫౩. సా స్వకృతమనుశోచంత్యాహ— చతుర్భిః. ఇంద్రియార్థేష్వితి. మే మయా. పరంభావం. త్వాం బ్రహ్మవిదితి. ౫౪. ప్రసంగః కథమభయాయాస్తు తత్రాహ— సంగ ఇతి. అధియా అజ్ఞానేన. ౫౫. నేతి. స్వభావతః ప్రవృత్తం. యస్య కర్మ ధర్మార్థం న కల్పతే. ధర్మాభిముఖం న భవేత్. తత్రాపి నిష్కా

భగవతో నూనం వంచితా మాయయా దృఢం, యత్త్వాం విముక్తిదం ప్రాప్య న ముముక్షేయ బంధనాత్. ౫౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

శ్రీమైత్రేయ ఉవాచ:—

నిర్వేదవాదినీమేవం మనోర్దుహితరం మునిః, దయాళుశ్శాలినీమాహ శుక్లాభివ్యాహృతం స్మరన్. ౧.

ఋషిరువాచ:—

మాఖిదో రాజపుత్రీత్థమాత్మానం ప్రత్యనిందితే, భగవాంస్తేఽక్షరో గర్భమదూరాత్సంప్రపత్స్యతే. ౨. ధృతవ్రతా త్వం భద్రం తే దమేన నియమేన చ, తపోద్రవిణదానైశ్చ శ్రద్ధయా చేశ్వరం భజ. ౩. స త్వయారాధితశ్శుక్లో వితన్వన్మామకం యశః, ఛేత్తా తే హృదయగ్రంథిమౌదర్యో బ్రహ్మభావనః. ౪.

శ్రీమైత్రేయ ఉవాచ:—

దేవహూత్యపి సందేశం గౌరవేణ ప్రజాపతేః, సమ్యక్ శ్రద్ధాయ పురుషం కూటస్థమభజద్గురుం. ౫. తస్యాం బహుతిథే కాలే భగవాన్మధుసూదనః, కార్దమం వీర్యమాపన్నో జజ్ఞేఽగ్నిరివ దారుణి. ౬. అవాదయంస్తదా వ్యోమ్ని వాదిత్రాణి ఘనాఘనాః, గాయంతి తం స్మ గంధర్వా నృత్యంత్యప్సరసో ముదా. ౭. పే

మధర్మద్వారా విరాగాయ న కల్పతే తద్ద్వారా చ తీర్థపదస్య శ్రీహరేః సేవాయై సేవార్థం న పర్యవస్యేదిత్యర్థః. ౫౬. నేతి. న ముముక్షేయ మోక్తుమిచ్ఛాం కృతవత్యస్మి. ౫౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, త్రయోవింశోఽధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. చతుర్వింశే తతో జన్మ కపిలస్యాహ తత్పితుః, ప్రవ్రజ్యాంత మనుజ్ఞాప్య ఋణత్రయవిమోక్షతః. నిర్వేదేతి. శాలినీం శ్లాఘ్యాం. శుక్లేన శ్రీవిష్ణునా. అభివ్యాహృతం. అథాహం స్వాం శకలయేత్యాది. ౧. మాఖిద ఇతి. ఇత్థం మాఖిదః ఖేదం మాకార్షీః. ఆత్మానం ప్రత్యహం భాగ్యహీనేతి. అదూరాచ్ఛీఘ్రం. ౨. ధృతేతి. దమేన ఇంద్రియసంయమేన. నియమేన స్వధర్మేణ. తపాంసి. ద్రవిణదానాని చ. తైశ్చ. ౩. స ఇతి. హృదయగ్రంథిం. అహంకారలక్షణం బంధం. ఛేత్తా ఛేత్స్యతి ఔదర్యః పుత్రస్సన్. బ్రహ్మ భావయతి ఉపదిశతీతి తథా. ౪. దేవహూతీతి. శ్రద్ధాయ విశ్వస్య. ౫. తస్యామితి. బహుతిథే బహుతరే కాలే. అతిక్రాంతే సతి. కార్దమం కర్దమసంబంధి. ౬. అవాదయన్నితి. ఘనాఘనా ఇత్యేకం పదం. వర్షంతో మేఘా ఇత్యర్థః. ౭. పేతురితి. అపవర్జితాః ముక్తాః. ౮. తదితి. పరిశ్రితం

తుస్సుమనసో దివ్యాః ఖేచరైరపవర్జితాః, ప్రసేదుశ్చ దిశస్సర్వా అంభాంసి చ మనాంసి చ. ౮. తత్కర్దమాశ్రమపదం సరస్వత్యా పరిశ్రితం, స్వయంభూస్సాకమృషిభిర్మరీచ్యాదిభిరభ్యగాత్. ౯. భగవంతం పరం బ్రహ్మ సత్త్వేనాంశేన శత్రుహన్, తత్త్వసంఖ్యానవిజ్ఞప్త్యై జాతం విద్వానజస్స్వరాట్. ౧౦. సభాజయన్ విశుద్ధేన చేతసా తచ్చికీర్షితం, ప్రహృష్యమాణైరసుభిః కర్దమం చేదమభ్యధాత్. ౧౧.

బ్రహ్మోవాచ:—

త్వయా మేపచితిస్తాత కల్పితా నిర్వ్యలీకతః, యన్మే సంజగృహే వాక్యం భవాన్ మానద మానయన్. ౧౨. ఏతావత్యేవ శుశ్రూషా కార్యా పితరి పుత్రకైః, బాఢమిత్యనుమన్యేత గౌరవేణ గురోర్వచః. ౧౩. ఇమా దుహితరస్సభ్యాస్తవ వత్స సుమధ్యమాః, సర్గమేతం ప్రభావైస్స్వైర్బృంహయిష్యంత్యనేకధా. ౧౪. అతస్త్వమృషిముఖ్యేభ్యో యథాశీలం యథారుచి, ఆత్మజాః పరిదేహ్యద్య విస్తృణీహి యశో భువి. ౧౫. వేదాహమాద్యం పురుషమవతీర్ణం స్వమాయయా, భూతానాం శేవధిం దేహం బిభ్రాణం కపిలం మునే. ౧౬. జ్ఞానవిజ్ఞానయోగేన కర్మణాం చోద్ధరన్ శిఫాః, హిరణ్యకేశః పద్మాక్షః పద్మముద్రాపదాంబుజః, ౧౭. ఏష మానవి తే గర్భం ప్రవిష్టః కైటభార్దనః, అవిద్యాసంశయగ్రంథిం ఛిత్త్వా గాం విచరిష్యతి. ౧౮. అయం సిద్ధగణాధీశస్సాంఖ్యాచార్యైస్సుసంమతః, లోకే కపిలఇత్యాఖ్యాం గంతా తే కీర్తివర్ధనః. ౧౯.

పరివేష్టితం. ౯. ఆగత్య కిం కృతవాన్ తదాహ—ద్వాభ్యాం. భగవంతమితి. తత్త్వానాం సంఖ్యా సంయస్మిన్. తస్య సాంఖ్యస్య. విజ్ఞప్త్యై విశేషేణ జ్ఞాపనాయ. భగవంతం జాతం. విద్వాన్. అజో బ్రహ్మా స్వరాట్ స్వతస్సిద్ధజ్ఞానః. ౧౦. సభాజయన్నితి. తస్య చికీర్షితం. సభాజయన్. పూజయన్ ప్రహృష్యమాణైః అసుభిరింద్రియైరుపలక్షితః. కర్దమం చేదమభ్యధాదితి ద్వయోరన్వయః. చకారాద్దేవహూతించ. ౧౧. తత్ర త్వయేత్యాదిపంచభిః. కర్దమం ప్రత్యాహ. త్వయేతి. అపచితిః పూజా కృతా. యద్యస్మాత్. నిర్వ్యలీకతః నిష్కపటం సంజగృహే సమ్యగ్గృహీతవాన్. ౧౨. ఏతావతీతి. అనుమన్యేతేతి. యత్. ఏతావత్యేవ. ౧౩. ఇమా ఇతి. అనేకధా. ప్రభావైర్వంశైః. బృంహయిష్యంతి వర్ధయిష్యంతి. ౧౪. అతఇతి. ఋషిముఖ్యేభ్యః మరీచ్యాదిభ్యః. ౧౫. పుత్రస్తు సాక్షాదీశ్వరఇత్యాహ— వేదేతి. శేవధిం నిధింసర్వాభీష్టదం. ౧౬. దేవహూతిం ప్రత్యాహ—త్రిభిః. జ్ఞానేతి. జ్ఞానం శాస్త్రోక్తం విజ్ఞానమపరోక్షం తే ఏవ యోగః ఉపాయః. తేన. కర్మణాం శిఫాః మూలాని వాసనాః ఉద్ధరిష్యన్ ఉత్పాటయిష్యన్. పద్మముద్రాయుక్తం. పదాంబుజం యస్య. ౧౭. ఏషఇతి. హే మానవి. అవిద్యా స్వరూపాజ్ఞానం. సంశయః మిథ్యాజ్ఞానం. తన్మయం తవ హృదయగ్రంథిం. ౧౮. అయమితి. సుసమ్మతస్సమ్యక్పూజితస్సన్. గంతా ప్రాప్స్యతి. ౧౯. తావితి. కుమారైస్సహేతి శేషః. సహనారదః నారదసహితశ్చ. మరీచ్యాదీన్ వివాహార్థమవస్థాప్య నైష్ఠికై

శ్రీమైత్రేయ ఉవాచ:—

తావాఖ్యాస్య జగత్స్రష్టా కుమారైస్సహ నారదః, హంసో హంసేన యానేన త్రిధామ ప్రత్యపద్యత. ౨౦. గతే శతధృతౌ క్షత్తః కర్దమస్తేన చోదితః, యథోచితం స్వదుహితౄః ప్రాదాద్విశ్వసృజాం తతః. ౨౧. మరీచయే కలాం ప్రాదాదనసూయామథాత్రయే, శ్రద్ధామంగిరసే యచ్ఛత్పులస్త్యాయ హవిర్భువం. ౨౨. పులహాయ గతిం యుక్తాం క్రతవే చ క్రియాం సతీం, ఖ్యాతిం చ భృగవే ఽయచ్ఛద్వసిష్ఠాయాప్యరుంధతీం. ౨౩. అథర్వణే దదౌ శాంతిం యయా యజ్ఞో వితన్యతే, విప్రర్షభాన్ కృతోద్వాహాన్ సదారాన్ సమలాలయత్. ౨౪. తతస్త ఋషయః క్షత్తః కృతదారా నిమంత్ర్య తం, ప్రాతిష్ఠన్నందమాపన్నాస్స్వం స్వమాశ్రమమండలం. ౨౫. స చావతీర్ణం త్రియుగమాజ్ఞాయ విబుధర్షభం, వివిక్త ఉపసంగమ్య ప్రణమ్య సమభాషత. ౨౬. అహో పాపచ్యమానానాం నిరయే స్వైరమంగళైః, కాలేన భూయసా నూనం ప్రసీదంతి హి దేవతాః. ౨౭. బహుజన్మవిపక్వేన సమ్యగ్యోగసమాధినా, ద్రష్టుం దయంతే యతయశ్శూన్యాగారేషు యత్పదం. ౨౮. స ఏవ భగవానద్య హేళనం న గణయ్య నః, గృహేషు జాతో గ్రామ్యాణాం యస్స్వానాం పక్షపోషకః. ౨౯. స్వీయం వాక్యమృతం కర్తుమవతీర్ణోఽసి మే గృహే, చికీర్షుర్భగవాన్ జ్ఞానం భక్తానాం మానవర్ధనః. ౩౦. తాన్యేవ తేఽభిరూపాణి రూపాణి భగవం

రతైః. పంచభిస్సహితః. హంసో బ్రహ్మా యయౌ. త్రిధామ తృతీయం ధామ స్వర్గః. తస్య పరమాం కాష్ఠాం సత్యలోకం. ౨౦. గత ఇతి. శతధృతౌ బ్రహ్మణి. ౨౨. పులహాయేతి. యుక్తాం యోగ్యాం. అయచ్ఛత్ అదాత్. ౨౩. అథర్వణ ఇతి. వితన్యతే సమృద్ధః క్రియతే. శాంతిం శాంత్యధిష్ఠాత్రీం దేవతామిత్యర్థః. సమలాలయత్ సంతోషితవాన్. ౨౪. తత ఇతి. నిమంత్ర్య పృష్ట్వా. నందం హర్షం ఆపన్నాః ప్రాప్తాస్సంతః. ౨౫. స ఇతి. స చ మునిః. త్రియుగం శ్రీవిష్ణుం, వివిక్తే రహసి. ౨౬. అహో ఇతి. పాపచ్యమానానాం. భృశం దహ్యమానానాం. నిరయే సంసారే స్వైరైరమంగళైః పాపైః. ౨౭. కుతస్సర్వా దేవతాః ప్రసన్నా ఇతి జ్ఞాతం. అలభ్యలాభాదిత్యాహ ద్వాభ్యాం బహుజన్మేతి. బహుజన్మసు. విపక్వేన సుసిద్ధేన. సమ్యగ్యోగో భక్తియోగః. తస్మిన్ సమాధిరైకాగ్ర్యం తేన శూన్యాగారేషు వివిక్తస్థానేషు. యస్య తవ పదం. ౨౮. స ఇతి. హేళనం స్వావజ్ఞాం లాఘవం. అవిగణయ్య అగణయిత్వా. ఉచితమేవైతదిత్యాహ—యస్త్వం. స్వానాం భక్తానాం పక్షం పుష్ణాతీతి తథా సః. ౨౯. తత్ప్రపంచయతి—ద్వాభ్యాం. స్వీయమితి. స్వయమేవావతీర్ణోఽసి స్వీయం వాక్యం. తవ పుత్రో భవిష్యామీతి. యత్తత్సత్యం కర్తుం. జ్ఞానం జ్ఞానసాధనం సాంఖ్యం. చికీర్షుస్సన్. ౩౦. తానీతి. యాని తవ అలౌకికాని. చతుర్భుజాది రూపాణి. యోగ్యాని కింతు యాని చ. స్వజనానాం. స్వభక్తానాం రోచంతే, మనుష్యరూపాణి తాన్యపి తే రోచంతీత్యర్థః. అరూపిణః.

స్తవ, యాని యాని చ రోచంతే స్వజనానామరూపిణః. 3౧. త్వాం సూరిభి స్తత్త్వబుభుత్సయార్ధా సదాభివాదార్హణపాదపీఠమ్, ఐశ్వర్యవైరాగ్యయశోఽవబోధ వీర్యశ్రియా పూర్తమహం ప్రపద్యే. 3౨. పరం ప్రధానం పురుషం మహాంతం కాలం కవిం త్రివృతం లోకపాలమ్, ఆత్మానుభూత్యానుగతప్రపంచం స్వచ్ఛందశక్తిం కపిలం ప్రపద్యే. 33. ఆస్మాభిపృచ్ఛేద్యపతిం ప్రజానాం త్వయావతీర్ణర్ణ ఉతాప్తకా

ప్రాకృతరూపాదిరహితస్య. 3౧. త్వామితి. అభివాదార్హణం పాదపీఠం యస్య. తమైశ్వర్యాదిభిః పూర్ణం. 3౨. ఐశ్వర్యాదికం వివృణ్వన్నాహ—పరమితి. పరం పరమేశ్వరం. తత్ర హేతుః. స్వచ్ఛందాః స్వాధీనాః. శక్తయో యస్య. తా ఏవాహ—ప్రధానం ప్రకృతిరూపం. పురుషం తదధిష్ఠాతారం. మహాంతం మహత్తత్త్వరూపం. కాలం తేషాం క్షోభకం. త్రివృతం అహంకారరూపం. లోకాత్మకం ఇంద్రియాదిరూపం తత్పాలకం చ. తదేవం మాయాయాః ప్రధానాదిరూపతాముక్త్వా చిచ్ఛక్త్యా నిష్ప్రపంచతామాహ—ఆత్మానుభూత్యా చిచ్ఛక్త్యా, అనుగతః స్వస్మిన్ లీనః. ప్రపంచో యస్య. తం కపిలం సర్వజ్ఞం ప్రధానాద్యావిర్భావలయసాక్షిణమిత్యర్థః. 33. సన్న్యాసానుజ్ఞాం ప్రార్థయతే—అస్మేతి. అభిపృచ్ఛే స్మ. యత్కించిదభిపృచ్ఛామీత్యర్థః. త్వయా పుత్రరూపేణ అవతీర్ణాని నివృత్తాని ఋణాని యస్య సః. ఆప్తకామశ్చాహం. పరివ్రజాం సన్న్యాసినాం. పదవీం మార్గం ఆశ్రితస్సన్

వీరరాఘవీయే. ఏవం సౌలభ్యాది గుణవిశిష్టత్వేన ప్రస్తుత్య పునః శరణవ్రజ్యోపయుక్తకల్యాణగుణాంతర విశిష్టత్వేన ప్రస్తువన్ శరణం వ్రజతి ద్వాభ్యాం. సూరిభిస్సుధీభిః. తత్త్వబుభుత్సయా స్వావగతాధిక ప్రకృతి పురుషేశ్వర యాథాత్మ్యం బోద్ధుమిచ్ఛయా సదా అభివాదయోగ్యం పాదపీఠం యస్య తం. ఐశ్వర్యాదిభిః పూర్ణం తత్రావబోధో జ్ఞానం శ్రీస్తేజః ఏవంభూతం త్వాం శరణం ప్రపద్యే శరణం వ్రజామి. 3౨. పరం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం. ప్రధానం ప్రకృతిశరీరకం పురుషం జీవశరీరకం కాలం కాలశరీరకం అనేన కారణావస్థప్రకృతిపురుష కాలత్వముక్తం. అథ కార్యావస్థ తచ్ఛరీరకత్వముచ్యతే మహాంతం మహచ్ఛరీరకం త్రివృతం త్రయాణాం సత్త్వరజస్తమసాం వృత్ వర్తనం యస్మిన్ కార్యావస్థే జీవే తచ్ఛరీరకమిత్యర్థః. శరీరవాచకశబ్దశ్శరీరిపర్యంతమభిధత్త ఇత్యత్రోపపత్తిః పూర్వమేవాసకృదుక్తా అనేన కార్యావస్థకారణావస్థచిదచిదంతరాత్మత్వకథనేన కారణత్వముక్తం తదుపయుక్తసర్వజ్ఞత్వాదిగుణయోగమాహ—కవిం సర్వజ్ఞం స్వచ్ఛందశక్తిం స్వాయత్తసర్వశక్త్యాదియుక్తం పాలకత్వమాహ. లోకపాలం లోకం చిదచిదాత్మకప్రపంచం పాలయతీతి తం సంహర్తృత్వముచ్యతే ఆత్మానుభూత్యానుగతప్రపంచమితి ఆత్మనః స్వస్యానుభూత్యా సంహారాద్యుపయుక్తజ్ఞానశక్త్యా అనుగతః స్వస్మిన్ లీనః ప్రపంచో యస్య తం ఆత్మానుభూత్యేతి పూర్వత్రాప్యన్వేతి కాకాక్షిన్యాయాత్. తతశ్చ జగత్పాలనోపయుక్తస్వకీయజ్ఞానశక్త్యా లోకపాలమిత్యర్థః. ఏవంవిధం కపిలం త్వాం ప్రపద్యే. 33. ఏవం భగవంతం ప్రస్తుత్య స్వాభిప్రేతమావేదయతి—ప్రజానామధిపతిం త్వామహమభిపృచ్ఛే స్మ ఈషదభిపృచ్ఛామి స్మేత్యర్థః. కిం తదిత్యత్రాహ త్వయా ప్రజారూపేణ త్వయా. అవతీర్ణర్ణః. అవతారిఋణత్రయః. ఆప్తః అనుభూతః కామః సాంసారికో భోగో యేన సోఽహమిదానీం త్వాం మే హృది యుంజన్ ధ్యాయన్ అత ఏవ విగతశోకస్తాపత్రయజనిత దుఃఖం యస్య సః. వీతశోకమితి పాఠాంతరం తదా త్వామిత్యస్య విశేషణం తచ్చాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకోపలక్షణం. హృదీత్యనేన దహరవిద్యా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ పరివ్ర

మః, పరివ్రజాం పదవీమాస్థితోఽహం చరిష్యే త్వాం హృది యుంజన్ విశోకః. 3౪.
శ్రీభగవానువాచ.—

మయా ప్రోక్తం హి లోకస్య ప్రమాణం సత్యలౌకికే, అథాజని మయా తుభ్యం యదవోచమృతం మునే. 3౫. ఏతన్మే జన్మ లోకేఽస్మిన్ ముముక్షూణాం

త్వాం యుంజన్ స్మరన్. విచరిష్యామి. అహం తావత్ జ్ఞానోపదేశాయైవ. త్వద్గృహే అవతీర్ణః అతస్తవ గృహే వసతోఽపి. ముక్తిః సులభైవ. 3౪. యద్యవశ్యం గంతవ్యమేవేత్యాగ్రహః, తదా మామేవానుస్మరన్ గచ్ఛేత్యాహ—షడ్భిః. మయేతి. సత్యే వైదికే లౌకికే చ కృత్యే. స్వోక్తస్య ప్రామాణ్యం నిర్దిశతి. యత్ యస్మాత్. తుభ్యం పుత్రో భవామీత్యవోచం. అత ఏతత్ ఋతం యథా భవతి తథా. అజని జన్మ స్వీకృతం. 3౫. ఏతదితి. దురాశయాల్లింగాత్. ముముక్షూణాం మునీనాం. ఆత్మ

జాంతుర్యాశ్రమిణాం పదవీం మార్గం సన్న్యాసధర్మం ఆశ్రితః చరిష్యే సంచరిష్యామి. 3౪. ఏవముక్తో భగవాన్ కపిలః స్వచికీర్షిత సాంఖ్యతంత్రస్య. ప్రామాణ్యం తావన్నిదర్శనేన ప్రదర్శయన్నవతారప్రయోజనం చ కథయన్నభిప్రేతార్థే పితరమాదిశతి షడ్భిః—సత్యలౌకికే. సత్యం పుణ్యం ఋతపర్యాయత్వాత్ ఋతం చ పుణ్యమేవ. అపుణ్యస్య కర్మ. ఏవ "మన్వృతాదాత్మానం జుగుప్సే" దితి శ్రుతేః. "ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోక" ఇతి. చ శ్రుతేః. తచ్చ పుణ్యం కర్మోపాసనం చేతి ద్వివిధమత్ర వివక్షితం. కర్మవాచి పుణ్యశబ్దేన. ఉపాసనమభిధీయత ఇతి న శంక్యం. ఉపాసనస్యాపి మనో వ్యాపారరూపత్వేన తేనాభిధానసంభవాత్. అత ఏవ హి. శ్లో. "వాచికైః పక్షిమృగతాం మానసైరంత్యజాతితామ్, శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నర ఇతి. మానసవ్యాపారస్యాపి కర్మదోషైరిత్యనేన క్రియారూపత్వమవగతం. భగవదనుగ్రహవిశేషస్యైవ పుణ్యస్వరూపత్వేన. ఉపాసనస్యాపి తదనుగ్రహహేతుత్వేన. తదభిధానస్య న్యాయత్వాచ్చ. లౌక్యత ఇతి లోకః ఫలం. తత్సాధనం లౌకికం. తచ్చాపి స్వర్గాపవర్గ సాధ్యభేదేన. కర్మోపాసనం చేతి ద్వివిధం తస్మిన్విషయే. యన్మయా ప్రోక్తం సాంఖ్యం. తత్ప్రమాణమేవేత్యర్థః. వక్ష్యమాణే హి సాంఖ్యే. భగవద్భక్తియోగనిష్ఠానాం అర్చిరాదిగత్యా. భగవత్ప్రాప్తిః. శ్లో. "నివృత్తిధర్మనిరతా" ఇత్యారభ్య సూర్యద్వారేణ తే యాంతీత్యనేన. శ్లో. అథ యో గృహమేధీయాన్ ధర్మానిత్యారభ్య గత్వా చాంద్రమసం లోకం సోమపాః పునరేష్యతీతి. స్వర్గాసక్తమనసాం తత్సాధనానుష్ఠానేన. పిత్ర్యయానగత్యా తద్భోగానుభవశ్చ వక్ష్యతే. యద్వా. శ్రు. "సత్యం జ్ఞానమనంత" మితి శ్రుతేః. లోక్యతే సాక్షాత్క్రియత ఇతి లోకః ఫలం. తత్సాధనం లౌకికం సత్యం లౌకికం చేతి సమాహారద్వంద్వః తస్మిన్. బ్రహ్మస్వరూపతదనుభవరూపఫలం. తత్సాధనాదివిషయ ఇత్యర్థః. తత్ర యన్మయా ప్రోక్తం సాంఖ్యం. తత్ప్రమాణమేవ హీత్యర్థః ఏతన్నిదర్శయతి—హే మునే అథ అత ఏవ. తుభ్యమహం యత్. శ్లో. అహం చ స్వాంశకలయా త్వద్వీర్యేణేత్యవోచం. తత్. ఋతం సత్యం. కర్తుమితి శేషః. అత్రావితథవాచీ ఋతశబ్దః. ఔచిత్యాత్. ఋతం యథా తథా. మయా అజని అవతారీతి క్రియావిశేషణం వా. 3౫. అవతారప్రయోజనమాహ—దురాశయాత్. దుష్టః ఆశయోఽంతఃకరణం యస్మిన్ తస్మాత్. ఆత్మత్వేనానుసంహితాద్దేహాత్. ముముక్షూణాం మోక్తుమిచ్ఛతాం సంసృతిమనిచ్ఛతామిత్యర్థః. తేషామాత్మదర్శనే. ప్రకృతివివిక్తజీవాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానే సమ్మతాయ అభిమతాయ ఉపయుక్తాయేతి యావత్. తత్త్వానాం ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యరూపతత్త్వానాం. ప్రసంఖ్యానాయ

దురాశయాత్, ప్రసంఖ్యానాయ తత్త్వానాం సమ్మతాయాత్మదర్శనే. ౩౬. ఏష ఆత్మపథోఽవ్యక్తో నష్టః కాలేన భూయసా, తం ప్రవర్తయితుం దేహ మిమం విద్ధి మయా ధృతం. ౩౭. గచ్ఛ కామం మయాఽఽపృష్టో మయి సన్న్యస్తకర్మణా, జిత్వాసుదుర్జయం మృత్యు మమృతత్వాయ మాం భజ. ౩౮. మామాత్మానం స్వయంజ్యోతిస్సర్వభూతగుహాశయమ్, ఆత్మన్యేవాత్మనా వీక్ష్య విశోకోఽభయమృ

దర్శనే సమ్మతాయ. తత్త్వానాం ప్రసంఖ్యానాయ. విధీత్యుత్తరస్యానుషంగః. ౩౬. నను అయమాత్మజ్ఞానమార్గః. పూర్వసిద్ధవన్నేదానీమపూర్వవత్ప్రవర్తనీయ స్తత్రాహ—ఏష ఇతి. అవ్యక్తస్సూక్ష్మః. ఆత్మపథః ఆత్మజ్ఞానమార్గః. ౩౭. గచ్ఛేతి. కామం యథేష్టం. ఆపృష్టః అనుజ్ఞాతః యద్వా. యథాత్వం మాం సంతుష్టవాన్ తథా అత్ర స్థాతుం. మయాపిత్వమాపృష్ట ఇత్యర్థః. మయి సన్న్యస్తేన సమర్పితేన కర్మణా. శ్రు. "అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయామృతమశ్నుత" ఇతి శ్రుతేః. ౩౮.

ప్రకథనాయ. వివేచనాయ. అస్మిన్ లోకే ఏతన్మమ జన్మాభూదిత్యర్థః. ౩౬. నను పూర్వమేవావిభిన్నతత్తచ్ఛిష్యప్రవర్తక పరంపరాభిస్త్వయోక్త ఆత్మపథో వికల్ప ఏవావతిష్ఠతే కిమిదానీం త్వదవతారసాధ్య మిత్యత్రాహ—ఏష ఆత్మపథ ఆత్మమార్గః. ఆత్మతత్త్వ మితి యావత్. స. అవ్యక్తస్సూక్ష్మః. పరమదుర్జ్ఞేయః. అతఏవ మయాపూర్వ ముపదిష్టోఽపి. భూయసా కాలేన బహుకాలవిలంబేన నష్టః పరిభ్రష్టః. తమేవాత్మపథం ప్రవర్తయితుం మయేమం దేహం ధృతమితి విద్ధి జానీహి. ౩౭. ఏవమవతార ప్రయోజనమభిధాయ తమాదిశతి—మయాఽఽపృష్టః. ఆదిష్టః. కామం యథేచ్ఛంగచ్ఛ యాహి మయి సన్న్యస్తేన సమర్పితేన. కర్మణా అనభిసంహితఫలేన మదారాధనైకవేషేణానుష్ఠితేన కర్మణా సుదుర్జయముపాయాంతరైర్జేతు మశక్యం మృత్యుం జ్ఞానోత్పత్తివిరోధి పుణ్యపాప రూపప్రాచీనం కర్మ జిత్వా అపోహ్య అమృతత్వాయమత్ప్రాప్తిరూపామృతత్వవిరోధి ప్రాచీనకర్మనిరసనాయేతి భావః. మాం భజ. అత్రేదం వేదితవ్యం అనాదిపుణ్యపాపరూపం కర్మ కించిన్మోక్షోపాయభూత భగవదుపాసనోత్పత్తివిరోధి. కించిచ్చ కర్మోపేయభగవత్ప్రాప్తివిరోధి. తత్రోపాయవిరోధినః కర్మణః. అనభిసంహితఫలకర్మణా నివృత్తిః. ధర్మేణ పాపమపనుదతి. శ్రు. "అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వావిద్యయామృతమశ్నుతే. కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత" ఇత్యాది శ్రుతిభిరుక్తా అత్రావిద్యయా అనభిసంహితఫలకర్మణా. మృత్యుప్రాయోత్పత్తి ప్రతిబంధకర్మ తీర్త్వా అపోహ్య విద్యయా జ్ఞానేన అమృతత్వమశ్నుతే ప్రాప్నోతీత్యర్థః. తథాచ స్మృతిః. శ్లో. "ఇయాజసోఽపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయః, బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ తర్తుం మృత్యుమవిద్యయే" తి ఉపేయవిరోధినస్తు కర్మణః భగవదుపాసనాత్మకభక్త్యాద్యపరపర్యాయజ్ఞానేనైవ నివృత్తిః. శ్రు. "తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథా ఏవమేవం విదితపాపం కర్మ న శ్లిష్యతి." శ్లో. "క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే" "నిచాయ్యతం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః, జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతేఽర్జున" ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిశతసిద్ధా. తదేతదత్రాపి మయిసన్న్యస్తకర్మ ... ౩౮. మయి గతే సతి కిం భవాన్ కరిష్యతీత్యత్రాహ—అసౌ మమ మాతా పిత్రాద్యనోచ్యత ఇతి.

చ్ఛసి. ౩౯. మాత్ర ఆధ్యాత్మికీం విద్యాం శమనీం సర్వకర్మణామ్, వితరిష్యే యయా చాసౌ భయం చాతితరిష్యతి. ౪౦.

శ్రీమైత్రేయ ఉవాచ:—

ఏవం సముదితస్తేన కపిలేన ప్రజాపతిః, పరిదక్షిణీకృత్య సుతం వనమేవ జగామ హ. ౪౧. వ్రతం స ఆస్థితో మౌనమాత్మైక శరణో మునిః, నిస్సంగో వ్యచరత్ క్షోణీ మనగ్నిరనికేతనః. ౪౨. మనో బ్రహ్మణి యుంజానో యత్తత్సదసతోః పరమ్, గుణావభాసే విగుణ ఏకభక్త్యానుభావితే. ౪౩. నిరహంకృన్నిర్మమశ్చ నిర్ద్వంద్వస్సమదృక్ స్వదృక్, ప్రత్యక్ప్రశాంతధీర్ధీరః ప్రశాంతోర్మిరివోదధిః.

మామితి. తతశ్చ మాం పరమాత్మానం. స్వాత్మన్యేవ ఆత్మనా మనసా. అన్వీక్షమాణః అభయం మోక్షం ప్రాప్స్యసి. తేన మద్భజనేన మామాత్మన్యేవ స్వాత్మన్యేవ. ఆత్మనా మనసా. అన్వీక్షన్ సాక్షాత్కుర్వన్ విశోకః విగతః శోకః శోకహేతురుపాధిప్రాచీన కర్మ యస్య సః. అభయం న విద్యతే భయం సంసారో యస్మాత్తం మామృచ్ఛసి ప్రాప్స్యసి. కథంభూతం మాం. ఆత్మానం జీవాంతరాత్మానం. స్వయంప్రకాశం. సర్వభూతానాం గుహాయాం హృదయకుహరే శయానం. ౩౯. మాత్రే దేవహూత్యై. శమనీం ఉన్మూలినీం భయం తరిష్యతి. పరమానందం ప్రాప్స్యతీతి చకారార్థః. ౪౦. ఏవమితి. సముదిత స్సమ్యగుక్తస్సన్. తం ప్రదక్షిణీకృత్య. ౪౧. వ్రతమితి. మునీనాం వ్రతం మౌనం అహింసాది లక్షణం. ౪౨. మన ఇతి. సదసతోః పరం యత్. తత్ తస్మిన్ బ్రహ్మణి. గుణావభాసకే. నిర్గుణే. ఏకభక్త్యా. అవ్యభిచారిణ్యా భక్త్యా. అనుభావితే అపరోక్షీకృతే. ౪౩. నిరహంకృదితి. అతో దేహాదిష్వహంకారాదిరహితః అత ఏవ నిర్ద్వంద్వః శీతోష్ణాద్యనాకులః. సమదృగ్భేదాగ్రాహకః. కింతు స్వదృక్

యయా చ బ్రహ్మవిద్యయా మదుపదిష్టయా. భయం మృత్యుమతితరిష్యతి. తామాధ్యాత్మికీం సర్వకర్మశమనీం పూర్వోత్తరాఘవినాశినీం విద్యామాత్రే వితరిష్యే ఉపదేక్ష్యామీత్యర్థః. ౪౦. ఏవం కపిలేనోక్తః కర్దమస్తదుక్తమేవాకరోదిత్యాహ— తేన కపిలేన సముదితస్సమ్యగుక్తః. ప్రజాపతిః కర్దమః. తం కపిలం ప్రదక్షిణీకృత్య పరిక్రమ్య ప్రీతస్సుష్టో వనం ప్రత్యేవ జగామ హేత్యనేన సర్వసంపత్సమృద్ధ స్వగృహత్యాగో ప్రస్తూయతే. ౪౧. సః కర్దమః మౌనం వ్రతమాస్థితః ఆశ్రితః ఆత్మా పరమాత్మైవ ఏకశరణముపాయో రక్షకశ్చ యస్య సః మునిః శుభాశ్రయసంశీలపరః. నిస్సంగః ఇంద్రియార్థేష్వాసక్తిరహితః. సంసారిజనసంగరహితో వా అనగ్నిః. పరిత్యక్తగృహాశ్రమత్వాదాహవనీయాద్యగ్నిరహితః అనికేతనః నియతావసథరహితః. క్షోణీం భూమిం. వ్యచరత్. ౪౨. యత్సదసతోః చిదచితోః, పరం విలక్షణం తస్మిన్ బ్రహ్మణి. గుణావభాసే గుణైరాభాసో యస్యేతి బహువ్రీహిః మంగళగుణావభాసితే. విగుణే హేయగుణరహితే. మనో యుంజానః ఏకాగ్రీకుర్వన్. ౪౩. నిరహంకృతిర్దేహాత్మాభిమానరహితః. నిర్మమః దేహాపత్యకళత్రాదిషు స్వీయత్వబుద్ధిరహితః నిర్ద్వంద్వః శీతోష్ణాదిదేహధర్మైరనాకులః. సమదృక్. శ్లో. విద్యావినయసంపన్నే బ్రాహ్మణే గవిహస్తినీత్యాద్యుక్తసమదర్శనః. స్వదృక్ ప్రకృతివిలక్షణబ్రహ్మాత్మకస్వాత్మదర్శీ ప్రత్యక్ప్రశాంతధీః

౪౪. వాసుదేవే భగవతి సర్వజ్ఞే ప్రత్యగాత్మని, పరేణ భక్తియోగేన లబ్ధాత్మా ముక్తబంధనః. ౪౫. ఆత్మానం సర్వభూతేషు భగవంత మవస్థితమ్, అపశ్య త్సర్వభూతాని భగవత్యపి చాత్మని. ౪౬. ఇచ్ఛాద్వేషవిహీనేన సర్వత్ర సమచేతసా, భగవద్భక్తియోగేన ప్రాప్తా భాగవతీ గతిః. ౪౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

పంచవింశోఽధ్యాయః.

కపిలదేవహూతిసంవాదారంభః.

శ్రీశౌనక ఉవాచ:—

కపిలస్తత్త్వసంఖ్యాతా భగవానాత్మమాయయా, జాతస్స్వయ మజస్సా

స్వయమేవ పశ్యన్. ప్రత్యక్ప్రవణా ప్రశాంతా విక్షేపరహితా చ ధీర్యస్య. ౪౪. తదేవం త్రిభిః కల్పితోపాధినివృత్తిముక్త్వా పరమేశ్వరపదప్రాప్తిమాహ — త్రిభిః. వాసుదేవ ఇతి. ప్రతీచో జీవస్య. ఆత్మని స్వరూపే. లబ్ధః ఆత్మా చిత్తం యేన. యతః ముక్తం బంధనమజ్ఞానం యస్య. ౪౫. లబ్ధాత్మతామేవాహ — ఆత్మానమితి. ౪౬. ఇచ్ఛేతి. తదేవం తేన భాగవతీ గతిః ప్రాప్తా. పాఠాంతరే సపివ తాం భాగవతీం గతిం ప్రాప్త ఇతి. ౪౭.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, చతుర్వింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. పంచవింశే జనన్యా తు పృష్టో బంధవిమోచనమ్, ఆవా వాహ పరం భక్తిలక్షణం కపిల స్సుతః. శ్రీహరిం శరణం ప్రాప్తోఽస్మి. కపిలేనార్పితా మాత్రే గూఢభావనియంత్రితా. యోగమాణిక్యమంజూషా స్ఫుటముద్ఘాట్యతేఽధునా. ఉక్తానువాదపూర్వకం కాపిలం యోగం పృచ్ఛతి — త్రి

ప్రత్యగాత్మని బ్రహ్మాత్మకే జీవాత్మని ధీర్యస్య సః. బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానుభవపరః. నిస్తరంగితో దధిరివ. స్వయమప్యశనాయా పిపాసా శోకమోహజరామృత్యాఖ్యోర్మిషట్కరహితః. ౪౪. సర్వజ్ఞే ప్రత్యచః జీవస్యాత్మని. అంతః ప్రవిశ్య. నియంతరి. భగవతి షాడ్గుణ్యపూర్ణే. సర్వభూతాధారకే పరమపురుషే పరేణ ధృతానుస్మృతిత్వప్రత్యక్షతాపన్ననిరతిశయప్రీతిరూపత్వాదిదశామాపన్నేన. భక్తియోగేన. లబ్ధాత్మా. ౪౫. ధార్యేషు సర్వభూతేష్వవస్థితం. భగవంతం. ఆత్మానం ధారకే పరమాత్మని భగవతి భూతాని ధార్యాణి అపశ్యత్. పూర్వోత్తరార్ధాభ్యాం భగవతో వ్యాప్తిర్ధారకత్వం చోచ్యతే. ౪౬. ఇచ్ఛాద్వేషాదిప్రాకృతగుణరహితేన. సర్వత్ర భూతేషు. సమచేతసా తత్తత్కర్మాయత్తదేవత్వమనుష్యత్వాదివైచిత్ర్యానాదరేణ. ప్రకృతిపరిణామరూపాన్ దేహాన్. ప్రతిశరీరం జీవానాం భేదేపి. సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారతయా. ఏకరూపాన్ జీవాన్. తత్తత్కర్మానుసారేణ. నియంతృత్వభేదేఽప్యంతర్యామిత్వనిరస్తసమస్తదోషత్వానంత కల్యాణగుణాకరత్వేన చైకరూపం. ఈశ్వరం చ పశ్యతి. యచ్చిత్తం. తత్సమచేతస్తేన. భగవద్భక్తియోగేన చ. భాగవతీ గతిర్ముక్తిః. ప్రాప్తా లబ్ధా. పాఠాంతరే సపివః. తాం భాగవతీం ప్రాప్తః. ౪౭.

ష్టా దాత్మప్రజ్ఞప్తయే నృణామ్. ౧. నహ్యస్య వర్ష్మణః పుంసాం వరిమ్ణస్సర్వయోగినామ్, విశ్రుతౌ శ్రుతదేవస్య భూరి తృప్యంతి మేఽసవః. ౨. యద్యద్విధత్తే భగవాన్ స్వచ్ఛందాత్మాత్మమాయయా, తాని మే శ్రద్దధానస్య కీర్తనీయాని కీర్తయ. ౩.

శ్రీసూత ఉవాచ:—

ద్వైపాయనసఖస్త్వేవం మైత్రేయో భగవాంస్తథా, ప్రాహేదం విదురం ప్రీత ఆన్వీక్షిక్యాం ప్రచోదితః. ౪.

శ్రీమైత్రేయ ఉవాచ:—

పితరి ప్రస్థితేఽరణ్యం మాతుః ప్రియచికీర్షయా, తస్మిన్ బిందుసరేఽవాత్సీద్భగవాన్ కపిలః కిల. ౫. తమాసీనమకర్మాణం తత్త్వమార్గాగ్రదర్శనమ్, స్వసుతం దేవహూత్యాహ ధాతుస్సంస్మరతీ వచః. ౬.

దేవహూతి రువాచ:—

నిర్విణ్ణా నితరాం భూమన్నసదింద్రియతర్పణాత్, యేన సంభావ్యమానేన ప్రవిష్టాంధంతమః ప్రభో. ౭. తస్య త్వంతమసోఽంధస్య దుష్పారస్యాద్య పారగః, సచ్చక్షుర్జన్మనామంతే లబ్ధం మే త్వదనుగ్రహాత్. ౮. య ఆద్యో భగవాన్ పుంసా మీశ్వరో వై భవాన్ కిల, లోకస్య తమసాంధస్య చక్షుస్సూర్య ఇవోదితః.

భిః. కపిలఇతి. తత్త్వానాం సంఖ్యాతా గణకః. సాంఖ్యప్రవర్తక ఇత్యర్థః. అజ ఏవ స్వయం జాతః. ఆత్మప్రజ్ఞప్తయే. ఆత్మజ్ఞానాయ. ౧. నహీతి. పుంసాం మధ్యే వర్ష్మణః వృద్ధస్య ఉత్తమస్యేత్యర్థః. సర్వయోగినాం మధ్యే. వరిష్ణః. వరస్య భావో వరిమా. భావప్రధానోఽయం నిర్దేశః. వరిష్ఠస్యేత్యర్థః. యద్వా వరీయస్త్వాదిత్యర్థః. విశ్రుతౌ కీర్తౌ. అసవః ఇంద్రియాణి. భూరి అలం. న తృప్యంతి. శ్రుతేన. శ్రవణేన దీవ్యతి ద్యోతత ఇతి తథా తస్య. యద్వా. భూరి బహుధా. శ్రుతో దేవో యేన తస్యాపి మే అసవ ఇతి సంబంధః. ౨. యదితి. స్వైరం స్వచ్ఛందేన ఇచ్ఛయా. ఆత్మా దేహో యస్య సః. యద్యత్కర్మ విధత్తే. తాని కర్మాణి. కీర్తనార్హాణి అనుకీర్తయ. ౩. ద్వైపాయనేతి. యదాత్వం. మాం ప్రచోదయసే. ఏవం ప్రచోదితస్సన్. తథా తత్ప్రశ్నానుసారేణ ఆన్వీక్షిక్యామాత్మవిద్యాయాం. ౪. పితరీతి. బిందుసరే బిందుసరసి అత్రాదంతత్వమార్షం. ౫. తమితి. తత్త్వమార్గస్య. అగ్రిం పారం దర్శయతీతి తథా తం. శ్లో. ఏషమానవి తేగర్భం ప్రవిష్ట ఇత్యాది ధాతుర్వచః. ౬. నిర్విణ్ణేతి. అసతామింద్రియాణాం తర్పణాత్ విషయాభిలాషాత్. నిర్విణ్ణా శ్రాంతాస్మి. యేన సంభావ్యమానేన పూర్యమాణేన. ౭. తస్యేతి. పారం గమయతీతి పారగః త్వమేవ సత్. శ్రేష్ఠం చక్షుర్యయా లబ్ధం త్వదనుగ్రహాత్. జన్మనామంతే భావ్యేసతి. ౮. తత్ప్రపంచయతి—య ఇతి. స భగవాన్. చక్షూరూప

దీం. తదేవ ప్రపంచయతి. య ఇతి. పుంసాం జీవానాం. ఆద్యో జగత్కారణభూతః. యో భగవాన్. స ఏవ భవాన్. తమసా అంధస్య లోకస్య. చక్షుః చక్షురధిష్ఠాతా సూర్య ఇవోదితః.

౯. అథ మే దేవసంమోహ మపాక్రష్టుంత్వమర్హసి, యోఽవగ్రహోఽహం మమేతీత్యేతస్మిన్ యోజితస్త్వయా. ౧౦. తం త్వాం గతాహం శరణం శరణ్యం స్వభృత్యసంసార తరోః కుఠారం, జిజ్ఞాసయా ప్రకృతేః పూరుషస్య నమామి సద్ధర్మవిదాం వరిష్ఠమ్. ౧౧.

మైత్రేయ ఉవాచ:—

ఇతి స్వమాతుర్నిరవద్యమీప్సితం నిశమ్య పుంసామపవర్గవర్ధనం, ధియాభినంద్యాత్మవతాం సతాం గతిర్బభాష ఈషత్స్మితశోభితాననః. ౧౨.

శ్రీభగవానువాచ:—

యోగ ఆధ్యాత్మికః పుంసాం మతో నిశ్శ్రేయసాయ మే, అత్యంతోపరతిర్యత్ర దుఃఖస్య చ సుఖస్య చ. ౧౩. తమిమం తే ప్రవక్ష్యామి యమవోచం పురానఘే ఋషీణాం శ్రోతుకామానాం యోగం సర్వాంగనైపుణం. ౧౪. చేతః ఖల్వస్య బంధాయ ముక్తయే చాత్మనో మతమ్, గుణేషు సక్తం బంధాయ రక్తం వా పుంసి ముక్తయే. ౧౫. అహం మమాభిమానోత్థైః కామలోభాదిభిర్మలైః, వీతం యదా

సూర్యః ఉదితో యథా. ౯. అథేతి. అపాక్రష్టుమపనేతుం. కోఽసౌ మోహ స్తమాహ—ఏతస్మిన్ దేహాదావేవ యోజితః. యోఽహం మమేత్యవగ్రహః ఆగ్రహః. ద్వితీయ ఇతి శబ్దః తత్కార్యరాగాదిగ్రహణార్థః. ౧౦. తమితి. ప్రకృతేః పురుషస్య జిజ్ఞాసయా. త్వా మహం. శరణం గతా సతీ నమామీత్యన్వయః. కుఠారం ఛేత్తారం. ౧౧. ఇతీతి. అపవర్గవర్ధనం మోక్షరతికరం. ఈషత్ స్మితేన శోభితమాననం యస్య. ౧౨. యోగ ఇతి. ఆధ్యాత్మికః అధ్యాత్మనిష్ఠః. యత్ర యస్మిన్. ౧౩. తమితి. తం యోగం. సర్వేషామంగానాం నైపుణం నైపుణ్యం. ఐకాగ్ర్యం యస్మిన్ తం. ౧౪. తత్రిసర్వాంగనైపుణ్యం చిత్తసంయమాధీన మితి దర్శయన్నాహ—చేతఇతి. అస్యాత్మనో జీవస్య. గుణేషు విషయేషు పుంసిపరమేశ్వరే. వా శబ్దస్తు చ శబ్దార్థః. ౧౫. యథా

యదావా. సూర్య ఇవేత్యేతస్యోత్తరత్రాన్వయః. ౯. తదా చక్షూరూప ఉదితః సూర్య ఇవ. మే మమ. సంమోహం అపాక్రష్టుమపనేతుం. హే దేవ త్వమర్హసి కోఽసౌ సంమోహః యోఽపాక్రష్టవ్య ఇత్యత్రాహ. అస్మిన్ దేహేఽహం మమేతీత్యేవం రూపో యోఽవగ్రహః. అభిమానః. త్వయైవ యోజిత స్సఏవేత్యర్థః. త్వత్సంకల్పాదేవో త్పన్నో మోహ స్త్వయైవ నివర్త్యః యో బంధకస్సఏవ మోచక ఇతి న్యాయాదితి భావః. ౧౦. ఏవమధ్యాత్మయోగమవతార్య తత్ర ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపగ్రహణయోగ్యమనసః స్వరూపం కథయిష్యన్ తావన్మనసఏవ బంధమోక్షకారణత్వమాహ. అస్యాత్మనో జీవస్య. బంధాయ మోక్షాయ. చేతఏవమతం ఖలు. కారణమితి శేషః. కీదృశంబంధాయ కీదృశం ముక్తయఇత్యత్రాహ. గుణేషు శబ్దాదివిషయేషు. సక్తమాసక్తం చేతః. బంధాయ భవతి. పుంసీశ్వరే. రక్తం వా ఆసక్తం. ముక్తయే భవతి. ౧౫. ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూప గ్రహణయోగ్యమనసః స్వరూపమాహ. అహమిత్యాది త్రిభిః. అహం మమాభిమానాభ్యాం. అనాత్మని దేహే ఆత్మాభిమానః అ

మనశ్శుద్ధ మదుఃఖమసుఖం సమమ్. ౧౬. తథా పురుష ఆత్మానం కేవలం ప్రకృతేః పరమ్, నిరంతరం స్వయంజ్యోతి రణిమాన మఖండితమ్. ౧౭. జ్ఞాన వైరాగ్య యుక్తేన భక్తియుక్తేన చాత్మనా, పరిపశ్యత్యుదాసీనం ప్రకృతించ హతౌజసమ్. ౧౮. నయుజ్యమానయా భక్త్యా భగవత్యఖిలాత్మని, సదృశోఽస్తి శివః పంథా యోగినాం బ్రహ్మసిద్ధయే. ౧౯. ప్రసంగ మజరం పాశ మాత్మనః కవయో విదుః, స ఏవ

చిత్తసంయమే పురుషార్థసిద్ధిస్తం దర్శయతి త్రిభిః—అహమితి. మలైర్వీతం విరహితం, యథా శుద్ధం మనో భవతి. మనశ్శుద్ధే ర్జ్ఞాపకమాహ.—అదుఃఖమితి. ౧౬. తథేతి. నిరంతరం నిర్భేదం అణిమానం సూక్ష్మం. అఖండితమపరిచ్ఛిన్నం. ౧౭. జ్ఞానేతి. హతౌజసం క్షీణబలం. ౧౮. మనశ్శుద్ధా

హమభిమానః అస్వీయే స్వీయాభిమానః మమాభిమానః. తథాచ స్మర్యతే. శ్లో. "అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యా హ్యస్వే స్వమితి యా మతిః, అవిద్యాతరుసంభూతం బీజమేతద్ద్విధా స్థితి"మితి ఆఖ్యానుభిమానాభ్యాం. ఉత్పన్నైః కామలోభాదిభిర్మలైః. కామాదిహేతుకైః పుణ్యాపుణ్యరూపైర్మలైః, యథా వీతంరహితంఅనభిసంహితఫలేశ్వరారాధన రూపతత్తద్వర్ణాశ్రమోచితధర్మైః. కామాదిభిశ్చ రహితం. అతఏవ శుద్ధం. అతఏవ దుఃఖం అసుఖం. ఐంద్రియకసుఖదుఃఖైరనభిభూతంఅతఏవసమంసద్దైకరూపం.యథాభవతి.౧౬. శ్లోకద్వయస్యైక ఏవాన్వయః. తథా పురుషః. ఉక్తలక్షణమనస్కః. పుమాన్. జ్ఞానవైరాగ్యయుక్తేన జ్ఞానమత్ర శాస్త్రజన్యమాత్మస్వరూప మధ్యాత్మావగాహి జ్ఞానం. వైరాగ్యం విషయేష్వనాసక్తిః. తాభ్యాం యుక్తేన విశేషభూతభగవద్భక్తియుక్తేన చ ఆత్మనా మనసా ప్రకృతేః. ప్రకృతికార్యశరీరేంద్రియమనః ప్రాణాదిభ్యః. పరం స్వరూపతః స్వభావతశ్చాత్యంత విలక్షణం. అతఏవ కేవలసత్త్వాదిగుణరహితం. ప్రకృతిపరిణామ గతదేవత్వమనుష్యత్వాద్యాకారరహితం. అతఏవ నిరంతరం ప్రకృతిశరీరభిన్నత్వేపి సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారతయా వైషమ్యరహితం. శ్లో. నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మేతి హ్యుచ్యతే. అణిమానం అణుతరం స్వరూపకథనమిదం జ్ఞానస్వరూపత్వస్యాప్యుపలక్షణమిదం అణుత్వాదేవ అఖండితం ఖండనార్హం. ఇదమదాహ్యత్వాక్లేద్యత్వాదీనామప్యుపలక్షణం ఖండనదహనక్లేదనసాధనభూతా హి పరశ్వగ్నిజలాదయః. ఛేద్యం దాహ్యం క్లేద్యం ప్రాప్య. ఛేదనాదీన్నిర్వర్తయంతి. ఆత్మనస్తు నిరతిశయాణుత్వేన సర్వాంతః ప్రవేశయోగ్యతయా వ్యాపకత్వాత్. వ్యాప్య పరశ్వాదిసాధ్యైః ఛేదనాదిభిర్నవినాశ్యత ఇత్యర్థః. స్వయం ప్రకాశం దీపాదివదితి దృష్టాంతోఽత్రాభిప్రేతః. తత్ర యథాదీపాది స్తేజస్స్వరూపస్తేజోధర్మకశ్చ స్వయంప్రకాశస్తద్వదయమాత్మా విజ్ఞానస్వరూపో జ్ఞానగుణః స్వప్రకాశశ్చేతి భావః. ఏవంవిధముదాసీనం నిర్వ్యాపారాత్మానం ప్రత్యగాత్మానం హతౌజసం సంసారయితృత్వరూపబలహీనం ప్రకృతిం చ పశ్యతి. ౧౮. ఏవ మాత్మగ్రహణయోగ్య మనస్స్వరూపశిక్షా ఆత్మయాథాత్మ్యశిక్షా చ కృతా. అత్ర భగవద్భక్తియుక్తాత్మనా పశ్యతీత్యనేన న కేవలం ప్రకృతివిలక్షణతయా ఆత్మస్వరూపచింతనామాత్రేణ ప్రత్యగాత్మసాక్షాత్కారః. కింతు బ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మానుసంధానేనైవ ప్రత్యగాత్మసాక్షాత్కారోఽపి భవతీతి సూచ్యతే. బ్రహ్మాత్మకత్వమేవ తస్య ప్రత్యగాత్మనః స్వాభావికం స్వరూపం. తత్ర విశేష్యభూతబ్రహ్మణోఽననుసంధానే విశేషణభూతప్రత్యగాత్మానుసంధానాసంభవ ఏవ హి. వ్యక్తిగుణాదీన్వినా జాతిగుణాదయః పృథగుపలభ్యంతే తస్మాత్ప్రకృతివిలక్షణ ప్రత్యగాత్మచింతనమపి బ్రహ్మశరీ

సాధుషు కృతో మోక్షద్వార మపావృతమ్. ౨౦. తితిక్షవః కారుణికాః సుహృద స్సర్వదేహినామ్, అజాతశత్రవశ్శాంతాస్సాధవస్సాధుభూషణాః. ౨౧. మయ్యనన్యేన భావేన భక్తిం కుర్వంతి యే దృఢామ్, మత్కృతే త్యక్తకర్మాణ స్త్యక్తస్వజన బాంధవాః. ౨౨. మదాశ్రయాః కథా మృష్టాశ్శృణ్వంతి కథయంతి చ, తపంతివివి

భక్తిరేవాంతరంగసాధన మిత్యాహ— ప్రసంగమితి. అపావృతంనిరావరణం. ౨౦. సాధూనాంలక్షణ మాహ— చతుర్భిః. తితిక్షవఇతి. సాధవః శాస్త్రానువర్తినః. సాధుశీలం తదేవభూషణం యేషాం. ౨౧-౨౨. మదాశ్రయేతి. తాపాః ఆధ్యాత్మికాదయః. ఏనాన్ న తపంతి న వ్యథయంతి. కుతః మద్గ

తయైవ కార్యం ఏవంవిధం చ చింతనమేవ పశ్చాద్విశేష్య భూతభగవద్భక్తి రూపాపన్నం ముక్తి సాధనం నకేవలమిత్యాహ— నేతి. అఖిలాత్మని అఖిలానాం జీవానామాత్మభూతే భగవతి. యుజ్యమానయా భక్త్యా. సదృశస్తుల్యః. హ బ్రహ్మసిద్ధయే భావ ప్రధానో బ్రహ్మన్ శబ్దః. ద్వ్యేకయోరిత్యాదివత్. బ్రహ్మత్వసిద్ధయ ఇత్యర్థః. బ్రహ్మత్వం బ్రహ్మప్రకారః. తత్సిద్ధయే. బ్రహ్మవదపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకావిర్భావ సిద్ధయ ఇతి యావత్. యోగినాం శివః అన్యానపేక్షః పంథాః. ఉపాయః అన్యో నాస్తి బ్రహ్మాత్మక ప్రత్యగాత్మక శరీరక భగవద్భక్తిసదృశో ముక్త్యుపాయః కశ్చిదన్యో నాస్తీత్యర్థః. ఏవమభిసంహితఫలస్య ధర్మైర్నిరస్తకామాది దోషవిశుద్ధాంతః కరణానుసంహిత బ్రహ్మాత్మక ప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞాన యోగపూర్వక భగవద్భక్తిర్మోక్షసాధనమిత్యుక్తం. ౧౯. అథాస్య సర్వస్య నివృత్తి ధర్మస్య. రుచిజననే సత్సంగతిరేవ ప్రథమం కారణం. అసత్సంగతిస్సంసృతి హేతురితి వదన్. సతాం స్వరూపం చాహ— ప్రసంగమిత్యాది పంచభిః. ప్రసంగం అసత్స్వితి శేషః. అసత్సు ఇంద్రియార్థేషు తత్పరాయణేషు. ప్రసంగం ప్రకృష్టాసక్తిం. ఆత్మనో జీవస్య. అజరమశిథిలం. పాశం బంధనం. కవయస్సుధియో విదుః. సఏవ ప్రసంగఏవ సఇత్యనేనాసదూపవిషయపరిహారేణ ప్రసంగ మాత్రస్య పరామర్శః సాధుషు కృతః అపావృతమవిఘ్నోపహతం మోక్షద్వారం మోక్షోపాయః. ౨౦. కేతే సాధవఇత్యత్రాహ— తితిక్షవః మూర్ఖేష్వపి క్షితివత్సహనశీలాః. కారుణికాః స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖనిరాచికీర్షవః. అతఏవ సర్వదేహినాం సుహృదః మిత్రాణి అతఏవ అజాతాః అవిద్యమానాశ్శత్రవో యేషాం తే శాంతాః. ఇదం దమాదీనామప్యుపలక్షణం. శమదమాదిసంపన్నాస్సాధవః పరకార్యసాధకాః. సాధుశీలం తదేవ భూషణం యేషాం తే సాధవ ఇతి శేషః. యద్వా— సాధవఇతి విధేయవిశేషణం. ఏతేసాధవఇత్యర్థః. కించ. ౨౧. మయీతి. మయీత్యశ్వరేకసిలస్యానుప్రవేశావతారత్వేఽపి జీవశక్తేరభిభూతత్వాద్భగవచ్ఛక్తేరేవోద్భూతత్వాచ్చ మయీతివ్యపదేశః. అనన్యేనావ్యభిచరితేన భావేనాంతఃకరణేనాభిప్రాయవిశేషేణ వా దృఢాం అవిచాల్యాం భక్తిం కుర్వంతి తే సాధవఇత్యుత్తరత్రాన్వయః. తానేవ విశినష్టి— మత్కృతే మదర్థం త్యక్తాని కర్మాణి యైస్తే. పరిత్యక్తమదారాధనవిరోధిప్రవృత్తిధర్మాః తథా త్యక్తమద్భజనవిరోధిస్వజనబాంధవాః. ౨౨. అహమేవాశ్రయో విషయో యాసాం తాభిః. కథాభిర్మృష్టాః. కథామృష్టత్వమేవ ప్రపంచయతి శృణ్వంతి కథయంతి చేతి మదాశ్రయకథాశ్రవణకథనాదిభిర్మృష్టా ఇత్యర్థః. యద్వా. కథాస్మరణేన మృష్టాః. పునస్తా ఏవ శృణ్వంతి కథయంతి చ. యద్వా. మృష్టా ఇతివ్యస్తంపదం మృష్టాస్సంతో మదాశ్రయకథాః శృణ్వంతి కథయంతి చేత్యర్థః. మయ్యేవ గతం న్యస్తం చేతో యైస్తే. అతఏవైనానైకాత్మ్యగతచేతస ఇతి పాఠాంతరం. ఏకస్య

ధాస్తాపానైతాన్మద్గతచేతసః. ౨౩. తఏతేసాధవస్సాధ్వి సర్వసంగవివర్జితాః, సంగ
స్తేష్వథ తే ప్రార్థ్యః సర్వదోషహరాహి తే. ౨౪. సతాం ప్రసంగాన్మమ వీర్య
సంవిదో భవంతి హృత్కర్ణరసాయనాః కథాః, తజ్జోషణాదాశ్వపవర్గవర్త్మని
శ్రద్ధారతిర్భక్తిరనుక్రమిష్యతి. ౨౫. భక్త్యాపుమాన్ జాతవిరాగ ఐంద్రియాద్దృష్ట
శ్రుతాన్మద్రచనానుచింతయా, చిత్తస్య యత్తో గ్రహణేన యుక్తో యతిష్యతే ఋ

తం చేతో యేషాం తే. ౨౩. తఇతి. యే తాపైర్నాభిభూయంతే. తేసాధవ ఇత్యర్థః. ౨౪. సత్సంగస్య
భక్త్యంగతాముపపాదయతి—సతామితి. వీర్యస్య సమ్యగ్వేదనా యాసు తాః. వీర్యసంవిదః. హృత్క
ర్ణయోః రసాయనాః సుఖదాః. తాసాం జోషణాత్సేవనాత్. అపవర్గః అవిద్యానివృత్తిః. వర్త్మ యస్మిన్
శ్రీహరౌ ప్రథమం శ్రద్ధా. తతో రతిః. తతో భక్తిః. అనుక్రమిష్యతి క్రమేణ భవిష్యతీత్యర్థః.
౨౫. తతః కిమతఆహ—భక్త్యేతి. మమ రచనా సృష్ట్యాదిలీలా. తస్యాః అనుచింతయా భక్తిః తయా
ఐంద్రియాత్ ఇంద్రియోద్భవాత్సుఖాత్. జాతవిరాగస్సన్. దృష్టశ్రుతాత్. ఐహికాముష్మికాత్.

భగవత ఏవాత్మత్వం అన్యేషాం చేతనానాం తచ్ఛరీరత్వాదేక ఏవ పరమపురుషఆత్మేతి తస్మిన్
గతం చేతః యేషాం తానిత్యర్థః. వివిధాః నానావిధాస్తాపా ఆధ్యాత్మికాదయః న తపంతి నక్లే
శయంతి. ౨౩. హే సాధ్వి తఏతే సర్వైస్సంగైర్విషయసంగైర్వివర్జితారహితాస్సాధవః. తేషు
సాధుషు అథేతి ప్రాథమ్యే. ప్రథమం తే త్వయా సంగః ప్రార్థ్యః. ప్రార్థనీయః హి యస్మాత్తేసాధవ
స్సంగదోషహరాః ఇంద్రియార్థప్రసంగ హేతుకానాదిపుణ్యాపాపరూపదోషహరాః. ౨౪.
కథం సతాం ప్రసంగాన్నివృత్తిధర్మాభిరుచిరుత్పద్యేత ఇత్యత్రాహ—సతాం సాధూనాం ప్రసం
గాత్. మమ వీర్యసంవిదః వీర్యాణి సంవేదయంతీతి వీర్యసంవిదః. ణిజర్థగర్భమిదం. యద్వా
భావే క్విప్. వీర్యాణాం సంవిత్ సంవేదనం. యాసు తాః కథాః. యద్వావీర్యేణ నిత్యాసం
కుచితజ్ఞానగుణేన. సంవేత్తి సర్వం స్వరూపతస్స్వభావతశ్చ సాక్షాత్కరోతీతి తథా తస్య సర్వ
జ్ఞస్య మమేత్యర్థః. కథాః హృత్కర్ణయోః రసాయనాః. అమృతవద్రుచికరాః. భవంతి ప్రవ
ర్తంతే. తజ్జోషణాత్ తాసాం కథానాంజోషణాత్ సేవనాత్. ఆశు అపవర్గవర్త్మనిఅపవర్గస్య
మోక్షస్య వర్త్మని ద్వారభూతే గురూపసదనే శ్రద్ధా త్వరా భవతి. ఉత్పద్యతే. తత్సన్నిధౌ
భగవత్కథాశ్రవణే సతి. తత్ర. శ్రు. "తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే ఏవమే వాముత్ర
పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే. శ్రు. "నాస్త్యకృతః కృతేన. శ్రు. తద్విజ్ఞానార్థం సద్గురుమేవాభి
గచ్ఛేత్." శ్లో. "ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున, మాముపేత్య తు కౌంతేయ
పునర్జన్మ న విద్యత" ఇతి. స్వర్గాదీనాం సుఖానాం సాతిశయత్వం క్షయిష్ణుత్వం బ్రహ్మోపాసనస్యా
నంతస్థిరఫలకత్వం. కేవలకర్మణామనంతత్వాద్దుష్కరత్వాత్పరిమితఫలత్వాచ్చ తుచ్ఛత్వం నివృత్తి
ధర్మాణాం తద్విపరీతత్వం చ శ్రుతవతః జ్ఞాతవిరాగస్య పుంసః. తాదృశనివృత్తిధర్మోపదేష్టృసదాచా
ర్యోపపత్తిత్వరాజాయతఇత్యర్థః. పశ్చాద్రతిః కర్మయోగజ్ఞానయోగశమదమాద్యనుష్ఠానాభిరతిర్జాయ
తే. తతో భక్తిః. భగవద్భక్తిరిత్యేవ మేతే సర్వేఽనుక్రమిష్యతి క్రమేణ జాయతఇత్యర్థః. ప్రత్యే
కాభిప్రాయేణానుక్రమిష్యతీత్యేకవచననిర్దేశః. ౨౫. సత్సంగతిప్రభృతిప్రణాల్యా భగవతి ప్రీతిరూ
పాపన్నభక్తావుత్పన్నాయాం. తత్రైవ చిత్తం సావధానేన నియమేతేత్యాహ—భక్త్యేతి. మమరచ

ఋజుభిర్యోగమార్గైః. ౨౬. ఆసేవయాయం ప్రకృతేర్గుణానాం జ్ఞానేన వైరా
గ్యవిజృంభితేన, యోగేన మయ్యర్పితయా చ భక్త్యా మాం ప్రత్యగాత్మాన మి
హావరుంధే. ౨౭.

తతో యత్తః ఉద్యుక్తస్సన్. చిత్తస్య గ్రహణే యతిష్యతే. ఋజుభిర్భక్తి ప్రధానత్వాదనాయాసైః.
౨౬. ఆసేవయేతి. తదేవం ప్రకృతేర్గుణానాం. ఆసేవయా జ్ఞానాదిభిర్భక్త్యాచాయం జీవః. ఇహైవ

గానాం సృష్ట్యాదివ్యాపారాణాం చింతా యస్యాం తయా భక్త్యా. అనేన బ్రహ్మస్వరూపవత్త
ద్గుణానామప్యుపాస్యత్వముక్తం. దృష్టశ్రుతాత్ ఐహికాముష్మికాత్. వృష్ట్యన్న పశుపుత్రస్వర్గాది
రూపాత్ఫలాత్ తస్మిన్నిత్యర్థః. జాతఉత్పన్నో విరాగో యస్య సః. పుమాన్ యోగయుక్తః. అనభిసం
హితఫలకర్మయోగజ్ఞానయోగాభ్యాం యుక్తస్సన్. ఋషిభిః చిత్తైకరూప్యసంపాదకైః యోగస్య
భగవద్భక్తియోగస్య మార్గైః సాధనైః. వివేకవిమోకాభ్యాసాదిభిశ్చిత్తస్య గ్రహణే నియమనే.
యత్తః ప్రమాదరహితః. యతిష్యతే యత్నం కుర్యాదిత్యర్థః. ౨౬. యోగమార్గానుపదర్శ్య
అనయైవ భక్త్యా పుమాన్ మాం ప్రాప్నోతీత్యాహ — ప్రకృతేర్గుణానాం సత్త్వాదిగుణపరిణామరూపా
ణాం అవహితా ప్రతిషిద్ధ నిషిద్ధానాం. కలంజగృంజనచండాలపతితాది సంబంధకుశ్లేష్టాద్యుపహత
రూపజాత్యాశ్రయనిమిత్త దుష్టానామన్నాదీనాం. ఆసేవయా అనేన వివేక ఉక్తః వైరాగ్యేణ విజృ
భితం యద్జ్ఞానం. తేన వైరాగ్యం కామానభిష్వంగః శమదమాదిరితి యావత్. జ్ఞానశబ్దేన
ప్రకృతివిలక్షణాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగః. శుభాశ్రయసంశీలనరూపజ్ఞానం చ వివక్షితం. అనేనా
భ్యాస ఉక్తః. అయోగేన అనభిసంహితఫలకర్మయోగేన. అనేన క్రియోక్తా. చకారేణ కల్యాణానవసా
దానుద్ధర్షా వివక్షితాః. తత్ర. సత్యార్జవదయా దానాహింసానభిధ్యాః. కల్యాణాని అనభిధ్యాప
దకృతదోషాచింతనం పుత్రవిపత్త్యాదిస్మరణ జనితఖేదాభావో నవసాదః. అనుద్ధర్షః పుత్రజన్మాదినిమి
త్తాతిసంతోషః. ఏతైః ప్రకృతిగుణసేవాదిభిః. మయ్యర్పితయా సమర్పితయా. ఐశ్వర్యకైవ
ల్యాది ప్రయోజన విధురయేత్యర్థః. భక్త్యా ఇహ తద్దేహావసానే ప్రత్యచో జీవస్య. ఆత్మానమంత
రాత్మానం మామవరుంధే ప్రాప్నోతి యద్వా. ప్రత్యగాత్మశరీరిణం మామిత్యర్థః. అథవా ప్రత్యగ్జీవః.
ఆత్మానం మాం అవరుంధ ఇత్యర్థః. అత్ర గుణాసేవాదిభిర్భక్త్యేతి న సమోపాయసముచ్చయః. కింత్వాసే
వాభిరనుగృహీతయా భక్త్యేతిభక్తేరేవ సాక్షాత్సాధనత్వమితరేషాం తదనుగ్రాహకత్వేనైవ. పరంపర
యా సాధనత్వమిత్యభిప్రాయేణ గుణాసేవాదిభిర్భక్త్యేత్యుక్తం. ఇహావరుంధ ఇత్యనేన. ఇహ జీవద్దశా
యామేవ ముక్తిం లభతఇతి జీవన్ముక్తిరియముచ్యతఇతి వ్యాఖ్యానం నాదర్తవ్యం. జీవన్ముక్తేరప్రామాణిక
త్వాత్. తథాహ్యాపస్తంబేన జీవన్ముక్తిర్నిరస్తా. "వేదానిమం లోకమముంచ పరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేత్.
బుద్ధేః క్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం బుద్ధేశ్చేత్ క్షేమప్రాపణమిహైవ న దుఃఖముపలభేత
ఏతేనాపరం వ్యాఖ్యాతమితి. కా చేయం జీవన్ముక్తిః? సశరీరస్యైవ మోక్ష ఇతి చేత్ మాతా మే
వంధ్యేతివదసంగతార్థమిదం. యతశ్శరీరిత్వం బంధః. అశరీరత్వమేవ మోక్షః" ఇతి. శ్రు. "నహవై స
శరీరస్యసతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి అశరీరం వావసంతంన ప్రియాప్రియేస్పృశత" ఇత్యాది
శ్రుతిభిః. తేనైవోపపాదితత్వాదితి దిక్. విస్తరస్తు భాష్యాదిష్వనుసంధేయః. శ్రు. "అథ మర్త్యో
మృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత" ఇతి శ్రుతిర్జీవన్ముక్తిమభిదధాతీతి చేన్న — అత్ర ఉపాసనదశాయా
మపి బ్రహ్మాశ్నుతే అనుభవతీతి శ్రుత్యర్థవర్ణనాత్. అన్యథా దేహపాతావధివిలంబపరాయాస్తస్య

దేవహూతి రువాచ:—

కాచిత్త్వయ్యుచితా భక్తిః కీదృశీ మమ గోచరా, యయా పదంతే నిర్వాణ మంజసాన్వశ్నవా అహం. ౨౮. యో యోగో భగవద్బాణో నిర్వాణాత్మం స్త్వయోదితః, కీదృశః కతి చాంగాని యతస్తత్త్వావబోధనం. ౨౯. తదేతన్మే విజానీహి యథాహం మందధీర్హరే, సుఖం బుధ్యేయ దుర్బోధమేషా భవదనుగ్రహాత్. ౩౦.

దేహే. మామేవాపరుంధ్యప్రాప్నోతి. ౨౭. కాచిదితి. కాచిదతి కాస్విదిత్యర్థః. ఉచితా యోగ్యా తత్రాపి మమ స్త్రియాః. కీదృశీ గోచరాయోగ్యా నిర్వాణం. మోక్షాత్మకం. తవ పదం స్వరూపం అన్వశ్నవై అనంతరమేవ సర్వాత్మనాప్రాప్స్యామి అంజసా త్వితి పాఠే అహంత్వితి సంబంధః. ౨౮-౨౯. తదితి. విజానీహి విశేషేణ జ్ఞాపయ సుఖం అనాయాసేన. ౩౦. విదిత్వేతి. ఇదం మాతురర్థం ప్రయోజనం విదిత్వా జాతస్నేహత్వే హేతుః యత్ర యస్యాం. తన్వా దేహేన. అభిజాతః ఆవిర్భూతః. తత్త్వాన్యామ్నాయంతే అనుక్రమిష్యంతే యస్మిన్ కిం తత్. యత్సాంఖ్యం ప్రవదంతి. తత్రైవోచత్.

తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేథ సంపత్స్య ఇతిశ్రుతేర్విరోధాపత్తేః. తస్మాద్యథోక్తఏవార్థః. ౨౭. ఏవం వివేకాదిభిర్జ్ఞానయోగేన చానుగృహీతభగవద్భక్తియోగస్యైవ ముక్త్యుపాయత్వం. సంగ్రహేణాశ్రుత్య పునస్తద్విస్తరబుభుత్సయా పృచ్ఛతి దేవహూతిః. యద్వా—జ్ఞానయోగ ప్రతిపాదనసాధుస్వరూప ప్రతిపాదన ప్రసంగాత్సంగ్రహేణోక్తభగవద్భక్తియోగస్య ప్రాధాన్యేనతత్స్వరూపతదంగ స్వరూపవిస్తరబుభుత్సయా పృచ్ఛతి త్రిభిః. ఉచితా ముక్తిం సాధయితుంయోగ్యాత్వయి భక్తిః కా చేతి భక్తిస్వరూపప్రశ్నః. కాచిత్ కాస్విదిత్యపి పాఠాంతరం. తథాప్యయమేవార్థః కీదృశీతి మమ గోచరా యోగ్యా అనేన భక్తేరధికారానుసారేణ సంభావితోఽవాంతరభేదశ్చ పృష్టః. యయా భక్త్యా. అహం తాపత్రయాతురా. తేతవనిర్వాణం నిరతిశయ సుఖంపదం. అంజసాసుఖేన. అన్వశ్నవై అనుప్రాప్నవాని. అత్రాహమిత్యుపాసకప్రశ్నః. తే పదమితి ప్రాప్య ప్రశ్నః. నిర్వాణమితి ప్రాప్తిఫల ప్రశ్నః. అంజసేతి విఘ్నానుపహతత్వ ప్రతీత్యా విరోధివర్గః పృష్టః. ౨౮. య ఇత్యాది. నిర్వాణాత్మన్ నిరతిశయానందరూప. భగవద్బాణః లక్ష్యరూపే భగవతి బాణరూపేణ ప్రయుక్తో యో యోగః. త్వయా ఉదితఉక్తః స కీదృశః కింప్రకారః. తస్యాంగాని కతి కతి సంఖ్యాకాని. యతః యేభ్యోంగేభ్యః తత్త్వస్యపరమాత్మ తత్త్వస్యావబోధనం అవబుధ్యతేనేనేత్యవబోధనం సాక్షాత్కారసాధనముపాసనం. నిర్వర్త్యత ఇత్యర్థః. కీదృశ ఇతి ప్రకార ప్రశ్నః. కతిచాంగానీత్యంగగణనా ప్రశ్నః. ఏవమర్థపంచకం పృష్టం భవతి. తదేతదుపాయోపేయోపేతృవిరోధిఫలస్వరూపం దుర్జ్ఞేయం హే హరే. ఏషా అతఏవ మందధీరహం భవదనుగ్రహాత్ సుఖం బుధ్యేయ జానీయాం తథా మే మహ్యం. జానీహి జ్ఞాపయ. శ్రీ. య ఇతి. భగవద్బాణః. భగద్బాణభూతో యో యోగః భగవంతం లక్షీకరోతీత్యర్థః. యతః యస్మాద్యోగాత్. ౨౯. ఏవమాపృష్టః కపిలః భగవద్భక్తియోగమవతార యామాసేత్యాహ. మైత్రేయః విదిత్వేతి. కపిలో మాతుర్దేవహూత్యా అర్థం భక్తియోగాది రూపార్థం సంబంధిశుశ్రూషితం స్వరూపం విదిత్వా. జాతస్నేహః. మాతర్యుత్పన్నస్నేహః తత హేతుః యత్ర యస్యాం తన్వా దేహేన జాతః తత్త్వామ్నాయం తత్వశాస్త్రం

శ్రీమైత్రేయ ఉవాచ:—

విదిత్వార్థం కపిలో మాతురిత్థం జాతస్నేహో యత్ర తన్వాభిజాతః, తత్త్వామ్నాయం యత్ప్రవదంతి సాంఖ్యం ప్రోవాచ వై భక్తివితానయోగం. 3౧.

శ్రీభగవానువాచ.—

దేవానాం గుణలింగానామానుశ్రవికకర్మణామ్, సత్త్వ ఏవైకమనసో వృత్తిస్స్వాభావికీ తు యా. 3౨. అనిమిత్తా భగవతి భక్తిస్సిద్ధేర్గరీయసీ, జరయత్యాశు యా కోశం నిగీర్ణమనలో యథా. 33. నైకాత్మతాం మే స్పృహయంతి కేచిన్

అవదత్. భక్తివితానం చ యోగం, చ. 3౧. కాచిత్త్వయ్యుచితా భక్తిరితి పృష్టస్సాముత్తమాం భక్తిం లక్షయతి—ద్వాభ్యాం. దేవానామితి. గుణాః విషయాః లింగ్యంతే జ్ఞాయంతే యైస్తేషాం. దేవానాం. ద్యోతనాత్మకానామింద్రియాణాం. తదధిష్ఠాతౄణాం వా సత్త్వే సత్త్వమూర్తౌ హరావేవ యా వృత్తిః. సా భక్తిః సిద్ధేర్ముక్తేరతిగరీయసీత్యుత్తరేణాన్వయః. 3౨. అనిమిత్తేతి. కథంభూతా భక్తిః. అనిమిత్తా నిష్కామా. స్వాభావికీ అయత్నసిద్ధా. తేషామేవంవిధవృత్తౌ హేతుమాహ—గురోరుచ్చారణమనుశ్రూయత ఇత్యనుశ్రవో వేదః. తద్విహిత మానుశ్రవికం. తదేవ కర్మ యేషాం అత ఏవ ఏకమేకరూపం. అవికృతం మనో యస్య పుంసశ్శుద్ధసత్త్వస్యేత్యర్థః. ముక్తిశ్చ ప్రాసంగికీ భవత్యేవేత్యాహ—యా భక్తిః. కోశం లింగం శరీరం. జరయతి. స్వప్రయత్నం వినైవ సిద్ధౌ దృష్టాంతః. నిగీర్ణం భుక్తమన్నం అనలో జాఠరో యథా జరయతీతి. 33.

సాంఖ్యం తత్త్వసంఖ్యానేనాత్మస్వరూపప్రకాశకం యద్వదంతి. తద్భక్తివితానయోగం భక్తివిస్తరరూపం యోగం ప్రావోచత్. జ్ఞానయోగస్య భక్తియోగాంగత్వాదేకీకృత్యోక్తం. 3౧. తత్ర భగవాన్ కపిలః. సవిస్తరం సాంగం ముక్త్యుపాయభక్తియోగమష్టావింశాధ్యాయేన ప్రతిపాదయిష్యంస్తదంగభూతాత్మయోగవిషయభూతప్రత్యగాత్మస్వరూపం సవిస్తరం సప్తవింశాధ్యాయేన శోధయిష్యన్. భజనీయస్య పరబ్రహ్మణో మాహాత్మ్యసూచనాయ. జగత్సృష్ట్యాదిలీలాః షడ్వింశేన కథయిష్యన్. తావద్భక్తియోగం సంగ్రహేణ తత్స్వరూపకథనపూర్వకం ప్రశంసతి. దేవానామితి గుణలింగానాం గుణాః శబ్దాది విషయాః. తేషాం లింగానాం జ్ఞాపకానాం. దేవానాం దేవాధిష్ఠితానాం స్వస్వదేవాధిష్ఠితానాం జ్ఞానేంద్రియాణామిత్యర్థః. తథా అనుశ్రవికకర్మణాం అనుస్మృత్యావిచ్ఛిన్నపాఠపరంపరా శ్రూయత ఇత్యనుశ్రవో వేదః. తద్విహితమానుశ్రవికం. అనుశ్రవికం కర్మ యేషాం శాస్త్రప్రసిద్ధవ్యాపారానుష్ఠానపరాణాం కర్మేంద్రియాణామిత్యర్థః. తేషాముభయవిధేంద్రియాణామేకాగ్రస్య మనసశ్చ సత్త్వే శుద్ధసత్త్వమయే భగవద్విగ్రహే. యా స్వాభావికీ అనిమిత్తా. ఫలాభిసంధిరహితేతి యావత్. వృత్తిస్సా అనిమిత్తా భాగవతీ. భగవత్సంబంధినీ భక్తిరిత్యర్థః. ఉభయవిధేంద్రియాణాం మనసశ్చ సత్త్వే వృత్తిర్నామ శ్రవణకీర్తనస్మరణాదిః. 3౨. అథ భక్తిం ప్రస్తౌతి. సిద్ధేః ఐశ్వర్యకైవల్యాదిసిద్ధేః గరీయసి శ్రేష్ఠా నిరతిశయానందరూపభగవదనుభవఫలసాధనత్వాదితి భావః. సిద్ధేర్గరీయస్త్వమేవాహ.—యా భాగవతీ భక్తిః కోశంఅనాదిపుణ్యాపుణ్యరూపకర్మవాసనాకోశం జరయతి జీర్ణం కరోతి నాశయతీతి యావత్. తత్ర దృష్టాంతః నిగీర్ణం భుక్తమన్నపానాది. అనలో జాఠరోఽగ్నిర్యథేతి. 33. పునః భక్తిమేవ ప్రస్తోతుం నిరతిశయానందభగవదనుభవరూప

త్పాదసేవాభిరతా మదీహాః, యేఽన్యోన్యతో భాగవతాః ప్రసజ్య సభాజయన్తే మమ పౌరుషాణి. ౩౪. పశ్యన్తి మే రుచిరాణ్యమ్బ సన్తః ప్రసన్నవక్త్రారుణలోచనాని, రూపాణి దివ్యాని వరప్రదాని సాకం వాచం స్పృహణీయాం వదన్తి. ౩౫. తైర్దర్శనీయావయవైరుదారవిలాసహాసేక్షితవామసూక్తైః, హృతాత్మనో హృతప్రాణాంశ్చ భక్తిరనిచ్ఛతో గతిమణ్వీం ప్రయుఙ్క్తే. ౩౬. అథో విభూతిం మమ మాయా

భక్తేర్గరిష్ఠత్వమేవోపపాదయతి పంచభిః. నేతి. ఏకాత్మతాం సాయుజ్యం మోక్షం. మదర్థమీహా క్రియా యేషాం ప్రసజ్యాసక్తిం కృత్వా. పౌరుషాణి వీర్యాణి. ౩౪. పశ్యంతీతి. ప్రసన్నాని వక్త్రాణి అరుణాని లోచనాని యేషాం తైః మద్రూపైః. సాకం సహ నిత్యం పరమేశ్వరానుభవసుఖం. భక్తావధికమితి భావః. ౩౫. ఆత్మానందస్త్వవశ్యం భవతీత్యాహ— తైరితి. దర్శనీయాః మనోజ్ఞాః మనోహరాః అవయవాః ముఖనేత్రాదయో యేషు తైః హృతః. ఆత్మా చిత్తం యేషాం. హృతాః ఆకృష్టాః ప్రాణాః ఇంద్రియాణి చ యేషాంతాన్. భజతః. అనిచ్ఛతః ఇచ్ఛాహీనానపి. అణ్వీం గతిం ముక్తిం ప్రయుఙ్క్తే ప్రాపయతి. కైస్సాధనైః హృతాత్మనః ఉదారైర్విలాసాదిభిః. తత్ర విలాసో లీలా. వామం మనోహరం. సూక్తం మధురభాషణం. ౩౬. విభూత్యాదికం చ తత్రాధికమిత్యాహ— అథో ఇతి. అథో అవిద్యానివృత్త్యనంతరం విభూతిం సత్యలోకాదిగతాం భోగసంపత్తిం అణిమాద్యష్టాంగమైశ్వర్యం. అనుప్రవృత్తాం భక్తిమనుస్వత ఏవ ప్రాప్తాం భాగవతీం చ శ్రియం వైకుంఠస్థాం

భక్తియోగనిష్ఠాస్తత్సాధర్మ్యరూపముక్తిమపి నేచ్ఛంతీత్యాహ. కేచిన్మత్పాదయోః సేవాయామభిరతాః ఆసక్తాః మయ్యేవ ఈహాస్సర్వేంద్రియచేష్టాః యేషాం భాగవతాః అన్యోన్యతః పరస్పరం. మమ పౌరుషాణి కల్యాణగుణప్రకాశకాని చేష్టితాని. ప్రసజ్య ప్రస్తూయ. సభాజయంతః సమ్యగనుమోదయంతః. పౌరుషప్రసంగజనితానందసంప్లుతాస్సంతః. మే మమ. ఏకాత్మతాం. ఏకస్వభావతాం. మత్సమానగుణకతాం. న స్పృహయంతి నేచ్ఛంతి. ౩౪. సంతః. మే. రుచిరాణి సుందరాణి ప్రసన్నాని వక్త్రారుణలోచనాని. యేషు తాని దివ్యాన్యమానుషాణి. వరప్రదాన్యభిమతార్థప్రదాని. రూపాణి దివ్యమంగళశరీరాణి. పశ్యతి రూపైస్సాకం సహ వా స్పృహణీయాం వాచం మదుక్తిం వదంతి. పరస్పరం కథయంతి. ౩౫. యద్యపి ముక్తిస్తైర్న ప్రార్థ్యతే. తథాపి తేషామవశ్యం మద్భక్త్యా ముక్తిర్భవిత్రీత్యాహ. తైరిత్యాదిద్వాభ్యాం. దర్శనీయాః అవయవాః యేషు తైః. విలాసః లీలాః మందహాసయుక్తవీక్షణమవలోకనం, వామః సూక్తం మధురభాషణం. ఉదారాణి విలాసాదీని యేషు తైర్మద్రూపైర్హృతః ఆత్మా మనో యేషాం హృతాః ప్రాణాః జ్ఞానేంద్రియాణి యేషాం తాన్ అనిచ్ఛతః ముక్తిమప్రార్థయమానానపి భక్తిః మద్భక్తిః. అణ్వీం సూక్ష్మాం ఏకపదీమిత్యర్థః. గతిమర్చిరాదికాం గతిం ప్రతి అర్చిరాదిగతేర్బహుభి రక్షుణ్ణత్వాదణ్వీమిత్యుక్తం. ప్రయుంక్తే ప్రారబ్ధావసానే ప్రవర్తయతి గమయతీతి యావత్. ౩౬. అథో అర్చిరాదిగత్యాగమనారంభానంతరం. మమ మాయయా విసృష్టాం విశేషేణ సృష్టాం. విభూతిం ఆబ్రహ్మలోకపర్యంతవిభూతిం తథా అనుప్రవృత్తాం భక్తిమనుసృత్య ప్రవృత్తాం అష్టాంగమణిమాద్యష్టప్రకారమైశ్వర్యం భాగవతీం శ్రియం ముక్తిం. న స్పృహయంతి తథా మాయావిభూత్యాదీనిత్యర్థః. కైముత్యన్యాయద్యోతనార్థం వా భాగవతీం శ్రియమపి న స్పృహయంతి కిం మాయా భూత్యాదీన్న స్పృహయంతీతి వక్తవ్యమితి అథవా బ్రహ్మ

యా వినా హ్యైశ్వర్యమష్టాంగమను ప్రవృత్తాం, శ్రియం చ యే నస్స్పృహయంతి భద్రాం పరస్య మే తే ఽశ్నువతే ను లోకే. 37. నకర్హిచిన్మత్పరాశ్శాంత రూపే నంక్ష్యంతి నో మేఽనిమిషో లేఢి హేతిః, యేషా మహం ప్రియ ఆత్మా సుతశ్చ సఖా గురుస్సుహృదో దైవమిష్టం. 38. ఇమం లోకం తథైవాముమాత్మాన ముభయాయు

సంపత్తిమద్వ్యాపి న స్పృహయంతీత్యర్థః. తథాపి లోకే వైకుంఠే లోకేఽశ్నువతే ప్రాప్నువంత్యేవ. 37. నన్వేవం తర్హి లోకత్వావిశేషాత్ స్వర్గాదివద్భోక్తృభోగ్యానాం కదాచిద్వినాశస్స్యాత్ తత్రాహ. నేతి. హే శాంతరూపే యద్వా శాంతం శుద్ధసత్త్వం. తద్రూపే శ్రీవైకుంఠే. మత్పరాః కదాచిదపి న నంక్ష్యంతి. భోగహీనా న భవంతి అనిమిషో మే హేతిః. మదీయం కాలచక్రం చ. నో లేఢి తాన్న గ్రసతి. తత్ర హేతుః యేషామితి. సుత ఇవ స్నేహవిషయః సఖేవ విశ్వాసాస్పదం. గురురివ హితోపదేష్టా. సుహృదివ హితకారీ. ఇష్టం దైవమివ పూజ్యః. ఏవం స్వభావేన యే మాం భజంతి తాన్మదీయం కాలచక్రం న గ్రసతీత్యర్థః. 38. ఏవంభూతాం తు ముక్తిం ఏకాంతభక్తే

డాంతర్భూతభగవల్లోకస్థశ్రియమపి నేచ్ఛంతి కింతు తే పరస్య ప్రకృతిపురుషవిలక్షణస్య మే మల్లోకే నిత్యవిభూతౌ అశ్నువతే ప్రాప్నువంతి క్షయిష్ణూన్ సాతిశయసుఖాన్ లోకాన్న ప్రాప్నువంతి కింతు నిత్యనిరతిశయసుఖం మల్లోకం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. 37. నను లోకత్వావిశేషాత్స్వర్గాదివద్భోక్తృభోగ్యభోగోపకరణాదీనాం నాశస్స్యాత్ తత్రాహ—నేతి. హే శాంతరూపే యద్వా శాంతరూపే శుద్ధసత్త్వమయాత్మకే మల్లోకే మత్పరాః మదనుభవపరాః కర్హిచిత్కదాచిదపి న నంక్ష్యంతి నమదనుభవహీనా భవంతి. మే మదీయమనిమిషో హేతిః. కాలచక్రం. నో లేఢి న గ్రసతి. తత్ర హేతుః. యేషామితి యేషాం నిరతిశయప్రీతివిషయః అంతరాత్మాహం సుత ఇవ స్నేహవిషయః. సఖేవ విశ్వాసాస్పదః గురురివ హితోపదేష్టా. సుహృదివ హితకారీ ఇష్టం దైవమివ పూజ్యః ఏవం సర్వభావేనోపాసీనాన్ అహరహరనుష్ఠీయమాన వర్ణాశ్రమ ధర్మానుగృహీతమదుపాసనారూపమత్సమారాధనప్రీతోఽహం మమ యాథాత్మ్యానుభవరూపానందం ప్రాపయ్య పునర్నావర్తయామీతి భగవతోఽభిప్రాయః. తథా చ భగవతా స్వయమేవోక్తం. శ్లో. "మాముపేత్య పునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వతమ్, నాప్నువంతి మహాత్మానః సంసిద్ధిం పరమాం గతాః. ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున, మాముపేత్య తు కౌంతేయ పునర్జన్మ న విద్యతే" ఇతి చ. శ్రు. "తరతి సఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే న చ పునరావర్తత" ఇత్యాదికా. ఏతేన యది పరమపురుషాయత్తం ముక్త్యైశ్వర్యం తర్హి తస్య స్వతంత్రత్వేన తత్సంకల్పాన్ముక్తస్య పునరావర్తిసంభావనా శంకా పరాస్తా. నహి పరమపురుషస్సత్యసంకల్పఅత్యర్థం ప్రియం జ్ఞానినం లబ్ధ్వా. కదాచిదావర్తయిష్యతి. యఏవమాహ. శ్లో. "ప్రియోహి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం సచ మమ ప్రియః, ఉదారాస్సర్వ ఏవైతే జ్ఞానీత్వాత్మైవ మే మతం, ఆస్థితస్సహి యుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిమ్, బహూనాం జన్మనామంతే జ్ఞానవాన్మాం ప్రపద్యతే. వాసుదేవస్సర్వమితి సమహాత్మా సుదుర్లభ" ఇతి. 38. నన్వపహతపాప్మత్వాదేస్సత్యసంకల్పత్వపర్యంతస్య గుణగణస్య ప్రత్యగాత్మనస్స్వాభావికస్యైవావిర్భావః. అతో న ముక్త్యైశ్వర్యం పరమపురుషాయత్తమితి చేదుచ్యతే. తస్య తథావిధత్వమేవ పరమపురుషాయత్తత్వం తస్య నిత్యస్థితిశ్చ తదాయత్తా పరమపురుషస్యైతన్నిత్యతాయా నిత్యేష్టత్వాన్నిత్యతయావర్తత

నం, ఆత్మాన మనుయే చేహ యే రాయః పశవో గృహాః. ౩౯. విసృజ్య సర్వానన్యాంశ్చ మామేవం విశ్వతోముఖం, భజంత్య నన్యయా భక్త్యా తాన్మృత్యోరతిపారయే. ౪౦. నాన్యత్ర మద్భగవతః ప్రధానపురుషేశ్వరాత్, ఆత్మనస్సర్వభూతానాం భయం తీవ్రం నివర్తతే. ౪౧. మద్భయాద్వాతి వాతోఽయం సూర్యస్తపతి మద్భయాత్, వర్షతీంద్రో దహత్యగ్ని ర్మృత్యుశ్చరతి మద్భయాత్. ౪౨. జ్ఞానవైరాగ్యయు

భ్యాదదామీత్యాహ — ద్వాభ్యాం. ఇమమితి. ఉభయాయినం లోకద్వయయాయినం ఆత్మానం సోపాధికం పరమాత్మానమను యే పుత్రమిత్రకళత్రాదయః యే చ పశ్వాదయః. రాయః ధనాని చ. ౩౯. విసృజ్యేతి. అన్యాంశ్చ పరిగ్రహాన్. మృత్యోస్సంసారాత్. అతిపారయే అతితారయామి. ౪౦. అభక్తానాం తు న కథంచిదపి మోక్ష ఇత్యాహ — నేతి. మద్భగవతోఽన్యత్ర భగవతో మత్తో వినా. సర్వభూతానాం ఆత్మనః భగవదాది విశేషణత్రయేణ సామర్థ్యం నిరపేక్షత్వం హితకారిత్వం చోక్తం. ౪౧. ఐశ్వర్యం స్ఫుటయతి. మదితి. శ్రుతిశ్చ. "భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ. మృత్యుర్ధావతి పంచమ" ఇతి. ౪౨. మద్భజనాదేవ మోక్ష ఇత్యత్ర సదాచారం ప్రమాణ

ఇతి న కశ్చిద్విరోధః. ఏవమేవ పరమపురుషభోగోపకరణస్య చ నిత్యతయా శాస్త్రావగతస్య పరమపురుషస్య నిత్యేష్టత్వాదేవ తథావస్థానమస్తీతి శాస్త్రాదిదమవగమ్యతే. ఏతత్సర్వమభిప్రేత్యాహ — ఇమమిత్యాది ద్వాభ్యాం. ఇమం లోకమముం లోకం పరకలోకం చ విసృజ్య ఉభావపి లోకౌ హేయావితి నిశ్చిత్యేత్యర్థః. ఉభౌ లోకౌ యాత్యనేనేతి ఉభయాయి తమాత్మానం ఉభయలౌకికధర్మసాధనం దేహమిత్యర్థః. విసృజ్య తస్మిన్ దేహే ఆత్మాభిమానం పరిత్యజ్యేత్యర్థః. తథా ఆత్మానం దేహమనుయే అనుబంధినో యే పుత్రకళత్రాదయః. యే చ రాయః ధనాని. పశవో గృహాశ్చ. తానన్యాంశ్చ పరిగ్రహాదీన్విసృజ్య తేషు మమతామపోహ్యేత్యర్థః. విశ్వతో ముఖం సర్వజ్ఞం మాం. ఏవం సుతసఖిగురుత్వాదిభావేన. అనన్యయా విషయాంతరవితృష్ణయా భక్త్యా. భజంతి ఆరాధయంతి. తాన్మృత్యోస్సంసారాత్. అతిపారయే అత్యంతం పారం నయామి. పునర్నసంసారయామి ఏతన్మమనిత్యేష్టమితి భావః. ౩౯. అనన్యయేత్యనేన సూచితం దేవతాంతరభక్తేరముక్తిసాధనత్వం వక్తుం దేవతాంతరాణాం క్షేత్రజ్ఞత్వాత్కర్మవశ్యత్వాన్నిదేశానువర్తిత్వాచ్చ న తద్భజనాన్ముక్తిరిత్యాహ — నాన్యత్రేతి. సర్వభూతానాం సర్వజీవానాం ఆత్మనః ధారకస్య. అనేన సర్వభూతానాం నధార్యత్వేన శరీరత్వముక్తం. ప్రధాన పురుషయోః సర్వావస్థచేతనాచేతనయోః ఈశ్వరాత్ అంతః ప్రవిశ్య. నియంతుః అనేన కర్తాయత్తసర్వావస్థావస్థితప్రధాన పురుషయోర్నియామ్యత్వముక్తం. మద్భగవతః అహం చాసౌ భగవాంశ్చ తస్మాత్. పూర్ణషాడ్గుణ్యాన్మత్త ఇత్యర్థః. అనేన స్వస్యైవ ముక్తిప్రదత్వమితరేషాం. దుర్భగత్వేనానుత్తారకత్వం చ సూచితం. అన్యత్ర అన్యస్మిన్ సేవ్యమాన ఇతి శేషః. తీవ్రం దుస్సహం భయం గర్భజన్మజరామరణాదిసాంసారికభయం న నివర్తతే. ౪౧. ప్రధానపురుషేశ్వరాదిత్యనేన సూచితమితరేషామా బ్రహ్మపర్యంతక్షేత్రజ్ఞానాం స్వనియామ్యత్వమాహ — మద్భయాదితి సార్ధేన. వాయుసూర్యాదయః మన్నిర్దిష్టస్వస్వవ్యాపారాకరణే మత్సంజాత మహాభయనిమిత్తదండనముద్భావయంతః. స్వకీయవ్యాపారేషు. జాగరూకాస్తిష్ఠంతీత్యర్థః. అత్ర. శ్రు. "భీషాస్మాద్వాత" ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థ ఉక్తః. ౪౨. మద్భజనాదేవ మోక్ష ఇత్యత్ర సదాచారం ప్రమాణయతి జ్ఞానేతి.

క్తేన భక్తియోగేన యోగినః, క్షేమాయ పాదమూలం మే ప్రవిశంత్యకుతోభయం. ౪౩. ఏతావానేవ లోకేఽస్మిన్ పుంసాం నిశ్శ్రేయసోదయః, తీవ్రేణ భక్తియోగేన మనో మయ్యర్పితం స్థిరం. ౪౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, పంచవింశోఽధ్యాయః.

షడ్వింశోఽధ్యాయః.

అథ తే సంప్రవక్ష్యామి తత్త్వానాం లక్షణం పృథక్, యద్విదిత్వా విము

యతి—జ్ఞానేతి. ౪౩. ఉపసంహరతి—ఏతావానితి. మయ్యర్పితం సన్మనః స్థిరంభవతీతియత్. ఏతావానేవ తస్మాద్భజనాదేవమోక్షఇతి. ౪౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, పంచవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. షడ్వింశేపుంప్రకృత్యోర్యస్తువివేకాయోపవర్ణ్యతే, సాంఖ్యేనసర్వభావానాం జన్మలక్షణభేదతః. ధాత్రా పుత్రాయ యత్ప్రోక్తం క్షత్త్రేమిత్రాసుతేనయత్, మాత్రేసాంఖ్యంతదధ్యాత్మం ప్రాహాన్యేనాహతత్త్వవిత్. తత్త్వామ్నాయం యత్ప్రవదంతిసాంఖ్యమిత్యత్రసాంఖ్యంభక్తియోగశ్చ

తస్మాద్యోగినోమదుపాసకాః. జ్ఞానవైరాగ్యాభ్యాం జ్ఞానయోగవివేకాదిసాధనసప్తకాభ్యాంయుక్తేన మద్భక్తియోగేనక్షేమాయ నిత్యనిరతిశయానంతానందరూపమదనుభవాత్మకక్షేమాయ. అకుతోభయంకుతశ్చిద్భయరహితం. మత్పాదమూలమేవప్రవిశంతి. భజంతే ప్రాప్నువంతివా. ౪౩. ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణీతిన్యాయేన ఉక్తం వక్ష్యమాణంచకృత్స్నశాస్త్రార్థ సుఖగ్రహణాయ సంగృహ్యనిర్దిశతి. ఏతావానితి. తీవ్రేణఅంతరాయానుపహతేన. భక్తియోగేన. మనశ్చిత్తం మయ్యర్పితంసత్. తత్రైవస్థిరంనిశ్చలం. భవతీత్యేతావానేవ. అస్మిన్ ప్రకృతిమండలే. పుంసాంబద్ధజీవానాం. నిశ్శ్రేయసోదయఃపరమపురుషార్థోత్కర్షః. ౪౪.

వీ. ఏవంముక్త్యుపాయభూతం భగవద్భక్తియోగం ప్రస్తుత్య. తస్యజగత్కారణవిషయత్వస్య కారణంతుధ్యేయమితి శ్రుత్యైవోక్తత్వాద్భజనీయస్యభగవతః. సృష్ట్యాదివ్యాపారాన్వివక్షుః. తస్యలక్షణభూతసృష్ట్యాదికారణత్వం. ప్రకృతిపురుషకాలశరీరకస్యైవేతి ప్రకృతిపురుషాదిస్వరూపశోధనమంతరేణ. తచ్ఛరీరకస్యతస్య.సృష్ట్యాదికారణత్వకథనాయోగాత్ప్రథమం ప్రకృత్యాదిస్వరూపశోధనం. తద్వివేకస్యముక్త్యుపాయత్వకథనపూర్వకం ప్రతిజానీతే—అథేతి.తత్త్వానాం ప్రకృతిపురుషకాలాదీనాం లక్షణంస్వరూపనిరూపకనిరూపితస్వరూపప్రతిపన్నధర్మజాతం. పృథగసంకరేణ. తే తుభ్యం వక్ష్యామి. అప్రస్తుతప్రసంగాశంకాం వారయతి—యదితి. యత్ ప్రకృత్యాదితత్త్వానాం. లక్షణం విదిత్వా. పురుషః ముముక్షుః. ప్రాకృతైఃగుణైస్సత్త్వాదిగుణకార్యైరనాదిబంధకైః పుణ్యపాపరూపైర్దురితైరిత్యర్థః. విముచ్యేత. ప్రకృత్యాదివివేకహేతుకహేయోపాదేయవివేకేన భగవదుపాసనద్వారా ని

చ్యేత పురుషః ప్రాకృతైర్గుణైః. ౧. జ్ఞానం నిఃశ్రేయసార్థాయ పురుషస్యాత్మదర్శనం, యదాహుర్వర్ణయే తత్తే హృదయగ్రంథిభేదనం. ౨. అనాదిరాత్మా

ద్వయముపక్షిప్తం. తత్ర భక్తిరుక్తా. ఇదానీం సాంఖ్యమాహ— అథేతి. ౧. నను ముక్తిరాత్మజ్ఞానాదేవ. స తు తత్త్వలక్షణవిజ్ఞానాత్. శ్రు. "తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతీ"తి శ్రుతేరిత్యాహ— జ్ఞానమితి. ఆత్మదర్శనరూపం జ్ఞానం అత ఏవ హృదయగ్రంథిభేదనం. అహంకారనివర్తకం నిశ్శ్రేయసప్రయోజనాయ. యదాహుః తత్తేవర్ణయామి. తత్త్వలక్షణజ్ఞానాదేవ అనాత్మవివిక్తాత్మజ్ఞానంభవతీతి భావః. ౨. తత్ర పురుషంలక్షయతి.— అనాదిరితి. ఆత్మైవపురుషః కోఽసావాత్మా? ప్రత్యక్ప్రతీతిలోమతయాస్ఫూర్తిర్యస్య. క్షణికజ్ఞానసంతతిరాత్మేతి. క్షణికపక్షంవ్యావర్తయతి,— అనాదిః జన్మాదిరహితః. సంసారిత్వపక్షంవ్యావర్తయతి— ప్రకృతేఃపర అస్యః. అసంగః. జ్ఞానాదిగుణకత్వం వారయతి. నిర్గుణః. మీమాంసకాద్యభిమతం జ్ఞానవిషయత్వం వారయతి.— స్వయంజ్యోతిః. అనేనైవ ప్రాభాకరాభినుతం జ్ఞానాధారత్వేన స్ఫురణమపి

ముచ్యత ఇతి భావః. ౧. యత్సాక్షాన్ముక్త్యుపాయభూతంజ్ఞానంతదపివక్ష్యామీత్యాహ— జ్ఞానమితి. ఆత్మదర్శనం ఆత్మా పరమపురుషః దృశ్యతే సాక్షాత్క్రియతే అనేనేత్యాత్మదర్శనం. యత్ జ్ఞానం. పురుషస్య ముముక్షోః. నిశ్శ్రేయసాయమోక్షాయ. ఆహుర్వేదాంతాస్తజ్జ్ఞాశ్చ తజ్జ్ఞానం. హృదయగ్రంథిభేదనం. అజ్ఞాననివర్తకం. తేతుభ్యం. యద్వా— తే తవ. హృదయగ్రంథిభేదనంవర్ణయే తావత్. ౨. ప్రకృతివిలక్షణాత్మస్వరూపం శోధయతి— అనాదిరిత్యాదిద్వాభ్యాం. పురుషో జీవః. తస్య స్వరూపనిరూపకధర్మద్వయమాహ— స్వయంజ్యోతిః స్వయం ప్రకాశః. యత్స్వమాత్మానమన్యాంశ్చ ప్రకాశయతి తత్స్వయంజ్యోతిరిత్యుచ్యతే. యథా దీపాదిః. తద్వదయమపి స్వయంజ్యోతిః. తర్హి తద్వదేవ కిం జడస్వరూప ఇత్యత ఆహ— ప్రత్యగ్ధామా. స్వస్మై భాసమానత్వం ప్రత్యక్త్వం. పరస్మై భాసమానత్వం పరాక్త్వం. ఏతదేవ తత్త్వం. ప్రత్యక్ స్వస్మై ప్రకాశమానం ధామ స్వరూపం యస్య సః. అనేన పరాగ్ధామ. దీపాదిభ్యో జడేభ్యో వైలక్షణ్యసిద్ధ్యా జ్ఞానస్వరూపత్వసిద్ధిః. స్వయంజ్యోతిరిత్యనేన. జ్ఞానగుణకత్వసిద్ధిః. తేన స్వపరప్రకాశకత్వముచ్యతే. తత్ర యథా దీపాదిశ్చతురంగుళపరిమితస్తేజోరూప ఏకదేశస్థః స్వాపృథక్సిద్ధధర్మభూతయా ప్రభయాఽన్యాన్ప్రకాశయతి. స్వధర్మభూతప్రభామనపేక్ష్యైవ స్వమపి ప్రకాశయతే తద్వదాత్మాపి స్వధర్మభూతజ్ఞానేనాన్యాన్ప్రకాశయతి. స్వధర్మభూతజ్ఞాననిరపేక్షమేవ స్వయమపి ప్రకాశత ఇతి హ్యుచ్యతే. ఏతావాంస్తు విశేషః— పరాగ్ధామా దీపాదిః. స్వాత్మానమన్యాంశ్చ పరస్మై ప్రకాశయతి. ఆత్మా తు ప్రత్యక్త్వేన స్వాత్మానమన్యాంశ్చ స్వస్మా ఏవ ప్రకాశయతీతి. ప్రకాశో నామ. వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనం. ఏవం చ స్వయం ప్రకాశత్వం దీపాదిష్వాత్మని చావిశిష్టం. ప్రత్యగ్ధామత్వం త్వాత్మన్యేవాసాధారణమితి. జ్ఞానగుణకం జ్ఞానస్వరూపం చేతి జడాద్విలక్షణమాత్మస్వరూపమితి ఫలితం. తదేవాహ— ప్రకృతేః ప్రకృతిపరిణామరూపాచ్ఛరీరేంద్రియమనఃప్రాణాదేః. పరః స్వరూపతః స్వభావతశ్చాత్యంతవిలక్షణః. అత ఏవ నిర్గుణః. ప్రాకృతసత్త్వాదిగుణరహితః. తథాప్యాత్మా శరీరాంతః ప్రవేశేన తద్ధారకః. యేనాత్మస్వరూపేణ. విశ్వమాబ్రహ్మస్తంబపర్యంతస్థూలసూక్ష్మశరీరాత్మకం. విశ్వం వ్యాప్తం. యేనేత్యేకవచననిర్దేశః. శ్లో. "ఏకో వ్రీహిస్సుసంపన్నస్సుపుష్టం కురుతే

పురుషోనిర్గుణః ప్రకృతేః పరః, ప్రత్యక్ ధామా స్వయంజ్యోతి ర్విశ్వంయేన సమన్వితం. ౩. నజాయతే న మ్రియతే సహ దేహాద్యుపాధిభిః, నిమిత్తైరాత్తతద్ధర్మా యథాస్వప్నే తదీక్షితా. ౪. సఏష ప్రకృతిం సూక్ష్మాం దైవీం గుణమయీం

నిరస్తం. స్వయంజ్యోతిస్త్వే హేతుః. విశ్వం యేన సమన్వితం. ప్రకాశత ఇతి శేషః. ఏతైరేవ హేతుభిః. పురుషస్య ప్రకృతేః పరత్వమపి నిరస్తమితి సిద్ధం. ౩. నను ఈశ్వరస్యజన్మాభావేఽపి జాతో మృత ఇతి ప్రతీతేః. జాతకర్మాదిసంస్కారవిధానాచ్చ. జీవస్య జన్మవినాశౌ దృష్టౌ. తత్రాహ—న జాయత ఇతి. సహ దేహాద్యుపాధిభిః నిమిత్తైః. ఆత్తతద్ధర్మా ప్రాప్తజన్మమరణధర్మకః. ఔపాధికజన్మమరణధర్మకత్వాత్. వస్తుతో న జాయతే న మ్రియతే చేత్యర్థః. తదీక్షితా స్వప్నద్రష్టా. అత్ర చావరణవిక్షేపశక్తిభేదేన ప్రకృతిర్ద్వివిధా. తత్రావరణశక్త్యా సైవ జీవోపాధిరవిద్యా. విక్షేపశక్త్యా సైవ మాయా పరమేశ్వరీ. పురుషశ్చ జీవేశ్వరరూపేణ ద్వివిధః. తత్ర యః ప్రకృత్యవివేకేన సంసరతి స జీవః. యస్తు ప్రకృతిం వశీకృత్య విశ్వసృష్ట్యాదికరోతి సః ఈశ్వరః. ౪. తత్ర ప్రకృత్యవివేకేన జీవస్య సంసారప్రకారమాహ—పంచభిః. సఇతి. సూక్ష్మామవ్యక్తాం దైవీం దేవస్య విష్ణోశ్శక్తిం లీలయా ఉపగతాం యదృచ్ఛయైవాభ్యపద్యతేత్యన్వయః. ౫. తస్య లీలామాహ—గుణైరితి. జ్ఞానం

ప్రజా" ఇతివజ్జాత్యభిప్రాయకృతః. అనేన దేవాదిశరీరాణాం. వ్యాప్యత్వమాత్మనో వ్యాపకత్వం. నిరతిశయసూక్ష్మత్వం చోక్తం. ౩. నేతి. అతఏవ వ్యాపకత్వాన్నిరతిశయసూక్ష్మత్వాదనాదిత్వాద్దేహాద్విలక్షణత్వాచ్చ దేహాదీనాముపాధిభిరుత్పత్తివినాశాదిభిః. దేహాదిరూపైరుపాధిభిర్వా. న జాయతే న నశ్యతి. నను దేవోఽహం దేవోఽయం మనుష్యోఽహం మనుష్యోఽయం స్థూలోఽహమితి స్వస్యాపరేషాంచ దేహాత్మనోరభేదేనైవ ప్రతీతేః. కథం దేహాదిభిస్సహ నజననాదిరాత్మన ఇత్యత్రాహ—నిమిత్తైః పుణ్యపాపరూపైః. దేవోఽహం స్థూలోఽహమిత్యాదినోఽపితద్దేహధర్మా. అతో న దేహాదిభిస్సహ జననాదిరిత్యర్థః. ఏతదేవ దృష్టాంతేన స్పష్టయతి—యథేతి. యథా స్వప్నద్రష్టా. స్వాప్నపదార్థనాశేఽపి న నశ్యతి. ఏవం జాగరాద్యవస్థాదృశ్యతే. దేహాదినాశేఽపి న నశ్యతీత్యర్థః. ౪. ఏవం ప్రకృతివిలక్షణమాత్మస్వరూపం విశోధ్య. ఏవంవిధస్య తస్య కథం కర్తృత్వభోక్తృత్వాదికమిత్యాశంకాయాం. ప్రకృతిసంసర్గకృతం కర్తృత్వాదితి వైశిష్ట్యమితి వక్తుం. ప్రకృతిసంసర్గప్రకారమాహ—సఇతి. సఏష ఉక్తలక్షణః విభుః. నిరతిశయసూక్ష్మత్వేన సర్వాంతర్వ్యాపనసమర్థః. ప్రత్యగాత్మా. సూక్ష్మాం నామరూపవిభాగానర్హాం సరతిశయసూక్ష్మాం. దశామాపన్నామిత్యర్థః. అనేన జగదాదావితి సామర్థ్యాల్లభ్యతే. తదైవ ప్రకృతేస్సూక్ష్మదశాపన్నత్వాత్. దైవీం దేవస్య విష్ణోర్లీలార్థాం. అతఏవ లీలయా దేవసంబంధిపరమార్థలీలయా. హేతుభూతయా పరాభిధ్యానేనేతి వక్ష్యమాణత్వాద్దైవీమిత్యుక్తత్వాచ్చ. యదృచ్ఛయైవోపగతాం ప్రాప్తాం. జీవస్య ప్రకృతిసంబంధస్య సహజత్వాభావాత్కాదాచిత్కమిత్యర్థః. గుణమయీం సత్వాదిగుణప్రచురాం మాయాం. అభ్యపద్యత అపశ్యత్. అత్ర కేచిత్. ఆవరణవిక్షేపశక్తిభేదేన. ప్రకృతిం ద్వేధా విభజ్య. పురుషమపి జీవేశ్వరరూపేణ. ద్వేధా విభజ్య ఏకస్య ప్రకృత్యవివేకేన సంసారః. ఇతరస్య ప్రకృతిం స్వవశీకుర్వతస్సృష్ట్యాదివ్యాపారః. తత్ర ప్రకృత్యవివేకేన. యస్సంసరత్యావరణశక్త్యా తిరోహితస్తస్య సంసారప్రకారమనేన శ్లోకేనోచ్యత ఇతి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తం. నిత్యమవిద్యాప్రత్యనీకస్వప్రకాశస్వరూపస్య. ప్రకృత్యవివేకానుపపత్తేః. స్వలీలారూపసృష్ట్యాదివ్యాపా

విభుః, యదృచ్ఛయైవోపగతా మభ్యపద్యత లీలయా. ౫. గుణై ర్విచిత్రాః సృజతీం సరూపాః ప్రకృతిం ప్రజాః, విలోక్య ముముహే సద్యః స ఇవ జ్ఞానగూహయా. ౬. ఏవం పరాభిధ్యానేన కర్తృత్వం ప్రకృతేః పుమాన్, కర్మసు క్రియమాణేషు

గూహతి ఆవృణోతీతి జ్ఞానగూహా తయా. తథా చ శ్రుతిః. "అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీగ్ం సరూపాం, అజో హ్యేకో జుషమాణో ఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇతి. ముముహే. ఆత్మానం విస్మృతవాన్. ౬. ఏవమితి. పరాభిధ్యానం ప్రకృత్యధ్యాసః తేన ప్రకృతేః గుణైః కర్మసు క్రియమాణేషు తదీయకర్తృత్వమాత్మని మన్య

రనిర్వృత్తయే. ఆవరణశక్త్యా ముహ్యతీతి చేన్న — వికల్పాసహత్వాత్. కిం భ్రాన్తిహేతుర్లీలా?. ఉత భ్రాన్తి కార్యా? ఉత భ్రాన్తిరేవ? నాద్యః. లీలయా స్వభ్రమసంపాదనానుపపత్తేః. శ్రు. "బహు స్యా"మితి సంకల్పేన హీశ్వరో లీలారూపంసృష్ట్యాదికం కరోతి. తదయుక్తం. న హి కశ్చిద్భ్రాన్తస్స్యామితి సంకల్ప్య భ్రామ్యతి. కించేశ్వరస్సర్వజ్ఞశ్చేత్స్వానర్థరూపసంసారం. న ప్రవర్తయతి. అజ్ఞశ్చేత్సర్వజ్ఞత్వశ్రుతివిరోధః. వివేకనిష్పాదనేన స్వానర్థపరిహారాయ. జగత్సృజతీతి చేత్తథాపి. లీలాత్వమనుపపన్నం. న హి వ్యాధ్యుపహతస్య ఔషధానయనప్రవృత్తిర్లీలా భవతి. న ద్వితీయః ప్రథమసంకల్పస్య లీలాత్వానుపపత్తేః. తద్వదేవోత్తరత్రాపి లీలామన్తరేణ భ్రమోపపత్తేశ్చ. నాపి తృతీయః. ద్విచన్ద్రజ్ఞానస్య లీలాత్వాప్రసిద్ధేః. స్వయంభ్రామ్యన్నీశ్వరో లీలయా పరాన్మోహయతీతి చేత్ త్వన్మతే భ్రాన్త్యాదినా పరదర్శనాయోగాత్. పరదర్శనే సంభవతి తేషాం స్వానన్యత్వజ్ఞానాచ్చ. నిర్విశేషసన్మాత్రస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వాదేవ న లీలాసంభవః. ఈశ్వరస్య తు సర్వజ్ఞత్వేన సంసారరహితత్వేన. జీవాన్ స్వానన్యత్వేన చ జానతో జన్మజరామరణాద్యసద్వర్తననరకపతనాదివ్యాపారో న లీలా భవితుమర్హతి. తస్మాన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకానన్త కల్యాణగుణగణమహోదధేరీశ్వరస్య లీలోపకరణభూతయా తన్నియామ్యస్య తచ్ఛరీరభూతస్యానాదిత్వాద్యుక్తధర్మకస్య తస్మాద్విలక్షణస్య. ప్రత్యగాత్మనః పరమార్థభూతేశ్వరలీలారూపజగత్సృష్ట్యాదివ్యాపారనిర్వృత్తయేఽభిపత్తిరనేన శ్లోకేన ప్రతిపాద్యత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. అత్ర లీలయా యదృచ్ఛయా ఉపగతా అభ్యపద్యతేత్యన్వేతుం శక్యం. తథా లీలయేతి అధ్యయనేన వసతీతి వత్ఫలస్యైవ హేతుత్వేన వివక్షయా. హేతుతృతీయయా లీలయా. భగవల్లీలారసనిర్వృత్త్యర్థం. యదృచ్ఛయా యాదృచ్ఛికభగవత్సంకల్పేన. ఉపగతాం ప్రాప్తామిత్యర్థః. ౫. అస్తు ప్రకృత్యభిపత్తిః కర్తృత్వాదేః కిమాయాత మిత్యాశంకాయా మభిపత్తిహేతుకత్వస్వరూపతిరోధానకృతమోహననిమిత్తం కర్తృత్వాదికమితి వక్తుం. ప్రకృతేస్సూక్ష్మమిత్యుక్తసూక్ష్మావస్థాప్రతిబంధిస్థూలావస్థాం వదన్. తయా ప్రకృత్యా ప్రత్యగాత్మనః స్వస్వరూపతిరోధానేన మోహమాహ — గుణైరితి. విచిత్రాః దేవమనుష్యాదిరూపేణ బహువిధాః. సరూపాః సర్వాసాం ప్రకృతిపరిణామరూపత్వేన. ఏకరూపాః. ప్రజాః. గుణైస్సత్త్వాదిభిః. సృజతీం కార్యదశాయాం స్రష్ట్రీం. ప్రకృతిం విలోక్య. తయా జ్ఞానగూహయా జ్ఞానతిరోధాయిన్యా. సద్యః ముముహే. తస్యాం స్వానన్యతాబుద్ధిమకరోదిత్యర్థః. ౬. ఏవం పరాభిధ్యానేన. ప్రకృత్యా తిరోహితస్వస్వరూపవిస్మరణపూర్వకప్రకృతిచింతనేన. పుమాన్ జీవః. ప్రకృతేః గుణైః కర్మసు క్రియమాణేషు సత్సు

గుణై రాత్మని మన్యతే. ౭. తదస్య సంసృతిర్బంధః పారతంత్ర్యం చ తత్కృతం,

---

తే. ౭. తదితి. తదిదం కర్తృత్వమననమేవ. అస్య పురుషస్య సాక్షిమాత్రత్వాత్. అకర్తురేవ సతః కర్మభిర్బంధః. ఈశ్వరస్యాపరతంత్రస్యైవ కర్మబంధకృతం భోగే పారతంత్ర్యం నిర్వృతాత్మనః. సుఖాత్మకస్యైవ సంసృతిః జన్మమృత్యుప్రవాహః. ప్రకృత్యవివేకకృతమేతత్సర్వం భవతీత్యర్థః. ౮. నను చైతన్యస్య సామానాధికరణ్యేనైవ కర్తృత్వాదిప్రతీతేస్తస్యైవ తదంగీక్రియతాం నేత్యాహ — కార్యేతి. కార్యం శరీరం కారణమింద్రియం కర్తా దేవతావర్గః తద్భావాపత్తౌ పురుషస్య ప్రకృతిం కారణం విదుః. కూటస్థస్య స్వతో వికారాభావా త్ప్రకృతిపరిణామభూతదేహాద్యహంకారకృతమేవ కర్తృత్వాదిక మిత్యర్థః. భోక్తృత్వే తు పురుషం కారణం విదు

తాని కర్మాణి ఆత్మని మన్యతే తాని స్వకర్తృకాణీతి మన్యత ఇత్యర్థః. సాంసారికప్రవృత్తిష్వస్య కర్తృతా సత్త్వరజస్తమోగుణసంసర్గకృతా. న స్వరూపప్రయుక్తేతి భావః. ౭. తత్ తస్మాత్ సత్త్వరజస్తమోగుణ సంసర్గకృతా త్కర్తృత్వాత్. అస్య జీవస్య. సంసృతిర్బంధః. సంసారరూపో బంధః. తత్కృతం కర్తృత్వప్రయుక్తమేవ పారతంత్ర్యం కర్మవశ్యత్వం చ భవతి. న తు స్వరూపప్రయుక్తమితి భావః. స్వరూపప్రయుక్తత్వాభావమేవ విశదయితుం తస్య ముక్త్యవస్థాయామవస్థితం ప్రకృతివియుక్తం స్వరూపం విశినష్టి — అకర్తురితి. అకర్తుః గమనాగమనాదిసాంసారికప్రవృత్తిరహితస్యేత్యర్థః. తత్ర హేతురీశస్య అకర్మవివశస్య. సాక్షిణః జ్ఞానాశ్రయస్య జ్ఞానగుణకస్యేత్యర్థః. సాక్షాద్ద్రష్టృత్వమేవ హి సాక్షిత్వం. సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయా మిత్యనుశాసనానురోధాత్. అనేన జ్ఞానగుణకత్వముక్తం. జ్ఞానస్వరూపత్వమాహ — నిర్వృతాత్మన ఇతి. నిర్వృతం నిర్వృతిః. భావే క్తః. ఆనందస్వరూపస్యేత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః. "నిర్వాణమయ ఏవాయమాత్మే"తి. అనుకూలజ్ఞానమేవ హ్యానందః. ఈశస్యేత్యనేన అకర్మవివశత్వోక్త్యా. అనాదిపుణ్యాపుణ్యరూపకర్మతిరోహితాపహతపాప్మత్వాదిస్వాభావికగుణాష్టకస్య. ముక్తిదశాయాం తిరోధాననివృత్త్యావిర్భావ సూచ్యతే. అనేన జ్ఞానగుణకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వాపహతపాప్మత్వాది గుణాష్టకవిశిష్టం. ప్రకృతివియుక్తం ప్రత్యగాత్మస్వరూపమిత్యుక్తం. ౮. అత్రాయమర్థోఽనుసంధేయః. జీవాత్మానః స్వయమసంకుచితాపరిచ్ఛిన్ననిర్మలజ్ఞానస్వరూపాస్సంతః. కర్మరూపావిద్యావేష్టితాస్తత్తత్కర్మానురూపజ్ఞానసంకోచమాపన్నాః బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతవివిధవిచిత్రదేహేషు ప్రవిష్టాః తత్తద్దేహోచితజ్ఞానప్రసరాస్తత్తద్దేహాత్మాభిమానినస్తదుచితకర్మాణి కుర్వాణాస్తదనుగుణసుఖదుఃఖోపభోగరూపసంసారప్రవాహం ప్రతిపద్యంతే. ననుజ్ఞానస్వరూప ఆత్మా స్వయంప్రకాశశ్చ తస్య దేవాదిస్వరూపాత్మాభిమానే. స్వరూపప్రకాశతిరోధానమవశ్యమాశ్రయణీయం స్వరూపప్రకాశే సత్యాత్మన్యాకారాంతరాధ్యాసాయోగాత్. తతశ్చ స్వరూపప్రకాశతిరోధానే స్వరూపనాశప్రసంగః. మైవం — న స్వరూపభూతజ్ఞానస్య తిరోధానముచ్యతే అపి తు ధర్మభూతజ్ఞానస్యైవ. నను ధర్మభూతజ్ఞానస్యాపి వా తిరోధానమవశ్యమాశ్రయణీయం తిరోధానం చ కర్మరూపావిద్యయా ప్రకాశోత్పత్తిప్రతిబంధో వా విద్యమానప్రకాశనివృత్తిర్వేతి. నాపి ద్వయమేవ హి సంభావితం. ఉభయథాపి నిత్యత్వేనాభిమతధర్మభూతజ్ఞానస్యాపి నాశప్రసంగ ఇతి చేదుచ్యతే. ఆత్మధర్మభూతస్య చైతన్యస్య స్వాభావికస్యాపి కర్మణా పారమార్థికం సంకోచం వికాసం చాభ్యుపగచ్ఛామః. తత్ర దేవాదిభ్రమస్యాధిష్ఠానం స్ఫురణసాపేక్షత్వాద్ధర్మిస్వరూపం. స్వయంప్రకాశరూపమధిష్ఠానతయా స్ఫురతే నాత్ర జ్ఞానాంతరాపేక్షా. అజడత్వాత్

భవత్యకర్తురీశస్య సాక్షిణోఽసర్వృతాత్మనః. ౭. కార్యకారణకర్తృత్వే కారణం ప్రకృతిం విదుః, భోక్తృత్వే సుఖదుఃఖానాం పురుషం ప్రకృతేఃపరమ్. ౮.

రితి. అస్యాయం భావః యద్యప్యహంకారగతమేవ కర్తృత్వాదికం భోక్తృత్వం చ తథాపి వికారస్య జడావసానత్వాదుపాధిప్రాధాన్యం భోగస్య చిదవసానత్వాదుపహితప్రాధాన్య మితి. ౮.

జడత్వాద్ధి శుక్త్యాదేర్జ్ఞానాంతరాపేక్షా. ఏవం ధర్మిస్వరూపమధిష్ఠానం స్ఫురతే భ్రమవిరోధినో నిత్యత్వాణుత్వాద్యాకారాః. తే జ్ఞానాంతరవేద్యా ఇతి తత్తిరోధానాద్భ్రమ ఉపపద్యతే. తిరోధానం చ ప్రకాశనివృత్తిః. ప్రకాశశ్చ న జ్ఞానస్వరూపమపితు ప్రసరాఖ్యః ధర్మభూతజ్ఞానస్య ధర్మః ప్రకాశః. ప్రకాశరూపప్రసరాభావశ్చ సంకోచః. భావస్యైవాభావాభావత్వాత్. సంకోచాభావః ప్రసరః. సఏవ తిరోధాననివృత్తిః. న చ తదా భ్రమః. ఏవం చ సతి జ్ఞానం ధర్మిస్వరూపం చ. నిత్యం జ్ఞానధర్మభూతప్రసరస్యైవ ప్రకాశత్వాత్. తదవభాసస్య సంకోచత్వాత్. ప్రసరాఖ్యప్రకాశనివృత్తిరూపతిరోధానముపపద్యతే. నిర్విశేషప్రకాశస్వరూపాత్మా తు. ప్రకాశస్యైవాత్మస్వరూపత్వాత్. తత్ర ధర్మాంతరానభ్యుపగమాత్. తత్తిరోధానే స్వరూపనాశో దుష్పరిహారః. న చ జ్ఞానస్య జ్ఞానాంతరాశ్రయత్వం దృష్టమితి చేత్. తత్కిం వ్యాప్త్యా? ఉత శ్రుత్యా? నాద్యః. జ్ఞానస్య కస్యచిదర్థత్వేనైవ దృష్టత్వాత్తస్య స్వతంత్రవస్తుత్వమనుపపన్నం. అతో జ్ఞానరూప ఆత్మా కస్యచిద్ధర్మస్స్యాత్. శ్రుత్యాచేత్తయైవ జ్ఞానస్య జ్ఞానాశ్రయత్వమపి ప్రతిపాద్యతే. తథాచ శ్రుతిః. "కర్తా బోద్ధా విజ్ఞానాత్మే"తి. నన్వత్ర ప్రకృతిః పుమాన్ కర్మసు క్రియమాణేషు. గుణైరాత్మని మన్యతే ఇత్యనేన స్వయమకర్తవసన్. ప్రత్యగాత్మా చేతనానాం గుణానాం కర్తృత్వమాత్మన్యధ్యవస్యతీత్యవగమ్యతే. యుక్తం చైతత్. ఆత్మనోఽహ్యకర్తృత్వం. గుణానామేవ చకర్తృత్వ మధ్యాత్మశాస్త్రేషు శ్రూయతే. తథాహి. కఠవల్ల్యాః "నజాయతే మ్రియత" ఇత్యాదినాజన్మజరామరణాదికం సర్వం ప్రకృతిధర్మం ప్రతిషిధ్య హననాదిషుక్రియాసు కర్తృత్వమపి ప్రతిషిధ్యతే. శ్లో. "హంతా చేన్మన్యతే హంతుం హతశ్చేన్మన్యతే హతమ్, ఉభౌ తౌ నవిజానీతో నాయం హంతి న హన్యత" ఇతి. హంతారమాత్మానం జానన్నజానాతీత్యాత్మానమిత్యర్థః. తథాచ భగవతా స్వయమేవ జీవస్యాకర్తృత్వం స్వరూపం కర్తృత్వాభిమానస్తు వ్యామోహ ఇత్యుచ్యతే. శ్లో. "ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి నిత్యశః, అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యతే. నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం యథా ద్రష్టానుపశ్యతి, కార్యకారణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరుచ్యతే. పురుషస్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతురుచ్యత" ఇతి. అతః పురుషస్య భోక్తృత్వమేవ ప్రకృతేరేవ కర్తృత్వం ఏవం. చ 'కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వా'దిత్యధికరణవిరోధః. తత్రహ్యాత్మైవ కర్తా న గుణా ఇత్యుచ్యతే. తథాహి. "యజేత స్వర్గకామః ముముక్షుర్బ్రహ్మోపాసీతే"త్యేవమాదీని శాస్త్రాణి స్వర్గమోక్షాదిఫలస్య భోక్తారమేవ కర్తృత్వే నియుంజతే న చేతనస్య కర్తృత్వే ఽన్యో నియుజ్యతే. శాసనాచ్చ శాస్త్రం శాసనం చ ప్రవర్తనం శాస్త్రస్య ప్రవర్తకత్వం. బోధజననద్వారేణ అచేతనం చ ప్రధానం బోధయితుం శక్యం. అతశ్శాస్త్రాణామర్థవత్త్వం భోక్తుశ్చేతనస్యైవ కర్తృత్వే భవేత్. తదుక్తం—"శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీ"తి. అతః కథమయం విరోధః పరిహరణీయఇతి చేత్ అత్రోచ్యతే. కర్త్రధికరణే

దేవహూతి రువాచ—

ప్రకృతేః పురుషస్యాపి లక్షణం పురుషోత్తమ, బ్రూహికారణయోరస్య సదసచ్చ యదాత్మకమ్. ౧౦.

తదేవం సంసారిణం పురుషం తద్ధేతుం ప్రకృతిం చ జ్ఞాత్వా ఇదానీం జగత్కారణమీశ్వరం ప్రకృతిం చ పృచ్ఛతి—ప్రకృతేరితి. అస్య విశ్వస్య సదసచ్చ స్థూలం సూక్ష్మం చ కార్యం యదాత్మకం తయోః కారణయోః ప్రకృతిపురుషయోః. ౧౦. తత్ర ప్రకృతిం లక్షయతి—యదితి. యత్తత్త్రిధా

హి శరీరాధిష్ఠాతృత్వరూపకర్తృత్వమాత్మన ఏవేత్యుచ్యతే. హంతా చేదిత్యత్రాత్మనో నిత్యత్వాద్ధననాద్యభావ ఉక్తః. అత్ర ప్రకృతేః క్రియమాణానీతి. గీతాయాం చ సాంసారికప్రవృత్తిషు జీవస్య కర్తృతా అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సత్త్వరజస్తమోగుణసంసర్గకృతా న స్వరూపప్రయుక్తేతి గుణానామేవ కర్తృత్వమిత్యుచ్యతే. న హి సాంసారికప్రవృత్తిషు కర్తృత్వం. గుణసంసర్గకృతమిత్యేతావన్మాత్రకథనేన స్వతః కృత్యాశ్రయత్వరూపకర్తృత్వం ప్రతిషిధ్యతే. తథాచ తత్రైవ గీతాయాం. శ్లో. "కారణం గుణసంగో౽స్య సదసద్యోనిజన్మసు" ఇతి. సాంసారికప్రవృత్తిషు కర్తృత్వం గుణసంసర్గకృతమిత్యభిమతం తథా తత్రైవాత్మనశ్చ కర్తృత్వమభ్యుపేతో్యచ్యతే. శ్లో. "శరీరవాఙ్మనోభిర్యత్కర్మ ప్రారభతే నరః, న్యాయ్యం వా విపరీతం వా పంచైతే తస్య హేతవః. తత్రైవం సతి కర్తారమాత్మానం కేవలం తు యః, పశ్యత్యకృతబుద్ధిత్వాన్న స పశ్యతి దుర్మతి" రితి. శ్లో. "అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్, వివిధా చ పృథక్చేష్టా దైవం చైవాత్ర పంచమ" మితి. దైవమీశ్వరః. అధిష్ఠానాదిదైవపర్యంతసాపేక్షత్వే సత్యాత్మనః కర్తృత్వేయఆత్మానమేవ కేవలం కర్తారం మన్యతే స నపశ్యతీత్యర్థః. అతః కర్త్రధికరణే పురుషస్యాధిష్ఠానభూతస్య శరీరాధిష్ఠాతృత్వరూపకర్తృత్వముచ్యతే. ప్రకృతేః క్రియమాణేష్విత్యాదౌ తు సాంసారికవ్యాపారాశ్రయత్వరూపకర్తృత్వం ప్రకృతిసంసర్గకృతం న స్వరూపప్రయుక్తమిత్యతో న తదధికరణవిరోధ ఇతి. ఏతదేవ సాంసారికప్రవృత్తిషు కర్తృత్వం ప్రకృతిసంసర్గకృతం న స్వరూపకృతమితి విశదయన్ సాంసారికప్రవృత్తిష్వపి తస్య శరీరాధిష్ఠాతృత్వరూపకర్తృత్వాశ్రయత్వాత్ప్రవృత్తిఫలసుఖదుఃఖాశ్రయత్వమాత్మనఏవేత్యాహ—కార్యేతి. కార్యం శరీరం. కారణాని సమనస్కానీంద్రియాణి. తేషాం కర్తృత్వే హి. బహిర్గమనాగమనాదిక్రియాకారిత్వే. ప్రకృతిం పురుషాధిష్ఠితాం శరీరాకారేణ పరిణతాం ప్రకృతిం. కారణం హేతుం విదుః. పురుషాధిష్ఠితశరీరాకారపరిణతప్రకృత్యాశ్రయాః భోగసాధనభూతాః క్రియా ఇత్యర్థః. పురుషస్య స్వాధిష్ఠాతృత్వమేవ తదపేక్షయాధికం. కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదిత్యాదినోక్తం శరీరాధిష్ఠానరూపప్రయత్నహేతుత్వమేవ హి పురుషస్య కర్తృత్వం అతఏవసుఖదుఃఖానాం పురుషాధిష్ఠితశరీరాకారపరిణతప్రకృతిహేతుకవ్యాపారజన్యసుఖదుఃఖానాం. భోక్తృత్వే ప్రకృతేశ్శరీరాత్పరం విలక్షణం తదధిష్ఠాతారం పురుషమాత్మానం కారణం విదుః. స్వశరీరాధిష్ఠానరూపప్రయత్నాశ్రయత్వాత్తదధిష్ఠేయహేతుకక్రియా ఫలసుఖదుఃఖాశ్రయ ఇత్యర్థః. ౯. ఏవం ప్రకృతివిలక్షణే తత్సంసృష్టే ఆత్మస్వరూపే. కార్యకారణభావేనావస్థితే. ప్రకృతిస్వరూపే చాభిహితే. పునస్తయోరేవ సంసృష్టయోః. ప్రకృతిపురుషయోః. కార్యావస్థాః సప్రపంచం శుశ్రూషంతీ పృచ్ఛతి దేవహూతిః. హే పురుషోత్తమ ప్రకృతేః. కార్యావస్థప్రధానస్య.

శ్రీభగవానువాచ:—

యత్తత్త్రిగుణమవ్యక్తం నిత్యం సదసదాత్మకమ్, ప్రధానం ప్రకృతిం ప్రాహురవిశేషం విశేషవత్. ౧౧. పంచభిః పంచభిర్బ్రహ్మ చతుర్భిర్దశభిస్తథా, ఏతచ్చతుర్వింశతికం గణం ప్రాధానికం విదుః. ౧౨. మహాభూతాని పంచైవ భూరాపోఽగ్నిర్మరున్నభః, తన్మాత్రాణి చ తావంతి గంధాదీని మతాని మే. ౧౩. ఇంద్రి

నంతదేవ ప్రకృతిం ప్రాహుః. కిం తత్ప్రధానం స్వతోఽవిశేషం. విశేషవత్. విశేషాణామాశ్రయం తర్హి కిం బ్రహ్మ నిస్త్రైగుణ్యం కిం మహత్తత్త్వాదీనాం అవ్యక్తమకార్యం కిం కాలాదినా సదసదాత్మకం కార్యకారణరూపం జీవప్రకృత్యోర్నిత్యం. ౧౧. అన్యేషాం తత్త్వానాం లక్షణం వక్తుం తాన్నిగమయతి—పంచభిరితి. సంఖ్యాభేదేనైతచ్చతుర్వింశతికం. ఏతాని చతుర్వింశతిర్యస్మిన్ గణే తం గణం ప్రాధానికం ప్రధానకార్యం విదుః బ్రహ్మవాదినః. ౧౨. ఏతద్వివృణోతి—త్రిభిః. మహాభూతానీతి. తావంతి పంచైవ. ౧౩. ఇంద్రియాణీతి. ౧౪. మన ఇతి. అంతరాత్మకం అంతఃకరణం లక్షణరూపయా వ్యవచ్ఛేదికయా.

తథా పురుషస్యాపి కార్యావస్థస్య బ్రహ్మాత్మకస్య. కథం భూతయోః. అస్య జగతః కారణయోః. కార్యావస్థాయాః పూర్వం కృత్స్నజగత్కారణత్వేన. నామరూపవిభాగానర్హ సూక్ష్మదశాపత్త్యా భగవచ్ఛరీరకత్వేనావస్థితయోః. లక్షణం స్వరూపం బ్రూహి బ్రహ్మాత్మకయోః. ప్రకృతిపురుషయోః కార్యభేదాన్ కథయేత్యర్థః. సదసచ్చ యదాత్మకం. కారణభూతాః పిత్రాదయః. కార్యభూతాః పుత్రాదయశ్చ. యత్ప్రకృతిపురుషాత్మకం. తయోర్లక్షణం బ్రూహీత్యర్థః. న హి కేవలప్రకృతేః కేవలాత్మస్వరూపస్య వా పితృపుత్రత్వాది. అత ఉభయాత్మకత్వం సదసచ్చిత్సముదాయరూపం విశ్వం వా వివక్షితం. ౧౦. ఏవం పృష్టో బ్రహ్మాత్మకప్రకృతిపురుషకార్యావస్థాస్సప్రపంచముపపాదయిష్యన్ తావత్ప్రకృతేః కారణావస్థాం కార్యావస్థాం చ సంగ్రహేణాహ—యత్తదితి. యత్ప్రధానం తదేవ ప్రకృతిం ప్రాహురిత్యన్వయః. కిం తత్ప్రధానం అవిశేషం కారణావస్థాయాం పృథివ్యాదివిశేషరహితం. అత ఏవావ్యక్తం. నామరూపవిభాగానర్హం. త్రిగుణం సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకం. నిత్యం త్రిగుణాత్మకమిత్యనేన జీవాత్మపరమాత్మవైలక్షణ్యముక్తం. నిత్యమిత్యనేన. మహదాద్యవస్థానామనిత్యత్వేఽప్యవస్థావతో ద్రవ్యస్య నిత్యత్వముక్తం. ఏవం ప్రకృతేః కారణావస్థా ఉక్తా. కార్యావస్థామాహ—విశేషవత్ కార్యావస్థాయాం పృథివ్యాదివిశేషవత్. సదసదాత్మకం మహదాదిపృథివ్యంత కారణరూపేణ బ్రహ్మాది స్తంబపర్యంతశరీరరూపకార్యరూపేణ చ కార్యకారణరూపమిత్యర్థః. ౧౧. ఏవమవస్థాద్వయమభిధాయ తస్యైవ ప్రధానస్య కార్యాణాం మహదాదీనాం. సృష్టిమనుక్రమిష్యన్ తావత్తత్కార్యాణి గణయన్. సుఖగ్రహణాయ సంగృహ్ణాతి—పంచభిరితి. హే మాతః పంచభిః పంచభిర్భూతైః. పంచభిస్తన్మాత్రైః చతుర్భిర్మనోఽహంకారమహదవ్యక్తైః దశభిః జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియైరిత్యేవ, సంఖ్యాభేదేన. ఏతచ్చతుర్వింశతికం. ఏతాని చతుర్వింశతిర్యస్మిన్ తం. ప్రాధానికం ప్రధానకార్యాత్మకం. గణం సమూహం. విదుః. ౧౨. ఏతద్వివృణోతి—మహాభూతాన్యాకాశాదీని పంచైవ. ఏవకారోఽధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థః. తాని గణయతి—'భూరాపోఽగ్నిర్మరున్నభ' ఇతి వచనం స్పష్టార్థం. గంధాదీని గంధ ఆదిర్యేషాం తాని తన్మాత్రాణి ద్రవ్యాణీత్యర్థః. గంధాదయో హి పృథివ్యాదీనామవస్థావిశేషాః. తావంతి పంచైవ. మే మయా. మతాని జ్ఞాతాని. ఇదం మమ భగవతో మతమిత్యర్థః. ఏవం చ తేజోఽబన్నాత్మకం భూతత్రయమేవేతి. మతాంతరవ్యావృత్తిః. ౧౩. ఇంద్రియాణి దశగ

యాణి దశ శ్రోత్రత్వగ్ఘ్రాణరసననాసికాః, వాక్కరౌ చరణౌ మేఢ్రం పాయుర్దశ ఉచ్యతే. ౧౪. మనోబుద్ధిరహంకారశ్చిత్తమిత్యంతరాత్మకమ్, చతుర్ధా లక్ష్యతే భేదో వృత్త్యా లక్షణరూపయా. ౧౫. ఏతావానేవ సంఖ్యాతో బ్రహ్మణస్సగుణస్య హి, సన్నివేశో మయాప్రోక్తో యః కాలః పంచవింశకః. ౧౬. ప్రభావం పౌరుషం ప్రాహుః కాలమేకే యతో భయమ్, అహంకారవిమూఢస్య కర్తుః ప్రకృతిమీ-

---

౧౫. ఏతావానేవేతి. యావాన్మయా ప్రోక్తః ఏతావానేవ సంఖ్యాతో గణితః తత్త్వజ్ఞైః కాలే తు న తద్వ్యయమాహ—యః కాలః పంచవింశకః అల్పార్థక ప్రత్యయః. ప్రకృతేరేవావస్థా విశేష ఇత్యర్థః. ఏకే తు పౌరుషం పురుషస్యేశ్వరస్య ప్రభావం విక్రమం కాలమాహుః. ౧౬. తమేవ కాలం ద్వేధా లక్షయతి—ప్రభావమితి. యతో భయం భవతి. కస్య ప్రకృతిమీయుషః ప్రాప్తస్య. అత ఏవ దేహాద్యహంకారేణ విమూఢస్య కర్తుర్జీవస్య. అనేన సంహారక

ణయతి. ఇంద్రియాణి శ్రోత్రాదీని జ్ఞానేంద్రియాణి. వాగాదీని కర్మేంద్రియాణి. తత్ర పాయుర్గుదం. ౧౪. అంతఃకరణం విభజతి—మన ఇతి. అంతరాత్మకమంతఃకరణం వృత్త్యా స్వగుణవృత్త్యా. సంకల్పాధ్యవసాయాభిమానచింతారూపయా. లక్షణరూపయా. చిహ్నభూతయా. మనోబుద్ధిరహంకారశ్చిత్తమితి చతుర్ధా లక్ష్యత ఇత్యన్వయః. అత్రాయం భావః. ఏకమేవాంతరింద్రియం సంకల్పాదివృత్తిభేదేన చతుర్విధం. తత్ర చిత్తబుద్ధ్యహంకారాణాం క్రమేణ. మూలప్రకృతిమహదహంకారా అనుగ్రాహకాః. మూలప్రకృత్యాద్యనుగ్రాహ్యత్వ నిబంధనః చిత్తాదిభేదవ్యపదేశః. అనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకయోరభేద వివక్షయా క్వచిదభేద నిర్దేశో మహాన్వై బుద్ధిలక్షణ ఇత్యాదిః. ఏషాం చావ్యక్తమహదహంకారాణామధిష్ఠాతారో వాసుదేవాదయో వక్ష్యంతే. ఏవం చాత్ర బుద్ధిశబ్దేన అంతరింద్రియస్య స్వవృత్తిరూపాధ్యవసాయజననే అనుగ్రాహకం మహత్తత్త్వం చ వివక్షితం. చిత్తశబ్దేన చింతాజనకస్యాంతరింద్రియస్యానుగ్రాహకత్వాచ్చింతనీయత్వాచ్చావ్యక్తాఖ్యా మూలప్రకృతిర్వివక్షితా. తత్రానుగ్రాహ్యానుగ్రాహకయోరభేదవివక్షయా చతుర్వింశతికం గణం విదురిత్యుక్తం. భేదవివక్షాయాం తు సప్తవింశతికగణో బోద్ధవ్య ఇతి. ౧౫. ఏవం తత్త్వాదీన్ సంకలయ్య సంగృహ్య కాలస్వరూపం లక్షయతి—ఏతావానితి. సగుణస్య సత్త్వాదిగుణకస్య బ్రహ్మణః ప్రధానస్య. శ్రు. "తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే" ఇతి. "ద్వే బ్రహ్మణి వేదితవ్యే" ఇత్యాదిశ్రుతౌ. శ్లో. "మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహ"మితి స్మృతౌ చ. ప్రకృతావపి బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాత్ ఉపక్రమానుగుణ్యాచ్చ. యద్వా. ఉక్తానాం తత్త్వానాం. శ్రు. "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్ని"తి బ్రహ్మాత్మకత్వశ్రవణాత్. సత్త్వాదిగుణాత్మక ప్రకృతికార్యభూతపృథివ్యాదిశరీరకస్య పరబ్రహ్మణః పరమాత్మన ఇత్యర్థః. సన్నివేశః అవస్థావిశేషః. మయా ప్రోక్తః ఏతావానేవ చతుర్వింశతిసంఖ్యాక ఏవ సంఖ్యాతః తత్త్వజ్ఞైరితి శేషః. అథ కాలస్వరూపం వివక్షుస్తస్య తావత్తత్త్వాంతరత్వమాహ—యః కాలః స పంచవింశకః. పూర్వం పరిగణితచతుర్వింశతిభిస్సహాస్య పరిగణనే అయం పంచవింశో భవతీత్యర్థః. ౧౬. తత్ర కాలో న తత్త్వాంతరమితి మతాంతరముపన్యస్యతి—ప్రభావమితి. పౌరుషం పరమపురుష సంబంధినం ప్రభావమేవ కాలమేకే ఆహుః కోఽసౌ పౌరుషః ప్రభావః ఇత్యత్రాహ—యతః పౌరుషాత్ప్రభావాద్భయం జగతస్సర్గసంహారాదిరూప సంసారరూప భయం భవతి. పరమపురుషస్య సర్గసంహారా

యుషః ౧౭. ప్రకృతేర్గుణసామ్యస్య నిర్విశేషస్య మానవి, చేష్టా యతస్సభగవాన్
కాల ఇత్యుపలక్షితః. ౧౮. అంతః పురుషరూపేణ కాలరూపేణ యో బహిః,
సమన్వేత్యేష తత్త్వానాం భగవానాత్మమాయయా. ౧౯. దైవాత్క్షుభితధర్మి
ణ్యాం స్వస్యాం యోనౌ పరః పుమాన్, ఆధత్త వీర్యం సాసూత మహత్తత్త్వం

త్వేన లక్షితః. ౧౭. సృష్టిహేతుత్వేన లక్షయతి— ప్రకృతేరితి. కోఽసౌ భగవాన్? ౧౮.
తమాహ— అంతరితి. అంతః ప్రాణినాం యః పురుషరూపేణ నియంతృత్వేన. సమన్వేతి.
సమ్యక్ తద్వికారరహితఏవ అనుస్యూతో వర్తతే. బహిశ్చ కాలరూపేణైవ భగవాన్. యద్వా
యః పురుషః ప్రసిద్ధః కాలస్సపంచవింశకః. ఏతే తు పురుషస్య ప్రభావం కాలమాహుః. ప్రభా
వస్యైవ లక్షణం యతఇతి. పురుషస్యైవ కాలత్వే హేతుః. ప్రకృతేరితి. ఉభయథా
వివక్షాయాం హేతుః. అంతరితి. శేషం సమానం. తదేవం ప్రకృతేశ్చతుర్వింశతిభేదాః జీవే
శ్వరయోశ్చైక్యవివక్షాయాం పంచవింశతి తత్త్వాని భవంతి. తయోర్భేదవివక్షాయాం చ షడ్విం
శతిర్భవంతి. ౧౯. ఇదానీం తత్త్వానాముత్పత్తిపూర్వకం లక్షణాన్యాహ— 'దైవాదిత్యాదినా. తా
న్యసహంత్యే' త్యతః ప్రాక్తనేన గ్రంథేన. తత్ర చిత్తస్యోత్పత్తిపూర్వకం లక్షణమాహ— చతుర్భిః.
దైవాదితి. దైవాత్ జీవాదృష్టాత్ క్షుభితా ధర్మా గుణా యస్యాం. యోనౌ అభివ్యక్తిస్థానే ప్రకృ

దిషు జగన్నియమనసామర్థ్యం కాలః. న తు తత్త్వాంతరమిత్యర్థః. ఏక ఇత్యుక్త్వా మతాంతరత్వం
గమ్యతే. స్వమతమాహ— అహంకారేణి. అనాత్మన్యాత్మాభిమానోఽహంకారః. తేన విమూఢస్య
తిరోహితస్వస్వరూపస్య ప్రకృతిం అక్షరం తమసి లీయత ఇతి తమశ్శబ్దవాచ్యం నిరతిశయసూక్ష్మద
శాపన్న ప్రధానం ప్రకృతిం కారణం పరమాత్మానం వా ఈయుషస్సంహారదశాయాం ప్రాప్తస్య
కర్తుర్జీవస్య. ౧౭. ప్రకృతేరితి. తథా. హే మానవి. ప్రకృతేః ప్రధానస్య యద్గుణసామ్యం తస్య
నిర్విశేషస్య నామరూపాదివిశేషశూన్యస్య. నామరూపాదివిశేషపరిహారేణ సంహారదశాయాం
సామ్యావస్థాపన్నగుణత్రయస్య ప్రధానస్య చేత్యర్థః. యతశ్చేష్టా వ్యాపారో భవతి. స భగవాన్
భగవదాత్మకః కాల ఇత్యుపలక్షితః. సంహారదశాయాం నామరూపవిభాగానర్హ నిరతిశయసూక్ష్మా
వస్థామాపన్నయోః ప్రకృతిపురుషయోః. పరమాత్మకయోస్తస్మిన్నేవ లీనయోః పునః సృష్టిదశా
యాం జగదాకారేణ పరిణామరూపో యో వ్యాపారస్తద్ధేతుభూతస్సకాలస్స చ భగవదాత్మక
ఇత్యర్థః. ౧౮. ఏవం ప్రకృతి పురుష కాలస్వరూపం శోధితం. తే త్రయోఽపి భగవద్రూపాణి ప్రధా
నపురుషావ్యక్తకాలాస్తు ప్రవిభాగశః రూపాణీత్యుక్తేః. తేషు పృథివ్యాదిస్థూలరూపేణ పరిణ
తత్వాత్ప్రియేణ ప్రకృతిః స్ఫుటస్వరూపా. పురుషకాలయోస్తు తాదృశస్థూలపరిణామాభావాత్త
యోః ప్రతీయమానత్వం యుక్త్యా దర్శయన్ తయోశ్శాస్త్రైకసమధిగమ్యం భగవదాత్మకత్వం
అంతరితి శ్లోకేనాహ— యః ఆత్మమాయయా స్వసంకల్పేన సత్త్వానాం పృథివ్యాదిసం
ఘాతదేహానాం. అంతః పురుషరూపేణ ఇచ్ఛామి. ద్వేష్మి. సుఖీ దుఃఖీ. ఇతి ఇచ్ఛాద్వేష
సుఖాద్యాశ్రయజీవాఖ్యరూపేణాంతః ప్రవిశ్య తిదా భవత్యభూద్భవిష్యతీతి తేషామేవ సత్త్వా
నాం విశేషణత్వేన బహిః కాలాఖ్యరూపేణ చ సమన్వేతి. అవభాసతే. స భగవాన్ పరమ
పురుషః. ఏవం సృష్ట్యుపయోగితయా ప్రకృతిపురుషకాలశరీరకత్వం భగవత ఉక్తం. ౧౯.
అథ సృష్టిమాహ— దైవాదితి. పరః పుమాన్ పరమపురుషః. స్వస్యాం స్వీయాయాం యోనౌ జగ

హిరణ్మయమ్. ౨౦. విశ్వమాత్మగతం వ్యంజన్ కూటస్థో జగదంకురః, స్వతేజసాపి
బత్తీవ్రమాత్మప్రస్వాపనం తమః. ౨౧. యత్తత్సత్త్వగుణం స్వచ్ఛం శాంతం

తే. వీర్యం చిచ్ఛక్తిం. సా ప్రకృతిర్మహత్తత్త్వమసూత. ౨౦. మహత్తత్త్వస్వరూపమాహ—
విశ్వమితి. హిరణ్మయం ప్రకాశబహుళం. విశ్వమహంకారాది ప్రపంచం ఆత్మగతంసూక్ష్మరూపేణ
స్వస్మిన్ స్థితం. వ్యంజన్ ప్రకటయన్. తీవ్రప్రళయకాలికం మహత్తమః. అపిబత్. కూటస్థః
లయవిక్షేపశూన్యః. కథంభూతం తమః ఆత్మానం ప్రస్వాపయతి ప్రచ్ఛాదయతీతి తథా యత్పూ
ర్వం ప్రళయసమయే మహాంతం ప్రకృతౌ విలాపయామాసేత్యర్థః. ౨౧. ప్రసంగాచ్చతుర్వ్యూహో
పాసనామాహ—యదితి. స్వచ్ఛం విశదం. శాంతం రాగాదిరహితం భగవతః ఉపలబ్ధిస్థానం. అత
ఏవ వాసుదేవాఖ్యం యదాహుః అయమర్థః. అధిభూతరూపేణ తస్యైవ మహానితి సంజ్ఞా. అధ్యాత్మ
రూపేణ చిత్తమితి. ఉపాస్యరూపేణ వాసుదేవ ఇతి. అధిష్ఠాతా తు తస్య క్షేత్రజ్ఞః. ఏవమహం

ద్యోనౌ ప్రకృతౌ దైవాత్స్వసంకల్పాత్. క్షుభితధర్మిణ్యాం రజస్తమశ్చాభిభూయ సత్త్వం భవతి.
భారతే. శ్లో. "రజస్సత్త్వం తమశ్చైవ తమస్సత్త్వం రజస్తథే"త్యుక్తరీత్యా. క్షుభితసత్త్వాదిగుణా
యాం వీర్యం మహదాదిప్రపంచసృష్టిసామర్థ్యం చేతనసమష్టింవా. ఆధత్త అయుఙ్క్త. తతస్సా యోనిః.
హిరణ్మయం ప్రకాశబహుళం. మహత్తత్త్వమసూత ప్రసూతవతీ. ౨౦. క్షుభితధర్మిణ్యామిత్యుక్త
సత్త్వాదిగుణక్షోభాణామగుణానాం సామ్యావస్థాప్రహాణేనాన్యతమగుణాభిభవపూర్వక మన్యతమగుణా
విర్భావః. తత్ర మహత్తత్త్వసృష్టిః. కస్య గుణస్యాభిభవాదిత్యత్రాహ—విశ్వమితి. జగదంకురః జగ
దంకురస్థానీయం యస్య సః జగత్కారణభూత ఇత్యర్థః. కూటస్థః నిర్వికారో భగవాన్ ఆత్మగతం.
సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాదితి ప్రకారేణ స్వశరీరభూతప్రకృతిలీనం విశ్వం వ్యంజయన్ వ్యంజ
యితుం స్వతేజసా స్వసంకల్పరూపజ్ఞానేన. ఆత్మప్రస్వాపనం జీవాత్మనాం జ్ఞానసంకోచకం. తమః
తమోగుణం. అపిబత్. అభిభూతమకరోదిత్యర్థః. ౨౧. కస్య గుణస్యావిర్భావాదిత్యపేక్షాయాం
తద్దర్శయన్ మూలప్రకృతిమహతోర్వాసుదేవాఖ్యవ్యూహాధిష్ఠితత్వం. తయోరంతఃకరణాభేదచిత్త
బుద్ధ్యనుగ్రాహకత్వం చాహ—యత్తదితి. భగవతః పదం తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వాత్ప్రకాశకమనా
మయమిత్యుక్తరీత్యా సత్త్వస్యప్రకాశకత్వాత్తద్గుణకస్య చిత్తస్య భగవదుపలంభస్థానత్వమిత్యర్థః.
శాంతం అభిభూతతమస్కం. అతఏవ స్వచ్ఛం ప్రకాశకం. సత్త్వగుణకం యచ్చ వాసుదేవాఖ్యం
వాసుదేవాఖ్యవ్యూహాధిష్ఠితం యచ్చిత్తం అంతఃకరణభేదచిత్తానుగ్రాహకం. మూలప్రకృత్యపరపర్యా
యమవ్యక్తం.తదేవ మహదాత్మకం మహత్తత్త్వాత్మనావస్థితమిత్యర్థః. అత్ర వాసుదేవాఖ్యం చిత్తమితి
అధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయయోరనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకయోశ్చాభేదవివక్షయా నిర్దేశః. నాత్ర చిత్తస్య వైకా
రికాహంకారకార్యాంతఃకరణభేదస్య వాసుదేవాధిష్ఠితత్వం మహదాత్మకత్వం చోచ్యతే. "చిత్తం
చైత్యస్తతోఽభవది"తి చిత్తస్య క్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితత్త్వస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. మహత్కార్యాహం
కారకార్యస్య చిత్తస్య మహదాత్మనావస్థానాయోగాచ్చ కారణం హి కార్యాత్మనావతిష్ఠతే. నతు
కార్యం కారణాత్మనా. తత్తు సంహారదశాయాం యద్యపి సంభవతి తథాప్యత్ర సృష్టిప్రక
రణే తథావస్థానమయుక్తం వక్తుం. నాపి మహదాత్మకమితి. చిత్తస్యాంతఃకరణభేదస్య మహదనుగ్రా
హ్యత్వముచ్యతే. మహతో బుద్ధ్యనుగ్రాహకత్వాత్. మహాన్సైవ బుద్ధిలక్షణ ఇత్యుక్తేః. నచాత్ర చిత్త
శబ్దేన బుద్ధిరేవాంతఃకరణభేదో వివక్షిత ఇతి వక్తుం శక్యం. బుద్ధేర్వాసుదేవాధిష్ఠితత్వానుపపత్తేః.
"బుద్ధేర్గిరాం పతి"రితి వక్ష్యమాణత్వాత్.తస్మాదత్రాభిభూతతమస్కముద్భూతసత్త్వగుణమవ్యక్తమేవ

భగవతః పదమ్, యదాహుర్వాసుదేవాఖ్యం చిత్తం తన్మహదాత్మకమ్. ౨౨. స్వచ్ఛత్వమవికారిత్వం శాంతత్వమితి చేతసః, వృత్తిభిర్లక్షణంప్రోక్తం యథాపాంప్రకృతిః పరా. ౨౩. మహత్తత్త్వాద్వికుర్వాణాద్భగవద్వీర్యచోదితాత్, క్రియాశక్తిరహంకార స్త్రివిధ స్సమపద్యత. ౨౪. వైకారిక స్తైజసశ్చ తామసశ్చ యతో భవః, మనసశ్చేంద్రియాణాం చ భూతానాం మహతామపి. ౨౫. సహస్రశిరసం సాక్షాద్యమనంతం ప్రచక్షతే, సంకర్షణాఖ్యం పురుషం భూతేంద్రియమనోమయం. ౨౬. కర్తృత్వం కరణత్వం చ కార్యత్వం చేతి లక్షణమ్, శాంతఘోరవి

కారే సంకర్షణ ఉపాస్యః రుద్రోఽధిష్ఠాతా మనస్యనిరుద్ధ ఉపాస్యః. చంద్రోఽధిష్ఠాతా బుద్ధౌ ప్రద్యుమ్న ఉపాస్యః. బ్రహ్మాధిష్ఠాతేతి జ్ఞాతవ్యం. ౨౨. స్వచ్ఛత్వమితి. స్వచ్ఛత్వం భగవద్బింబగ్రాహిత్వం అవికారిత్వం లయవిక్షేపాదిరాహిత్యం అపాం ప్రకృతిః ఫేనతరంగాదిరహితావస్థా పరాభూత సంసర్గాత్ప్రాక్తనీ యథా మధురా స్వచ్ఛా శీతా చ తద్వదిత్యర్థః. ౨౩. అహంకారస్యోత్పత్తిపూర్వకం లక్షణమాహ—చతుర్భిః. మహదితి. క్రియానుశక్తిర్యస్య సః క్రియాశక్తిః. ౨౪. త్రైవిధ్యమేవాహ—వైకారిక ఇతి. యతః యస్మాన్మనఆదీనాం సంభవః ఉత్పత్తిః. ౨౫. ౨౬. తస్మిన్నుపాస్యవ్యూ

వాసుదేవాధిష్ఠితం మహదాత్మనా పరిణతమిత్యవధారణీయం. తత్ర యదవ్యక్తస్యాధిష్ఠాతా వాసుదేవః. స ఏవమహతోఽప్యధిష్ఠాతాఽధిష్ఠాత్రంతరానుక్తేః. ౨౨. కదా అంతఃకరణమవ్యక్తానుగృహీతం సచ్చిత్తమితి లక్ష్యతఇత్యత్రాహ— స్వచ్ఛమితి. స్వచ్ఛత్వం భగవద్బింబగ్రాహిత్వం అవికారిత్వం. విక్షేపాదిరాహిత్యం. అతఏవ శాంతత్వం రజస్తమోభ్యామనభిభూతత్వమితి ఏవంరూపైః స్వచ్ఛత్వాదిభిశ్చేతసో వృత్తిభిః లక్షణం ప్రోక్తం. యదా స్వచ్ఛత్వాదిగుణకం మనస్తదా సత్త్వోత్తరావ్యక్తానుగృహీత మితి చేతోవృత్తిభిర్లక్ష్యత ఇత్యర్థః. స్వచ్ఛత్వాదౌ దృష్టాంతమాహ— యథేతి. అపామంభసాం. పరాప్రకృతిః అనారోపితస్వస్వభావః. యథా అపాం స్వభావరూపం స్వచ్ఛత్వం ఫేనతరంగాదిరాహిత్యం. ఏవం స్వచ్ఛత్వాదికం. యదా భవతి తదాఽవ్యక్తానుగృహీతం మనఇత్యర్థః. ఏవమధ్యవసాయాదివృత్తిభిర్బుద్ధేర్మహత్తత్త్వానుగృహీతత్వం వేదితవ్యం. ౨౩. అథాహంకారోత్పత్తిప్రకారం వదన్ తత్స్వరూపం తదవాంతరభేదం తదధిష్ఠాతారం చాహ—త్రిభిః—మహత్తత్త్వాదితి. భగవతో వీర్యేణ సంకల్పరూపజ్ఞానేన. చోదితాత్ప్రేరితాత్. అతఏవ వికుర్వాణాత్ మహత్తత్త్వాద్వైకారికతైజసతామసభేదేన త్రివిధః క్రియాశక్తిః. క్రియాశబ్దేన ప్రవర్తకరజోగుణ ఉచ్యతే. రజోగుణోద్రిక్త ఇత్యర్థః. అహంకార స్సమపద్యత ఉదభూత్. ౨౪. కోఽసావహంకారః? ఇత్యత్రాహ—వైకారిక ఇతి. యతస్త్రివిధాహంకారాత్ మనసః ఇంద్రియాణాం జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియాణాం మహతాం భూతానాం. ఆకాశాదీనాం. అపి శబ్దాచ్ఛబ్దాదితన్మాత్రాణాం చ. భవ ఉత్పత్తిః మనఆదీనాం కారణ మిత్యర్థః. ౨౫. తస్యాహంకారస్య సంకర్షణాధిష్ఠితత్వమాహ—సహస్రేతి. సహస్రశిరసం సహస్రఫణం. అనంతశబ్దవాచ్యం సాక్షాత్సంకర్షణాఖ్యభగవద్వ్యూహం. పురుషం పరమపురుషం. భూతేంద్రియమనోమయం భూతాదీనాం కారణమహంకారం. ప్రచక్షతే. సంకర్షణాధిష్ఠితమహంకారం ప్రచక్షత ఇత్యర్థః. ౨౬. అస్యాహంకారస్య లక్షణం తస్య స్వకార్యభూతాంతఃకరణభేదాహంకారానుగ్రాహకత్వం తద్వృత్తిభిర్లక్ష్యత్వేన

మూఢత్వ మితి వా స్యాదహంకృతేః. ౨౭. వైకారికా ద్వికుర్వాణాన్మనస్తత్త్వమజాయత, యత్సంకల్పవికల్పాభ్యాం వర్తతే కామసంభవః. ౨౮. యం విదుర్హ్యనిరుద్ధాఖ్యం హృషీకాణామధీశ్వరం, శారదేందీవరశ్యామం సంరాధ్యం యోగిభిశ్శనైః. ౨౯. తైజసాత్తు వికుర్వాణాద్బుద్ధితత్త్వమభూత్సతి, ద్రవ్యస్ఫురణవిజ్ఞా

హామాహ — కర్తృత్వమితి. కర్తృత్వం దేవతారూపేణ కరణత్వమింద్రియరూపేణ కార్యత్వం భూతరూపేణ శాంతత్వాదికం తు తత్కారణగుణత్రయరూపేణ. మనస ఉత్పత్తిపూర్వకం లక్షణమాహ — ద్వాభ్యాం. ౨౭. వైకారికాదితి. సంకల్పశ్చింతనం. వికల్పో విశేషేణ చింతనం. యస్య మనసః సంకల్పవికల్పాభ్యాం కామసంభవో వర్తత ఇతి. కామరూపా వృత్తిర్లక్షణత్వేనోక్తా. ౨౮. యమితి. న తు ప్రద్యుమ్నవ్యూహోత్పత్తిః తస్య సంకల్పాదికార్యత్వాభావాత్. ఉపాస్యవ్యూహస్య చానిరుద్ధస్యోక్తేః శారదం శరత్కాలీనం. ఇందీవరం నీలోత్పలం తదివ. శ్యామం యచ్ఛనైస్సంరాధ్యం వశీకర్తుం యోగ్యం దుర్నిగ్రహత్వాత్. ౨౯. బుద్ధేరుత్పత్తిపూర్వకం లక్షణమాహ—

చాహ — కర్తృత్వమితి. కర్తృత్వాభిమానః. ఆత్మనిగమనాద్యాశ్రయత్వాభిమానే యదా మనసి స్యాత్తదాహంకారానుగృహీతం మన ఇత్యర్థః. ఏవం కరణత్వ మింద్రియత్వం కార్యత్వం దేహత్వం చేతి లక్షణం అహంకారస్య లక్షణం చిహ్నభూతేంద్రియకారణత్వాదహంకారస్యేత్యర్థః. శాంతత్వం ప్రకాశకత్వం. ఘోరత్వం విక్షిప్తత్వం. మూఢత్వం చేతి వాహంకృతేః. లక్ష్యతే తత్కారణగుణత్రయ రూపేణాహంకారో లక్ష్యత ఇత్యర్థః. ౨౭ అథ మనస ఉత్పత్తిపూర్వకం తల్లక్షణమధిష్ఠాతారం చాహ — వైకారికాదితి. వికుర్వాణాద్వైకారికాత్సాత్త్వికాహంకారాత్ మనస్తత్త్వమజాయత. యన్మనస్సంకల్పవికల్పాభ్యాం వర్తతే. సంకల్పః సమిత్యేకీకారే. దేహాదిభిరాత్మనో పృథక్త్వేన చింతనం. వికల్పో వివిధవిషయచింతనం యదా అంతఃకరణే తైజసాహంకారానుగ్రహాత్. సంకల్పవికల్పౌ భవతః. తదా తదేవాంతఃకరణం మన ఇతి జానీయాదిత్యర్థః. తస్య ప్రద్యుమ్నాధిష్ఠితత్వమాహ— కామసంభవ ఇతి. వైకారిక ఇతి శేషః. కామః ప్రద్యుమ్నః. తస్య సంభవః, సమ్యగ్భవతీతి సంభవః. తస్య విభూతిరిత్యర్థః. అయమధిష్ఠాతా ప్రద్యుమ్నో మనఃకారణస్య వైకారికాహంకారస్య. నతు మనసః మనసశ్చంద్రమా జాత ఇతి. తదధిష్ఠాతుర్వక్ష్యమాణత్వాత్. అస్య మనసోఽనుగ్రాహకస్తు తైజసాహంకారః. శ్లో. "లోభప్రవృత్తిరారంభః కర్మణామశమః స్పృహా. రజస్యేతాని" తి. స్పృహాదీనాం రజఃకార్యత్వగానాత్. తస్య ప్రవర్తనాత్మకక్రియాశక్తియుక్తత్వాచ్చ ఏవం తామసాహంకారకార్యస్యాకాశాదేరపి స్వస్వకార్యజననే తైజసోఽహంకారోఽనుగ్రాహకో వేదితవ్యః. ఏవం చ యత్సామాన్యేనోక్తం అహంకారాధిష్ఠాతృత్వం సంకర్షణస్య తత్తామసాహంకారాధిష్ఠాతృత్వమేవేతి విశేషపర్యవసన్నం బోధ్యం. ౨౮. అస్య తైజసాహంకారస్యాధిష్ఠాతారం వదన్ కోఽసావింద్రియేషు తత్కృతోఽనుగ్రహ ఇత్యపేక్షాయాం జ్ఞానస్వరూపమాత్రజననసామర్థ్యాదిరేవ సర్వేంద్రియేష్వనుగ్రహత్వం వృత్తిర్లక్ష్యత ఇత్యాహ — యమితి త్రిభిః. హృషీకాణామింద్రియాణామధీశ్వరమధిష్ఠాతారం అనిరుద్ధాధిష్ఠేయ తైజసాహంకారానుగ్రాహ్యత్వాదింద్రియాణామప్యనిరుద్ధాధిష్ఠితత్వముక్తం. శరత్కాలీనేందీవరశ్యామం ఋషిభిశ్శనైస్సమ్యగారాధనీయమనిరుద్ధాఖ్యవ్యూహం. యం తైజసాహంకారం విదుః. అనిరుద్ధాధిష్ఠితం తైజసాహంకారం విదురిత్యర్థః. ౨౯. తైజసాదితి. తస్మాత్తైజ

నమింద్రియాణామనుగ్రహః. ౩౦. సంశయోఽథ విపర్యాసో నిశ్చయస్స్మృతి రేవచ.
స్వాప ఇత్యుచ్యతే బుద్ధేర్లక్షణం వృత్తితః పృథక్. ౩౧. తైజసానీంద్రియాణ్యేవ క్రి

ద్వ్యాఖ్యాం. తైజసాదితి. హే సతి ద్రవ్యస్య పృథివ్యాదేః. బాహ్యస్య స్ఫురణరూపం విజ్ఞానంయ
స్యాత్తత్తథావిషయ ప్రకాశహేతోః. జ్ఞానాఖ్యస్య. పరిణామవిశేషస్యోపాదానమిత్యర్థః. ద్రవ్యస్ఫు
రణరూపం విజ్ఞాపయతి. చిత్తవ్యావృత్త్యర్థముక్తం. ఇంద్రియాణామనుగ్రహ ఇతి. సవికల్పజ్ఞానే
హృషీకాణామధీశ్వర ఇతి యదుక్తం తత్తు నిర్వికల్పజ్ఞానే ద్రవ్యస్ఫురణస్యైవప్రపంచః. ౩౦. సంశ
యఇతి. సంశయాదివిపర్యాసో మిథ్యాజ్ఞానం. నిశ్చయః ప్రమాణజ్ఞానం. స్వాపో నిద్రా. "ప్రమాణవిపర్య
యవికల్పనిద్రాస్మృతయ" ఇతిపాతంజలోక్తేః. ౩౧. ఇంద్రియాణాముత్పత్తిమాహ— తైజసానీతి. తైజసా
ని తైజసాహంకారాజ్జాతాని. జ్ఞానేంద్రియాణాం వైకారికత్వశంకానివృత్త్యర్థమేవకారః. క్రియాజ్ఞాన
విభాగశః. ద్వివిధాన్యపీంద్రియాణి. తైజసాన్యేవేత్యర్థః. తత్ర హేతుః. ప్రాణస్యేతి. హియస్మాత్ప్రాణస్య
క్రియా శక్తిః బుద్ధేశ్చ విజ్ఞానశక్తితా. అతః ప్రాణస్య తైజసత్వాత్ తత్క్రియాశక్తితామింద్రియాణాం
తైజసత్వం. తథా బుద్ధేస్తైజసత్వాత్. తదీయజ్ఞానశక్తిమతామపీంద్రియాణాం. తైజసత్వమిత్యర్థః. ౩౧.

సాద్విక్రియమాణాత్. హేసతి ఇంద్రియాణామనుగ్రహరూపం బుద్ధితత్త్వం. బుధ్యతేఽనేనేతిబుద్ధిః.
జ్ఞానస్వరూపమాత్రజనన సామర్థ్యమభూత్. కథం బుద్ధితత్వస్య ఇంద్రియానుగ్రాహ్యత్వమవగమ్యతే?
ఇత్యాశంకాయాం వృత్తిభిరిత్యాహ— ద్రవ్యేతి. ద్రవ్యస్ఫురణవిజ్ఞానాదయోబుద్ధితత్త్వస్యవృత్తయః.
తత్ర ద్రవ్యస్ఫురణవిజ్ఞానం ద్రవ్యమాత్రావభాసరూపం జ్ఞానం. వ్యావర్తకాకారజ్ఞానాభావాత్. ౩౦.
సంశయఇతి. సంశయో వికల్పజ్ఞానం. విపరాసశబ్దేనాన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానే వివక్షితే తత్ర ధర్మాం
తరస్య ధర్మ్యంతరే ప్రతీతిరన్యథాజ్ఞానం. యథాపీతశ్శంఖఇతి. ధర్మ్యంతరస్య ధర్మ్యంతరత్వేన ప్ర
తీతిర్విపరీతజ్ఞానం. యథా ఇదంరజతమితి శుక్తిశకలే. నిశ్చయ ప్రమాణరూపం. స్మృతిరనుభూతవస్తు
విషయం జ్ఞానం. స్వాపో నిద్రా. సంశయాది స్వాపాంతాభిః పృథగసంకరేణ. వృత్తితః వృత్తిభిః. బుద్ధే
ర్బుద్ధితత్త్వస్య. లక్షణమింద్రియానుగ్రాహకత్వరూపలక్షణముచ్యతే. యదేంద్రియాణాం ద్రవ్య
స్ఫురణవిజ్ఞానాది జనకత్వం. తదా తానీంద్రియాణి బుద్ధితత్త్వానుగృహీతానీత్యుచ్యంత ఇత్యర్థః. య
ద్వా— ఇంద్రియాణామితి కర్తరిషష్ఠీ. ఇంద్రియాణాం కార్యభూతం ద్రవ్యస్ఫురణంవిజ్ఞానం ద్రవ్య
స్ఫురణమర్థేంద్రియసంబంధస్ఫురణం. తజ్జన్యవిజ్ఞానశబ్దవాచ్యం బుద్ధితత్త్వం. తైజసాహంకారాద
భూత్. తదనుగ్రాహ్యేంద్రియకార్యత్వాదిత్యర్థః. సంశయాదయో జ్ఞానవిశేషా ఇత్యాహ—సంశ
య ఇతి బుద్ధేర్లక్షణం బుద్ధేః ప్రకారః. వృత్తితః సదోషనిర్దోషేంద్రియవృత్తిభిరిత్యర్థః. ౩౧.
ఉభయేంద్రియాణాముత్పత్తిం తేషాం లక్షణం చాహ— తైజసానీతి. క్రియాజ్ఞానవిభాగశః జ్ఞానేం
ద్రియకర్మేంద్రియవిభాగేన. ఉభయవిధానీంద్రియాణి తైజసాన్యేవ. ఏవకారోఽహంకారాంతర
కార్యత్వవ్యుదాసార్థః. నను పూర్వమింద్రియాణామనుగ్రహ ఇతి. తైజసాహంకారస్య ఇంద్రి
యానుగ్రాహకత్వముక్తం. అత్ర త్వింద్రియాణాం తత్కార్యత్వమేవోచ్యత ఇతి విరోధః.
నైవం. పూర్వత్ర కోఽసావింద్రియేషు తైజసకృతోఽనుగ్రహ ఇత్యపేక్షాయాం. ద్రవ్యస్ఫురణ
విజ్ఞానరూపోఽనుగ్రహ ఇత్యుక్తం. నచ తత్రాంతఃకరణభేదస్య బుద్ధితత్త్వస్యైవోత్పత్తిరుచ్య
త ఇతి వక్తుంశక్యం. మహత్తత్త్వానుగృహీతాంతఃకరణాధ్యవసాయాత్మకవృత్తివిశేషస్యైవ.
శ్లో. "బుద్ధితత్త్వాద్వికుర్వాణాన్మనస్తత్త్వమజాయతే" ఇతి. మనసఉత్పత్తికథనేనైవ సిద్ధత్వాత్. పృథ

యాజ్ఞానవిభాగశః, ప్రాణస్యహి క్రియాశక్తిర్బుద్ధేర్విజ్ఞానశక్తితా. ౩౧. తామసాత్తువికు
ర్వాణాద్భగవద్వీర్యచోదితాత్, శబ్దమాత్రమభూత్తస్మాన్నభశ్శ్రోత్రంతుశబ్దగమ్.

తన్మాత్రోత్పత్తిపూర్వకమాకాశాదిమహాభూతోత్పత్తిం లక్షణం చాహ — పంచదశభిః. తామసాదితి.
శ్రోత్రం శబ్దమిత్యాదిభిః. విషయోత్పత్త్యనంతరం. తత్సంబంధిమాత్రం కథ్యతే. నతూత్పత్తిః. ప్రాగే
గ్బుద్ధ్యుత్పత్తికథనస్యానపేక్షితత్వాత్. అన్యథా చిత్తాహంకారయోరపి పృథగుత్పత్తికథనాపత్తేశ్చ.
న చ తత్ర. శ్లో. "నిశ్చయస్స్మృతిరేవచే"తి బుద్ధేర్వృత్తివిశేషస్య నిశ్చయస్య కథనాదధ్యవసాయా
త్మికా బుద్ధిరేవ బుద్ధితత్త్వమభూత్సతీత్యుచ్యత ఇతి చేన్న. అధ్యవసాయాత్మికాంతఃకరణవృత్తివిశే
షాయా బుద్ధేః. పునర్వృత్త్యంతరానుపపత్తేః. అన్యథా తస్యా అపి పునర్వృత్త్యంతరం స్యాదిత్యనవస్థా
ప్రసంగః. తస్మాద్బుద్ధితత్వమభూదిత్యనేన. జ్ఞానస్వరూపమాత్రజననసామర్థ్యమభూత్. నిశ్చయః ప్రమా
త్మకంజ్ఞానమితి. యథోక్త ఏవార్థస్సాధుః. తస్మాత్పూర్వత్ర బుద్ధితత్వరూప ఏవేంద్రియేషు తైజసకృతోఽ
నుగ్రహ ఇతి దర్శితం. అత్ర తు సర్వేంద్రియాణామింద్రియకారణస్య వైకారికస్య చ తైజసానుగ్రాహ్య
త్వమేవ, న త్వహంకారానుగ్రాహ్యత్వమిత్యుచ్యతే. అత ఏవోత్పత్తివాచకశబ్దోఽత్ర న ప్రయుక్తః.
యుక్తం చైతత్. న హి తైజసస్య ప్రవర్తనాత్మకక్రియాశక్తియుక్తస్యానుగ్రాహకత్వమంతరేణ పృథ
క్కార్యజననసామర్థ్యమస్తి. న చైవం బుద్ధితత్త్వస్యాపి తైజసాదుత్పత్తిరనుపపన్నా. కథముక్తేతి వా
చ్యం. తస్య తైజసకృతానుగ్రహప్రకారప్రదర్శనమాత్రపరత్వాత్. తస్మాత్ తైజసానీంద్రియాణ్యే
వేత్యస్యాయమర్థః. తైజసాహంకారానుగృహీతవైకారికాహంకారకార్యాణ్యేవోభయవిధానీం
ద్రియాణీతి. ఇంద్రియాణాం తైజసానుగృహీతవైకారికాదేవోత్పత్తిర్హి ద్వితీయస్కంధేఽభిహితా.
ఏతదేవ సహేతుకముపపాదయతి — ప్రాణస్య హీతి. హి యస్మాత్ప్రాణస్య కర్మేంద్రియగణస్య.
శ్రు. "ప్రాణముత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ"తి. సర్వేంద్రియాణాం ప్రాణశబ్దవా
చ్యత్వేఽపి. బుద్ధేరితి జ్ఞానేంద్రియగణస్య. పృథగుపాదానాద్గోబలీవర్దన్యాయేనాత్ర కర్మేంద్రియ
వర్గపరః ప్రాణశబ్దః. తస్య కర్మేంద్రియగణస్య క్రియాగమనాదానాదిక్రియారూపా శక్తిర్దృశ్యతే.
యతశ్చ బుద్ధేః. బుధ్యతేఽనేనేతి బుద్ధిః. జ్ఞానేంద్రియవర్గస్తస్య. విజ్ఞానం అర్థప్రకాశనరూపశక్తితా
దృశ్యతే. తతస్తైజసాహంకారానుగృహీతసాత్త్వికాహంకారకార్యాణ్యేవోభయేంద్రియాణీత్యర్థః.
బుద్ధేర్విజ్ఞానశక్తితేత్యనేనాత్రాపి జ్ఞానేంద్రియగణస్య వైకారికత్వం స్పష్టమేవోక్తం. తత్ర సత్త్వం
నిర్మలత్వాత్ప్రకాశకమితి సత్త్వస్యైవ ప్రకాశకత్వాత్. నన్వుభయేంద్రియాణామపి తైజసానుగృ
హీతవైకారికత్వే ఉభయేషామపీంద్రియాణాం జ్ఞానక్రియాశక్తిద్వయవత్త్వమేవ స్యాత్తత్తు న దృ
ష్టమితి చేన్న. సత్త్వరజసోరుద్భవాభిభవయోగేన. జ్ఞానేంద్రియోత్పాదనవేలాయాం వైకారికేస
త్త్వస్యోద్భవః. రజసోఽభిభవః. కర్మేంద్రియోత్పత్తివేలాయాంతు రజస ఉద్భవస్సత్త్వస్యాభిభవ ఇత్యా
శయాత్. ౩౨. అథ తన్మాత్రోత్పత్తిపూర్వకమాకాశాదిమహాభూతోత్పత్తిం. తయోః కార్యాపరపర్యా
యం లక్షణం చాహ — తామసాదితి పంచదశభిః. భగవద్వీర్యచోదితాత్. భగవత్సంకల్పచోదితాత్.
అత ఏవ వికుర్వాణాత్. తామసాదహంకారాత్. శబ్దమాత్రం శబ్దతన్మాత్రద్రవ్యం. అభూత్. ఉద
భూత్. తస్మాచ్ఛబ్దమాత్రాత్. నభః ఉదభూత్. స శబ్దః కేన గృహ్యత ఇత్యత్రాహ — శ్రోత్రమితి.
శ్రోత్రం తు శబ్దగమిత్యాదినా. శ్రోత్రాదీనాం నభ ఆదిభ్యో నోత్పత్తిరుచ్యతే. శ్రోత్రాదీనాం తై
జసానుగృహీతవైకారికాదుత్పత్తేరుక్తత్వాత్. కింతు శబ్దాదిరూపవిషయోత్పత్త్యనంతరం. శ్రోత్రాదీ

౩౩. అర్థాశ్రయత్వం శబ్దస్య ద్రష్టృలింగత్వమేవ చ, తన్మాత్రత్వం చ నభసో లక్షణం కవయో విదుః. ౩౪. భూతానాం ఛిద్రదాతృత్వం బహిరంతరమేవ చ, ప్రాణేంద్రియాత్మధిష్ణ్యత్వం నభసో వృత్తిలక్షణం. ౩౫. నభసశ్శబ్దతన్మాత్రాత్కాలగత్యా వికుర్వతః, స్పర్శోఽభవత్తతో వాయుస్త్వక్స్పర్శస్య చ సంగ్రహః. ౩౬. మృదుత్వం కఠినత్వం చ శైత్యముష్ణత్వమేవ చ, ఏతత్స్పర్శస్య స్పర్శత్వం తన్మాత్రత్వం నభస్వ

వోత్పన్నత్వాత్ - శబ్దం గచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి శబ్దగం. ౩౩. శబ్దస్య లక్షణమాహ—అర్థాశ్రయత్వమితి. అర్థాశ్రయత్వమర్థవాచకత్వం. ద్రష్టృలింగత్వం. కుడ్యాద్యంతరితస్య వక్తుర్జ్ఞాపకత్వం. తదుక్తం. లింగం యద్ద్రష్టృదృశ్యయో"రితి. నభస్తన్మాత్రత్వం సూక్ష్మత్వం. శబ్దస్య లక్షణమిత్యన్వయః. ౩౪. భూతానామితి. ఛిద్రదాతృత్వం అవకాశదాతృత్వం. బహిరంతరవ్యవహారాస్పదత్వం. ఆత్మనః ప్రాణాదీనాం ధిష్ణ్యత్వం. నాడ్యాదిభిశ్ఛిద్రరూపేణ వృత్తిః కార్యమేవ. లక్షణం వృత్తిలక్షణం. ఏవముత్తరత్రాప్యేకైకేన శ్లోకేన. తన్మాత్రమహాభూతయోరుత్పత్తిః. ద్వితీయేన తన్మాత్రలక్షణం. తృతీయేన మహాభూతలక్షణమిత్యనుసంధేయః. ౩౫. నభస ఇతి. కోఽసౌ త్వక్? స్పర్శస్య సంగ్రహః. సమ్యగ్గృహ్ణాతీతి సంగ్రహః. పుంస్త్వం నియతలింగత్వాత్. యద్వా—స్పర్శస్య సంగ్రహస్తతో భవతీతి శేషః. శబ్దతన్మాత్రాదితి తన్మాత్రాణాముత్తరోత్తరాన్వయార్థముక్తం. ౩౬. స్పర్శలక్షణమాహ—మృదుత్వ

నాం తత్సంబంధమాత్రముచ్యతే. శ్రోత్రం శ్రోత్రేంద్రియం. శబ్దగం శబ్దజ్ఞాపకం. ౩౩. కిం తచ్ఛబ్దతన్మాత్రం కీదృశం నభ ఇత్యపేక్షాయాం తయోః కార్యముఖేన స్వరూపం శోధయతి— ద్వాభ్యాం. అర్థాశ్రయత్వం అర్థవాచకత్వం. ద్రష్టృలింగత్వం ద్రష్టుః సర్వజ్ఞస్య భగవతః. లింగత్వం ప్రమాణభూతత్వం. భగవతశ్శాస్త్రయోనిత్వాత్. ద్రష్టుర్ఘటపటాద్యర్థద్రష్టుర్లింగ్యతే ప్రతీయత ఇతి ద్రష్టృలింగం తస్య భావస్తత్త్వమితి వా. ఘటపటాద్యర్థద్రష్టురిహ తద్వాచకశ్శబ్దః ప్రతీయతే. యద్యపి శబ్దశ్రవణాదప్యర్థః ప్రతీయతే. తథాపి తదపి శబ్దస్య లక్షణమేవ. తదేవ హ్యర్థాశ్రయత్వమిత్యుక్తం. అర్థాశ్రయత్వం నామ. శ్రోతురర్థప్రత్యాయకత్వమేవ. వక్తుర్ద్రష్టృత్వేనానుమాపకత్వం వా. అర్థం దృష్ట్వా హి వక్తాభివదతి. కుడ్యాద్యంతరితస్యాపి వక్తుర్జ్ఞాపకత్వం వా. నభస్తన్మాత్రం. ఆకాశస్యాసాధారణగుణత్వం సూక్ష్మత్వం వా. శబ్దస్య లక్షణం కార్యం. కవయో విదుః. ౩౪. నభసో లక్షణమాహ—భూతానామితి. భూతానాం బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతభూతానాం. ఛిద్రదాతృత్వం బహిరంతర్వ్యవహారాస్పదత్వం. ప్రాణానామింద్రియాణామాత్మనశ్చ. ధిష్ణ్యత్వం స్థానత్వం. నాడ్యాదిఛిద్రరూపేణ. నభసః ఆకాశస్య. వృత్తిలక్షణం వృత్తిః ఛిద్రదాతృత్వాదికార్యమేవ లక్షణం. ఏవముత్తరత్రాప్యేకైకేన శ్లోకేన తన్మాత్రమహాభూతయోరుత్పత్తిః. ద్వితీయేన తన్మాత్రలక్షణం. తృతీయేన మహాభూతలక్షణమిత్యనుసంధేయం. ౩౫. నభస ఇతి. శబ్దతన్మాత్రాత్ శబ్దతన్మాత్రమసాధారణో యస్య తస్మాత్. కాలగత్యా కాలశరీరకభగవత్సంకల్పేన. వికుర్వతో విక్రియమాణాన్నభస ఆకాశాత్. స్పర్శః స్పర్శతన్మాత్రం అభవత్ తతః స్పర్శాద్వాయురభవత్. కోఽసౌ స్పర్శస్య గ్రాహకః? ఇత్యత్రాహ—త్వక్ త్వగింద్రియః. స్పర్శస్య సంగ్రహః. సమ్యగ్గ్రాహకః సమ్యక్ గ్రహో యయా సా త్వగితి వా. పుంస్త్వం తు నియతలింగత్వాత్. ౩౬. మృదుత్వాదయః. నభస్వతః వాయోః. తన్మాత్రత్వమసాధారణగుణత్వం చ. స్పర్శస్య

తః. ౩౭. చాలనం వ్యూహనం ప్రాప్తిర్నేతృత్వం ద్రవ్యశబ్దయోః, సర్వేంద్రియాణామాత్మత్వం వాయోః కర్మాభిలక్షణమ్. ౩౮. వాయోశ్చ స్పర్శతన్మాత్రాద్రూపం దైవేరితాదభూత్, సముత్థితం తతస్తేజశ్చక్షూ రూపోపలంభనమ్. ౩౯. ద్రవ్యాకృతిత్వం గుణతా వ్యక్తిసంస్థానమేవ చ, తేజస్త్వం తేజసస్సాధ్వి రూపమాత్రస్య వృత్తయః. ౪౦. ద్యోతనం పచనం పానమదనం హిమమర్దనమ్, తేజసో వృత్తయస్త్వేతాః శోషణం క్షుత్తృడేవ చ. ౪౧. రూపమాత్రాద్వికుర్వాణాత్తైజసాద్దైవచోదితాత్, రసమాత్రమభూత్తస్మాదంభో జిహ్వా రసగ్రహః. ౪౨. కషాయో మధురస్తిక్తః క

మితి. స్పర్శత్వం స్పర్శలక్షణమిత్యర్థః. నభస్వతో వాయోః. తన్మాత్రత్వం. ౩౭. చాలనమితి. చాలనం వృక్షశాఖాదేః. వ్యూహనం మేళనం తృణాదేః. ప్రాప్తి స్సంయోగః. ద్రవ్యగంధవతో ఘ్రాణం ప్రతి. తథా శైత్యాదిమతః స్పర్శనం ప్రతి. శబ్దస్య శ్రోత్రం ప్రతి నేతృత్వం సర్వేంద్రియాణా మాత్మత్వముపోద్బలకత్వం. కర్మణా కార్యేణ. అభిలక్షణం. భావేల్యుట్. కర్మైవాభిలక్షణమితి విగ్రహేతుకరణే. ౩౮. వాయోరితి. స్పర్శః తన్మాత్రో సాధారణగుణో యస్య తస్మాత్. దైవేరితాత్. ఈశ్వరప్రేరితాద్వాయోః. రూపం రూపతన్మాత్రమభూత్. తతః రూపాత్ తేజస్సముత్థితం ఉత్పన్నమభూత్. కిం తద్రూపస్య గ్రాహక మిత్యత్రాహ—చక్షుః చక్షురింద్రియం. రూపోపలంభనం రూపగ్రాహకం. ౩౯. ద్రవ్యాకృతిత్వమితి. ద్రవ్యాకృతిత్వం ద్రవ్యస్యాకార సమత్వం. గుణతా ద్రవ్యోపసర్జనత్వేన ప్రతీతిః. అప్రత్యక్ష ద్రవ్యస్థస్పర్శాదేరపి. స్వాతంత్ర్యేణైవ ప్రతీతిః. రూపస్య తు నైవమితి. తస్యాయం విశేష ఉక్తః. వ్యక్తేః సాంసర్గిక ద్రవ్యస్య యా సంస్థా సన్నివేశః. సైవ సంస్థా యస్య. ద్రవ్యపరిణామతయా ప్రతీతిరిత్యర్థః. తేజసస్తేజస్త్వమసాధారణత్వం. ౪౦. ద్యోతనమితి. ద్యోతనం ప్రకాశనం. పచనం తండులాదేః. క్షుత్తృట్ అశనాయా పిపాసే చ. తద్ద్వారేణ పాన మదనం. ౪౧. రూపమాత్రాదితి. జిహ్వా రసనేంద్రియం రసో గృహ్యతేఽనయేతి రసగ్రహః. యద్వా. రసగ్రహస్తతో భవతీతి విశేషః. ౪౨. కషాయ ఇతి. కషాయాదిషు లవణోఽపి ద్రష్టవ్యః. భౌతికానాం సాంసర్గిక

స్పర్శత్వం లక్షణమిత్యర్థః. ౩౭. చాలనం వృక్షశాఖాదేః. వ్యూహనం విభాగకరణం. ప్రాప్తిశ్చ ఏతయోస్సంయోజకత్వం. ద్రవ్యశబ్దయోర్నేతృత్వం. ద్రవ్యనేతృత్వం. శబ్దనేతృత్వంచ. తత్ర ద్రవ్యనేతృత్వం ద్రవ్యస్య గంధవతో ఘ్రాణం ప్రతి శబ్దనేతృత్వం దూరస్థశబ్దస్య శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వకరణం. సర్వేంద్రియాణామాత్మత్వం ధారకత్వం. వాయోః కర్మైవాభిలక్షణం. ౩౮. ౩౯. ద్రవ్యేతి. ద్రవ్యాకృతిత్వం ద్రవ్యస్య భూతాంతరవ్యావర్తకత్వం. గుణతా నిత్యం ద్రవ్యాశ్రయత్వం. వ్యక్తిసంస్థానం వ్యక్తేర్వ్యక్త్యంతరవ్యావర్తకత్వం తేజసస్తేజస్త్వమసాధారణ గుణత్వం చ. హే సాధ్వి, రూపమాత్రస్య రూపతన్మాత్రస్య. వృత్తయః లక్షణానీత్యర్థః. ౪౦. ద్యోతనమితి. ద్యోతనం ప్రకాశనం. పచనం తండులాదేః. క్షుత్తృట్ అశనాయా పిపాసే చ. తద్ద్వారేణ పాన మదనంచ. హిమమర్దనం హిమాభిభవశ్శోషణం చ. తేజసో వృత్తయః లక్షణాని. కార్యాణీతి యావత్. ౪౧. రూపమాత్రాదితి. దైవేన చోదితాత్ ప్రేరితాత్. వికుర్వాణాద్రూపమాత్రాత్. రూపం తన్మాత్రం యస్య తస్మాత్తైజసః. రసమాత్రం రసతన్మాత్రమభూత్. తస్మాద్రసతన్మాత్రాదంభః అభూత్. కా రసతన్మాత్ర

ట్వమ్లఇతి నైకధా, భౌతికానాం వికారేణ రసఏకో విభిద్యతే. ౪౩. క్లేదనం పిండనం తృప్తిః ప్రాణనాప్యాయనోదనమ్, తాపాపనోదో భూయస్త్వమంభసో వృత్తయస్త్విమాః. ౪౪. రసమాత్రాద్వికుర్వాణాదంభసో దైవచోదితాత్, గంధమాత్రమభూత్తస్మాత్పృథ్వీఘ్రాణస్తు గంధగః. ౪౫. కరంభపూతిసౌరభ్యశాంతోగ్రామ్లాదిభిః పృథక్, ద్రవ్యావయవవైషమ్యాద్గంధ ఏకో విభిద్యతే. ౪౬. భావనం బ్రహ్మణః స్థానం ధారణం సద్విశేషణమ్, సర్వసత్త్వగుణోద్భేదః పృథివీవృత్తి

ద్రవ్యాణాం. ఏకో మధుర ఏవ సన్. ఏవమనేకధా. భిద్యతే రస ఇత్యర్థః. ౪౩. క్లేదనమితి. క్లేదనమార్ద్రీకరణం. పిండనం మృదాదేః పిండీకరణం. తృప్తిస్తృప్తిదాతృత్వం. ప్రాణనం జీవనం. శ్రు. "ఆపోమయః ప్రాణ" ఇతి శ్రుతేః. ఆప్యాయనం తద్వైక్లబ్యనివర్తనం. ఓదనం మృదూకరణం. అదనమితి పాఠేఽపి సఏవార్థః. భూయస్త్వం కూపాదావుద్ధృత్యాపి పునః పునరుద్గమః. ౪౪. రసమాత్రాదితి. గంధగో గంధం ప్రాప్నోతీతి. ౪౫. కరంభేతి. కరంభో మిశ్రగంధః. యథా వ్యంజనాదీనాం హింగ్వాదిసంస్కారైః. పూతిః దుర్గంధః. సౌరభ్యం కర్పూరాదేః. శాంతః శతపత్రాదేః. ఉగ్రః లశునాదేః. అమ్లః పర్యుషితచిత్రాన్నాదేః. సంసర్గిణాం ద్రవ్యావయవానాం. వైషమ్యాద్య ఏవం విభిద్యతే. సగంధ ఇత్యర్థః. ౪౬. భావనమితి. బ్రహ్మణో భావనం ప్రతిమాదిరూపేణ సాకారతాపాదనం. స్థానం జలాదివిలక్షణత్రయాంతరనైరపేక్ష్యేణ స్థితిః. ధారణం జలాద్యాధారత్వం సతామాకాశాదీనాం విశేషణమవచ్ఛేదకత్వం సర్వేషాం సత్త్వానాం ప్రాణినాం. తద్గుణానాం చ పుంస్త్వాదీనాం. ఉద్భేదః పరిణామవి

స్య గ్రాహికేత్యత్రాహ—జిహ్వా రసనేంద్రియం. రసస్య గ్రహః గ్రాహికా. ౪౨. కషాయ ఇతి. కషాయాదిషు లవణోఽపి ద్రష్టవ్యః. భౌతికానాం సాంసర్గికద్రవ్యాణాం. వికారేణ ఏక ఏవ రసః కషాయాదిభేదేన. అనేకధా విభిద్యత ఇత్యర్థః. ౪౩. క్లేదనమితి. క్లేదనమార్ద్రీకరణం. పిండనం మృదాదేః పిండీకరణం. తృప్తిః తృప్తిదాతృత్వం. ప్రాణనం జీవనం. శ్రు. "ఆపోమయః ప్రాణ" ఇతి శ్రుతేః. ఆప్యాయనం తద్వైక్లబ్యనివర్తనం. ఓదనం మృదూకరణం. భూయస్త్వం కూపాదావుద్ధృతస్యాపి పునరుద్గమః. పాంచభౌతికేష్వపి జలాంశస్య భూయస్త్వం వా. తథాచ సూత్రకారః. సూ. త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాదితి. ఇమాః క్లేదనాదయః. తేజసో వృత్తయః. ౪౪. రసమాత్రాదితి. దైవచోదితాద్వికుర్వాణాద్రసమాత్రాదంభసః. గంధతన్మాత్రమభూత్. తస్మాద్గంధమాత్రాత్. పృథ్వ్యభూత్. ఘ్రాణః ఘ్రాణేంద్రియం. గంధస్య సంగ్రహః. గంధగ్రాహకం. ౪౫. కరంభేతి. ఏక ఏవ గంధః. ద్రవ్యాణాం వైషమ్యాద్వికారాత్. పృథక్కరంభాదిభేదేన విభిద్యతే. తత్ర కరంభో మిశ్రగంధః. యథా వ్యంజనాదీనాం హింగ్వాదిసంస్కారైః. పూతిః దుర్గంధః. గంధగ్రాహక ఏక ఏవ. సౌరభ్యం కర్పూరాదేః. శాంతశ్శతపత్రాదేః ఉగ్రో లశునాదేః అమ్లః పర్యుషితభుక్తాన్నాదేః. ౪౬. భావనమితి. భావనం ఘటాది నిష్పాదనం. బ్రాహ్మణస్థానం బ్రాహ్మణశబ్దస్య వాచకోపలక్షణార్థః. సర్వేషామాధారమిత్యర్థః. బ్రహ్మణ ఇతి పాఠే తు. బ్రహ్మణః బ్రహ్మకులస్య. స్థానమితి సఏవార్థః. సద్విశేషణం సతాం కార్యాణాం విశేషకత్వం. వ్రీహ్యాదికార్యాణాం దేశభేదేన సారాసారవత్త్వదర్శనాత్. సర్వసత్త్వగుణోద్భేదః తత్తద్దేశస్థప్రాణినామాకారవిశేషణహేతుత్వం. యద్వా శబ్దాదిసర్వసత్త్వగుణవత్త్వం చేతి.

లక్షణమ్. ౪౭. నభో గుణవిశేషోఽర్థో యస్య తచ్ఛ్రోత్రముచ్యతే, వాయోర్గుణవిశేషోఽర్థో యస్య తత్స్పర్శనం విదుః. ౪౮. తేజో గుణవిశేషోఽర్థో యస్య తచ్చక్షురుచ్యతే, అంభో గుణవిశేషోఽర్థో యస్య తద్రసనం విదుః, భూమేర్గుణవిశేషోఽర్థో యస్య తద్ఘ్రాణముచ్యతే. ౪౯. పరస్య దృశ్యతే ధర్మోహ్యపరస్మిన్ సమన్వయాత్, అతో విశేషో భావానాం భూమావేవో పలక్ష్యతే. ౫౦. ఏతాన్యసంహత్య యదా మహదాదీని సప్త వై, నశేకుః పురుషం స్రష్టుం భోగాయతనమంజసా, కాలకర్మగుణోపేతో జగదాదిరుపావిశత్. ౫౧. తతస్తేనానువిద్ధేభ్యో యుక్తేభ్యోఽం

శేషైః ప్రకటీకరణం. ౪౭. శ్రోత్రాదీనాం శబ్దాది గ్రాహకత్వముక్తం. తేషాం చ లక్షణం తదేవేత్యాహ— పంచభిః శ్లోకార్ధైః. నభ ఇతి. నభసో గుణవిశేషః శబ్దో యస్యార్థో విషయః. ౪౮. గుణవిశేషశబ్దవ్యావృత్తమర్థం దర్శయతి — పరస్యేతి. పరస్య కారణస్య ఆకాశాదేః ధర్మః శబ్దాదిః. అపరస్మిన్ కార్యే వాయ్వాదౌ. కారణాన్వయాద్దృశ్యతే. అతో భావానామాకాశాదీనాం విశేషో గుణః. సర్వోఽపి శబ్దాదిః. భూమావేవోపలక్ష్యతే. చతుర్ణాం తత్రాన్వయాత్. జలాదిషు యథా స్వయమేవ నిర్ణయః. ఆకాశే త్వన్యాఽన్వయాభావాదేక ఏవ. ౫౦. ఏవం కారణోత్పత్తిముక్త్వా కార్యోత్పత్తిమాహ— సార్ధైస్త్రిభిః. ఏతానీతి. ఏతాన్యసంహత్యామిళిత్వా. యదాస్థితాని. తదా జగదాదిరీశ్వరః. ప్రావిశత్సప్తేతి చ ప్రాధాన్యాభిప్రాయేణోక్తం. ప్రవేశస్తు సర్వేష్వపి వివక్షితఏవ. ౫౧. తత ఇతి. అనుపద్ధేభ్యః క్షుభితేభ్యః. యస్మాదండాత్. అసౌ

పృథివ్యాఃవృత్తిః కార్యమేవ లక్షణమిత్యర్థః. ౪౭. శ్రోత్రాదీనాం శబ్దాదిగ్రాహకత్వముక్తం. తేషాం చ లక్షణం తదేవేత్యాహ—పంచభిః. అర్ధైః. నభ ఇతి. నభసః. ఆకాశస్య. గుణవిశేషః శబ్దోయస్యార్థః విషయః. గ్రాహ్య ఇతి యావత్. తత్ శ్రోత్రముచ్యతే. ఆకాశాసాధారణగుణశబ్దగ్రాహకత్వ మేవ శ్రోత్రత్వమిత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి వేదితవ్యం. ౪౮. యదుక్తం పృథివ్యాః సర్వసత్త్వగుణోద్భేద ఇతి లక్షణం. తద్విశదయతి— పరస్యేతి. హి యస్మాత్. పరస్య కారణస్య. ధర్మశ్శబ్దాదిః. అపరస్మిన్ కార్యే వాయ్వాదౌ. సమన్వయాత్. సమవాయాత్. దృశ్యతే అతస్తస్మాద్భావానామాకాశాదీనాం. విశేషశ్శబ్దాదిః. భూమౌ పృథివ్యామేవ. ఉపలక్ష్యతే దృశ్యతే. ౫౦. ఏవం మహదాదిపృథివ్యంతభూతసృష్టిమభిధాయ తేభ్యోఽండోత్పత్తిమభిధాస్యన్. శ్లో. "నానావీర్యాః పృథగ్భూతా స్తతస్తే సంహతిం వినా" ఇత్యుక్తరీత్యా. ఈశ్వరానుప్రవేశమంతరేణ. కార్యాసామర్థ్యం వదన్. తేష్వీశ్వరానుప్రవేశమాహ—ఏతానీతి. ఏతాని మహదాదిపృథివ్యంతాని. సప్త తత్త్వాని తన్మాత్రాణి భూతేషు ఇంద్రియాణ్యహంకారే చాంతర్భావ్య సప్తనిర్దేశః. యదా అసంహత్య అమిళిత్వా స్థితాని తదా కాలకర్మగుణోపేతః. కర్మ అదృష్టం. గుణస్సత్త్వాదిః. కాలాదిభిరుపేతః. జగదాదిరీశ్వరః. తాని మహదాదితత్త్వాని ఉపావిశత్. మేళనం సంహతత్వం నామ. పృథక్ స్థిత్యర్హసంయోగమాత్రం. సమాగతత్వం. పృథక్ స్థిత్యనర్హసంశ్లేషవిశేషః ఏతద్ద్వయాభావాత్సృష్ట్యసమర్థాన్యవస్థితాని. తత్త్వాని. ౫౧. తత ఈశ్వరానుప్రవేశాదుభయం ప్రాప్య తేభ్యోఽండం సృష్టమిత్యాహ—తత ఇతి. తత ఈశ్వరానుప్రవేశానంతరం. తేన ఈశ్వరానుప్రవేశేన హేతునాఽ

డమచేతనమ్, ఉత్థితం పురుషో యస్మాదుదతిష్ఠదసౌ విరాట్. ౫౨. ఏత దండం విశేషాఖ్యం క్రమవృద్ధైర్దశోత్తరైః, తోయాదిభిః పరివృత్తం ప్రధానే నావృతైర్బహిః. ౫౩. యత్ర లోకవితానోఽయం రూపం భగవతో హరేః ౫౪. హిరణ్మయాదండకోశాదుత్థాయ సలిలేశయాత్, తమావిశ్య మహా దేవో బహుధా నిర్బిభేద ఖమ్. ౫౫. నిరభిద్యతాస్య ప్రథమం ముఖం వాణీ తతోఽభవత్, వాణ్యా వహ్నిరథో నాసే ప్రాణతో ఘ్రాణ ఏతయోః. ౫౬. ఘ్రాణాద్వాయురభిద్యేతామక్షిణీ చక్షురేతయోః, తస్మాత్సూర్యోఽన్వభి

విరాట్పురుష ఉదతిష్ఠత్. ౫౨. ఏతదితి. క్రమవృద్ధైః పూర్వస్మాద్దశగుణాధికైః. తోయాదిభిః. పృథి వ్యావరణస్యాండకటాహత్వేన. అండశబ్దేన గృహీతత్వాత్తోయాదీనామేవావరణత్వముక్తం. ౫౩. యత్రేతి. యత్రాండే. లోకాత్మకోఽయం విరాట్ భగవతో రూపమితి పురుషాభేదాభి ప్రాయేణ. ౫౪. తస్మిన్నధ్యాత్మాదివిభాగమాహ— నవభిః. హిరణ్మయాదితి. ఉత్థాయ ఔదా సీన్యం విహాయ. తమావిశ్య అధిష్ఠాయ మహాంశ్చాసౌ దేవశ్చ. ఖమింద్రియచ్ఛిద్రం. ౫౫. నిరభిద్యతేతి. వాణ్యా సహ వహ్నిరభవత్ ప్రావిశత్. నాసే నిరభిద్యేతాం. ప్రాణతః ప్రాణే నానుస్యూతస్సన్ ఘ్రాణః ఏతయోః నాసికయోః. అభవదిత్యనుషంగః. ౫౬. ఘ్రాణాదితి. ఘ్రాణా

నువిద్ధేభ్యస్సమాగతేభ్యః. యుక్తేభ్యః సంహతేభ్యస్తత్త్వేభ్యః. అచేతనమధిష్ఠాతృచేతనరహితం. అం డముత్థితముత్పన్నం. కీదృశం తదేతదండమిత్యత్రాహ—యస్మాత్ అండాత్. అసౌ విరాట్ సమష్టి పురుషో బ్రహ్మా. ఉదతిష్ఠత్ ఉదభూత్. ౫౨. పునరండమేవ విశినష్టి—ఏతదితి. ఏతద్విశేషాఖ్యమం డం బహిః ప్రధానేన ప్రకృత్యా ఆవృతైః. క్రమవృద్ధైః క్రమశః ఉత్తరోత్తరమధికైః. కియదా ధిక్యంతత్రాహ—దశోత్తరైః.దశగుణితోత్తరైః. ఉత్తరోత్తరం దశగుణాధికైరిత్యర్థః. తోయాదిభిః పరి వృతం పరివేష్టితం. పృథివ్యా ఆవరణత్వప్రతిషేధాత్తోయాదిభిరిత్యుక్తం. ౫౩. యత్రేతి. యత్ర య స్మిన్నండే.లోకవితానః దేవమనుష్యాదిలోకవిస్తరః. భవతి. తద్భగవతో హరేః రూపం శరీరమిత్యర్థః. ౫౪.ఏవం మహదాదిచతుర్ముఖాంతసృష్టిరుక్తా. అథ సమష్టిభూతచతుర్ముఖశరీరస్య తత్తదవయవాత్. దేవాదివ్యష్టిశరీరాణామింద్రియతత్స్థానతదభిమానిదేవతానాం. విభాగంవివక్షుస్సోఽపివిభాగశ్చతుర్ము ఖశరీరకపరమాత్మకర్తృకఏవేత్యాహ—హిరణ్మయాదితి. సలిలేశయాత్. ఉషితాత్. హిరణ్మయాత్ ప్రకాశబహుళాత్ అండకోశాదుత్థాయ అండకోశే శయానో నిరుద్ధరూపో భగవాన్. తత ఉత్థా య. ప్రవృత్త్యున్ముఖో భూత్వా. తం. చతుర్ముఖమావిశ్య. మహాదేవో భగవాన్.ఖమింద్రియగణం. బ హుధా అనేకధా. నిర్బిభేద. సమష్టిరూపచతుర్ముఖశరీరస్థమింద్రియగణం వ్యష్టిరూపేణానేకధా విభక్త మకరోదిత్యర్థః.౫౫.విభాగమేవాహ—నిరభిద్యతే త్యష్టభిః. అస్య బ్రహ్మణః. ప్రథమం ముఖం నిరభి ద్యత. నటస్య శృణోతీతి వత్. అస్యేతి పంచమ్యర్థస్యైవ శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ బోధ్యా. సమ ష్టిభూతబ్రహ్మశరీరముఖాత్. దేవాదీనాం వాగింద్రియాధిష్ఠానం. వ్యష్టిముఖం విభక్తమభూదిత్యర్థః. తతో వాణీ వాగ్వ్యష్టిరభవత్. వాణ్యాః వాగింద్రియాత్. తదధిష్ఠాతా వహ్నిరభూత్. విభక్తోఽ భూత్. అథో అనంతరం. అస్య నాసే ఘ్రాణేంద్రియాధిష్ఠానే నాసాబిలే. వ్యష్టీనాం నిరభిద్యేతాం.

ద్యేతాం కర్ణౌ శ్రోత్రం తతో దిశః. ౫౭. నిర్బిభేద విరాజస్త్వగ్రోమశ్మశ్ర్వోషధ యస్తతః, తతఓషధయశ్చాసన్ శిశ్నం నిబిభిదే తతః. ౫౮. రేతస్తస్మాదాప ఆసన్ నిరభిద్యత వై గుదమ్, గుదాదపానోఽపానాచ్చ మృత్యుర్లోకభయంకరః. ౫౯. హస్తౌ చ నిరభిద్యేతాం బలం తాభ్యాం తతస్స్వరాట్, పాదౌ చ నిరభిద్యేతాం గతిస్తాభ్యాం తతో హరిః. ౬౦. నాడ్యోఽస్య నిరభిద్యంత తాభ్యో లోహితమాభృతమ్, నద్యస్తతస్సముభవన్నుదరం నిరభిద్యత. ౬౧. క్షుత్పిపాసే తతస్స్యాతాం సముద్రస్త్వేతయోరభూత్, అథాస్యహృదయం భిన్నం హృదయాన్మన ఉత్థితమ్. ౬౨. మనసశ్చంద్రమా జాతో బుద్ధిర్బుద్ధేర్గిరాం పతిః, అహంకారస్తతో రుద్రశ్చిత్తం చైత్త్యస్త

నంతరం వాయుశ్చ. ప్రాణత ఇతి విశేషణం. సర్వేంద్రియేష్వప్యపి ద్రష్టవ్యం. వ్యభిద్యేతామన్వభిద్యేతామితి పాఠద్వయేఽప్యేక ఏవార్థః. తతో దిశః ప్రావిశన్. ౫౭. నిర్బిభేదేతి, ఆదిశబ్దేన కేశః. ౬౨.

అతః నాసాభ్యాం. ఘ్రాణః ఘ్రాణేంద్రియవ్యష్టిః. ఏతయోః ఏతస్య ఘ్రాణేంద్రియస్యాధిష్ఠానాపేక్షయా ఏతయోరితి ద్వివచననిర్దేశః. యద్వా ఏతయోః. నాసయోః. ప్రాణః ప్రాణాధీనఃఘ్రాణఏతయోరభవదిత్యనుషంగః. ౫౬. ఘ్రాణాదితి. ఘ్రాణాదనంతరం. తదధిష్ఠాతా వాయుశ్చప్రాణాధీనత్వం సర్వేంద్రియేష్వపి ద్రష్టవ్యం. తథా హి. ఛందోగవాజసనేయినాం. ప్రాణవిద్యాయాం. శ్రు. "ఏతాహ వై దేవతా అహం శ్రేయసే వ్యూచిరే అహం శ్రేయసే వివదమనా"ఇతి చోపక్రమ్య.వాగాద్యేకైకోపక్రమేణ. అన్యేషాం సప్రాణినామింద్రియాణాం శరీరస్య చస్థితిం. తత్కార్యం చావికలం ప్రతిపద్య. ప్రాణోత్క్రమణే సర్వేషాం విశరణమకార్యకరత్వం చాభిధాయ. సర్వేషాం ప్రాణాధీనస్థితిత్వమభిహితం. అక్షిణీ చక్షురింద్రియాధిష్ఠానే. నిరభిద్యేతాం విభక్తే అభవతాం. ఏతయోరక్ష్ణోః. చక్షుః చక్షురింద్రియం. నిరభిద్యత. తస్మాచ్చక్షుషః. సూర్యశ్చక్షుషోఽధిష్ఠాతా అభవత్. కర్ణా శ్రోత్రేంద్రియాధిష్ఠానే. నిరభిద్యేతాం. తతః శ్రోత్రేంద్రియం తదధిదేవతాదిశశ్చ. నిరభిద్యంత. ౫౭. నిర్బిభేదేతి. విరాజో బ్రహ్మణః. రోమశ్మశ్ర్వోదయస్త్వగింద్రియాధిష్ఠానభూతాః తతస్త్వగింద్రియం. తతస్తదధిదేవతా ఓషధయశ్చాసన్. ఏవం శిశ్నముపస్థేంద్రియాధిష్ఠానం. ౫౮. రేతఇతి. రేత ఉపస్థేంద్రియం. తదధిదేవతా ఆపః. గుదం పాయ్వింద్రియాధిష్ఠానం. పాయ్వింద్రియరూపోఽపానః. ప్రాణః తదధిష్ఠాతా లోకసంహర్తా మృత్యుః. ౫౯. హస్తావితి. హస్తౌ పాణీంద్రియాధిష్ఠానం. బలాఖ్యం పాణీంద్రియం. తదధిష్ఠాతా స్వరాట్.స్వరాడత్రేంద్రః. శ్రు. "స్వరాడింద్రః ప్రథమఆసీది"తి శ్రుతేః. పాదౌ పాదేంద్రియాధిష్ఠానం. గతాఖ్యం పాదేంద్రియం. తదధిదేవతా హరిరుపేంద్రః. ౬౦. నాడ్యఇతి. అస్య బ్రహ్మణః. నాడ్యః అధిష్ఠానం. ఆభృతం పూర్ణం. లోహితమింద్రియస్థానీయం. తదధిదేవతా నద్యః. ఉదరమధిష్ఠానం. ౬౧. క్షుదితి. క్షుత్పిపాసే ఇంద్రియస్థానీయే. సముద్రోఽధిదేవతా. హృదయం పుండరీకాకారం అధిష్ఠానం. మనస్సంకల్పాఖ్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నం తదింద్రియం. ౬౨. మనసఇతి. చంద్రమా అధిదేవతా. హృదయాధిష్ఠానాద్వ్యవసాయాఖ్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నబుద్ధిరూపం తదింద్రియం. తదధిదేవతా. గిరాం పతిర్బృహస్పతిః. తదా హృదయమేవాధిష్ఠానం. తత్రాభిమానాఖ్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నాహంకారాఖ్యమంతఃకరణమింద్రియం. తదధిదేవతా రుద్రస్తథా హృదయమేవాధిష్ఠానం. చిత్తాఖ్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నచిత్తాఖ్యమంతఃకరణమింద్రియం. తదభిమానీ చైత్త్యః క్షేత్రజ్ఞః. నిరభిద్యంతేత్యర్థః. అత్ర చతుర్ముఖశరీరా

తోఽభవత్. ౬౩. ఏతే హ్యభ్యుత్థితా దేవా నైవాస్యోత్థాపనేఽశకన్, పునరావివిశుః ఖాని తముత్థాపయితుం క్రమాత్. ౬౪. వహ్నిర్వాచా ముఖం భేజే నోదతిష్ఠత్తదా విరాట్, ఘ్రాణేన నాసికే వాయుర్నోదతిష్ఠత్తతో విరాట్. ౬౫. అక్షిణీ చక్షుషాదిత్యో నోదతిష్ఠత్తదా విరాట్, శ్రోత్రేణ కర్ణౌ చ దిశో నోదతిష్ఠత్తదా విరాట్. ౬౬. త్వచం రోమభిరోషధ్యో నోదతిష్ఠత్తతో విరాట్, రేతసా శిశ్నమాపస్తు నోదతిష్ఠత్తతో విరాట్. ౬౭. గుదం మృత్యురపానేన నోదతిష్ఠత్తతో విరాట్, విష్ణుర్గత్యైవ చరణౌ నోదతిష్ఠత్తతో విరాట్. ౬౮. హస్తావింద్రో బలేనైవ నోదతిష్ఠత్తతో విరాట్, నాడీర్నద్యో లోహితేన నోదతిష్ఠత్తతో విరాట్. ౬౯. క్షుత్తృడ్భ్యాముదరం సింధుర్నోదతిష్ఠత్తతో విరాట్, హృదయం మనసా చంద్రో నోదతిష్ఠత్తతో విరాట్. ౭౦. బుద్ధ్యా బ్రహ్మాపి హృదయం నోదతిష్ఠత్తతో విరాట్, రుద్రోఽభిమత్యా హృదయం నో

మనస ఇతి. బుద్ధ్యాదిషు హృదయమేవాధిష్ఠానం. గిరాం పతిర్బృహస్పతిః. చైత్త్యః క్షేత్రజ్ఞః. ౬౩. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం క్షేత్రజ్ఞం వివేక్తుం సర్వేషాం పునః ప్రవేశమాహ— ఏత ఇత్యాదినవభిః. ౬౪—౬౫. చిత్తేనేతి. ఏతేషాం ప్రవేశాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం క్షేత్రజ్ఞో వివిక్తః. ఏవం స్వతస్సేంద్రియాణాం దేవానా ముత్థాపనాశక్తిమభిధాయ. క్షేత్రజ్ఞాధీనం తేషాముత్థాపకత్వ మిత్యాహ— చైత్త్యః క్షేత్రజ్ఞః హృదయమధిష్ఠానం. చిత్తేన సహ. ప్రావిశత్తదేవ. విరాట్పురుషః విరాట్కార్యభూతో దేవాదిరూపః పురుషః. సలిలాత్ సలిలకార్యభూత బ్రహ్మాండాత్ ఇయం ల్యబ్లోపే పంచమీ. సలిలమావిశ్యేత్యర్థః. ఉదతిష్ఠత్ ప్రవృత్తిక్షమోఽభూ

చ్చతుర్ముఖస్యోపేంద్రస్య విభాగోక్తిరింద్రియాభిమానిదేవతాత్వాకారణేతి. న విరోధః. ౬౩ ఏవం సమష్టిభూతచతుర్ముఖదేహస్థవాగాదీంద్రియతదధిష్ఠానేభ్యః. దేవాదివ్యష్టీనా మింద్రియతత్స్థానతదధిదేవతాసృష్టిరుక్తా. అథ క్షేత్రజ్ఞభోగాయతనత్వాద్దేవాదిశరీరాణాం తత్ర ప్రాధాన్యం. భోక్తుః క్షేత్రజ్ఞస్యేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రతిపిపాదయిషుర్వాగాదీంద్రియతదధిష్ఠాతృదేవతానాం చ వ్యష్టీనాం దేవాదివ్యష్టిశరీరస్థాధిష్ఠానేషు ప్రవిష్టానామపి. క్షేత్రజ్ఞానుప్రవేశమంతరేణ. వ్యష్టిశరీరభూతజాతస్య ప్రవృత్తిక్షమత్వసంపాదనాసామర్థ్యమాహ— ఏత ఇతి. ఏతే దేవాః ఇంద్రియసహితాస్తదభిమానివాగాదిదేవాః. అభ్యుత్థితాః సమష్టిచతుర్ముఖశరీరాదుత్పన్నాః. అస్య దేవాదివ్యష్టిశరీరరూపభూతజాతస్య. ప్రవిశ్యేతి శేషః. ఉత్థాపనే ప్రవృత్త్యున్ముఖీకరణే. నాశకన్ అసమర్థా బభూవుః. ఏతదేవ ప్రపంచయతి— పునరావివిశురిత్యాదినా. పునశ్శబ్దో సామర్థ్యప్రతిపాదనారంభద్యోతకః. తం దేవాదివ్యష్టిశరీరం. ఖాని దేవాధిష్ఠితానీంద్రియాణి. ఉత్థాపయితుం ప్రవృత్త్యున్ముఖం కర్తుం. క్రమాదావివిశుః తత్తదధిష్ఠానం ప్రవివిశుః. ౬౪. కా దేవతా? కేనేంద్రియేణ? కుత్ర ప్రవిష్టా? ఉత్థాపనాశక్తాభూదిత్యత్రాహ— వహ్నిరిత్యాదిభిస్సప్తభిః. వహ్నిరదధిదేవతా వాచా వాగింద్రియేణ సహ ముఖం దేవాదివ్యష్టిముఖం. భేజే ఆవిశత్. తదా అసౌ విరాట్. విరాట్కార్యభూతవ్యష్టిశరీరజాతం. నోదతిష్ఠన్న ప్రవృత్త్యున్ముఖోఽభూత్. ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం. సర్వత్ర విరాట్ఛబ్దేన విరాట్కార్యభూతత్వాత్ వ్యష్టిశరీరభూతజాతం లక్ష్యతే. అన్యథా చతుర్ముఖసృష్టానాం వహ్న్యాదీనాం. చతుర్ముఖశరీరోత్థాపకత్వాశక్తేః. ౬౫.

దతిష్ఠత్తతో విరాట్. ౭౧. చిత్తేన హృదయం చైత్త్యః క్షేత్రజ్ఞః ప్రావిశద్యదా, విరాట్తదైవ పురుషస్సలిలాదుదతిష్ఠత. ౭౨. యథా ప్రసుప్తం పురుషం ప్రాణేంద్రియమనోధియః, ప్రభవంతి వినా యేన నోత్థాపయితుమోజసా. ౭౩. తస్మింస్తం ప్రత్యగాత్మానం ధియా యోగప్రవృత్తయా, భక్త్యా విరక్త్యా జ్ఞానేన వివిచ్యాత్మని చింతయేత్. ౭౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, షడ్వింశోఽధ్యాయః.

సప్తవింశోఽధ్యాయః.

ప్రకృతిస్థోఽపి పురుషో నాజ్యతే ప్రాకృతైర్గుణైః, అవికారాదకర్తృత్వాన్నిర్గుణ

భూదిత్యర్థః. ౭౨. విరాడ్దేహస్య వ్యష్టిదేహం దృష్టాంతత్వేనదర్శయన్. సంఖ్యానుకథనస్య ప్రయోజనమాహ — ద్వాభ్యాం. యథేతి. యథా పురుషం పురుషాకారం దేహం. ప్రాణాదయో జడాః సుప్తమవస్థాంతరమాపన్నం. యత్తాదాత్మ్యాధ్యాసమంతరేణ. నోత్థాపయితుం ప్రభవంతి. ప్రథమం పరమేశ్వరే భక్తిః. తతోఽన్యత్ర విరక్తిః. తతో యోగప్రవృత్తా ధీరేకాగ్రచిత్తం. తతో యత్ జ్ఞానం తేన ప్రత్యగాత్మానం క్షేత్రజ్ఞం. అస్మిన్నాత్మని కార్యకారణసంఘాతే వివిచ్య చింతయేత్. ౭౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, షడ్వింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. 'సప్తవింశే తతస్సమ్యగ్బహుసాధనయోగతః, పుంప్రకృత్యోర్వివేకేన మోక్షరీతిర్నిరూప్యతే.' వివేకజ్ఞానేన మోక్షముపపాదయితుం. శుద్ధస్యైవ పురుషస్య పూర్వోక్తం ప్రకృత్యా వివేకతః.

ఏతదేవ సదృష్టాంతమాహ — యథేతి. ప్రాణాదయః. ఓజసా స్వబలేన. ప్రసుప్తం పురుషం. యేన వినా. యదిచ్ఛామంతరేణేత్యర్థః. ఉత్థాపయితుం న ప్రభవంతి న సమర్థాః తథా వహ్న్యాదయోఽపి స్వాధిష్ఠేయేంద్రియైస్సహ. దేవాదిశరీరాణి ప్రవిశ్యాపి. క్షేత్రజ్ఞానుప్రవేశమంతరేణోత్థాపనాశక్తా ఇత్యర్థః. ౭౩. ఏవమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం భోక్తుః క్షేత్రజ్ఞస్యైవ ప్రాధాన్యముక్తం తస్యైతస్య క్షేత్రజ్ఞస్యానుచింతనం భగవద్భక్తియోగాంగత్వేన కార్యమిత్యాహ — తస్మిన్నితి. ప్రత్యగాత్మానం జీవం. పరిశుద్ధస్వరూపం. యోగేనాధ్యాత్మవివేచనరూపయోగేన ప్రవృత్తయా ధియా అస్మిన్ దేహే. వివిచ్య శరీరబుద్ధీంద్రియప్రాణాదిభ్యః పృథక్కృత్య భక్త్యా ఈశ్వరభక్త్యా విరక్త్యా కామానభిష్వంగేణ జ్ఞానేన చ. ఆత్మని మనసి చింతయేత్. యద్వా ప్రత్యగాత్మానం ధియా వివిచ్యాత్మని తస్మిన్ప్రత్యగాత్మని. పరమాత్మానమితి శేషః. విరక్త్యా అవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధవిషయవైరాగ్యేణ. అనేన కర్మయోగ ఉక్తః. జ్ఞానేన ప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగేన. భక్త్యా ఈశ్వరభక్త్యా జ్ఞానకర్మయోగాభ్యామనుగృహీతయా భక్త్యేత్యర్థః. చింతయేత్ ౭౪.

ఏవం జగత్సృష్ట్యాదివ్యాపారకథనేన. భజనీయస్య భగవత ఐశ్వర్యమావేద్యతత్ప్రాప్త్యుపా

త్వాజ్జలార్కవత్. ౧. సఏషయర్హి ప్రకృతేర్గుణేష్వభివిషజ్జతే, అహంకారవిమూ

సంసారమనుస్మారయతి త్రిభిః—ప్రకృతిస్థఇతి. ప్రకృతిస్థోఽపి దేహస్థోఽపి. నాజ్యతే న లిప్యతే. ప్రాకృతైర్గుణైః. తత్కృతైః సుఖదుఃఖాదిభిః నిర్గుణత్వాదకర్తృత్వం. తతః అవికారిత్వం. ౧. తర్హి కథమస్మిన్ కర్తృత్వాదిప్రతీతి స్తత్రాహ—సఇతి. ప్రకృతేరవిద్యాయాః. గుణేషు సత్త్వాదిషు యదా

యభూతభక్తియోగం గాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగముపపాదయిషుః. అతీంద్రియమాత్మస్వరూపం, కథమనుసంధాతుం శక్యమిత్యాశంకాం వారయితుం తస్య ప్రత్యగాత్మనో జాగరాద్యవస్థాసు విశదతదావభాసం కథయిష్యన్. తస్యైతస్యాత్మనః. ప్రకృతిసంసర్గకృతమేవజాగరాద్యవస్థారూపసాంసారిక ప్రవృత్తిషు. కర్తృత్వం. తదాయత్తంసుఖదుఃఖభోక్తృత్వంచ. నస్వరూపప్రయుక్తమితి. పూర్వోక్తమనువదతి. ప్రకృతిస్థఇతి. పురుషోజీవః ప్రకృతిస్థోఽపిదేహస్థోఽపి. ప్రాకృతైర్గుణైర్ధర్మైర్దేవత్వమనుష్యత్వాదిభిః సత్వాదిహేతుకైస్సుఖదుఃఖాదిభిశ్చ. నాజ్యతే స్వతో న స్పృశ్యతే. కుతః అవికారాత్. స్వతో దేవమనుష్యాదిరూపేణ పరిణామాభావాత్. అకర్తృకత్వాత్ గమనాదిబాహ్యసాంసారికవ్యాపారాశ్రయత్వాభావాత్ నిర్గుణత్వాత్. స్వతస్సత్త్వాదిగుణాన్వయాభావాత్. స్వతో నాజ్యతఇత్యత్ర దృష్టాంతః జలార్కవదితి. ఘటాకాశాదేరప్యుపలక్షణమిదం. నను జలాదిషుసూర్యాదయోభ్రాంత్యా తత్రస్థా ఇవగృహ్యంతే. నపరమార్థత స్తత్రస్థాః అతో జలగతవృద్ధిహ్రాసకంపనాదిదోషాస్పర్శః సూర్యాదిషు యుక్తః. ప్రత్యగాత్మనస్తు. దేవాదిశరీరే ష్వవస్థితేః. కథం తద్గుణైర్నాజ్యతఇతి చేత్. ఉచ్యతే. దేశవిప్రకర్షః కాలవిప్రకర్షః స్వభావవిప్రకర్షశ్చేతి. త్రిధావిప్రకర్షః అత్రైకైకవిప్రకర్షోఽపి దోషాస్పర్శస్య హేతుః. తత్ర దేశ విప్రకర్ష స్యోదాహరణం జలసూర్యాదిః స్వభావవిప్రకర్షస్యోదాహరణమాకాశాదిః తత్ర దేశవిప్రకర్షవత్స్వభావవిప్రకర్షస్యాపి దోషాస్పర్శహేతుత్వాత్ యథా ఘటకరకాదిషు వృద్ధిహ్రాసభాక్షు. పృథక్పృథక్సం యుజ్యమానమప్యాకాశం వృద్ధిహ్రాసాదిదోషైర్న స్పృశ్యతే. యథా జలాధారేషు విషయేషు దృశ్యమానోఽప్యంశుమాన్. దేశవిప్రకర్షాత్ తత్తద్గతవృద్ధిహ్రాసాదిభిర్న స్పృశ్యతే. తథాయం ప్రత్యగాత్మాపి. దేవాదిచతుర్విధశరీరేష్వవస్థిత స్తద్గతైర్ధర్మైస్స్వతో నాజ్యతే. స్వభావవిప్రకర్షాదితి తర్హ్యాకాశఏవ దృష్టాంతికర్తవ్యః నార్కఇతి చేన్నదోషాస్పర్శమాత్రాభిప్రాయకత్వాత్ దృష్టాంతస్య. దృశ్యతే చైవం. సర్వాత్మనా సాధర్మ్యాభావేఽపి. వివక్షితాంశసాధర్మ్యాద్దృష్టాంతోపపాదనం సింహఇవ మాణవక ఇత్యాదౌ. యద్వా ప్రకృతిగతదేవత్వమనుష్యత్వాదయః ప్రకృతేరేవ ధర్మాః. నాత్మనః. తస్య దేవమనుష్యత్వాద్యాకారస్య స్వతోఽభావాత్. యది దేవోఽయం మనుష్యోఽయమితి ప్రతీత్యా. తేఽప్యాత్మాకారా ఇతి చేత్. సా ప్రతీతిర్భ్రాంతిరూపేతి. సదృష్టాంతమాహ—ప్రకృతిస్థఇతి దేహస్థ ఇతి. పురుషో జీవః. అకర్తృత్వాదిభ్యో హేతుభ్యః. ప్రాకృతైర్గుణైర్దేవత్వాదిధర్మైర్నాజ్యతే. అత్రాంజిర్గత్యర్థః. స్వతో దేవత్వాదివైశిష్ట్యేన న గమ్యతే. తథా నానుసంధీయత ఇతి యావత్. తత్ర దృష్టాంతః. జలార్కవదితి. యథా జలే ప్రతిబింబితః సూర్యః. జలగతైర్ధర్మైర్విశిష్టత్వేన. పరమార్థతో న ప్రతీయతే. తేషాం జలగతత్వాత్. ఏవం ప్రకృతిధర్మైరాత్మాపి. పరమార్థతో న ప్రతీయతే. తేషాం ప్రకృత్యాకారత్వేనాత్మాకారత్వాభావాత్. తేషామాత్మగతత్వేన ప్రతీతిర్భ్రాంతిరూపేత్యర్థః. ౧. ఏవంవిధస్యాత్మనః. కథం దేవమనుష్యాదిదేహయోగః. కథం వా సాంసారికప్రవృత్తిషు కర్తృత్వంసుఖదుఃఖానుభవశ్చేత్యాశంకాయాం. సర్వమిదం దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమాన

ధాత్మా కర్తాస్మీత్యభిమన్యతే. ౨. తేన సంసారపదవీం మనసాభ్యేత్య నిర్వృతః, ప్రాసంగికైః కర్మదోషైస్సదసన్మిశ్రయోనిషు. ౩. అర్థేహ్యవిద్యమానేఽపి సంసృతిర్న నివర్తతే, ధ్యాయతో విషయానస్య స్వప్నేనార్థాగమో యథా. ౪. అతఏవ శనైశ్చిత్తం ప్రసక్తమసతాం పథి, భక్తియోగేన తీవ్రేణ విరక్త్యా చ నయే ద్వశం. ౫. యమాదిభిర్యోగమార్గైరభ్యసన్ శ్రద్ధయాన్వితః, మయి

హి విషజ్జతే. తాదాత్మ్యాధ్యాసమాప్నోతి. తదా అహంకారేణ తత్కార్యేణ. విమూఢాత్మా కర్తృత్వమాత్మన్యారోపయతి. తత్రానాదిరాత్మన్యవిద్యాధ్యాసః. అహమధ్యాసస్తు ఆధునికః. కర్తృత్వాధ్యాసస్తు స్ఫటికలౌహిత్యవత్సోపాధిక ఇతి. ౨. తేనేతి. అనిర్వృతస్సన్. ప్రకృతిసంగకృతైః. కర్మభిర్ధర్మాధర్మైః. దోషైశ్చరాగద్వేషాదిభిః. సదసన్మిశ్రయోనిషు. దేవతిర్యఙ్నరాదిషు. సంసారపదవీంప్రాప్నోతి. ౩. నను తర్హి అపార్థత్వాత్సంసృతేః కింతన్నివృత్తిప్రయాసేన తత్రాహ — అర్థ ఇతి. సంసృతిరూపే అర్థే. వస్తుతః అవిద్యమానేఽపి. సంసృతిః ప్రతిభాసమానజ్ఞానం వినా. స్వతఏవ నివర్తతే. అవిద్యాదిదోషబలేన విషయానుధ్యాయిత్వాదిత్యర్థః. ౪. యతో విషయాధ్యాసోఽనర్థహేతుః. అతో మనో నియంతవ్యమిత్యాహ — అతఏవేతి. అసతామింద్రియాణాం. పథి విషయమార్గే తీవ్రేణ దృఢేన. విరక్త్యాచతీవ్రయా. ౫. భక్తివిరక్త్యోఃతీవ్రత్వే కారణాని వర్ణయన్ జ్ఞానేన మోక్షప్రకారమాహ — షడ్భిః. యమాదిభిరితి. యమాదిభిర్యోగమార్గైః

కృతమిత్యాహ — స ఇతి. స ఏషః ప్రకృతివిలక్షణోఽప్యాత్మా. అహంక్రియావిమూఢాత్మా. అహంక్రియా అనాత్మని దేహే ఆత్మాభిమానః. తయా విమూఢః. తిరోహితః. ఆత్మస్వరూపం యస్య సః. తదా ప్రకృతేర్గుణేషు శబ్దాదిషు. విషజ్జతే శబ్దాదివిషయప్రవణస్స్యాత్. యదా చ కర్తాస్మీతి స్వతంత్ర ఇత్యభిమన్యతే. అనేన స్వతంత్రాభిమానోఽపి. బంధహేతురిత్యుక్తం. ౨. తేనేతి. తదా తేనోభయవిధాభిమానేనావశః, కర్మపరతంత్రస్సన్. అతఏవానిర్వృతః. కర్మాయత్తసుఖదుఃఖోపభోగేన నితరాం సుఖమలభమానః. ప్రాసంగికైః ప్రకృతిసంగకృతైః. కర్మదోషైః పుణ్యాపుణ్యరూపైః దోషైః. సదసన్మిశ్రయోనిషు. ఉత్తమాధమమధ్యమభూతేషు దేవతిర్యఙ్నరాదిషు సంసారపదవీమభ్యేతి. ప్రాప్నోతి. ౩. నను దేవాద్యాకారాణామాత్మనః స్వాభావికాకారత్వాభావాత్తైః కోఽనర్థ ఆత్మన ఇత్యత్రాహ — అర్థ ఇతి. అర్థే ఆత్మనో దేవత్వమనుష్యత్వాద్యాకారే. స్వతో విద్యమానేఽపి. అస్యాత్మనః. విషయాన్ శబ్దాదీన్. ధ్యాయతశ్చింతయతః. సంసృతిర్న నివర్తతే. సంసారరూపోఽనర్థో న నివర్తతే. యథా స్వప్నశరీరాణామాత్మాకారత్వాభావేఽపి. విషయచింతనద్వారా. సుఖదుఃఖరూపానర్థహేతుత్వం. తద్వజ్జాగరేఽపి దేహాకారాణామాత్మాకారత్వాభావేఽపి. విషయప్రావణ్యజననద్వారా. అనర్థరూపబంధహేతుత్వమిత్యర్థః. ౪. హి యస్మాదేవం అతఏవ మనో నియంతవ్యమిత్యాహ — అతఏవేతి. అసతాం ప్రకృతిపరిణామరూపాణామింద్రియాణాం. పథి శబ్దాది విషయే. ప్రసక్తం నితరామాసక్తచిత్తం. తీవ్రేణ అంతరాయానుపహతేన. భగవద్భక్తియోగేన. విరక్త్యా కామానభిష్వంగేణ చ. శనైః వశం నయేత్ స్వవశం కుర్యాత్. విరక్తిస్సాధనసప్తకోప లక్షణం. విరక్త్యనుగృహీతభగవద్భక్త్యా. స్వసమాహితభగవదనుచింతనపరం కుర్యాత్. ఏవం చ బంధో నివర్తత ఇత్యభిప్రాయః. ౫. భక్తియోగానుగ్రాహకాన్యేవ వర్ణయన్ భక్త్యా మోక్షప్రకారమాహ —

భావేన సత్త్వేన మత్కథాశ్రవణేన చ. ౬. సర్వభూతసమత్వేన నిర్వైరేణాప్రసంగతః, బ్రహ్మచర్యేణ మౌనేన స్వధర్మేణ బలీయసా. ౭. యదృచ్ఛయోపస్థితేన సంతుష్టో మితభుఙ్మునిః, వివిక్తశరణశ్శాంతో మైత్రః కరుణ ఆత్మవాన్. ౮. సానుబంధేచ దేహేఽస్మిన్నకుర్వన్న సదాగ్రహమ్, జ్ఞానేన దృష్టతత్త్వేన ప్రకృతేః పురుషస్య చ. ౯. నివృత్త బుద్ధ్యవస్థానో దూరీభూతాన్యదర్శనః, ఉపలభ్యాత్మనాత్మానం చక్షుషేవార్కమాత్మదృక్. ౧౦. ముక్తలింగం సదాభాస

చిత్తమభ్యసన్ పునః పునరేకాగ్రీకుర్వన్. ఆత్మానముపలభ్య. సర్వానుస్యూతసద్వయంపరమాత్మానం ప్రతిపద్యత ఇతి. షష్ఠేనాన్వయః. సత్త్వేన నిష్కపటేన. భావేన ప్రేమ్ణా. ౬. సర్వేతి. అప్రసంగతః సంగత్యాగేన. బలీయసా ఈశ్వరార్పితేన. ౭. యదృచ్ఛయేతి. వివిక్తశరణః ఏకాంతవాసీ. ౮. సానుబంధ ఇతి. అసదాగ్రహం అహం మమతాం. ప్రకృతేః పురుషస్య చ. దృష్టం తత్త్వం యేన. తేన జ్ఞానేన. ౯. నివృత్తేతి. నివృత్తాని బుద్ధ్యవస్థానాని జాగ్రదాదీని యస్య సః. అతఏవదూరీభూతంఅన్యదర్శనం యస్య సః. ఆత్మనా అహంకారావచ్ఛిన్నేన. ఆత్మానం శుద్ధముపలభ్య. ఏకస్యైవావచ్ఛేదానవచ్ఛేదాభ్యాంకరణత్వే కర్తృత్వే చ దృష్టాంతమాహ — చక్షుషా చక్షురవచ్ఛిన్నేన. అర్కేణ. గగనస్థమర్కమివ. ఏవమాత్మదృక్. శుద్ధమాత్మానం పశ్యన్. ౧౦. ముక్తలింగమితి. ముక్తలింగంనిరుపాధికం. అసతి మిథ్యాభూతే అహంకారే. సదాభాసం సద్రూపేణావభాసమానం. బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి. శుద్ధస్య జీవస్య రూపాద్విశేషమాహ — సతః కారణస్య ప్రధానస్య బంధుమధిష్ఠానం అసతః కార్యస్య చక్షురివ ప్ర

పద్యేః. — యమాదిభిరితి. శ్రద్ధయా మనో నియమనవిషయయా త్వరయా. యుక్తః యోగపథైః భక్తియోగైరితి కర్తవ్యతాభూతైః. యమాదిభిశ్శమదమాదిభిః. మయీశ్వరే. భావేన మాతాపితాభ్రాతాసుహృదిత్యుక్తవిధభావేన. సత్యేన సత్యవచనేన. ౬. సర్వేతి. సర్వభూతేషు సమత్వేన. ప్రకృతిపురుషశరీరకేశ్వరాత్మకత్వానుచింతనేన. అతఏవ నిర్వైరేణ. అప్రసంగతః శబ్దాదివిషయాసక్త్యా. బ్రహ్మచర్యేణ. స్త్రీసంగాదిరాహిత్యేన. మౌనేన మితవాక్యేన. బలీయసా భక్తియోగానుగ్రాహకాణాం మధ్యే బలవత్తరేణ. స్వధర్మేణ స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మేణాభ్యసన్ భక్తియోగమితి శేషః. ౭. యదృచ్ఛయేతి. యదృచ్ఛయోపస్థితేన దైవాదుపనతేనాన్నాదినా. సంతుష్టః. దైవాదుపనతముపి తమేవ భుంజానః. మునిః భోజనాదిదశాస్వపి. శుభాశ్రయసంశీలనపరః. వివిక్తశరణః. ఏకాంతవసతిః. శాంతః భయాదిరహితః. మైత్రః భయజనకైరపిభూతైర్మైత్రీమేవ కామయమానః. కరుణః తేష్వపికారుణికః. ఆత్మవాన్ ప్రశస్తమనస్కః. ౮. సానుబంధ ఇతి. సానుబంధేపుత్రకళత్రాద్యనుబంధసహితేఽస్మిన్ దేహే. అసదాగ్రహః అహంమమాభిమతిమకుర్వన్. దృష్టంతత్త్వంయాథాత్మ్యంయస్మిన్ తేన. ప్రకృతేః పురుషస్యచజ్ఞానేన. ప్రకృతిపురుషయోర్హేయోపాదేయత్వజ్ఞానేనేత్యర్థః. ౯. నివృత్తేతి. నివృత్తాని బుద్ధేర్మనసోఽవస్థానాని సంకల్పవికల్పాదీని యస్య సః, అతఏవ దూరీభూతమన్యస్య భగవద్వ్యతిరిక్తస్య దర్శనం యస్య సః. ఆత్మదృక్ ప్రకృతివివిక్తాత్మదర్శీ. అసతిదేహే. చక్షుషా ఆదిత్యాధిష్ఠితచక్షురింద్రియేణ. అర్కమధిష్ఠాతారమాదిత్యమివ. ఆత్మనా పరమాత్మాధిష్ఠితేన ప్రత్యగాత్మనా. ఆత్మానం పరమాత్మానం. ఉపలభ్య సాక్షాత్కృత్య. ౧౦. ముక్తలింగమితి. పశ్చాన్ముక్తలింగః ప్రారబ్ధావసానే ముక్తదేవాది శరీరః. ద్వితీయాంతపాఠే. ముక్తకర్మాయత్తదేవాదిశరీరం. సదాభాసం

మసతి ప్రతిపద్యతే, సతో బంధుమసచ్చక్షుస్సర్వానుస్యూతమద్వయమ్. ౧౧.
యథా జలస్థ ఆభాసః స్థలస్థేనావదృశ్యతే, స్వాభాసేన యథా సూర్యో జలస్థేన దివి స్థితః. ౧౨. ఏవం త్రివృదహంకారో భూతేంద్రియమనోమయైః, స్వాభాసైర్లక్షితోఽనేన సదాభాసేన సత్యదృక్. ౧౩.

భూతసూక్ష్మేంద్రియమనోబుద్ధ్యాదిష్విహ కాశం. సర్వేషు కార్యేషు కారణేషు చానుస్యూతం. అద్వయం పరిపూర్ణం. ౧౧. అహంకారోపహితేన శుద్ధబ్రహ్మప్రతిపత్తిం సదృష్టాంతమాహ—యథేతి. జలే స్థితః ఆభాసః. సూర్యప్రతిబింబః. యథా గృహాంతర్వర్తిభిత్తౌ స్ఫురతి. తథా గృహకోణస్థితైః పురుషైః. భిత్త్యాదౌ స్థలే స్థితేన. స్వాభాసేన సూర్యప్రతిబింబేన. యథా ప్రథమం. జలస్థ ఆభాసో ఽవదృశ్యతే లక్ష్యతే. గగనస్థస్య గృహమధ్యే ప్రతిబింబాయోగాత్. చార్థే తథా శబ్దః. యథా చేత్యర్థః. యథా చ జలస్థితత్వేన. దివి స్థితస్సూర్యో లక్ష్యతే. ౧౨. ఏవమితి. ఏవంభూతేంద్రియమనోమయైః. దేహేంద్రియమనోభిరవిచ్ఛిన్నైః. స్వాభాసైరాత్మప్రతిబింబైః. త్రివృత్త్రిగుణోఽహంకారః. సతః బ్రహ్మణః. ఆభాసో యస్మిన్ తేన రూపేణ లక్షితః. అహంకారస్థాభాసం వినా. విషయాభాసానుత్పత్తేః. అనేన చాహంకారేణ. సదాభాసవతా. సత్యదృక్ పరమాత్మజ్ఞప్తిరూప ఆత్మా లక్షిత ఇత్యర్థః. ౧౩.

నిత్యాసంకుచితజ్ఞానస్వరూపం. సతః ప్రత్యగాత్మనః. బంధుం. శ్లో. "పితా చ రక్షకశ్శేషీ భర్తా" ఇత్యాద్యుక్తసర్వవిధబంధుం. అసచ్చక్షుః అసతో దేహాదేరపి. చక్షురివ ప్రకాశకం. శ్రు. "తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి" ఇతి శ్రుతేః. సర్వానుస్యూతం సర్వాంతర్యామిణం. అద్వయం సమాభ్యధికరహితం. పరమపురుషం. ప్రతిపద్యతే ప్రాప్నోతి. ౧౧. ఆత్మదృగాత్మనాత్మానముపలభ్యేత్యనేన. ప్రకృతివివిక్తస్వాత్మస్వరూపం పశ్యన్నేవ. తదంతర్యామిణం పరమాత్మానముపలభ్య. తం ప్రతిపద్యత ఇత్యుక్తం. తత్ర కథమతీంద్రియం నిరతిశయసూక్ష్మమాత్మస్వరూపం దర్శనయోగ్యమిత్యాశంకాయాం. దేహేంద్రియాదిభ్యః విలక్షణాత్మస్వరూపప్రత్యవమర్శనప్రకారమాత్మోపలంభస్య జాగరాద్యవస్థాస్వతివిశదతరత్వకథనముఖేన. సదృష్టాంతమాహ—యథేతి. ప్రథమం దృష్టాంతం శిక్షయతి— యథేత్యేకేన. స్థలస్థేనాభాసేన తృణలోష్ఠాది ప్రకాశకేనాదిత్యాలోకేనైవేత్యర్థః. జలస్థః ఆభాసః. ఆదిత్యప్రతిబింబః. దృశ్యతే అనాదిత్యే ఆదిత్యబుద్ధిర్హి. సా తథా స్వాభాసేన స్వాలోకేన జలస్థేన జలేఽపి ప్రతిబింబప్రకాశయతా. తేనైవ దివి స్థితః. సాక్షాదాదిత్యో దృశ్యతే. అనాదిత్యాదిత్యయోరాదిత్యాలోకేనైవ ప్రతీతిరిత్యర్థః. ౧౨. దృష్టాంతే శిక్షితమర్థం దార్ష్టాంతికే దర్శయతి—ఏవమితి. ఏవం భూతేంద్రియ మనోమయైర్భూతేంద్రియమనఆత్మకైస్స్వకార్యైస్త్రి(స్త్రి)ప్రకారోఽహంకారాఖ్యః. ప్రకృతిపరిణామవిశేషస్వాభాసైః స్వధర్మభూతజ్ఞానైః. ఆత్మవ్యతిరిక్తోఽప్యాత్మతయా గృహ్యతే. సాహీంద్రియమనోఽహంకారపంచభూతరూపదేహాత్మ విషయాత్మబుద్ధిర్భ్రాంతిః. తథా తేనైవ స్వాభాసేన. సదాభాసేన స్వప్రభాభూతజ్ఞానేన. సత్యదృక్ నిర్వికారజ్ఞానస్వరూప ఆత్మా. గృహ్యత ఇత్యర్థః. స్వాభాసైరితి బహువచనం దేవోఽహం మనుష్యోఽహం కృశోఽహమిత్యాది నానాకారవిషయతాభిప్రాయం. అయమర్థః. నహ్యంధకారే ప్రతిబింబజ్ఞానం. అతోఽనాదిత్యే ఆదిత్యభ్రాంతిః. సాక్షాదాదిత్యే ఆదిత్యబుద్ధిశ్చాదిత్యధర్మభూతాలోకేనైవ. ఏవమనాత్మని దేహే ఆత్మభ్రాంతిః. సాక్షాదాత్మన్యాత్మప్రతిపత్తిశ్చాత్మధర్మభూతేన జ్ఞానే

నిద్రయా, లీనేష్వసత్సు యస్తత్ర వినిద్రో నిరహంక్రియః. ౧౮. మన్యమానస్త
దాత్మానమనష్టో నష్టవన్మృషా, నష్టేఽహంకరణే ద్రష్టా నష్టవిత్త ఇవాతురః. ౧౯.

ఇదానీం సుషుప్తిసాక్షిత్వేన శుద్ధాత్మప్రతిపత్తిమనుభవతో దర్శయతి—త్రిభిః. భూతేతి. భూతాదిషు. అసతి అసత్తుల్యే. నిద్రయా విలీనేషు సత్సు. యస్తత్ర తదా వినిద్రో నిరహంక్రియః. తమాత్మానం ప్రతిపద్యత ఇతి తృతీయేనాన్వయః. ౧౮. నను యది తదా వినిద్రోఽసావస్తి తర్హి జాగ్రత్స్వప్నయోరివ స్ఫుటం కిన్నావభాసతే తత్రాహ—మన్యమాన ఇతి. పూర్వం స ద్రష్టా. అతో ద్రష్టృత్వేన సవికల్పకతయా స్ఫుటం ప్రతీతిః. సుషుప్తౌ తు. భూతాదేః దేహాకారవిషయస్య లీనత్వాత్. తద్విషయేఽహంకారే నష్టే సతి. స్వయమనష్టోఽపి. మృషైవాత్మానం నష్టవన్మన్యమానో యః. అన్యనాశే అన్యస్య నష్టతుల్యత్వే దృష్టాంతః. నష్టవిత్తో యథా ఆతురో వివశః. నష్టవద్భవతీత్యర్థః. ౧౯. నను సుషుప్తావపి కించిదనుభూయతే నైవం సుఖమహమస్వాప్సం. న కించిదవేదిషమితి. విశేషజ్ఞానం వినా. కేవలస్యాత్మనః. ప్రతిసంధానాదిత్యాహ—ఏవమితి. నను ప్రతిసంధానే సాహంకారస్య ప్రతీతేః తత్రాహ—కథం నిరహంక్రియత్వం. సాహంకారస్య ద్రవ్యస్య. కార్యకారణసంఘాతస్య. అనుగ్రహః ప్రకాశః. అవస్థానమధిష్ఠానం. ద్రవ్యవిశేషణతయా అహంకారస్యాపి దృశ్యత్వాత్. తద్ద్రష్టా ఆత్మా. తద్వ్యతిరిక్తః పరమా

నైవ భవతీతి. ౧౩. అథేంద్రియానవధానదశాయామప్యనవభాసమాహ—భూతేతి. బుద్ధిర్మహాన్. ఆదిశబ్దాదహంకారద్రవ్యం. భూతసూక్ష్మాదిషు నిద్రయా లీనేషు. అనవభాసమానేషు అకార్యకరేష్వితివార్థః. తథా అసతి దేహే. యః వినిద్రః నీతనిద్రః. నిరహంక్రియః దేహాత్మాభిమానరహితః. తమాత్మానం ప్రతిపద్యత ఇతి తృతీయేనాన్వయః. ౧౮. నను యది తదా వినిద్రోఽసావస్తి. తర్హి జాగ్రత్స్వప్నయోరివ స్ఫుటం కిం నావభాసతే. తత్రాహ—మన్యమాన ఇతి. పూర్వం ద్రష్టా దేహాదేర్ద్రష్టృత్వేన సవికల్పతయా స్ఫుటం ప్రతీతస్తదా సుషుప్తౌ దేహాదేరనాత్మన్యాత్మాభిమానరూపాహంకారవిషయస్య లీనత్వాత్తద్విషయేఽహంకరణే నష్టే సతి. స్వయమనష్టోఽపి. మృషైవాత్మానం నష్టమివ మన్యమానో యః. అన్యస్య నాశే అన్యస్య నష్టతుల్యత్వే దృష్టాంతః. నష్టవిత్తో యథాతురో వివశః నష్టవద్భవతి. ఇత్యర్థః. ౧౯. నను సుషుప్తౌ న కించిదనుభూయతే. తథాచ శ్రుతిః. "నాపరాఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీ"తి. మైవం—తమోగుణాభిభవాత్పరానర్థానుభవాభావాచ్చ. అహమర్థస్యాత్మనో వివిక్తబ్రాహ్మణత్వాదిస్ఫుటప్రతిభాసాభావేఽస్య ప్రబోధాదహమిత్యేకాకారేణాత్మనః స్ఫురణాత్. సుషుప్తావపి నాహమర్థస్యాత్మనో విగమః. అతఏవ హి సుషుప్తోత్థితస్యైవం పరామర్శః. సుఖమహమస్వాప్సం. న కించిదవేదిషం. మామప్యహం న జ్ఞాతవానితి. స్వరూపమనుసంహితం భవతి. అహమిత్యనేన స్వస్మై భాసమానత్వరూపప్రత్యక్త్వం చానుసంహితం భవతి. యథా మందమగచ్ఛం. మధురమగాయమితి. పరామర్శపూర్వం గమనేన సహ తదానీంతనమాంద్యం. గానేన సహ తదానీంతనమాధుర్యం చానుసంహితం భవతి. తద్వత్. నన్వేతావంతం కాలం న కించిదహమజానిషమితి చ పరామృశతీతి చేత్. తతః కించిదితి కృత్స్నప్రతిషేధ ఇతి చేత్. నాహమవేదిషమితి. వేదితురహమర్థస్యానువృత్తేః. వేద్యవిషయో హి న ప్రతిషేధః. మామప్యహం న జ్ఞాతవానిత్యహమర్థస్యాపి తదానీమననుసంధానం ప్రతీయత ఇతి చేత్, న—మామప్యహం న జ్ఞాతవానితి పరామర్శే హి. బ్రహ్మర్థస్య జ్ఞాతురనువృత్తేర్న స్వరూపం నిషిధ్యతే. అపి తు ప్రబోధసమయేఽనుసంధీయమానస్యాహమ

ఏవం ప్రత్యవమృశ్యాసావాత్మానం ప్రతిపద్యతే, సాహంకారస్య ద్రవ్యస్య యోఽవస్థానమనుగ్రహః. ౧౬.

దేవహూతిరువాచ:—

పురుషం ప్రకృతి ర్బ్రహ్మ న్నవిముంచతి కర్హిచిత్, అన్యోన్యాపాశ్రయత్వాచ్చ నిత్యత్వాదనయోః ప్రభో. ౧౭. యథా గంధస్య భూమేశ్చ న భావో వ్యతిరేకతః, అపాం రసస్యచ యథా తథా బుద్ధేః పరస్యచ. ౧౮. అకర్తుః

త్మాన మిత్యన్వయః. ౧౬. భక్తివిరక్తిభ్యాంసత్యపివివేకే. ప్రకృతిపురుషయోః పరస్పరత్యాగాభావాత్కథంముక్తిరితిపృచ్ఛతి చతుర్భిః. పురుషమితి. పురుషవ్యతిరేకేణ. ప్రకృతేఃస్వరూపలాభాభావాత్. ప్రకృతివ్యతిరేకేణ పురుషస్యాభివ్యక్త్యభావాదిత్యన్యోన్యాపాశ్రయత్వాన్నిత్యత్వాచ్చ.పురుషం ప్రకృతిఃకదాచిన్న విముంచతీత్యర్థః.౧౭. వ్యతిరేకాభావమాత్రే దృష్టాంతః.యథేతి. యథా వ్యతిరేకతో భావః సత్తా నాస్తి. గంధస్య కదాచిదపక్షయదర్శనాద్దృష్టాంతాంతరమాహ—

ర్థస్య వ్యావర్తకబ్రాహ్మణత్వాది బాహ్యధర్మవిశిష్టత్వేన బుద్ధిసుఖాద్యంశతద్ధర్మవిశిష్టత్వేన ప్రతిభాసాభావోఽహం మాం న జ్ఞాతవానిత్యుక్తేర్విషయో వివేచనీయః. జాగరితావస్థానుసంహితజాత్యాదివిశిష్టోఽస్మదర్థోమామిత్యంశస్యవిషయః. స్వాపాప్యయావస్థా ప్రసిద్ధా విశదస్వానుభవైకతాన శ్చాహమర్థోఽహమిత్యంశస్య విషయః. అత్ర సుప్తోఽహ మీదృశోఽహ మితి చ మామపి న జ్ఞాతవానహమిత్యేవ ఖల్వనుభవప్రకారః. నాహంఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానామి నాప్యహమిత్యాద్యుక్త్వా శ్రుతావహమయమిత్యనేన అహమయ మీదృశజాత్యాది విశిష్ట ఇతి నజానాతీత్యుచ్యతే. తస్మాదహమర్థస్యాత్మనస్సుషుప్తౌస్ఫురణమస్త్యేవ.ఏతదేవాభిప్రయన్నాహ—ఏవమితి.ఏవం సుషుప్తావప్యహమర్థస్యాత్మనోఽనువృత్తిం ప్రత్యవమృశ్య పరామృశ్య.అసౌ ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపజిజ్ఞాసుః ఆత్మానం ప్రకృతివివిక్తం ప్రత్యగాత్మానం ప్రతిపద్యతే. యథా వజానీయాత్. పునరాత్మానమేవ విశినష్టి—సాహంకారస్య ద్రవ్యస్య. పంచభూతసముదాయస్య. యః అవస్థానం అవతిష్ఠతేఽనేనేత్యవస్థానం. అవస్థాపకఇత్యర్థః. ఆత్మవిశ్లేషే దేహస్య విశరణస్వభావత్వాత్. అనుగ్రహః అనుగ్రాహకః. దేహస్య ప్రవృత్తిహేతురిత్యర్థః. నహి నిరాత్మకో దేహః ప్రవర్తతే.ఏవమింద్రియాద్యనవధానదశాయాం తదవధానదశాయాం చాత్మనో విశదతరావభాసఉపపాదితః.౧౬.అథైవం విధప్రత్యగాత్మస్వరూపానుచింతనం.భగవద్భక్తియోగానుగ్రహద్వారా మోక్షసాధనమితి. పుత్రస్య వివక్షామాలోచ్యాంతరా ప్రకృతిపురుషయోరనాదిత్వాత్తయోర్మిథస్సంబంధస్యాప్యనాదిత్వాత్కథముభయోర్విశ్లేషఇతి ముక్త్యసంభావనాముద్భావయంతీపృచ్ఛతిదేవహూతిః. పురుషమితి చతుర్భిః. హే బ్రహ్మన్ పురుషం జీవం. ప్రకృతిః కదాచిదపి న విముంచతి న త్యజతి. యతః అనయోః ప్రకృతిపురుషయోః. అన్యోన్యాపాశ్రయత్వాత్ పరస్పరం దృఢతరసంబంధత్వాత్. న చాన్యతరవినాశేనాపి విశ్లేషస్సంభావ్యేత. యతస్తయోర్నిత్యత్వాత్. చోహేతౌ యతఇత్యర్థః. హే ప్రభో. పృథగవస్థానం నసంభవతీతి ప్రశ్నాభిప్రాయః. ౧౭. ఇదమేవ పృథగవస్థానం దృష్టాంతేన దృఢీకరోతి—యథేతి. యథా భూమేః పృథ్వ్యాః. గంధస్య తదపృథక్సిద్ధస్య గంధగుణస్యచ. వ్యతిరేకతః పృథగ్భావః అవస్థానం న సంభవతి. యథా చాపాం రసస్య. తదపృథక్సిద్ధరసస్య పృథగ్భావో నాస్తి. బుద్ధేః పరస్య బోద్ధురాత్మనః ప్రకృతేశ్చేత్యధ్యాహారేణ

కర్మబంధోఽయం పురుషస్య యదాశ్రయః, గుణేషు సత్సు ప్రకృతేః కైవల్యం తేష్వతః కథమ్. ౧౯. క్వచిత్తత్త్వావమర్శేన నివృత్తం భయముల్బణమ్, అనివృత్త నిమిత్తత్వాత్పునః ప్రత్యవతిష్ఠతే. ౨౦.

శ్రీ భగవానువాచ.—

అనిమిత్తనిమిత్తేన స్వధర్మేణామలాత్మనా, తీవ్రయా మయి భక్త్యా చ శ్రుత సంభృతయా చిరమ్. ౨౧. జ్ఞానేన దృష్టతత్త్వేన వైరాగ్యేణ బలీయసా, తపోయుక్తేన యోగేన తీవ్రేణాత్మసమాధినా. ౨౨. ప్రకృతిః పురుషస్యేహ దహ్యా

అపామితి. బుద్ధేః ప్రకృతేః పరస్య పురుషస్య చ. ౧౮. తతః కిముత ఆహ—అకర్తురితి. యేన గుణా ఆశ్రయో యస్య సః. తేషు ప్రకృతేర్గుణేషు సత్సు. పురుషస్య కైవల్యం కథం. ౧౯. అతఏవ క్వచిన్నివృత్తప్రాయస్యాపి. సంసారభయస్య పునరుద్భవో దృశ్యత ఇత్యాహ—క్వచిదితి. ప్రకృతిసంబంధమాత్రం బంధహేతుః. కింతుగుణబుద్ధ్యా తదాసక్తిః. తస్మిన్నివృత్తా చ సత్యాం. మోక్షో ఘటతే. ౨౦. క్వచిదుద్భిదవస్తుసాధనవైకల్యాదిత్యభిప్రేత్య సాధనాతిశయం కథయన్. పరిహరతి త్రిభిః—అనిమిత్తేతి. నిమిత్తం ఫలం. తన్నిమిత్తం ప్రవర్తకం యస్మిన్ తన్నాస్తి తేన నిష్కామేణ. స్వధర్మేణ. అమలాత్మనా నిర్మలేనమనసా. శ్రుతేన కథాశ్రవణేన. సంభృతయా పుష్టయా. ౨౧.

యోజనా. ౧౮. కించాకర్తుః స్వతస్సాంసారికగమనాదిప్రవృత్త్యనాశ్రయస్య పురుషస్యాత్మనః. అయం కర్మసంబంధః. యదాశ్రయః యత్సంబంధాధీనః. యచ్ఛబ్దః ప్రకృతిపరః. తస్యాః ప్రకృతేః గుణేషు సత్స్విత్యన్వయః. యచ్ఛబ్దః సత్త్వాదిగుణపరో వా. తేష్విత్యన్వయః. స్వారస్యాత్. తేషు ప్రకృతేర్గుణేషు సత్త్వాదిషు సత్సు. అతో గుణేభ్యః ప్రకృతేర్వా కైవల్యం విముక్తత్వం కథం భవేత్. ౧౯. తత్త్వజ్ఞానేనాత్మానం విముంచతి ప్రకృతిరితి చేత్తత్రాహ—క్వచిదితి. ఉల్బణం సంసారరూపభయం. క్వచిత్తత్త్వావమర్శేన పూర్వోక్తాత్మావమర్శనేన. నివృత్తం నివృత్తప్రాయమపి. అనివృత్తనిమిత్తత్వాత్. అనివృత్తప్రకృతిసంబంధత్వాత్. పునః ప్రత్యవతిష్ఠతే. ఉపస్థితం భ్యతి. ౨౦. సత్యమేవం తథాపి బహ్వంగోపకృతభక్తియోగారాధితపరమపురుషప్రసాదాదాత్మానం విముంచతి ప్రకృతిః. క్వచిదుద్భవస్తు సాధనవైకల్యాదిత్యాహ కపిలః. అనిమిత్తేతి. నిమిత్తం ఫలం. తదనిమిత్తప్రవర్తకం యస్మిన్. ఫలాభిసంధిరహితేనేత్యర్థః. స్వధర్మేణ స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మేణ. అమలాత్మనా విశుద్ధాంతఃకరణేన. శ్రు. "ధర్మేణపాపమపనుదతీ"తిశ్రుతేః. శ్రుతసంభృతయా శ్రుతేన మత్కథాశ్రవణేన. సంభృతయా వర్ధితయా. తీవ్రయా విఘ్నానుపహతయా. మయి భక్త్యా. అనభిసంహితఫలకర్మయోగపరిశుద్ధాంతఃకరణనిష్పాద్యయా. మత్కథాశ్రవణాదిభిరుపకృతయా. మద్భక్త్యా. ప్రకృతిః స్థిరా భవిత్రీత్యన్వయః. ౨౧. అన్యాన్యపిభక్తియోగాంగాన్యాహ—జ్ఞానేనేతి. దృష్టం తత్త్వం ప్రకృతిపురుషయోర్యాథాత్మ్యం. హేయోపాదేయత్వరూపం యస్మిన్. తేనజ్ఞానేన బలీయసా వైరాగ్యేణ. కామానభిష్వంగేణ. తపోయుక్తేన దేహచాలనాది తపోయుక్తేన యోగేన ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యచింతనేన. తీవ్రేణాత్మసమాధినా చిత్తైకాగ్ర్యేణ చోపకృతయా మద్భక్త్యా. ౨౨. ప్రకృతిరితి. అహర్నిశం దహ్యమానా పీడ్యమానా. పురుషస్య ప్ర

మానాత్మహర్నిశమ్, తిరోభవిత్రీ శనకైరగ్నేర్యోనిరివారణిః. ౨౩. భుక్తభోగా పరిత్యక్తా దృష్టదోషా చ నిత్యశః, నేశ్వరస్యాశుభం దత్తే స్వే మహిమ్ని స్థితస్య చ. ౨౪. యథాహ్యప్రతిబుద్ధస్య ప్రస్వాపోఽపి హ్యనర్థకృత్, స ఏవ ప్రతిబుద్ధస్య నవై మోహాయ కల్పతే. ౨౫. ఏవం విదితతత్త్వస్య ప్రకృతిర్మయి మానసమ్, యుంజతో నాపకురుత ఆత్మారామస్య కర్హిచిత్. ౨౬. యదైవమధ్యాత్మరతః కాలేన బహుజన్మనా, సర్వత్ర జాతవైరాగ్య ఆబ్రహ్మభువనాన్మునిః. ౨౭. మద్భక్తః ప్రతిబుద్ధార్థో మత్ప్రసాదేన భూయసా, నిశ్శ్రేయసం స్వసంస్థానం కైవ

ప్రకృతిరితి. దహ్యమానా అభిభూయమానా. తిరోహితా భవతి. ౨౩. ఏవం చ సతి పునరుద్భవో నాస్తీత్యాహ—భుక్తేతి. భుక్తో భోగో యస్యాః. నిత్యశః సదా. దృష్టో దోషో యస్యాః. అతఏవ పరిత్యక్తా సతీ. ఈశ్వరస్యాపరతంత్రస్య స్వే మహిమ్ని స్థితస్య. స్వానందం ప్రాప్తస్య. ౨౪. అవివేకావస్థాయాం అనర్థహేతురపి వివేకానంతరం న భవతీతి సదృష్టాంతమాహ—ద్వాభ్యాం. యథేతి. ప్రస్వాపః స్వప్నః. బహూననర్థాన్ బిభర్తి పుష్ణాతీతి తథా. ప్రతిబుద్ధస్య సంస్కారవశేన స్ఫురన్నపి. ౨౫. ఏవమితి. విదితం తత్త్వం యేన. తస్య ప్రకృతిర్నాపకురుతే అపకారం న కరోతి. ౨౬. ఉపసంహరతి త్రిభిః—యదేతి. బహూని జన్మాని యస్మిన్ కాలే, తేన కాలేన. ౨౭. మద్భక్త ఇతి. ప్రతిబుద్ధార్థః విదితాత్మతత్త్వః. కైవల్యాఖ్యం స్వసంస్థానం దేహాదివ్యతిరిక్తం స్వరూపం మదాశ్ర

కృతిః. ఆత్మబంధకరీ ప్రకృతిః. శనకైస్తిరోభవిత్రీ న బంధకరీ భవిష్యతి. నిశ్శేషం నివర్తిష్యతీత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః— అగ్నేరితి. అగ్న్యావిర్భావహేతురప్యరణిర్యథాగ్నినాదహ్యతే తత్త్వజ్ఞానసంపత్తిహేతురపి ప్రకృతిస్తేన దహ్యతఇత్యర్థః. యద్వా. అగ్నితిరోధాయకారణిరివాత్మతిరోధాయికా ప్రకృతిర్దహ్యత ఇత్యర్థః. ౨౩. ఏవం సతి నపునస్సంసరత్యాత్మానం ప్రకృతిరిత్యాహ—భుక్తభోగేతి. భుక్తభోగో యస్యాః. నిత్యశస్సదా. దృష్టో దోషో యస్యాః అతఏవ పరిత్యక్తాసతీ ప్రకృతిః ఈశ్వరస్యాకర్మవశ్యస్య స్వేమహిమ్ని స్థితస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకలక్షణమహిమవత ఆత్మనః అశుభం సంసారం న దత్తే న సంపాదయతీత్యర్థః. ౨౪. అజ్ఞస్య ప్రకృతిబంధః. జ్ఞానవతస్తు న బంధ ఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—యథాహీతి. యథా అప్రతిబుద్ధస్య నిద్రాముపగతస్య పుంసః. ప్రస్వాపః స్వప్నః బహ్వనర్థకృత్ స్వశిరశ్ఛేదాదిబహ్వనర్థకారీ స ఏవ ప్రస్వాపః ప్రబుద్ధస్య జాగ్రతః మోహాయానర్థాయ. న కల్పతే న సమర్థో భవేత్ అనర్థస్యాస్థిరత్వాయ స్వప్నదృష్టాంతః. ౨౫. ఏవమితి. ఏవం విదితతత్త్వస్య విదితప్రకృతిపురుషేశ్వరతత్త్వత్రయస్య మయి మానసం యుంజతః. ఆత్మారామస్యాత్మన్యేవ రమమాణస్య ప్రకృతిలక్షణస్యాత్మపరమాత్మానుభవపరస్య కర్హిచిత్కదాచిదపి ప్రకృతిర్నాపకురుతే న బంధకారిణీత్యర్థః. ౨౬. ఉక్తముపసంహరతి—యదేతి. యదా అధ్యాత్మరతః ఆత్మారామః బహూని జన్మాని యస్మిన్ తేన కాలేన ప్రతిబుద్ధార్థః. విదితతత్త్వహితపురుషార్థః. ఆబ్రహ్మభువనాత్ సత్యలోకపర్యంతలోకేషు జాతవైరాగ్యః సాతిశయత్వబుద్ధ్యా భోగ్యతాబుద్ధిరహితః. ౨౭. మదితి. మద్భక్తః నిరతిశయప్రీతిరూపమద్భక్తియుక్తః భూయసా మత్ప్రసాదేన నిశ్శ్రేయసం పురుషార్థరూపం స్వస్వరూపం మదాశ్రయం అనేన నిష్కృష్టజీవస్వరూపస్య భగవద్ధార్యత్వముక్తం హి యత్ప్రాప్నోతి ఉపాసనదశా

ల్యాఖ్యం మదాశ్రయమ్. ౨౮. ప్రాప్నోతి హితతో ధీరస్స్వదృశాచ్ఛిన్నసంశయ
మ్, యద్గత్వా న నివర్తేత యోగీ లింగవినిర్గమే॥ ౨౯. యదా న యోగోపచితాసు
చేతో మాయాసు సిద్ధస్య విషజ్జతేఽమ్బ, అనన్యహేతుష్వథ మే గతిస్స్యాదా
త్యంతికీ యత్ర న మృత్యుహాసః. ౩౦.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, సప్తవింశోఽధ్యాయః.

అష్టావింశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచ:—

యోగస్య లక్షణం వక్ష్యే సబీజస్య నృపాత్మజే, మనో యేనైవ విధినా ప్ర

యం నిశ్శ్రేయసం నిరతిశయానందం. ౨౮. ప్రాప్నోతీతి. స్వదృశా ఆత్మజ్ఞానేన. ఛిన్నాః సంశయాః మిథ్యాజ్ఞానాని యస్య సః లింగాద్వినిర్గమే లింగశరీరనాశే సతీత్యర్థః. ౨౯. యదేతి. తదా తు అణిమాదిసిద్ధయోఽన్తరాయరూపా భవంతి. తాసు యోగేనోపచితాసు సమృద్ధాసు న యోగాదన్యో హేతుర్యాసాం తాసు యదా సిద్ధస్య చేతో న విషజ్జతే. అంబ హే మాతః. అథ తదా అంతమతిక్రాంతో యోఽహం తత్సంబంధినీ. యత్ర గతౌ మృత్యోః హాసో భవతీతి న విషక్తౌ తు మాయావశీకృత ఇతి. మృత్యోర్హ్రాసో గర్వో భవతీత్యర్థః. ౩౦.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, సప్తవింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. అష్టావింశే తతోఽష్టాంగయోగేన ధ్యానశోభినా, సర్వోపాధివినిర్ముక్తస్వరూపజ్ఞానమీర్యతే. భక్తిం సంక్షేపతః ప్రోచ్య సాంఖ్యమాఖ్యాయ విస్తృతమ్, అథాహ వైష్ణవం యోగమష్టాంగం

యాం సాక్షాత్కరోతి. ౨౮. ప్రాప్నోతీతి. తతః స్వదృశా భగవదాత్మకస్వాత్మసాక్షాత్కారేణ ఛిన్నసంశయః విగతదేహాత్మాభిమానః యోగీ మద్భక్తియోగనిష్ఠః. లింగవినిర్గమే ప్రారబ్ధావసానే యత్ స్థానం గత్వా ప్రాప్య న నివర్తేత పునర్నావర్తేత తత్పరమం స్థానం ప్రాప్నోతి. ౨౯. పూర్వశ్లోకోక్త సాక్షాత్కారవతోఽవాంతరసిద్ధి వితృష్ణస్య భగవత్ప్రాప్తిమాహ—యదేతి. అంబ హే మాతః సిద్ధస్య పరినిష్పన్నభక్తియోగస్య పుంసశ్చేతః. యోగోపచితాసు యోగసాధ్యాసు. అనన్యహేతుషు యోగాదన్యో హేతుర్నాస్తి యాసు. యత్ర యాసు. మృత్యోస్సంసారస్య హాసో నాశో న భవతి. తాసు మాయాసు. ఆశ్చర్యరూపాస్వణిమాది సిద్ధిషు యదా న విషజ్జతే. నాసక్తం భవతి అథ తదా ఆత్యంతికీ నిరతిశయా మే గతిః ప్రాప్తిస్స్యాత్. ౩౦.

ఏవం పురుషం ప్రకృతిర్బ్రహ్మన్నితి పృష్టస్య బహ్వంగోపకృతభక్తియోగారాధితభగవత్ప్రసాదేన బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మసాక్షాత్కారపూర్వకపరమాత్మప్రాప్త్యా ప్రకృతిర్విముంచతీత్యుత్తరముక్తం. భక్తియోగాంగభూతబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మానుచింతనరూపజ్ఞానయోగశ్చోక్తః అథ సవిస్తరం భక్తియోగం తదంగజాతం చ వివక్షుః ప్రజానీతే—కపిలః. యోగస్యేతి. హే నృపాత్మజే మనుపుత్రి.

సన్నం యాతిసత్పథమ్. ౧. స్వధర్మాచరణం శక్త్యా విధర్మాచ్చనివర్తనమ్, దైవా
ల్లబ్ధేనసంతోష ఆత్మవిచ్చరణార్చనమ్. ౨. గ్రామ్యధర్మనివృత్తిశ్చ మోక్షధర్మరతిస్త
థా, మితమేధ్యాదనంశశ్వద్వివిక్తక్షేమసేవనమ్. ౩. అహింసాసత్యమస్తేయం
యావదర్థపరిగ్రహః, బ్రహ్మచర్యం తపశ్శౌచం స్వాధ్యాయః పురుషార్చనమ్. ౪. మౌ
నంసదాసనజయః స్థైర్యంప్రాణజయశ్శనైః, ప్రత్యాహారశ్చేంద్రియాణాం విషయా

కపిలో హరిః. యోగస్యేతి. సబీజస్య సాలంబనస్య ప్రసన్నం సత్. ౧. తత్ర యమనియమా
నాహ — త్రిభిరష్టభిద్వయాధికైః. స్వేతి. స్వశక్త్యా ధర్మాచరణం. ౨. గ్రామ్యధర్మేతి. గ్రామ్య
స్త్రైవర్గికో ధర్మః. తస్మాన్నివృత్తిః. మితంచ తన్మేధ్యం శుద్ధం చ. తస్యాదనం. తత్ర మితం నామ. స్మృ.
శ్లో. "ద్వౌ భాగౌ పూరయేదన్నై స్తోయేనైకం ప్రపూరయేత్, మారుతస్య ప్రచారార్థంచతుర్థమవశేష
యే"దితి స్మృతిప్రసిద్ధం. వివిక్తం విజనం. క్షేమం నిర్బాధం. తస్య స్థానస్య సేవనం. ౩. అహింసేతి.
యావతార్థః ప్రయోజనం. తావన్మాత్రస్య పరిగ్రహః. ౪. ఆసనాదీన్యంగాన్యాహ — త్రిభిః. మౌన

సబీజస్య సకారణస్య ససాధనకస్యేత్యర్థః. యోగస్య భగవద్భక్తియోగస్య గతింస్వరూపం ప్రకారం
చ. వక్ష్యేసప్రపంచం కథయిష్యామి కోఽసౌయోగ ఇత్యత్రాహ — యేన విధినా. విధీయత ఇతి. విధిః
కర్మణ్యుపసర్గే ఘోః కిః. విహితేనయేనైవ యోగేన. మనః ప్రసన్నం రాగాద్యకలుషితంసత్. సత్ప
థంశుభాశ్రయం. యాతి తత్రైవ స్థిరం భవతీత్యర్థః. ౧. తత్ర ప్రథమం యమనియమాసనప్రాణా
యామప్రత్యాహారధారణధ్యాననిదిధ్యాసనరూపాష్టాంగాని వివక్షుర్యమనియమాంతర్భూతవివేకాది
సాధనసప్తకమాహ — స్వధర్మేతి. శక్త్యా స్వశక్త్యనుసారేణ. స్వధర్మాచరణం అనభిసంహిత
ఫలస్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మానుష్ఠానం. విధర్మాచ్చ నివర్తనం అవిహితాప్రతిషిద్ధ నిషిద్ధవ్యాపారా
న్నివర్తనం దైవాల్లబ్ధేనాన్నాదినా. సంతోషః. ఆత్మవిచ్చరణార్చనం భాగవతసమారాధనం. ౨.
గ్రామ్యేతి. గ్రామ్యధర్మనివృత్తిః. త్రైవర్గికధర్మాన్నివృత్తిః. మోక్షధర్మేషు రతిశ్చ. ఏవం సాధనసప్త
కాంతర్భూతక్రియోక్తా అథ వివేకమాహ — శశ్వత్ సదా. వివిక్తక్షేమసేవనం. జాత్యాశ్రయనిమి
త్తదుష్టాదిభ్యోఽన్నాదిభ్యః. వివిక్తానాంపృథక్కృతానాం క్షేమాణాం సాత్త్వికానామన్నాదీనాం
సేవనం. తదపి మితమేధ్యాదనం. మితం యథా భవతి తథా మేధ్యాదీనాం జాత్యాదిభిరదుష్టానామ
నురూపం. తత్ర జాతిదుష్టాః కలంజగృంజనాదయః. ఆశ్రయదుష్టం చండాలపతితాదిద్రవ్యం నిమి
త్తదుష్టం కేశోచ్ఛిష్టాద్యుపహతం ౩. కల్యాణమాహ — అహింసేతి. ఏవం వివేకాదిష్వేవాస్తేయా
దయోఽపి యథాసంభవమంతర్భావ్యాః. తత్రాస్తేయః యావదర్థపరిగ్రహః. తతశ్శౌచస్వాధ్యాయపురు
షార్చనాదయః క్రియాయామంతర్భావ్యాః బ్రహ్మచర్యంవిమోకేఽంతర్భావ్యం. మౌనమభ్యాసశ్శుభా
శ్రయసంశీలనరూపః. ఏవమన్యేఽప్యనవసాదాదయో వివక్షితా ద్రష్టవ్యాః. యావదర్థపరిగ్రహః యావ
తార్థేనాన్నాదినా. దేహయాత్రార్థ వేత్. తావతోఽర్థస్య పరిగ్రహః. బ్రహ్మచర్యంజితేంద్రియత్వం.
తపః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాది. శౌచమాచారః స్వాధ్యాయః వేదాధ్యయనాదిః పురుషార్చనం భగవత్పూ
జనం. ౪. ఆసనాదీన్యంగాన్యాహ — త్రిభిః. మౌనమితి. సదా ఆసనజయేన స్థైర్యం. శనైః ప్రాణజయః

ప్రాణవాయోః స్వవశీకరణం. ఇంద్రియాణాం. మనసావిషయాత్. శబ్దాదివిషయాత్. హృదిప్రత్యాహా

మనసా హృది. ౫. స్వధిష్ణ్యానామేకదేశే మనసా ప్రాణధారణమ్, వైకుంఠలీలాభిధ్యానం సమాధానం తథాత్మనః. ౬. ఏతైరన్యైశ్చ పథిభిర్మనో దుష్టమసత్పథమ్, బుద్ధ్యా యుంజీత శనకైర్జితప్రాణో హ్యతంద్రితః. ౭. శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య విజితాసన ఆసనమ్, తస్మిన్ స్వస్తిక ఆసీనో ఋజుకాయస్సమభ్యసేత్. ౮. ప్రాణస్య శోధయేన్మార్గం పూరకుంభకరేచకైః, ప్రతికూలేన వా చిత్తం యథా స్థిరమచంచలమ్. ౯. మనోఽచిరాత్స్యాద్విరజం జితశ్వాసస్య యోగినః, వాయ్వగ్నిభ్యాం

మితి. సదా ఆసనస్య జయేన స్థైర్యం. ౫. స్వధిష్ణ్యమితి. స్వధిష్ణ్యానాం ప్రాణస్థానానాం మూలాధారాదీనాం మధ్యే. ఏకస్మిన్ దేశే మనసా సహ. ప్రాణస్య ధారణం. ఆత్మనో మనసః. సమాధానం ఆత్మాకారతా. ౬. ఏతైరితి. అన్యైశ్చ దానాదిభిః. పథిభిరుపాయైః. ౭. ఆసనాదీని ప్రపంచయతి యావదధ్యాయ పరిసమాప్తి. శుచావితి. ఆసనం కుశాజినచేలోత్తరం ప్రతిష్ఠాప్య. స్వస్తికే స్వస్తికాసనే. యథాసుఖమితి వా. సమభ్యసేత్ సమ్యగభ్యసేత్. ప్రణవమితి శేషః. శ్లో. "ఊరూజంఘాంతరాధాయ పాదాగ్రే జానుమధ్యగే, యోగినో యదవస్థానం స్వస్తికం తద్విదుర్బుధాః". ౮. ప్రాణస్యేతి. బాహ్యవాయోరంతః ప్రవేశనం పూరకః. ప్రవేశితస్య నిరోధేన ధారణం కుంభకః. ధృతస్య బహిర్నిస్సారణం రేచకః. ప్రతికూలేన రేచకకుంభకపూరకైః. యద్వా. ఇడయా పూర్య పింగళయా రేచనం. పింగళయా పూర్య ఇడయా రేచనం ఇత్యేవం ప్రతికూలేన. వా శబ్దః స్వార్థే. స్థిరం సత్. పునరప్యచంచలం యథా భవతి తథా. శోధయేత్. ౯. మన ఇతి. ధ్మాతం సుతప్తమిత్యర్థః. లోహం సువర్ణం యథా మలం త్యజతి. తథా మనో విర

రః. మనసా ఇంద్రియాణి విషయేభ్యః ప్రత్యాహృత్య హృద్యవస్థాపన మిత్యర్థః. ౫. స్వధిష్ణ్యమితి. తథా స్వధిష్ణ్యానాం ప్రాణాపానస్థానానాం. హృదయగుదాదిస్థానానాం మధ్యే. ఏకస్మిన్ మనసా సహ ప్రాణానాం ధారణం. వైకుంఠస్య భగవతో జగత్సృష్ట్యాదివ్యాపారరూపాణాం లీలానాం అభిధ్యానం. తథా ఆత్మనో మనసస్సమాధానం ఏకాగ్రీకరణం. ౬. ఏతైరితి. ఏతైరుక్తైస్స్వధర్మాచరణాదిభిరన్యైశ్చ వ్రతదానాదిభిః. పథిభిరుపాయైః. అసత్పథమింద్రియార్థప్రవణం. అతఏవ దుష్టం మనః. బుద్ధ్యా శనకైర్యుంజీత. శుభాశ్రయప్రవణం కుర్యాత్. కథంభూతో యుంజీత. జితప్రాణః. అతంద్రితః తంద్రారహితః. ౭. ఆసనాదీని ప్రపంచయతి— శుచావితి. జితాసనః చిరముపవిశన్నపి క్లమరహితః శుచౌ దేశే ఆసనం చేలాజినకుశోత్తరమాస్తరణం ప్రతిష్ఠాప్య తస్మిన్నాసనే స్వస్తికే స్వస్తికాసనే. ఋజుకాయః అకుటిలదేహః. ఆసీనస్సమభ్యసేత్. ప్రణవమితి శేషః. శ్లో. "ఊరూ జంఘాంతరాధాయ పాదాగ్రే జానుమధ్యగే, యోగినో యదవస్థానం స్వస్తికం తద్విదుర్బుధాః" ఇతి స్వస్తికాసన లక్షణం. ౮. ప్రాణస్యేతి. బాహ్యవాయోరంతః ప్రవేశః పూరకః. ధారణం కుంభకః ధృతస్య బహిర్నిస్సరణం రేచకః. ప్రతికూలేన రేచకపూరకకుంభకైర్వా. యద్వా ఇడయా రేచనం పింగళయా పూరణం. పునః పింగళయా రేచనం. ఇడయా పూరణమిత్యేవం. ప్రతికూలేన చిత్తం స్థిరం సత్పునరప్యచంచలం యథా స్యాత్తథా ప్రాణస్య మార్గం శోధయేత్. ప్రాణే స్వవశే తద్బంధనం మనోఽపి స్వవశం భవేత్. తథాచ శ్రూయతే. ఛాందోగ్యే. యథా శకునిస్సూత్రేణ ప్రతిబద్ధో దిశం దిశం పతిత్వాఽన్యత్రాయతనమలబ్ధ్వా బంధనమేవోపశ్రయతే. ఏవం మనోఽపీత్యారభ్య ప్రాణమేవోపశ్రయతే. ప్రాణబంధనం హి

యథాలోహం ధ్మాతం త్యజతి వై మలమ్. ౧౦. ప్రాణాయామైర్దహేద్దోషాన్ ధారణాభిశ్చ కిల్బిషాన్, ప్రత్యాహారేణ సంసర్గాన్ ధ్యానేనానీశ్వరాన్ గుణాన్. ౧౧. యదా మనస్స్వం విరజం యోగేన సుసమాహితమ్, కాష్ఠాం భగవతో ధ్యాయేత్స్వనాసాగ్రావలోకనః ౧౨. ప్రసన్నవదనాంభోజం పద్మగర్భారుణేక్షణమ్, నీలోత్పలదళశ్యామం శంఖచక్రగదాధరమ్. ౧౩. లసత్పంకజకింజల్కపీతకౌశేయవాససం, శ్రీవత్సవక్షసం భ్రాజత్కౌస్తుభాముక్తకంధరం. ౧౪. మత్తద్విరేఫకలయా పరీతం వనమాలయా, పరార్థ్యహారవలయం కిరీటాంగదనూపురం. ౧౫. కాంచీగుణోల్లసచ్ఛ్రోణిం హృదయాంభోజవిష్టరం, దర్శనీయతమం శాంతం మనోనయనవర్ధనం. ౧౬. అపీచ్యదర్శనం శశ్వత్సర్వలోకనమస్కృతం, సంతం వయసి కైశోరే భృత్యానుగ్రహకాతరం. ౧౭. కీర్తన్యతీర్థయశసం పుణ్యశ్లోకయశస్కరం, ధ్యాయేద్దేవం సమగ్రాంగం యావన్న చ్యవతే మనః. ౧౮. స్థితం వ్రజంతమాసీనం శయానం వా గుహాశయం, ప్రేక్షణీయేహితం ధ్యాయేచ్ఛుద్ధభావేన చేతసా. ౧౯. తస్మిన్ లబ్ధపదం చిత్తం సర్వావయవసంస్థితమ్, విలక్ష్యైకత్ర

జం స్యాత్. తతశ్చాచంచలం స్యాదితి భావః. ౧౦. ప్రాణాయామాదీనాం చ సమాధౌ ద్వారకార్యాణ్యాహ— ప్రాణాయామైరితి దోషాన్ వాతపిత్తశ్లేష్మాదీన్ సంసర్గాన్ విషయసంగాన్ అనీశ్వరాన్ రాగాదీన్. వాయునా సహ మనసి స్థిరీకరణం ధారణం. స్థిరస్య వృత్తిసంపత్తిః ధ్యానం. వృత్తిః నిరోధస్సమాధిరితి భేదః. ౧౧. యదేతి. సుసమాహితం స్థిరం జాతం. కాష్ఠాం కళాం మూర్తిమిత్యర్థః. స్వనాసాగ్రే అవలోకనం యస్య సః. సవితచ్చలయవిక్షేపయోః పరిహారాయ ధ్యేయం. ౧౨. హరిమాహ— సప్తభిః. ప్రసన్నేతి. ప్రసన్నం వదనాంభోజం యస్య తం ధ్యాయేదితి షష్ఠేనాన్వయః. పద్మగర్భవదరుణే ఈక్షణే యస్య నీలోత్పలదళవత్ శ్యామం. ౧౩. లసదితి. లసత్పంకజస్య కింజల్కవత్. పీతే కౌశేయవాససీ యస్య. శ్రీవత్సలాంఛనం వక్షసి యస్య. భ్రాజత్కౌస్తుభేన ఆముక్తా సంశ్లిష్టా కంధరా యస్య. ౧౪. మత్తేతి. మత్తద్విరేఫాణాం. కలో మధురో ధ్వనిర్యస్యాం తయా వనమాలయా పరీతం వ్యాప్తం. పరార్థ్యాని అమూల్యాని హారాదీని యస్య. ౧౫. కాంచీతి. కాంచీగుణేన ఉల్లసంతీ శ్రోణీ యస్య తం భక్తానాం హృదయాంభోజమేవ విష్టరమాసనం యస్య భక్తానాం మనో నయనాని వర్ధయతి హర్షయతీతి తథా. ౧౬. అపీచ్యేతి. అపీచ్యమతిసుందరం భక్తవిషయం దర్శనం యస్య కైశోరే తారుణ్యే వయసి సంతం స్థితం భృత్యానామనుగ్రహే కాతరం వ్యగ్రం. ౧౭. కీర్తన్యమితి. కీర్తన్యం కీర్తనార్హం తీర్థభూతం యశో యస్య. పుణ్యశ్లోకాః బలిభీష్మప్రముఖాః. తేషాం యశస్కరం సమగ్రాణ్యంగాని యస్మిన్. న చ్యవతే నాపయాతి. ౧౮. స్థితమితి. ప్రేక్షణీయమీహితం లీలా యస్య తం. ౧౯. తదేవం సమగ్రధ్యాన

సౌమ్యమన ఇతి. ౯. మన ఇతి. కించ జితశ్వాసస్య జితప్రాణస్య. యోగినః మనః అచిరాదాశు. విరజం విగతరజోగుణం. రజోగుణేనావిక్షిప్తం. నిర్మలం వా స్యాత్. యథా లోహం సువర్ణాది. వాయ్వగ్నిభ్యాం ధ్మాతం. సుతప్తం సత్. మలం త్యజతి. తథా. ౧౦.

సంయుజ్యాద్దంగే భగవతో మునిః. ౨౦. సంచింతయేద్భగవతశ్చరణారవిందం వజ్రాంకుశధ్వజసరోరుహలాంఛనాఢ్యం, ఉత్తుంగరక్తవిలసన్నఖచక్రవాళజ్యోత్స్నాభిరాహతమహద్ధృదయాంధకారమ్. ౨౧. యచ్ఛౌచనిస్సృతసరిత్ప్రవరోదకేన తీర్థేన మూర్ధ్ని విధృతేన శివశ్శివోఽభూత్, ధ్యాతుర్మనశ్శమలశైలనిసృష్టవజ్రం ధ్యాయేచ్చిరం భగవతశ్చరణారవిందం. ౨౨. జానుద్వయం జలజలోచనయా జనన్యా లక్ష్మ్యాఖిలస్య సురవన్దితయా విధాతుః, ఊర్వోర్నిధాయ కరపల్లవరోచిషా యత్సంలాలితం హృది విభోరభవస్య కుర్యాత్. ౨౩. ఊరూ సువర్ణభుజయోరధిశోభమానావోజోనిధీ అతసికాకుసుమావభాసౌ, వ్యాలంబిపీతవరవాససి వర్తమానకాంచీకలాపపరిరంభినితంబబింబమ్. ౨౪. నాభిహ్రదం భువనకోశగుహోదరస్థం యత్రాత్మయోనిధిషణాఖిలలోకపద్మమ్, వ్యూఢం హరిన్మణివృషస్తనయోరముష్య ధ్యాయేద్ద్వయం విశదహారమరీచిగౌరమ్. ౨౫. వక్షోఽధివాసమృషభస్య మహావిభూతేః పుంసాం మనోనయననిర్వృతిమాదధానమ్, కంఠం చ కౌస్తుభమణేరధిభూ

ముక్త్వైకైకావయవధ్యానమాహ—తస్మిన్నితి. తస్మిన్ లబ్ధం పదం స్థితిర్యేన తచ్చిత్తం విలక్ష్య విశేషేణ లక్షీకృత్య. ఏకైకస్మిన్నంగ ఇత్యర్థః. ౨౦. తదేవ పాదాదిక్రమేణాహ—త్రయోదశభిః సంచింతయేదితి. సమ్యక్ చింతయేత్. పాదతలే రేఖాత్మకాని వజ్రాదీని లాంఛనాని తైరాఢ్యం యుక్తం. ఉత్తుంగాశ్చ రక్తాశ్చ విలసంతో యే నఖాః. తేషాం చక్రవాళం మండలం తస్య జ్యోత్స్నాభిః. ఆహతో మహతాం ధ్యాతౄణాం హృదయే అంధకారో యేన ఏతచ్చ సర్వముపాదేయవిశేషణం ధ్యేయత్వేనోచ్యతే. ౨౧. యదితి. కించ యస్య శౌచేన క్షాళనేన నిస్సృతాయాస్సరిత్ప్రవరాయాః గంగాయాః ఉదకేన తీర్థేన సంసారతారకేణ మూర్ధ్ని విధృతేన శివోఽపి శివోఽభూత్ అత్యధికం శుభం ప్రాప ఇత్యర్థః. ధ్యాతుర్మనసి యశ్శమలశ్శైలః పాపపర్వతః. తస్మిన్నిసృష్టం క్షిప్తం వజ్రమివ. యత్ యద్వా శమల శైలే. నిసృష్టం స్వలాంఛనరూపం వజ్రం యేన తత్. ౨౨. జానుద్వయమితి. విభోర్జానుద్వయం తత్పర్యంతం జంఘాద్వయం. అఖిలస్య విధాతుః బ్రహ్మణః. జనన్యా లక్ష్మ్యా సంలాలితం స్పర్శచాతుర్యేణ సంసేవితం. సంసారిత్వ మివప్రతీతిం వారయతి—అభవస్యేతి. హృది కుర్యాత్ ధ్యాయేత్. ౨౩. ఊరూ ఇతి. సువర్ణస్య భుజయోః. స్కంధయోః. అధి ఉపరి ఓజసో బలస్య. నిధీ ఆధారౌ. అతసికాకుసుమవత్ కాంత్యావభాసమానౌ. వ్యాలంబి ఆగుల్ఫం లంబమానం. యత్పీతం వరం వాసః. తస్మిన్ వర్తమానో యః కాంచీకలాపః. తేన పరిరంభః సంశ్లేషో విద్యతే యస్య తత్. విభోర్నితంబబింబం చ హృది కుర్యాదితి పూర్వేణాన్వయః. ౨౪. నాభీతి. అముష్య శ్రీహరేః. నాభిహ్రదం ధ్యాయేత్. కథంభూతం భువనానాం కోశస్య సమూహస్య గుహా అధిష్ఠానం. యదుదరం. తత్ర స్థితం యత్ర నాభిహ్రదే. ఆత్మయోనేః బ్రహ్మణః. ధిషణం ధిష్ణ్యమధిష్ఠానం. అఖిలలోకాత్మకం పద్మం వ్యూఢం వ్యుత్థితం తథా హరిన్మణివృషౌ మరకతమణిశ్రేష్ఠావివ యౌ స్తనౌ. తయోర్ద్వయం ధ్యాయేత్. విశదహారాణాం మయూఖైః గౌరం శ్వేతం. ౨౫.

షణార్థం కుర్యాన్మనస్యఖిలలోకనమస్కృతస్య. ౨౬. బాహూంశ్చ మందరగిరేః పరివర్తనేన నిర్ణిక్తబాహువలయానధిలోకపాలాన్, సంచితయేద్దశశతారమసహ్యతేజశ్శంఖం చ తత్కరసరోరుహరాజహంసమ్. ౨౭. కౌమోదకీం భగవతో దయితాం స్మరేత దిగ్ధామరాతిభటశోణితకర్దమేన, మాలాం మధువ్రతవరూథగిరోపఘుష్టాం చైత్యస్య తత్త్వమమలం మణిమస్య కంఠే. ౨౮. భృత్యానుకంపితధియేహ గృహీతమూర్తేస్సంచింతయేద్భగవతో వదనారవిందమ్, యద్విస్ఫురన్మకరకుండలవల్గితేన విద్యోతితామలకపోలముదారనాసం. ౨౯. యచ్ఛ్రీనికేతమలిభిః పరిషేవ్యమాణం భూత్యా స్వయా కుటిలకుంతలబృందజుష్టమ్, మీనద్వయాశ్రయమధిక్షిపదబ్జనేత్రం ధ్యాయేన్మనోమయమతంద్రితఉల్లసద్భ్రు. ౩౦. తస్యావలోకమధికం కృపయాతిఘోరతాపత్రయోపశమనాయ నిసృష్టమక్ష్ణోః, స్నిగ్ధస్మితానుగుణితం విపులప్రసాదం ధ్యాయేచ్చిరం వితతభావనయా గుహాయాం. ౩౧. హాసం హరేరవనతాఖిలలోకతీవ్రశోకాశ్రుసాగరవిశోషణమత్యుదారమ్, సమ్మో

వక్ష ఇతి. ఋషభస్య శ్రేష్ఠస్య. మహావిభూతేః. మహాలక్ష్మ్యాః. అధివాసం స్థానం యస్య వక్షః కంఠం చ మనసి కుర్యాత్. ధ్యాయేత్. కథంభూతం కంఠం. కౌస్తుభమణిర్భూషణార్థం ధృతః. తస్యాప్యధికం భూషణం. అర్థః ప్రయోజనం యస్య కౌస్తుభమణిమేవ స్వయం అలంకుర్వాంతమిత్యర్థః. పుంసాం స్మర్తౄణాం ద్రష్టౄణాం చ. మనోనయనానాం. నిర్వృతిమాదధానమిత్యుభయోర్విశేషణం. ౨౬. బాహూనితి. నిర్ణిక్తాని ఉజ్జ్వలీకృతాని. బాహువలయాని అంగదా యేషు అధిశ్రితాః లోకపాలాః యేషు తాన్. దశశతారం చక్రం అసహ్యం తేజో యస్య తస్య సరోరుహే రాజహంసమివ. ౨౭. కౌమోదకీమితి. కౌమోదకీం గదాం. అరాతయో యే భటాః యోద్ధారస్తేషాం. శోణితమేవ కర్దమః తేన. దిగ్ధాం లిప్తాం. అస్య కంఠే. మాలాం మణిం చ స్మరేత్. మధువ్రతానాం వరూథస్య. గిరా ఉపఘుష్టాం నాదితాం చైత్యస్య జీవస్య తత్త్వం. తదుక్తం వైష్ణవే. శ్లో. "ఆత్మానమస్య జగతో నిర్లేపమగుణామలమ్, బిభర్తి కౌస్తుభమణిం స్వరూపం భగవాన్ హరి"రితి. ౨౮. భృత్యేతి. భృత్యేష్వనుకంపితా కృతానుకంపా. యా ధీః తయా. గృహీతా మూర్తిర్యేన. తస్య. విస్ఫురంతీ యే మకరకుండలే. తయోర్వల్గితేన ప్రచలితేన. విద్యోతితావమలౌ కపోలౌ యస్మిన్ తత్ ఉదారా ఉన్నతా నాసా నాసికా యస్మిన్ తత్. ౨౯. యదితి. యచ్చ స్వయా భూత్యా శోభయా అలిభిః పరిషేవ్యమాణం. మీనద్వయాశ్రయం చ. శ్రీనికేతనం పద్మం. అధిక్షిపద్వర్తతే. తత్ ధ్యాయేత్. తత్ర కుంతలైరలీనామధిక్షేపః. నేత్రద్వయేన మీనద్వయస్యేతి ద్రష్టవ్యం. అబ్జే ఇవ నేత్రే యస్మిన్నిత్యుపమానాంతరం. ఉల్లసంత్యౌ భ్రువౌ యస్మిన్ తత్. మనోమయం మనసాఽఽవిర్భవం తత్. ౩౦. తస్యేతి. కృపయా అధికం ఇత్యర్థః. అక్షిభ్యాం నిసృష్టం ప్రయుక్తం స్నిగ్ధస్మితేన అనుగుణితం సంపృక్తం. విపులః ప్రసాదో యస్మిన్. గుహాయాం హృది. ౩౧. హాసమితి. అవనతాః యే లోకాస్తేషాం తీవ్రశోకేన యాన్యశ్రూణి తేషాం. సాగరం విశోషయతీతి తథా తం. శ్రీహరేర్హాసం అస్య అత్యుదారం భ్రూమండలం చ ధ్యాయేత్. కథంభూతం నిజమాయయా మకరధ్వజస్యాపి

హనాయ రచితం నిజమాయయాస్య భ్రూమండలం మునికృతే మకరధ్వజస్య
3౨. ధ్యానాయనం ప్రహసితం బహులాధరోష్ఠభాసారుణాయితతనుద్విజకుంద-
పఙ్క్తి, ధ్యాయేత్స్వదేహకుహరేఽవసితస్య విష్ణోర్భక్త్యార్ద్రయార్పితమనా న పృ-
థగ్దిదృక్షేత్. 33. ఏవం హరౌ భగవతి ప్రతిలబ్ధభావో భక్త్యా ద్రవద్ధృద-
య ఉత్పులకః ప్రమోదాత్, ఔత్కంఠ్యబాష్పకలయా ముహురర్ద్యమానస్త-
చ్చాపి చిత్తబడిశం శనకైర్వియుఙ్క్తే. 3౪. ముక్తాశ్రయం యర్హి నిర్విషయం
విరక్తం నిర్వాణమృచ్ఛతి మనస్సహసా యథార్చిః, ఆత్మానమత్ర పురుషోఽవ్యవధాన-
మేకమన్వీక్షతే ప్రతినివృత్తగుణప్రవాహః. 3౫. సోఽప్యేతయా చరమయా మన-
సో నివృత్త్యా స్వస్మిన్మహిమ్న్యవసితస్సుఖదుఃఖబాహ్యే, హేతుత్వమప్యసతి కర్తరి

సంమోహనాయ రచితం. మునికృతే. మునీనా ముపకారాయ. మునీనాం సంమోహనే ప్రవృత్తం, కామమేవ మోహయితుమిత్యర్థః. 3౨. మందహాసధ్యానముక్త్వా స్థూలహాసధ్యానమాహ—ధ్యానాయనమితి. శ్రీవిష్ణోః ప్రహసితముచ్చైర్హసితం ధ్యాయేత్. కీదృశం ధ్యానాయనం. అతిసుందరతయా ప్రయత్నం వినైవ ధ్యానస్య విషయభూతం. సౌందర్యమేవాహ—బహులయా అధికయా అధరోష్ఠస్య భాసా కాంత్యా అరుణీభూతాః తనవః సూక్ష్మాః ద్విజా ఏవ కుందకుట్మలాని తేషాం పఙ్క్తిః స్ఫురతి యస్మిన్ తత్. స్వదేహకుహరే హృదయాకాశే. అవస్థితస్య జాతస్య ప్రేమరసేన ఆర్ద్రయా భక్త్యా. తస్మిన్నేవార్పితమనాస్సన్. పృథక్ తద్వ్యతిరిక్తం. ద్రష్టుం నేచ్ఛేత్. చిత్తం న విచాలయేదిత్యర్థః. 33. సమాధిమాహ—ద్వాభ్యాం. ఏవమితి. నిర్బీజస్సబీజశ్చేతి ద్వివిధో యోగః తత్ర నిర్బీజయోగే. శ్లో. "యతో యతో నిశ్చలతి మనశ్చంచలమస్థిరమ్, తతస్తతో నియమ్యైతదాత్మన్యేవ వశం నయేది"తి. గీతాసూక్తమార్గేణ క్రియమాణోఽపి దుష్కరస్సమాధిః. సబీజే తు సుకరః తత్రాహ—పరమానందమూర్తౌ శ్రీహరౌ ధ్యాయమానే. అయత్నత ఏవ చిత్తోపరమో భవతి. తదుక్తం హృతాత్మనో హృతప్రాణాంశ్చ భక్తిరనిచ్ఛతో గతిమణ్వీం ప్రయుంక్త ఇతి. అత ఏవోపక్షిప్తయోగస్య లక్షణం వక్ష్యే, సబీజస్యేతి. అయత్నసిద్ధత్వమేవ దర్శయతి—ఏవం ధ్యానమార్గేణ హరౌ ప్రతిలబ్ధో భావః ప్రేమ యేన సః తథా తయా భక్త్యా చ. ద్రవత్ హృదయం యస్య సః. ప్రమోదాదుద్గతాని పులకాని యస్య సః. ఔత్కంఠ్యప్రవృత్తయా. అశ్రుకలయా చ. ముహురర్ద్యమానః ఆనందసంప్లవే నిమజ్జమానః. దుర్గ్రాహస్య భగవతో గ్రహణే. బడిశం మత్స్యబంధనమివ. ఉపాయభూతం చిత్తం ధ్యేయాద్వియుఙ్క్తే. తద్ధారణే శిథిలప్రయత్నో భవతీత్యర్థః. 3౪. ముక్తాశ్రయమితి. యర్హి యదా. ఏవం నిర్విషయం భవతి. అత ఏవ ముక్తాశ్రయం చ. ధ్యేయసంబంధం వినా ధ్యాతురవస్థానాసంభవాత్. న చ పూర్వవత్ శబ్దాదివిషయత్వాత్. యతస్తత్ర విరక్తం పరమానందానుభవే. అతో నిర్వాణం లయమృచ్ఛతి. వృత్తిరూపతాం పరిత్యజ్య బ్రహ్మాకారేణ పరిణమత ఇత్యర్థః. యథా అర్చిర్జ్వాలా దీపః. ఆశ్రయవిషయాపగమే. మహాభూతజ్యోతీరూపేణ పరిణమతే తద్వత్. అత్రాస్యాం దశాయాం. అవ్యవధానం ధ్యాతృధ్యేయవిభాగశూన్యం. ఏకమఖండితం. ఆత్మానమనుగతమీక్షతే. అత్ర హేతుః—ప్రతినివృత్తః అపగతః గుణప్రవాహః దేహాద్యుపాధిర్యస్య. 3౫. న చ సుప్తోత్థిత ఇవ పునస్సంసరతీత్యాహ—స ఇతి. సోఽపి చ పురుషః. తస్మిన్మహిమ్ని బ్రహ్మరూపే. అవసితః అవసానం నిష్ఠాం ప్రాప్తః కయా. మనసో నివృత్త్యా చరమయా అవిద్యారహితయేతి సుషుప్త్యాదివిశేషః

దుఃఖయోర్యతాఽఽత్మన్యధత్త ఉపలబ్ధపరాత్మకాష్ఠః. 3౬. దేహం చ నశ్వరమవస్థితముత్థితం వా సిద్ధో నపశ్యతి యతోఽధ్యగమత్స్వరూపమ్, దైవాదుపేతమథ దైవవశాదపేతంవాసో యథాపరికృతం మదిరామదాంధః. 3౭. దేహోఽపిదైవవశగః ఖలుకర్మయావత్స్వారంభకం ప్రతిసమీక్షతఏవసాసుః, తం సప్రపంచమధిరూఢసమాధియోగస్స్వాప్నంపునర్నభజతే ప్రతిబుద్ధవస్తుః. 3౮. యథా పుత్రాచ్చ మిత్రాచ్చ పృథఙ్మర్త్యైః ప్రతీయతే, అప్యాత్మత్వేనాభిమతాద్దేహాదేః పురుషస్తథా. 3౯. యథోల్ముకాద్విస్ఫులింగాద్ధూమాద్వాపి స్వసంభవాత్, అప్యాత్మత్వేనాభిమతాద్యథాగ్నిః పృథగుచ్యతే. ౪౦. భూతేంద్రియాంతఃకరణాత్ప్రధానాజ్జీవసంజ్ఞితాత్, ఆత్మా తథా పృథగ్ద్రష్టా భగవాన్ బ్రహ్మసంజ్ఞితః. ౪౧. సర్వభూతేషు చాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని, ఈక్షేతానన్యభావేన భూతేష్వపి తదాత్మతామ్. ౪౨. స్వయోనిషు య

తత్ర హ్యవిద్యాస్తి నత్విదానీం. అత్ర హేతుః ఏతయా యోగాభ్యాసకృతయేత్యర్థః. నన్వేవమపి సుఖదుఃఖయోరాత్మధర్మత్వే. కుతో బ్రహ్మైక్యం. తత్రాహ — సుఖదుఃఖయోర్బాహ్యే. [illegible]త్ర హేతుః — సుఖదుఃఖయోరేతుత్వం భోక్తృత్వం. యత్పూర్వమాసీత్. తదప్యసతి అవిద్యాకృతే కర్తరి అహంకారే. విధత్తే తన్నిష్ఠత్వమేవ పశ్యతీత్యర్థః. యతః ఉపలబ్ధపరాత్మకాష్ఠః అపరోక్షీకృతాత్మతత్త్వః. 3౬. తస్య జీవన్ముక్తిమాహ — ద్వాభ్యాం. దేహమితి. చకారోఽప్యర్థే. నశ్వరం ఉక్తలక్షణసిద్ధో దేహమపి. న పశ్యతి. కుతః. సుఖదుఃఖే ఆసనాదుత్థితముత్థాయ తత్రైవ స్థితం. తతః స్థానాదపేతం. తతో దైవవశాత్పునరప్యుపేతం హి న విపశ్యతి యతః స్వరూపం ప్రాప్తః. యతో దేహాత్స్వరూపమధ్యగమత్. తం దేహమితి వా. సతోఽప్యననుసంధానే దృష్టాంతః. వాసః పరికృతం పరివేష్టితం. స్థితం గతం వా. మదిరామదేనాంధో యథా న పశ్యతి. 3౭. నను తర్హి కథం దేహస్య ప్రవృత్తినివృత్తీ జీవనం వా తత్రాహ — దేహ ఇతి. దైవం పూర్వసంస్కారః. తద్వశేన [illegible] యావత్స్వారంభకం కర్మాస్తి తావత్ప్రతిసమీక్షతే జీవత్యేవ. సాసుః సేంద్రియః. నను తర్హి యస్మిన్ పునస్సంగస్స్యాత్ తత్రాహ — తం దేహం స్వప్నదేహాదితుల్యం సప్రపంచం పుత్రాదిసహితం. పునర్న భజతే. అహం మమేతి నాభిమన్యతే అధిరూఢః ప్రాప్తః సమాధిపర్యంతో యోగో యేన. అతఏవ ప్రతిబుద్ధం వస్తు ఆత్మతత్త్వం యేన సః. 3౮. ప్రతిబోధప్రకారమాహ — షడ్భిః. యథేతి. అతిస్నేహవశాదాత్మత్వేన. అభిమతాదపిపుత్రాదేః. మర్త్యైః పుత్రాదిః. పురుషః. దేహాదేః ద్రష్టా. 3౯. పృథగవస్థానాభావేఽపి. భేదంసదృష్టాంతమాహ — యథేతి. యథోల్ముకాదిదానీంజ్వలతః కాష్ఠాత్. స్వసంభవాదగ్నేస్సంభూతాత్. విస్ఫులింగాదేః. ఆత్మత్వేన అగ్నేఃసరూపత్వేన. అభిమతాదపి అత్యంతవివేకినోఽపి. ధూమేఽప్యగ్న్యభిమానోఽస్తి. ఉల్ముకాత్పూర్వసిద్ధాదపి. తద్దాహకః ప్రకాశకశ్చాగ్నిః పృథగేవ. ౪౦. భూతేతి. ఏవంభూతాదేః ద్రష్టా. తేభ్యః పృథక్. [illegible]స్మాదపి జీవసంజ్ఞితాత్. బ్రహ్మసంజ్ఞితః పృథక్. తథా ప్రధానాదపి తత్ప్రవర్తకో భగవాన్ పృథగిత్యర్థః. ౪౧. ఉపాధితో వివేకముక్త్వా తస్యైక్యమాహ — సర్వేతి. సర్వభూతేషు చతుర్విధేషు. తదాత్మతాం మహాభూతాత్మతాం. ౪౨. ధర్మభేదస్యాప్యౌపాధికతాం సదృష్టాంతమాహ — స్వేతి. స్వయోనిషు కాష్ఠేషు.

థా జ్యోతిరేకం నానా ప్రతీయతే, యోనీనాం గుణవైషమ్యాత్తథాత్మా ప్రకృతౌ స్థితః. ౪౩. తస్మాదిమాం స్వాం ప్రకృతిం దైవీం సదసదాత్మికామ్, దుర్విభావ్యాం పరాభావ్య స్వరూపేణావతిష్ఠతే. ౪౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, కపిలోపాఖ్యానే, సాధనానుష్ఠానం నామాష్టావింశోఽధ్యాయః.

ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

దేవహూతిరువాచ:—

లక్షణం మహదాదీనాం ప్రకృతేః పురుషస్యచ, స్వరూపం లక్ష్యతేఽమీషాం యేన తత్పారమార్థికమ్. ౧. యథా సాంఖ్యేషు కథితం యన్మూలం తత్ప్రచక్షతే, భక్తియోగస్య మే మార్గం బ్రూహి విస్తరతః ప్రభో. ౨. విరాగో యేన పురుషో భగవన్ సర్వతో భవేత్, ఆచక్ష్వ జీవలోకస్య వివిధా మమ సంసృతీః. ౩. కాలస్యేశ్వరరూపస్య పరేషాం చ పరస్య తే, స్వరూపం బత కుర్వంతి యద్ధేతోః కుశలం జనాః. ౪. అన్వయ వ్యతిరేకాచ్చ సాక్ష్యాత్మా వ్యభిచారిణః, నైతథ్యం వ్యభిచారేణ నిద్రాం తస్యన సంస్మరేత్. ౫. లోకస్య మిథ్యాభిమతేరచక్షుషశ్చిరప్రసుప్తస్య తమస్యనాశ్రయే, శ్రాంతస్య కర్మస్వనుబంధయాధియా త్వమావిరాసీః కిలయోగభాస్కరః. ౬.

జ్యోతిరగ్నిః. గుణవైషమ్యాత్ దీర్ఘహ్రస్వాదిభేదాత్. ప్రకృతౌ దేహే. ౪౩. తస్మాదితి. స్వప్రకృతిం స్వాంశస్య జీవస్య బంధహేతుం. దైవీం దేవస్య శ్రీవిష్ణోశ్శక్తిం. పరాభావ్య తత్ప్రసాదేనైవ జిత్వా. స్వరూపేణ బ్రహ్మత్వేనావతిష్ఠతే. ౪౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, అష్టావింశోఽధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. "ఏకోనత్రింశకే భక్తియోగస్తు బహుధోచ్యతే, కాలస్య చ బలం ఘోరసంసృతేశ్చ విరక్తయే". ఉక్తానువాదపూర్వకం. భక్తిమార్గభేదాన్ పృచ్ఛతి ద్వాభ్యాం—లక్షణమితి. లక్షణం మహదాదీనాం. యథా సాంఖ్యేషు. తథాకథితం యేన లక్షణేన. తత్పారమార్థికం పరస్పరవివిక్తమిత్యర్థః. పరస్పరావిరుద్ధమితివా. ౧. యథేతి. యో యోగో భక్తియోగః. మూలం ప్రయోజనం యస్య తత్. యన్మూలం. తత్కథనం తస్య భక్తియోగస్యమార్గం ప్రకారం. విస్తరతో మే బ్రూహి. ౨. విరాగ ఇతి. యేన సంసృతీనామాఖ్యానేన. వీతరాగో భవేత్. ౩. కాలస్యేతి. ఈశ్వరరూపస్య మహాప్రభావస్య తే. త్వదాత్మకస్య. యద్ధేతోర్యద్భయాత్. కుశలం పుణ్యం కుర్వంతి. ౪. లోకస్యేతి. అచక్షుషః అజ్ఞస్య. అతో మిథ్యాభూతే దేహాదౌ. అభిమతిరహంకారో యస్య. అతః కర్మస్వనుబద్ధయా ఆసక్తయా ధియా శ్రాంతస్య. అతఏవ అనాశ్రయే అపారే, తమసి సంసారే. చిరం ప్రసుప్తస్య లోకస్య. ప్రబోధనాయ, త్వం యోగప్రకాశకో భాస్కరః కిలావిర్భ

శ్రీమైత్రేయ ఉవాచ:—

ఇతి మాతుర్వచశ్శ్లక్ష్ణం ప్రతినంద్య మహామునిః, ఆబభాషే కురుశ్రేష్ఠ ప్రీతస్తాం కరుణార్దితః. ౭. భక్తియోగో బహువిధో మార్గైర్భామిని భావ్యతే, స్వభావగుణమార్గేణ పుంసాం భావో విభిద్యతే. ౮. అభిసంధాయ యద్ధింసాం దంభం మాత్సర్యమేవ చ, సంరంభీ భిన్నదృగ్భావం మయి కుర్యాత్స తామసః. ౯. విషయానభిసంధాయ యశ ఐశ్వర్యమేవ చ, అర్చాదావర్చయేద్యో మాం పృథగ్భావస్స రాజసః. ౧౦. కర్మనిర్హారముద్దిశ్య పరస్మిన్వా తదర్పణమ్, యజేద్యష్టవ్యమితి వా పృథగ్భావస్స సాత్త్వికః. ౧౧. మద్గుణశ్రుతిమాత్రేణ మయి సర్వగుణాశ్రయే, మనోగతిరవిచ్ఛిన్నా యథా గంగాంభసోఽంబుధౌ. ౧౨. లక్షణం భక్తియోగస్య నిర్గుణస్య హ్యుదాహృతమ్, అహైతుక్యవ్యవహితా యా భక్తిః పురుషోత్తమే. ౧౩. సాలోక్యసార్ష్టిసామీప్యసారూప్యైకత్వమిత్యుత, దీయమానం న గృహ్ణంతి జనా మత్సేవనం వినా. ౧౪. స ఏవ భక్తియోగాఖ్య ఆత్యంతిక ఉదాహృతః, యేనాతివ్రజ్య త్రిగుణాన్మద్భావాయోపపద్యతే. ౧౫. నిషేవితా నిమిత్తేన స్వధర్మే

తోఽసి. ౬. ఇతీతి. శ్లక్ష్ణం సుందరం. ౭. భక్తియోగ ఇతి. మార్గైః ప్రకారవిశేషైః. తానేవాహ—స్వభావభూతా యే గుణాః. తేషాం మార్గేణ వృత్తిభేదేన. భావోఽభిప్రాయః. ఫలసంకల్పభేదాద్భక్తిభేద ఇత్యర్థః. ౮. అభిసంధాయేతి. అభిసంధాయ సంకల్ప్య. సంరంభీ క్రోధీ. భిన్నదృక్ భేదదర్శీ. యో భావం భక్తిం కుర్యాత్. స త్రివిధోఽపి. తామసః. ౯. విషయానితి. పృథగ్భావః భేదదర్శీ. ౧౦. కర్మనిర్హారమితి. కర్మనిర్హారం పాపక్షయం. పరస్మిన్ పరమేశ్వరే. తదర్పణం కర్మార్పణం. భగవత్ప్రీతిముద్దిశ్యేత్యర్థః. యష్టవ్యమితి విధిసిద్ధిముద్దిశ్యేత్యర్థః. భేదదర్శిత్వమర్చాదావర్చనం చ. త్రిష్వపి సమానం. తదేవం తామసాదిభక్తిషు. త్రయస్త్రయో భేదాః. తాసు యథోత్తరం శ్రైష్ఠ్యం. ఏవం చ శ్రవణకీర్తనాదయో నవాపి ప్రత్యేకం నవభేదాః. తదేవం సగుణా భక్తిరేకాశీతిభేదా. నిర్గుణా భక్తిరేకవిధైవ ౧౧. తామాహ—ద్వాభ్యాం. మద్గుణేతి. మనోగతిరితి యా భక్తిః. సా నిర్గుణస్య భక్తియోగస్య. లక్షణమిత్యన్వయః. ౧౨. లక్షణమితి. లక్షణం స్వరూపం. అవిచ్ఛిన్నా సంతతా. అహైతుకీ ఫలానుసంధానశూన్యా. అవ్యవహితా భేదదర్శనరహితా చ మద్గుణశ్రవణమాత్రేణ. మయి శ్రీపురుషోత్తమే. ౧౩. భక్తానాం నిష్కామతాం. కైముత్యన్యాయేనాహ—సాలోక్యేతి. సాలోక్యం మయా సహ ఏకస్మిన్ లోకే వాసం. సార్ష్టిం సమానైశ్వర్యం. సామీప్యం నికటవర్తిత్వం. సారూప్యం సమానరూపతాం. ఏకత్వం సాయుజ్యం. ఉత అపి. దీయమానమపి న గృహ్ణంతి. కుతః మత్సేవనం వినా. తత్కామే నేత్యర్థః. ౧౪. కిమితి తర్హి భజంతే? భక్తియోగస్యైవ పరమఫలత్వాదిత్యాహ—స ఇతి. నను త్రైగుణ్యం హిత్వా బ్రహ్మప్రాప్తిః పరమఫలం ప్రసిద్ధం. సత్యం. తత్తు భక్తానామానుషంగికమిత్యాహ—యేనేతి. యేన భక్తియోగేన. మద్భావాయ బ్రహ్మత్వాయ. ౧౫. ఏవంభూతాయాః భక్తేస్సాధనాన్యాహ—పంచభిః. ని

ణ మహీయసా, క్రియాయోగేన శస్తేన నాతిహింస్రేణనిత్యశః. ౧౬. మద్ధిష్ణ్యదర్శ
నస్పర్శపూజాస్తుత్యభివందనైః, భూతేషు మద్భావనయాసత్త్వే నాసంగమేన చ.
౧౭. మహతాం బహుమానేన దీనానామనుకంపయా, మైత్ర్యాచైవాత్మతుల్యేషు
శమేన నియమేన చ. ౧౮. ఆధ్యాత్మికానుశ్రవణాన్నామసంకీర్తనేనచ, ఆర్జవేనా
ర్యసంగేన నిరహంక్రియయా తథా. ౧౯. మద్ధర్మిణో గుణైరేతైః పరిసంశోధి
తాశయః, పురుషస్యాంజసాభ్యేతి శ్రుతమాత్రగుణం హి మామ్. ౨౦. యథా
వాతరథోఘ్రాణమావృఙ్క్తే గంధ ఆశయాత్, ఏవం యోగరతం చేత ఆత్మానమ
వికారియత్. ౨౧. అహం సర్వేషు భూతేషు భూతాత్మావస్థితస్సదా, తమవజ్ఞా
మాంమర్త్యః కురుతేఽర్చావిడంబనమ్. ౨౨. యో మాంసర్వేషు భూతేషు సంత
మాత్మానమీశ్వరమ్, హిత్వార్చాంభజతే మౌఢ్యాద్భస్మన్యేవ జుహోతి సః.
౨౩. ద్విషతః పరకాయే మాంమానినోభిన్నదర్శినః, భూతేషు బద్ధవైరస్య నమ
నశ్శాంతిమృచ్ఛతి. ౨౪. అహముచ్చావచైర్ద్రవ్యైః క్రియయోత్పన్నయానఘే, నైవ
తుష్యేఽర్చితోఽర్చాయాం భూతగ్రామావమానినః. ౨౫. అర్చాదావర్చయేత్తా
వదీశ్వరం మాం స్వకర్మకృత్, యావన్న వేదస్వహృది సర్వభూతేష్వవస్థితమ్.
౨౬. ఆత్మనశ్చపరస్యాపి యః కరోత్యంతరోదరమ్, తస్య భిన్నదృశో మృత్యు
ర్విదధే భయముల్బణమ్. ౨౭. అథమాం సర్వభూతేషు భూతాత్మానం కృ

షేవితేతి. నిషేవితేన సమ్యగనుష్ఠితేన. అనిమిత్తేన ఫలాభిసంధిరహితేన. స్వధర్మేణ నిత్యనైమిత్తికేన.
మహీయసా శ్రద్ధాదియుక్తేన. క్రియాయోగేన పాంచరాత్రాద్యుక్తపూజాప్రకారేణ. శస్తేననిష్కామే
న. మామభ్యేతీతిపంచమేనాన్వయః. ౧౬. మదితి. మద్ధిష్ణ్యంమత్ప్రతిమాది. తస్యదర్శనాదిభిః. సత్త్వే
నధైర్యేణ. అసంగమేన వైరాగ్యేణ. ౧౭. ౧౮. ఆధ్యాత్మికేతి. ఆర్జవేన అకౌటిల్యేన. ౧౯. మద్ధర్మిణఇతి.
మద్ధర్మిణః భగవద్ధర్మానుష్ఠాతుః పురుషస్య. ఆశయః చిత్తం. ౨౦. ప్రయత్నంవినైవప్రాప్తౌదృష్టాంతః. య
థేతి. వాతోరథః. ప్రాపకో యస్యగంధస్య. ఆశయాత్ స్థానాత్, పుష్పాదేః. అవృఙ్క్తే ఆత్మసాత్క
రోతి. అవికారిశుద్ధం. సమంవాయచ్చేతః చిత్తం. ౨౧. చిత్తశుద్ధిశ్చ సర్వభూతాత్మదృష్ట్యైవ భవతీతి వక్తుం
కేవలప్రతిమాదినిష్ఠాం నిందన్నాహ — సప్తభిః. అహమితి. అర్చైవ విడంబనమనుకరణం. అర్చాయాం
పూజావిడంబనమితివా. ౨౨. అవజ్ఞోపేక్షాద్వేషనిందాః క్రమేణ చతుర్భిర్నిషిధ్యంతే. యఇతి. హిత్వా
ఉపేక్ష్య. ౨౩. ౨౪. అహమితి. ద్రవ్యైరుత్పన్నయా క్రియయా. భూతగ్రామావమానినః తన్నిందకస్య.
౨౫. తర్హి కిమర్చాదావర్చనమనర్థకమేవ? నేత్యాహ — అర్చాదావితి. సర్వభూతేష్వవస్థితంమాం. స్వ
హృదియావన్న వేద. స్వకర్మకృత్ స్వధర్మావిరోధేన. యథావకాశం అనేనకర్మనిష్ఠాయా అపి సపరావ
ధిత్వ్యుక్తం భవతి. ౨౬. ఆత్మనఇతి. అంతరా అంతరం. ఉత్ అపి. అరమీషత్ అల్పమపి భేదం యః
పశ్యతీత్యర్థః. యద్వా. అంతరామధ్యే. ఉదరం శరీరం. మృత్యురహం తస్య భయం విదధే కరోమి.
౨౭. అథేతి. అథ అతః. సర్వభూతేషు. కృతాలయం కృతావాసం. తత్ర హేతుః. భూతానామా

తాలయమ్, అర్హయేద్దానమానాభ్యాం మైత్ర్యాఽభిన్నేన చక్షుషా. ౨౮.
జీవాశ్శ్రేష్ఠా హ్యజీవానాం తతః ప్రాణభృతశ్శుభే, తతస్సచిత్తాః ప్రవరాస్తతశ్చేం
ద్రియవృత్తయః. ౨౯. తత్రాపి స్పర్శవేదిభ్యః ప్రవరా రసవేదినః, తేభ్యో
గంధవిదశ్శ్రేష్ఠాస్తతశ్శబ్దవిదో వరాః. ౩౦. రూపభేదవిదస్తత్ర తతశ్చో
భయతోదతః, తేషాం బహుపదాశ్శ్రేష్ఠాశ్చతుష్పాదాస్తతో ద్విపాత్. ౩౧.
తతో వర్ణాశ్చ చత్వారస్తేషాం బ్రాహ్మణ ఉత్తమః, బ్రాహ్మణేష్వపి వేదజ్ఞో
హ్యర్థజ్ఞోఽభ్యధికస్తతః. ౩౨. అర్థజ్ఞాత్సంశయచ్ఛేత్తా తతశ్శ్రేయాన్ స్వక
ర్మకృత్, ముక్తసంగస్తతో భూయానదోగ్ధా ధర్మమాత్మనః. ౩౩. తస్మాన్మయ్య
ర్పితాశేషక్రియార్థాత్మా నిరంతరః, మయ్యర్పితాత్మనః పుంసో మయి సన్న్యస్త
కర్మణః. ౩౪. న పశ్యామి పరం భూతమకర్తుస్సమదర్శనాత్, మనసైతాని భూ
తాని ప్రణమేద్బహుమానయన్. ౩౫. ఈశ్వరో జీవకలయా ప్రవిష్టో భగవానితి,
భక్తియోగశ్చ యోగశ్చ మయా మానవ్యుదీరితః. ౩౬. తయోరేకతరేణైవ పురుషః
పురుషం వ్రజేత్, ఏతద్భగవతో రూపం బ్రహ్మణః పరమాత్మనః. ౩౭. పరం ప్రధా
నపురుషం దైవం కర్మవిచేష్టితమ్, రూపభేదాస్పదం దివ్యం కాలఇత్యభిధీయతే.

త్మానం అంతర్యామిణం. అభిన్నేన చక్షుషా. సమదర్శనేన. ౨౮. తత్రాపి యథోక్తం మానాద్యతి
శయః. కర్తవ్య ఇతి వక్తుం తారతమ్యమాహ—సార్ధైష్షడ్భిః. జీవా ఇతి. అజీవానాం అచేతనానాం.
అచేతనేభ్యః. తతస్తేష్వపి. ప్రాణభృతః ప్రాణవృత్తిమంతః. సచిత్తాః జ్ఞానవంతః. ఇంద్రియాణాం
వృత్తయో యేషు తే. ౨౯. తత్రాపీతి. తత్రాపి స్పర్శవేదిభ్యః ప్రవరాః. రసవేదినః. ఇంద్రియవృత్తయో
వృక్షాణామపి సూక్ష్మాస్సంత్యేవ. తథాహి మహాభారతే. మోక్షధర్మేషు. శ్లో. "తస్మాజ్జిఘ్రంతి
పాదపాః. తస్మాత్పశ్యంతి పాదపా" ఇత్యాది. ప్రభూతాతు స్పర్శనేంద్రియవృత్తిరేవ. తతస్తేభ్యః.
స్పర్శవేదిభ్యః. రసవేదినో మత్స్యాదయః శ్రేష్ఠాః. గంధవిదో భ్రమరాదయః. శబ్దవిదః సర్పా
దయః. ౩౦. రూపేతి. రూపభేదవిదః కాకాదయః. ఉభయతో దంతా యేషాం తే అశ్వాద
యః. అపదేభ్యస్తేభ్యో బహుపదః. తేభ్యశ్చతుష్పాద ఇత్యర్థః. తతో ద్విపాన్మనుష్యః. ౩౧. తత
ఇతి. తతస్తేషు వర్ణాః. ౩౨. అర్థజ్ఞాదితి. సంశయచ్ఛేత్తా మీమాంసకః. తతోఽతికేవలాత్స్వకర్మ
కృత్. ముక్తసంగస్య లక్షణం ఆత్మనో ధర్మమర్థం చ న దోగ్ధా. నిష్కామ ఇత్యర్థః. ౩౩. తస్మాదితి.
సమర్పితాః అశేషాః క్రియాః. అర్థాః తత్ఫలాని ఆత్మా దేహశ్చ యేన. అత ఏవ నిరంతరః అవ్యవహి
తః. ౩౪. నేతి. అకర్తుః కర్తృత్వాభిమానశూన్యాత్. ౩౫. ఈశ్వర ఇతి. జీవానాం కలయా పరి
కలనేన. అంతర్యామితయా ప్రవిష్ట ఇతి దృష్ట్వేత్యర్థః. ఉక్తం భక్తియోగం పూర్వోక్తేనాష్టాంగయో
గేన సహోపసంహరతి—హే మానవీతి. ౩౬. తయోరితి. పురుషం పరమేశ్వరం. యదన్యత్పృష్టం
జీవస్య సంసృతిం కాలస్య చ రూపం చాచక్ష్వేతి. తదాహ సార్ధేన. ఏతత్ సర్వనియంతృ యద్భ
గవతో రూపం. ౩౭. పరమితి. కీదృశం ప్రధానపురుషాత్మకం. పరం తద్వ్యతిరిక్తం చ. ఏతదేవ
దైవమిత్యభిధీయతే. కీదృశం. కర్మణాం విచేష్టితం. నానాసంసృతిలక్షణం యస్మాత్తత్. దైవప్రేరిత
కర్మకృతాస్సంసృతయోఽపి విచిత్రా ఇత్యర్థః. ఏతదేవ భగవతో రూపం. కాలఇతి చాభిధీయతే. కీదృశం

౩౮. భూతానాం మహదాదీనాం యతో భిన్నదృశాం భయం, యోఽంతః ప్రవిశ్య భూతాని భూతైరత్త్యఖిలాశ్రయః. ౩౯. సవిష్ణ్వాఖ్యోఽధియజ్ఞోఽసౌ కాలః కలయతాం ప్రభుః, నచాస్య కశ్చిద్దయితో న ద్వేష్యో న చ బాంధవః. ౪౦. ఆవిశత్యప్రమత్తోఽసౌ ప్రమత్తం జనమంతకృత్, యద్భయాద్వాతి వాతోఽయం సూర్యస్తపతి యద్భయాత్. ౪౧. యద్భయాద్వర్షతే దేవో భగణో భాతి యద్భయాత్, యద్వనస్పతయో భీతా లతాశ్చౌషధిభిస్సహ. ౪౨. స్వే స్వే కాలేఽభిగృహ్ణంతి పుష్పాణి చ ఫలాని చ, స్రవంతి సరితో భీతా నోత్సర్పత్యుదధిర్యతః. ౪౩. అగ్నిరింధే సహగిరిర్భూర్న మజ్జతి యద్భయాత్, నభో దదాతి శ్వసతాం మార్గం యన్నియమాదధః. ౪౪. లోకం స్వదేహం తనుతే మహాన్ సప్తభిరావృతమ్, గుణాభిమానినో దేవా స్సర్గాదిష్వస్య యద్భయాత్, వర్తంతేఽనుయుగం యేషాం వశ ఏతచ్చరాచరమ్. ౪౫. సోఽనంతోఽంతకరః కాలోఽనాదిరాదికృదవ్యయః, జనం జనేన జనయన్మారయన్మృత్యునాంతకమ్. ౪౬.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

త్రింశోఽధ్యాయః.

శ్రీకపిల ఉవాచ: —

తస్యైతస్య జనో నూనం నాయం వేదోరువిక్రమమ్, కాల్యమానోఽపి బ

రూపం. రూపభేదస్య వస్తూనామన్యథాత్వస్య. ఆస్పదం ఆశ్రయః. కారణముక్తం హి. కాలాద్గుణవ్యతికరాదితి వక్ష్యతి చ. గుణవ్యతికరః కాల ఇతి. దివ్యం అత్యద్భుతప్రభావం. ౩౮. తదేవాహ — యావత్సమాప్తి. భూతానామితి. మహదాదీనాం తత్తదభిమానినాం జీవానాం. భయహేతుత్వమేవాహ — య ఇతి. భూతైరేవ భూతాన్యత్తి సంహరతి ౩౯. స ఇతి. అధియజ్ఞః యజ్ఞఫలదాతా. కలయతాం వశీకుర్వతాం. ౪౦. ౪౧. యదితి. యత్ యస్మాద్భీతాః. ౪౨. స్వేస్వ ఇతి. యతో భీతాస్సరితస్స్రవంతి. ౪౩. అగ్నిరితి. ఇంధే దీప్యతే. సహగిరిభిర్భూః. అధో నభః. యన్నియమాత్ యస్యాజ్ఞయా. ౪౪. లోకమితి. మహాన్ మహత్తత్త్వం. అంకురాత్మకం స్వదేహం. లోకత్వేన విస్తారయతి. గుణాభిమానినో గుణనియంతారః. దేవాః బ్రహ్మాదయః. అస్య విశ్వస్య. సర్గాదిషు ప్రవర్తంతే. అనుయుగం వారంవారమిత్యర్థః. ౪౫. స ఇతి. జనేన పిత్రాదినా. జనం పుత్రాదిం జనయన్. ఆదికృత్ మృత్యునాంతకమపి మారయన్. అంతకరః. స్వయం త్వనాదిరనంతోఽవ్యయశ్చ. ౪౬.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, ఏకోనత్రింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. త్రింశే తు కాయకాంతాదిలలనాకులచేతసామ్, కామినాం తామసీ పాపాదధోగతిరు

లినా వాయోరివ ఘనావళిః. ౧. యం యమర్థముపాదత్తే దుఃఖేన సుఖహేతవే, తం ధునోతి భగవాన్ పుమాన్ శోచతి యత్కృతే. ౨. యదధ్రువస్య దేహస్య సానుబంధస్య దుర్మతిః, ధ్రువాణి మన్యతే మోహాద్గృహక్షేత్రవసూని చ. ౩. జంతుర్వై భవ ఏతస్మిన్ యాం యాం యోనిమనువ్రజేత్, తస్యాం తస్యాం స లభతే నిర్వృతిం న విరజ్యతే. ౪. నరకస్థోఽపి దేహం వై న పుమాంస్త్యక్తుమిచ్ఛతి, నారక్యాం నిర్వృతౌ సత్యాం దేవమాయావిమోహితః. ౫. ఆత్మజాయాసుతాగారపశుద్రవిణబంధుషు, నిరూఢమూలహృదయ ఆత్మానం బహుమన్యతే. ౬. దందహ్యమానసర్వాంగ ఏషాముద్వహనాదినా, కరోత్యవిరతం మూఢో దురితాని దురాశయః. ౭. ఆక్షిప్తాత్మేంద్రియః స్త్రీణామసతీనాం చ మాయయా, రహోరచితయాలాపైః శిశూనాం కలభాషిణామ్. ౮. గృహేషు కూటధర్మేషు దుఃఖతంత్రేష్వతంద్రితః, కుర్వన్ దుఃఖప్రతీకారం సుఖవన్మన్యతే గృహీ. ౯. అర్థైరాపాదితైర్గుర్వ్యా హింసయేతస్తతశ్చ తాన్, పుష్ణాతి యేషాం పోషేణ శేషభుగ్యాత్యధః స్వయమ్. ౧౦. వార్తాయాం లుప్యమానాయామారబ్ధాయాం పునః పునః, లోభాభిభూతో నిఃసత్త్వః పరార్థే కురుతే స్పృహామ్. ౧౧. కుటుంబభరణాకల్పో మందభాగ్యో వృథోద్యమః, క్రియావిహీనః కృపణో ధ్యాయన్ శ్వసితి

దీర్యతే. కాలప్రభావవర్ణనపూర్వకం. వైరాగ్యాయ విచిత్రకర్మకృతాం సంసృతిం. అధ్యాయత్రయేణ ప్రపంచయతి—తస్యేతి. తస్యైతస్య బలినః కాలస్య. బలినేతి వా పాఠః. కాల్యమానః. విచాల్యమానోఽపి. వాయోర్విక్రమం. యథా మేఘపఙ్క్తిః న వేద తద్వత్. ౧. విక్రమమేవాహ—యం యమితి. యం యమర్థం. దుఃఖేన ప్రయాసేన. ఉపాదత్తే ఆపాదయతి. తం తం భగవాన్ కాలః. ధునోతి వినాశయతి. యత్కృతే యన్నిమిత్తం. శోకహేతుః. ౨. యదితి. యత్ యస్మాత్. సానుబంధస్య కళత్రాదిసహితస్య. దేహస్య సంబంధీని గృహాదీని. వసు ద్రవ్యం. అనుక్తసముచ్చయార్థశ్చకారః. ౩. దుర్మతిత్వం దర్శయన్ దుఃఖం ప్రపంచయతి—జంతురిత్యాదిచతుర్దశభిః. ౪. నరకస్థ ఇతి. నారక్యాం నరకే దాహాదిభిర్జాతాయాం. ౫. ఆత్మేతి. నిరూఢమూలం ప్రసృతమనోరథం హృదయం యస్య. బహుమన్యతే కృతార్థోఽహమితి శ్లాఘతే. ౬. దందహ్యమానేతి. ఉద్వహనాదినా పోషణాదిచింతయా. ౭. దురాశయత్వమేవాహ—అక్షిప్తేతి. అక్షిప్తాః ఆత్మా ఇంద్రియాణి చ యస్య తయా. అసతీనాం పుంశ్చలీనామపి. రహసి రచితయా సంభోగాదిరూపయా. మధురభాషిణాం శిశూనామాలాపైశ్చ. సుఖవన్మన్యత ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. ౮. గృహేష్వితి. కూటాః వితతశాఠ్యాదిబహుళాః ధర్మాః యేషు దుఃఖప్రధానేషు. ౯. అర్థైరితి. యేషాం పోషణేన. అధో యాతి. తాన్ పుష్ణాతి. శేషభుగితి భోగోఽపి తస్య దుర్లభ ఇత్యర్థః. ౧౦. వార్తాయామితి. వార్తాయాం జీవికాయాం. నిఃసత్త్వః దుర్బలః అశక్తః. పరార్థే పరస్వే. ౧౧. కుటుంబేతి. అకల్పః అసమర్థః. ౧౨. ఏవమితి. పూర్వం యథా ఆద్రియంతే, తథా

మూఢధీః. ౧౨. ఏవం స్వభరణాకల్పం తత్కళత్రాదయస్తథా, నాద్రియంతే యథాపూర్వం కీనాశా ఇవ గోజరమ్. ౧౩. తత్రాప్యజాతనిర్వేదో భ్రియమాణస్స్వయంభృతైః, జరయోపాత్తవైరూప్యో మరణాభిముఖో గృహే. ౧౪. ఆస్తేఽవమత్యోపన్యస్తం గృహపాల ఇవాహరన్, ఆమయావ్యప్రదీప్తాగ్నిరల్పాహారోఽల్పచేష్టితః. ౧౫. వాయునోత్క్రమతోత్తారః కఫసంరుద్ధనాడికః, కాసశ్వాసకృతాయాసః కంఠే ఘురఘురాయతే. ౧౬. శయానః పరిశోచద్భిః పరివీతస్స్వబంధుభిః, వాచ్యమానోఽపి న బ్రూతే కాలపాశవశంగతః. ౧౭. ఏవం కుటుంబభరణవ్యాపృతాత్మాఖిలేంద్రియః, మ్రియతే రుదతాం స్వానామురు వేదనయాఽస్తధీః. ౧౮. యమదూతౌ తథా ప్రాప్తౌ భీమౌ సరభసేక్షణౌ, సదృష్ట్వా త్రస్తహృదయః శకృన్మూత్రం విముంచతి. ౧౯. యాతనాదేహమావృత్య పాశైర్బద్ధ్వా గళే బలాత్, నయతో దీర్ఘమధ్వానం దండ్యం రాజభటా యథా. ౨౦. తయోర్నిర్భిన్నహృదయస్తర్జనైర్జాతవేపథుః, పథి శ్వభిర్భక్ష్యమాణ ఆర్తోఽఘం స్వమనుస్మరన్. ౨౧. క్షుత్తృట్పరీతోఽర్కదవానలానిలైస్సంతప్యమానః పథి తప్తవాలుకే, కృచ్ఛ్రేణ పృష్ఠే కశయా చ తాడితశ్చలత్యశక్తోఽపి నిరాశ్రమోదకే. ౨౨. తత్ర తత్ర పతన్ శ్రాంతో మూర్ఛితః పునరుత్థితః, పథా పాపీయసా నీతస్తరసా యమసాదనమ్. ౨౩. యోజనానాం సహస్రాణి నవతిం నవ చాధ్వనః, త్రిభిర్ముహూర్తైర్ద్వాభ్యాం వా నీతః ప్రాప్నోతి యాతనామ్. ౨౪. ఆ

ఆదరం న కుర్వంతి. కీనాశాః కృపణాః. కృషీవలాః. గోజరం వృద్ధబలీవర్దం. ౧౩. తత్రేతి. భ్రియమాణః పుష్యమాణః. ౧౪. ఆస్తఇతి. అవమత్యా అవజ్ఞయా ఉపన్యస్తం సమీపే ప్రక్షిప్తం గృహపాలః శ్వేవ. ఆహరన్ భుంజానః ఆమయావీ. రోగీ. ౧౫. వాయునేతి. ఉత్తారః ఉద్గతనేత్రః కఫేనసంరుద్ధాః. నాడయః ప్రాణమార్గభూతాః యస్య తేన కాసశ్వాసాభ్యాం. కృతః ఆయాసో యస్య. ఘురుఘురుశబ్దం కరోతి. ౧౬. శయానఇతి. పరివీతః పరివేష్టితః. వాచ్యమానః సంబోధ్య బంధో, తాతేత్యాహూయమానః. ౧౭. ఏవమితి. అస్తధీః నష్టమతిః. ౧౮. మృతస్య పుణ్యపాపాభ్యాం ద్వే గతీ. తత్ర పాపగతిమాహ — యావదధ్యాయపరిసమాప్తి. యమదూతావితి. సరభసం సక్రోధమీక్షణం యయోస్తౌ దృష్ట్వా. ౧౯. యాతనేతి. ఆవృత్య నిరుధ్య. ౨౦. తయోరితి. తయోః తర్జనైః. నిర్భిన్నం హృదయం యస్య. ఆర్తస్సన్ చలతీతద్వితీయేనాన్వయః. ౨౧. క్షుదితి. క్షుత్తృడ్భ్యాం పరీతః వ్యాప్తః తప్తాః వాలుకాః యస్మిన్ నిర్గతః ఆశ్రమో విశ్రామస్థానముదకం చయస్మిన్. ౨౨. తత్ర తత్రేతి. యమసాదనం నీతో భవతీత్యర్థః. ౨౩. తత్రైవ విశేషమాహ — యోజనానామితి. అధ్వనస్సంబంధినాం యోజనానాం నవతిం నవచ సహస్రాణి. పాపాధిక్యే ద్వాభ్యాం వా నీతస్సన్. ౨౪. యాతనాస్సంక్షేపతో దర్శయతి — చతుర్భిః. ఆదీపనమితి. ఆదీపనం ప్రజ్వలనం ప్రాప్నోతి. స్వేనకృత్తమన్యేన వా కృత్తం ఛిన్నం

దీపనం స్వగాత్రాణాం వేష్టయిత్వోల్ముకాదిభిః, ఆత్మమాంసాదనం క్వాపి స్వకృత్తం పరతోఽపి వా. ౨౫. జీవతశ్చాన్త్రాభ్యుద్ధారశ్శ్వగృధ్రైర్యమసాదనే, సర్పవృశ్చికదంశాద్యైర్దశద్భిశ్చాత్మవైశసమ్. ౨౬. కృన్తనం చావయవశో గజాదిభ్యో భిదాపనమ్, పాతనం గిరిశృంగేభ్యో రోధనం చాంబుగర్తయోః. ౨౭. యాస్తామిస్రాన్ధతామిస్రా రౌరవాద్యాశ్చ యాతనాః, భుఙ్క్తే నరో వా నారీ వా మిథస్సంగేన నిర్మితాః. ౨౮. అత్రైవ నరకస్స్వర్గ ఇతి మాతః ప్రచక్షతే, యా యాతనా వై నారక్యస్తా ఇహాప్యుపలక్షితాః. ౨౯. ఏవం కుటుంబం బిభ్రాణ ఉదరంభర ఏవ వా, విసృజ్యేహోభయం ప్రేత్య భుఙ్క్తే తత్ఫలమీదృశమ్. ౩౦. ఏకః ప్రపద్యతే ఽధ్వాన్తం హిత్వేహ స్వకళేబరమ్, కుశలేతరపాథేయో భూతద్రోహేణ యద్భృతమ్. ౩౧. దైవేనాసాదితం తస్యనిరయే శమలం పుమాన్, భుఙ్క్తే కుటుంబపోషస్య హృతవిత్త ఇవాతురః. ౩౨. కేవలేన హ్యధర్మేణ కుటుంబభరణోత్సుకః, యాతి జీవోఽన్ధతామిస్రం చరమం తమసః పదమ్. ౩౩. అధస్తాన్నరలోకస్య యావతీర్యాతనాస్తుతాః, క్రమశస్సమనుక్రమ్య పునరత్రావ్రజేచ్ఛుచిః. ౩౪.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కన్ధే, త్రింశత్తమోఽధ్యాయః.

యత్స్వమాంసం తస్య భక్షణమిత్యర్థః. ౨౫. జీవత ఇతి. ఆత్మనో వైశసం పీడాం. ౨౬. కృన్తనమితి. భిదాపనం భేదప్రాపణం. ౨౭. నచైతదసంభావితం అత్రాపి దృశ్యమానత్వాదిత్యాహ—అత్రైవేత్యాదినా. ఉభయం కుటుంబం స్వంగేహం చ. ౨౮-౨౯. ఏవమితి. పాపార్జితం ధనం. భుంజతే బహవః. కర్తైవ తు నరకం యాతీత్యాహ—౩౦. ఏక ఇతి. భూతద్రోహేణ. యద్భృతం. తత్స్వకళేబరం. ఇహైవ హిత్వా. కుశలాదితరం పాపం. తదేవ పాథేయం పథి భోజ్యం యస్య. ౩౧. నను పాపమపి విహాయ గచ్ఛతు తత్రాహ—దైవేనేతి. తస్య కుటుంబపోషస్య. శమలం పాపం. దైవేన. ఈశ్వరేణ. ప్రాపితం భుఙ్క్తే. ౩౨. నను కుటుంబపోషణం విహితమేవ తత్రాహ—కేవలేనేతి. తమసో నరకస్య. చరమం పదం స్థానం. ౩౩. పునర్మనుష్యశరీరప్రాప్తిప్రకారమాహ—నరలోకస్య మనుష్యదేహస్య ప్రాప్తేః. అధస్తాదర్వాక్. యావత్యో యాతనాః. అధశ్శబ్దేన శ్వసూకరాదియోనయశ్చ. తాస్సర్వాః క్రమేణ సంప్రాప్య. భోగేన క్షీణపాపః శుచిస్సన్. అత్ర పునర్నరత్వం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ౩౪.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కన్ధే, త్రింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచ:—

కర్మణా దైవనేత్రేణ జంతుర్దేహోపపత్తయే, స్త్రియాః ప్రవిష్టఉదరం పుంసో రేతఃకణాశ్రయః. ౧. కలిలం త్వేకరాత్రేణ పంచరాత్రేణ బుద్బుదమ్, దశాహేన చ కర్కంధుః పేశ్యండం వా తతః పరమ్. ౨. మాసేన తు శిరో ద్వాభ్యాం బాహ్వంఘ్ర్యాద్యంగవిగ్రహమ్, నఖరోమాస్థిచర్మాణి లింగచ్ఛిద్రోద్భవస్త్రిభిః. ౩. చతుర్భిర్ధాతవస్సప్త పంచభిః క్షుత్తృడుద్భవః, షడ్భిర్జరాయుణా వీతః కుక్షౌ భ్రామ్యతి దక్షిణే. ౪. సప్తమే జన్మకర్మాణి గతాని స్మరతే ఋషిః, జగత్యాం నిజదేహస్య మాయయా బంధమాత్మనః. ౫. మాతుర్జగ్ధాన్నపానాద్యైరేధద్ధాతురసంమతే, శేతే విణ్మూత్రయోర్గర్తే సజంతుర్జంతుసంభవే. ౬. క్రిమిభిః క్షతసర్వాంగస్సౌకుమార్యాత్ప్రతిక్షణమ్, మూర్ఛామాప్నోత్యురుక్లేశ స్తత్రత్యైః క్షుధితైర్ముహుః. ౭. కటుతీక్ష్ణోష్ణలవణక్షారామ్లాదిభిరుల్బణైః, మాతృభుక్తైరుపస్పృష్టస్సర్వాంగోత్థితవేదనః. ౮. ఉల్బేన సంవృతస్తస్మిన్నాంత్రైశ్చ బహిరావృతమ్, ఆస్తే కృత్వా శిరః కుక్షౌ భుగ్నపృష్ఠశిరోధరః, అకల్పస్స్వాంగచేష్టాయాం శకుంత ఇవ పంజరే. ౯. తత్ర లబ్ధస్మృతిర్దైవాత్కర్మజన్మశతోద్భవమ్, స్మరన్దీర్ఘమనుచ్ఛ్వాస సంశర్మ కిన్నామ విందతే. ౧౦. ఆరభ్య సప్తమాన్మాసాల్లబ్ధబోధోఽతి వేపితః, నైక

శ్లో. ఏకత్రింశే విమిశ్రైస్తు పుణ్యపాపైరిహాంతరా, మనుష్యయోని సంప్రాప్తి ర్వర్ణ్యతే రాజసీ గతిః. పునరత్రావ్రజేదిత్యుక్తం. తదేవ విశేషతో దర్శయతి—కర్మణేతి. కర్మణా పూర్వకృతేన. దైవమీశ్వరః. తదేవ నేత్రం ప్రవర్తకం యస్య తేన. ప్రవిష్టో భవతి. ౧. కలిలమితి. కలిలం శుక్లశోణితమిశ్రం భవతి. బుద్బుదం వర్తులం భవతి. కర్కంధుర్బదరీఫలం. తదాకారం కిం చిత్కఠినం భవతి. పేశీమాంసపిండాకారం. అండం వా యోన్యంతరే. ౨. మాసేనేతి. బాహ్వంఘ్ర్యాదీనాం విగ్రహో విభాగః. లింగం చ ఛిద్రాణి చ తేషాముద్భవః. ౩. చతుర్భిరితి. జరాయుణా గర్భవేష్టనేన వీతః ప్రావృతః. ౪ - ౫. మాతురితి. మాతుర్జగ్ధేన భక్షితేన. అన్నపానాద్యైశ్చ. ఏధమానాః ధాతవో యస్య జంతూనాం సంభవో యస్మిన్ తస్మిన్. అసంమతే గర్తే శేతే. తథాచ. మార్కండేయపురాణే. శ్లో. "నాడీచాప్యాయనీ నామ నాభ్యాం తస్యని బధ్యతే, స్త్రీణాం తథాంత్రసుషిరే సానిబద్ధోపజాయతే, క్రమంతే భుక్తపీతాని స్త్రీణాం గర్భోదరే తథా, తైరాప్యాయితదేహోఽసౌ జంతర్వృద్ధిముపైతి హి" ఇతి. ౬. క్రిమిభిరితి. తత్రత్యైః క్రిమిభిః ఖాదద్భిః. సౌకుమార్యాత్కోమలత్వేన. క్షతాని సర్వాణ్యంగాని యస్యసః. ౭. కట్వితి. ఉల్బణైరుపస్పృష్టః సర్వేష్వంగేషు ఉత్థితా వేదనా యస్యసః. ఆస్త ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. ౮. ఉల్బేనేతి. ఉల్బేన. జరాయుణా భుగ్నం కుటిలీభూతం. పృష్ఠం శిరోధరా గ్రీవా చ యస్యసః. ౯. తత్రేతి. దైవాత్పూర్వకర్మవశాత్. లబ్ధా స్మృతిర్యేన సః. దీర్ఘం చిరంతం. అనుచ్ఛ్వాసం. యథా భవతి తథా. తత్ర స్థితస్సన్. ౧౦. ఆరభ్యేతి. సూతిహేతుభిర్వాతైః. వేపితః సోదరస్సమానో

త్రాస్తేసూతివాతైర్విష్ఠాభూరివ సోదరః. ౧౧. నాథమానఋషి ర్భీతస్సప్తవర్ధిః కృతాంజలిః, సంస్తౌతి తం విక్లబయా వాచా యేనోదరేఽర్పితః. ౧౨.

జీవఉవాచ:—

తస్యోపపన్నమవితుం జగదిచ్ఛయాత్తనానాతనోర్భువి లసచ్చరణారవిందం, సోఽహంవ్రజామి శరణం నకుతోభయం మే యేనేదృశీ గతిరదర్శ్యసతోఽనురూపా.౧౩. యస్త్వత్ర బద్ధ ఇవ కర్మభిరావృతాత్మా భూతేంద్రియాశయమయీమవలంబ్యమాయామ్, ఆస్తే విశుద్ధమవికారమఖండబోధమాతప్యమానహృదయేఽవసితంనమామి.౧౪. యః పంచభూతరచితే రహితశ్శరీరే ఛన్నో యథేంద్రియగుణార్థచిదాత్మకోఽహమ్, తేనావికుంఠమహిమానమృషింతమేనం వందే పరం ప్రకృతిపూరుషయోః పుమాంసం. ౧౫. యన్మాయయోరుగుణకర్మనిబంధనేఽస్మిన్ సాంసారికే పథి చరంస్తదభిశ్రమేణ, నష్టస్మృతిః పునరయం ప్రవృణీత లోకం యుక్త్యా కయా మహ

దరజన్తా. విష్ఠాభూః క్రిమిరివ. ౧౧. నాథమాన ఇతి. నాథమానో యాచమానః. ఉపతప్యమాన ఇతి వా. ఋషిః దేహాత్మదర్శీ. భీతః పునర్గర్భవాసాత్. సప్తవర్ధయో బంధనభూతాః ధాతవో యస్య సః విక్లబయ వ్యాకులయా. ౧౨. తస్యేతి. ఉపపన్నం జగత్. రక్షితుం. స్వేచ్ఛయా గృహీతనానామూర్తేర్భగవతః. చరణారవిందం. అకుతోభయం. సోఽహం శరణం వ్రజామి. భువిలసదితి శ్రీకృష్ణావతారాద్యభిప్రాయేణ. అసతో మేమమ. అనురూపా యోగ్యా. యేనేదృశీ గర్భవాసరూపలక్షణాగతిః. అదర్శి దర్శితా.౧౩. నను కోఽసౌ? యం శరణం వ్రజసి. కో వా తవ తస్య చ విశేషః? యేన సేవ్యసేవకత్వమిత్యపేక్షాయామాహ— య ఇతి. అత్ర మాతుర్దేహే. భూతేంద్రియాశయమయీం దేహాకారపరిణామాం మాయాం. అవలంబ్య ఆశ్రిత్య. కర్మభిరావృతస్వరూపఇవ బద్ధఇవ చ. య ఆస్తే. సోఽయం యస్తు అత్రైవాస్తే తం నమామి. కథంభూతమిత్యపేక్షాయాంతు శబ్దోక్తం విశేషం దర్శయతి. ఆతప్యమానే హృదయే. అవసితం ప్రతీతం. ఏవమప్యవికారం. కుతః విశుద్ధం నిరుపాధిం. తత్కుతః. అఖండో బోధో యస్యతం. ౧౪. నను త్వమపి వస్తుతశ్శుద్ధఏవ. శ్రుతి. "అసంగోహ్యయం పురుష" ఇత్యాదిశ్రుతేః. తత్కథం యువయోరయం విశేష స్తత్రాహ—య ఇతి. యః పంచభిర్భూతైః. రచితే శరీరే. అయథామిథ్యైవ ఛన్నః. నవస్తుతః. యతస్తేన శరీరేణ రహితః. అసంగః. అతః యథైవేంద్రియగుణార్థచిదాత్మకః. ఇంద్రియాణి గుణాశ్చ అర్థాశ్చ చిదాభాసశ్చ. తదాత్మకః సోఽహం. తంవందే. కథంభూతం. తేనశరీరేణ. అవికుంఠో మహిమాయస్యతం. అకుంఠితేతిపాఠేఽపి అవసన్నం కుంఠనమావరణం యస్య స మహిమా యస్యేత్యర్థః. తత్ర హేతుః— ప్రకృతిపురుషయోః. పరం నియంతారం.కుతః ఋషింసర్వజ్ఞం.విద్యాశక్తిమిత్యర్థః. విద్యావిద్యాకృతోవిశేషఇతి భావః.౧౫.ననుజ్ఞానేనాయం బంధో నివర్తిష్యతే కిం పరమేశ్వరవందనేన? తత్రాహ—యదితి. యస్యమాయయానష్టస్మృతిస్సన్. సంసారసంబంధిని పథి తదభిశ్రమేణ తత్కృతేన క్లేశేన చరన్నయం జీవః. మహతస్తస్యైవేశ్వరస్య. ఆగ్రహమంతరేణ వినా. పునః కయా యుక్త్యా. లోకం నిజస్వరూపం. ప్రవృణీత సంభజేత. అభిశ్రమహేతుత్వేన పంథానం విశినష్టి. ఉరూణి గుణనిమిత్తాని కర్మాణి నితరాం బంధనాని యస్మిన్.

దనుగ్రహమంతరేణ. ౧౬. జ్ఞానం యదేతదదధాత్కతమస్స దేవస్త్రైకాలికం స్థిరచరేష్వనువర్తితాంశః, తం జీవకర్మపదవీమనువర్తమానాస్తాపత్రయోపశమనాయ వయం భజేమ. ౧౭. దేహ్యన్య దేహవివరే జఠరాగ్నినాఽసృగ్విణ్మూత్రకూపపతితో భృశతప్తదేహః, ఇచ్ఛన్నితో వివసితుం గణయన్ స్వమాసాన్ నిర్వాస్యతే కృపణధీర్భగవన్ కదా ను. ౧౮. యేనేదృశీం గతిమసౌ దశమాస్య ఈశ సంగ్రాహితః పురుదయేన భవాదృశేన, స్వేనైవ తుష్యతు కృతేన సదీననాథః కో నామతత్ప్రతివినాంజలిమస్య కుర్యాత్. ౧౯. పశ్యత్యయం ధిషణయా నను సప్తవధ్రిశ్శారీరకే దమశరీర్యపరస్స్వదేహే, యత్సృష్టయాఽసం తమహం పురుషం పురాణం పశ్యే బహిర్హృది చ చైత్యమివ ప్రతీతమ్. ౨౦. సోఽహం వసన్నపి విభో బహుదుఃఖవాసం గర్భాన్న నిర్జిగమిషే బహిరంధకూపే, యత్రోపయాతముపసర్పతి దేవమాయా మిథ్యామతిర్యదనుసంసృతిచక్రమేతత్. ౨౧. తస్మాదహం విగతవిక్లబ ఉద్ధరిష్య ఆత్మా

ఈశ్వరస్య ప్రసాదం వినా జ్ఞానాభావాత్స ఏవ సేవ్య ఇత్యర్థః. ౧౬. ఈశ్వర ఏవ జ్ఞానప్రద ఇత్యుపపాదయన్నాహ—జ్ఞానమితి. యదేతత్త్రికాలవిషయజ్ఞానం. తత్ తం వినా కతమో మయ్యదధాత్. న కోఽపి. కింతు స దేవ ఏవ. ఈశ్వర ఏవ. నన్వన్యః ప్రకృష్టో జీవో విదధాతు. నేత్యాహ—జీవరూపాం కర్మపదవీం. అనువర్తమానా వయమితి. తద్వ్యతిరేకేణ కోఽపి సమర్థ ఇత్యర్థః. అన్యస్యాసంభవముక్త్వా తస్య సంభవమాహ— స్థిరేషు చరేషు. అంతర్యామిరూపోఽనువర్తితోఽంశో యేన తం భజేమ. ౧౭. స్వదుఃఖం విజ్ఞాపయన్నాహ—దేహీతి. అస్య దేహవివరే. మాతురుదరకుహరే. యోఽసృగ్విణ్మూత్రకూపః. తస్మిన్ పతితః తస్యా జఠరాగ్నినా భృశం తప్తో దేహో యస్య. అత ఏవ కృపణా ధీర్యస్య సః. ఇతో వివరాద్వివసితుం నిర్గంతుమిచ్ఛన్. స్వమాసాన్ గణయన్ అసౌ కదా ను అహో బహిర్నిర్వాస్యతే. ౧౮. తత్కృతముపకారం స్మరన్నాహ—యేనేతి. యేనేదృశీం గతిం జ్ఞానం. భవాదృశేన నిరుపమేనేత్యర్థః. స్వకృతేనైవ స్వయం తుష్యతు. అంజలిమాత్రం వినా. అస్య కృతోపకారస్య. ప్రత్యుపకారం కః కుర్యాదిత్యర్థః. ఈదృశీం గతిమిత్యనేన, జాత్యంతరవిలక్షణం జ్ఞానం ప్రాపితవానిత్యుక్తం. ౧౯. తదేవ వైలక్షణ్యమాహ—పశ్యతీతి. అయమపరః పశ్వాదిః. సప్తవధ్రిః జీవః. స్వదేహే శారీరకే శరీరభవే సుఖదుఃఖే కేవలం నను పశ్యతి. అహం పునర్యత్సృష్టయా ధిషణయా. యద్దత్తేన వివేకేన జ్ఞానేన. దమశరీ ఇదమ ఇత్యుపలక్షణం శమదమాదియుక్తశరీరవాన్. ఆస అభవం. తమేవ చ పురాణం అనాదిం పురుషం పూర్ణం. బహిశ్చ హృది చ పశ్యే పశ్యామీత్యన్వయః. దృశిర్ప్రేక్షణ ఇతి ధాతోః ఆత్మనేపదమార్షం కథం. అపరోక్షతయా ప్రతీతం చైత్త్యమివ. అహంకారాస్పదం భోక్తారమివేత్యర్థః. ౨౦. అవివేకజ్ఞానకృతం సంసారోద్వేగం అనుస్మరన్మోక్షమార్గమేవ అధ్యవస్యతి ద్వాభ్యాం—స ఇతి. హే విభో బహుదుఃఖవాసం యథా భవతి తథా. గర్భే వసన్నపి సోఽహం గర్భాద్బహిర్న నిర్గంతుమిచ్ఛామి. తత్ర హేతుః. అంధకూపప్రాయే యత్ర. బహిరుపయాతం నిర్గతం. ప్రాణినం. దేవస్య తవ మాయా. ఉపసర్పతి వ్యాప్నోతి. యదనుయాం మాయామను. మిథ్యామతిః దేహే అహంబుద్ధిః. సంసృతిచక్రం చ కర

సమాశ్వసితమనస్సుహృదాత్మనైవ, భూయో యథా వ్యసనమేతదనేకరంధ్రం మా మేభవిష్యదుపసాదితవిష్ణుపాదః. ౨౧.

శ్రీకపిల ఉవాచ:—

ఏవం కృతమతిం గర్భే దశమాస్యం సపద్యృషిం, సద్యః క్షిపత్యవాచీనం ప్రసూత్యై సూతిమారుతః. ౨౩. తేనావసృష్టస్సహసా కృత్వావాక్శిర ఆతురః, వినిష్క్రామతి కృచ్ఛ్రేణ నిరుచ్ఛ్వాసో హతస్మృతిః. ౨౪. పతితో భువ్యసృగ్దిగ్ధో విష్ఠాభూరివ చేష్టతే, రోరూయతి గతే జ్ఞానే విపరీతాం మతిం గతః. ౨౫. పరచ్ఛందం న విదుషా పుష్యమాణో జనేన సః, అనభిప్రేతమాపన్నః ప్రత్యాఖ్యాతుమనీశ్వరః. ౨౬. శాయితోఽశుచిపర్యంకే జంతుస్స్వేదజదూషితే, నేశః కండూయనేఽంగానామాసనోత్థానచేష్టనే. ౨౭. తుదంత్యామత్వచం దంశామశకా మత్కుణాదయః, రుదంతం విగతజ్ఞానం క్రిమయః క్రిమికం యథా. ౨౮. ఇత్యేవం శైశవం భుక్త్వా దుఃఖం పౌగండమేవ చ, అలబ్ధాభీప్సితోఽజ్ఞానాదిద్ధమన్యుశ్శుచార్పితః. ౨౯. సహ దేహేన మానేన వర్ధమానేన మన్యునా, కరోతి విగ్రహం కామీ కామిష్వంతాయ చాత్మనః. ౩౦. భూతైః పంచభిరారబ్ధే దేహే దేహ్యబుధోఽసకృత్, అహం మమేత్యసద్గ్రాహః కరోతి కుమతిర్మతిమ్. ౩౧. తదర్థం కురు

త్రపుత్రాది సంబంధాదుపసర్పతి. ౨౧. తస్మాదితి. తస్మాదత్రైవ స్థితోఽపి విగతవిక్లబః అవ్యాకుల స్సన్ సుహృదా ఆత్మనా. సారథిరూపయా బుద్ధ్యైవ. ఆత్మానం తమసః సంసారాత్. ఉద్ధరిష్యామి, అనేకరంధ్రం నానాగర్భవాసరూపం. ఏతద్వ్యసనదుఃఖం. యథా మే మాభవిష్యత్ న భవిష్యతి. తథా. కాత్ర తవ సాధనసామగ్రీ? తత్రాహ— ఉపసాదితౌ హృదయం ప్రాపితౌ. శ్రీవిష్ణోః పాదౌ యేన మయా సహ. ౨౨. ఏవమితి. దశమాసాః పరిచ్ఛేదకా యస్య తం. సపదీతి ప్రసూతిపూర్వక్షణోపలక్షణం. ఋషిం జీవం సద్య స్తత్ క్షణమేవ. అవాచీనం అవాఙ్ముఖం తం. ప్రసూతిహేతుర్మారుతః క్షిపతినుదతి. ౨౩. తేనేతి. అవసృష్టః అధః క్షిప్తస్సన్. ౨౪. పతితఇతి. రోరూయతి. రోరూయతే యఙంతాత్. రుశబ్దఇతి ధాతోః పరస్మైపదమార్షమ్. ౨౫. పరేతి. పరస్య ఛందం అభిప్రాయం. నవిదుషా అవిదుషా. అనభిప్రేతం స్తన్యార్థం రోదనే ఉదరవ్యథాం పరికల్ప్య నింబరసం పాయయంతి. ఉదరవ్యథయా రోదనే క్షుధం పరికల్ప్య స్తన్యం పాయయంతీత్యాది. ౨౬. శాయితఇతి. ఆసనోత్థానచేష్టనే చానీశస్సన్. రోరూయతీత్యనుషంగః. ౨౭. తుదంతీతి. ఆమా కోమలా త్వగ్యస్య. విగతం గర్భే జాతం జ్ఞానంయస్య. ౨౮. ఇతీతి. శైశవం పంచవర్షాణి. తతః పౌగండం యౌవనాదర్వాక్తనం. తత్ర చాధ్యయనాదిదుఃఖం. యౌవనదుఃఖమాహ— సా[illegible]భిః. అలబ్ధాభీప్సితత్వేన. శుచార్పితః వ్యాప్తః. అజ్ఞానాద్ధోద్దీప్తోమన్యుర్యస్య సః. ౨౯. సహేతి. దేహేన సహైవవర్ధమానేన. మానేన మన్యునాచ. విగ్రహం విరోధం. ఆత్మనోఽంతాయనాశాయకరోతి. ౩౦. అజ్ఞానం ప్రపంచయతి— భూతైరితి. భూతైః పంచభిః. ఆరబ్ధేదేహే. అసద్గ్రాహః అసదాగ్రహః. అహం మమేతి మతిం కరోతి. ౩౧. తదర్థమితి. తదర్థం దేహా

తే కర్మ యద్బద్ధో యాతి సంసృతిమ్, యోఽనుయాతి దదత్క్లేశమవిద్యాకర్మబంధనః. ౩౨. యద్యసద్భిః పథి పునః శిశ్నోదరకృతోద్యమైః, ఆస్థితో రమతే జంతుస్తమో విశతి పూర్వవత్. ౩౩. సత్యం శౌచం దయా మౌనం బుద్ధిర్హ్రీః శ్రీర్యశః క్షమా, శమో దమో భగశ్చేతి యత్సంగాద్యాతి సంక్షయమ్. ౩౪. తేష్వశాంతేషు మూఢేషు ఖండితాత్మస్వసాధుషు, సంగం న కుర్యాచ్ఛోచ్యేషు యోషిత్క్రీడామృగేషు చ. ౩౫. న తథాస్య భవేన్మోహో బంధశ్చాన్యప్రసంగతః, యోషిత్సంగాద్యథాపుంసో యథా తత్సంగిసంగతః. ౩౬. ప్రజాపతిస్స్వాం*దుహితరం దృష్ట్వా తద్రూపధర్షితః, రోహిద్భూతాం యోఽన్వధావదృశ్యరూపీ గతత్రపః. ౩౭. తత్సృష్టసృష్టసృష్టేషు కోన్వఖండితధీః పుమాన్, ఋషిం నారాయణమృతే యోషిన్మయ్యేహ మాయయా. ౩౮. బలం మే పశ్య మాయాయాః స్త్రీమయ్యా జయినో దిశామ్, యా కరోతి పదాక్రాంతాన్ భ్రూవిజృంభేణ కేవలమ్. ౩౯. సంగం న కుర్యాత్ప్రమదాసు జాతు యోగస్య పారం పరమారురుక్షుః, మత్సేవయా ప్రతిలబ్ధాత్మలాభో వదంతి యా నిరయద్వారమస్య. ౪౦. యోపయాతి శనైర్మాయా యోషిద్దేవవినిర్మితా, తామీక్షేతాత్మనో మృత్యుం తృణైః కూపమివావృతమ్. ౪౧. యాం మన్యతే పతిం మోహాన్మన్మాయామృషభాయతీం, స్త్రీత్వం స్త్రీసంగతః ప్రాప్తో విత్తా

---

౩౧. యత్ యేన కర్మణా బద్ధః. యో దేహమనుయాతి పునః పునరుపయాతి. అనువర్తత ఇతి వా. కుతః అవిద్యాకర్మభ్యాం బధ్యత ఇతి తథా. ౩౨. యదీతి. యద్యసద్భిః అసతోఽధిష్ఠితస్సన్. తేషాం పథి రమతే. పథి సన్మార్గే. ఆస్థితోఽపి యద్యసద్భిస్సహ రమత ఇతి వా. తర్హి యాతనా దేహ ఆవృత్త్యేత్యాదిపూర్వోక్తప్రకారేణ, తమో నరకం ప్రవిశతి. ౩౩. అసత్సంగం నిందతి—త్రిభిః. సత్యమితి. బుద్ధిః పరమార్థవిషయా. హ్రీః లజ్జా. శ్రీః ధనధాన్యాదిలక్షణా. యశః కీర్తిః క్షమా సహిష్ణుత్వం శమో మనోనిగ్రహః. దమో బాహ్యేంద్రియనిగ్రహః. భగః ఉన్నతిః. యత్సంగాత్. యేషాం అసతాం సంగాత్. ౩౪. తేష్వితి. ఖండితాత్మసు దేహాత్మబుద్ధిషు. యోషితాం క్రీడామృగవదధీనేషు. ౩౫. నేతి. యథా చ యోషిత్సంగినాం సంగతో బంధః తథా అన్యప్రసంగతో న భవేత్. ౩౬. యోషిత్సంగస్యానర్థతాం ప్రతిపాదయతి—సప్తభిః. ప్రజాపతిరితి. రోహిద్భూతాం మృగీభూతాం సతీం. ఋశ్యరూపీ మృగాకారస్సన్. గతత్రపో నిర్లజ్జః పూర్వార్ధే వర్ణాధిక్యమార్షం. ౩౭. తదితి. తేన బ్రహ్మణా సృష్టాః మరీచ్యాదయః. తైః సృష్టాః కశ్యపాదయః తైరపి సృష్టాః దేవమనుష్యాదయః తేషు. కోను పుమాన్. అఖండితధీః అనాకృష్టమనాః. ౩౮. బలమితి. దిశాం జయినః శూరానపి. ౩౯. సంగమితి. ప్రతిలబ్ధః ఆత్మరూపో లాభో యేన సః. అస్య ముముక్షోః. యాః ప్రమదాః. నిరయద్వారం పతంతి. ౪౦. యేతి. శనైశ్శుశ్రూషాదిమిషేణ. ఉపయాతి. యా యోషిద్రూపా మాయా. తాం మృత్యుం ప్రతికూలామివేక్షేత. ౪౧. ముముక్షుః స్త్రీయం ప్రత్యాహ—ద్వాభ్యాం—యామితి. ఋషభాయతీం పురుషవదాచరంతీం. యాం మమ మాయాం విత్తాదిప్రదం పతిం మన్య

పత్యగృహప్రదమ్. ౪౨. తమాత్మనో విజానీయాద్విత్తాపత్యగృహాత్మకమ్, దైవోపపాదితం మృత్యుం మృగయోర్గాయనం యథా. ౪౩. దేహేన జీవభూతేన లోకాల్లోకమనువ్రజన్, భుంజాన ఏవ కర్మాణి కరోత్యవిరతం పుమాన్. ౪౪. జీవో హ్యస్యానుగో దేహో భూతేంద్రియమనోమయః, తన్నిరోధస్తు మరణమావిర్భావస్తు సంభవః. ౪౫. ద్రవ్యోపలబ్ధిస్థానస్య ద్రవ్యేక్షాయోగ్యతా యథా, తత్పంచత్వమహంమానాదుత్పత్తిర్ద్రవ్యదర్శనమ్. ౪౬. యథాక్ష్ణోర్ద్రవ్యావయవదర్శనాయోగ్యతా యథా, తథైవ చక్షుషో ద్రష్టుర్ద్రష్టృత్వాయోగ్యతానయోః. ౪౭. (పుంసో యథేహేంద్రియాణి విందంతి స్వగతం పదం, సుఖదుఃఖం నాన్యగతం తథైకాంశాః పృథక్కళాః. ౪౮. ఆత్మా హి కేవలజ్ఞానమర్థో దేహాద్యసజ్జడం, సుఖదుఃఖాదయో భావా న దేహస్య న చాత్మనః. ౪౯.) తస్మాన్న కార్యస్సంత్రాసో న కార్పణ్యం న సంభ్రమః, బుద్ధ్వా జీవగతిం ధీరో ముక్తసంగశ్చరేదిహ. ౫౦. సమ్యగ్ద

తే, తదాత్మాం పురుషరూపాం మాయాం. మృత్యుం వింద్యాదిత్యుత్తరేణాన్వయః. యతః పూర్వజన్మని పుమాన్ స్త్రియం గతః అంతకాలే స్త్రీధ్యానేన. స్త్రీత్వం ప్రాప్తో జీవః. ౪౨. తమితి. తం విత్తాదిరూపం మృత్యుం జానీయాత్. మృగయోర్లుబ్ధకస్య. గాయనమనుకూలత్వేన ప్రతీయమానమపి. యథా మృగస్య మృత్యుః. ౪౩. తదేవం జీవస్య సంసృతిః ప్రపంచితా. తత్ర చ తస్య కర్మవశేన. లోకాల్లోకాంతరగమనం జన్మమరణం చోక్తం. తత్రైవం శంక్యతే. నను వ్యాపకస్య కథం లోకాల్లోకాంతరగమనం నిత్యస్య చ కథం జన్మమరణే. భోగేన కర్మక్షయే సతి జన్మమరణం చేష్యతే. తత్కృతః పునరపి తస్య కర్మ సంభవ ఇతి. తత్ర లోకాల్లోకాంతరగమనం. కర్మ చ సంభవతీత్యాహ— దేహేనేతి. జీవస్యోపాధితయా భూతేన జాతేన లింగదేహేన లోకాంతరమనువ్రజన్. అవిరతం కర్మాణి కరోతీతి. కర్మణాం అసమాప్తిరుక్తా. ౪౪. జన్మమరణసంభవానాహ— జీవ ఇతి. జీవో జీవోపాధిర్లింగదేహః. అస్యాత్మనః. అనుగః అనువర్తీ సన్ భూతేంద్రియమనోమయః. స్థూలభూతాదివికారః. దేహః భోగాయతనం తయోర్నిరోధః. కార్యాయోగ్యతా. తదేవాస్య జీవస్య మరణముచ్యతే. ఆవిర్భావస్తు సంభవః. జన్మోచ్యతే. ౪౫. ఏతదేవ దృష్టాంతేన స్పష్టయతి— ద్రవ్యేతి. యథేతి. ద్రవ్యోపలబ్ధిస్థానస్య నేత్రగోళకాదేః. ద్రవ్యేక్షాయాం రూపాదిదర్శనే. కాచకామలాదిదోషేణ. యథా అయోగ్యతా భవతి తథైవ చక్షుషః ఇంద్రియస్యాయోగ్యతా. ఏవం అనయోః స్థానచక్షుషోః. యథా అయోగ్యతా తథైవ ద్రష్టుర్జీవస్య ద్రష్టృత్వాయోగ్యతా. ఏవం స్థూలదేహస్య వైకల్యాల్లింగశరీరస్య వైకల్యం. తదేవ జీవస్య మరణం. న స్వత ఇత్యర్థః. క్వచిదేవః శ్లోకోఽన్యథా పఠ్యతే. తత్రాయమర్థః. ద్రవ్యోపలబ్ధిస్థానస్య. స్థూలశరీరస్య ద్రవ్యేక్షాయాం యథా అయోగ్యతా తత్పంచత్వంమరణం. అహంమానాత్ ఇదమేవాహమిత్యభిమానాత్. ద్రవ్యస్య స్థూలశరీరస్య. దర్శనముత్పత్తిః. అక్ష్ణోః గోళకయోః ద్రవ్యావయవస్య రూపాదిదర్శనే అయోగ్యతా. సంభ్రమ శేషం సమానం. ౪౭. తస్మాదితి. యస్మాన్న వస్తుతో జీవస్య జన్మమరణాది. తస్మాన్మరణాత్. సంత్రాసో న కార్యః. జీవనే చ కార్పణ్యం దైన్యం న కార్యం. సంభ్రమశ్చ జీవనప్రయత్నః.

ర్శనయా బుద్ధ్యా యోగవైరాగ్యయుక్తయా, మాయావిరచితే లోకే చరేన్న్యస్య కళేబరమ్. ౩౧.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచ:—

అథ యో గృహమేధీయాన్ ధర్మానేవావసన్ గృహే, కామమర్థం స్వకాన్ ధర్మాన్ దోగ్ధిభూయః పిపర్తి తాన్. ౧. సచాపి భగవద్ధర్మాత్కామమూఢః పరాఙ్ముఖః, యజతే క్రతుభిర్దేవాన్ పితౄంశ్చ శ్రద్ధయాన్వితః. ౨. తచ్ఛ్రద్ధయాక్రాంతమతిః పితృదేవవ్రతః పుమాన్, గత్వా చాంద్రమసం లోకం సోమపాః పునరేష్యతి. ౩. యదా చాహీంద్రశయ్యాయాం శేతేఽనంతాసనో హరిః, తదా లోకా లయం యాంతి త ఏతే గృహమేధినామ్. ౪. యే స్వధర్మాన్న దుహ్యంతి ధీరాః కామార్థహేతవే, నిస్సంగాన్యస్తకర్మాణః ప్రశాంతా శ్శుద్ధచేతసః. ౫. నివృత్తిధర్మనిరతా నిర్మమా నిరహంక్రియాః, స్వధర్మాఖ్యేన సత్త్వేన పరిశుద్ధేన చేతసా. ౬. సూర్యద్వారేణ తే యాంతి పురుషం విశ్వతోముఖమ్, పరాపరేశం ప్రకృతిమస్యోత్ప

నకార్యః. ౩౦. నను సర్వథా ముక్తసంగత్వే కథం జీవనమత ఆహ—సమ్యగితి. సమ్యక్పశ్యతి నిచారయతీతి సమ్యగ్దర్శనా. తయా బుద్ధ్యా మాయా విరచితే లోకే కళేబరం న్యస్య నిక్షిప్య. తస్మిన్నాసక్తిం త్యక్త్వా చరేదిత్యర్థః. ౩౧.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, ఏకత్రింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. ద్వాత్రింశే సాత్త్వికై రక్తైర్ధూమార్గా గతిరుదీర్యతే, తత్త్వజ్ఞానవిహీనస్య తతశ్చ పునరాగతిః. తదేవం పాపకర్మణో గతిరుక్తా ఇదానీం కామ్యకర్మణో గతిమాహ—చతుర్భిః. అథేతి. యో గృహ ఏవావసన్. స్వాన్ ధర్మాన్ దోగ్ధి దోహ్యమాహ—కామమర్థం చ ధర్మాంశ్చ. తాన్ దుగ్ధాన్ ధర్మాన్. భూయః పిపర్తి పూరయతి అనుతిష్ఠతి. ౧. సఇతి. సోఽపి భగవదారాధనరూపాద్ధర్మాత్పరాఙ్ముఖస్సన్. ప్రాకృతానపి దేవాన్. పితౄంశ్చ యజతే. ౨. తతః కిమత ఆహ—తదితి. తేషాం శ్రద్ధయా ఆక్రాంతా వ్యాప్తా మతి ర్యస్య. పిత్రర్థం దేవతార్థం చ. వ్రతం నియమో యస్య సః. సోమపాః తత్ర సోమం పీత్వేత్యర్థః. ౩. లోకే తిష్ఠత్యపి పుణ్యక్షయాత్పతనముక్త్వా. లోకానామపి లయమాహ — యదేతి. యదాచాహరహః ప్రళయే. ౪. భగవద్ధర్మనిష్ఠానాం తత్ప్రాప్తిమేవ గతిమాహ—య ఇత్యాదిత్రిభిః—య ఇతి. యే తు కామార్థప్రయోజనాయ. స్వధర్మాన్న దుహ్యంతి న దుహంతి. నిస్సంగాః అనాసక్తాః. న్యస్తానీశ్వరే సమర్పితాని. కర్మాణియైః. ౫. ౬. సూర్యేతి. విశ్వతోముఖం పరిపూర్ణం. పురుషం యాంతి. యథా చ. శ్రు. "సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాంతి యత్రామృతస్స పురుషో హ్యవ్యయాత్మే"తి.

త్త్యంతభావనమ్. ౭. ద్విపరార్ధావసానే యః ప్రళయో బ్రహ్మణస్తు తే, తావదధ్యాసతే లోకం పరస్యపరిచింతకాః. ౮. క్ష్మాఽంభోనలానిలవియన్మన ఇంద్రియార్థభూతాదిభిః పరివృతం ప్రతిసంజిహృక్షుః, అవ్యాకృతం విశతి యర్హి గుణత్రయాత్మా కాలం పరాఖ్యమనుభూయ పరస్స్వయంభూః. ౯. ఏవం పరేత్య భగవంతమనుప్రవిష్టా యే యోగినో జితమరున్మనసో విరాగాః, తేనైవ సాకమమృతం పురుషం పురాణం బ్రహ్మ ప్రధానముపయాంతి గతాభిమానాః. ౧౦. అథ తం సర్వభూతానాం హృత్పద్మేషు కృతాలయం, శ్రుతానుభావం శరణం భజ భావేన భామిని. ౧౧. ఆద్యస్థిరచరాణాం యో వేదగర్భస్సహర్షిభిః, యోగేశ్వరైః కుమారాద్యైస్సిద్ధైర్యోగప్రవర్తకైః. ౧౨. భేదదృష్ట్యాభిమానేన నిస్సంగేనాపి కర్మణా, కర్తృత్వాత్సగుణం బ్రహ్మ పురుషం పురుషర్షభః. ౧౩. స సంసృత్య పునః కాలే కాలేనేశ్వరమూర్తినా, జాతే గుణవ్యతికరే యథాపూర్వం ప్రజాయతే. ౧౪. ఐశ్వర్యం పారమేష్ఠ్యం చ తేఽపి ధర్మవినిర్మితమ్, నిషేవ్య పునరాయాంతి గుణవ్యతికరే సతి.

ప్రకృతిముపాదానకారణం. ఉత్పత్త్యంతభావనం నిమిత్తకారణం. ౭. పరమేశ్వరదృష్ట్యా హిరణ్యగర్భోపాసకానామపి క్రమేణ తత్ప్రాప్తిమాహ—ద్విపరార్ధేత్యాదిత్రిభిః. ద్వీతి. పరస్యహిరణ్యగర్భస్య. పరిచింతకాః పరమేశ్వరదృష్ట్యా హిరణ్యగర్భోపాసకాః. ౮. క్ష్మేతి. క్ష్మాదీని పంచ మహాభూతాని. మనశ్చేంద్రియాణి చ. అర్థాశ్శబ్దాదయః. భూతాదిశ్చాహంకారః. ఏవమాదిభిః పరివృతంయుక్తం. బ్రహ్మాండం ప్రతిసంహర్తుమిచ్ఛన్సన్. అవ్యాకృతమీశ్వరం పరాఖ్యం. ద్విపరార్ధలక్షణంకాలం. ౯. ఏవమితి. పరేత్య దూరం గత్వా భగవంతం హిరణ్యగర్భం. అనుప్రవిష్టాయే యోగినః. అమృతం పరమానందరూపం. ప్రధానముత్కృష్టంబ్రహ్మ. తేనైవ సహోపయాంతి. న తుపూర్వం. యతస్తదాగతాభిమానాః. తథా చ స్మృతిః—శ్లో. “బ్రహ్మణా సహతే సర్వేసంప్రాప్తేప్రతిసంచరే, పరస్యాంతే కృతాత్మానః ప్రవిశంతి పరం పద మి”తి. ౧౦. భగవదుపాసకాస్తు సాక్షాదేవ తం ప్రాప్నువంతి. నతు క్రమేణ. అతస్త్వం సాక్షాత్తమేవ భజేత్యాహ—అథేతి. అథ తస్మాత్ భావేన ప్రేమ్ణా. ౧౧. ఏవం తావద్భగవద్భక్తానాం నిరంతరమేవ తత్ప్రాప్తిః భగవదభేదేన. హిరణ్యగర్భోపాసకానాం క్రమేణేత్యుక్తం. భేదేనోపాసనేతు బ్రహ్మాదయోఽప్యావర్తంతే. కిముతాన్యఇత్యాహ—చతుర్భిః. ఆద్యఇతి. యో వేదగర్భః. సోఽపి గుణవ్యతికరేజాతే. యథాపూర్వం బ్రహ్మపదాధికృతస్సన్. ప్రజాయత ఇతి తృతీయేనాన్వయః. న కేవలం సఏవైకః. కిం తు ఋషిభిర్మరీచ్యాదిభిర్యోగేశ్వరాదిభిశ్చ సహ. ౧౨. భేదేతి. జన్మని హేతుద్వయం. భేదదృష్ట్యాఅభిమానేన కర్తృత్వాదితి చ. యథాపూర్వత్వే హేతుః. నిస్సంగేన నిష్కామేణ కర్మణేతి. ౧౩. సఇతి. కిం కృత్వాత్ర ప్రజాయతే. ప్రథమం పారమేష్ఠ్యమైశ్వర్యం నిషేవ్య. పశ్చాత్ప్రళయే. సగుణం గుణాధిష్ఠాతారం ప్రథమావతారరూపం పురుషంసంసృత్యప్రాప్య. ౧౪. ఐశ్వర్యమితి. తేఽపి ఋషిముఖ్యాః. స్వకర్మనిర్మితమైశ్వర్యం నిషేవ్య. పురుషం చ సంసృత్య. యథాపూర్వం స్వస్వాధికారేణ పునరాయాంతీత్యన్వయః. ౧౫. యదా బ్రహ్మోపాసకానామపి. భేదదర్శనాభిమానాభ్యా

౧౫. యేత్విహాసక్తమనసః కర్మసు శ్రద్ధయాన్వితాః, కుర్వంత్యప్రతిషిద్ధానినిత్యాన్యపి చ కృత్స్నశః. ౧౬. రజసా కుంఠమనసః కామాత్మానోఽజితేంద్రియాః, పితౄన్యజంత్యనుదినం గృహేష్వభిరతాశయాః ౧౭. త్రైవర్గికాస్తే పురుషా విముఖా హరిమేధసః, కథాయాం కథనీయోరువిక్రమస్య మధుద్విషః. ౧౮. నూనం దైవేననిహతా యే చాచ్యుతకథాసుధామ్, హిత్వా శృణ్వంత్యసద్గాథాం పురీషమివ విడ్భుజః. ౧౯. దక్షిణేన పథార్యమ్ణః పితృలోకం వ్రజంతి తే, ప్రజామను ప్రజాయంతే శ్మశానాంతక్రియాకృతః. ౨౦. తతస్తే క్షీణసుకృతాః పునర్లోకమిమం ప్రతి, పతంతి వివశా దేవైస్సద్యోవిభ్రంశితోదయాః. ౨౧. తస్మాత్త్వం సర్వభావేన భజస్వ పరమేష్ఠినమ్, తద్గుణాశ్రయయా భక్త్యా భజనీయపదాంబుజమ్. ౨౨. వాసుదేవే భగవతి భక్తియోగః ప్రయోజితః, జనయత్యాశు వైరాగ్యంజ్ఞానం యద్బ్రహ్మదర్శనమ్. ౨౩. యదాస్య చిత్తమర్థేషు సమేష్వింద్రియవృత్తిభిః, న విగృహ్ణాతి వైషమ్యమప్రియం ప్రియమిత్యుత. ౨౪. స తదైవాత్మనాత్మానం నిస్సంగం సమదర్శనమ్, హేయోపాదేయరహిత మారూఢంపదమీక్షతే. ౨౫. జ్ఞానమాత్రం పరం బ్రహ్మ పరమాత్మేశ్వరః పుమాన్, దృశ్యాదిభిః పృథగ్భావైర్భగవానేక

మేవమావృత్తిః. తదా కామ్యకర్మిణాం కిము వక్తవ్యమితి. తాన్నిందన్నాహ—షడ్భిః. య ఇతి. యేత్విహ కర్మస్వాసక్తమనసస్సంతః. అప్రతిషిద్ధాని కామ్యాని నిత్యాని చ కర్మాణి కృత్స్నాని కుర్వంతి. తే అర్యమ్ణో దక్షిణేన పథా ధూమమార్గేణ పితృలోకం వ్రజంతీతి పంచమేనాన్వయః ౧౬. మధ్యేతన్నిందామాహ—రజసేత్యాదినా. ౧౭. త్రైవర్గికా ఇతి. హరతి సంసారమేధా యస్య, హరిమేధాః తస్య కథనీయాః ఉరవో విక్రమా యస్య తస్య మధుద్విషః. కథాయాం విముఖాస్సంతః యే త్రైవర్గికాః. ౧౮. నూనమితి. యే చాచ్యుతకథాసుధాం హిత్వా. అసతాం కామినాం గాథాః శృణ్వంతి. తే నూనం దైవేన నిహతా ఇత్యన్వయః. ౧౯. దక్షిణేనేతి. పితృలోకాత్పునః ప్రజామను. స్వపుత్రాదిషు ప్రజాయంతే. గర్భాధానాదారభ్య శ్మశానాంతాః క్రియాః కృతవంతః. యథోక్తకారిణ ఇత్యర్థః. ౨౦. కథం ప్రజాయంతే తదాహ—తత ఇతి. తతస్తే పునరిమం లోకం ప్రతిపతంతి. విభ్రంశితః ఉదయో భోగసాధనం యేషాం తే. ౨౧. తస్మాదితి. పరమేష్ఠినం పరమేశ్వరం. సర్వభావేన అతిప్రీత్యా తస్య గుణానాశ్రయతే యా భక్తిః తయా. ౨౨. భజనే చ జ్ఞానవైరాగ్యే స్వత ఏవ భవత ఇత్యాహ—వాసుదేవ ఇతి. ౨౩. తదేవోపపాదయతి—యదేతి. యదా అస్య భక్తస్య చిత్తం. భగవద్గుణానురాగేణ. తస్మిన్నేవ నిశ్చలం సత్. ఇంద్రియవృత్తిభిః. అర్థేషు వైషమ్యం న విగృహ్ణాతి. ౨౪. స ఇతి. తదేవ ఆత్మనా ఆత్మానం ప్రకాశమీక్షతే. కథంభూతం. సమం చ తద్దర్శనం చ. తత్కుతః. నిస్సంగం సంగాద్ధి వైషమ్యం భవతి. నిస్సంగత్వే హేతుః. హేయోపాదేయరహితం. తత్కుతః. పదం వ్యవసితం. ఆరూఢం పరమానందోఽహమితి నిశ్చయం ప్రాప్తమిత్యర్థః. ౨౫. సమేష్వర్థేష్విత్యుక్తం దేవసామ్యం దర్శయతి—జ్ఞానమాత్రమితి. జ్ఞానమేవ

ఈయతే. ౨౬. ఏతావానేవ యోగేన సమగ్రేణేహ యోగినః, యుజ్యతేఽభిమతో హ్యర్థో యదసంగస్తు కృత్స్నశః. ౨౭. జ్ఞానమేకం పరాచీనైరింద్రియైర్బ్రహ్మ నిర్గుణమ్, అవభాత్యర్థరూపేణ భ్రాంత్యా శబ్దాదిధర్మిణా. ౨౮. యథా మహానహంరూపస్త్రివృత్పంచవిధస్స్వరాట్, ఏకాదశవిధస్తస్య వపురండం జగద్యతః. ౨౯. ఏతద్వై శ్రద్ధయా భక్త్యా యోగాభ్యాసేన నిత్యశః, సమాహితాత్మా నిస్సంగో విరక్తః పరిపశ్యతి. ౩౦. ఇత్యేతత్కథితం గుర్వి జ్ఞానం తద్బ్రహ్మదర్శనమ్, యేనావబుధ్యతే తత్త్వం ప్రకృతేః పురుషస్య చ. ౩౧. జ్ఞానయోగశ్చ మన్నిష్ఠో నైర్గుణ్యో భక్తిలక్షణః, ద్వయోరప్యేక ఏవార్థో భగవచ్ఛబ్దలక్షణః. ౩౨. యథేంద్రియైః పృథగ్ద్వారైరర్థో బహుగుణాశ్రయః, ఏకో నానాయతే తద్వద్భగవాన్శాస్త్రవర్త్మభిః. ౩౩. క్రియయా క్రతుభిర్దానైస్తపస్స్వాధ్యాయదర్శనైః, ఆత్మేంద్రియజయేనాపి సన్న్యాసేన చ కర్మణామ్. ౩౪. యోగేన వివిధాంగేన భక్తియోగేన చైవ హి,

---

పరబ్రహ్మాదిశబ్దైః ప్రసిద్ధం. దృశ్యాదిభిర్దృశ్యద్రష్టృకరణరూపేణ పృథక్ప్రతీయతే. జ్ఞానమాత్రత్వేన సమేష్విత్యర్థః. ౨౬. నను జ్ఞానమాత్రమాత్మనః స్వరూపత్వాన్నిత్యప్రాప్తమేవేతి. కిమనేన సాధనసాధ్యేన యోగేన ప్రాప్యతే తదాహ—ఏతావానితి. యుజ్యతే. ప్రాప్యతే? ప్రపంచసంగస్య వ్యుదాస ఏవ యోగస్య ఫలమిత్యర్థః. ౨౭. నను కథం ప్రత్యక్షాదిప్రతీతః ప్రపంచో వ్యుదసితుం శక్యతే. ప్రతీతేర్భ్రాంతిత్వాదిత్యాహ—జ్ఞానమితి. పరాచీనైః పరాఙ్ముఖైః. శబ్దాదిధర్మో యస్య తేన. అర్థరూపేణ జ్ఞానరూపం నిర్గుణం. బ్రహ్మైవావభాతి న త్వర్థః పృథగస్తీత్యర్థః. ౨౮. అర్థరూపత్వమేవోదాహృత్య దర్శయతి—యథేతి. అహంరూపః అహంకారః. స చ త్రివృత్ త్రిగుణాత్మకః. పునశ్చ భూతరూపేణ పంచవిధః. పునరింద్రియరూపేణైకాదశవిధశ్చ. స్వరాట్. జీవరూపః. తస్య జీవస్య వపురండం జగచ్చ. యతో యేభ్యో మహదాదిభ్యస్తదావభాతి. ౨౯. నను తర్హి జనః కిమిత్యేవం న ప్రత్యేతి? తత్రాహ—ఏతదితి. ఏతద్బ్రహ్మ. ౩౦. ఉక్తమేవార్థం. సుఖప్రతీత్యర్థం సంక్షేపేణానువదతి—ఇతీతి. హే గుర్వి పూజ్యే. ౩౧. అనేన చ జ్ఞానయోగేన భగవానేవ ప్రాప్యో యథా. తథా భక్తియోగేనేత్యాహ—జ్ఞానేతి. నైర్గుణ్యో జ్ఞానయోగశ్చ. మన్నిష్ఠో భక్తిలక్షణశ్చ. యో యోగః తయోర్ద్వయోరేక ఏవార్థః. ప్రయోజనం. కోఽసౌ భగవచ్ఛబ్దోపలక్షణో జ్ఞాపకో యస్య. తదుక్తం గీతాసు. శ్లో. “తే ప్రాప్నువంతి మామేవ సర్వభూతహితే రతాః” ఇతి. ౩౨. నను జ్ఞానయోగస్యాత్మలాభః ఫలం శాస్త్రేణావగమ్యతే. భక్తియోగస్య తు భజనీయేశ్వరస్య ప్రాప్తిః. కుతస్తయోరేకార్థత్వమిత్యాశంక్య దృష్టాంతేనోపపాదయతి—యథేతి. యథా బహూనాం రూపరసాదీనాం గుణానాం. ఆశ్రయో గుడక్షీరాదిరేక ఏవార్థః. మార్గభేదప్రవృత్తైరింద్రియైర్నానా ప్రతీయతే. చక్షుషా శుక్ల ఇతి. రసనయా మధుర ఇతి. స్పర్శనేన శీత ఇత్యాదిః. తథా భగవానేక ఏవ. తత్తద్రూపేణావగమ్యతే. శాస్త్రమార్గైః. ౩౩. శాస్త్రమార్గానేవ ప్రపంచయతి—త్రిభిః. క్రియయేతి. క్రియయా పూర్తరూపయా. క్రతుభిః యాగైః దర్శనం మీమాంసా ఆత్మేంద్రియజయో నిషిద్ధవర్జనం. ౩౪. యోగేనేతి. ఉభయవిధేన సకామనిష్కామలక్షణేన. తమేవాహ— య ఇతి. సకామం ధర్మః ప్రాప్యం స్వర్గాద్యపి. భగ

ధర్మేణోభయచిహ్నేన యః ప్రవృత్తినివృత్తిమాన్. ౩౫. ఆత్మతత్త్వావబోధేన వై
రాగ్యేణ దృఢేన చ, ఈయతే భగవానేభిస్సగుణో నిర్గుణస్స్వదృక్. ౩౬. ప్రావో
చం భక్తియోగస్య స్వరూపం తే చతుర్విధమ్, కాలస్య చావ్యక్తగతేర్యోఽన్తర్ధా
వతి జంతుషు. ౩౭. జీవస్య సంసృతీర్బహ్వీరవిద్యాకర్మనిర్మితాః, యాస్వంగ ప్రవి
శన్నాత్మా న వేద గతిమాత్మనః. ౩౮. నైతత్ఖలాయోపదిశేన్నావినీతాయ కర్హిచి
త్, న స్తబ్ధాయ న భిన్నాయ నైవ ధర్మధ్వజాయ చ. ౩౯. న లోలుపాయోపది
శేన్న గృహారూఢచేతసే, నాభక్తాయ చ మే జాతు న మద్భక్తద్విషామపి. ౪౦. శ్రద్ధ
ధానాయ భక్తాయ వినీతాయానసూయవే, భూతేషు కృతమైత్రాయ శుశ్రూషా
భిరతాయ చ. ౪౧. బహిర్జాతవిరాగాయ శాంతచిత్తాయ ధీమతే, నిర్మత్సరాయ
శుచయే యస్యాహం ప్రేయసాం ప్రియః. ౪౨. య ఇదం శృణుయాదంబ శ్రద్ధ
యా పురుషస్సకృత్, యో వాభిధత్తే మచ్చిత్తస్స హ్యేతి పదవీం చ మే. ౪౩.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, తృతీయస్కంధే, ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః.

త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః.

శ్రీమైత్రేయ ఉవాచ.—

ఏవం నిశమ్య కపిలస్య వచో జనిత్రీ సా కర్దమస్య దయితా కిల దేవహూ

వత ఏవ సగుణం స్వరూపమితి భావః. ౩౫. ఆత్మేతి. ఏభిః వర్త్మభిః. స్వదృక్ స్వప్రకాశః. ౩౬. తదేవం జ్ఞానయోగముపసంహృత్య. తస్య చ భక్తియోగేన సమానార్థత్వముక్త్వా. భక్తియోగాద్యుప సంహరతి ద్వాభ్యాం—ప్రావోచమితి. చతుర్విధం త్రిగుణనిర్గుణభేదేన. అంతర్ధావతి. ఉత్పత్తినిధనాది కరోతి. ౩౭. జీవస్యేతి. అంగ హే మాతః. ౩౮. ఉపదేశే అనధికారిణో దర్శయతి ద్వాభ్యాం—నేతి. ఖలాయ పరోద్వేజకాయ. భిన్నాయ దురాచారాయ. ధర్మధ్వజాయ డాంభికాయ. ౩౯-౪౦. అధికారిణ ఆహ—ద్వాభ్యాం. శ్రద్ధధానాయేత్యాదినా. ౪౨. ఏతచ్ఛ్రవణకీర్తనపరస్యాపి మత్పద ప్రాప్తిరేవ ఫలమిత్యాహ—య ఇతి. అంబ హే మాతః. అప్యర్థే చకారః. సోఽపి మత్పదవీమేతి. హిర్నిశ్చితే. ౪౩.

ఇతి భావార్థదీపికాయాం, తృతీయస్కంధే, ద్వాత్రింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.

శ్లో. త్రయస్త్రింశేతు తస్యైవ కపిలస్యోపదేశతః, జ్ఞానభావేన తన్మాతుర్జీవన్ముక్తిరుదీర్యతే. ఏవ మితి. విస్రస్తం మోహరూపం. పటలమావరణం యస్యాస్సా. తత్త్వాన్యేవ విషయః. తేనాంకితా సిద్ధి స్సాంఖ్యజ్ఞానం. తస్య భూమిం క్షేత్రం. ప్రవర్తకం. ౧. అథేతి. బ్రహ్మాపి తే వపుః కేవలం దధ్యౌ నతు దృష్టవాన్. స చ స్వయం సాక్షాత్. యస్య తవ జఠరాబ్జే జాతః. స భవానేవ విశ్వస్య సర్గాది భృత ధవిత్తే. న తు తవ సర్గాదికర్తా కశ్చిదస్తి. స ఏవంభూతస్త్వం. మే మయా. కథం జఠరేణ

తిః, విస్రస్తమోహపటలా తమభిప్రణమ్య తుష్టావ తత్త్వవిషయాంకితసిద్ధిభూమిమ్. ౧. అథాప్యజోఽంతే సలిలే శయానం భూతేంద్రియార్థాత్మమయం వపుస్తే, గుణప్రవాహం సదశేషబీజం దధ్యౌ స్వయం యజ్జఠరాబ్జజాతః. ౨. సఏవవిశ్వం భగవాన్ విధత్తే గుణప్రవాహేణ విభక్తవీర్యః, సర్గాద్యనీహోఽవితథాభిసంధి రాత్మేశ్వరోఽతర్క్యసహస్రశక్తిః. ౩. సత్వం భృతో మే జఠరేణ నాథ కథంను యస్యోదర ఏతదాసీత్, విశ్వం యుగాంతే వటపత్ర ఏకః శేతే స్మ మాయాశిశురంఘ్రిపానః. ౪. త్వం దేహతంత్రః ప్రశమాయ పాప్మనాం నిదేశభాజాం చ విభో విభూతయే, యథావతారాస్తవ సూకరాదయస్తథా యమధ్యాత్మపదోపలబ్ధయే. ౫. యన్నామధేయశ్రవణానుకీర్తనాద్యత్ప్రహ్వణాద్యత్స్మరణాదపిక్వచిత్, శ్వాదోఽపి సద్యస్సవనాయ కల్పతే కుతః పునస్తే భగవన్నుదర్శనాత్. ౬. అహో బత శ్వపచోఽతో గరీయాన్ యజ్జిహ్వాగ్రే వర్తతే నామ తుభ్యమ్, తేపుస్తపస్తే జుహువుస్సస్నురార్యా బ్రహ్మానూచుర్నామగృణంతి యే తే. ౭. తం త్వామహం బ్రహ్మపరం పుమాం

ఇతి. త్రయాణామన్వయః. కథంభూతం వపుః. న తు వ్యక్తం తత్ర హేతుః. అంతస్సలిలే శయానం కీదృశం. భూతాని చ. ఇంద్రియాణి చ. అర్థాశ్చ శబ్దాదయః. ఆత్మా చ మనః. ఏతన్మయం త్రైర్వ్యాప్తమిత్యర్థః. కుతః. గుణానాం ప్రవాహో యస్మిన్. తతః కుతః. అశేషస్య కార్యకారణస్య. బీజం కారణం. ౨. సఇతి. కథంభూతో భగవాన్ సర్గాది విధత్తే గుణప్రవాహరూపేణ. విభక్తం వీర్యం శక్తిర్యేన సః. శక్తిద్వారేణైవ విధత్తే. న సాక్షాదిత్యర్థః. యతః. అనీహో నిష్క్రియః. కథం తర్హి శక్తిద్వారేణాపి సర్గాదివిధానం తత్రాహ—అవితథాఽభిసంధిః సత్యసంకల్పః. కిమర్థం విధత్తే ఆత్మనాం జీవానామీశ్వరః. జీవానాం భోగార్థమిత్యర్థః. నను కథం విచిత్రాన్ భోగాన్ ఏకఏవ విదధ్యాత్తత్రాహ—అతర్క్యసహస్రం అపరిమితాశ్శక్తయో యస్య సః. ౩. సఇతి. కించ. ప్రళయే యస్యోదరే. ఏతద్విశ్వమాసీత్. సత్వం మయా జఠరేణ కథం భృతః. నను శిశౌ మయి కిమేతదుచ్యతే? తత్రాహ—వటపత్ర ఇతి. అంఘ్రిం పాదాంగుష్ఠం పిబతీత్యంఘ్రిపానః. ఇదమపి శిశుత్వం. తద్వదేవ మాయేతి భావః ౪. అథవా న త్వం మయా అపత్యాంతరవజ్జఠరే భృతః కింతు వరాహాద్యవతారవదిచ్ఛయైవా విర్భూతోఽసీత్యాహ—త్వమితి. త్వం దేహతంత్రః దేహపరికరః. స్వీకృతమూర్తిరసి. పాప్మనాం దుష్టానాం. ప్రశమాయ. నిదేశభాజాం ఆజ్ఞానువర్తినాం విభూతయే సమృద్ధయే ఆత్మపథోపలబ్ధయే జ్ఞానమార్గప్రదర్శనాయ. ౫. అతస్త్వద్దర్శనాదహం కృతార్థోఽస్మీతి కైముతికన్యాయేనాహ—యదితి. యన్నామధేయం తస్య శ్రవణమనుకీర్తనం చ తస్మాత్. క్వచిత్కదాచిదపి శ్వానమత్తీతి శ్వాదః శ్వపచః సోఽపి సవనాయ సోమాదియాగాయ కల్పతే యోగ్యో భవతి అనేన పూజ్యత్వం లక్ష్యతే. ౬. తదుపపాదయతి—అహో ఇతి. అహో బతేత్యాశ్చర్యే. యస్య జిహ్వాగ్రే తుభ్యం తవ నామ వర్తతే. సః శ్వపచోఽపి. అతః అస్మాదేవ హేతోర్గరీయాన్. యత్ యస్మాద్వర్తతే అతఇతి వా. కుతఇత్యత ఆహ—తఏవ తపస్తేపుః కృతవంతః. జుహువుః హోమం కృతవంతః. సస్నుః తీర్థేషు స్నాతాః. ఆర్యాస్తఏవ సదాచారాః. బ్రహ్మ వేదమనూచుః. అధీతవంతః. తస్మా

సం ప్రత్యక్స్రోతస్యాత్మని సంవిభావ్యమ్, స్వతేజసాధ్వస్తగుణప్రవాహం వందే విష్ణుం కపిలం వేదగర్భమ్. ౮.

శ్రీమైత్రేయ ఉవాచ:—

ఈడితో భగవానేవం కపిలాఖ్యః పరఃపుమాన్, వాచాఽవిక్లబయేత్యాహ మాతరంమాతృవత్సలః. ౯.

శ్రీభగవాన్ కపిల ఉవాచ:—

మార్గేణానేన మాతస్తే సుసేవ్యేనోదితేన మే, ఆస్థితేన పరాం కాష్ఠామచిరాదవరోత్స్యసి. ౧౦. శ్రద్ధత్స్వైతన్మతం మహ్యం జుష్టం యద్బ్రహ్మవాదిభిః, యేన మామభయం యాయామృత్యుమృచ్ఛంత్య తద్విదః. ౧౧.

శ్రీమైత్రేయ ఉవాచ:—

ఇతి ప్రదిశ్య భగవానుశతీమాత్మనో గతిమ్, స్వమాత్రా బ్రహ్మవాదిన్యా కపిలోఽనుమతో యయౌ. ౧౨. సాచాపి తనయోక్తేన యోగాదేశేన యోగయుక్, తస్మిన్నాశ్రమ ఆపీడేసరస్వత్యా స్సమాహితా. ౧౩. అభీక్ష్ణా*వగాహకపిశాన్ జటిలాన్ కుటిలాలకాన్, ఆత్మానం చోగ్రతపసా బిభ్రతీ చీరిణం కృశమ్. ౧౪. ప్రజాపతేః కర్దమస్య తపోయోగవిజృంభితం, స్వగార్హస్థ్యమనౌపమ్యం ప్రార్థ్యం వైమానికైరపి. ౧౫. పయఃఫేననిభాశ్శయ్యా దాంతా రుక్మపరిచ్ఛదాః, ఆసనానిచ హైమాని సుస్పర్శాస్తరణాని చ. ౧౬. స్వచ్ఛస్ఫటికకుడ్యేషు మహామరక

మకీర్తన ఏవ తపఆద్యంతర్భూతం అతస్తే పుణ్యతమా ఇత్యర్థః. యద్వా జన్మాంతరే తైస్తపోహోమాదిసర్వం కృతమితి. త్వన్నామకీర్తన మహాభాగ్యోదయాదవగమ్యత ఇత్యర్థః. ౭. తమితి. ప్రత్యక్స్రోతసి ప్రత్యాహృతే. ఆత్మని మనసి. సంవిభావ్యం సంచింత్యం. వేదాః గర్భే యస్య తం. ౮. ఈడిత ఇతి. అవిక్లబయా గంభీరయా వాచా. ౯. మార్గేణేతి. తే తవ. సుఖం సేవ్యేన. మేమయా ఉదితేన. ఆస్థితేనానుష్ఠితేన. పరాంకాష్ఠాం జీవన్ముక్తిం అవరోత్స్యసి ప్రాప్స్యసి. ౧౦. శ్రద్ధత్స్వేతి. యా యాః యాస్యసి అతద్విదః మన్మతమవిద్వాంసః. ౧౧. ఇతీతి. అనుమతః. అనుజ్ఞాతః. ౧౨. సేతి. సరస్వత్యాః ఆపీడే పుష్పముకుటస్థల్యే. సరస్వత్యేతి పాఠే పుష్పముకుటేనేవ సంవేష్టితే బిందుసరసి. సమాహితా బభూవ. ౧౩. కథంభూతా సతీ సమాహితా. తదాహ—అభీక్ష్ణమితి. అభీక్ష్ణం త్రిషవణమవగాహః స్నానం. తేన కపిశాన్ పిశంగాన్. స్వత ఏవ కుటిలానలకాన్ కేశాన్. తథా ఆత్మానం దేహం. చీరధారిణం కృశం చ బిభ్రతీ అభీక్ష్ణావగాహేత్యత్ర వర్ణాధిక్యమార్షం. ౧౪. ప్రజాపతేరితి. ప్రజాపతేః కర్దమస్య తపోయోగాభ్యాం విజృంభితమతిశయితం. స్వగార్హస్థ్యమనౌపమ్యం హిత్వా. పుత్రభర్తృవిరహాతురా సతీ. వదనం కించిత్ అనిర్వాచ్యం శోకవ్యాకులం చకారేతి షష్ఠేనాన్వయః. ౧౫. పయ ఇతి. యత్ర గార్హస్థ్యే. క్షీరఫేననిభాః మృదుశుభ్రాశ్శయ్యాః ఆస్తరణాని భాంతి. దాంతా దంతఘటితాః మంచకాశ్చ. స్వర్ణమయాః పరికరాః. ఆసనాని పీఠా

తేషు చ, రత్నదీపార్చిషా భాంతి లలనారత్నసంయుతాః. ౧౭. గృహోద్యానం కుసుమితైః రమ్యం బహ్వామరద్రుమైః, కూజద్విహంగమిథునం గాయన్మత్తమధువ్రతమ్. ౧౮. యత్ర ప్రవిష్టమాత్మానంవిబుధానుచరా జగుః, వాప్యాముత్పలగంధిన్యాం కర్దమేనోపలాలితమ్. ౧౯. హిత్వా తదీప్సితతమమప్యాఖండలయోషితాం, కించిచ్చకార వదనం పుత్రవిశ్లేషణాతురా. ౨౦. వనం ప్రవ్రజితే పత్యావపత్యవిరహాతురా, జ్ఞాతతత్త్వాప్యభూన్నష్టవత్సే గౌరివ వత్సలా. ౨౧. తమేవ ధ్యాయతీ దేవమపత్యం కపిలం హరిం, బభూవ చిరతో వత్స నిస్పృహా తాదృశే గృహే. ౨౨. ధ్యాయతీ భగవద్రూపం యదాహ ధ్యానగోచరం, సుతం ప్రసన్నవదనం సమస్తవ్యస్తచింతయా. ౨౩. విశుద్ధేన తదాత్మానమాత్మనా విశ్వతోముఖం, స్వానుభూత్యాతిరోభూత మాయాగుణవిశేషణం. ౨౪. భక్తిప్రవాహయోగేన వైరాగ్యేణ బలీయసా, యుక్తానుష్ఠాన జాతేన జ్ఞానేన బ్రహ్మహేతునా. ౨౫. బ్రహ్మణ్యవస్థితమతిర్భగవత్యాత్మసంశ్రయే, నివృత్తజీవాపత్తిత్వాద్వీతక్లేశాప్తనిర్వృతిః. ౨౬. నిత్యారూఢసమాధిత్వాత్పరావృత్తగుణభ్రమా, న సస్మార తదాత్మానం స్వప్నదృష్టమివోత్థితః. ౨౭. తద్దేహః పరతః పోషోఽప్యకృ

దీని. సుస్పర్శాన్యాస్తరణాని యేషు. ౧౬. ౧౭. గృహేతి. బహుభిరమరద్రుమైః రమ్యం. ౧౮. యత్రేతి. యత్రోద్యానే. ప్రవిష్టమాత్మానం దేవహూతిం. ౧౯. హిత్వేతి. ఆఖండలః ఇంద్రః. తస్య యా యోషితః. తాసామపీప్సితతమం ప్రాప్తుమిష్టతమం. తద్ధిత్వాతత్రాభిమానం త్యక్త్వా. ౨౦. సుహృద్వియోగస్య సుదుస్సహతామాహ—వనమితి. నష్టే వత్సేఽపి వత్సలా గౌరివాభూత్. ౨౧. విరహకృతధ్యానఫలమాహ—తమితి. నిస్పృహా నిర్వాసనా. హే వత్స విదుర. ౨౨. ధ్యాయతీతి. తతః స్వసుతః కపిలో యదాహ—తద్భగవతో రూపం ధ్యాయంతీ తథా. ఆత్మానం చ విశ్వతోముఖం సర్వగతం ధ్యాయంతీ. బ్రహ్మణ్యవస్థితమతిః బభూవేతి పూర్వస్యైవానుషంగః. కేన ధ్యాయంతీ. ౨౩. విశుద్ధేనేతి. విశుద్ధేనాత్మనా మనసా. ౨౪. విశుద్ధౌ కారణాన్యాహ—భక్తీతి. భక్తిప్రవాహరూపేణ యోగేన. వైరాగ్యేణ యుక్తానుష్ఠానేన. జాతం యత్ జ్ఞానం తేన చ. యుక్తానుష్ఠానం తు గీతాసూక్తం. శ్లో. "యుక్తాహారవిహారస్య యుక్తచేష్టస్య కర్మసు, యుక్తస్వప్నావబోధస్య యోగో భవతి దుఃఖహా"ఇతి. బ్రహ్మహేతునా బ్రహ్మత్వాపాదకేన. విశ్వతోముఖత్వే హేతుః. స్వానుభూత్యా స్వరూపప్రకాశేన. తిరోభూతం మాయాగుణైర్విశేషణం పరిచ్ఛేదో యస్య తం. ౨౫. బ్రహ్మణీతి. కథంభూతే బ్రహ్మణి. ఆత్మనాం జీవానాం సంశ్రయే భగవతి. తస్యాః జీవన్ముక్తిమాహ సార్ధైస్త్రిభిః. తథా చ నివృత్తా జీవాపత్తిర్జీవభావో యస్యాస్తస్యాభావస్తత్వం తస్మాత్. విగతక్లేశా ప్రాప్తనిర్వృతిశ్చ సతీ. ఆత్మానం దేహం. న సస్మారేత్యుత్తరేణాన్వయః. ౨౬. నను తథాపి గుణానాం విద్యమానత్వాత్కథమస్మరణం? తత్రాహ—నిత్యేతి. నిత్యారూఢో లబ్ధప్రతిష్ఠః సమాధిర్యస్యాస్తస్యాభావస్తత్త్వం తస్మాత్. పరావృత్తశ్శాంతో గుణనిమిత్తో భ్రమో యస్యాస్సా. ౨౭. తదితి. పరతః పరాభిరేవ

శస్త్వాధ్యసంభవాత్, బభౌ మలైరవచ్ఛన్నస్సధూమ ఇవపావకః. ౨౮. స్వాంగం తపోయోగమయం ముక్తకేశం గతాంబరం, దైవగుప్తం న బుబుధే వాసుదేవే ప్రవిష్టధీః. ౨౯. ఏవం సా కపిలోక్తేన మార్గేణాచిరతః పరం, ఆత్మానం బ్రహ్మనిర్వాణం భగవంతమవాపహ. ౩౦. తద్వీరాసీత్పుణ్యతమం క్షేత్రం త్రైలోక్యవిశ్రుతం, నామ్నా సిద్ధిపదం యత్ర సా సంసిద్ధిముపేయుషీ. ౩౧. తస్యాస్తద్యోగవిధుత మార్త్యం మర్త్యమభూత్సరిత్, స్రోతసాం ప్రవరా సౌమ్య సిద్ధిదా సిద్ధసేవితా. ౩౨. కపిలోఽపి మహాయోగీ భగవాన్ పితురాశ్రమాత్, మాతరం సమనుజ్ఞాప్య ప్రాగుదీచీం దిశం యయౌ. ౩౩. సిద్ధచారణగంధర్వై ర్మునిభిశ్చాప్సరోగణైః, స్తూయమానస్సముద్రేణ దత్తార్హణనికేతనః. ౩౪. ఆస్తే యోగం సమాస్థాయ సాంఖ్యాచార్యై రభిష్టుతః, త్రయాణామపి లోకానా ముపశాంత్యై సమాహితః. ౩౫. ఏతన్నిగదితం తాత యత్పృష్టోఽహం తవానఘ, కపిలస్య చ సంవాదో దేవహూతేశ్చ పావనః. ౩౬. య ఇదమనుశృణోతి యోఽభిధత్తే కపిలమునేర్మతమాత్మయోగగుహ్యం, భగవతి కృతధీస్సుపర్ణకేతా వుపలభతే భగవత్పదారవిందమ్. ౩౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, అష్టాదశసహస్రికాయాం సంహితాయాం,
పారమహంస్యాం, శ్రీవైయాసిక్యాం, శ్రీ హయగ్రీవబ్రహ్మవిద్యాయాం,
తృతీయస్కంధే, కపిలోపాఖ్యానంనామ త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః.

కర్దమసృష్టవిద్యాధరీభిః పోషః పోషణం యస్య సః. ఆధిః మనోవ్యాధిః. తదసంభవాదకృశః. మలైరవచ్ఛిన్నోఽపి బభౌ. ౨౮. స్వాంగమితి. దేవగుప్తం ప్రారబ్ధకర్మపాలితం. ౨౯. ఏవమితి. నిర్వాణం నిత్యముక్తం. ౩౦. తదితి. హే వీర విదుర. ఉపేయుషీ ప్రాప్తా. ౩౧. తస్యాఇతి. హే సౌమ్య విదుర. తస్యాస్సన్మర్త్యం శరీరం. సరిదభూత్. కథంభూతం. యోగేన విధుతాః విలీనాః. మార్త్యాః దైహికాః. ధాతుమలా యస్య తత్. ౩౨. కపిలో యయావిత్యుక్తం. తదేవ ప్రపంచయతి—త్రిభిః. కపిలఇతి. సమనుజ్ఞాప్య అనుజ్ఞాం సంప్రార్థ్య. ౩౩. సిద్ధేతి. దత్తమర్హణమర్ఘ్యం నికేతనం చ యస్మై. ౩౪. ఆస్తఇతి. ఉపశాంత్యర్థం. సమాహితఆస్తే. ౩౫. ప్రకరణార్థముపసంహరతి—ఏతదితి. తవ త్వయా. ౩౬. ఏతచ్ఛ్రవణకీర్తనఫలమాహ—యఇతి. సుపర్ణకేతౌ గరుడధ్వజే. ఉపలభతే ప్రాప్నోతి. ౩౭.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతవ్యాఖ్యాయాం, శ్రీధరాచార్యవర్యవిరచితాయాం,
భావార్థదీపికాయాం, త్రయస్త్రింశాధ్యాయవ్యాఖ్యా.
తృతీయస్కంధస్సమాప్తః.

